

LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJS

GADAGRĀMATA

YEARBOOK

THE MUSEUM OF THE OCCUPATION OF LATVIA

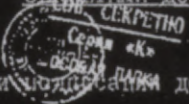
PAKTA ZONA SPHERE OF INFLUENCE

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

Мол. Союзом
Вильз

СЕКРЕТНЫЙ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ ПРОТОКОЛ.

1939 г.

При заключении договора о ненападении между Германией и Союзом Советских Социалистических Республик нижеподписавшиеся уполномоченные обеих сторон обсудили в строго конфиденциальном порядке вопрос о разграничении сфер обоюдных интересов в Восточной Европе. Это обсуждение привело к ниже-следующему результату:

1. В случае территориально-политического переустройства областей, входящих в состав Прибалтийских государств (Финляндия, Эстония, Латвия, Литва), северная граница Литвы одновременно является границей сфер интересов Германии и СССР. При этом интересы Литвы по отношению Виленской области признаются обеими сторонами.

2. В случае территориально-политического переустройства областей, входящих в состав Польского Государства, граница сфер интересов Германии и СССР будет приблизительно проходить по линии рек Шпрее, Вислы и Сана.

Вопрос, является ли в обоюдных интересах желательным сохранение независимого Польского Государства и каковы будут границы этого государства, может быть окончательно выяснен только в течение дальнейшего политического развития.

Во всяком случае, оба Правительства будут решать этот вопрос в порядке дружественного обоюдного согласия.

3. Касательно юго-востока Европы с советской стороны подчеркивается интерес СССР к Бессарабии. С германской стороны заявляется о ее полной политической незаинтересованности в этих областях.

4. Этот протокол будет сохраняться обеими сторонами в строгом секрете.

По уполномочению
Правительства СССР
В. Молотов

Москва, 23 августа 1939 года.

За Правительство
Германии:
Г. Гитлер

Vācijas un PSRS 1939. gada 23. augusta neuzbrukšanas līguma slepenā papildu protokola
tulkojums latviešu valodā uz pēdējā vāka.

**The Secret Supplementary Protocol to the German–Soviet
Non–Aggression Agreement of 23 August 1939**
English translation inside the back cover.

Roka līniju novilka, un valodā ienāca agrāk nedzirdēts vārds. Sākumā paslepus, uz papīra lapām vien dažām. Pasaules sadalītājiem tas sitās pret zobiem kā lapsene nikni pret stiklu vai naži pret nažiem: "Zona, zona, zona..."

Zēniņi, saturieties, būs jums šineļi mugurā jāvelk. No Valkas līdz Liepājai un vēl tālāk, līdz Berlīnei pašai un pa gruvešiem atpakaļgājiens. It kā uz dzimteni, it kā uz mājām, bet īstenībā uz elli. Ar noliektām galvām būs jāiet gar tikko aizbērtām bedrēm, kur no brālības daudzi jau rakti, un jādzird, kā smejas kara dievs Marss: "Būs jums ko bedīt un pārāpbedīt..."

Roka līniju novilka, un tā pārvērtās dzeloņstieplēs, ierakumos un prettan-ku ežos. Un vairs nevarēja nešaut. Cilvēku medības kļuva par ikdienas darbu. Tās nevarēja beigt pat tad, kad apnicis bija līdz kaklam un mednieki no visiem aklumiem tikuši vaļā, šausmās aizklāja acis, ieraugot nelaimes zonu.

Roka līniju novilka, nē, aizu starp zemēm un tautām, samaļot putekļos robežu starp to, ko drīkst darīt, un neatļauto. Un iznāca laukā cilvēka dabā uzmodinātais zvērs. Zinot, ka uzvarētājus tiesāt nebūs nevienam dūšas, tas lauza dzīves un bradāja mūžus, ietinot grēkā sevi kā tīklā.

Nelaimes zona ir pilna ar krustvārdu mīklām. Aiz katra atminējuma krusts, godinot dzīvību dzēsto un brīdinot nākotnes vēsturi.

Anda Līce

Y E A R B O O K

THE MUSEUM OF THE OCCUPATION OF LATVIA

2 0 0 3

SPHERE OF INFLUENCE

The Yearbook contains scholarly articles, reviews, new documents, and information about the newest acquisitions and activities of the Museum of the Occupation of Latvia. Articles are accepted in Latvian and in English, with corresponding summaries in the other language.

Editorial and subscription address

Research Programme,
The Museum of the Occupation of Latvia
Strēlnieku laukums 1, Rīga, LV-1050
Latvia.

Telephone: +371-7212715

Fax: +371-7229255

E-mail: omf@latnet.lv

www.occupationmuseum.lv

The Museum of the Occupation of Latvia in Riga, founded in 1993, is a learning, documentation, and research centre about the years of occupation by the Soviet Union (1940–1941, 1945–1991) and Nazi Germany (1941–1945) and their consequences. It is dedicated as a memorial to those whom the occupying regimes politically persecuted, imprisoned, exiled, executed, or allowed to die by cruelty and deprivation.

2004-5
L 89

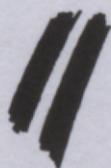
Latvijas Okupācijas
muzejs

79

LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJA

GADAGRĀMATA

2 0 0 3

PAKTA ZONA

Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds
Rīga 2004

**LATVIJAS OKUPĀCIJAS MUZEJA
GADAGRĀMATA 2003
PIEKTAIS GADS**

Rīga, 2004, 332 lpp.

Autori:

- © Inese Dreimane
- © Björn Felder
- © Andrejs Edvīns Feldmanis
- © Lauris Gundars
- © Ritvars Jansons
- © Klas-Göran Karlsson
- © Pāvils Koķis
- © Anta Lapa
- © Anda Līce
- © Gundega Michele
- © Inese Misāne
- © Uldis Neiburgs
- © Lelde Ozola-Neimane
- © Valters Nollendorfs
- © Ojārs Stepens
- © Heinrihs Strods

Sastādītājs un zinātniskais redaktors	Heinrihs Strods
Redaktors	Valters Nollendorfs
Redakcija	Gundega Michele Uldis Neiburgs
Redakcijas padomnieki	Metjū Kotts (<i>Matthew Kott</i>) Ojārs Stepens
Korektore	Dzintra Auziņa
Tulkojumi angļu valodā	Dagnija Staško Gundega Michele Valters Nollendorfs
Datorsalikums	Maira Andžejevska
Datormakets	Oskars Stalidzāns
Vāka dizains	Niluta Bahmane Antra Eglīte

Ar autora vārdu publicētie raksti
pauž autora viedokli.

© Latvijas 50 gadu okupācijas
muzeja fonds (OMF) 2004

ISSN 1407-6330
ISBN 9984-9613-1-1

Saturs

Contents

Anda Līce IESKAŅAI	1	Anda Līce DEDICATION	
Gundega Michele OKUPĀCIJAS MUZEJA DESMIT GADI Kopsavilkums angļu valodā	7 18	Gundega Michele THE FIRST TEN YEARS OF THE MUSEUM Summary in English	
I. APCERĒJUMI	19	I. RESEARCH ARTICLES	
Klāss-Gerans Karlssons HOLOKAUSTS, PADOMJU TERORS UN VĒSTURISKĀ APZIŅA Kopsavilkums latviešu valodā	21 28	Klas-Göran Karlsson HOLOCAUST, SOVIET TERROR AND HISTORICAL CONSCIOUSNESS: AN OUTLINE Summary in Latvian	
Ojārs Stepens JAPĀNAS UN PSRS KONFLIKTS 1939. GADĀ: SAISTĪBA AR MOLOTOVA–RĪBENTROPA PAKTU Kopsavilkums angļu valodā	30 46	Ojārs Stepens THE JAPANESE–USSR CONFLICT IN 1939 AND THE MOLOTOV–RIBBENTROP PACT Summary in English	
Björn M. Felder "DIE SPREU VOM WEIZEN TRENNEN..." DIE LETTISCHE KARTEI – PĒRKONKRUSTS IM SD LETTLAND 1941–1943	47		
Bjorns M. Felders "ATŠĶIROT GRAUDUS NO PELAVĀM..." LATVIEŠU KARTOTĒKA – "PĒRKONKRUSTS" SD LATVIJĀ 1941–1943 Kopsavilkums latviešu valodā Kopsavilkums angļu valodā	67 68	Björn M. Felder "TO SEPARATE THE WHEAT FROM THE CHAFF..." THE LATVIAN CARD INDEX – PĒRKONKRUSTS IN THE SD IN LATVIA 1941–1943 Summary in Latvian Summary in English	
Pāvels Koķis KĀ PADOMJU LAIKĀ FALSIFICĒJA VĒSTURI. JANIS JANSONS (BRAUNS) PRET ĻEŅINU Kopsavilkums angļu valodā	69 83	Pāvels Koķis FALSIFICATION OF HISTORY DURING THE SOVIET PERIOD Summary in Latvian	
Ritvars Jansons MUZEJS "PERMA-36" – PSRS POLITIESLODZĪTO CIETUMA VIETĀ Kopsavilkums angļu valodā	84 99	Ritvars Jansons THE MUSEUM "PERM-36": THE FORMER SOVIET PRISON AND CONCENTRATION CAMP FOR POLITICAL PRISONERS Summary in English	
II. DOKUMENTI	101	II. DOCUMENTS	
Heinrihs Strods DOKUMENTI Dokumentu saraksts latviešu valodā Dokumentu saraksts angļu valodā Dokumenti	103 104 107 111	Heinrihs Strods DOCUMENTS List of Documents in Latvian List of Documents in English Documents	
III. MUZEJA DARBS	193	III. WORK OF THE MUSEUM	
Inese Dreimane IESKATS OKUPĀCIJAS MUZEJA KRĀJUMOS UN JAUNIEGUVUMOS 2002.–2003. GADĀ Kopsavilkums angļu valodā	195 219	Inese Dreimane A SAMPLING OF RECENT ACQUISITIONS 2002–2003 Summary in English	

Valters Nollendorfs	220	Valters Nollendorfs	
OKUPĀCIJAS MUZEJA DARBS 2003. GADĀ		WORK OF THE MUSEUM IN 2003	
Kopsavilkums angļu valodā	234	Summary in English	
Andrejs Edvīns Feldmanis,		Andrejs Edvīns Feldmanis,	
Lelde Ozola-Neimane		Lelde Ozola-Neimane	
VIDEO UN KINOFONOFOTO		WORK OF THE VIDEO DOCUMENTATION	
KRĀTUVES IZVEIDE UN DARBĪBA	236	PROGRAM AND AUDIO-VISUAL COLLECTION	
Kopsavilkums angļu valodā	249	Summary in Latvian	
Anta Lapa		Anta Lapa	
OKUPĀCIJAS MUZEJA UN TĀ DARBINIEKU		PUBLICATIONS OF THE MUSEUM OF	
PUBLIKĀCIJAS 1993–2003	250	OCCUPATION AND ITS STAFF 1993–2003	
Kopsavilkums angļu valodā	258	Summary in English	
Inese Misāne		Inese Misāne	
OKUPĀCIJAS MUZEJA APMEKLĒTĀJU		PROFILING VISITORS TO	
IZPĒTE 2003. GADĀ	259	THE OCCUPATION MUSEUM 2003	
Kopsavilkums angļu valodā	265	Summary in English	
Lauris Gundars		Lauris Gundars	
ATSKABARGA	266	THE BARB	
Kopsavilkums angļu valodā	268	Summary in English	
Valters Nollendorfs		Valters Nollendorfs	
MUZEJĀ UN MUZEJAM TEIKTI VĀRDI	269	WORDS DEDICATED TO THE MUSEUM	
Kopsavilkums angļu valodā	278	Summary in English	

IV. RECENZIJAS 279 IV. REVIEWS

Heinrihs Strods		Heinrihs Strods	
PĀRBŪVES VĒSTĪJUMS NĀKOTNEI	281	A <i>PERESTROIKA</i> MESSAGE FOR THE FUTURE	
Kopsavilkums angļu valodā	285	Summary in English	
Uldis Neiburgs		Uldis Neiburgs	
LATVIJAS CENTRĀLĀS PADOMES		EVALUATION OF THE ACTIVITIES OF	
DARBĪBAS IZVĒRTĒJUMS	286	THE LATVIAN CENTRAL COUNCIL (LCP)	
Kopsavilkums angļu valodā	298	Summary in English	
Heinrihs Strods		Heinrihs Strods	
NOŠAUTO VAIDI	299	CRIES OF THE EXECUTED	
Kopsavilkums angļu valodā	302	Summary in English	
Uldis Neiburgs		Uldis Neiburgs	
LATVIETIS SARKANAJĀ ARMIJĀ	303	A LATVIAN IN THE RED ARMY	
Kopsavilkums angļu valodā	309	Summary in English	

V. FORUMS 311 V. FORUM

Arturs Neparts		Arturs Neparts	
PIEZĪMES PAR JĀŅA VIĻUMA RAKSTU		COMMENTS ON JĀNIS VIĻUMS' ARTICLE	
"PRETOŠANĀS OKUPĀCIJAI LATVIJĀ		"RESISTANCE AGAINST THE OCCUPATION	
1940.–1941. GADĀ"	313	IN LATVIA 1940–41"	
Jāņa Viļuma atbilde	321	Response of Jānis Viļums	
Arturs Neparts		Arturs Neparts	
PIEZĪMES PAR ANDRIEVA EZERGAIĻA		COMMENTS ON ANDRIEVS EZERGAILIS'	
RAKSTU "VĀCU LAIKI		ARTICLE "GERMAN OCCUPATION	
1941.–1945."	325	OF LATVIA 1941–1945"	
Andrieva Ezergaiļa atbilde	330	Response of Andrievs Ezergailis	

AUTORI 331 AUTORI

Okupācijas muzeja desmit gadi

GUNDEGA MICHELE

1993. gada februārī Viskonsinas (ASV) universitātes Oklērā (*Eau Claire*) vēstures profesors Paulis Lazda iesniedz Latvijas Kultūras ministrijai ierosinājumu izveidot muzeju, kurš liecinātu par to, kas noticis ar Latvijas valsti, tautu un zemi pusgadsimta ilgajā okupācijas laikā no 1940. līdz 1991. gadam. Projekts iegūst principiālu Kultūras ministrijas atbalstu un atļauju pirmajai izstādei izmantot bijušā Strēlnieku muzeja telpas, kas pieder Aizsardzības ministrijai un ir Kara muzeja filiāle. Lai sagatavotu izstādi un izveidotu muzeju, 1993. gada 6. maijā 11 personas (5 no Latvijas, 3 no Austrālijas un 3 no ASV) nodibina Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fondu (OMF) kā atklātu sabiedrisku organizāciju. OMF statūtus reģistrē 1993. gada 21. maijā.

Seko ļoti intensīvs darbs, sagatavojot īsu ievadu par apstākļiem neatkarīgajā Latvijā 30. gadu beigās un galveno uzmanību veltot "Baigajam gadam, 1940./1941.". Paskaidrojumu tekstu sagatavošanā piedalās OMF dibinātāji: Paulis Lazda, Gundega Michele, Richards Pētersons, Gunārs Priedītis, Leons Taivāns, Anna Zoldnere. Jau ar pirmo izstādi nolemj, ka tekstiem jābūt latviešu, angļu, krievu un vācu valodā. Izstādes mākslinieciskā iekārtojuma autore ir interjeriste Anna Zoldnere. Stendus un vitrīnas izgatavo arhitekta Artura Zoldnera uzņēmums. Bez jau minētajiem OMF dibinātājiem izstādes sagatavošanas darbos ļoti aktīvi iesaistās arī Rūsiņš Albertiņš, Ivars un Vija Muzikanti. Padomus un palīdzību Rīgā sniedz Visvaldis Aivars, Aldis Aleks, Teofilis Dreimanis, Alfrēds Geidāns, Zigfrīds Kravalis, Anda Līce, Valters Nollendorfs, Dagnija Staško un Sergejs Švilpe. Jaunais projekts saņem ziedojumus no atbalstītājiem ASV un Austrālijā.

No kreisās:
OMF padomes
priekšsēdis
(1993–2001)
Paulis Lazda un
OM ekspozīcijas
iekārtotāja un
izpilddirektore
(1993–1998)
Anna Zoldnere
1995. gadā.

Pamatekspozīcijas
pirmās daļas
atklāšana
1993. gadā.

1993. gada 1. jūlijā atklāj "Baigā gada" izstādi. Latvijas sabiedrībā ir liela atsaucība un telpa ir pārpildīta. Atklāšanu ievada mācītāja Augusta Ālera lūgšana. Dzied Emīla Dārziņa un Rīgas Doma zēnu koris Jāņa Ērenštreita vadībā. Saeimas deputāte Inese Birzniece nolasa ārlietu ministra Georga Andrejeva apsveikumu. Apmeklētājus uzrunā akadēmiķis Jānis Stradiņš, dzejniece Anda Līce un projekta autors profesors Paulis Lazda. Annas Zoldneres vadībā izstāde ir atvērta līdz septembra beigām.

Arī turpmāko muzeja izveidošanas darbu Rīgā uzņemas vadīt Anna Zoldnere. Gada beigās pastāvīgā darbā par arhivāri pieņem otru darbinieci Brigitu Radziņu.

1994. gads

Gada sākumā no OMF dibinātājiem izveido OMF valdi ar 8 locekļiem. Gadu gaitā valdi paplašina, tās nosaukumu maina uz pagaidu padomi, līdz ar jauniem statūtiem 1998. gadā tā kļūst par OMF padomi.

Pēc ļoti intensīva darba ziemā un pavasarī 1994. gada 14. jūnijā prezidents Guntis Ulmanis atklāj izstādi par nākamo vēstures posmu – no 1941. līdz 1945. gadam, kad

Pamatekspozīcijas
gatavošana
1994. gadā.

nacistiskās Vācijas okupācijā Latvija ir daļa no Ostlandes. Ekspozīcijas zāles sākumā ir iebūvēts Gulaga barakas atdarinājums atgādinājumam un piemiņai, ka pēc 1941. gada 14. jūnija deportācijas tūkstošiem latviešu ir nonākuši Gulaga ieslodzījumā vai nomētājuma vietās.

Gada beigās darbā pieņem trešo pilna laika darbinieku – administratoru un datoru speciālistu Ralfu Berzinski. OMF nopērk pirmo datoru. Ziemas mēnešos muzejs ir apmeklētājiem slēgts, jo jābūvē jauni stendi un vitrīnas, kas gandrīz piepilda visu ekspozīcijas zāli (600 m²). Lai varētu visu telpu izmantot, jānojauc trīs metrus augstais Ļeņina bareljefs, kas zāles galā piestiprināts pie cementa sienas.

1995. gads

Maija sākumā dziļajā pagrabā pārsprāgst ūdens vads, appludinot visu pagrabu telpu. Ar lielām pūlēm ūdeni izsūknē un ūdensvadu salabo.

14. jūnijā prezidents Guntis Ulmanis atklāj trešo ekspozīcijas posmu par Staļina varas gadiem Latvijā no 1945. gada līdz 1953. gadam.

Melngalvju nama būvdarbu vajadzībām muzejs zaudē apmēram 45 m² no vestibila platības un divstāvu sienu, pie kuras piestiprinātas ekspozīcijas ievada fotogrāfijas un dokumenti. Ekspozīcijas ievads jāpārkārto un jāsaīsina.

Septembrī trīs muzeja darbinieki – direktore Anna Zoldnere, vēsturnieks Richards Pētersons un administrators Ralfs Berzinskis – brauc vizītē uz ASV, kur apmeklē daudzus muzejus, ieskaitot jauno Holokausta muzeju Vašingtonā. Viņi piedalās paplašinātā OMF valdes/pagaidu padomes sēdē Vašingtonā. Līdzekļu vākšanas uzlabošanai sēdē nolemj izveidot OMF pārstāvju tīklu ASV, Kanādā, Austrālijā un Eiropā un atbalsta grupu ASV. Silvija Rūtenberga ziņo, ka Klīvlāndes latvieši ir izveidojuši neaizskaramu noguldījumu fondu muzeja darba atbalstam. Tas nosaukts par Okupācijas muzeja pamatfondu.

Pamatekspozīcijas 3. daļas atklāšana 1995. gadā. Apmeklētāji muzeja vestibilā.

1995. gada beigās Okupācijas muzejā jau strādā septiņi pastāvīgi darbinieki, ieskaitot rakstnieci Andu Līci. Viens no viņas pienākumiem ir divreiz gadā sagatavot muzeja Apkārtrakstu.

1996. gads

Gada sākumā muzejs no Vācijas iegūst vienreizējus 1940./1941. gada dokumentus, kurus savākuši un saglabājuši Nacionālās sardzes dalībnieki.

14. jūnija atzīmēšanai muzejs noorganizē plašu programmu. Pēc piemiņas brīža pie Brīvības pieminekļa autobusi aizved represētos un pensionārus uz dievkalpojumu Torņakalna baznīcā. Dievkalpojumam seko gājiens uz piemiņas akmeni Torņakalna stacijā, un turpat blakus atklāj vilciena vagonu, ko muzejs iekārtojis sadarbībā ar Latvijas Dzelzceļu (projektu sagatavojuši arhitekti Arturs Zoldners un Elmārs Salguss). Tādos vagonos 1941. gada 14. jūnijā deportēja Latvijas iedzīvotājus. Muzejā atklāj ekspozīcijas nākamo posmu par laiku no 1953. līdz 1964. gadam. Klātesošos uzrunā Eduards Berklavs.

Jūnijā Pedvālē notiek pirmā "lielā", tas ir, divu dienu padomes sēde. Dagnija Staško ir izstrādājusi muzeja Izglītības programmas projektu, ko atbalsta visi sēdes dalībnieki. Finansiālu atbalstu ir solījuši PBLA un Sorosa fonds. Sēdē sāk pārrunāt Valtera Nollendorfa sagatavotos jaunus OMF statūtus, ko padome turpina diskutēt un precizēt vēl vairākās turpmākās sēdēs.

No Sorosa fonda muzejs saņem līdzekļus video kameras iegādei. Andreja Feldmaņa vadībā video liecību ierakstus sāk 1996. gada oktobrī, un pirmajos divpadsmit mēnešos iegūst 138 atmiņu stāstījumus – kopā 303 stundas. 1996. gadā muzejs izdod pirmos divus Apkārtrakstus un turpina tos izdot divreiz gadā.

Piemiņas vieta Torņakalnā 1996. gadā – vagonis, kādos deportēja Latvijas iedzīvotājus 1941. gadā.

1997. gads

Janvāra sēdē OMF padome pirmajā lasījumā apstiprina jaunus statūtus. ASV nodibina Okupācijas muzeja atbalsta grupu (OMFA), ko vada Ilze Schwartz. Dagnija Staško sāk vadīt muzeja Izglītības programmu.

14. jūnijā prezidents Guntis Ulmanis atklāj muzeja ekspozīcijas nākamo posmu par okupācijas laiku no 1964. gada līdz 1984. gadam. Galveno uzrunu teic Lidija Doronina-Lasmane.

Jūnijā OMF padomes sēdē otrajā lasījumā apstiprina jaunus statūtus un ievēl trīs jaunus padomes locekļus (Egonu Piķeli, Ilzi Schwartz, Verneru Rūtenbergu). Izlozē pašreizējo padomes locekļu pārvēlēšanas kārtību. No septembra muzejā administratora darbu sāk Matiss Kotts (*Matthew Kott*). Šajā gadā muzejs saņem pirmo finansiālo atbalstu no Latvijas valsts – Ls 15 000 ēkas uzturēšanai. No Latviešu Fonda muzejs saņem atbalstu datoru iegādei.

Muzejs atver savu pirmo izdevumu – Benitas Plezeres-Eglītes deportācijas laika zīmējumu un stāstījumu grāmatu "Ar bērna acīm" latviešu un angļu valodā. Vasarā muzejā sāk darboties grāmatu galds.

Izglītības programma rīko seminārus skolotājiem, organizē skolēnu apmeklējumus un nodarbības muzejā, sagatavo vēstures mācīšanas materiālus, izveido publisku lekciju ciklu muzejā "Otrās otrdienas", sāk izdot "IPZiņas".

Muzeja apmeklētāju skaits šajā gadā pārsniedz 10 000.

1998. gads

OMF padomes janvāra sēdē apstiprina jaunus statūtus un pieņem pārejas laika noteikumus. Vasaras sēdē pieņem rezolūciju, ka pašreizējās telpas ir muzejam vispiemērotākās un vēlamākās.

Muzeja vitrinas.

Muzeja zāles rezerves izejas kāpņu telpā 14. jūnijā atklāj pēdējo pamatekspozīcijas posmu par Atmodu un neatkarības atgūšanu. Pamatekspozīcija tagad ir pabeigta, un visa muzeja zāle izmantota.

Augusta sākumā pienāk ziņa, ka ar Ministru kabineta lēmumu muzeja ēku valsts nodod Rīgas domes īpašumā. Kultūras ministrija izveido darba grupu Latvijas Kara muzeja un Okupācijas muzeja profesionālai analīzei un salīdzinājumam. Muzejs sagatavo sīku pārskatu par savu darbību, ko iesniedz jaundibinātās Muzeju valsts pārvaldes priekšniekam Jānim Garjānam. Darba grupas slēdziens par Okupācijas muzeja darbu ir pozitīvs: ekspozīcijas tematika nedublē Kara muzeju, arhīva (krājumu) inventarizācija un materiālu zinātniskā apstrāde notiek tā, kā tas muzeju praksē paredzēts.

Izglītības programma sagatavo ceļojošu izstādi "Izpostītā zeme" – par Zvārdes pagastu, kur gandrīz 40 gadus atradies padomju armijas poligons – Varšavas pakta bumbvedēju lidotāju treniņiem. Izstāde ar muzeja darbiniekiem ceļo pa 10 Latvijas skolām un muzejiem. Muzeja darbinieku vadītās nodarbībās iesaistās ap 4000 skolēnu no 30 skolām.

Video liecību vadītājs Andrejs E. Feldmanis dodas divās ekspedīcijās Lielbritānijā un iegūst 50 liecības – kopā 180 stundas.

No premjera Guntara Krasta OMF padomes priekšsēdis Paulis Lazda saņem uzdevumu un līdzekļus starptautiskas ceļojošas izstādes sagatavošanai. Izstādei "Latvija atgriežas Eiropā" jāparāda visa okupācijas vēsture, dodot paskaidrojumus latviešu, angļu, vācu un franču valodā. Izstādi pirmoreiz izrāda Briselē Eiropas parlamenta ēkā no 1998. gada 10. līdz 20. novembrim. Materiālus izstādes 24 lielformāta (1,7 m x 1,2 m) planšetēm muzeja darbinieki sagatavo ļoti īsā laikā. Šī izstāde nākamajos gados nonāk daudzās pilsētās Eiropā, pēc Briseles – Lježā, Luksemburgā, Oslo, Kopenhāgenā, Strasbūrā, Stokholmā, Parīzē, Lisabonā, Madridē, Prāgā, Varšavā un citās pilsētās. Izstāde ir rādīta arī ASV, Austrālijā un Kanādā.

Gada beigās muzejs izdod Valtera Nollendorfa redakcijā sagatavotu grāmatu "Latvijas Okupācijas muzejs, 1940.–1991.", mākslinieks Alnis Mitrīs. Grāmatas teksti ir latviešu un vācu valodā, jo no Vācijas (Meklenburgas–Priekšpomerānijas Landtāga) saņemts DM 50 000 pabalsts grāmatas izdošanai. Šī grāmata dod konspektīvu, bet bagātīgi ilustrētu okupācijas laika Latvijas vēstures aprakstu, kurā izmantoti jaunākie vēsturnieku atklājumi. 1999. gada janvārī Latvijas Grāmatu izdevēju asociācijas

Ceļojošās izstādes "Latvija atgriežas brīvajā pasaulē" atklāšana Vašingtonā 2002. gadā. Runā Paulis Lazda. No kreisās: Imants Freibergs, senators Ričards Derbins (*Durbin*), Valsts prezidente Vaira Viķe-Freiberga un PBLA priekšsēdis Jānis Kukainis.

konkursā "Skaistākā grāmata 98" Sevišķo grāmatu kategorijā tā iegūst pirmo vietu. Grāmatu izpārdod trīs gadu laikā.

No valsts 1998. gadā Okupācijas muzejs saņem Ls 29 000 ēkas uzturēšanai, ieskaitot Ls 11 000 ugunsdzēsības iekārtas izbūvēšanai un Ls 11 000 muzeja Pētniecības programmas izveidošanai *Dr. habil. Heinriha Stroda* vadībā. Bez tam muzejs saņem Ls 34 546 ceļojošajai izstādei. Salīdzinot ar 1997. gadu, kopējie Okupācijas muzeja izdevumi ir dubultojušies un sasniedz Ls 184 360.

Kopš 1998. gada Okupācijas muzeja apmeklējumu piedāvā valsts oficiālajām delegācijām, kas viesojas Latvijā. Gadu gaitā muzeju ir apmeklējuši daudzu valstu prezidenti, premjerministri, vēstnieki, ministri, parlamentārieši, NATO un ES pārstāvji. Muzejam ir spējīgi gidi, kas sniedz paskaidrojumus latviešu, angļu, vācu, krievu un franču valodā. Ir izveidota sevišķi laba sadarbība ar Prezidenta kanceleju, Saeimas kanceleju, Ārlietu ministriju, Aizsardzības ministriju, Izglītības un zinātnes ministriju un Latvijas Institutu.

1999. gads

24. martā prezidents Guntis Ulmanis atklāj tematisku piemiņas izstādi "1949. gads. Aizvestie". 14. jūnijā atklāj tematisko izstādi "Dzīvot un izdzīvot ar mākslu", 18. novembrī tēlniekam Eduardam Sidrabam veltītu piemiņas izstādi.

Muzeja telpas izmanto ar muzeja tematiku saistītu grāmatu prezentācijām, piemēram, martā A. D. Lēbera grāmatas "LU absolventi – juristi, 1919–1944" un I. Zāliša "Slepenais karš pret Latviju", septembrī H. Stroda "Nacionālo partizānu karš. Dokumenti un materiāli".

Arvien biežāk muzeja pamatekspozīciju filmē un muzeja darbiniekus intervē Latvijas radio un TV raidījumiem un arī ārzemju raidījumiem, piemēram, martā Vācijas TV "ARD" grupa, jūnijā TV filmētāji no Somijas, oktobrī Norvēģijas Valsts radio, novembrī ziņu aģentūra "AP" un Kvebekas (Kanādā) TV.

2000. gads

Janvārī muzejs izdod Izglītības programmas sagatavotu grāmatu – mācību līdzekli "Dokumenti liecina: Latvijas vēstures dokumentu izlase skolām, 1939–1991". Šī ir pirmā mācību grāmata Latvijas skolām, kas rāda dokumentus faksimilā un dod metodoloģiskus norādījumus darbam ar skolēniem. Ar speciāliem mērķa ziedojumiem 10 vai 20 eksemplāru komplekti (kopā apmēram 5000 eksemplāru) ir uzdāvināti 400 skolām.

Martā muzejs izdod pirmo Gadagrāmatu – zinātnisku rakstu un dokumentu pirmpublicējumu krājumu, kuras redaktors ir Pētniecības programmas vadītājs Heinrihs Strods. Gadagrāmatu muzejs turpmāk izdod katru gadu. Jūnijā muzejs izdod video liecību un kinofotofono nozares vadītāja Andreja E. Feldmaņa grāmatu "Masļenku traģēdija – Latvijas traģēdija". Gada laikā grāmatu izpārdod un 2002. gadā izdod otru papildinātu izdevumu. Speciāls mērķa ziedojums sniedz iespēju sagatavot divus pielikumus "Lauku Avīzei": 14. oktobrī par Okupācijas muzeju un 17. novembrī par valsts svētku nozīmi okupācijas laikā.

Aprīlī un maijā muzejā notiek tematiska izstāde par 1990. gada 4. maija Latvijas neatkarības deklarāciju. Izstādei dots nosaukums "Cerībai un vienotībai", un tā ir sagatavota sadarbībā ar Tautas frontes muzeju. Jūnijā, pieminot pirms 60 gadiem notikušo PSRS uzbrukumu neatkarīgās Latvijas robežposteņiem, atklāj izstādi "Masļenku traģēdija – Latvijas traģēdija". Septembrī atklāj izstādi "Uz svešu krastu", kas stāsta par

29 bēgļiem no Latvijas, kuri 1946. gadā no Zviedrijas devušies jūrā ar motorlaivu "Gundel", lai pēc 43 dienām nonāktu ASV krastā. 18. novembrī atklāj izstādi "Karogi atgriezās", kur rādīti Latvijas karogi, kas izvadāti līdz bēgļu gaitās, padomju okupācijas gados Latvijā slēpti, ieslodzījumā gan no auduma darināti, gan zīmēti.

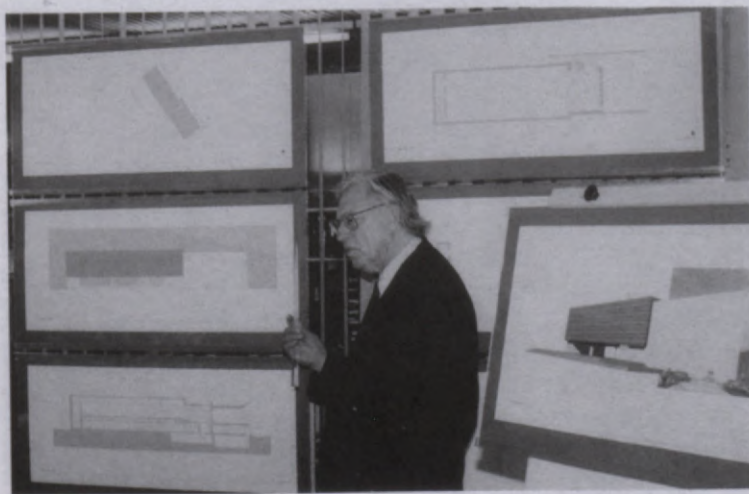
Muzeja darbam ļoti nozīmīgu palīdzību ir snieguši brīvprātīgi darbinieki un stipendiāti. Piemēram, par angļu valodas tulkojumiem muzejam desmit gadu laikā nav nekas bijis jāmaksā. Tulkotāju ir bijis daudz – Valters Nollendorfs, Dagnija Staško, Irēne Lazda, Edīte Franklina, Nikolajs Romanovskis, Maija Peniķe, Gunārs Priedītis, Ruta Jostsone, Gundega Michele un citi. 1999. gada vasarā Aina Greize kā brīvprātīga darbiniece dežūrēja pie muzeja grāmatu galda. Ruta Jostsone brīvprātīgi muzejā strādājusi vairākas vasaras – arī 2000. un 2003. gadā, gan tulkojot, gan palīdzot dažādos darbos. Kopš 1997. gada Amerikas Latviešu jaunatnes apvienība piešķir diviem saviem biedriem stipendijas, lai viņi varētu braukt uz Latviju un divus mēnešus strādāt muzejā par gidiem vai citos darbos. 1999. gada ALJAs stipendiāti ir Arnis Daiga un Zane Elksnīte, 2000. gadā – Matīss Kukainis un Marta Ķirše.

Sākot ar 2000. gadu, vairāki muzeja darbinieki piedalās Latvijas Muzeju valsts pārvaldes rīkotos muzeoloģijasursos par muzeja darba aktualitātēm un krājuma saglabāšanu.

2001. gads

Muzeja vestibulu gada sākumā rotā no iepriekšējā gada beigām saglabātie izstādes "Karogi stāsta" Latvijas karogi. Seko "Graudu mucas stāsts" par saimnieku, kas 1944. gadā, bēgļu gaitās dodoties, graudus paslēpis diķī iegremdētā mucā – tie atrasti 2000. gadā. Māra Luca fotogrāfiju izstādē "Rīga toreiz un tagad" – redzamas 50 gados notikušās pārmaiņas. Izstādes "Augusta pučs", "Trimdas tautas tērpi atgriezās un stāsta" un uz gada beigām "Sniegpārslīņas" – deportēto un ieslodzīto Latvijas iedzīvotāju brīnumskaisti balto darbu darinājumi piesaista apmeklētāju uzmanību un interesi. Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga 14. jūnijā atklāj deportāciju 60 gadu piemiņas izstādi "Deportācija 14.VI 1941. Deportation".

Izglītības darbinieki sagatavo jaunu izstādi "No okupācijas līdz brīvībai, 1939–1991", kuras teksti ir latviešu, angļu un krievu valodā. To pirmo reizi rāda

Arhitekts
Gunārs Birkerts
2001. gadā
iepazīstina ar savu
Okupācijas muzeja
piebūves ieteikumu.

2001. gada rudenī Valmierā Daugavas Vanagu globālo dienu laikā, bet pēc tam tās divi komplekti muzeja darbinieku pavadībā ceļo pa Latvijas skolām.

Pasaulē labi pazīstamais arhitekts Gunārs Birkerts Rīgas pilsētai 800 gadu jubilejā dāvina savu Okupācijas muzeja ēkas paplašināšanas viziju, kas izmaksātu apmēram 1–1,5 miljonus latu un novērstu muzejā telpu trūkumu.

Attīstās muzeja zinātniskais darbs. Divi muzeja darbinieki – Heinrihs Strods un Valters Nollendorfs – ir 1998. gada beigās dibinātās Latvijas Vēsturnieku komisijas locekļi. Muzeja darbinieki piedalās komisijas organizētajās konferencēs, un viņu darbi ir publicēti gan muzeja Gadagrāmatā, gan arī Vēsturnieku komisijas izdotajos zinātnisko rakstu krājumos.

Piemīņas vietu programma, kas vēsturnieka Richarda Pētersona vadībā izveidota 2000. gada pavasarī, lai apzinātu okupācijas laika notikumu un piemiņas vietas, uzsāk projektu – čekas upuru piemiņas zīmes izveidi un novietošanu pie "Stūra mājas" Stabu ielā, Rīgā. Izvēlētais tēlnieks ir Glebs Pantelejevs, kurš sadarbībā ar arhitektu Andri Veidemani veic piemiņas zīmes projektēšanas un izveidošanas darbus.

Muzeja apmeklētāju skaits pirmo reizi pārsniedz 40 000, no kuriem 3362 ir skolēni.

2002. gads

Galvenais Okupācijas muzeja sasniegums šai gadā ir 19. jūnijā iegūtā valsts akreditācija. Tā nozīmē, ka muzejs atbilst profesionālu Latvijas muzeju mērauklām. Sagatavojot iesniegumu akreditācijai, ir izstrādāts un apstiprināts muzeja nolikums, formalizētas krājuma veidošanas, papildināšanas, uzskaites, saglabāšanas un izmantošanas vadlīnijas, izstrādāti krājuma komplektēšanas principi un krājumu papildināšanas komitejas nolikums.

Muzejā atklāj divas tematiskās izstādes – "Padomju propagandas plakāti" un "Tirdzniecība Latvijā okupāciju gados" – un piecas mazās izstādes vestibīlā.

Šajā gadā muzejs izdod trīs grāmatas, Gadagrāmatu "Nācija gūstā", redaktors Heinrihs Strods; "Latvijas Okupācijas muzejs 1940–1991 Museum of the Occupation of Latvia", redaktors Valters Nollendorfs, viss teksts angļiski un latviski; "Maslenu traģēdija – Latvijas traģēdija" otro papildināto izdevumu, autors Andrejs E. Feldmanis.

Muzeja starptautiskā ceļojošā izstāde ir skatāma lielpilsētās ASV un Eiropā, ieskaitot galvaspilsētas Vašingtonu, Helsinkus un Londonu. Izglītības programmas ceļojošās

Eiropas padomes rīkotā vēstures skolotāju semināra dalībnieku nodarbības muzejā 2002. gadā.

izstādes divi komplekti rādīti 18 vietās Latvijā, un ar to iepazīnušies apmēram 6000 skolēnu un citi interesenti.

Izglītības programmas darbs šajā gadā ir sevišķi intensīvs – bez jau minētās ceļojošās izstādes muzejā notiek 181 nodarbība ar 3897 skolēniem, 5 četru dienu ilgi semināri skolotājiem (63 dalībnieki) un 5 atsevišķi semināri (176 dalībnieki), ārpus muzeja vadīti 29 semināri (479 dalībnieki). Vairāki no šiem semināriem ir rīkoti sadarbībā ar citiem muzejiem un organizācijām. Izglītības programmas vadītāja Ieva Gundare saņēma Kultūras ministrijas prēmiju par izcilo “muzejpedagoģisko darbību un mērķtiecīgu muzeja sadarbību ar skolām” šajā gadā.

Muzeja apmeklētāju skaits jau otro gadu pēc kārtas pārsniedz 40 000. Ievērojamākie apmeklētāji 2002. gadā ir Turcijas prezidents Ahmets Necdets Sezers (*Ahmet Necdet Sezer*), Austrijas prezidents Tomass Klestils (*Thomas Klestil*), Armēnijas prezidents Roberts Kočarjans, Lietuvas prezidents Valds Adamkus (*Valdas Adamkus*).

2003. gads

Šis ir muzeja 10 gadu pastāvēšanas jubilejas un dažādu jaunu sarīkojumu gads.

Deportāciju piemiņas dienā – 14. jūnijā – pie “Stūra mājas” Stabu ielā atklāj tēlnieka Gļeba Panteļejeva veidotu čekas upuriem veltītu piemiņas zīmi “Melnais sliekšnis”.

Muzeja 10 gadu jubileju 1. jūlijā iesāk ar svinīgu OMF padomes sēdes atklāšanu, kur sēdes dalībniekus uzrunā Saeimas priekšsēdētāja Ingrida Ūdre, Muzeju valsts pārvaldes priekšnieks Jānis Garjāns, Okupācijas muzeja dibināšanas ierosinātājs un OMF padomes pirmais priekšsēdis Paulis Lazda, OMF padomes priekšsēdis Egons Piķelis. Apsveikuma vārdus saka pārstāvji no PBLA, ALA, LU, ģen. K. Goppera fonda. E. Piķelis pasniedz OMF padomes pateicības goda rakstus muzeja vislielākajiem

Čekas upuru piemiņas zīmes “Melnais sliekšnis” pie “Stūra mājas” Stabu ielā atklāšana 2003. gada 14. jūnijā. No kreisās: piemiņas zīmes autors tēlnieks Gļebs Panteļejevs, LR ārlietu ministre Sandra Kalniete, OMF padomes priekšsēdis Egons Piķelis.

atbalstītājiem. Latvijas Valsts aizsardzības fonds "Lāčplēsis" ar goda zīmi apbalvo muzeja darbiniekus Andreju E. Feldmani, Ievu Gundari, Richardu Pētersonu, Brigitu Radziņu un Heinrihu Strodu.

Muzeja 10 gadu jubilejas sarīkojums notiek ārā pie muzeja – to ar lūgšanu ievada prāvests Vilis Vārsbergs, dalībniekus uzrunā Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga un pasniedz Triju Zvaigžņu ordeni V. Vārsbergam. Apsveicēju vidū ir ZA prezidents Jānis Stradiņš, OM idejas autors Paulis Lazda, aizsardzības ministrs Ģirts Valdis Kristovskis, Bruņoto spēku pārstāvis Kārlis Krēslīšs, Kara muzeja direktore Aija Fleija, OMF padomes priekšsēdis Egons Piķelis, PBLA priekšsēdis Jānis Kukainis, DV CV priekšsēdis Juris Augusts, OMFA priekšniece Ilze Schwartz, OMF valdes priekšsēdis Valters Nollendorfs, Latvijas Nacionālo karavīru biedrības priekšsēdētājs Nikolajs Romanovskis, Foto muzeja pārstāvis Pēteris Korsaks, no Bauskas rajona politiski represēto kluba Jānis Zemtautis, 1991. gada barikāžu muzeja direktors Renārs Zaļais, Latvijas Vēstures skolotāju asociācijas valdes priekšsēdētāja Aija Kļaviņa. Sarīkojuma nobeigumā apmeklētāji apskata muzeja 10 gadiem veltīto foto izstādi.

Muzejā notiek dažādi jauni sarīkojumi: ļoti labi apmeklēts ir Izglītības programmas rīkotais vēstures lekciju cikls skolas brīvdienās, TT teātra Laura Gundara lugas "Pieska-ries baltajam lācim" izrādes muzeja dziļajā pagrabā, muzejā otrdienu vakaros savus mēģinājumus notur vīru koris "Auseklis", Rūsiņa Albertiņa piemiņai gādātais projekci-ja aparāts tiek arvien biežāk izmantots filmu izrādēm muzejā.

Pamatekspozīcijas teksti un anotācijas ir revidētas un sagatavotas piecās valodās – latviešu, angļu, krievu, vācu, franču valodā. No marta līdz oktobrim muzejs piesaista lielu publikas uzmanību ar tematisko izstādi "Latviešu leģions kara laika acīm". Otru tematisko izstādi atklāj 18. novembrī – tajā ir 1941. gadā deportētā Jāņa Kauliņa Krasnojarskas ziemeļos 50. gados fotografētie uzņēmumi, kurus publika redz pirmo reizi.

Muzeja vēsturnieku raksti ļoti bieži lasāmi Latvijas un trimdas latviešu preses izdevu-mos un zinātniskos krājumos. Ir iesākta sadarbība ar ārzemju muzejiem un akadēmis-kajām institūcijām.

BNS un LETA ziņu aģentūras regulāri saņem ziņas par muzeja notikumiem, un tās parādās Latvijas preses izdevumos. Ļoti interesants un muzeju cildinošs Eliota Hestera (*Elliott Hester*) raksts oktobrī publicēts daudzās ASV svētdienas avīzēs.

Savā desmitajā gadā muzejs uzņem vislielāko vienas dienas apmeklētāju skaitu – 689, vislielāko apmeklētāju skaitu vienā mēnesī – augustā – 9166, salīdzinot ar iepriekšējo gadu apmeklētāju skaits ir pieaudzis par 36,5% un sasniedz gandrīz 55 000.

Muzeja 10 gadu pastāvēšanas laikā tā darbinieki ir strādājuši ne tikai katrs ar savu prātu un gudrību, bet arī ar sirdi. Muzeja darbā ir ieguldīta liela cieņa okupācijas laikā cietušajiem un dziļa mīlestība Latvijai. Muzeja draugu un atbalstītāju loks ir ļoti plašs – tas sniedzas pāri kontinentiem. Vēl arvien pieaug to personu skaits, kas uztic muzejam savas personīgās piemiņas lietas, tā papildinot muzeja krājumu.

Nākotnes svarīgākie uzdevumi ir uzlabot un paplašināt muzeja telpas, modernizēt ekspozīciju un palielināt apmeklētāju iespējas izmantot muzeja krājumu – bibliotēku, datu bāzes, vēsturiskos dokumentus, fotogrāfijas un video liecības. Nākamo piecu gadu mērķis ir izdarīt muzeja ēkai kapitālremontu un piebūvēt papildu telpas, kā to ir ieteicis arhitekts Gunārs Birkerts.

The First Ten Years of the Museum

GUNDEGA MICHELE

The Museum's Director Gundega Michele, who was one of the Museum's founders in 1993, provides an overview of the year-by-year highlights, starting with the dedication of the first exhibition on 1 July 1993 and ending with the tenth anniversary celebration on the same date in 2003. From a modest beginning, the Museum has developed into a full-fledged research and teaching institution with major archival collections. The Museum outreach programs encompass all of Latvia and, with its travelling exhibitions, extend into other countries. The overview ends with an outlook and a hope that within the next five years the Museum will have expanded and more modern facilities, enabling the Museum to fulfil its mission and serve its visitors even better.

Apcerējumi

THIS IS WRITTEN IN LATVIAN - ЭТО НАПИСАНО ПО ЛАТВИШКИ

ZINOJUMU NĀKAMTĪBĀ 1972. G. 4. AUG. ZAKSTA LATVIEŠI JURIS
ZIEMEĻIS NO BAUSKAS, DZ. 1941. G. 17. MAIJĀ UN GUNĀRS ASTRA NO RĪGAS,
DZ. 1931. G. 22. OKT. MŪS ARĒSTĒJA KRIEVU OKUPĀCIJAS VĀRĀ - ZIEMEĻI
1960. SEPT., ASTRU - 1961. G. FEBR UN MOTIESĀJUSI UZ PIECPADSMIT GADIEM
IESLODZĪJUMĀ PAR OKUPĀCIJAS REŽĪMAM NAIDĪGU DARBĪBU. MĒS ATRODĀ -
MĪES IESLODZĪJUMĀ MORDOVIJĀ - ЖХ 385-7. 1. М. 17. UN 3. ZONĀS, ZIEME-
LIS 1961. - 64. G. VLADIMIRAS CIETUMĀ. 1972. JŪLIJĀ VISI POLITIESLO-
DZĪTĪE - AP TŪKSTOTIS CILVĒKU (UKRAINI, LIETUVI, IGAUNI, LATVIEŠI, AR-
MĒNI, GRUZĪNI, MOLDAVI, ŽĪDI, VĀCIEŠI, KRIEVI U.C.) NO MORDOVIJAS TIKA IZ-
VEŠTI UZ PERMAS APGĀBALU. ČETRAS DIENNĀKĀS ILGAIS BRAUCIENS IES-
SLODZĪTO VAĢONCS BIJA ĻOTI SMAGS ČEKISTI, SLĒPDAMI POLITIESLODZĪTĒS NO
VEDZĪVOTĀJIEM, KĀ ĀRTI VAĢONĀ TRŪKUMA DĒL, CILVĒKUS SĀBŪMA ĀRKĀRT-
GĀ SĀPĪESTĪBĀ. TRŪKA GAISS UN ŪDENS, CILVĒKI ZAUDĒJA SAMANU UN BIJA
NĀVĒS GĀDĪJUMI. SEIT, ČUSOVAS RAJONA KUČINO SĀBŪĀ IEKĀRTOTĀJĀ IES-
SLODZĪJUMA VIETĀ BC 389/36, KAS IR SPECIĀLI SĀGĀTĀVOTA POLITIESLO-
DZĪTĀJIEM UN KUR IEVIESTS BEVISĪFI STINGRS UN CILVĒKA CIENU PĀZEMO-
JOSĀ REŽĪMS 1972. G. 13. JŪL. TIKA SĀDZĪTI 242 CILVĒKI, UZTURS IR
SLIKTS UN TO PĀŠU DAUDZ NOZOG, MAIZE IR FORMĀS ČEPTĀ JĒTĀ UN SKĀDA,
ZĪNS SMIRDOŠĀ UN PĀRSĀLTĀ. KĀTRU DIENU ŪDĒNAINI KĀPĒTI UN PROSĀS,
PUTEĀ, VIETĒJĀIS "ĀRSTS" PETROVS UZ SŪDZĪTĀM PAR NĒEDĀMO ŽIVĪ,
BILD "ĀR TO SAINDĒTIES NEVAR". MŪMĀ IERODOTIES ZONĀ IR NAOTISKĀ
PĀTĀVOKĻĪ, IESLODZĪTOS DZĒN REMONTĀ UN BŪNIECTĀS DARBS, NĒMAKSĀJOT PAR
TOS 15 - 20 RUBĻUS MĒNEŠT, KO ĀR SMAGU DARBU BIJA IESPĒJAMS NOPE-
NĪT MORDOVIJĀ. SEIT VIENKŪPUS SĀDZĪTI T.S. KĀRA NOZĪEBNĪEKĪ - DAUDZI NĒ
TIEM IR NŌPIESĀTI UZ 25 G. UN IZTURĒJUSĪEM TUVOJAS TERMIŅĀ BOIGĀS. PĒCKĀRĀ
NACIONĀĻĒS BRUNĀTĀS PRETOŠĀNĀS DAĻĪBNĪEKĪ, 60.-70. GĀDU NATIONĀĻĀS KUSTĪBĀS DA-
LTĪBNĪEKĪ NO BALTĪDAS VALSTĪM, KĀUKĀZĀ UN UKRAINĀS, ŽĪDU NATIONĀĻĪSTĪ, KRIEVU OPORCIJĀ,
NĀRĪ KARAVĪRĪ, KĀM NAV IZDEVĪES PĀRIET RIETUMU ROBEŽU PĒC DEZERTĒŠĀNĀS NO ČĒHO-
VĪOVĀKIJĀ, UNĒKĒRĪ, AUSTRUHVĀCIJĀ UN CĪTUR, IZVIETŌTĀM KRIEVU DEPRĀCIJAS KARĀSPĒKA
DĀĻĀM, KĀ ĀRTI TĪE KARAVĪRĪ, KĀS ĀTTEIKUSĪES PILOTĀ PĀVĒLES, KRIEVU ĀRMĪJĀI OKUPĒJOT
ČĒHĒSLOVĀKIJĀ 1968. G. AUGUSTĀ. - MORDOVIJĀS NŌMĒTŪ VĀPTĒĀ - PĀRVALDES PRĀKS PULKĒ,
GRŌMOVĀS (LTDZ 1970. G.), ĀR SŌVIŠĶU ZVĒRTĒBU IZČĒĻIES JĀU 40.-50. G. SĪSTRĪDAS NŌMET-
NĒS, PULKĒ. OSIROVS (MŪ 1970. G.); Ā. NŌM. PR. KĀPT. KORŌJKOVĀS, REŽĪMĀ PR. BOFE, SĀNĪ-
TĀRĀS DAĻĀS VĀD. JĒREMEJEVA, VĪNAS VĪES KĪRURĒS - CĪNĪBKS UN VĒJĒĻTOS SPĒZĪNĒTĒS,
7. NŌM. PR. MAJORS KOLOMITCEVS, VĪNĀSĪEVA - SĀNĪT. DAĻĀS VĀD. (ĒS ĒSMŪ VISĪRIEMS ČĒKĪSTĒ
UN TĪKĀI PĒC TĀM ĀRSTĒ). ĀR SĒVĪŠĶU NŌJĒĻTĒBU UN SĀBĪMŪ IZČĒĻIES DĒGRĀDĒTĀIS
VĪRĪNĪKS SPĀRŠĪNĀ ŠVEDS, CILVĒCTOS UN LĀBSĪROTĒS BIJA REŽĪMĀ PRIEKŠĪNĪKS VEC.
LEITN. KUKUŠKĪNS, PAR KO ĀRTI TIKA PADZĪTS, Š. NŌM. PR. MAJORS BAIKOVĀS REŽĪMĀ
PR. PĪMBŌNOVS; 17. NŌM. PR. KĀPT. ŠĒRKUŠOVĀS - TRŪLS UN NĒJĒĻTĒS; TĀDS PAT
IR VĪNA VIETNĪEKĪS AUDZĪNĀŠĀNĀS DARBĀ MAJ. ANĒENKOVĀS, MĪKLĀINA PERSONĀ -
17. A ZONĀS PR. KĀPT. KĪŠĶĀ, CILVĒCTOS - REŽ. PR. KĀPT. TĀMBOVCEVS - PĀ-
DZĪTS, DEŽŪRVĪRSNĪEKĪS KĀPT. BĀKĀIKĪNS (PĒKŠTROTS) - IESLŌDZĪTO SPĒZĪNĒ-
TĀS - RŌKU ŌZĒĻTOS SĀSLĒĒTO JŪLIJU DAUZIĀJĀ ĀR SĒJU PĒT GRĪDU,
KUČINO (36) ZONĀS PR. MAJORS KOTOVS ("MĀD ŠRĀMMS"), REŽĪMĀ PR. MAJORS
EJOPOROVĀS CIENĀ PĀZEMŌJĒKUS IZTEICIENUS UN RUPJUS DRAUDUS. - MORDOVI-
JĀS NŌMĒTĒM NŌ LATVIJĀS BIJA PIĒKOMĀNĒTI TĀVTAS NŌSĒVĒJI - ČĒKĪSTĪ
VĀNĀS (LTDZ 1964. G.) KĀPT. ŌZOLS (69.-67.), VEC. LEITN. PURĪNS (67.-70.) VEC.
LEITN. CTRUPEĻIS (NŌ 70. G.). ĀRT SEIT UZTŪRAS DĪVI RĪGĀS ČĒKĪSTĪ - VĒBĒPI
VĒĻ NAV NŌSKĀIDRŌTI.

OTRĀJĀ PUSĒ IR ŠĪS ZONĀS SHĒMA.

J. Jankovs, G. Jotica

Politieslodzito soda nometnē "Perma-36" atrastais latviešu ieslodzīto Gunāra Astras un Jura Ziemeļa vēstījums.

Holocaust, Soviet Terror and Historical Consciousness: An Outline

KLAS-GÖRAN KARLSSON

Interpretations of history are never solely about the past. They always involve an understanding of the interpreter's present setting and his or her expectations for the future. Nowadays, we often denote this interaction that we establish among the three *tempora* as historical consciousness. Historical consciousness is not confined to the areas that we traditionally associate with history: scholarship and teaching. It is an essential dimension of our moral and cognitive orientation in society, connected not only, or even primarily, to scholarly interpretations, but to meanings, memories, mentalities, monuments and myths. Thus, historical consciousness is a concept worth analysing as part of cultural history.

The concept of historical consciousness cannot be done full theoretical justice to in a brief text like this. Nevertheless let me try to use it as an analytical tool to describe dominant, historical self-understandings of peoples in the Baltic Sea area. Behind dominant perceptions of the past lie salient reflections of what contemporary societies look like and where they are heading. No doubt, such mental processes are among the most important factors behind historical development per se...

Obviously, history as a consciousness phenomenon differs from scholarly history. It is used by different groups for different purposes. History can thus be used in various ways: *existentially*, to promote orientation and stability; *morally*, to arouse indignation, restore and rehabilitate; *politically*, to invoke useful historical metaphors and comparisons in order to politicise and instrumentalise a question considered urgent; *ideologically*, to legitimate and rationalise; and even *commercially*, to yield a profit by means of tradition, authenticity and culture. A special case of an ideological use of history is its *non-use*, which departs from the idea that a state or society will not be legitimised from history or tradition, but from contemporary socio-economic relations considered favourable. The Soviet 1920s and the Swedish post-war era provide salient examples of the political-intellectual idea that history was best used if not used.

All these uses differ from the scholarly use in their explicit retroactivity: history is approached from the perspective of the user, and it is interpreted as an answer, often rectilinear, to the user's questions, grievances and problems in society and life. Any choice of historical contents and perspective should be analysed in relation to various needs, interests and objectives of producers, intermediaries and consumers of history.¹ Therefore, historical consciousness is also an important subject for students of political and social history.

¹ For an elaborated discussion of these uses of history, see Klas-Göran Karlsson, *Historia som vapen. Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985-1995* [History as a Weapon. Uses of History and the Dissolution of the Soviet Union, 1985-1995], Stockholm: Natur och Kultur 1999, 57-61.

Probably, historical consciousness is best used as a heuristic device, reminding us that history is much more than a scholarly operation. It has proved quite difficult to use it as an analytical tool, but a few general outlines can nevertheless be drawn. It is, for example, reasonable to assume that historical consciousness manifests itself and should be traced by scholars in broad, widely disseminated history-cultural products, such as school textbooks, films and rituals, rather than in scholarly monographs written by historians mainly for other historians. For several decades, there has been a schism between Western professional historians and non-professionals concerning the selection, understanding and uses of history. The *glasnost* debate on history proved that latter day Soviet historians, too, with few exceptions were out of step with popular understanding and use of history. It is also clear that the starting point for an analysis of historical consciousness is not the historical event or setting as such, but the problems and needs of later days, and a notion that history can provide posterity with guidelines and orientation. At the bottom of the consciousness process normally lie concerns of identity, of standards and values and of teaching for life, according to the proverbial *Historia magistra vitae*. Following the influential German history philosopher Jörn Rüsen, it is also safe to maintain that historical consciousness is most visible when posterity deals with periods, processes and events perceived as critical, decisive and traumatic.²

Consequently, there is a lot to be said in favour of the proposition that traumas in World War II history have played a central role in creating, changing and maintaining post-war historical consciousness. This can be explained partly on the basis of various collective and individual psychological and cultural needs, especially in the countries involved in the war, partly on the basis of a cognitive understanding that the world during the Cold War still lived in the shadow of World War II in general and of the threatening nuclear Armageddon that was demonstrated at the end of the Pacific war in particular. In his monumental work *Europe*, the British historian Norman Davies maintains that an "allied scheme of history", which developed from the politics and sympathies of the world wars, has permeated and structured historical consciousness in large parts of Europe since World War II.³ Moreover, the Australian historian R.J.B. Bosworth has coined the concept "the long Second World War" to denote a post-war society in which symbols such as "Auschwitz" and "Hiroshima" preserved their cultural meaning as archetypes of evil long after the war itself had ended. Several historians have observed that the remaining vitality of World War II perspectives in many countries in the East and the West have for a long time promoted stable interpretations and vigorous myths. These have been based on absolute chronologies, iconographies and black-and-white descriptions, the latter with the Nazis as the sole aggressors, all other involved groups as part of the resistance movement or victims. Interpretative challenges have caused conflicts, such as the German *Historikerstreit*, that were not confined to the scholarly world. In Bosworth's interpretation, this long war lasted until the demise of Communist Eastern Europe in the years around 1990.⁴

However, those of us who have studied continuities and changes in historical consciousness in Europe after *die Wende*, the end of Soviet domination, have noticed

² Cf. Jörn Rüsen, "Holocaust Memory and Identity Building: Metahistorical Considerations in the Case of (West) Germany", in Michael S. Roth, Charles G. Salas (eds.), *Disturbing Remains: Memory, History, and Crisis in the Twentieth Century*, Los Angeles: The Getty Research Institute 2001, 252–55.

³ Norman Davies, *Europe: A History*, London: Pimlico 1997, 39–42.

⁴ R.J.B. Bosworth, *Explaining Auschwitz and Hiroshima. History Writing and the Second World War 1945-1990*, London and New York: Routledge 1994, 4–5.

that World War II has maintained, if not increased, its attraction in European societies and cultures in which the historical dimension in general has gained a new importance. As an integral part of the war, the Holocaust has attracted a special public attention as a symbol of European unity and integration and as a centre of a "European scheme of history" in the last decade.

Even countries such as Sweden, which stood outside the war and the Nazi destruction of European Jewry, have worked assiduously to establish a relationship to the War and the Holocaust in retrospect, in order to stand out as an acceptable member of the European Union. "Living History", the Swedish government's campaign to inform Swedish citizens and the rest of Europe about the horrors of the Holocaust, which started in 1997, is a telling example of this objective to create a common European historical consciousness centred on "Auschwitz". The information campaign has, of course, other "nobler" educational aims, such as empowering young people as responsible individuals and members of society by letting them reflect on and evaluate how people acted in a traumatic past, but no doubt there is also an element of political upbringing involved. Thus, to qualify for a membership in the European Union, the Baltic countries are requested not only to correspond to certain political and economic criteria, but also to settle historical accounts in terms of involvement in and responsibility for the Holocaust. In the post-Cold War era, ideological questions have often been replaced by questions of morality, conscience and penance in European high politics.

It should be added that there is no similar Western interest to include the GULAG in the same European context, probably because it is still a politically and ideologically contested topic, especially since Lenin can hardly be separated from the relevant historical context of terror. Many leftist European intellectuals and politicians are not prepared to put the terror of Soviet Communists on a par with the Nazi-instigated Holocaust, or even to compare them, since Communism, at least in theory, still is considered a salutary ideology, Stalin being an unfortunate parenthesis or deviation. Nevertheless, not only the Soviet Communist regime's terror against its own citizens, but also the Young Turks' genocide of Ottoman Armenians in the years 1915–1918, have recently attracted an increased interest all over Europe. Informed texts such as Nicolas Werth's contribution to *The Black Book of Communism* or Aleksander Alexander N. Yakovlev's *A Century of Violence in Soviet Russia*⁵ obviously add to this increased public attention. In the former Communist part of Europe, there is a stronger willingness to treat Nazi and Stalinist atrocities in the same historical context, often in terms of totalitarianism.

In the years after 1997, the Swedish Living History campaign was exported to both Latvia and Russia. Its main booklet, *Tell Ye Your Children – A Book about the Holocaust in Europe 1933–1945*, was translated into both languages.⁶ Nothing is known about the reception and results of this exportation of history.⁷ In the receiving

⁵ Nicholas Werth, "A State against Its People," *The Black Book of Communism*, ed. Stephane Courtois, Nicolas Werth et al., transl. Jonathan Murphy and Mark Kramer, Cambridge, MA: Harvard UP 1999, 33–268. Aleksander N. Yakovlev, *A Century of Violence in Soviet Russia*, New Haven and London: Yale UP 2002.

⁶ Latvian translation: Stefāns Brukfelds un Pols A. Levins, *Stāstiet par to saviem bērniem: Grāmata par Holokaustu Eiropā 1933–1945*, ed. Ingrida Pandere, transl. Inese Skrīvele, Ingrida Pandere, Riga: Nordik, 2000.

⁷ Ed. note. In Latvia, the Holocaust problem has been addressed both in terms of research and teaching. The Latvian Historians' Commission, established by a decree of the President and Prime minister in 1998, which is charged with addressing crimes against humanity during the Soviet and Nazi German occupations, has created a subcommission specifically dealing with the Holocaust. Several conferences on the Holocaust have been held and several volumes of research published. The Latvian History Teachers' Association has become involved in introducing the Holocaust into the curriculum and preparation of teaching materials. Several teachers have participated in Holocaust teaching seminars in Israel and the USA.

countries, more or less strong barriers of ready-made, more or less unchangeable cultural and ideological conceptions and expostulations have to be shattered.

In the Soviet period, the historical dimension in general was accorded great importance in cultural, educational, political and social life. The Great Patriotic War was ritually honoured as much as the October Revolution as a legitimising historical pillar of the Soviet state.⁸ One reason is, of course, that the war *de facto* left such a strong and enduring imprint on Soviet society in demographic, economic and other basic aspects. Another factor that has been put forward to explain the Soviet-Russian preoccupation with the war history is that various political-ideological groups that have striven to restore the Soviet Union's/Russia's glorious past – including orthodox imperialists, red Communists or liberal westernisers – have been able to extract useful orientations and symbols from the Great Patriotic War.⁹

However, this tribute to the war experience did not include the Holocaust, which was totally absent from the East European historical culture.¹⁰ In official historiography, such as the monopolistic history textbooks and socialist-realist monuments, the victims of Nazi aggression were mainly Communists. Jews were not even mentioned, probably because they were not allowed to compete for public sympathy with the Communists as co-equal victims, resistance fighters and victors. The *glasnost* years to some extent made the Soviet-war effort a subject of critical public discussion, a debate that sometimes went beyond Stalin's work as Generalissimus and the war itself. Remember the writer Viacheslav Kondratiev's analysis in *Literaturnaia gazeta* that "[t]here was one strange thing about the war – we felt freer than we had during peacetime".¹¹ Other aspects, such as the Nazi-Soviet Pact, were less openly debated in Moscow. This *glasnost* silence also embraced the Holocaust.

Also in post-Communist Russia, there has been a certain reluctance to acknowledge the victimisation of the Jews during the war. For example, there is yet a lack of information on the Holocaust in Russian history textbooks. The Communist victims and victors in Soviet textbooks have been replaced by Russian patriots, but the millions of Jewish victims are still passed over in silence. Why is it so? One aspect is surely the continuing influence of anti-Semitic ideas in Russia, which obviously is not restricted to those politically marginalised groups that have been called "the new Russian right" in Western scholarship since the 1980s. Such anti-Semitism can be derived from Stalin and his "anti-cosmopolitan" campaigns, but also from the Black Hundred rhetoric of the early twentieth century, or from Fyodor Dostoevskii and prominent Slavophiles of the nineteenth century. Another aspect has been denoted as "the psychological economy of suffering"¹²: to underline the exclusivity of Jews as objects of victimisation and memorialisation would simultaneously lead to an unacceptable underrating of Russian wartime suffering. The Russians, too, were meted out by Hitler to meet a cruel fate. It should be added that in nationalistic interpretations of the Nazi war-time atrocities, especially, but not solely, in East and Central Europe, the martyrdom of one's own

⁸ Cf. Christel Lane, *The Rites of Rulers. Ritual in Industrial Society – the Soviet Case*, Cambridge: Cambridge UP1981, Ch. 9.

⁹ Nurit Schleifman, "Moscow's Victory Park: A Monumental Change", *History & Memory*, 13 no 2.

¹⁰ Klas-Göran Karlsson, "The Holocaust and Russian Historical Culture: A Century-Long Perspective", in Klas-Göran Karlsson, Ulf Zander, eds., *Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe*, Lund: Nordic Academic Press 2003, 201–22.

¹¹ Viacheslav Kondratiev, "Paradoks frontovoi nostalgii", *Literaturnaia gazeta*, 9 May 1990.

¹² Nina Tumarkin, *The Living and the Dead. The Rise & Fall of the Cult of World War II in Russia*, New York: BasicBooks 1994, 50.

national group tends to be emphasised, which of course contradicts claims that the Jewish suffering during the war was beyond comparison.¹³

Information about the Holocaust might also stir up unwelcome Jewish, and non-Jewish, interest in Jewish history and culture in Russia, and thus hinder Jewish assimilation. Furthermore, it could give rise to questions about the possible involvement of Russians and other Soviet citizens in the Holocaust and so disturb the black-and-white distinctions between good and evil that have been so characteristic in history writing for a long period of time. A final concern may be that analytical perspectives on the Nazi terror might leave the authorities and other complicit groups open to unpleasant questions about other Russian atrocities, following the theory of totalitarianism.

The relative silence about the Holocaust has a parallel in a long-standing historiographic silence about the terror that the Communist regime exercised towards its own population from the Bolshevik coup to the death of Stalin. The "great terror" grew into a "great silence" which – interrupted by a few years of thaw – lasted until the late 1980s. Introducing the "great silence" concept, both the writer Adam Hochschild and the historian Catherine Merridale have convincingly argued that long-term reactions to the terror such as denial, rationalisation, trauma and silence were not only reserved for those directly involved in the terror machinery or its victims. The families of millions of victims did not know what happened to their relatives and where they were buried. The scholars' analyses, based on extensive journeys around the late Soviet state, indicate that silence was not only declared from above and encouraged by those who had blood on their hands. It was also a response to widespread feelings of guilt among the millions of victims. Many of them had supported the Bolshevik Revolution and felt that they shared the responsibility that the promised Communist Utopia within a few years has turned into Stalin's totalitarian dystopia. "Self-inflicted genocide" is the concept Hochschild uses to indicate this dilemma among many of those whose lives were physically and mentally ruined by the terror.¹⁴ What is more, Merridale notes that mental phenomena such as psychological distress and trauma have been and still are taboo in post-Soviet Russian society.¹⁵

Soon after the introduction of Gorbachev's openness policy, the great silence rapidly came to a close.¹⁶ In the collapse of old certainties that characterised the new cultural openness, radically new public perspectives on Soviet history were applied in some liberalised journals and periodicals. From 1986 on, a few outspoken intellectuals started to scrutinise Stalin's rule, including the terror. An initial interest in the dictator's personality, in the spirit of both the thaw debate and the theory of totalitarianism, was soon extended to embrace also the broader political, economic, social and mental prerequisites of his brutal rule, and the roots of terror in the early Bolshevik era. Counterfactual questions, similar to Western revisionist ones, were raised: What if Nikolai Bukharin had obtained ascendancy over Stalin? What if Lenin had lived longer and

¹³ Cf. Pieter Lagrou, *The Legacy of Nazi Occupation. Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe, 1945-1965*, Cambridge: Cambridge UP 2000, 251ff.

¹⁴ Adam Hochschild, *The Unquiet Ghost. Russians Remember Stalin*, Harmondsworth: Penguin 1994, XVIII.

¹⁵ Catherine Merridale, *Night of Stone. Death and Memory in Twentieth-Century Russia*, New York: Viking 2000, 16.

¹⁶ The following parts are based on Karlsson 1999, on Klas-Göran Karlsson, *Terror och tystnad. Sovjetregimens krig mot den egna befolkningen* [Terror and Silence. The Soviet Regime's War against Its Own Population], Stockholm: Atlantis 2003, and on Klas-Göran Karlsson, "Motives, Mechanisms and Memories of Soviet Communist Terror", in Steven L.B. Jensen (ed.), *Genocide: Cases, Comparisons and Contemporary Debates*, Copenhagen: The Danish Centre for Holocaust and Genocide Studies 2003, 55–82.

prevented Stalin from getting power? One question suddenly begged the other: Was Stalinism to be understood as a system and an ideology in its own terms, or should it be derived from Leninism? An affirmative answer meant that Lenin could be and was made responsible for Stalin's evil deeds.

This intellectual outspokenness went a long way to trigger a broad moral engagement in the Soviet past. An important motive force in this process was the creation in the summer of 1988 of the *Memorial* society. As a democratically organised, so-called informal movement with the single aim to raise a monument to the memory of all those who disappeared in the Soviet terror, preferably in the middle of the Red Square, *Memorial* rapidly engaged several millions of members. In order to come to terms with a more and more problematic past, even Gorbachev, who had showed little interest to become involved in historical debates in his first years as General Secretary, simply had to engage in history. One of the "blank spots" of Soviet history that he wanted to be filled with truthful contents was the terror in general, and agrarian collectivisation and dekulakisation of the late 1920s and the Moscow processes of the 1930s in particular. The probable reason was that Gorbachev hoped to strengthen his own legitimacy by invoking this history. The ruthless collectivisation process of the late 1920s was supposed to make Stalin responsible for the huge agrarian problems that continued even under Gorbachev's *perestroika*. The focus on the Moscow processes was also a focus on Nikolai Bukharin, whose anti-Stalinist ideas of moderate reform showed some similarities to Gorbachev's own reform ideas. Consequently, the *perestroika* was considered to be rooted in a positive Soviet history that was closed by Stalin when Bukharin was executed in 1938. Fifty years later, he was rehabilitated and given back his party membership by Gorbachev.

In this way, a history of indignation shook Soviet society. Those responsible for the terror, from Felix Dzerzhinskii to Lavrentii Beria, were condemned and removed from the monuments and the nameplates of towns, streets and schools. Places of mass executions and graves, such as Ukrainian Vinnitsa and Belarusan Kurapaty, were transformed into public memorial sites. Victims of the terror wrote thousands of indignant, non-anonymous letters to the reform newspapers, revealing their tragic life stories and asking for rehabilitation and compensation. Needless to say, the *glasnost* revelations of the Soviet terror undermined much what was left of the Soviet Union and Communist party authority and therefore played a prominent part in the closing down of the party in 1990 and the dissolution of the state the next year.

In the new century, indignation and protests have come to an end. It would not be fair to talk about a new great silence, but debates about history, truth and morality have low priority in the new Russia. Any settlements of historical accounts like those that took place in Germany after the war have not been made. None of all those who were responsible for or took active part in the terror have been made responsible for their evil deeds. Naturally, most of them are dead, but we know from psychological research on the mental consequences of the Holocaust that trauma is not restricted to the generation that experiences terror. Questions of penance, redemption, sin, responsibility and punishment do not disappear from society with a specific generation. Nor do widespread cultural notions that life is a precarious thing and that death can come suddenly and unexpectedly, not only as a result of bad health, but also of changing external factors and of inexorable laws of society or nature. They belong to those extremely durable and vigorous mental structures that the French *Annales* historians call *les longues durées*.

Therefore, the silence on the Soviet terror and on the Holocaust is in my opinion a problem not only for Russia, but also for the world that wishes to integrate Russia into a community of European values. In order to instil respect for democracy, ethnic and cultural diversity and human rights, it is urgent to speak openly about the traumas and the tragedies of the living past, and to cultivate historical consciousness. Silence on these matters might foster an attitude that genocide and terror are phenomena that have to be accepted as inevitable, recurrent aspects of life. The European initiative to raise the history of the Holocaust to a place of political pride may seem both imperialistic and a bit far-fetched, but engendering a historical consciousness that can counteract attitudes of passivity and indifference is always a good thing, even for professional historians trained to avoid current political affairs.

Holokausts, padomju terors un vēsturiskā apziņa

KLĀSS-GERANS KARLSSONS

Vēstures skaidrojumi vienmēr ir saistīti ar skaidrotāja tagadnes situāciju un viņa nākotnes cerībām. Šo triju laiku savstarpējo mijiedarbību bieži apzīmē ar nosaukumu "vēsturiskā apziņa". Vēsturiskā apziņa ir plašāka nekā tas, ko parasti sauc par vēsturi – vēstures pētniecība un mācība. Tā ir būtiska cilvēka morālās un pasaules uztveres dimensija, kas palīdz orientēties sabiedrībā un kas saskaras ar jēdzieniem, atmiņām, mentalitātēm, pieminekļiem un mītiem.

Dažādas sabiedrības grupas lieto vēsturi dažādos veidos – *eksistenciāli*, lai veicinātu orientēšanos un stabilitāti; *morāli*, lai nosodītu, atjaunotu, rehabilitētu; *politiski*, lai atsauktu atmiņā vēsturiskas metaforas un salīdzinājumus un tādējādi izgaismotu un izskaidrotu kādu tagadnes fenomenu; *ideoloģiski*, lai leģitimētu un racionalizētu; *komerciāli*, lai gūtu ienākumus no tradīciju, autentiskuma un kultūras piesaukšanas. Palaikam ideoloģiski svarīga šķiet vēstures *nelietošana*, kam piemēri atrodami gan Padomju Savienībā pagājušā gadsimta 20. gados, gan Zviedrijā pēc Otrā pasaules kara.

Jau vairākus gadu desmitus ir vērojama nesakritība starp profesionāliem vēsturniekiem un neprofesionāļiem attiecībā uz vēstures izpratni un lietošanu. Ir skaidrs, ka vēsturiskās apziņas analīzes sākuma punkts nav vēsturiskais notikums, bet drīzāk vēlāku laiku vajadzības un ideja, ka vēsture pēctecībai var sniegt orientierus un vadlīnijas. Vācu vēsturnieks un filozofs Jerns Rizens (*Jörn Rüsen*) uzsver, ka vēsturiskā apziņa kļūst īpaši aktīva, kad pēcnācējiem jāsaprotas ar kritiskiem, izšķirīgiem un traumatiskiem periodiem vai notikumiem.

Ir skaidrs, ka Otrā pasaules kara traumas ir bijušas centrālās pēckara vēsturiskās apziņas veidošanā, maiņās un saglabāšanā. Britu vēsturnieks Normans Deiviss (*Norman Davies*) runā par "sabiedroto vēstures shēmu", kas dominējusi Rietumu uztverē. Austrālijas vēsturnieks J.R.B. Bosvorts (*J.R.B. Bosworth*) min jēdzienu "ilgstošais Otrais pasaules karš", aprakstot sabiedrību, kurā jēdzieni kā "Aušvica" un "Hirosima" saglabāja savu kulturālo nozīmi kā arhetipi vēl ilgi pēc kara beigām. Izaicinājumi šiem arhetipiem, kā t. s. "vācu vēsturnieku strīds", radīja konfliktus ne tikai vēsturnieku vidū, bet arī plašākā sabiedrībā.

Pēdējā gadu desmita publiskajā apziņā holokausts kļuvis par simbolu Eiropas vienotībai un integrācijai kā "Eiropas vēstures shēma". Pat tāda neiesaistīta valsts kā Zviedrija ir cītīgi centusies nodibināt retrospektīvas saites ar karu un holokaustu. Tā 1997. gadā Zviedrijas valdība uzsāka informatīvu kampaņu ar nosaukumu "Dzīvā vēsture", lai veidotu kopīgu Eiropas vēsturisko apziņu, kuras centrā ir "Aušvica". Arī Baltijas valstīm, lai tās kvalificētos par locekļiem Eiropas Savienībā, ir ne tikai jāatbilst zināmiem politiskiem un ekonomiskiem kritērijiem, bet arī jānoslēdz vēsturiski rēķini par piedalīšanos un atbildību holokaustā. Zviedru kampaņu eksportēja uz Latviju un Krieviju ar grāmatas "Stāstiet par to saviem bērniem" palīdzību.

Tai pašā laikā Rietumos nepastāv līdzīga interese iekļaut GULAGu tajā pašā vēsturiskajā Eiropas kopsakarībā, iespējams tāpēc, ka tā vēl arvien ir politiski un ideoloģiski apstrīdēta tēma, jo ļeņinu nevar atdalīt no vēsturiskās kopsakarības ar teroru. Daudzi kreisie Eiropas intelektuāļi nav vēl gatavi likt vienlīdzības zīmi starp komunistu teroru un nacistu holokaustu vai pat tos salīdzināt. Komunisms, vismaz teorētiski, tiek uzskatīts par veselīgu ideoloģiju un Staļina režīms par nožēlojamu izņēmumu. Tai pašā laikā Nikolasa Verta (*Nicolas Werth*) raksts "Komunisma melnajā grāmatā" un Aleksandra Jakovļeva "Vardarbības gadsimtenis Padomju Krievijā" ir vairojuši publikas interesi. Bijušajā komunistiskajā Austrumeiropā pastāv spēcīgāka vēlēšanās vērtēt nacisma un staļinisma vardarbību tai pašā kopsakarībā – bieži kā totalitārisma izpausmi.

Vēsturiskajai dimensijai bija ierādīta liela loma kultūras, politiskajā un sabiedriskajā Padomju Savienības dzīvē. Lielo Tēvijas karu līdzās Oktobra revolūcijai rituāli godāja kā vienu no pilāriem, kas

leģitimizēja padomju valsti. Viens iemesls ir spēcīgais un ilgstošais faktiskais kara iespaids. Bet šo karu, tā simbolisku un orientierus izmantojušas arī politiskas un ideoloģiskas grupas, kas cenšas restaurēt Padomju Savienības/Krievijas pagātnes varenību.

Taču šī kara godināšana neiekļāva holokaustu, kas vispār nebija Austrumeiropas politiskās kultūras daļa. Oficiālajā historiogrāfijā un mācību grāmatās nacistu upuri bija galvenokārt komunisti. Ebreji nebija pat pieminēti, iespējams, lai viņiem neļautu sacensties pēc publikas simpātijām kā līdzvērtīgiem upuriem, pretestības cīnītājiem un uzvarētājiem. Jaunāko laiku Krievijas vēstures mācību grāmatās komunistu upuri un varoņi kļuvi par krievu patriotiem, bet arī tās nesniedz informāciju par holokaustu. Viens šīs noklusēšanas aspekts noteikti ir antisemitisma ideju noturība Krievijā. Cits – vēlme uzsvērt savas tautas ciešanas, kas raksturīga nacistu vardarbības izskaidrojumos, it sevišķi Austrumeiropā un Centrāleiropā. Informācija par holokaustu Krievijā varētu arī radīt interesi par ebreju vēsturi un kultūru Krievijā un tādējādi aizkavēt ebreju asimilāciju. Tā varētu arī izraisīt jautājumus par krievu un citu padmju pilsoņu līdzdalību holokaustā un izjaukt melni balto vēstures traktējumu, kas ilgi bijis raksturīgs Krievijas historiogrāfijā. Visbeidzot – nacistu terora analīze varētu izraisīt nepatīkamus jautājumus par citiem krievu šausmu darbiem.

Relatīvajam klusumam par holokaustu ir paralēles historiogrāfiskajam klusumam par komunistiskā režīma nodarījumiem pret pašu tautu no boļševiku apvērsuma līdz pat Staļina nāvei. "Lielais terors" izauga "lielajā klusumā", kas, izņemot dažus "atkušņa" gadus, turpinājās līdz vēlajiem 80. gadiem. Rakstnieks Adams Hohšilds (*Adam Hochschild*) un vēsturniece Katerina Merideila (*Catherine Merridale*) pārliecinoši argumentējuši, ka ilgtermiņa reakcijas uz teroru – noliegums, racionalizācija, trauma un noklusēšana – neattiecas tikai uz upuriem, bet arī uz viņu ģimenēm. Tā bija ne tikai oficiāli uzspiestā klusēšana, bet arī klusēšana vainas apziņas dēļ. Tie, kuri bija atbalstījuši revolūciju un komunistiskās utopijas solījumu, jutās līdzatbildīgi par Staļina totalitāro distopiju. Merideila atzīmē, ka psiholoģisks distress un trauma vēl arvien ir tabu pēcpadomju Krievijas sabiedrībā.

Drīz pēc Gorbačova atklātuma politikas ievadīšanas lielais klusums ātri vien beidzās. Sākotnējā staļinisma analīze noveda pie plašākiem pētījumu lokiem, iekļaujot arī terora saknes agrīnajā boļševisma laikmetā. "Memoriāla" nodibināšana kļuva par virzošu spēku un izveidojās par masu kustību. Pat Gorbačovs sākumā piedalījās vēsturiskajās diskusijās, iespējams, lai stiprinātu pats savu leģitimitāti. Plašā terora atsegšana, nosodišana un pieminēšana bija svarīgi faktori, kas noveda pie Komunistiskās partijas aizliegšanas 1990. gadā un Padomju valsts sabrukuma gadu vēlāk.

Jaunā gasimta sākumā sākotnējās sašutuma izpausmes un protesti ir beigušies. Debatēm par vēsturi, patiesību un morāli ir zema prioritāte jaunajā Krievijā. Vēsturisko rēķinu nokārtošana, kāda bija pēckara Vācijā, nav notikusi. Tie, kuri bija atbildīgi par teroru, nav saukti pie atbildības. Lai gan viņi lielākoties ir miruši, no psiholoģijas un holokausta garīgajām sekām zinām, ka trauma neskar tikai paaudzi, kura pati pārdzīvojusi teroru. Jautājumi par grēksūdzi, pestīšanu, grēku, atbildību un sodu un kulturāli priekšstati, ka dzīve ir nedroša un ka nāve var pienākt pēkšņi un negaidīti, neizzūd no sabiedrības vienā paaudzē, bet pieder pie noturīgākajām un spēcīgākajām garīgajām struktūrām.

Tāpēc klusēšana par padomju teroru un holokaustu ir ne tikai Krievijas problēma, bet arī tās pasaules problēma, kas vēlas Krieviju integrēt Eiropas vērtību kopienā. Lai ieaudzinātu cieņu pret demokrātiju, etnisku un kulturālu daudzveidību un cilvēktiesībām, ir nepieciešams atklāti runāt par vēl dzīvās pagātnes traumām un traģēdijām un kultivēt vēsturisko apziņu. Šo lietu noklusēšana var veicināt fatālistisku nostāju, ka genocīds un terors ir nenovēršami fenomenī. Eiropas iniciatīva pacelt holokausta vēsturi politiskā goda vietā var likties gan imperiālistiska, gan arī samākslota, bet tādas vēsturiskās apziņas veidošana, kas pārvar pasivitāti un vienaldzību, ir vienmēr veselīga – pat profesionāliem vēsturniekiem, kuri ir mācīti izvairīties no tagadnes politikas.

Ja­pānas un PSRS konflikts 1939. gadā: saistība ar Molotova–Ribentropa pak­tu

OJĀRS STEPENS

Ievads

Līdz šim Latvijā galvenokārt pētīta PSRS un nacistiskās Vācijas ārpolitika Austrumeiropā. Tomēr situāciju Eiropā un arī Latvijā Otrā pasaules kara priekšvakarā nevar aplūkot atrauti no notikumiem citur pasaulē. Nav pareizi Latvijas vēstures notikumus skatīt tikai Eiropas kontekstā. Molotova–Ribentropa pakts 1939. gada 23. augustā sadalīja ietekmes sfēras Ziemeļeiropā, Viduseiropā un Austrumeiropā. Ietekmes sfēru dalīšana noteikta pakta slepenajā papildprotokolā. Raksta mērķis ir noskaidrot, kā PSRS attiecības ar Japānu Tālajos Austrumos 1939. gadā ietekmēja PSRS un Vācijas sarunas par neuzbrukšanas līguma noslēgšanu.

Latvijas vēsturnieki šo jautājumu līdz šim nav pētījuši. Daži autori savos pētījumos tikai nedaudz skāruši šo tēmu. Padomju okupācijas laikā vēsturnieks Vilnis Sīpols (1923–2001) savā monogrāfijā “Pirmskara politiskā krīze Eiropā 1933–1939” un pētījumā par Latvijas Republikas ārpolitiku no 1933. līdz 1940. gadam “Dzimtenes nodevība” atzīmēja, ka militārais konflikts starp PSRS un Japānu Mongolijā bija viens no iemesliem, kādēļ Padomju Savienība slēdza līgumu ar Vāciju – lai novērstu vācu un japāņu savienību pret PSRS.¹

Trimdas latviešu vēsturnieks Edgars Andersons (1920–1989) monogrāfijā “Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika” īsi piemin, ka Japānas uzbrukums Mongolijai 1939. gada vasarā ir atstājis ietekmi uz padomju politiku Eiropā.² 1995. gadā iznākušajā Ilgas Gravas-Kreituses, Ineša Feldmaņa, Jāņa Goldmaņa un Aivara Strangas sastādītā dokumentu krājuma “Latvijas okupācija un aneksija 1939–1940” ievadā minēts, ka neveiksme Vācijas sarunās ar Japānu 1939. gada vasarā lika Vācijai meklēt sapratni ar PSRS.³ 2002. gadā iznākušajā “Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu” pirmajā sējumā “Latvija Otrajā pasaules karā” ievietotajā I. Feldmaņa rakstā “Molotova–Ribentropa pakts un Latvija” atzīmēts, ka Vācijas un PSRS tuvināšanos 1939. gadā sekmēja neveiksme Japānas un Vācijas sarunās par savienības izveidošanu.⁴ Turpat publicētajā A. Strangas rakstā “PSRS politika Baltijā (1938–1940)” arī pieminēta PSRS un Japānas attiecību ietekme uz PSRS politiku Eiropā.⁵ A. Stranga atzīst, ka pastāvēja saistība starp neveiksmīgajām Vācijas un Japānas sarunām 1939. gada vasarā un Vācijas izvēli sākt sarunas ar PSRS.⁶

¹ Sīpols V. Dzimtenes nodevība. Buržuāziskās Latvijas ārpolitika no 1933. līdz 1940. gadam. – Rīga, 1963. – 213.–215. lpp.; Sīpols V. Pirmskara politiskā krīze Eiropā 1933–1939. – Rīga, 1976. – 287.–288., 298.–301. lpp.

² Andersons A. Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. – 2. sēj. – Daugava, 1984. – 112. lpp.

³ Latvijas okupācija un aneksija 1939–1940: Dokumenti un materiāli. – Rīga, 1995. – 13. lpp.

⁴ Feldmanis I. Molotova–Ribentropa pakts un Latvija // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj.: Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli. 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga. – Rīga, 2000. – 20. lpp.

⁵ Stranga A. PSRS politika Baltijā (1938–1940) // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. – 43. lpp.

⁶ Turpat. – 45.–46. lpp.

Sarkanās armijas tanki 1939. gadā.

(Жуков Г. К.
Воспоминания и
размышления. –
Москва, 1969.)

PSRS un Japānas konflikts Tālajos Austrumos pirms Otrā pasaules kara bija viens no lielajiem starptautiskā saspilējuma cēloņiem pasaulē. Abu valstu attiecības bija naidīgas kopš Krievijas un Japānas kara 1904. un 1905. gadā. Arī pēc PSRS izveidošanas cīņa par abu lielvalstu ietekmi Tālajos Austrumos turpinājās. Gan PSRS, gan Japāna bija revizionistiskas lielvalstis, kas centās sagraut pēc Pirmā pasaules kara Versaļas (1919) un Vašingtonas (1920–1922) miera konferencēs izveidoto starptautisko attiecību sistēmu (Versaļas–Vašingtonas sistēmu).⁷

Pagājušā gadsimta 30. gados Japānas un PSRS attiecības saasinājās. 1937. gada 1. septembrī Latvijas sūtnis ASV Alfrēds Bilmanis (1867–1948) ziņoja Latvijas Ārlietu ministrijai, ka Japāna plāno iespieties Mongolijā. Notikumu attīstība tuvojās lielam karam, kurā piedalīsies Japāna, Mandžuko un PSRS, Mongolija un Ķīna. Abas puses koncentrē karaspēku.⁸ 1939. gada 10. martā Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas (VK(b)P) Centrālās komitejas ziņojumā VK(b)P 18. kongresā tika norādīts, ka Japānas agresīvā politika Tālajos Austrumos apdraud PSRS. Par īpaši bīstamu atzīta Japānas, Vācijas un Itālijas sadarbība.⁹

Neilgi pirms Otrā pasaules kara konflikts starp PSRS un Japānu pārauga karadarbībā, kas norisinājās Mongolijas Tautas Republikas (MTR) teritorijā. Vēsturē šis karš ir pazīstams ar nosaukumu Halhingolas konflikts.¹⁰ Kaujas notika no 1939. gada 11. maija līdz 16. septembrim.¹¹ Karā piedalījās Japānas, PSRS, MTR un Japānas okupētajās Ķīnas ziemeļu provincēs izveidotās Mandžuko (Mandžūrijas) marionešu valsts (1932–1945)¹² karaspēks. Karā no PSRS puses iesaistījās ap 57 000 Sarkanās armijas karavīru,

⁷ Par Japānas politiku un plāniem sk. Shigemitsu M. Japan and Her Destiny. – London, 1958.

⁸ Latvijas sūtnis ASV A. Bilmana ziņojums Latvijas Ārlietu ministrijai 1937. gada 1. septembrī // Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 2574. f., 2. apr., 6901. l., 33.–38. lpp. A. Bilmanis atzīmē, ka PSRS reģionā ir koncentrējusi apmēram 17 kājnieku divīziju, 400–500 tanku, 300 000 karavīru un 150 000 rezervistu. Japāna – 150 000 Japānas armijas karavīru un ap 240 000 Mandžūrijas karavīru.

⁹ Из отчетного доклада ЦК ВКП(б) XVIII съезду ВКП(б) // Россия XX век. Документы. 1941 год. – Том 2. – Москва, 1998. – Стр. 571–572.

¹⁰ Karš norisinājās MTR teritorijā pie Halhingolas upes. Japāniski nosaukums šai upei ir Nomonhana. Tādēļ tiek lietots arī arzimējums Nomonhanas konflikts. Sk. Cooh A. D. Nomonhan: Japan Against Russia, 1939. – Stanford, 1985.

¹¹ Шинев Е. А. Россия и Япония. История конфликтов. – Москва, 2000. – Стр. 478.

¹² 1931. gadā Japāna okupēja Ķīnas ziemeļu provinces (Mandžūriju). 1932. gadā Mandžūrijā izveidoja Japānai pakļautu marionešu valsti Mandžuko impēriju. Par tās valdnieku iecēla bijušo Ķīnas imperatoru Pu I. Sk. Усов В. Последний император Китая 1906–1967. – Москва, 2003. – Стр. 478.

Sarkanās armijas karavīri kauju laikā ar Japānas armiju Mongolijā 1939. gadā.

(Жуков Г. К. Воспоминания и размышления. – Москва, 1969.)

498 tanki, 385 bruņumašīnas, 542 lielgabali, 515 lidmašīnas. No Japānas puses – ap 75 000 karavīru, 182 tanki, 500 lielgabalu, apmēram 300 lidmašīnu. Vienošanās par pamieru starp Japānu un PSRS izdevās noslēgt tikai 1939. gada 15. septembrī.¹³ Halhingolas konflikta laikā notikušajās kaujās Japānas armija zaudēja ap 61 000 kritušo un ievainoto, apmēram 200 lidmašīnu, lielāko daļu tanku.¹⁴ Sarkanā armija kaujās zaudēja 15 952 kritušos un ievainotos, apmēram 200 tanku, 249 lidmašīnas.¹⁵

Salīdzinājumam Somijas Ziemas karā no 1939. gada 26. novembra līdz 1940. gada 31. martam PSRS zaudēja 131 476 karavīrus, 650 tankus un 522 lidmašīnas. Somija zaudēja 22 810 karavīrus, 27 tankus un 67 lidmašīnas.¹⁶ Militārajās operācijās pret Poliju no 1939. gada 17. septembra līdz 6. oktobrim Sarkanā armija zaudēja 1 173 karavīrus, 17 tankus un 6 lidmašīnas. Polija – 3 500 karavīrus, 300 lidmašīnas. Vācijas karā ar Poliju no 1939. gada 1. septembra līdz 6. oktobrim zaudēja 10 572 karavīrus, 229 tankus un 564 lidmašīnas. Polija – 66 300 karavīrus, 391 lidmašīnu.¹⁷ Tātad Japānas un PSRS konflikts Mongolijā apmēros bija līdzīgs citiem tā laika lokālajiem kariem.

Vācijas un Japānas sarunas 1939. gadā

Minēto cēloņu ietekmē 1939. gadā attiecības starp Japānu un PSRS Tālajos Austrumos saasinājās. Japānai bija nepieciešams Vācijas atbalsts. Vācija savukārt meklēja atbalstu agresijai Eiropā. Tai bija nepieciešams sagraut Poliju, novēršot Lielbritānijas un Francijas iesaistīšanos karā. Tādēļ Vācija sarunās ar Japānu meklēja atbalstu pret Lielbritāniju un Franciju. Japānas interesēs nebija, jau karojot Ķīnā un pret PSRS, iesaistīties konfliktā arī ar Rietumvalstīm. Tā centās ierobežot sadarbību ar Vāciju tikai ar

¹³ Halhingolas konflikts // Latvijas Padomju enciklopēdija. – 4. sēj. – Rīga, 1983. – 9. lpp.

¹⁴ Шинов А. В. Россия и Япония. – Стр. 514.; Россия и СССР в войнах XX века. Потери вооруженных сил. Статистическое исследование. – Москва, 2001. – Стр. 177.

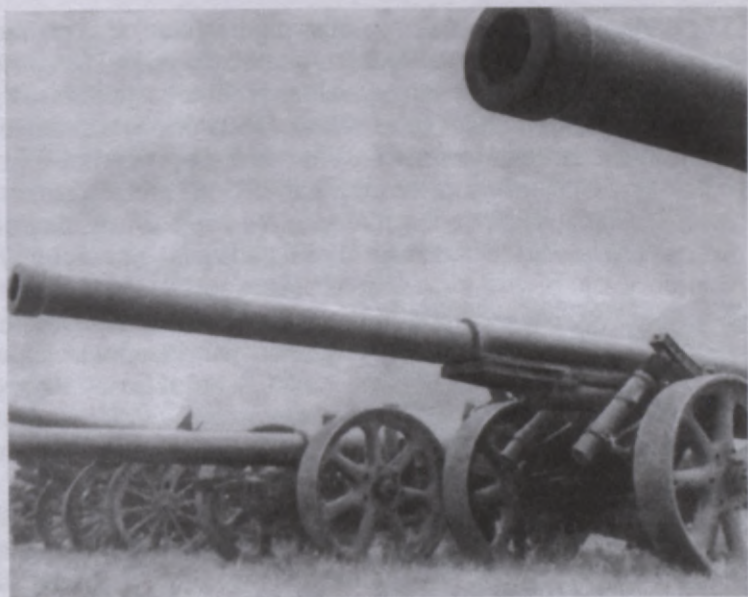
¹⁵ Советская военная энциклопедия. – Том 8. – Москва, 1980. – Стр. 354; Россия и СССР в войнах XX века. – Стр. 179; Кондратьев В. Халхин-гол. Война в воздухе. – Москва, 2002. – Стр. 40–41; Черевко К. Е. Серп и молот против самурайского меча. – Москва, 2003. – Стр. 94–95.

¹⁶ Дубровская О. Краткая история войн. – Москва, 2002. – Стр. 341.

¹⁷ Мельтюхов М. Советско-польские войны. – Москва, 2001. – Стр. 404.

**Japānas armijas
artilērija Mongolijā
1939. gadā.**

(Жуков Г. К.
Воспоминания и
размышления. –
Москва, 1969.)

vēršanos pret PSRS. Jau 1938. gada beigās šīs pretrunas Vācijas un Japānas starpā ziņojumā ASV valsts sekretāram Kordelam Hallam (*Cordell Hull*, 1871–1955) atzīmēja ASV sūtnis Japānā Džozefs Klārks Gru (*Grew*).¹⁸ 1939. gada 8. februārī ASV sūtnis ziņojumā norādīja, ka Japāna piekrīt tikai sadarbībai ar Vāciju pret PSRS.¹⁹ Par šādu Japānas nostāju sarunās ar Vāciju 1939. gada pavasarī un vasarā ziņoja arī PSRS izlūkdienesta aģents Japānā Rihards Zorge (*Zopre*, 1895–1944).²⁰ 1939. gada aprīlī Vācijas un Japānas pretrunas saasinājās. Vācija meklēja citas iespējas rast atbalstu savai politikai Eiropā. Viena no tām bija sadarbība ar PSRS. Tā sākās jau 1939. gada martā. Japānā to uztvēra ar aizdomām. 1939. gada 29. aprīlī Japānas sūtnis Polijā Š. Sako sarunās ar Polijas Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta vicedirektoru M. Kobiljanski uzsvēra, ka Japānu satrauc Vācijas iespējamā tuvināšanās ar PSRS, un piebilda, ka pastāv briesmas, ka Vācijas un PSRS attiecības var atgriezties pie Rappallo kursa.²¹

1939. gada maijā starp Japānas armiju un Sarkano armiju Mongolijā sākās karadarbība. Japāna meklēja iespējas izlīgumam ar Rietumvalstīm, lai netiktu ierauta vēl plašākā konfliktā. 1939. gada vasarā Japāna risināja sarunas ar Lielbritāniju, lai noregulētu abu lielvalstu pretrunas Tālajos Austrumos. 1939. gada 24. jūlijā Japānai izdevās panākt izlīgumu ar Lielbritāniju Ķīnas jautājumā.²² Attiecību noregulēšana ar Rietumvalstīm Japānai deva iespēju pievērsties konfliktam ar PSRS. Šāda Japānas politika neveicināja sadarbību ar Vāciju. Risinot konfliktu ar Lielbritāniju un Franciju, Japānas interesēs bija saglabāt labas attiecības arī ar to sabiedrotajiem, tai skaitā Poliju. 1939. gada 7. jūlijā Japānas ārlietu ministrs barons H. Arita sarunā ar Polijas sūtni Japānā

¹⁸ Из письма посла США в Японии Дж. Грю государственному секретарю США К. Хэллу // Год кризиса 1938–1939. Документы и материалы. – Москва, 1990. – Том 1. – Стр. 126.

¹⁹ Телеграмма посла США в Японии Дж. Грю государственному секретарю США К. Хэллу // Год кризиса 1938–1939. Документы и материалы. – Москва, 1990. – Том 1. – Стр. 219.

²⁰ Sk. Год кризиса 1938–1939. – Том 1, II. – Москва, 1990.

²¹ Запись беседы вице-директора политического департамента Министерства иностранных дел Польши М. Кобылянского с послом Японии в Польше Ш. Сако // Год кризиса 1938–1939. – Том 1. – Стр. 409.

²² Совместное заявление правительств Великобритании и Японии // Год кризиса 1938–1939. – Том 2. – Стр. 122.

T. Romeru norādīja, ka Japāna iestājas par mierīgu Polijas un Vācijas pretrunu atrisināšanu. Savukārt attiecībā uz PSRS H. Arita atzīmēja, ka PSRS ir ne tikai Eiropas, bet arī Āzijas valsts un jebkura padomju valsts drošības nostiprināšana Eiropā nozīmē dot tai rīcības brīvību Āzijā un jebkuras valsts ar PSRS noslēgtu savienību Japāna uzskatīs par savām interesēm neatbilstošu.²³ Šāda nostāja bija vērsta tikpat pret Lielbritānijas un Francijas mēģinājumiem vest sarunas ar PSRS, kā pret Vācijas un PSRS kontaktiem. Šāda Japānas politika pārliecināja Vāciju, ka ir nepieciešams turpināt sarunas ar PSRS, lai nodrošinātu iespēju sakaut Poliju. 1939. gada jūlijā gan vēl turpinājās sarunas starp Japānu un Vāciju par militāras savienības izveidošanu. 1939. gada 24. jūlijā R. Zorge ziņoja Maskavai, ka Japāna sarunās ar Vāciju piekrīt sadarboties arī pret Lielbritāniju un Franciju.²⁴ Vienošanās ar Vāciju, protams, izjauca Japānas izlīgums ar Lielbritāniju. Pēc tā noslēgšanas Vācija atteicās no nodoma nekavējoties slēgt līgumu ar Japānu un intensificēja sarunas ar PSRS. Japānai tas nozīmēja tās ārpolitikas sakāvi, jo Mongolijā turpinājās kaujas ar Sarkanu armiju, bet Vācija nepiekrita it kā loģiskai savienības noslēgšanai pret PSRS.

Vācija Japānai par sarunām ar PSRS paziņoja tikai 1939. gada 21. augustā.²⁵ Japānas vēstnieks Hiroši Osima 1939. gada 21. augustā telefona sarunā ar Vācijas Ārlietu ministrijas valsts sekretāru Ernstu fon Vaiczekeru (*Weizsäcker*, 1882–1951) paziņoja Japānas nostāju sakarā ar Vācijas un PSRS tuvināšanos: Japāna uzskata, ka Vācijas un Krievijas tuvināšanās ļaus Krievijai atbrīvoties no rūpēm Eiropā un pastiprināt fronti Tālajos Austrumos. Tādējādi saasināsies situācija Ķīnā. Otrkārt, Japānas sūtnis atzīmēja, ka viņa zemē padomju un vācu sarunas tiks vērtētas neseno japāņu–vācu sarunu kontekstā. Padomju un vācu vienošanās Japānā tikšot uztverta kā šoks.²⁶ E. fon Vaiczekers mēģināja izskaidrot pretrunas starp Vāciju un Japānu kā maznozīmīgas un minēja, ka Vācija jau iepriekš ir brīdinājusi Japānu, ka tai var būt izdevīgi sadarboties ar PSRS. Attiecībā uz japāņu un padomju militāro konfliktu Tālajos Austrumos E. fon Vaiczekers uzsvēra, ka, viņaprāt, Japāna šobrīd nevēloties krievu–japāņu konfliktu. Vācijā uzskata, ka arī krieviem nebūs iebildumu panākt vienošanos starp Maskavu un Tokiju. Tālāk E. fon Vaiczekers paziņoja, ka kopš Antikominternes pakta noslēgšanas 1936. gada 25. novembrī Japānas un Vācijas pretinieki ir saņēmuši smagus triecienus. Ir skaidrs, ka Anglija ir kļuvusi par galveno ienaidnieku gan Vācijai, gan Japānai. Tā kā Vācijai bīstamāka ir britu, nevis krievu politika, abas valstis ir ieinteresētas izlīgt. Japānas sūtnis vienojās ar Vācijas Ārlietu ministrijas valsts sekretāru mēģināt izskaidrot Japānas valdībai, ka vācu un padomju līgums nav bīstams Japānai.²⁷

PSRS un Vācijas neuzbrukšanas līguma noslēgšana 1939. gada 23. augustā izraisīja saspīlējumu Japānas un Vācijas attiecībās. Britu vēsturnieks Alans Bulloks (*Bullock*) Japānas reakciju uz Molotova–Ribentropa pakta noslēgšanu raksturo kā dziļu apvainojumu un pazemojumu. Japānā uzskatīja, ka Vācija ir to nodevusi. Tādēļ Japāna iesniedza Vācijai protesta notu.²⁸ PSRS sūtnis Japānā N. Generalovs (*Генералов*) 1939. gada 24. augustā ziņoja, ka Japānā līgums radījis satricēšanu. Daudzi Japānas

²³ Запись беседы посла Польши в Японии Т. Ромера с министром иностранных дел Японии Х. Арита // Год кризиса 1938–1939. – Том 2. – Стр. 12–14.

²⁴ Телеграмма советского военного разведчика в Японии Р. Зорге в Генеральный штаб РККА // Год кризиса 1938–1939. – Том 2. – Стр. 54–55.

²⁵ Агава Х. Адмирал Ямамото. – Москва, 2003. – Стр. 173.

²⁶ Меморандум статс-секретаря Министерства иностранных дел Германии // СССР–Германия 1939. – Том 1. – Стр. 56.

²⁷ Турпат. – 55.–57. lpp.

²⁸ Буллок А. Гитлер и Сталин. – Том 1. – Смоленск, 1994. – Стр. 241.

politīķi uzskata, ka ir jāpārskata Japānas ārpolitikas principi, arī attiecībā pret PSRS.²⁹ Japāņu vēsturnieks H. Agava, raksturojot situāciju Tokijā pēc padomju un vācu pakta noslēgšanas, uzsvēra, ka Japānas valdībā tas izraisīja apjukumu, jo Japāna tik ilgi bijusi neizlēmīga, kamēr Vācija to nodeva.³⁰ Japānas informācijas aģentūras "Domei" Berlīnes nodaļas direktors Adahi 1939. gada 25. augustā sarunā ar Latvijas sūtniecības Vācijā preses atašeju Ernestu Treigutu-Tāli (1911) atzina, ka Japāna ir kļuvusi par pirmo padomju-vācu pakta upuri.³¹ Kā Japānai neizdevīgu līgumu starp Vāciju un PSRS vērtēja arī Rietumvalstis. 1939. gada 29. augustā Lielbritānijas dominiju lietu ministrs Antonijs Roberts Īdens (*Eden*, 1897–1977) rādiōrunā Lielbritānijas iedzīvotājiem Molotova-Ribentropa pakta sakarā paziņoja, ka Rietumvalstis ir pārsteigtas par pakta noslēgšanu. Tomēr vēl vairāk pārsteigti ir vācu sabiedrotie, jo Vācijas rīcība neatbilst tās paustajiem nacisma politiskās filozofijas principiem.³² Savukārt 31. augusta LETA ziņojumā no Londonas bija atzīmēts Lielbritānijas valdošo aprindu uzskats, ka līgums ar PSRS var atšķelt no Vācijas tās vecos sabiedrotos.³³ Vācijā jau pirms līguma noslēgšanas apzinājās, ka paktam var būt arī šādas sekas. 1939. gada 22. augustā LETA ziņojumā no Berlīnes bija uzsvērts, ka Vācijā ir sākta propagandas kampaņa, lai izskaidrotu līguma slēgšanu, arī to, kā tas ietekmēs attiecības ar Japānu. Līgumu ar PSRS Vācija pasludinājusi par milzīgu tās diplomātijas panākumu, tai skaitā arī par atbildi uz Japānas vilcināšanos saistīties ar Vācijas un Itālijas "asi".³⁴

Japāna protestēja pret Vācijas rīcību un iesniedza notu, kurā paziņoja, ka šis līgums ir sagrāvis Vācijas, Japānas un Itālijas sarunas par savienības noslēgšanu. Japānas valdība uzskatīja padomju un vācu pakta noslēgšanu par nopietnu Antikominternes pakta pārkāpumu. Tas izraisīja Japānas valdības krīzi, kurā 1939. gada 29. augustā Japānas valdība atkāpās.

Japānas premjerministrs (kopš 1939. gada 5. janvāra) Kiihiro Hiranuma.

K. Hiranumas valdība atkāpās 1939. gada 29. augustā, jo Molotova-Ribentropa pakta noslēgšana starp Vāciju un PSRS izraisīja Japānā valdības krīzi. (Крейг У. Падение Японии. – Смоленск, 1999.)

PSRS un Vācijas sarunas 1939. gadā

1939. gada pavasarī un vasarā sarunas starp PSRS un Vāciju notika līdztekus PSRS sarunām ar Lielbritāniju un Franciju. PSRS neaizmirsā arī savas intereses Tālajos Austrumos. Padomju Savienībai bija svarīgi noskaidrot Vācijas nostāju šajā konfliktā. Padomju un japāņu attiecību pasliktināšanās gadījumā Vācijas atbalsts Japānai varēja

²⁹ Телеграмма временного поверенного в делах СССР в Японии Н. И. Генералова в Народный комиссариат иностранных дел СССР // Год кризиса 1938–1939. – Том 2. – Стр. 322.

³⁰ Агава Х. Адмирал Ямамото. – Стр. 187.

³¹ Treiguts-Tāle E. Latvieši, kas ir sācies! – 1. sēj. – Gauja. – 1990. – 370. lpp.

³² Latvijas Telegrāfa aģentūras (LETA) ziņojums no Londonas 1939. gada 30. augustā // LVVA, 2574. f., 2. apr., 6976. l., 25. lp.

³³ LETA ziņojums no Londonas 1939. gada 31. augustā // LVVA, 2574. f., 2. apr., 6976. l., 18. lp.

³⁴ LETA ziņojums no Berlīnes 1939. gada 22. augustā // LVVA, 2574. f., 2. apr., 6976. l., 76. lp.

apdraudēt PSRS ieceres Tālajos Austrumos. Vācijas un Japānas sadarbība varēja arī traucēt īstenot padomju mērķus Eiropā, saistot PSRS spēkus Tālo Austrumu konfliktā.

Vācijas agresija Eiropā 1939. gadā lika tai meklēt kontaktus ar PSRS. Padomju Savienība te saskatīja iespēju risināt arī Tālo Austrumu jautājumu. ASV diplomāts Henrijs Alfreds Kisindžers (*Kissinger*, 1923) pētījumā "Diplomātija" uzskaita šādus vācu un padomju sarunu 1939. gadā galvenos tematus: PSRS prasība, lai Vācija izdarītu spiedienu uz Japānu, lai tā apturētu savus plānus par iespiešanos Sibīrijā; neuzbrukšanas līguma noslēgšana; līgums Baltijas valstu jautājumā un darījums Polijas sakarā.³⁷ Lidzīgi PSRS un Vācijas sarunu tēmas vērtē arī angļu vēsturnieks Maikls Blochs (*Bloch*) pētījumā par Joahimu fon Ribentropu (*Ribbentrop*, 1893–1946).³⁸ Padomju Savienības un Japānas attiecību jautājums tās sarunās ar Vāciju PSRS kļuva aktuālāks 1939. gada maijā, kad starp to un Japānu Mongolijā sākās bruņots konflikts. 1939. gada 5. jūnijā Vācijas sūtnis PSRS Frīdrihs Verners fon der Šulenburgs (*Schulenburg*, 1875–1944) vēstulē Vācijas Ārlietu ministrijas valsts sekretāram E. fon Vaiczekeram rakstīja, ka sarunās starp PSRS, Lielbritāniju un Franciju konsultācijas notiek arī par Tālo Austrumu jautājumu.³⁹ Vācijas sūtnis arī izskaidroja Vācijas iespējas manipulēt Tālo Austrumu jautājumā sarunās ar PSRS – Vācijas izlīgums ar Padomju Savienību ir nevēlams Japānai, bet iespējams.⁴⁰ Vācijai, gatavojot karu pret Poliju, bija nepieciešams atbalsts, lai nepieļautu Rietumu lielvalstu iesaistišanos karā. Par šādu atbalstu varēja kļūt PSRS. Savukārt sadarbība ar Vāciju varēja Padomju Savienībai palīdzēt veidot savu politiku Eiropā. Konflikts Āzijā traucēja šiem plāniem. Tas bija jāizbeidz pirms agresijas uzsākšanas Eiropā. PSRS bija nepieciešams vācu atbalsts konflikta risināšanā. 1939. gada 24. jūlijā Japānai izdevās panākt izlīgumu Ķīnas jautājumā ar Lielbritāniju. Tas neļāva PSRS atrast Rietumvalstu atbalstu, lai risinātu konfliktu ar Japānu, un veicināja sarunu izjukšanu starp PSRS, Lielbritāniju un Franciju par kopēju drošības politiku Eiropā. PSRS bija nepieciešams aktualizēt Tālo Austrumu jautājumu sarunās ar Vāciju. 1939. gada 26. jūlijā Tālo Austrumu situāciju apskatīja PSRS pārstāvja Vācijā Georgija Astahova (*Астахов*, 1897–1942) sarunās ar Vācijas Ārlietu ministrijas Austrumeiropas Ekonomikas nodaļas Referentūras daļas vadītāju Karlu Juliusu Šnurri (*Schnurre*, 1898–1990). PSRS pārstāvis norādīja, ka viņam nav skaidrs, kāpēc Vācija sadarbojas ar Japānu. Šī sadarbība nav ekonomiski izdevīga, jo Ķīnas tirgus ir lielāks.⁴¹ Vācijas pārstāvis norādīja, ka Vācijas un Japānas draudzība ir fakts, bet tā nav šķērslis PSRS un Vācijas attiecībām, un piebilda, ka ir iespējama arī Padomju Savienības un Japānas attiecību uzlabošanās.⁴² Pēc sarunām ar G. Astahovu 1939. gada 27. jūlijā K. J. Šnurre iesniedza Vācijas Ārlietu ministrijai memorandu par sarunu gaitu. Tajā viņš norādīja, ka izlīgums starp Vāciju un PSRS ir iespējams. Pirmkārt, panākot ekonomisko attiecību sakārtošanu. Otrkārt, atrisinot politiskos jautājumus.⁴³ Treškārt, ir jāatjauno labas attiecības starp abām lielvalstīm. K. J. Šnurre atzina, ka starp Vāciju un PSRS visā reģionā no Baltijas jūras līdz Melnajai jūrai un Tālajiem Austrumiem

³⁵ Шинов А. В. Россия и Япония. – Стр. 522.

³⁶ Агава Х. Адмирал Ямамото. – Стр. 187.

³⁷ Kissinger H. Diplomacy. – New York, 1994. – P. 345.

³⁸ Bloch M. Ribbentrop. – London, 1992. – P. 242.

³⁹ Письмо германского посла в Москве статс-секретарю Министерства иностранных дел // СССР–Германия 1939. – Стр. 16.

⁴⁰ Turpat. 15. lpp.

⁴¹ Запись беседы временного поверенного в делах СССР в Германии Г. А. Астаханова с заведующим Восточно-европейской референтурой Отдела экономической политики Министерства иностранных дел Германии К. Ю. Шнурре // Год кризиса 1938–1939. – Том 2. – Стр. 138.

⁴² Turpat.

⁴³ Меморандум Министерства иностранных дел Германии // СССР–Германия 1939. – Стр. 21.

nav neatrisināmu politisku problēmu.⁴⁴ Tādējādi K. J. Šnurre paredzēja iespēju, vedot sarunas ar PSRS, apspriest arī Tālo Austrumu jautājumu. Tālāk viņš norādīja, ka ir paziņojis G. Astahovam, ka Vācijas pozīcija Tālo Austrumu jautājumā ir draudzīga Japānai, tomēr tā nav vēsta pret PSRS, bet Angliju.⁴⁵ Padomju Savienībai bija iespējams, izlīgstot ar Vāciju Eiropā, saņemt vācu atbalstu risināt konfliktu ar Japānu. Tālo Austrumu jautājuma noregulēšana kļuva par vienu no priekšnoteikumiem līguma noslēgšanai starp Vāciju un PSRS. 1939. gada 23. augustā, apspriežot Vācijas un PSRS līgumu, J. fon Ribentrops sarunās ar Josifu Staļinu (*Сталин*, 1879–1953) un Vjačeslavu Molotovu (*Молотов*, 1890–1986) apsprieda arī Japānas un PSRS attiecības. J. fon Ribentrops atzīmēja, ka Vācijas un Japānas draudzība nav vēsta pret PSRS un Vācija ir gatava palīdzēt uzlabot Japānas un PSRS attiecības, izmantojot savu ietekmi uz Japānu.⁴⁶ PSRS un Japānas attiecības apsprieda, arī izskatot jautājumu par jaunā Vācijas un PSRS līguma ietekmi uz Antikominternes paktu starp Vāciju, Itāliju un Japānu. J. fon Ribentrops izskaidroja, ka Antikominternes pakts nav vēsts pret PSRS. Savukārt J. Staļins uzsvēra, ka tas galvenokārt ir bīstams Anglijai.⁴⁷ Nākamajā dienā pēc sarunām uz žurnālistu jautājumu par pakta ietekmi uz Vācijas un Japānas attiecībām J. fon Ribentrops atbildēja, ka līgums labvēlīgi ietekmēs gan PSRS un Japānas, gan Japānas un Vācijas attiecības.⁴⁸ Tomēr padomju ieguvumi šajā ziņā bija lielāki. Vācija atteicās no ciešākas sadarbības ar Japānu. Līdz ar to PSRS varēja apturēt Japānas uzbrukumu, nebaidoties, ka konfliktā varētu iesaistīties Vācija. Molotova-Rībentropa pakts praktiski vērsās ne tikai pret Poliju, Rumāniju, Somiju un Baltijas valstīm, bet arī pret Japānu. Japāna tā noslēgšanu uztvēra kā nedraudzīgu Vācijas soli. Par Molotova-Rībentropa pakta pret Japānu vērsto ievirzi liecina PSRS diplomātu kontakti ar Ķīnas pārstāvjiem neilgi pēc līguma noslēgšanas, kuros PSRS izskaidroja savu nostāju – pakta slēgšana ar Vāciju ir trieciens Japānai.

1939. gada 26. augustā notika PSRS ārlietu tautas komisāra vietnieka A. Lozovska (*Лозовский*, 1878–1952)⁴⁹ sarunas ar Ķīnas sūtni PSRS Jan Cze. Ķīnas sūtnis informēja A. Lozovski, ka padomju un vācu līgums iepriecina Ķīnas valdību, jo tā to uzskata par triecienu Japānai.⁵⁰ A. Lozovskis paskaidroja, ka Japāna pēc līguma noslēgšanas uzskata, ka Vācija ir sagrāvusi Antikominternes paktu. Līdz ar to līgums starp Vāciju un PSRS ir novedis Japānu izolācijā. Tālāk A. Lozovskis paziņoja, ka, noslēdzot pakta, PSRS ir sasniegusi divus mērķus. Pirmkārt, ir sagrauts Antikominternes pakts. Otrkārt, ir likvidēts saspīlējums starptautiskajās attiecībās.⁵¹ Jāpiebilst, ka otrais secinājums bija pretrunā ar pakta radīto starptautisko situāciju, jo ar pakta noslēgšanu neizbēgams kļuva Vācijas uzbrukums Polijai, kas pārauga Otrajā pasaules karā. Pirmais secinājums bija tuvāks patiesībai, jo karš starp Japānu un PSRS tika izbeigts. Līdzīgu atbildi uz Ķīnas pārstāvja jautājumu par Molotova-Rībentropa pakta nozīmi A. Lozovskis sniedza arī 1939. gada 27. augustā sarunā ar speciālo pilnvaroto Ķīnas sūtni Suņ Fo, kurš uzdeva jautājumu – kāda būs padomju un vācu līguma ietekme uz Tālo Austrumu

⁴⁴ Turpat.

⁴⁵ Turpat. – 22. lpp.

⁴⁶ Запись беседы имперского министра иностранных дел со Сталиным и Молотовым // СССР–Германия 1939. – Стр. 65.

⁴⁷ Turpat. – 68. lpp.

⁴⁸ LETA ziņojums no Maskavas 1939. gada 24. augustā // LVVA, 2574. f., 2. apr., 6976. l., 38. lp.

⁴⁹ Istaits PSRS ārlietu tautas komisāra vārds bija Solomons Abramovičs Dridzo (*Соломон Абрамович Дридзо*). Tāpat kā daudzi citi 20. un 30. gadu PSRS valstsvīri viņš izmantoja pieņemtu vārdu – A. Lozovskis. Sk. Залесский К. А. Империя Сталина. Биографический энциклопедический словарь. – Москва, 2000. – Стр. 281.

⁵⁰ Запись беседы заместителя комиссара иностранных дел СССР А. Лозовского с послом Китая в СССР Ян Цзе // Год кризиса 1938–1939. – Том 2. – Стр. 327.

⁵¹ Turpat. – 328. lpp.

lietām.⁵² A. Lozovskis atbildēja, ka padomju un vācu līgums "uzspridzinās" Antikominternes paktu un izolēs Japānu.⁵³ Par to, ka Ķīnā Molotova–Ribentropa pakts tika uzskatīts par vērstu pret Japānas interesēm, liecina arī LETA ziņojums no Ķīnas galvaspilsētas Čančunas par Ķīnas valdošo aprindu reakciju uz Japānas valdības atkāpšanos – Ķīnā Japānas valdības krišanu atzina par loģiskām vācu–padomju pakta sekām. Ziņojumā arī uzsvērts, ka Ķīnā uzskatīja, ka tagad Japāna būs spiesta pastiprināt Mandžuko robežu aizsardzību pret PSRS.⁵⁴

Tātad PSRS nolūks, slēdzot Molotova–Ribentropa paktu, bija ne tikai gūt iespēju uz sākt agresiju Eiropā, bet arī nostiprināt savas pozīcijas Tālajos Austrumos.

PSRS un Vācijas stratēģija 1939. gadā. Tālo Austrumu konflikts un Molotova–Ribentropa pakts

Vācijas un PSRS agresija Eiropā bija viens no Otrā pasaules kara cēloņiem. Lai sadalītu savā starpā Eiropu, abas lielvalstis noslēdza Molotova–Ribentropa paktu. Tomēr tā noslēgšanu ietekmēja notikumi arī citos pasaules reģionos.

1939. gada maijā Mongolijā sākās reģionāls karš starp Japānu un PSRS. Ir pētnieki, kuri tieši tā arī vērtē šo notikumu. Amerikāņu vēsturnieki Ernests un Trevors Džupju (*Dupuy*) uzskata to par nepieteiktu karu starp Japānu un PSRS.⁵⁵ Savukārt krievu vēsturnieks I. Možeiko (*Можейко*) raksturo Japānas un PSRS karu Mongolijā 1939. gadā kā paradoksālu vēstures norisi. No vienas puses – tas ir Otrā pasaules karā ietilpstošs konflikts. No otras puses – tas sākās un beidzās pirms šā kara sākuma.⁵⁶ Jāatzīmē gan, ka Otrais pasaules karš Tālajos Austrumos sākās ātrāk nekā Eiropā – ar Japānas iebrukumu Ķīnā 1937. gadā.⁵⁷ Otrkārt, PSRS un Japānas karš Mongolijā turpinājās arī pēc Otrā pasaules kara sākuma 1939. gada 1. septembrī.

Karš saasināja jau tā nestabilo situāciju reģionā un varēja izplatīties ārpus tā, ja Japānai izdotos iegūt citu valstu atbalstu. PSRS stratēģiskā situācija nebija tik izdevīga, kā to vērtē, piemēram, vēsturnieks I. Feldmanis: "Kas attiecas uz PSRS, tad 1939. gada pavasarī tā nonāca ļoti izdevīgā situācijā. [...] pateicoties angļu garantiju politikai un Ā. Hitlera lēmumam atrisināt "poļu problēmu" ar militāriem līdzekļiem, PSRS pēkšņi nokļuva arbitra lomā un varēja izvēlēties, vai tā eventuāli gribētu "uzstāties" kopā ar Rietumu valstīm pret "agresoru" [...] vai arī karu lokalizēt Centrālajā Rietumeiropā."⁵⁸ A. Stranga rakstā "PSRS politika Baltijā (1938–1939)" "Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu" 1. sējumā raksturo PSRS ārpolitikas iespējas savādāk: "Starptautisko attiecību jomā Krieviju nodarbināja stāvoklis Tālajos Austrumos (briestošais konflikts ar Japānu) un Japānas un Polijas eventuāla sadarbība, kas radīja priekšstatus par "ielenkšanas" draudiem. Vēloties mazināt šos draudus, 1932. gadā PSRS parakstīja ar saviem rietumu kaimiņiem neuzbrukšanas līgumus [...]"⁵⁹ Līdzīgi notikumi risinājās arī 1939. gadā starp

⁵² Запись беседы заместителя народного комиссара иностранных дел СССР А. Лозовского со специальным полномочным послом Китая Сунь Фо // Год кризиса 1938–1939. – Том 2. – Стр. 332.

⁵³ Turpat. – 332.–333. lpp.

⁵⁴ LETA ziņojums no Čančunas 1939. gada 28. augustā // LVVA, 2574. f., 2. apr., 6976. l., 31. lp.

⁵⁵ Дюлюи Р. Э., Дюлюи Т. Всемирная история войн. – Том 4. – Москва, 1998. – Стр. 77.

⁵⁶ Можейко И. В. Западный ветер – ясная погода. – Москва, 2001. – Стр. 39.

⁵⁷ Faktiski karš Tālajos Austrumos sākās jau 1931. gadā, kad Japāna okupēja Mandžūriju. Kausas starp Japānas armiju un Ķīnas karaspēku, kas sākās 1931. gadā, turpinājās līdz Otrā pasaules kara beigām 1945. gadā. 1937. gadā Japāna sāka jaunu uzbrukumu Ķīnai.

⁵⁸ Feldmanis I. Molotova–Ribentropa pakts un tā sekas Latvijā // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. – 20. lpp.

⁵⁹ Stranga A. PSRS politika Baltijā (1938–1939) // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. – 43. lpp.

PSRS, Japānu un Vāciju. Šādi Padomju Savienības starptautisko situāciju 1939. gadā novērtēja arī Latvijas sūtniecības Vācijā preses atašējs E. Treiguts-Tāle: J. Stajnu 1939. gadā uztrauca draudošais karš ar Japānu. Tādēļ viņš, izmantojot Rietumvalstu sašutumu par Čehijas okupāciju, uzsāka ar tām sarunas par sadarbību pret Vāciju. Vienlaikus J. Stajns veda arī sarunas ar Vāciju, kurās izmantoja Ādolfa Hitlera (1889–1945) plānu uzbrukt Polijai. Tādējādi J. Stajns nodrošināja jebkurā gadījumā PSRS intereses Eiropā.⁶⁰

Arī Latvijas Ārlietu ministrija sekoja notikumiem Tālajos Austrumos. Japānas un PSRS reģionālais karš 1939. gadā Mongolijā ir analizēts Latvijas konsula Harbinā Pētera Mežaka (1858–1941) ziņojumos. Situācija atzīta par bīstamu un uzsvērts, ka konflikta attīstību ir grūti paredzēt. Tas var pāraugt plašā un ilgstošā karā.⁶¹

Konflikts ar Japānu Padomju Savienībai bija bīstams. Izlīgumu ar Vāciju varēja panākt, atbalstot tās agresiju Eiropā. PSRS tādējādi varēja paplašināt savu ietekmi Eiropā un izvairīties no iesaistīšanās lielā karā Tālajos Austrumos. Iespējams, situācija attīstītos savādāk, ja Vācijai būtu izdevies noslēgt savienību ar Japānu.⁶² Stāvoklis būtu PSRS neizdevīgs. Tālajos Austrumos karš turpinātos, un Padomju Savienība nevarētu uzsākt ekspansiju Eiropā, dodot Vācijai iespēju vienpusējai rīcībai šajā kontinentā. Krievu vēsturnieks Boriss Sokolovs (Соколов) šajā sakarā atzīmē, ka 1939. gada augustā PSRS maršals Semjons Budjonijs (Буденный, 1883–1973) piedāvāja Sarkanās armijas vadībai izstrādāt plānu plašam triecienam pret Japānas karaspēku Mongolijā un Mandžūrijā. J. Stajns priekšlikumu noraidīja, norādot, ka tādā gadījumā Tālajos Austrumos sāksies ilgstošs karš.⁶³ Par šādu situācijas attīstības iespēju liecina arī fakts, ka PSRS, nebeigusi karu ar Japānu, neuzsāka iebrukumu Polijā. 1939. gada 1. septembrī padomju aģents Japānā R. Zorge ziņoja, ka Japāna koncentrē lielu karaspēku izšķirošam uzbrukumam Sarkanajai armijai Mongolijā.⁶⁴ 3. septembrī Vācija pieprasīja Padomju Savienībai piedalīties karā pret Poliju.⁶⁵ 5. septembrī V. Molotovs, atbildot uz šo prasību, paziņoja, ka padomju puse saprot šādas rīcības nepieciešamību, tomēr tam "vēl nav pienācis īstais laiks".⁶⁶ R. Zorge atkārtoti brīdināja Maskavu par draudiem Mongolijā 1939. gada 10. septembrī.⁶⁷ Vēl 1939. gada 15. septembra PSRS aizsardzības tautas komisāra Klimenta Vorošilova (Ворошилов, 1881–1969) pavēlē par karadarbības pārtraukšanu Mongolijā bija paredzēta iespēja, ka karš varētu atsākties – padomju karaspēkam tika pavēlēts saglabāt pilnīgu kaujas gatavību.⁶⁸ Tikai pēc tam, kad 1939. gada 16. septembrī tika izbeigts karš starp PSRS un Japānu, 17. septembrī sākās Sarkanās armijas iebrukums Polijā. Šajā laikā izšķirās jautājums, vai Molotova-Ribentropa pakтам būs reāla nozīme starpvalstu attiecībās, vai arī tas tiks laužts jau pirmajā gadā. Ja karš starp Japānu un PSRS 1939. gadā turpinātos vēl dažus mēnešus, Vācija varētu gūt iespēju viena pati iekarot Poliju. Poļu izcelsmes amerikāņu vēsturnieks Stīvens Zaloga (Zaloga) grāmatā "Polijas armija 1939–1945" šādi raksturo stratēģisko situāciju karā starp Poliju un Vāciju 1939. gadā: "[Polijā] neviens negaidīja, ka kampaņa beigsies tik

⁶⁰ Treiguts-Tāle E. Latvieši, karš ir sācies! – 339.; 374.–375. lpp.

⁶¹ Latvijas konsula Harbinā P. Mežaka ziņojumi Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas Administratīvi juridiskā departamenta direktoram 1939. gada 27. jūnijā, 18. jūlijā, 25. jūlijā // LVVA, 2574. f., 2. apr., 6950. l., 28.–31. lp.

⁶² Feldmanis I. Molotova-Ribentropa pakts un Latvija // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. – 20. lpp.; turpat – Stranga A. PSRS politika Baltijā (1938–1939). – 45. lpp.

⁶³ Соколов Б. В. Григорий Жуков. Триумфы и падения. – Москва, 2003. – Стр. 139.

⁶⁴ Расшифрованная телеграмма Вх. Но. 12352 // Дело Рихарда Зорге. Неизвестные документы. – Москва, 2000. – Стр. 101.

⁶⁵ Лебедева Н. С. Четвертый раздел Польши и катынская трагедия // Другая война 1939–1945. – Москва, 1996. – Стр. 241.

⁶⁶ Лебедева Н. С. Четвертый раздел Польши и катынская трагедия // Другая война 1939–1945. – Стр. 241.

⁶⁷ Расшифрованная телеграмма Вх. Но. 13182, 13183 // Дело Рихарда Зорге. – Стр. 101.

⁶⁸ Краснов В. Неизвестный Жуков. – Москва, 2001. – Стр. 142.

ātri un novedis pie pilnīgas iznīcības. [...] Sarkanās armijas iesaistišanās karā par dažām nedēļām pietuvināja Polijas sagrāvi.⁶⁹ Lidzīgi Polijas iespējas karā pret Vāciju vērtēja arī Francijas armijas ģenerālis Šarls de Golls (*Gaulle*, 1890–1970): Vācijas karaspēks faktiski sakāva Poliju divu nedēļu laikā. PSRS iesaistišanās karā poļu sakāvi paātrināja.⁷⁰ Savukārt Vācijas sauszemes karaspēka štāba priekšnieks ģenerālis Francs Halders (*Halder*, 1884–1972) savās piezīmēs 1939. gada 14. augustā atzīmēja, ka Vācijas armijai Polijas galvenie spēki ir jāsagrauj 8–14 dienu laikā, lai visu pasauli pārliecinātu, ka Polijas sakāve ir nenovēršama. Militārajām operācijām pret Poliju kopā bija paredzētas 6–8 nedēļas.⁷¹ Iespējams, Vācija varētu sakaut Poliju līdz 1939. gada oktobra vidum. Molotova–Ribentropa pakts šādā gadījumā netiktu ievērots, jo vācu karaspēks nedrīkstētu atstāt poļu armijas atliekas Polijas austrumos (padomju ietekmes sfērā) nesakautas. Karam Tālajos Austrumos turpinoties vēl 1939. gada rudenī, būtu apdraudēta arī Molotova–Ribentropa pakta īstenošana pret Somiju, Igauniju, Latviju un Lietuvu. Zinot, cik grūts Sarkanajai armijai bija karš pret Somiju, var pieļaut, ka, tam risinoties vienlaikus ar lielu karu Tālajos Austrumos, tās panākumi karā pret Somiju būtu mazāki.

Šādas notikumu attīstības gadījumā, iespējams, mainītos arī Latvijas liktenis. Ja PSRS nespētu laikus realizēt Molotova–Ribentropa pakta ieguvumus, ļaujot Vācijai vienai sakaut Poliju, Baltijas valstis 1939. gadā nonāktu Vācijas ietekmē.

Vācijas un PSRS sarunas par neuzbrukšanas līguma noslēgšanu notikumi Tālajos Austrumos visvairāk ietekmēja no 1939. gada 20. līdz 23. augustam.⁷² Tas bija Vācijas un PSRS sarunu izšķirošais posms. Tālajos Austrumos šajā laikā karā starp PSRS un Japānu notika izšķirošās kaujas. Japāna 24. augustā plānoja sākt plašu uzbrukumu Sarkanajai armijai. To apsteidza padomju pretuzbrukums 20. augustā. Tieši tad izšķirās jautājums – vai karš Tālajos Austrumos būs īss vai ilgstošs. Ne velti 1939. gada 23. augustā sarunās Maskavā starp J. Staļinu, V. Molotovu un J. fon Ribentropu par neuzbrukšanas pakta noslēgšanu vispirms tika apspriests padomju un Japānas attiecību jautājums un Vācijas iespējas ietekmēt Japānu.⁷³ 1939. gada 23. augustā Japānas armijai izdevās aizkavēt Sarkanās armijas uzbrukumu Mongolijā.⁷⁴ Molotova–Ribentropa pakta noslēgšana šajā laikā bija veiksmīgs diplomātisks papildinājums Sarkanās armijas triecienam pret Japānas armiju.

Pakts ar Vāciju bija padomju panākums, bet nedrošs panākums, atkarīgs no lielvalstu spēku samēra izmaiņām. Tas PSRS nodrošināja gan iespēju sākt agresiju Eiropā, gan mieru Tālajos Austrumos. Jau minētie amerikāņu vēsturnieki Molotova–Ribentropa pakta ietekmi uz PSRS ģeopolitisko situāciju Tālajos Austrumos Otrā pasaules kara laikā raksturo šādi: Japāna atteicās no tālākas dalības Antikominternes paktā ar Vāciju. Tās neapmierinātība ar vācu–padomju līgumu veicināja to, ka Japāna nolēma pārtraukt karadarbību Mongolijā.⁷⁵ Angļu vēsturnieks Čārlzs Mesendžers (*Messenger*) savukārt uzsver padomju militārās uzvaras Mongolijā nozīmi tālākajās Japānas un PSRS attiecībās, jo tā likusi Japānai atteikties no plāniem ielauzties padomju teritorijā.⁷⁶ Krievu vēsturnieks I. Možeiko atzīmē, ka pastāvēja tieša saistība starp Japānas politiku Tālajos

⁶⁹ Залора С., Хук Р. Польская армия 1939–1945. – Москва, 2002. – Стр. 11.

⁷⁰ Голль Ш. де. Военные мемуары. Призыв 1940–1942. – Москва, 2003. – Стр. 50.

⁷¹ Гальдер Ф. Военный дневник. – Москва, 2002. – Стр. 48.

⁷² Ir jāņem vērā arī laika starpība starp Krievijas Eiropas daļu un Japānu. Maskavā sarunas starp J. Staļinu un J. fon Ribentropu norisinājās 1939. gada 23. augustā, Tālajos Austrumos bija vēl 22. augusts.

⁷³ Запись беседы имперского министра иностранных дел со Сталиным и Молотовым // СССР–Германия 1939. – Стр. 65.

⁷⁴ Карлов В. Маршал Жуков. – Москва, 2002. – Стр. 21.

⁷⁵ Дюпюи Р. Э., Дюпюи Т. Всемирная история войн. – Стр. 79.

⁷⁶ Мессенджер Ч. Энциклопедия войн XX века. – Москва, 2000. – Стр. 147.

Austrumos un notikumiem Eiropā. Ja Japānai izdotos sakaut krievus Tālajos Austrumos, tās uzvara provocētu Vāciju vērsties pret PSRS.⁷⁷ Molotova–Ribentropa pakts mainīja spēku samēru Tālajos Austrumos, jo padarīja PSRS no Vācijas un Japānas pretinieka par vācu sabiedroto.⁷⁸ Par Japānas atteikšanos no militārām akcijām pret PSRS pēc pakta noslēgšanas un jauno stratēģisko situāciju Tālajos Austrumos, kas ļāva PSRS vairāk uzmanības pievērst citām frontēm, 1939. gada 27. augustā Maskavai ziņoja R. Zorge.⁷⁹ Savukārt krievu rakstnieks Konstantīns Simonovs (СИМОНОВ, 1915–1979), kurš 1939. gadā bija kara korespondents Mongolijā, savos memoāros raksturoja tā laika padomju intelīģences uzskatus sakarā ar PSRS politiku Tālajos Austrumos 1939. gadā, tās konfliktu ar Japānu un Molotova–Ribentropa pakta noslēgšanu⁸⁰: “[...] bija sajūta [...], ka līdz ar pakta kaut kur tālu atvēršās briesmas saņemt negaidītu triecienu no mugurpuses. [...] gados, kad arvien vairāk varēja nojaust tuvojamies karu ar fašistisko Vāciju. [...] Duncis mugurā, trieciens draudēja no japāņiem. Kad bijām pie Halhingolas un karš risinājās tur, iespējamība saņemt dunča dūrienu mugurā saistījās ar Vāciju [...]. Nu jau tā likās aiz muguras. Tagad pēkšņi iestājās dīvaina, negaidīta, pārsteidzoši relatīva mierā ēra.”⁸¹ Ciniskāki, bet līdzīgi šajā jautājumā bija arī PSRS ārlietu tautas komisāra V. Molotova secinājumi, kurus viņš izteica 1982. gadā sarunā ar krievu rakstnieku Feliksu Čujevu (Чуев): “Stalīns bija lielisks taktiķis. Hitlers taču parakstīja ar viņu neuzbrukšanas līgumu bez Japānas piekrišanas! Stalīns viņu piespieda to darīt. Japāna pēc tam ļoti apvainojās uz Vāciju, un no viņu savienības nekas neiznāca.”⁸² Savukārt amerikāņu žurnālists Aleksandrs Verts (Werth), kurš strādāja Maskavā no 1940. līdz 1946. gadam, atzīmēja, ka uz jautājumu, kā viņi vērtē Molotova–Ribentropa pakta, PSRS pilsoņi parasti devuši apmēram šādu atbildi: “Mēs nedomājam, ka pašam Stalīnam ļoti patika šī ideja, bet mēs dziļi ticam viņa taisnībai, jo, ja viņš nolēma slēgt pakta ar Hitleru par neuzbrukšanu, tātad laikam zināja, ka citas izejas nav. Neaizmirstiet arī, ka mums tajā laikā draudēja Japānas agresija, mums bija jācinās pie Halhingolas tieši šajā laikā.”⁸³

Molotova–Ribentropa pakts mainīja stratēģisko situāciju pasaulē. Eiropā tas izraisīja Otro pasaules karu. Japāna pēc sakāves Mongolijā un vācu–padomju līguma noslēgšanas pārtrauca ekspansiju pret PSRS. Faktiski tā atteicās izpildīt savas saistības ar Vāciju. 1940. gadā starp PSRS un Japānu tika noslēgts neuzbrukšanas līgums. Molotova–Ribentropa pakta ietekme turpinājās arī pēc Vācijas un PSRS kara sākuma 1941. gadā. Japāna neiesaistījās karā pret PSRS. No pakta radītā starptautisko spēku samēra izkārtotuma Tālajos Austrumos Padomju Savienība atteicās tikai 1945. gada augustā, kad saskaņā ar vienošanos ar ASV tā sāka karu pret Japānu. Karš deva iespēju PSRS piedalīties Japānas mantojuma sadalē un iegūt placdarmu Ķīnas sovjetizācijai. Tādējādi Molotova–Ribentropa pakts Padomju Savienībai Tālajos Austrumos deva ne mazākus

⁷⁷ Можейко И.В. Западный ветер – ясная погода. – Стр. 43.

⁷⁸ Турпат. – 49. лрр.

⁷⁹ Расшифрованная телеграмма Вх. Но. 14255, 14254 // Дело Рихарда Зорге. – Стр. 103.

⁸⁰ K. Simonovs romānā “Ieroču biedri”, izmantojot autobiogrāfiskus motīvus, aprakstīja 1939. gada Japānas un PSRS militārās sadursmes, raksturoja arī vienkāršo padomju cilvēku attieksmi pret pakta, PSRS iedzīvotāju neizpratni un nezināšanu par savas valsts ārpolitiku un pasaules notikumiem: “Sakiet, biedri kapteiņi [Kļimovič],” – sarkanarmietis jautāja, – “vai taisnība, ka mēs ar Vāciju esam parakstījuši pakta?” – “Kas jums teica?” – “Stāsta, ka šodien bijis nodrukāts armijas avīzē.” – “Kādu pakta?” – “Par neuzbrukšanu.” – “Nezinu,” – Kļimovičs šaubīdamies atteica, – “šodien avīzi neesmu lasījis.” – “Es arī neesmu lasījis,” – sarkanarmietis sacīja. – “Droši vien melo.” – “Vakar lasīju. Nekā nebija,” – Kļimovičs atbildēja. – “Droši vien melo,” – sarkanarmietis atkārtoja. Sk. Simonovs K. Ieroču biedri. – Rīga, 1957. – 373. лрр.

⁸¹ Simonovs K. Ar manas paaudzes cilvēka acīm. – Rīga, 1989. – 58. лрр.

⁸² Чуев Ф. И. Молотов. Полудержавный властелин. – Москва, 1999. – Стр. 39.

⁸³ Верт А. Россия в войне 1941–1945. – Москва, 2003. – Стр. 58.

Vācijas un Japānas stratēģiskie plāni.

panākumus kā Eiropā. Tur PSRS 1939. un 1940. gadā ieguva jaunas teritorijas, bet 1941. gadā Eiropā sākās tās karš ar Vāciju. Tālajos Austrumos notikumi attīstījās Padomju Savienībai labvēlīgāk.

Vācijas situācija 1939. gadā bija citāda. Tā 30. gadu otrajā pusē sāka ekspansiju Eiropā. Pēc Čehoslovākijas iznīcināšanas 1939. gada sākumā par nākamo mērķi kļuva Polija. Ā. Hitleram ārpolitikā bija raksturīgi iegūt arvien jaunas teritorijas, bet vienlaikus izvairīties no tiešas sadursmes ar citām lielvalstīm. Līdz 1939. gadam Vācijai tas bija izdevies. Austrijas pievienošana 1938. gadā neizraisīja asus citu lielvalstu protestus. Par Čehoslovākijas sadalīšanu Ā. Hitleram izdevās vienoties ar Lielbritāniju un Franciju 1938. gada 29. septembrī Minhenē. Arī sākot agresiju pret Poliju, Ā. Hitlers mēģināja novērst konfliktu ar citām lielvalstīm. Vācijas situāciju sarežģīja Polijas savstarpējās palīdzības līgumi ar Franciju un Lielbritāniju. Panākt vēl vienu vienošanos kā 1938. gadā par Čehoslovākiju vairs nevarēja.

Vācijai bija divas iespējas, kā uzsākt agresiju pret Poliju. Pirmā – iegūt Japānas un Itālijas atbalstu militāras savienības veidošanai starp lielvalstīm. Otrkārt, Vācija varēja meklēt izlīgumu ar PSRS. Japānas pozīcija – veidot savienību ar Vāciju tikai pret PSRS, bet ne pret Lielbritāniju un Franciju, kavēja Vācijas plānu īstenošanu. Ā. Hitlers 1939. gada 3. aprīlī pieņēma lēmumu līdz 1939. gada septembrim sākt karu pret Poliju.⁸⁴ 1939. gada 11. aprīlī Ā. Hitlers apstiprināja plānu uzbrukumam Polijai. Tas paredzēja ierobežot karu tikai ar karadarbību pret Poliju, panākot tās starptautisku izolāciju.⁸⁵ Plāns paredzēja arī sabiedroto atbalstu Vācijai.⁸⁶ Vācu diplomātisko manevru laiks bija ierobežots.

⁸⁴ Наринский М. М. Как это было // Другая война. – Стр. 34.

⁸⁵ План нападения Германии на Польшу (план "Вайс") // Год кризиса 1938–1939. – Том 1. – Стр. 375.

⁸⁶ Turpat.

PSRS stratēģiskie plāni.

Atteikšanās no agresīvajiem kara plāniem varēja graut Ā. Hitlera varas prestižu, kas balstījās arī uz avantūristisku, bet veiksmīgu ārpolitiku. Tomēr vēl 1939. gada jūnijā Vācijai neizdevās panākt Japānas atbalstu tās plāniem. 1939. gada 7. jūlijā vācu sūtnis Japānā Eigens Otts (*Ott*, 1890–?) ziņoja Berlīnei, ka sarunās ir izdevies vienoties par japāņu atbalstu Vācijai tikai tādā gadījumā, ja viena no kopējām pretiniecēm būs Krievija.⁸⁷ Vācijai, ja tā tomēr vēlējās sākt karu pret Poliju, palika vēl iespēja slēgt līgumu ar PSRS. Sadarbībā ar PSRS Vācijai jau bija pieredze kopš 20. gadiem, kad 1922. gadā Vācija un PSRS noslēdza Rappallo līgumu. Tomēr Ā. Hitleram bija grūtas izvēles priekšā. Nacistu ideologi Ā. Hitleram, Alfreds Rozenbergs (*Rosenberg*, 1893–1946) un citi uzskatīja Krieviju par vācu agresijas objektu. 1933. gadā, Ā. Hitleram nākot pie varas, attiecības starp abām valstīm saasinājās. 1939. gadā Ā. Hitleram vajadzēja atkal atjaunot labas attiecības ar PSRS. Izlīgumam ar PSRS praktiski vajadzēja kļūt par savienību starp abām valstīm un atsvērt neveiksmīgo mēģinājumu izveidot savienību ar Japānu. Lai panāktu šādu līgumu, Vācijai vajadzēja piekāpties PSRS – piekrist, ka Eiropā Padomju Savienībai tiek pievienotas jaunas teritorijas, un Tālajos Austrumos palīdzēt atrisināt PSRS un Japānas konfliktu.⁸⁸ 1939. gada 26. maijā Ā. Hitleram rīkojumā Vācijas sūtnim PSRS lika paziņot V. Molotovam, ka viņš nesaskata starp Vāciju un PSRS nopietnas pretrunas. Par pretrunu cēloni nevar uzskatīt arī vācu un itāļu aliansi, jo tā vispirms ir vērstā pret britiem un frančiem.⁸⁹ Vācijas intereses Tālo Austrumu reģionā bija mazākas nekā PSRS.

⁸⁷ Телеграмма посла Германии в Японии Э. Отта статс-секретарю Министерства иностранных дел Германии Э. Вайцзекеру // Год кризиса 1938–1939. – Том 2. – Стр. 11.

⁸⁸ Ģenerālis F. Halders 1939. gada 22. augustā savās piezīmēs minēja šādus Vācijas un PSRS savstarpējās piekāpšanās posmus: Lītvinoval atcelšana, tirdzniecības līguma noslēgšana, sarunas par neuzbrukšanas līguma noslēgšanu, ieviešanu krievu–japāņu attiecībās, Baltijas jautājums. Sk. Гальдер Ф. Военный дневник. – Стр. 66.

⁸⁹ Turpat. – 284. lpp.

Tādēļ vieglāk bija izmantot to, tirgojoties ar PSRS. Vācijas diplomāti apzinājās, ka tuvināšanās ar PSRS var apdraudēt Vācijas un Japānas attiecības. 1939. gada 5. jūnijā Vācijas sūtnis Maskavā F. V. fon Šulenburgs vēstulē Ārlietu ministrijas valsts sekretāram E. fon Vaiczekeram atzīmēja, ka Japāna nevēlas saskaņu starp Vāciju un PSRS, jo, mazinoties vācu spiedienam pret Padomju Savienību, tā var pārliecināt rīkoties Austrumāzijā.⁹⁰ Japānas nostāja – veidot savienību tikai pret PSRS – Vācijā jau ilgāku laiku izraisīja neapmierinātību. Latvijas sūtniecības Berlīnē preses atašejs E. Treigūts-Tāle jau 1937. gadā savā dienasgrāmatā rakstīja, ka, neskatoties uz 1936. gadā starp Vāciju un Japānu noslēgto Antikominternes paktu, Vācija pirmām kārtām plāno vērsties pret Austriju, Čehoslovākiju, Poliju un Baltijas valstīm, bet ne pret PSRS. Tādēļ Vācija nevēlas sākt karu pret PSRS kopā ar Japānu.⁹¹ Vācija, vedot sarunas ar PSRS, 1939. gada vasarā arvien vairāk pārliecinājās, ka ir iespējams panākt vienošanos. Konsultācijas ar Japānu notika retāk. 1939. gada 10. augustā Japānas valdība informēja Vāciju, ka ir gatava noslēgt ar to savienības līgumu. Vācija priekšlikumu noraidīja, jo jau bija nolēmts slēgt līgumu ar PSRS. Sava lēmuma iemeslus Vācija Japānai nepaskaidroja.⁹² Vācijas politika pasliktināja tās attiecības ar Japānu un Itāliju.⁹³

Molotova–Ribentropa pakta noslēgšana ļāva Vācijai 1939. gadā sākt iebrukumu Polijā. Tomēr starptautiskā situācija pēc pakta noslēgšanas veidojās Vācijai neizdevīga. Lielbritānija un Francija tomēr iesaistījās karā pret Vāciju. PSRS ietekme Eiropā pēc jaunu teritoriju iegūšanas pieauga. Vācija mēģināja atjaunot iepriekšējās attiecības ar Japānu. 1940. gada 27. septembrī tai izdevās noslēgt savienības līgumu ar Itāliju un Japānu. Tomēr jau 1941. gada 13. aprīlī Japāna noslēdza neitralitātes līgumu ar PSRS. Aizvainojums sakarā ar Vācijas rīcību 1939. gadā bija viens no cēloņiem Japānas valdības lēmumam ievērot šo līgumu arī pēc Vācijas uzbrukuma PSRS 1941. gada 22. jūnijā. Savienība ar Japānu šādā situācijā kļuva Vācijai neizdevīga. 1941. gada 11. decembrī tās dēļ Vācija pieteica karu ASV. Tādējādi Molotova–Ribentropa pakta noslēgšana bija īslaicīgs Vācijas panākums. Vēlāk tā izveidotais spēku samērs gan Eiropā, gan Tālo Austrumos veicināja Vācijas sakāvi Otrajā pasaules karā.

Nobeigums

Molotova–Ribentropa pakta noslēgšanu 1939. gada 23. augustā ietekmēja ne tikai Padomju Savienības un Vācijas politika Eiropā, bet arī attiecības starp PSRS, Vāciju un Japānu. Padomju Savienība, noslēdzot Molotova–Ribentropa paktu, varēja sākt agresiju Eiropā, vienlaikus saglabājot mieru pie savām Tālo Austrumu robežām. Faktiski pakts izveidoja PSRS un Vācijas savienību Vācijas, Itālijas un Japānas savienības vietā.

⁹⁰ Письмо германского посла в Москве статс-секретарю Министерства иностранных дел // СССР–Германия 1939.– Стр. 16.

⁹¹ Treiguts-Tāle E. Latvieši, karš ir sācies! – 144. lpp.

⁹² Яковлев Н. 3 сентября 1945. – Москва, 2003.– Стр. 167.

⁹³ Ā. Hitleris 1939. gada augustā izturējās augstprātīgi arī pret otru Vācijas lielāko sabiedroto Itāliju. Par padomju un vācu paktu Vācija informēja B. Musolini tikai 22. augustā. Itālijā tas izraisīja neapmierinātību, jo faktiski Vācija bija pārkāpusi ar Itāliju 1936. gadā noslēgto t. s. "Tērauda paktu". Lai atjaunotu draudzīgas attiecības ar Itāliju, 1939. un 1940. gadā Ā. Hitleram nācās izmantot gan diplomātiju, gan draudus. Sk. Лерган Ж. Бенито Муссолини. – Москва, 1999. – Стр. 87–88.

Arī Vācijas sabiedrotā Spānija vācu lēmumu slēgt paktu ar PSRS vērtēja negatīvi. 1939. gada augustā pēc ziņu saņemšanas par pakta noslēgšanu pie Vācijas vēstnieka Spānijā vasaras rezidences Sansebastiānas pilsētā pat notika iedzīvotāju demonstrācija, protestējot pret Vācijas līgumu ar PSRS. Spānijas diktators F. Franko Molotova–Ribentropa pakta komentēja šādi: "Divaini, ka tagad mēs ar krieviem esam sabiedrotie." Sk. Перстон П. Франко. – Москва, 1999. – Стр. 261.

Eiropā Vācija un PSRS uzsāka karu pret Poliju, kas pārauga Otrajā pasaules karā. Molotova–Ribentropa pakta izveidotā starptautiskā situācija Padomju Savienībai Tālajos Austrumos ļāva saglabāt mieru līdz 1945. gada augustam, pēc tam ar nelieliem zaudējumiem piedalīties Japānas sakāvē un iegūt placdarmu revolūcijas eksportam Ķīnā.

Vācijai pakta noslēgšana deva iespēju 1939. gadā ātri sakaut Poliju un 1940. gadā – Franciju. Tomēr pakts ar PSRS sagrāva 1936. gadā izveidoto Vācijas, Itālijas un Japānas savienību. Japāna atteicās atbalstīt Vāciju karā pret PSRS, bet Vācija iesaistījās Japānas un ASV karā. Tādējādi Molotova–Ribentropa pakts radīja Vācijai neizdevīgu stratēģisko situāciju, kas vēlāk veicināja tās sakāvi Otrajā pasaules karā.

PSRS un Vācijas 1939. gada 23. augusta pakts ievadīja Latvijas valsts bojāeju. Latvijas iespējas ietekmēt šos notikumus bija minimālas. Starptautiskās situācijas saasināšanās 30. gados Latvijai nozīmēja arvien lielākus draudus. PSRS un Japānas konflikts Tālajos Austrumos bija viens no iemesliem, lai Padomju Savienība sāktu sadarboties ar Vāciju. Tādējādi arī šis konflikts tuvināja Latvijas okupāciju.

The Japanese–USSR Conflict in 1939 and the Molotov–Ribbentrop Pact

OJĀRS STEPENS

The aim of this investigation is to determine how the 1939 Japanese–Soviet conflict in the Far East influenced Soviet relationships with Germany and their negotiations about a non-aggression treaty.

The relations between the USSR and Japan became increasingly strained and led to a war in Mongolia, which lasted from 11 May to 16 September 1939. As the war progressed, the Soviet and German negotiations about a non-aggression treaty took place.

The Far Eastern conflict became one of the most important topics in the Soviet–German negotiations. After Japan had declined allying itself with Germany against Great Britain and France, Germany had to come to terms with the USSR in order to attack Poland. One of the conditions of the agreement became German assistance in solving the USSR–Japanese conflict.

By concluding the Molotov–Ribbentrop Pact on 23 August 1939 and signing its secret amendments concerning spheres of influence in Eastern Europe, the Soviet Union could begin fulfilling its aggressive agenda while preserving peace along its Far Eastern frontier. In fact, the pact created a Soviet–German union in place of a German–Japanese one. The international state of affairs established by the Molotov–Ribbentrop Pact allowed the USSR to maintain peace in the East until August 1945, to participate in the last stage of the war against Japan and thus create a springboard to export a Communist revolution to China.

The conclusion of the Molotov–Ribbentrop Pact allowed Germany to defeat Poland in 1939 and France in 1940. The pact, however, destroyed the German–Italian–Japanese union established in 1936. Japan refused to support German aggression against the USSR, but Germany became involved in the Japanese–US war. Thus the pact created a disadvantageous strategic situation for Germany that eventually led to its defeat in World War II.

The Soviet–German pact was a prelude to the demise of the Latvian state. The Latvian government had only minuscule chances to influence the events. The Soviet–Japanese conflict in the Far East was one of the causes that led the USSR to cooperation with Germany and another factor that hastened the occupation of Latvia.

“Die Spreu vom Weizen trennen...” Die Lettische Kartei – Pērkonkrusts im SD Lettland 1941–1943*

BJÖRN M. FELDER

*“Es scheint Hauptaufgabe
dieser Einrichtung zu sein, durch ihr Urteil
die Spreu vom Weizen zu trennen.”*

(Arturs Neparts)

Dunkle Limousinen verlassen die Moltkestraße. Beamte der Sicherheitspolizei (Sipo) in Riga schwärmt aus zum Großeinsatz. 18 Personen werden an diesem Morgen, dem 5. März 1943, verhaftet.¹ Zurück in der Zentrale werden die meist jungen Männer verhört und geschlagen: die übliche Prozedur beginnt. Doch diesmal prügeln die Beamten auf ihre eigenen Kollegen ein: Die Häftlinge, die später in das Rigaer Zentralgefängnis gebracht werden, sind lettische Mitarbeiter des Sicherheitsdienstes (SD). Feliks Pēteris Rikards (1908–?) ehemaliger Leiter der “Sondergruppe R” des SD und leitendes Mitglied der lettischen recht-radikalen Organisation “Pērkonkrusts” (Donnerkreuz) fürchtet um sein Leben. In seiner Zelle jammert er, dass es nun wohl vorbei sei und man sie alle hinrichten werde.² Rikards wusste, dass Insassen des Rigaer “Termingefängnisses” in nächtlichen Aktionen auf LKWs verladen und in die Wälder des Stadtgebiets gebracht wurden, um dort erschossen und verscharrt zu werden. Doch er irrt sich: exekutiert wird diesmal niemand. Rikards und seine Mitarbeiter überleben und werden in das KZ-ähnliche “Ersatzgefängnis” Wolmar eingeliefert.

Warum waren die SD-Männer bei SS-Sturmbannführer Dr. Rudolf Lange (1910–1945), “Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD” (KdS) und als solcher Leiter des SD in Lettland, in Ungnade gefallen? Die “Sondergruppe R”, auch “Lettische Kartei” (LK) genannt, hatte keine Kontakte zum britischen Geheimdienst, wie ihr vorgeworfen wurde.³ Drei Jahre lang half sie dem SD bei der Selektion der lettischen Bevölkerung und legte eine “Lettische Kartei” an. Vor allem beschaffte sie Informationen über lettische Kommunisten. Liest man ihre Berichte heute, scheinen dort

Björn M. Felder. (Jana Martinson.)

* Diese Arbeit entstand mit Unterstützung eines DAAD-Doktorandenstipendiums im Rahmen des gemeinsamen Hochschulsonderprogramms III von Bund und Länder. Redakcija pateicas Austrijas Republikas vēstniecības padomniekam Latvijā Evaldam Štadlera kungam par šī raksta literāro labošanu. – Red.

¹ Aussage Romans Šternbergs, 23.1.46: Latvijas Valsts arhīvs, 1986/1/41886, 29.

² Rutks, Vilis (1997), Kāda cīnītāja stāsts [Erzählung eines Kämpfers], Treji Vārti, Nr. 176, 64.

³ Diesen Verhaftungsgrund nennt A. Ruģēns, Gespräch am 13.8.2003.

Dienstesiegel der Lettischen Kartei. (Latvijas Valsts vēstures arhīvs.)

dennoch eigene "lettische" Interessen verfolgt worden zu sein. Zudem war die Lettische Kartei als legaler Arm der Pērkonkrusts-Organisation tief verwoben in ein Netz aus verschiedenen Widerstandsorganisationen und nationalistischen Gruppen. Diese hatten, über alle politischen Lager hinweg – mit Ausnahme der Kommunisten – eine breite Front gegen die deutschen Besatzer aufgebaut.

Die vorliegende Arbeit behandelt Aufgaben, Struktur und Hintergründe der Lettischen Kartei sowie ihre Zusammenarbeit mit dem SD. Eingegangen wird auf ihre Rolle innerhalb der Pērkonkrusts-Organisation, ihre Verflechtungen in das lettische Untergrundnetzwerk und die lettische Kollaborationsregierung unter dem "Generaldirektor des Inneren" Oskars Dankers (1883–1965). Es soll versucht werden, die widersprüchliche Tätigkeit der "Sondergruppe R" zwischen Widerstand und Kollaboration zu verorten und die Motivation der Protagonisten nachzuvollziehen.

Forschung

Studien über die lettische rechtsradikale Organisation "Pērkonkrusts" der lettischen Zwischenkriegsrepublik sowie über die lettische Kollaboration während des Zweiten Weltkrieges sind immer noch ein Desiderat der Forschung. Über die Institution "Lettische Kartei" existiert bisher keine Arbeit. Lettische Kollaboration mit den nationalsozialistischen Besatzern wird stets nur in Verbindung mit dem Holocaust behandelt. Diesbezügliche Arbeiten rekurren kaum auf die kurze Geschichte der lettischen Unabhängigkeit⁴ und gehen nicht auf mögliche Motive ein.⁵ Westlichen Forschern, denen meist die Kenntnis der lettischen Verhältnisse und Vorgeschichte fehlen, gefallen sich in Polarisierung⁶ oder verzichten auf eingehendes Quellenstudium.⁷ Immer noch fehlt eine Geschichte der lettischen Zivilverwaltung in Form der "Generaldirektoren", ebenso wie eine kritische Darstellung zur lettischen "Legion", welche die Mythenbilder der frühen Emigrationsliteratur korrigiert. Es existieren kaum Arbeiten zu den rechtsradikalen Vereinigungen der Zwischenkriegszeit wie den "Donnerkreuzlern" oder den vielen anderen kleinen Splittergruppen des "aktiven Nationalismus" und deren Einfluss auf die Kollaboration mit Hitler-Deutschland.⁸ Tatsächlich bildeten die Donnerkreuzler und ihr Führer

⁴ Ezergailis, Andrew (1996): *The Holocaust in Latvia 1941–1944. The Missing Center*, Riga.

⁵ Reichelt, Katrin (2002): *Kollaboration und Holocaust in Lettland 1941–1945*: Kaiser, Wolf (Hg.): *Täter im Vernichtungskrieg. Der Überfall auf die Sowjetunion und der Völkermord an den Juden*, Berlin, München, 110–124.

⁶ Waite, Robert (1994): *Kollaboration und deutsche Besatzungspolitik in Lettland 1941–1945*: Röhr, Walter (Hg.): *Europa unterm Hakenkreuz. Okkupation und Kollaboration (1938–1945). Beiträge zu Konzepten und Praxis der Kollaboration in der deutschen Okkupationspolitik*, Berlin, Heidelberg, 217–237.

⁷ Reichelt, Katrin (2003): *Between Collaboration and Resistance? The Role of the Organisation "Pērkonkrusts" in the Holocaust in Latvia: The Issues of the Holocaust Research in Latvia. Reports of an International Seminar 29.11.2001 and the Holocaust Studies in 2001–2002*, Riga, 279–298.

⁸ Über Pērkonkrusts bis 1934: Krēslīņš, Uldis (2000), *Aktīvais nacionālisms Latvijā [Aktiver Nationalismus in Lettland]*, Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 2000, Nr 3, 96–117. Apologetisch: Paeglis, Armands (1994), *Pērkonkrusts pār Latviju [Donnerkreuz über Lettland] 1932–1944*, Riga; Polemische Antwort auf Paeglis: Maijs, Leo (1998), *"Pērkonkrusts" bez maskas jeb P. fenomēns un tā mūsdienīgie apoloģēti, 1932–1941–1944 [Donnerkreuz ohne Maske oder das P[ērkonkrusts] Phänomen und ihre heutigen Apologeten]*, Riga.

Gustavs Celmiņš (1899–1968) den Kern der Kollaboration. Die Lettische Kartei steht für eine bewusste Zusammenarbeit mit den Besatzern unter eigener, nationalistischer Zielsetzung. Die Akteure arbeiteten in einer moralischen Grauzone sowohl "für" als auch "gegen" die Besatzer. Der vorliegende Artikel entstand nach Sichtung teilweise noch ungenutzter Quellen. Neben Material aus dem Lettischen Historischen Staatsarchiv (Latvijas Valsts vēstures arhīvs, LVVA)⁹ waren die sogenannten "KGB-Kriminalakten" des Lettischen Staatsarchivs (Latvijas Valsts arhīvs, LVA) besonders ergiebig. Es handelt sich hierbei um Untersuchungsakten des NKVD, MGB bzw. KGB, die sich fast ausschließlich mit politischen "Verbrechen" befassen.¹⁰ Zusätzlich wurden Materialien des Lettischen Kriegsmuseums (Latvijas Kara muzejs, LKM) und des Archivs der Lettischen Akademie der Wissenschaften (Latvijas Zinātņu akadēmijas centrālais arhīvs, LZA CA) herangezogen.

**Gustavs Celmiņš (1899–1968),
Führer des Pērkonkrusts,
während seiner Haft in den 30er
Jahren. Die graue Eminenz der
lettischen Kollaboration.**
(Latvijas Valsts vēstures arhīvs.)

Die Pērkonkrusts-Bewegung

Die enge Zusammenarbeit der lettischen Rechtsradikalen mit dem deutschen Nationalsozialismus scheint zunächst nicht verwunderlich. Dieses Phänomen zeigte sich in fast ganz Europa. Tatsächlich waren aber Deutsche, speziell Baltendeutsche, neben Juden das wichtigste Feindbild des Pērkonkrusts in den 30er Jahren. Während des lettischen Bürger- und Unabhängigkeitskrieges kämpften lettische Freiwillige – Demokraten und Nationalisten – gegen Bolschewiki und deutsch-russische Freikorps. Diese Kämpfe waren der Ursprung und Sozialisationsort des neuen radikalen lettischen Nationalismus. Die nationalistische Bewegung artikulierte sich zunächst in verschiedenen Organisationen, von denen der "lettische Nationalklub" (*Latvju nacionālais klubs, LNK*) Anfang der 20er Jahre der Ausgangspunkt des "aktiven Nationalismus" wurde. Die Bezeichnung "Faschismus" wurde trotz des Vorbilds Mussolini als "unlettisch" abgelehnt. Nach einer ideologischen Krise gab Gustavs Celmiņš, Mitglied des berühmten lettischen Studentenbataillons des Freiheitskrieges und Träger des Lāčplēsis-Ordens, mit der Gründung des Vereins "Feuerkreuz" (*Ugunskrusts*) im Jahr 1932, seit 1933 unter dem Namen "Donnerkreuz" (*Pērkonkrusts*), der Bewegung einen neuen Impuls.¹¹ Als Tarnorganisationen des Pērkonkrusts fungierten der Sportverein "Tēvijas Sargs" (Wächter des Vaterlandes) und Vereine wie "Jaunā Latvija" (Das neue Lettland) oder "Dzimtene" (Heimat). Mit Parolen wie "Lettland den Letten" und "Brot und Arbeit für Letten"

⁹ Genutzt wurden vor allem Akten der Politischen Staatspolizei der Lettischen Republik (Bestand 3235) und Akten des Kommandeur der Sicherheitspolizei und SD Lettland (P-252).

¹⁰ Da es sich um keine rechtstaatliche Verfahren handelt und die Aussagen zum Teil unter Folter entstanden, bedarf dieses Material besonderer Quellenkritik: LVA, Bestand 1986. Eine Übersicht und kurze Zusammenfassung gibt: No ziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs, Viksne, Rudīte/ Kangeris, Kārlis (red.), Rīga, 1999.

¹¹ Celmiņš-Dossier der Politischen Staatspolizei: LVVA, 3235/2/6835, 1ff. "Pērkon" ist zudem ein Gott im Pantheon der lettischen Mythologie.

sollte eine "Kampforganisation"¹² entstehen, welche die Machtübernahme und Umwandlung der Republik in einen Führerstaat beabsichtigte. Zur ästhetischen und ideologischen Uniformierung bediente man sich im Bauchladen der faschistischen Internationale. Als politische Feinde galten Kommunisten, Sozialdemokraten, Liberale, Freimaurer und die Regierung Ulmanis. Unter den "Fremdvölkischen" (*sveštautieši*) waren Hassobjekte vor allem Juden und Deutsche aber auch Russen und selbst Lettgaller, die Bewohner Ostlettlands. Zwar lässt sich keine Rassendoktrin oder gar die physische Vernichtung der Juden als Ziel nachweisen, doch finden sich in den Publikationen der Donnerkreuzler neben politischen Kommentaren fast ausschließlich antijüdische Hetzartikel. Denunziert wurde dabei zum einen der "Geldjude" als Kapitalist und Spekulant, zum anderen wurde gegen eine "jüdisch-bolschewistische Verschwörung" gewettert. An letzteren Topos konnten die nationalsozialistischen Besatzer 1941 nahtlos anknüpfen.¹³ Antisemitismus war demnach ein Hauptbestandteil der Pērkonkrusts-Befreiungsideologie. Der Nationalismus des Pērkonkrusts, der biologisch definiert war, wirkt aber trotz kämpferischen Posen wie dem Gruß "Kampf-Heil!" und Parolen wie "Wir gehen bis zum Äußersten", eher bieder. Lettland wurde als reiner Agrarstaat definiert. Als politisches Ziel wurde gefordert, dass jeder "ehrenhafte Lette arbeiten kann". Dieses Programm zeigt einen Mangel an konkreten politischen Zielen, verweist aber zugleich auf die zentrale Rolle der Landwirtschaft für den lettischen Nationalismus. Sozialistische Elemente, die sich sowohl in Deutschland als auch in Italien in den rechtsradikalen Ideenkonglomeraten wiederfanden, fehlten im lettischen Fall fast gänzlich.

Keineswegs waren die Pērkonkrustieši (Donnerkreuzler) lediglich eine "intellektuelle Bewegung", wie der Historiker Andrew Ezergailis behauptet.¹⁴ Gerade auf dem Land hatten sie unter Handwerkern, Bauern und Mitgliedern der paramilitärischen "Aizsargi"-Organisation eine breite Basis. Celmiņš sprach von 30.000 offiziellen Mitgliedern, die Hälfte ist wahrscheinlich.¹⁵ In Riga waren sowohl Arbeiter als auch Bankdirektoren und nicht wenige Frauen in den Mitgliedslisten verzeichnet. Groß war der ideologische Einfluss auf die bürgerlichen Eliten der jungen Republik. Das galt etwa für die gesellschaftlich einflussreichen Studentenverbindungen wie "Letonija" und "Tālavija". In einem Bericht der Lettischen Geheimpolizei vom 31. Mai 1938 heißt es dazu: "Auf dem Komers der Selonija, Beveronija u.a. wurde frei im Geiste des Pērkonkrusts gesprochen".¹⁶ Celmiņš war ebenfalls Mitglied der Selonija. Ebenso wurden Armee, Polizei und Aizsargi infiltriert. Selbst der lettische Verkehrsminister Bernhards Einbergs gehörte zu den Parteigängern von Celmiņš. Anwendung von Gewalt und Übergriffe auf den politischen und ideologischen Gegner waren durchaus üblich: Die Besetzung der Pērkonkrusts-Zentrale in der Bruņinieku iela 25 schoss im Juli 1933 mit Pistolen auf steinwerfende Angreifer des sozialdemokratischen Kampfbundes SSS (*Strādnieku Sports un Sargs* – Arbeiter-Sport und -Schutz).¹⁷ Auch zerstörten Randalierer aus dem Pērkonkrusts-Umfeld Ende März

¹² Kas ir? Ko grib? Kā darbojas Pērkonkrusts? [Wer ist, was will und wie arbeitet Donnerkreuz?] Riga 1933. Zit. nach Paeglis, Pērkonkrusts (wie Anm. 8), 198ff.

¹³ Propaganda des "Judeo-Kommunismus" wurde nicht erst 1941 nach Lettland importiert. Siehe die Zeitung "Ugunskrusts", die Jahrgänge 1932 bis 1933 (Nr 1–38), und die Jahrgänge 1933 und 1934 der Zeitung "Pērkonkrusts" (Nr. 1–47).

¹⁴ Ezergailis, Holocaust (wie Anm. 4), 47.

¹⁵ Aussage Celmiņš, 16.3.44: LVVA, P-252/1/26, 243.

¹⁶ LVVA, 3235/2/5640, 139.

¹⁷ Meldung vom 31.7.33: LVVA, 3235/2/5210, 17.

Treffen des Pērkonkrusts 1934 in Wenden. Vierter von links: Feliks Pēteris Rikards.
(Latvijas Valsts vēstures arhīvs.)

1939 die Inneneinrichtung der Synagoge von Preiji.¹⁸ Dennoch war die politische Gewalt in Lettland nicht so stark ausgeprägt wie etwa in der Weimarer Republik zu Beginn der 30er Jahre.

In der Illegalität

Nachdem der lettische Staatspräsident Kārlis Ulmanis (1877–1942) am 15. Mai 1934 seine Regierung durch einen Staatsstreich zu einer autoritären Diktatur ausgebaut hatte, wurde die Pērkonkrusts-Organisation verboten. Die Führer wie Celmiņš, Ādolfs Šilde (1907–1990), Arvīds Melliņš (1903–?) sowie Edmunds Puksis (1906–?) erhielten dreijährige Haftstrafen. Celmiņš wurde 1937 des Landes verwiesen. Obwohl das autoritäre Ulmanis-Regime Teile ihrer politischen Forderungen erfüllte, entwickelten die Donnerkreuzler eine ausgeprägte Untergrundtätigkeit mit dem Ziel, Ulmanis zu stürzen. Straffe Organisation in Zellen, halbillegale Tätigkeit vor 1934, und das Beziehungsgeflecht der lettischen Gesellschaft waren gute Voraussetzungen hierfür. Die Politische Polizei von Ulmanis konnte das Untergrundnetz nie zerschlagen. Am Vorabend der sowjetischen Besatzung von 1940 wollte deshalb der lettische militärische Geheimdienst die Donnerkreuzler für eigene Widerstandstätigkeiten nutzen und warb deren Mitglieder an.¹⁹ Deutsche Geheimdienste waren schon seit den 20er Jahren im Baltikum tätig gewesen. Sie hatten unter Duldung der lettischen Regierung bis 1940 mehrere Funkaufklärungsanlagen betrieben, mit denen der sowjetische Funkverkehr abgehört worden war.²⁰ Auch wenn Celmiņš nach seiner Ausweisung 1937 kein Asyl in Deutschland erhalten hatte, begann spätestens zu dieser Zeit das deutsche Amt/Abwehr des Oberkommandos der Wehrmacht, die sogenannte "Abwehr", und der Sicherheitsdienst, die Donnerkreuzler in ihre baltischen Spionagebemühungen

¹⁸ Meldung vom 28.3.38: LVVA, 3235/1–22/ 808, 186.

¹⁹ Aussage Jankavs, 19.9.47: LVA, 1986/1/1126/1, 231.

²⁰ Siehe dazu: Feldmanis, Andrejs Edvins (2002), *Maslenku traģēdija – Latvijas traģēdija. Tragedy of Maslenki – Latvia's Tragedy*, Riga.

Der Leiter der "Sondergruppe R" Feliks Pēteris Rikards (1908–?) als Student. Er war seit den 20er Jahren in rechtsextremen Kreisen aktiv. (Latvijas Valsts vēstures arhivs.)

miteinzubeziehen.²¹ Die Pērkonkrustieši nahmen die Möglichkeit wahr, durch die europäische Großmacht unterstützt zu werden, zumal sie Antikommunismus und Antisemitismus der NSDAP teilten. Nach der sowjetischen Besetzung im Juni 1940 gaben die lettischen Untergrundnetzwerke nicht nur militärische Informationen an deutsche Geheimdienste weiter, sondern dienten auch als Reservoir für antisowjetische Partisanen.²² Insgesamt waren die Jahre 1940 und 1941 eine Blütezeit der Untergrundaktivitäten. Es entstanden diverse Widerstandsgruppen, in denen die Donnerkreuzler sehr gern gesehen und stark vertreten waren. Die Gegnerschaft zu den Sowjets überbrückte die alten politischen Gräben: Hier arbeiteten Sozialdemokraten mit Rechtsradikalen Hand in Hand. Dass sie dabei für Hitlerdeutschland aktiv waren, nahmen viele in Kauf. Einer der deutschen V-Männer war auch Rikards, der zu dieser Zeit zusammen mit Šilde die Führung der Pērkonkrusts übernommen hatte.

Pērkonkrusts und Lettische Kartei

Mit dem deutschen Blitzsieg im Baltikum schien die Sternstunde der Pērkonkrusts-Führung gekommen zu sein. Ihre Organisation konnte wieder frei agieren. Die politische Macht in Lettland war nun in greifbare Nähe gerückt. Gustavs Celmiņš, Edmunds Puksis und Arvīds Melliņš waren als "Sonderführer" mit der Wehrmacht in Riga einmarschiert. Die Deutschen ernannten aber General Dankers zum "Generaldirektor des Inneren" und damit zum Führer der lettischen Kollaborationsverwaltung.²³ Celmiņš wurde lediglich dessen Stabsmitarbeiter und später dessen "Chefdolmetscher". Den Deutschen waren Celmiņš und die anderen Pērkonkrusts-Führer wegen ihrer anti-deutschen Vergangenheit verdächtig.²⁴ Celmiņš blieb aber bis 1944 die graue Eminenz hinter der Kollaborationsführung und hielt im Hintergrund weiterhin die Fäden in der Hand. Er forcierte die Aufstellung der ersten lettischen militärischen Verbände in deutschen Diensten, die "Schutzmannschaften", und propagierte die Aufstellung einer lettischen Division der Waffen-SS.²⁵ Er war auch zunächst der eigentliche Leiter der Lettischen Kartei.

Nachdem die Pērkonkrusts-Organisation kurzzeitig in der K. Valdemāra iela 19 logiert hatte, etablierte sie in den Räumlichkeiten der "Lettischen Gesellschaft"

²¹ Siehe dazu: Kangeris, Kārlis (1994), Kollaboration vor der Kollaboration? Die baltischen Emigranten und ihre "Befreiungskomitees" in Deutschland 1940/1941, Röhr, Walter (Hg.): Europa unterm Hakenkreuz Okkupation und Kollaboration (1938–1945). Beiträge zu Konzepten und Praxis der Kollaboration in der deutschen Okkupationspolitik, Berlin, Heidelberg, 165–189.

²² Siehe dazu die Akten von Rikards. LVA 1986/1/781; sowie Mitrevics: LVVA 1986/1/15133.

²³ Zu Dankers siehe: Pelkaus, Elmars (2000), German Occupation Power and Latvian Politicians: Latvia in World War II. Materials on an International Conference 1999, Riga 2000, Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, Bd. I, Riga, 145–153.

²⁴ Daher wurde auch zunächst abgelehnt, Ādolfs Šilde als Leiter der "Volkhilfe" zuzulassen: Schreiben der Hauptabteilung IIA, 16.1.1942: LVVA, P-69/6/9, 1ff.

²⁵ Siehe dazu: Bassler, P. Gerhard (2000), Alfred Valdmanis and the Politics of Survival, Toronto, 140ff.

(Latviešu Biedriba) Anfang Juli 1941 ihr Hauptquartier. Hier konstituierte sich ein Rat mit Celmiņš an der Spitze, der als politisches Ziel die Erlangung eines unabhängigen lettischen Staates unter der Führung des Pērkonkrusts festlegte. Šilde fungierte als stellvertretender Vorsitzender; Rikards war der Beauftragte für "Information".²⁶ Zunächst hatte in der "Lettischen Gesellschaft" am 1. Juli ein "Lettisches Organisationszentrum" (Latvijas Organizācijas centrs) unter Bernhards Einbergs und dem ehemaligen Oberst der lettischen Armee Ernests Kreišmanis erfolglos versucht, eine eigenständige Regierung aufzustellen.²⁷ Damals war das Gebäude in der Merķeļa iela 13 zur Anlaufstelle von Nationalisten aus dem ganzen Land geworden. Hier in Riga wollten sie sich einer vermeintlichen lettischen unabhängigen Regierung zur Verfügung stellen, oder an der Seite der Wehrmacht am Krieg gegen die Sowjetunion teilnehmen. Die "Lettische Gesellschaft" wurde zum Brennpunkt und zur Informationsbörse der lettischen Nationalisten, was die Pērkonkrustieši zu nutzen wussten. Puksis und andere Pērkonkrusts-Ideologen hielten hier Vorträge zu einschlägigen Themen wie der "Judenfrage" und riefen zur Unterstützung der Deutschen auf.²⁸ Passend dazu wurde dort ein Werbebüro eingerichtet, in dem sich Letten für den Dienst in deutschen Einheiten melden konnten.²⁹ Celmiņš war zu dieser Zeit sehr bestrebt, lettische Armeeeinheiten für Deutschland aufzustellen. Neben der "Propaganda-Abteilung" der Donnerkreuzler unter Ādolfs Šilde bezog auch die Lettische Kartei zunächst in der Merķeļa iela ihr Quartier³⁰ und suchte sich unter den vielen Besuchern ihre Mitarbeiter. Im Juli 1941 wurde dort beispielsweise Arturs Neparts (1922) von seinem Bekannten Džems Raudziņš (1909–?) angeworben.³¹ Nach dem Verbot der Pērkonkrusts-Organisation durch die deutschen Machthaber am 17. August 1941 musste das Hauptquartier aufgelöst werden. Die Rikards-Gruppe blieb als SD-Dienststelle bestehen. Dies bot den Donnerkreuzlern die Möglichkeit, einen Teil ihres Apparates – ein solcher war die "Sondergruppe R" – in der Legalität weiterarbeiten zu lassen. Ähnlich verhielt es sich mit der "Liga gegen Alkoholismus" (*Pretalkohola liga*), die viele Mitglieder aus dem Pērkonkrusts hatte. Hier warb der antisemitische Schriftsteller Jānis Dāvis Mitglieder für den SD.³² Eine weitere legale Dependance war das "Antisemitische Institut" unter Jānis Martinsons mit Verbindung zum antisemitischen Publizisten Otto Pelle.³³ Das Institut war aus Šildes "Propaganda-Stab" hervorgegangen, stellte antisemitische Propaganda her und arbeitete mit der Propagandaabteilung des Generalkommissars Drechsler zusammen.³⁴

Rikards bezog im August 1941 neue Räumlichkeiten im Eckhaus Jura Alunāna iela 7 / Andreja Pumpura iela Nr. 8, das vor dem Krieg den YMCA beherbergt hatte. Heute befindet sich dort die Schwedische Botschaft. Ab August 1941 war die Alunāna iela 7 quasi ein Pērkonkrusts-Haus: neben der Lettischen Kartei residierten hier das "Antisemitische Institut",³⁵ der "Bund der jungen Offiziere" (*Jauno virsnieku*

²⁶ Aussage Puksis, 30.7.45: LVA, 1986/1/29257/1, 129.

²⁷ Ezergailis, Holocaust (wie Anm. 4), 130f.

²⁸ Biezais, H. (1989): Gustava Celmiņa Pērkonkrusts dokumentu gaismā [Gustav Celmiņš' Donnerkreuz im Licht der Dokumente]: Treji Vārti, 1989, Nr. 127, 30.

²⁹ Dem Vorläufer der lettischen Ordnungspolizei: Erinnerungen von Teodors Zirnīs: LKM, 5–197-DK/p, 9.

³⁰ Aussage Simanis, 20.5.47: LVA, 1986/1/811, 39f.

³¹ Erinnerungen von A. Neparts: LKM, 5–602-DK/p, II–2.

³² LVA, 1986/1/62/1, 131ff. Die Einrichtung wurde auch nach 1945 zu einem Zentrum des Widerstandes, das illegal die Zeitung "Latvija" herausgab: LVA, 1986/1/25231/1, 187.

³³ Wie Anm. 29, 40.

³⁴ Sieh dazu: Dribins, Leo (2002): Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā [Antisemitismus und seine Ausprägung in Lettland]: Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, Bd. 4, Riga, 120f, u. 125f.

³⁵ Wie Anm. 32.

Das Haus
Alunāna iela 7.
Hier residierten ab
August 1941 die
Lettische Kartei und
andere
Pērkonkrusts-
Organisationen.
Heute befindet
sich hier die
Schwedische
Botschaft.

(Björn M. Felder.)

apvienība)³⁶ und eine Ausgabestelle der "Volkshilfe" (*Tautas Palīdzība*).³⁷ In der LK-Abteilung der "Bezirksfunktionäre" wurde das alte Pērkonkrusts-Netzwerk, das seit 1934 bestand, weitergeführt und zur Informationsgewinnung genutzt. Mitglieder des Pērkonkrusts saßen in allen Institutionen und Behörden der Kollaborationsverwaltung in leitenden Positionen. Informanten waren die Pērkonkrusts-Mitglieder wie Ādolfs Šilde, stellvertretender Leiter der "Volkshilfe" oder Edmunds Puksis, zeitweise Generaldirektor für Kultur. Andris Bergs und Evalds Andersons waren Abteilungsleiter in der Generaldirektion des Inneren. Genauso gab es Verbindungsleute in der Wirtschaft und der Presse, die mehr oder weniger fest in der Hand von Pērkonkrusts-Propagandisten war.³⁸ Auch zur lettischen Polizei und der lettischen Legion gab es enge Kontakte wie zu Roberts Osis, dem Leiter der Rigaer Polizei und Arturs Silgailis, dem Sicherheitsbeauftragten im Stab Dankers.³⁹ Politisch stand vor allem Alfrēds Valdmanis, Generaldirektor der Justiz, aus opportunistischen Gründen dem Pērkonkrusts nahe. Alle diese Kanäle funktionierten in beide Richtungen. Auf ihnen gelangten Informationen in die Zentrale und Direktiven nach außen. Deutlich wird die zentrale Position, die der Pērkonkrusts-Organisation mit ihrer Schaltstelle LK innerhalb der Kollaboration zukam.

Aufgaben der "Sondergruppe R"

Die Lettische Kartei war Teil des lettischen SD und entstand auf dessen Initiative. Hauptaufgabe der "Sondergruppe R" war es, den Sicherheitsdienst bei dessen Menschenjagd durch Informationen zu unterstützen. Eine der ersten Maßnahmen, die auf die Eroberung Lettlands durch die Wehrmacht folgte, war die Verhaftung von Juden, Kommunisten und anderen für das NS-Regime verdächtigen Personengruppen. Die Opfer wurden in Gefängnisse bzw. Konzentrationslager überführt oder erschossen. Die Einsatzgruppen des SD, denen diese Aufgabe oblag, waren bei der Aufstellung

³⁶ Neparts Angaben zur Adresse der LK und JVA sind nicht richtig: Neparts, *Erinnerungen* (wie Anm. 31), II-2.

³⁷ Bericht über die Tätigkeit der Organisation Volkshilfe von der Gründung bis zum 31.XII. 1941: LVVA, P-69/5/1, 5. Der Zusammenhang zwischen "Volkshilfe" und Pērkonkrusts, aus deren Mitgliedern sich die Führung der "Volkshilfe" rekrutierte, ist augenfällig, bisher aber ebenso wenig untersucht wie deren Aneignung von Eigentums ermordeter Juden: LZA CA, F-40/5/1, 125.

³⁸ Informanten nennt Mitrevics: Aussage 10.10.46: LVA 1986/1/781, 42ff.

³⁹ Ebd.

entsprechender Fahndungslisten anscheinend auf die Hilfe von Einheimischen angewiesen. Juden wurden vor allem durch die lettischen Hilfskräfte des SD und wie in Windau auch mit Hilfe der lettischen Polizei, die seit dem 8. Juli 1941 vollständig von deutschen Stellen kontrolliert wurde, verhaftet. Über die politische Elite der kurzen sowjetischen Besatzung, aber auch der Ulmanis-Zeit fehlten dem SD offensichtlich Erkenntnisse, auch wenn die Gestapo seit den 30er Jahren Informationen über lettische Kommunisten sammelte⁴⁰ und nicht wenige Mitglieder der Einsatzgruppe A, wie Otto Kraus, Hans Dressler und andere, aus dem Baltikum stammten. Die Aufgabe der Lettischen Kartei war es demnach, dem SD Auskünfte über die lettische Gesellschaft und ihre politisch aktiven Personen zu liefern, damit die Deutschen erfolgreich "für ihre Ziele und gegen ihre Feinde kämpfen konnten".⁴¹ Die angelegte Sammlung von Personalakten gab der Rikards-Gruppe den Namen: Lettische Kartei. Insgesamt 23.000 solcher Personalkarteikarten soll die Sammlung umfasst haben.⁴² Die Personalakten gaben Auskunft über die politische Überzeugung der betreffenden Person, ihren politischen Einfluss vor und während der deutschen Besatzung, sowie über die Organisation und die Partei, der sie angehörte. Außerdem enthielt sie ein Charakterprofil und Angaben zur Familie und Verwandtschaftsbeziehungen.⁴³ Laut Arvids Oskars Mitrevics (1915–1991), der seit September 1941 in der LK arbeitete und später zum Abteilungsleiter und

Arvids Oskars Mitrevics (1915–1991), als Gefangener des Gulags, war Leiter der "Informationsabteilung" der Lettischen Kartei, Stellvertreter von Rikards und später im "SS-Jagdverband Ost".

(Latvijas Valsts arhivs.)

quasi zu Rikards Stellvertreter avancierte, wurde zwischen drei Kategorien unterschieden: 1. "Arbeitsscheue": Kommunisten, Unterstützer und Aktive des sowjetischen Regimes in Lettland, 2. "Sozialdemokraten" und 3. "diverse antideutsche Elemente": Anhänger von Ulmanis (*Ulmanieši*), Mitglieder der Bauernunion (*Zemnieku savienība*) und andere.⁴⁴ Doch wurden vor allem Personen der ersten Kategorie erfasst. Kommunisten machten die Hälfte der Kartei aus, Sozialdemokraten und Ulmanis-Anhänger bildeten zusammen die andere Hälfte.⁴⁵ Juden wurden demnach nicht von der

⁴⁰ Zu Gestapo-Berichten über lettische Kommunisten siehe: LVVA, P-1019/1/1, 416ff.

⁴¹ Dossier "über die Lettische Kartei" von Oskars Mitrevics in Haft für den NKVD angefertigt: LVA, 1986/1/781, 83.

⁴² Biezais, Haralds (1989): Gustava Celmiņa Pērkonkrusts dokumentu gaismā, Treji Vārti, Nr.128, 31.

⁴³ Aussage Mitrevics, 12.9.46: LVA, 1986/1/781, 29.

⁴⁴ Ebd., 32.

⁴⁵ Ebd.

Lettischen Kartei erfasst. Dafür war die Sicherheitspolizei, Abteilung IV des SD Lettland, zuständig.⁴⁶ Informationen zu Angehörigen der lettischen Armee, speziell zu denjenigen, die 1940 in die Rote Armee übernommen worden waren, wurden gesondert gesammelt. Dies war die Aufgabe des von Hauptmann Veidemanis geführten "Verbandes der jungen Offiziere" (*Jauno virsnieku apvienība, JVA*), der, anders als von Oberleutnant Ēriks Pārups behauptet, ein Tochterinstitut der LK war. Neben Pārups waren Oberleutnant V. Lucis und A. Endziņš Mitarbeiter des Veidemanis-Büros.⁴⁷ Arturs Neparts, der bis Oktober 1941 als Sekretär von Rikards arbeitete, schrieb dazu etwas naiv: "Einerseits war es interessant, die Akten zu lesen, andererseits war es unschön zu sehen, wie sehr und auf welche Weise Letten andere Letten aburteilten. Es schien Hauptaufgabe dieser Einrichtung zu sein, durch ihr Urteil die Spreu vom Weizen zu trennen".⁴⁸ Tatsächlich war die Auswahl sehr subjektiv. So wurden viele ehemalige Gegner des Pērkonkrusts proskribiert. Rikards griff häufig selbst ein und verfasste negative Bewertungen über Personen, die seiner Meinung nach nicht die "Interessen des Pērkonkrusts" verfolgten oder über die er schlicht "schlecht dachte".⁴⁹ Auch Celmiņš intervenierte. Er wollte vor allem Informationen über Personen, die ihn kritisierten und deren Quelle.⁵⁰ Der SD, dem wöchentlich berichtet wurde, hatte gerade zu Anfang ein besonderes Interesse an Personenauskünften.⁵¹ Die Informationen gingen mit ziemlicher Wahrscheinlichkeit in die Fahndungsbücher der Gestapo für das Ostland ein. Die LK hatte damit einen direkten Anteil an den Verhaftungen und Verfolgungen des nationalsozialistischen Besatzungsregimes in Lettland. Im Laufe der Zeit verlor der Sicherheitsdienst laut Mitrevics sein Interesse an den Informationen der LK. Einerseits verließ er sich lieber auf die Auskünfte seiner eigenen lettischen Mitarbeiter und V-Leute⁵² und andererseits wurde dem SD die Lettische Kartei wegen ihrer internen Pērkonkrusts-Aktivitäten suspekt. Die Akten, die "Kartei" also, überstanden auch die Auflösung der "Sondergruppe R" im März 1943. Sie wurden später, im Sommer 1944, im "SS-Jagdverband Ost" reaktiviert und halfen bei der Identifizierung von Kommunisten unter sowjetischen Partisanen und Deserteuren in Kurland.⁵³

Zusätzlich wurden in der LK Informationen über das politische Leben und die wirtschaftliche Lage in Lettland gesammelt. Im "Stimmungs- und Lagebericht für die Zeit vom 1. bis 31. März 1943" des "KdS Lettland" vom 1.4.1943 wurden auch Berichte der LK aufgenommen. Eines der wenigen überlieferten Dokumente der "Sondergruppe R" überhaupt. Darin berichten die Pērkonkrustieši in vermutlich übertriebener Form von den Leistungen der lettischen "Selbstschutz"-Leute in der letzten Juniwoche 1941 als lettischer Beitrag zur Befreiung des Landes.⁵⁴ Interessanter aber auch bedenklicher sind die Berichte und Auswertungen von lettischen Untergrundflugblättern, die sich gegen die deutschen Besatzer richteten.⁵⁵ Auch analysierten sie Ende 1942 die Widerstandsorganisation "Latviešu Nacionālistu Savienība", die sie selbst illegal unterstützt hatten.⁵⁶

⁴⁶ Ezerģailis, Holocaust (wie Anm. 4), 341.

⁴⁷ Zur LK-Zugehörigkeit der JVA siehe: Aussage Mitrevics (Anm. 41), 95f; Aussage Rikards, 27.8.45: LVA, 1986/1/15133, 312; sowie Aussage Šternbergs, 23.1.46: LVA 1986/41886/1, 29. Behauptung von Pārups: Pārups, Ēriks (1987), Atbilde Bērziņam [Antwort an Herrn Bērziņš], Jaunā Gaita, 1987, Nr. 162, 50f.

⁴⁸ Neparts, Erinnerungen (wie Anm. 31), II-3.

⁴⁹ Mitrevics (wie Anm.41), 88.

⁵⁰ Ebd., 86.

⁵¹ Ebd., 87.

⁵² Ebd. Der SD Lettland verfügte über einen weiteren direkt unterstellten V-Mann Apparat, in dem ebenfalls zum Teil ehemalige Pērkonkrusts-Angehörige arbeiteten wie Hermanis Lūsis: Aussage Lūsis, 23.3.45: LVA, 1986/1/28579, 60.

⁵³ Bericht des SS-Jagdverbandes Ost: LVVA, P-82/1/47, 48.

⁵⁴ LVVA, P-82/1/39, 249ff.

⁵⁵ Ebd., 263ff.

⁵⁶ Bericht der LK, vermutlich Ende 1942: LZA CA, P-40/5/1, 172ff.

Analysen und Berichte über den lettischen Widerstand scheint eine weitere wichtige Tätigkeit der LK gewesen zu sein und offenbart ein stark widersprüchliches Verhalten, zumal die LK selbst rege persönliche und institutionelle Kontakte zu verschiedenen Untergrundgruppen unterhielt. In den "Stimmungsberichten" wurde die Wahrnehmung bzw. Akzeptanz der lettischen Bevölkerung hinsichtlich des deutschen Besatzungsregimes und seiner Kriegsziele wiedergegeben. Aus den wenigen Dokumenten, die erhalten geblieben sind, wird ein verhalten kritische Sichtweise der deutschen Okkupation ersichtlich. Kritisiert werden allgemein die schlechte Behandlung der Bevölkerung durch die Besatzungsmacht, sowie die Arroganz vor allem der Deutschbalten in der Verwaltung des "Ostlandes" gegenüber den Einwohnern. Auch die deutschen Siedlungs- und Germanisierungspläne, der Inhalt des "Generalplan Ost" scheint den Autoren bekannt gewesen zu sein, wurden angeprangert.⁵⁷ Hieraus wird der Versuch erkennbar, durch die kritischen Berichte, die deutsche Besatzungspolitik bzw. den SD dahingehend zu beeinflussen, die Letten als Verbündete zu sehen und ihnen staatliche Unabhängigkeit zu gewähren.

Struktur

Die Lettische Kartei verfügte über etwa 60 Mitarbeiter und mehrere hundert Informanten. Die meisten waren bereits in der Vorkriegszeit Mitglieder oder Sympathisanten der Donnerkreuzler gewesen oder stammten aus Studentenverbindungen. Während Rikards mit seinen 33 Jahren zu den Älteren gehörte, lag der Altersdurchschnitt bei Mitte 20. Die meisten Mitarbeiter wurden nicht auf Grund ihrer Fähigkeiten, sondern wegen ihrer Mitgliedschaft beim Pērkonkrusts eingestellt. Die Arbeit in der Lettischen Kartei, die von den deutschen Besatzern finanziert wurde, versprach einen sicheren Arbeitsplatz, wenn nicht eine Karriere.⁵⁸ Auch Neparts, der seine Kollegen ebenfalls für Opportunisten hielt, war auf Arbeitssuche bevor er bei der LK anfang.⁵⁹ Doch letztlich unterstützten alle Mitarbeiter die Ziele des Pērkonkrusts.

Die Leitung der LK lag bei Rikards, sein Vertreter war Heinrihs Urķis, später auch Mitrevics. Die "Operativabteilung" (*Operatīvā daļa*) unter Aleksanders Zilens bzw. Verners Blūmentāls war die eigentliche "Kartei".⁶⁰ Hier wurden die Zielpersonen ausgewählt und das Material, das die Informanten gesammelt hatten, zusammengetragen und ausgewertet. Koordination und Führung dieser Informanten oblag der "Außenabteilung" (*Ārējā daļa*), welche damit die Informationsgewinnung steuerte. Leiter war das langjährige Pērkonkrusts-Mitglied Augusts Greble. Oskars Mitrevics und sein Assistent Teodors Jansons (1914–1945)

Teodors Jansons (1914–1945) war stellvertretender Leiter der "Informationsabteilung" der Lettischen Kartei, später in leitender Position im "SS-Jagdverband Ost". Er starb am 19.5.1945 bei einem Schusswechsel mit Rotarmisten. (Foto: Latvijas Valsts vēstures arhivs.)

⁵⁷ Bericht der LK für Januar 1943: LZA CA, P-40/5/1, 86ff.

⁵⁸ Von opportunistischen Beweggründen nimmt Mitrevics nur die Mitarbeiter seiner "Informationsabteilung" aus: (wie Anm. 41), 85.

⁵⁹ Neparts, Erinnerungen, (wie Anm. 31), II-3

⁶⁰ Zur Struktur siehe: Mitrevics-Dossier (wie Anm. 41), 87ff.

trugen in der "Informationsabteilung" (*Informācijas daļa*) Material zur politischen, wirtschaftlichen, kulturellen und militärischen Lage zusammen. Hinzu kamen die "Bezirksfunktionäre" (*funkcionāri*), die verteilt auf die lettischen Provinzen das alte Pērkonkrusts-Netzwerk am Leben hielten und Informationen sammelten. Ein Beispiel ist Edgars Rencis (1912–?), der vor dem Krieg eine geheime Zelle des Pērkonkrusts leitete und 1941 Bezirksfunktionär der LK in Nordlivland (*Ziemeļvidzeme*) wurde.⁶¹ Rūdolfs Slēja verwaltete die Kartei, Kārlis Dimbis die restlichen Akten. Aleksanders Grinbergs leitete die Personalabteilung. Für einige Pērkonkrusts-Mitglieder war die LK nur eine Durchgangsstation. Otto Pelle, der später an der Leitung des "Antisemitischen Instituts" beteiligt war, arbeitete zunächst in der "Sondergruppe R". Später sollte er im Selbstverlag eine Reihe antisemitischer Hetzschriften herausgeben.⁶² Neparts ging an das Lehrerinstitut nach Mitau zurück und Džems Raudziņš arbeitete im Sozialministerium. Beide hielten Kontakt zur LK.⁶³

Lettische Kartei und SD

Rikards wurde in den SD aufgenommen, nachdem er spätestens seit März 1941 für deutsche Geheimdienste gearbeitet hatte. Offensichtlich wurden die Agenten an die Einsatzgruppen "weiterempfohlen". Es ist durchaus vorstellbar, dass SS-Sturmbannführer Stahlecker, Leiter der Einsatzgruppe A, entsprechende Informationen mit sich führte, als er am 1. Juli 1941 in Riga eintraf. Er suchte lettische Helfer für den geplanten Mord an Juden und Kommunisten. Die Aktionen sollte den Anschein eines Pogroms durch Einheimische bekommen. Ziemlich sicher suchte Rikards von sich aus Verbindung zu den Deutschen. Ein Beispiel für eine solche Kontaktaufnahme gibt die Rekrutierung von Viktors Arājs. Er soll durch seinen Schulfreund Hans Dressler, einem Mitarbeiter Stahleckers, in der Rigaer Polizeipräfektur angeworben sein worden.⁶⁴ Arājs, ehemaliges Mitglied des Pērkonkrusts, war ebenfalls bereits vorher deutscher Agent, was bisher kaum erörtert worden ist.⁶⁵ Dies gilt auch für den Agronom und Pērkonkrusts-Mitglied Mārtiņš Vagulāns, der mit deutschen Dienststellen bis zu deren Einmarsch in Mitau 1941 ständigen Kontakt hielt.⁶⁶ Er wurde kurzzeitiger Polizeichef von Mitau und half dabei, die Stadt "judenfrei" zu machen.⁶⁷ Das geschah natürlich in deutschem Auftrag; in diesem Sinne gab es kein "Interregnum". Viele spätere Kollaborateure in der Zivilverwaltung und dem lettischen SD arbeiteten schon während der sowjetischen Besatzung für die Deutschen. Aus der Lettischen Kartei waren das unter anderem Oskars Mitrevics, Teodors Jansons,⁶⁸ Džems Raudziņš, Edgars Rencis⁶⁹ und Bruno Ruģēns (1922–2001).⁷⁰ Im Frühjahr 1941 war der Verbindungsmann von Rikards

⁶¹ Aussage Simanis, 20.7.47: LVA, 1986/1/425, 188ff.

⁶² Aussage Simanis, 20.5.47: LVA, 1986/1/811, 39f.

⁶³ Neparts, Erinnerungen (wie Anm. 31), II–4.

⁶⁴ Ezergailis, Holocaust (wie Anm. 4), 181.

⁶⁵ Biezais, Celmiņš (wie Anm. 42), 31.

⁶⁶ Neparts, Arturs (1996), Nacionālā pretestība boļševiku okupācijas gadā (1940.–1941.g.). Jelgavas Valsts skolotāju institūta [Nationaler Widerstand im Jahr der bolschewistischen Besatzung, das Staatliche Lehrerinstitut in Mitau], Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1996, Nr. 1 (18), 148.

⁶⁷ Siehe dazu: Ezergailis, Holocaust (wie Anm. 4), 156ff. Vagulāns Hilfspolizei verhaftete die Juden, welche dann von deutschen Mitgliedern der Einsatzgruppe A erschossen wurden: Mallmann, Klaus-Michael (2000), Die Türöffner der 'Endlösung'. Zur Genesis des Genozids, Paul, Gerhard/Mallmann, Klaus-Michael (Hg.) (2000), Die Gestapo im Zweiten Weltkrieg, 'Heimatfront' und besetztes Europa, Darmstadt, 451.

⁶⁸ Aussage Rikards, 10.8.45: LVA, 1986/1/15133, 226.

⁶⁹ Aussage Rencis, 19.6.47: LVA, 1986/1/425, 13.

⁷⁰ Auskunft von A. Ruģēns, 12.8.2003.

ein Herr Buchhardt gewesen, der in der deutschen Botschaft in Riga für die Nachumsiedlung zuständig gewesen war.⁷¹ Rikards als einer der Pērkonkrusts-Führer leitete damals eine illegale Studentengruppe in Riga, die zum antisowjetischen "Jaunlatvieši" (Jungletten) gehörte. Die Widerstandgruppe bestand aus Schülern, Studenten, Mitgliedern der Studentenverbindungen und Militärs.⁷² Einige deren Mitglieder, wie Oskars Mitrevics, Freds Launags (1919–1991) und Teodors Jansons, fanden sich später in Führungspositionen der Lettischen Kartei wieder.

Rikards kam wahrscheinlich schon am 1. Juli zum SD. Ezerģailis nennt ihn als einen von vier möglichen Führern des lettischen SD-Kommandos, das neben dem von Arājs in dieser frühen Phase, von Stahlecker zur "Durchführung von Pogromen" vorgesehen war.⁷³ In den Dokumenten der LK finden sich kryptische Andeutungen, dass sogar Celmiņš persönlich zu dieser Zeit für die Beteiligung von Pērkonkrusts-Mitgliedern an der Ermordung von Juden verantwortlich gewesen sei und in enger Verbindung zur deutschen Polizei gestanden habe.⁷⁴ Doch gibt es bisher keine Belege für die Involvierung der Pērkonkrusts-Organisation am Völkermord. In den Tagen bis zum 8. Juli inszenierte Stahlecker die nächtlichen Aktionen, bei denen Rigaer Juden verhaftet, oder zumindest ihre Wohnungen ausgeraubt und geplündert wurden. Beteiligt waren hierbei neben offiziellen Einheiten wie dem Arājs-Kommando auch "zivile" Gruppen.⁷⁵ Letztere rekrutierten sich aus Studentenverbindungen und dem Pērkonkrusts, wie Heinrihs Urķis, "Tālavija"-Philister und später stellvertretender Leiter der Lettischen Kartei, andeutete.⁷⁶ Auch Rikards und ein großer Teil der LK-Mitarbeiter kamen aus dem Milieu der rechtsradikalen Studentenverbindungen. Rikards selber war Vizesenior der "Selonija", die man als Pērkonkrusts-Korporation bezeichnen kann. Neben der "Selonija" waren auch die "Livonija" und die "Tālavija" in der LK vertreten.⁷⁷ Arājs rekrutierte ebenfalls Mitglieder seiner Abteilung aus diesem Umfeld. Untersuchungen zum Anteil von Pērkonkrusts-Angehörigen am Arājs-Kommando gibt es bisher nicht. Rikards Teilnahme an diesen Aktionen Anfang Juli 1941 scheint durchaus plausibel. Auch May bestätigt das.⁷⁸ Für die Lettische Kartei würde dies neben einer personellen Verwobenheit, vor allem Mitwisserschaft und wahrscheinlich Billigung des Mordes an den lettischen Juden bedeuten.

Innerhalb der Hierarchie der "Sicherheitspolizei und des SD Lettland" war die "Sondergruppe R" in der Abteilung III (Nachrichtendienst) unter SS-Sturmbannführer Otto Libram als Teil des Referat III N (Nachrichtensammlung über Einheimische) unter der Führung von Obersturmführer Franz Schlesinger angesiedelt.⁷⁹ Auch dort arbeiteten viele Pērkonkrusts-Mitglieder, welche mit der unrühmlichen Aufgabe betraut waren, ihre eigenen Landsleute zu durchleuchten. Die LK fiel damit unter die Befehlsgewalt vom KdS Rudolf Lange, doch war sie räumlich und institutionell vom restlichen SD in der Reimersstraße getrennt. Sie stand außerhalb der normalen Befehlskette und hatte

⁷¹ Aussage Rikards, 23.5.4: LVA, 1986/1/15133, 151. Es handelt sich dabei vermutlich um einen Bruder von Friedrich Buchhardt, der ebenfalls für das RSHA, bzw. den SD arbeitete.

⁷² Zu "Jaunlatvieši" siehe: Vījums, Jānis (2003): *Pretošanās okupācijai Latvijā 1940.–1941. gadā* [Widerstand gegen die Besatzung von Lettland in den Jahren 1940–1941]: Yearbook of the Museum of Occupation of Latvia 2002, 140f.

⁷³ Ezerģailis bezieht sich auf die Ereignismeldung von Stahlecker am 7.7.1941, zit. nach Ezerģailis, Holocaust (wie Anm. 4), 155.

⁷⁴ Dieser Aspekt wurde bisher noch nicht diskutiert: Bericht der LK für Februar 1943: LZA CA, 40/5/1, 122.

⁷⁵ Ezerģailis, Holocaust (wie Anm. 4), 189.

⁷⁶ Ebd.

⁷⁷ Mitrevics-Dossier, (wie Anm. 41), 92ff.

⁷⁸ Allerdings mit Nachrichten aus zweiter Hand: Maijs, Pērkonkrusts (wie Anm. 8), 5.

⁷⁹ Ezerģailis, Holocaust (wie Anm. 4), 152.

Die Studentenverbindung "Selonija" zu Beginn der 30er Jahre, ein Sammelbecken von Pērkonkrusts-Aktivisten. Erste Reihe, dritter von links: Rikards, der seit 1940 das Amt des Vizeseniors inne hatte. (Latvijas Valsts vēstures arhivs.)

eine gewisse Autonomie. Zweimal wöchentlich wurde dem SD Bericht erstattet, wobei Rikards regelmäßig in Rudolf Langes Büro erschien.⁸⁰ Die LK konnte nach außen als eigenständige Institution auftreten. Sie verfügte über ein eigenes Dienstsiegel, das keinerlei NS-Insignien zeigte.⁸¹ Tatsächlich diente die Lettische Kartei später auch als Anlaufstelle für Einheimische, die sich nach dem Schicksal verhafteter Verwandten erkundigen wollten.⁸² Sie trat damit als lettischer Vertreter des SD auf. Rikards und anderen Mitarbeitern gelang es hin und wieder, die Freilassung einiger Inhaftierter des SD zu erreichen.⁸³ Jānis Šimanis, ein Mitarbeiter Augusts Grebles, befreite auf diese Weise sogar einen als Kommunisten verhafteten Bekannten.⁸⁴ Alle Mitarbeiter der "Sondergruppe R" erhielten vom SD Sold und Ausweispapiere.⁸⁵ Ob sie uniformiert waren ist nicht ersichtlich. Jedenfalls trugen sie Dienstwaffen.⁸⁶ Die Mitarbeiter hatten den Status von "Hilfskräften" des SD, genauso wie die Mitglieder des Arājs-Kommandos. Sie wurden durch den SD geschult. Rikards war ebenso wie Arājs zur Fortbildung auf der

⁸⁰ Erinnerungen Neparts, (wie Anm. 31), II-3

⁸¹ Ragni Jansone, Ehefrau von Teodors Jansons, Leiter der Informationsabteilung der LK, ließ sich dort Dokumente beglaubigen: LVVA, 7427/1/20367, 12.

⁸² Für diesen Hinweis bin ich Kārlis Kangeris dankbar.

⁸³ Dies führte zu Strafmilderung von Rikards: Verfügung vom 10.1.1955: LVA 1986/1/15133, 467; Befreiungen auch erwähnt im Brief von Augusts Ālers, 7.9.47: LVA 1986/1/643, 99;

⁸⁴ Aussage Šimanis, 20.5.47: LVA, 1986/1/811, 35.

⁸⁵ Mitrevīcs-Dossier, (wie Anm. 41), 83.

⁸⁶ Ebd., 24.

SD-Schule in Fürstenberg.⁸⁷ SD-Mitglieder aus anderen Dienststellen konnten in die Lettische Kartei abkommandiert werden und umgekehrt. So kam Roberts Krastiņš (1920–1945) in die LK, nachdem er im Herbst 1941 mit einem SD-Kommando unter Rūdolfs Turks in Minsk stationiert gewesen war. Während Jānis Simanis zusammen mit Indriķis Greble, Arvis Rozis und Jēkabs Sildegs-Milleris (1914–1945) aus der LK im November 1942 zu einem SD-Einsatz nach Minsk abkommandiert wurden. Allein Sildegs desertierte und tauchte unter. Zu seinem Glück, denn in Weißrussland war dieses Kommando unter dem SS-Führer Kaufmann, genauso wie das unter Turks, an Erschießungen beteiligt.⁸⁸ Offenbar wurden öfters Mitarbeiter der Lettischen Kartei zu Aktionen des SD abkommandiert. Eduards Ceriņš (1917–2002), ein persönlicher Sekretär von Rikards, berichtet, wie er mit anderen Kollegen im Frühjahr 1942 an Massenverhaftungen von angeblichen Kommunisten in Rositten (Rēzekne) und Umgebung teilgenommen hatte. 2.000 Personen aus Rositten und noch mal 1.000 Personen aus Malta und Warkland (Varakļāni), zumeist ethnische Russen, wurden zur Zwangsarbeit nach Deutschland verschleppt. Nach Ceriņš waren neben dem stellvertretendem Leiter der Lettischen Kartei Urķis, auch der Leiter der "Operativabteilung" Zilens, sowie der Leiter der "Außenabteilung" Greble anwesend. Außerdem dabei waren Indriķis Greble, Benedikts Laupacis, Krišjanis Kroniņš und Freds Launags.⁸⁹ Auch wenn diese Aktion vom SD vorbereitet worden war, hatte die Lettische Kartei somit einen praktischen Anteil an der Verhaftung ihrer Gegner.

Freds Launags (1919–1991) war in der "Informationsabteilung" zuständig für den Kreis Goldingen. War später auch im "SS-Jagdverband Ost". Nach dem Krieg arbeitete er für westliche Geheimdienste.

(Latvijas Valsts vēstures arhivs.)

Netzwerke

Die Verbindungen der Lettischen Kartei beruhten einerseits auf dem alten Pērkonkrusts-Netzwerk und waren andererseits durch vielfältige persönliche Beziehungen geprägt. In Lettland waren und sind noch heute soziale Netzwerke wichtige, die Funktionsweise der Gesellschaft bestimmende Strukturen. Auch in den 30er und 40er Jahren war dies der Fall. Am Beispiel des "Informationsstabs" der Lettischen Kartei, welcher zum "Think tank" der Rikards-Organisation avancieren sollte, wird das Geflecht der Netzwerke deutlich. Rikards bewegte sich schon als Abiturient in rechtsradikalen Kreisen des "Latvju nacionālais Klubs"⁹⁰ und begann 1925 ein Chemiestudium, das er auch wegen finanziellen Schwierigkeiten abbrechen musste. Sein Vater, der früh gestorben war, fiel als Versorger aus. Rikards fand Anstellung in der Zollbehörde, die ihn 1934 entließ, als er wegen illegaler Aktivität für die verbotene

⁸⁷ Ezergailis, Holocaust (wie Anm. 4), 200.

⁸⁸ Aussage Rikards, 21.3.47: LVA, 1986/1/811, 57ff.

⁸⁹ Aussage Ceriņš, 11.2.50: LVA, 1986/1/29257, 91ff.

⁹⁰ Doppelverhör Rikards-Puksis, 7.12.45: LVA, 1986/1/15133, 346.

Pērkonkrusts-Organisation eine dreimonatige Haftstrafe absitzen musste. Er nahm daher sein Studium wieder auf und arbeitete als Assistent am Chemischen Institut der Lettischen Universität. Allerdings ohne Gehalt, so dass er wohl von Bekannten aus seinem politischen Umfeld finanziert worden sein muss. In der Verbindung "Selonija" war er seit Anfang der 30er Jahre aktiv und versah ab 1939 das Amt des Vizeseniors. Das politische Engagement war sein Lebensinhalt. Über die gesamte Zeit der Illegalität bis 1941 war er aktiv und tarnte sich durch Mitarbeit in kommunistischen Organisationen. Die Lettische Kartei muss er als Erfüllung seiner Anstrengungen empfunden haben. Mitrevics bezeichnete ihn jedoch als unfähig für solch eine Führungsposition, denn er konnte weder für Disziplin sorgen, noch verfügte er über politisch-strategisches Denken oder Menschenkenntnis. Zudem war er Alkoholiker.⁹¹ Bei den SMERŠ-Verhören brach er sofort zusammen. Nach dem Krieg wurde er verhaftet und zu 20 + 5 Jahre "harter Arbeit" verurteilt.⁹² Angeblich soll er die Fahrt in den Gulag nie angetreten haben, sondern unterstützte die sowjetischen Organe bei ihren Ermittlungen und sagte als Zeuge aus.⁹³ Teodors Jansons, der über mehr Führungsqualitäten verfügte, war 1933 als 18-jähriger Abiturient am renommierten Rigaer 1. Gymnasium ebenfalls Pērkonkrusts-Mitglied. Er befand sich im selben "Block" wie Ādolfs Šilde.⁹⁴ Sein bester Schulkamerad war Oskars Mitrevics, der später in Mitau studierte, wo er Freds Launags traf. Mitrevics war seit 1937 Mitglied der "Selonija", genauso wie der Vater von Launags und zur selben Zeit wie Rikards. Die besten Freunde von Launags waren Bruno Rūgēns,⁹⁵ und Roberts Krastiņš.⁹⁶ Auch Romans Šternbergs (1918–1947) gehörte zum Freundeskreis. Alle waren später in der "Informationsabteilung" der LK tätig. Mit der sowjetischen Besatzung begann auch die Zeit der Untergrundgruppen. Schon damals konspirierten die späteren LK-Mitglieder in gemeinsamen Widerstandsgruppen. Die seit 1934 gewachsenen konspirativen Strukturen des Pērkonkrusts waren die ideale Ausgangsbasis für eine breite Widerstandsbewegung. Die Untergrundnetzwerke dieser Zeit bestanden auch unter dem deutschen Regime. So hatten Mitrevics, Jansons und die anderen keine Probleme bei der Kontaktaufnahme und mit der Informationsbeschaffung aus dem Widerstand.

Lettische Kartei und Widerstand

Die Pērkonkrusts-Führung verfolgte mit der Aufstellung der "Sondergruppe R" eigene Absichten. Neben der Unterstützung der Deutschen und des Krieges gegen die Sowjetunion, sowie der Abrechnung mit alten Gegnern glaubte man, Einfluss auf die deutsche Politik nehmen zu können. Die LK spielte im Pērkonkrusts-Netzwerk die Rolle des Informationsdienstes und der Koordinierungsstelle. Von Anfang an wurden hier auch Informationen im eigenen Interesse gesammelt und auch, wie Neparts und Mitrevics berichteten, "gegen" die deutschen Besatzer gearbeitet. Vor allem die Deutschbalten in der Verwaltung des "Ostlandes" und ihre repressive Politik gegenüber der lettischen Bevölkerung wurden argwöhnisch beäugt. Hier machte man sich über die "Rassen- und Siedlungspolitik" der Nationalsozialisten keine Illusionen.

⁹¹ Mitrevics-Dossier (wie Anm. 41), 91f.

⁹² Urteil vom 6.11.46: LVA, 1986/1/15133, 456.

⁹³ Gespräch mit A. Rūgēns am 13.8.2003; sowie Leo May: Maijs (wie Anm. 8), 5.

⁹⁴ Auskunft Politische Staatspolizei: LVVA, 3235/3/120, 93. Die Organisation war in Zellen (bloks) organisiert.

⁹⁵ Gespräch mit A. Rūgēns, 13.8.2003.

⁹⁶ Bāliņš, Tāivalds (1997), Roberts Krastiņš, Ivars Aļķis (Hg.), Pretestības kustība okupācijas varām Latvijā. Atmiņās un dokumentos no 1941. līdz 1956. gadam, Rīga, 97.

Vor allem in den Berichten der ehemaligen LK-Mitarbeiter, die 1944 im "SS-Jagdverband" endeten, wird die kritische Haltung deutlich. Ein Artikel im "Schwarzen Korps" von 1942, der die Germanisierung im Osten forderte, wurde in jenen Berichten scharf kritisiert.⁹⁷ Tatsächlich wurde der Artikel damals auch an lettische Widerstandsgruppen weitergeleitet und erschien in Untergrundzeitungen.⁹⁸ Die Berichte von 1945 sprechen eine deutliche Sprache: "Für die Letten ist es klar, dass die deutsche Zivilverwaltung der größte Feind unseres Volkes ist, die niemals etwas Gutes für uns getan hat und niemals tun wird."⁹⁹ Die Deutschen werden unter anderem für den Bevölkerungsrückgang verantwortlich gemacht, der 12,4 % der Bevölkerung ausmache. In diese Rechnung gingen auch 76.000 "liquidierte und geflüchtete Juden" ein,¹⁰⁰ die einzige kritische Erwähnung des Judenmords aus dem Umfeld der LK.

Eigentlicher Leiter der LK war zunächst Gustavs Celmiņš.¹⁰¹ Auch nach dem angeblichen Zerwürfnis in der Pērkonkrusts-Führung im Herbst 1942, in dessen Folge sich Šilde und Puksis von Celmiņš losgesagt haben sollen, blieb das Netzwerk bestehen. Auch Rikards soll sich von Celmiņš gelöst haben.¹⁰² Die Umstände dieses Bruches sind unklar, vermutlich handelte es sich um einen Führungsstreit. Tatsächlich begann Celmiņš in dieser Zeit bei Vortragsreisen zum Boykott des deutschen Einberufungsbefehls aufzurufen. Gleichzeitig diskutierte er mit der LK-Führung und dem lettischen SD-Führer K. Mētra aus Mitau über die Herausgabe einer Untergrundzeitung, der "Brīvā Latvija", um auf die lettische öffentliche Meinung Einfluss zu nehmen.¹⁰³ Die "Bezirksfunktionäre" der LK sollten dabei die Rolle der lokalen Verteiler übernehmen. Nach der Schließung der LK im März 1943 hatte Celmiņš mit den "verbliebenen Mitarbeitern der lett. Kartei, der Sekte Dievturi und V-Personen der lettischen Kartei seine Arbeit fortgesetzt", stellte der SD fest.¹⁰⁴ Celmiņš versorgte auch die Familien der inhaftierten LK-Leute während deren Haft.¹⁰⁵ Die LK-Mitarbeiter Eduards Ceriņš und Jēkabs Sildegs-Milleris sollten zu wichtigen Verbindungsmännern bei der Herausgabe und Verteilung der Untergrundzeitung "Brīvā Latvija" werden.¹⁰⁶ Später war Sildegs-Milleris, Mitglied der neuheidnischen "Dievturi"-Sekte und ganz offensichtlich ein enger Vertrauter von Celmiņš,¹⁰⁷ an den Widerstandsblättern "Lāčplēsis" und "Par Latviju" (Für Lettland) beteiligt.¹⁰⁸ Das

Džems Raudziņš (1910–?) war zunächst Mitarbeiter von Rikards, dann Verbindungsmann zwischen der Lettischen Kartei und verschiedenen Widerstandsgruppen.
(Latvijas Valsts vēstures arhivs.)

⁹⁷ Bericht vom Januar 1945: LZA CA, 40/5/1, 12.

⁹⁸ Der Artikel erschien in der "Tautas balss" im August 1942: LKM, 5–419–DK/p. 5.

⁹⁹ LZA CA, 40/5/1, 61.

¹⁰⁰ Ebd., 8f.

¹⁰¹ Mitrevics-Dossier (wie Anm. 41), 85.

¹⁰² Ebd.

¹⁰³ Schreiben von KdS Lange, 24.1.44: LVVA, P–252/1/26, 7.

¹⁰⁴ Ebd.

¹⁰⁵ Aussage Celmiņš, 14.3.44: LVVA, P–252/1/26, 238.

¹⁰⁶ Schreiben von KdS Lange, 30.5.44: LVVA, P–252/1/26, 133.

¹⁰⁷ Dies vermutete Lange, Ebd.

¹⁰⁸ Aussage Sildegs, 12.2.45: LVA, 1986/1/62/1, 179ff.

Pērkonkrusts-Netzwerk hatte unter anderem Verbindungen zur "Lettischen Selbstschutzorganisation" (*Latvijas Pašaizsardzības organizācija, LPO*) in Lettgallen, welche die Untergrundzeitung "Schwert" (*Zobens*) herausgab und an der Zeitung "Habichte Lettlands" (*Latvijas Vanagi*) beteiligt war. Über den Kontaktmann Olgerts Labietis hatte Kārlis Plaudis von der LPO eine direkte Verbindung zu Celmiņš, von dem er Informationen und Direktiven entgegennahm.¹⁰⁹ Vermutlich bestand auch Kontakt zu den "Patrioten" bzw. zur "Lettischen Volkspartei", in der Kārlis Drava und Jānis Liezeris die Zeitungen "Lettland" (*Latvija*) und "Kleiner Lette" (*Mazais Latvietis*) herausgaben.¹¹⁰ Für den gut informierten SD bestand 1944 der "dringende Verdacht, dass durch ihn [Celmiņš] nicht nur das "Freie Lettland" [*Brīvā Latvija*], sondern der überwiegende Teil der nationalen illegalen Flugblätter herausgegeben wird".¹¹¹ Dies bestätigte auch das Pērkonkrusts-Mitglied Olgerts Grasis für die Blätter "Tautas Bals" (Volksstimme) und "Latvija".¹¹²

Das Dickicht der lettischen Untergrundgruppen während der NS-Besatzung ist unübersichtlich und bisher kaum erforscht. Die LK unterhielt ab Sommer 1941 Verbindungen zu verschiedenen Gruppen und unterstützte deren Arbeit durch Informationen aus dem SD.¹¹³ Zudem wurde der *BBC World Service* abgehört, was auch im "Ostland" unter schwerer Strafe stand, und die Nachrichten an Untergrundzeitungen weitergegeben, wo sie abgedruckt wurden. Ein Beispiel für den engen Kontakt der LK zum Widerstand war die Verbindung zur "Latviešu Nacionālistu savienība (LNS)" (Vereinigung der lettischen Nationalisten). Diese Gruppe gab seit 1942 die Zeitung "Tautas Bals" heraus und war sehr heterogen zusammengesetzt: Kräfte aus demokratischen Parteien, Nationalisten aber auch viele Pērkonkrustieši waren dort vertreten. Als Verbindungsmann fungierte hier unter anderem Džems Raudziņš, auch ein Pērkonkrusts-Aktivist, der nach seinem Austritt aus der LK 1941 im Sozialministerium arbeitete und mit Alberts Dullis in seinem Haus Zusammenkünfte organisierte. Als gesellschaftlich aktiver Mensch hatte Raudziņš viele persönliche Kontakte, so dass die LNS mit Valdmānis, Ādolfs Klīve und auch mit Konstanīns Čakste im Gespräch war.¹¹⁴ Raudziņš hielt den Kontakt zu Neparts und dessen Gruppe in Mitau aufrecht, und trat auch als Verbindungsmann zu anderen Widerstandsleuten in Erscheinung. Auch 1944 knüpfte er im Auftrag der Jansons-Gruppe, die zu dieser Zeit für das Unternehmen "Zeppelin" bzw. den "SS-Jagdverband Ost" arbeiteten, Kontakte zum lettischen Untergrund.¹¹⁵ Rikards versorgte die Mitglieder der LNS mit Material über deutsche Besatzer und mit BBC-Nachrichten.¹¹⁶ Durch die Verhaftung der meisten Mitglieder im Laufe des Jahres 1942 wurde die Untergrundgruppe zerschlagen. Nicht wenige traten eine Odyssee durch deutsche Konzentrationslager an. Es entsteht der Eindruck, als sei die LNS durch die Pērkonkrusts-Organisation stark beeinflusst, wenn nicht sogar kontrolliert worden. Auch weitere Verbindungen lassen sich nachweisen. 1943 nahm Celmiņš Kontakt zur demokratischen Widerstandsgruppe "Lettischen Zentralrat" (*Latvijas Centrālā padome*) auf und traf sich mit dem Sozialdemokraten Bruno Kalniņš, um über die Bildung einer Art Volksfront zu verhandeln.¹¹⁷

¹⁰⁹ Aussage Plaudis, 10.9.45: LVA, 1986/1/39982/1, 60ff.

¹¹⁰ Siehe dazu Verfahren gegen Drava: LVA, 1986/1/25231.

¹¹¹ Schreiben von KdS Lange, 24.1.44: LVVA, P-252/1/26, 12.

¹¹² Aussage Olgerts Grasis, 27.3.45: LVA, 1986/1/29257, 114.

¹¹³ Siehe dazu: Erinnerungen Neparts, (wie Anm. 31); und A Bērziņš [Arnīs Ziemeļis]: LKM 5-429-DK/p.

¹¹⁴ Neparts, Erinnerungen. (wie Anm. 30), II-23ff.

¹¹⁵ Untersuchungsbericht, 9.2.89: LVA, 1986/1/17022, 324ff.

¹¹⁶ Erinnerungen Arnolds Bērziņš [A. Ziemeļis]: LKM, 5-429-DK/p, 6.

¹¹⁷ Bericht von KdS Lange, 25.1.44: LVVA, P-252/1/26, 10f.

Der "Sondergruppe R" kommt damit eine zentrale und widersprüchliche Stellung innerhalb des lettischen Widerstandes zu. Celmiņš und der Pērkonkrusts versuchten demnach ihre Ziele auf verschiedenen Ebenen zu verfolgen. Es leuchtet ein, dass dieses Doppelspiel, bei dem auch über demokratische Kreise Kontakte bis nach England und den USA hergestellt wurden, vom SD-Chef Lange nicht geduldet werden konnte. So kam es schließlich, nachdem die Lettische Kartei vom Sicherheitsdienst nicht mehr gebraucht wurde, und ihre konspirative Tätigkeit und nationalistische Haltung immer offensichtlicher wurde, am 5. März 1943 zu deren Schließung und Verhaftung der Führungsebene.

Epilog

Die Lettische Kartei wurde aufgelöst, weil die Mitarbeiter in zu hohem Maße für eigene Interessen bzw. die der Pērkonkrusts-Organisation gearbeitet hatten. Sie waren zu tief in das Geflecht der nationalistischen Widerstandgruppen verweben. Der SD duldet keine lettische Initiative, schon gar keine illegale. Zur selben Zeit wurde auch Alfrēds Valdmanis, als vehementer Verfechter der lettischen Unabhängigkeit, nach Deutschland verbannt. Die Verhaftung von Gustavs Celmiņš erfolgte erst ein Jahr später, am 14. März 1944.¹¹⁸ Die Gestapo hatte zunächst gezögert, weil Celmiņš angeblich mit einer Verwandten des finnischen Staatschefs General Mannerheim verheiratet war. Kurz darauf, am 29. April 1944, wurde auch Konstantīns Čakste verhaftet und dessen demokratische Widerstandgruppe "Lettischer Zentralrat" (*Latvijas Centrālā padome*), die im Übrigen auch Teil des lettischen Untergrundnetzwerkes war, zer schlagen.

Die gefangenen Pērkonkrustieši wurden zum Teil schon im Dezember 1943 entlassen; die Führer wie Rikards, Mitrevics und Jansons blieben aber bis April 1944 in Haft. Ihre Freiheit erhielten sie nur mit der Auflage zur "Frontbewährung", die in ihrem Falle Aufbau einer antisowjetischen Partisanenbewegung im Auftrag deutscher Geheimdienste bedeutete.¹¹⁹ Ihrem Nationalismus blieb die JansonsMitrevics Gruppe treu, wenn sie dafür auch teuer bezahlen musste. In Partisanenkämpfen der Nachkriegszeit wurde Jansons und Krastiņš erschossen, Šternbergs verhaftet und hingerichtet. Mitrevics verbrachte elf Jahre im Lagerkomplex Kolyma und kehrte als Krüppel zurück. Lauenags gelang die Flucht. Er blieb beim Geheimdienst und bildete Agenten für westliche Geheimdienste aus.¹²⁰ Das Beispiel der Lettischen Kartei zeigt das widersprüchliche und paradoxe Verhalten der lettischen Pērkonkrustieši; Seit den 30er Jahren auf ihren radikalen Nationalismus, Antikommunismus und Antisemitismus eingeschworen, arbeiteten sie später mit ihrem "Feind", den Deutschen, gegen einen anderen "Feind", die Sowjets, zusammen. Die Zusammenarbeit des Pērkonkrusts mit den Deutschen seit 1941 war dann vor allem ein Streben nach Verwirklichung der eigenen politischen Ziele und Macht. Den Holocaust unterstützte die Pērkonkrusts-Organisation anscheinend zunächst vor allem propagandistisch, wobei die einzelnen Mitglieder unterschiedlich handelten. Während viele bis zuletzt im SD und der Sicherheitspolizei arbeiteten, gingen andere in den Untergrund. In den Dokumenten des "Informationsstabs" der

¹¹⁸ Schreiben von KdS Lange, 30.5.44: LVVA, P-252/1/26, 133.

¹¹⁹ Dies geschah zunächst im "Frontaufklärungskommando 212" der Abwehr und ab Sommer 1944 im Unternehmen "Zeppelin" und dem "SS-Jagdverband" des SD. Siehe dazu: Felder, Björn: Unternehmen "Wildkatze", in: Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, Vol. 10 (erscheint im Frühjahr 2004).

¹²⁰ Gespräch mit A. Ruģēns, 13.8.2003.

Lettischen Kartei finden sich tatsächlich kaum antisemitische Äußerungen, so dass anscheinend für deren Mitarbeiter vor allem Nationalismus und Antikommunismus – neben Opportunismus- die Hauptbeweggründe für ihre Kollaboration waren. Sicher waren auch persönliche Motive wie etwa Rache im Spiel. Die Eltern von Mitrevics waren im Juni 1941 von den Sowjets nach Sibirien deportiert worden. Hinzu kam auch ein Hauch Geheimdienstromantik, bedenkt man das Alter der Beteiligten. Die "Sondergruppe R" nahm es aber auf sich, ihre eigenen Landsleute zu selektieren und auszuspionieren. Gleichwohl können ihre nationalistischen Betätigungen als "Widerstand" gewertet werden. Dafür spricht die Einbindung in das Untergrundnetzwerk. Dieser janusköpfige Charakter der Lettischen Kartei ist ein typisches Merkmal des Phänomens "Kollaboration". Letztlich wird aber ihr Handeln im Hinblick auf ihren Antikommunismus und Nationalismus deutlich. Der nationale Widerstand hatte keine Probleme mit der Akzeptanz der Pērkonkrustieši, wie auch die Kontakte, die Celmiņš mit dem Lettischen Zentralrat unter Čakste aufnahm, zeigen.¹²¹ Die nationalistischen Widerstandsgruppen waren ideologisch und personell mit den Pērkonkrustieši durchsetzt, so dass im Extremfall auch Antisemiten Widerstand leisteten und dafür im Konzentrationslager inhaftiert wurden. Der kommunistische Widerstand in Lettland wiederum verfolgte in der Konsequenz die Wiederherstellung des stalinistischen Regimes. Die Notwendigkeit wird deutlich, wissenschaftliche Forschung zum Widerstand zu intensivieren, ohne nach neuen "Helden" zu suchen. Das Beispiel der Lettischen Kartei zeigt letztlich die Austauschbarkeit der Rollen "Verfolger" und "Verfolgter" und stellt die herkömmlichen Kategorien wie "Kollaboration" und "Widerstand" in Frage. Die fragile Position der jungen Nationen im "Cordon Sanitaire" wird deutlich, die sich der Auseinandersetzung zwischen den ideologischen Machtblöcken des 20. Jahrhunderts nicht entziehen konnten.

¹²¹ Dies wurde in der Diskussion um den Lettischen Zentralrat bisher noch nicht erwähnt.

"Atšķirot graudus no pelavām..." Latviešu kartotēka – "Pērkonkrusts" SD Latvijā 1941–1943

BJORNS M. FELDERS

Pētījumi par pirmajā Latvijas Republikā pastāvējušo latviešu labēji radikālo organizāciju "Pērkonkrusts", kā arī par latviešu kolaborāciju joprojām ir pieprasīti un pieder pie maz izziņātas vēstures jomas. "Latviešu kartotēka" Rīgā, pazīstama arī ar nosaukumu "Sondergruppe R", ir paraugs tam, kā labēji ekstrēmistiski noskaņotie pērkonkrustieši atbalstīja nacionālsociālistiskos okupantus Latvijā. Pētījumā parādīta "Pērkonkrusta" sadarbība ar vācu slepenajiem dienestiem jau pirms kara, kā arī kara laikā. Organizācijas pagrīdes darbība turpinājās padomju okupācijas laikā pēc 1940. gada. "Pērkonkrusts" un tā vadītāji Gustavs Celmiņš un Ādolfs Šilde sākumā plaši atbalstīja vācu okupantus. Antisemitiskā propaganda tika turpināta arī pēc organizācijas aizliegšanas 1941. gada augustā. Tam pievienojās pērkonkrustiešu iesaistīšanās holokaustā – personiskā līmenī.

"Latviešu kartotēka" darbojās kā "Pērkonkrusta" legālais spārns, ko sākumā vadīja G. Celmiņš. 1941. gada jūlijā organizācija tika pievienota drošības dienestam (*Sicherheitsdienst* – SD) kā "Sondergruppe R". Feliksa Pētera Rikarda vadībā tā nodarbojās ar latviešu iedzīvotāju uzskaiti pēc politiskajiem uzskatiem un iekārtoja personu lietas – "Latviešu kartotēku". Organizācija nodarbojās arī ar rakstu sacerēšanu par politisko un ekonomisko stāvokli Latvijā un veidoja ziņojumus par noskaņojumu tautā un attieksmi pret vācu okupāciju. Informācija tika iegūta no ziņotājiem, "Pērkonkrusta" biedriem un atbalstītājiem, kuri darbojās visās nozīmīgajās latviešu kolaborācijas pašpārvaldes iestādēs. "LK", atrazdamās starp pretošanās kustību un SD, izplatīja informāciju abos virzienos. 1943. gadā šī organizācija tika likvidēta, tās dalībnieki – arestēti.

"LK" bija praktizējusi patstāvīgu, neatkarīgu un nelegālu rīcību, turklāt gan personisku, gan institucionālu sakaru ceļā iesaistījusies latviešu pagrīdes organizāciju darbībā. Ar tās atbalstu tika izdoti vairāki nelegāli laikraksti. Tā, piemēram, G. Celmiņš, kurš sākotnēji bija faktiskais "LK" vadītājs, vēlāk sadarbojās ar Latvijas Centrālo padomi.

"LK" bija nozīmīga arī tai ziņā, ka iedzīvotāji šeit varēja iegūt ziņas par saviem arestētajiem tuviekiem. Dažos gadījumos "LK" patiešām spēja panākt apcietināto personu atbrīvošanu. Tās kodols un t. s. "think tank", "informācijas daļas" darbinieki, tika rehabilitēti 1944. gada pavasarī un turpināja darboties SD pakļautībā "SS-Jagdverband Ost" vienībās ar mērķi izveidot latviešu partizānu kustību.

Rakstā parādīta latviešu nacionālistu pretrunīgā darbība, kas ierindojama starp tādām kategorijām kā pretošanās kustība un kolaborācija. Pētījums atspoguļo šīs darbības neviennozīmīgo un nosacīto raksturu.

"To separate the Wheat from from the Chaff..." The Latvian Card Index – Pērkonkrusts and the SD in Latvia 1941–1943

BJÖRN M. FELDER

The activities of the Latvian nationalist right-wing organisation "Pērkonkrusts" during the period between World War I and II, as well as Latvian collaboration during World War II, are still sought-after subjects for historical research. "Lettische Kartei" (LK) – the Latvian Card Index – in Riga is an example of the support lent to the National Socialistic occupation by "Pērkonkrusts". The study shows that members of the Pērkonkrusts had already cooperated with German intelligence services before and during the War. During the Soviet Occupation 1940–41, underground activities continued. In the beginning of the Nazi German occupation in 1941, the occupiers were supported massively by Pērkonkrusts and both of its leaders, Gustavs Celmiņš and Ādolfs Šilde, but the Germans banned the organisation in August 1941. Nevertheless, its anti-Semitic propaganda continued even after the ban. Individual members of Pērkonkrusts were personally involved in the Holocaust.

The LK was the legal arm of the Pērkonkrusts organisation and was led by Celmiņš himself in the beginning. It was established within the "Sicherheitsdienst" (SD) – Security Service – as "Sondergruppe R" (Special Group R) in July, 1941. Under the leadership of Feliks-Pēteris Rikards it worked for the selection and registration of the Latvian population and filed personal dossiers: the Latvian Card Index. LK also issued surveys about the political and economic situation and background facts about the people's acceptance of the German occupation.

The Latvian Card Index received its information from a network of informers, members of Pērkonkrusts and sympathisers who were located in all the important institutions of the collaboration administration. Situated between the SD on the one hand and the resistance on the other, the LK provided information to both sides. In 1943 this institution was dissolved and its members arrested.

The Latvian Card Index practiced its own politics. It was deeply involved in the Latvian underground network because of its personal and institutional connections. LK supported the publication of various illegal newspapers. Celmiņš, who originally had been the leader of the Latvian Card Index, later cooperated even with the democratic Latvian Central Council. The Latvian Card Index could provide information regarding arrested next of kin and at times could effect the release of people arrested by the Germans. The core of the Latvian Card Index and the "Think Tank", its "Information Department" – were rehabilitated in the spring of 1944 and continued to work for the Security Service in the "SS-Jagdverband Ost" in order to establish a Latvian partisan movement.

The article illustrates the contradictory behaviour of Latvian nationalists, located in a so-called grey area between "resistance" and "collaboration". It demonstrates the equivocal and ambivalent nature of their activities.

Kā padomju laikā falsificēja vēsturi Janis Jansons (Brauns) pret Ļeņinu

PĀVELS KOĶIS

1972. gadā Maskavas žurnālā "Философские науки" 6. numurā tika publicēts Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas (ZA) Vēstures institūta direktora Valentīna Šteinberga raksts "Internacionālisma idejas Latvijas revolucionārajā kustībā". V. Šteinbergs savā sacerējumā apvainoja Latvijas vēstures falsifikācijā Amerikas latviešu vēsturnieku Edgaru Andersonu un Arvidu Ziedoni, kurš bija uzrakstījis pētījumu par Raiņa (Jāņa Pliekšāna, 1865–1929) reliģiskajiem, filosofiskajiem uzskatiem. V. Šteinbergs rakstīja: "Runājot par lozungu "Brīvā Latvija brīvajā Krievijā", A. Ziedonis faktiski to piedēvē Rainim, pie kam attiecinot uz "neatkarīgo" buržuāzisko Latvijū. Par nožēlošanu, mūsu literatūrā šo lozungu arī aizvien pieraksta Rainim, un rodas priekšstats, ka šis lozungs parādījies tikai 1915. gadā, bet pirms tam ne Latvijas sociāldemokrātijā, ne latviešu sabiedrības vadošajos slāņos nebija skaidras programmas, kas paustu Latvijas, tās darba tautas nākotni."¹

Pāvels Koķis. (No autora krājumiem.)

Izlasot V. Šteinberga rakstu, es izbrīnījos, kā zinātnieks var noliegt to, kas patiešām pieder Rainim, un apgalvot, ka vēl pirms Raiņa 1905. gadā minēto lozungu paudis Janis Jansons (Brauns) (1872–1917). Katram, kurš iepazīsies ar Raiņa biogrāfiju, ir zināms, ka latviešu tautas patriots Rainis, atrazdamies emigrācijā Šveicē, 1916. gada aprīlī protestējot pret nodomāto Latvijas pievienošanu Vācijai un tās kolonizāciju, Šveices, Francijas un Nīderlandes laikrakstos rakstīja:

Mēs, latvieši, atbrīvošanu prasām ne kā atrašanu no Krievijas, bet gan kā brīvu nacionālu attīstību uz latviešu valodas un īpatnību pamatiem, kāda mums iespējama visas Latvijas [...] politiskas autonomijas ietvaros un krievu valsts savienībā. [...] Ar visiem demokrātiskajiem elementiem vienoti brālīgā cīņā par šo nākošo, brīvo Krieviju, mēs, latvieši, jau 1905. g. panesām visas vācu–baltu muižnieku vadītās kontrrevolūcijas šausmas; un tagad [...] mēs šo cīņu turpinām. No šīs cīņas, nevis no vienas vai otras valdības mēs ceram atbrīvošanu – brīvu Latviju brīvā Krievijā.²

Savā rakstā V. Šteinbergs izteica domu, ka J. Jansons (Brauns) gan 1905. gadā, gan 1915. gadā uzstājies tik ļeņiniski tālredzīgi, ka viņa paustās idejas vēlāk realizējās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvarā un Padomju Savienības izveidošanā.

¹ Философские науки. – М., 1972. – № 6.

² Rainis J. Kopoti raksti. – R., 1951. – 14. sēj. – 569. lpp.

Šaubu pārņemts par akadēmiķa V. Šteinberga jaunatklājumiem, es pārlasīju J. Jansona (Brauna) darbus, iedziļinājos dažādu arhīvu dokumentos un nācu pie atziņas, ka visā savā revolucionārajā darbībā pret Krievijas carismu J. Jansons (Brauns) vienmēr uzstājies pret Vladimiru Ļeņinu (1870–1924) un Ļeņinismu, noraidot Ļeņiniskos partijas organizācijas principus. Arī filosofiskajos marksisma izpratnes jautājumos J. Jansons (Brauns) pretēji V. Ļeņinam bija mahists.³

J. Jansons (Brauns) nekad nav atzinis V. Ļeņinu kā filosofu. No krievu filosofiem viņš augsti vērtēja Georgiju Pļehanovu (1850–1918), Aleksandru Bogdanovu (1873–1928), Vladimiru Bazarovu (1874–1939), Jakovu Bermani (1868–1933), Pāvelu Juškeviču (1873–1945). Saistībā ar P. Juškeviča brošūras izdošanu latviešu valodā "Par materiālistisko vēstures saprašanu"⁴ 1909. gadā J. Jansons (Brauns) rakstīja, ka šis darbs ir piešķaitāms labākajiem populārajiem sacerējumiem par marksistisko filosofiju, kas publicēti krievu valodā pēc G. Pļehanova.⁵

Visos J. Jansona (Brauna) darbos viņa marksisma interpretācija sakrīt ar A. Bogdanova, V. Bazarova, J. Bermana un P. Juškeviča atziņām. Bet V. Ļeņins savā darbā "Materiālisms un empiriokriticisms" vērsās tieši pret šiem minētajiem filozofiem, nosaucot viņus par marksisma izkropļotājiem "revizionistiem".⁶ J. Jansona (Brauna) darbs "Fauni vai klauni?" faktiski saskan ar V. Bazarova publikāciju "Mūsu laikmeta misticisms un reālisms". J. Jansons (Brauns) reproducēja visas V. Bazarova un A. Bogdanova filosofiskās atziņas, kuras V. Ļeņins nodēvēja par marksisma mahistisko revīziju.

Savos pētījumos pārliecinājos, ka J. Jansons (Brauns) patiesībā ir visspilgtākais anti-ļeņinietis Latvijas sociāldemokrātijas vēsturē. Taču, kā uzdriktēties to atklāti pateikt 1972. gadā, kad ar Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (LKP CK) sekretāru Arvīda Pelšes (1899–1983) un Augusta Vosa (1916–1994) svētību daudzi vēsturnieki un filosofi, falsificējot arhīvu dokumentus un vēstures faktus, J. Jansonu (Braunu) bija tuvinājuši V. Ļeņinam, apgalvojot, ka 1915. gadā viņš pat iestājies ļeņiniskajā boļševiku partijā?

Es sapratu, ka uzdriktēšanās pateikt patiesību nozīmētu sevis pazudināšanu, jo līdz ar to radīties precedents pārskatīt arī citas vēstures un sabiedriskās domas lappuses, ko man nepiedos padomju zinātnes kolēģi. Nolēmu vadīties pēc Kārļa Marksa (*Marx*; 1818–1883) teiktā: "Filosofija jautā: kas ir patiesība? – bet ne: kas tiek uzskatīts par patiesību. To interesē tas, kas ir patiesība visiem, bet ne tas, kas ir patiesība tikai dažiem..."⁷

1972. gada 7. decembrī uzrakstīju "nevainīgas" replikas veidā savas "šaubas" un "neizpratni" par V. Šteinberga jaunatklājumiem, ko publicēja žurnāls "Философские науки". To es nosūtīju krievu valodā diviem adresātiem – žurnāla "Вопросы истории КПСС" redakcijai Maskavā un LKP CK Partijas vēstures institūtam Rīgā, bet trešo manuskripta eksemplāru iedevu neoficiāli LKP CK sekretāram akadēmiķim vēsturniekam Aleksandram Drizulim, kurš tajā laikā vadīja ideoloģisko darbu Latvijā.

Apmēram pēc mēneša es saņēmu atbildi no žurnāla "Вопросы истории КПСС". Redakcija atzina, ka es esmu pieskāries nopietniem jautājumiem, kurus vajadzētu apspriest tieši Latvijas presē. LKP CK partijas vēstures institūta vadība un zinātniskie līdzstrādnieki par zinātnisku patiesību uzskatīja tikai to, ko rakstīja Latvijas PSR Zinātņu

³ Mahisms – Ernsta Maha (*Mach*; 1838–1916) filosofisko uzskatu kopums; šo uzskatu savienošana ar marksismu.

⁴ Juškevičs P. Par materiālistisko vēstures saprašanu. – R., 1909.

⁵ Izglītība. – R., 1909. – Nr. 4. – 308. lpp.

⁶ Ленин В. И. Полн. собр. соч. – Изд. 5. – Т. 18.

⁷ Маркс К., нгелц Ф. Сочинения. – Изд. 2. – М., 1955. – Стр. 101.

akadēmijas akadēmiķis V. Šteinbergs, kurš tajā laikā bija ZA Vēstures institūta direktors un reizē arī Sabiedrisko zinātņu nodaļas vadītājs. "Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumos"⁸, grāmatā, kas tika uzskatīta par Latvijas vēstures zinātniskās izpētes patiesības etalonu, J. Jansons (Brauns) bija kanonizēts par marksistu Ļeņinieti, gan ar piebildēm, ka viņam piemituši arī "trūkumi": viņš bijis "samierinātāju spilgtākais pārstāvis LSD rindās"⁹; viņa filozofiskajā darbā par marksistisko filozofiju ne reizi nebija pieminēts V. I. Ļeņina darbs "Materiālisms un empiriokriticisms".¹⁰ Taču vēlāk J. Jansons (Brauns) visus savus "trūkumus" esot pārvarējis un, kā rakstija avīze "Pravda", "bija pievienojies V. I. Ļeņina pozīcijai".¹¹

LKP CK aģitācijas un propagandas nodaļas vadītāja vietnieks Valentīns Agafonovs (1926–1981), kurš pārzināja jautājumus, kas saistīti ar republikas presi, paziņoja man, ka Latvijas presē manas piezīmes par V. Šteinberga rakstu žurnālā "Философские науки" nevar publicēt bez LKP CK pirmā sekretāra A. Vosa atļaujas. Viņš esot informēts par visu, bet atļauju publicēt nedodot.

Bija vajadzīgi papildu pētījumi, jauni arhīvu dokumenti, fakti, lai atsegtu kaut daļu no tās patiesības, kas tika slēpta no sabiedrības, par J. Jansona (Brauna) cīņu pret V. Ļeņinu un Ļeņinismu. Es atzīstu, ka J. Jansons (Brauns) bija viens no ievērojamākajiem literatūras kritiķiem, revolucionārs un cīnītājs pret Krievijas carisko patvaldību, pret tautu apspiešanas politiku, viens no Latvijas Sociāldemokrātiskās partijas dibinātājiem. Taču viņš nekad nebija Ļeņinietis un boļševiku partijas biedrs. Pilnīgi piekritu viņa partijas domubiedram Fricim Menderam (1885–1971), kurš atmiņās par dažiem kultūras darbiniekiem rakstija: "Jansons joprojām ir tēma latviešu sociālistiskās kustības vēsturē. Kas un kur viņš būtu bijis, ja viņu nebūtu jūras dzelmē nogremdējusi vācu zemūdene, par to ir diezgan lieki spriest. Tas nav zināms un izpētāms, un izburams. Kā revolūcijas jātnieks, viņš jājis straujus uzbrukumus latviešu politiski tūlīgajai pilsonībai un, emigrācijā būdams, vēlējās to darīt no tuvākas apkārtnes. Bet lai nu viss tas paliek. Piemēra dēļ teikšu, ka spriedelējumi par to, kas Brauns būtu bijis, kādi atrodamī Šteinberga un Vīlsona grāmatinā, man liekas diezgan bērnišķīgi."¹²

Pārlasot V. Šteinberga un A. Vīlsona grāmatu "J. Jansona-Brauna dzīve"¹³, par kuru runā F. Menders, nākas atzīt, ka tajā ir ne tikai "bērnišķīgi" spriedelējumi, bet apzinātas falsifikācijas. Lūk, daži piemēri. Autori raksta: "Boļševiku ietekmes pastiprināšanos LSD locekļu starpā J. Jansons-Brauns visumā uzņēma pozitīvi. Tāpat pozitīvi un optimistiski viņš novērtēja LSD IV kongresa (1914. g. janvāris-februāris) lēmumus, kur boļševiki vairākos svarīgos jautājumos izcīnīja pilnīgu uzvaru pār oportunistiem, bet samierniecība bija asi nokritizēta."¹⁴

Savu kredo par attieksmi pret V. Ļeņinu un Ļeņinismu J. Jansons (Brauns) nepārprotami skaidri formulēja LSD IV kongresā, kas notika Briselē 1914. gadā. Kongresa norises protokolisks atreferējums ir saglabājies. Tas pirmo reizi publicēts 1915. gadā latviešu valodā avīzes "Strādnieks" pielikumos¹⁵.

V. Ļeņina runas LSD IV kongresā pēc šīs avīzes teksta (37. un 63. numurā) ir ievietotas V. Ļeņina piektā izdevuma kopotajos rakstos krievu valodā.¹⁶ Šis fakts ļauj nešaubīties

⁸ Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. – 1. sēj. – R., 1961.

⁹ Turpat. – 150. lpp.

¹⁰ Turpat. – 178. lpp.

¹¹ Turpat. – 279. lpp.

¹² Menders F. Atmiņas par dažiem kultūras darbiniekiem // Raiņa un Aspazijas Gada grāmata 1972. gadam. – RAF izdevums, 1972. – 72. lpp.

¹³ Šteinbergs V., Vīlsons A. J. Jansona-Brauna dzīve. – R., 1957.

¹⁴ Turpat. – 103. lpp.

¹⁵ Sk. Strādnieks. – 1915. – Nr. 29., 37., 56., 57., 63., 64., 66., 70.

¹⁶ Ленин В. И. Полн. собр. соч. – Т. 24. – Стр. 283–290.

arī par J. Jansona (Brauna) un citu oratoru runu autentiskumu, kas publicētas šajā avīzē. Ir zināms, ka visi kongresa dokumenti un protokoli bija uzticēti J. Jansonam (Braunam), kurš savukārt no Anglijas, uz kuriem viņš pārbrauca uz dzīvi no Briseles, sekoja kongresa materiālu publikācijām avīzē "Strādnieks". Viņš nekad nebija iebildis pret šo rakstu saturu kopumā, ne arī pret to, kā bija apgaismota viņa asā uzstāšanās pret V. Ļeņinu.

1915. gada 10. oktobrī J. Jansons (Brauns) rakstīja brālim Amerikā: "Mums "Strādnieka" numuri visai regulāri nepienāk. Patlaban saņēmām 66.–68. num., bet tanis mans raksts nav iekšā, kaut gan ievietots kāds vēlāks skrīvējums par Baltiju no manis vēstules veidā."¹⁷ Kā gan citādi LSD IV kongresa materiāli varētu nokļūt Amerikas "Strādniekā", ja ne no paša J. Jansona (Brauna), kurš, kā redzams, uzturēja ciešus sakarus ar šo avīzi? Nekas nav zināms, ka kongresā būtu piedalījies kāds īpašs "Strādnieka" korespondents, jo kongress bija slepens un notika stingras konspirācijas apstākļos.

Tagad aplūkosim paša J. Jansona (Brauna) pozīciju kongresā. Atbalstīdams F. Mendera aso uzstāšanos pret V. Ļeņinu, J. Jansons (Brauns) nosodīja V. Ļeņina politiku pret likvidatoriem, nosaucot to par aziātisku. Lūk, daži fragmenti no viņa runas:

Varbūt Ļeņina centrs pēc plēnuma dzinis šķelšanās politiku, tomēr arī pārējie elementi krievu C. K-jas Ārzemju biroja neesot pietiekoši stāvējuši par partijas vienību. [...] Pieci-seši likvidatori literāti nevarot partijai atnest nekādu kaiti, tie tik jānostādot kaktā. Augusta konference izdarījusi zināmu pozitīvu darbu: apvienojusi, sавedusi kopā dažas Krievijas Sociāldem. grupas. [...] Augusta konferences partijas apvienošanas principi bijuši pareizi. Aiz Ļeņina centra nemaz nestāvēt lielas biedru masas. "Pravda" vedot demagoģiju, tās runas esot pilnīgs alkohols, "sivucha", "fūzelis", ko pasniedzot strādniekiem. [...] Vajadzīgs visas partijas kongress, bet objektīvi organizēts, zem savstarpējas kontroles saukts. Ļeņins savu politiku nevarēšot attaisnot Internacionāles priekšā. Šķēlējus vajagot savaldīt un teikt tiem noteiktu vārdu. Tie mūsu biedri, kas simpatizējoņi Ļeņina virzienam, lai noprasot Ļeņinam, vai viņš gribot strādāt vienotas partijas robežās, kā viņš pats esot izteicies Stokholmas kongresā. No mūsu lēmumiem daudz atkarājoties. Latvijas Sociāldem. pienākums esot cīnīties par vienību.¹⁸

No J. Jansona (Brauna) runas redzams, ka viņš ir bijis vienisprātis ar F. Menderu un visu vainu par šķelšanos partijā attiecinājis uz V. Ļeņinu. Viņš aizstāvēja likvidatorus un antiļeņiniskā Augusta bloka darbību, kurš bija radīts pēc Ļeva Trocka (1879–1940) iniciatīvas un kurā J. Jansons (Brauns) ņēma aktīvu dalību, atzina par pareizu. Ļeņiniskajai avīzei "Pravda" viņš deva nicīgus raksturojumus. Arī internacionālisma un partijas vienības principus viņš saprata ne tā kā V. Ļeņins.

1915. gada 27. jūlijā "Strādnieka" 64. numurā ir rakstīts, ka LSD IV kongresā Jānis Bērziņš (Ziemeļis) (1881–1938) bija iesniedzis Ļeņinisko rezolūciju, pret ko iebilda J. Jansons (Brauns): "Brauns uzstājas pret Ļeņina šķelšanās politiku un biedriskas kopdarbības vārdā ieteic neitrālu pozīciju."¹⁹

Brauns. Ziemeļa u. c. rezolūcija runājot par Intern. Soc. biroja lēmumiem: viņa sacelšot brāļu karu pašu mājās. Tās dēļ mums būšot jāpārtrauc saites ar dažām nacionālām organizācijām, ar Kaukāza organizāciju, ar Bundu. Rokas berzēšot par tādu rezolūciju tikai kāda figūra, kas sēžot tepat zāles dibenā. Lai jau sākot brāļu karu, bet lai atminot, ka caur to plōsīšot savu partiju, ka samīšot partijas karogu. [...] Brauns. Nolasa sekojošu paziņojumu: levērojot to, ka 1) b. Ziemeļa un viņa domubiedru iesniegtā rezolūcija runā pretim Intern. Soc. biroja lēmumam, kurš pastāv uz visu Krievijas apzinīgā proletariāta

¹⁷ LVA, 303. f., 1. apr., 3. l., 63. lp.

¹⁸ Laikraksta "Strādnieks" pielikums. – 1915. g. 13. aprīlis. – Nr. 29.

¹⁹ Strādnieks. – 1915. g. – 27. jūlijs. – Nr. 64.

spēku apvienošanu, nenosodot šādas vai tādas pagātnes kļūdas no viena vai otra virziena; 2) ka šīs rezolūcijas pieņemšana pabalsta tikai Ļeņina grupas skaldišanas politiku un tiek par šķērslī Krievijas Sociāldem. strādņ. partijas apvienošanai uz ilgiem gadiem; 3) ka šāda rezolūcija ienes brāļu karu Latvijas Sociāldemokrātijas rindās, mēs, apakšā parakstījušies kongresa dalībnieki, paziņojam, ka noliekam no sevis katru atbildību par šādas rezolūcijas pieņemšanu. (Parakstījušies 8 delegāti ar lemjošām balsīm un 7 padomdevējiem.) Ziemeļi (J. Bērziņš) konstatē, ka šāds paziņojums esot nepieļaujams mēģinājums darīt spiedienu uz kongresa lēmumu. Veiss (Fricis Menders) paskaidro, ka šāda paziņojuma iesniegšana nerunājot pretim kongresu darbības praktikai.

Vārdiski balsojot, Ziemeļa rezolūcija dabū 10 balsis par un 8 pret, Brauna rezolūcija 8 balsis par, 9 pret, 1 atturas. Tātad par pamatu pieņemta pirmā.

Brauns izstājas no prezidija, paziņodams, ka darot to tāpēc, ka pieņemtais rezolūcijas projekts runājot preti Intern. Soc. biroja lēmumiem. Brauna vietā par prezidija locekli ievēl Ziemeļi.²⁰

J. Jaņsona (Brauna) antiļeņinisko nostāju atbalstīja arī ievērojamais latviešu revolucionārs literatūrkritiķis Vilis Dermanis (1875–1938). 1914. gada 16. jūnijā viņš nosūtīja vēstuli J. Jansonam (Braunam), kurā rakstīja:

Tu, rasi, gribēji zināt manas attiecības pret mūsu partijas lietām utt. Domāju, ka tavs nevar būt svešas. Esmu pa vecam maziņš (ne likvidators tai nozīmē, ka būtu jālikvidē nelegāla organizācija), nistu tagadējo frakcionārismu, ieskatu Ļeņina grupu par vislielākajiem vienības šķēlējiem un atzistu visu s.-d. virzienu [...] apvienošanu par nepieciešamu un iespējamu. Sacīto ievērojot, protams, manim ir simpātiska tava uzstāšanās mūsu kongresā pret ļeņinismu, lai gan es nevaru piekrist tam, ka latvieši atdalījās no Org. kom. Tomēr vidējā līnija, kuru tu ieturēji (un ceru – arī turpmāk ieturēsi), ir no mana viedokļa simtkārt labāka par ļeņinisma atbalstīšanu, un tāpēc turpmāk, pamatojoties uz kongresa lēmumu attiecību jautājumā, būšu tavā pusē, cik daudz tu karosi pret ļeņinisma atbalstīšanu. Lasīju arī Ziemeļa artiķeli "Bijetenā" par notikušo kongresu. Šis artiķelis nav ne tuvu objektīvs ziņojums par to, kas bijis, bet viscaur izdveš frakcionāru partejiskumu un frakc. uzpūtību.²¹

V. Dermanis augstu vērtēja J. Jansonu (Brauna) uzstāšanos pret Ļeņinu, izsakot vienīgi neapmierinātību tam, ka latvieši atdalījās no Augusta konferences izveidotās Organizācijas komitejas. J. Jansons (Brauns) savā runā LSD IV kongresā atzina, ka "Augusta konferences partijas principi bijuši pareizi".

1912. gadā J. Jansons (Brauns) ieņēma krasi antiļeņinisku nostāju, atbalstot Ļ. Trocka iniciatīvu Augusta konferencē apvienot vienotā blokā savus piekritējus ar likvidatoriem, ar kaukāziešu meņševikiem, Bundu un citiem antiļeņiniskiem grupējumiem. Augusta konference, kas notika 1912. gadā Vīnē, ievēlēja Organizācijas komiteju (OK), kas pēc tam pastāvēja septiņus gadus kā meņševiku oficiālais centrs. "Konferencē pirmo reizi Krievijas s.-d. vēsturē bija dota Viskrievijas sankcija Bunda "kulturāli nacionālās autonomijas" lozungam. Šeit notika kaukāziešu meņševiku pirmā apgrēcība nacionālajā jautājumā, kuri, kā zināms, līdz šim kategoriski atteicās atbalstīt šo lozungu pret norobežošanu pēc nacionālām pazīmēm. Tāpēc Bunds visai pamatoti varēja būt apmierināts ar Augusta konferenci," rakstīja Bunda CK loceklis M. Rafess (1883–1942).²² J. Jansons (Brauns) piedalījās Augusta konferences lēmumu pieņemšanā un tika iekļauts Organizācijas komitejas sastāvā. Kaut arī vēlāk J. Jansons (Brauns) izstājās no Organizācijas komitejas, Augusta konferences lēmumus viņš vienmēr vērtēja pozitīvi.

²⁰ Strādnieks. 1915. g. – 31. jūlijs. – Nr. 66.

²¹ Latvijas Vēstures muzejs, inv. Nr. 6444, 3. lp.

²² Рафес М. Очерки по истории "Бунда". – М., 1923. – Стр. 208.

Taču V. Šteinbergs un A. Vilsons, radot aplamu priekšstatu par J. Jansona (Brauna) vēstules saturu, ko viņš nosūtīja brālim uz Ameriku 1912. gadā pēc Vīnes Augusta konferences, raksta, ka J. Jansons (Brauns) savā samierniecībā un neitralitātē tomēr vairāk nosliecās uz boļševiku pusi – “vispārīm turas vairāk V. Ļeņina grupas pusē”.²³ Lai piešķirtu savam apgalvojumam lielāku ticamību, autori citē no J. Jansona (Brauna) vēstules konteksta izrautu frāzi: “Es stāvu tuvāk lielinieku spārnam”²⁴, noklusējot vēstules pārējo saturu. Pārbaudot norādi uz šo vēstuli LKP CK Partijas arhīvā, lasām tajā šādu tekstu:

Pāris vārdus par partijas lietām: krievu beļļi (boļševiki. – P. K.) vēl arvienu nav apvienojušies; Ļeņins pag. janvāri (1912. g. janvāri Prāgā. – P. K.) sadzina kopā savus ļaudis un nodibināja “partiju” ar visu “CK”, bet viņš rikožs tik stūrgalvīgi un aplami, ka palika viens pats ar savu frakciju un citi tam pievienoties nevarēja. Tad likvidatori Liberis ar Trocki uzsāka savu mēģinājumu (runa par Augusta konferenci. – P. K.). Acumirkļi mums tātad partijas nav: ir divi frakciju centri un bez tam vēl elementi, kuri nespēj un negrib pieslieties ne vienai, ne otrai pusei. [...] Tagad nu Vācijas “Vorstand” domājot to samierināšanu un apvienošanu ņemt savās rokās: sasaukt tādu apspriešanās sapulci no galvenajiem priekšstāvjiem, lai noskaidrotu un pārliecinātos, vai ir tik briesmīgas domu starpības, kas nepieļautu dažādiem virzieniem darboties vienas partijas rāmjos. Protams, ka tik dziļu plaisu vairs nav. Jautājums tikai ar Ļeņinu, vai tas ar savu stūrgalvību un ietiepību gribēs piekāpties, – būtu nejauki žēl, ja viņš to nedarītu, jo tad viņš paliek pilnīgi izolēts. Es stāvu tuvāk lielinieku spārnam, bet Ļeņ(ins) prot tās lietas nostādīt tā, ka pie labākās gribas dažreiz nevaru ar viņu iet kopā. Tamdēļ es uzturu neitrālu pozīciju.²⁵

Šajā vēstulē J. Jansons (Brauns) izsaka savu nepārprotami negatīvo attieksmi pret V. Ļeņinu un viņa organizēto Prāgas janvāra konferenci. Bet, lūk, kā par to rakstīts “Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumos”: “Partijas Prāgas konference bija paraugs Latvijas Sociāldemokrātijai. Tā rādīja Latvijas boļševikiem, kas darāms, lai iztīrītu LSD rindas no oportunistiem. Atteikusies piedalīties KSDSP Prāgas konferencē, LSD meņševistiskā CK kopā ar Bunda un Kaukāza meņševikiem likvidatoriem un Ļ. Trocki sāka gatavot likvidatoru konferenci.”²⁶

Un pavisam ačgārnā gaismā šī grāmata tēlo J. Jansonu (Braunu) Vīnes Augusta konferences laikā: “Šīnī laikā J. Jansons-Brauns, kas piedalījās likvidatoru konferencē, krāsāk nostājās pret likvidatoriem. Viņš kritizēja šīs konferences oportunistiskos lēmumus un kategoriski atteicās darboties likvidatoru izdevumos.”²⁷ Gluži otrādi. J. Jansons (Brauns) atteicās darboties Ļeņiniskajos izdevumos un jo sevišķi “Pravdā”, ko viņš uzskatīja par vienpusīgu un neobjektīvu laikrakstu. Par “Pravdu” viņš izsmēļoši runāja LSD IV kongresā. Arī V. Ļeņins savā runā, vērsdamies pret J. Jansonu (Braunu) LSD IV kongresā, atzina viņa dalību likvidatoru atbalstīšanā un Augusta konferences lēmumu izstrādāšanā:

Biedrs Brauns saka, ka Augusta konference pieņēmusi viņa izvirzītās prasības: demokrātiskas republikas lozungu, nelegālās partijas vajadzību. Bet kāpēc nu biedrs Brauns grib iet prom no Organizācijas komitejas, ko šī konference iecēļusi? Tas neliecina par politisku saprātīgumu un par politiskas darbības stingrību. Biedrs Brauns teica, ka tagad

²³ Šteinbergs V. Vilsons A. J. Jansona-Brauna dzīve. – 102. lpp.

²⁴ Turpat.

²⁵ LVA, 303. f., 1. apr., 3. l., 55. lp.

²⁶ Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. – 1. sēj. – 204. lpp.

²⁷ Turpat. – 211. lpp.

esot tikai atsevišķi likvidatori literātu vidū, bet likvidatorisma neesot. Bet ko liecina "Luč" ar uzbrukumiem nelegālajai partijai, ar savu cīņu pret partijniekiem? Likvidatori neturēja biedram Braunam doto solījumu: neatbalstīja demokrātiskas republikas lozungu un nelegālās partijas vajadzību. Latvieši grib aiziet no Organizācijas komitejas. Tas arī pierāda, ka Augusta bloks bija tikai fikcija. Smieklīgi, pat demagoģiski runāt par vienību ar likvidatoriem, kamēr pēdējie neatsakās no tagadējiem uzskatiem un kamēr viņu uzskati nav diametrāli (pilnīgi) pretēji.²⁸

Sagrozot LSD IV kongresa dokumentu būtību, V. Šteinbergs un A. Vilsons savā grāmatā "J. Jansona-Brauna dzīve" raksta:

Tieši pēc kongresa – 1914. gada 4. maijā J. Jansons-Brauns atkal raksta brālim par savu vēlēšanos strādāt kopā ar boļševikiem. Fakti arī runā par to, ka gada laikā pēc minētās vēstules J. Jansons-Brauns, pārejot no vārdiem uz darbiem, nostājās ļeņinskās pozīcijās. [...] Tādējādi, raksturojot J. Jansona-Brauna politisko pozīciju 1907.–1914. gadā kā samierniecisku, jāpatur prātā, ka viņš nekad nav pārtraucis sakarus ar boļševikiem un gandrīz vienmēr ar savu rīcību tos atbalstīja, bet 1914. gadā iestājās galīgs lūzums, kad J. Jansons-Brauns uzsāka ātri pārvarēt savas kļūdas un 1915. gada pavasarī nostājās ļeņinskās pozīcijās.²⁹

Tas neatbilst patiesībai. J. Jansons (Brauns) nenostājās ļeņinskajās pozīcijās. Savā vēstulē brālim 1914. gada 4. maijā J. Jansons (Brauns) izsakās pilnīgi pretēji tam, ko par viņu raksta V. Šteinbergs un A. Vilsons:

Un tad atkal par nelaimi gadās tādi ļaudis kā draugs Ziemelis, kurš, visu labu domādams, par varu grib būt "stingri principiāls" (t. i., frakcionārs) un vienmēr uzsilda no jauna visas tās vecās frakcionārās ķildas. Es jau ne labprāt gribētu sastrādāt kopā ar tagadējiem "lieliniekiem", bet viss var būt, ka būšu spiests pret viņiem uzstāties. Pārāk jau viņi Ļeņinu cildina kā mūsu "Kungu un Ķēniņu", pārāk jau tie cenšas izdarīt visu pēc Ļeņina prāta ...³⁰

Nē, J. Jansons (Brauns) pēc LSD IV kongresa nenostājās V. Ļeņina pozīcijās. Tūlīt pēc kongresa viņš aktīvi sāka cīņu pret V. Ļeņinu, iestājoties G. Pļehanova nodibinātajā antiļeņinskajā partijas grupā "Единство". Par to liecina arhīvu dokumenti.

1914. gada 15. martā viens no tuvākajiem G. Pļehanova biedriem Marks Ļubimovs (1879–1919) nosūtīja J. Jansonam (Braunam) vēstuli ar priekšlikumu iestāties antiļeņinskajā grupā "Единство": "Jūsu līdzdarbība tajā būtu ārkārtīgi vēlama un noderīga," rakstīja M. Ļubimovs: "Ja Jūs tam piekriat – paziņojiet savu literāro vārdu, tikai neka vējāties ar atbildi. [...] Tiek sastādīts līdzdalībnieku saraksts un tuvākajā laikā tiks nodrukāts legālajā presē. Ar nepacietību gaidu Jūsu atbildi."³¹

No J. Jansona (Brauna) atbildes M. Ļubimovam: "Jūs nemaldāties, uzskatot mani par savu domubiedru. [...] Tātad, ja Jūs to uzskatāt par vēlamu, tad variet uzskatīt mani par līdzdalībnieku. Es sūtišu apskatus no Latvijas novada un ņemšu vārdu arī par vispārējiem partijas jautājumiem."³²

Saņēmis no J. Jansona (Brauna) šo atbildi, M. Ļubimovs steidzīgi 1914. gada 28. martā ziņoja G. Pļehanovam:

²⁸ Ļeņins V. I. Par revolucionāro kustību Latvijā. – R., 1969. – 214. lpp.

²⁹ Šteinbergs V., Vilsons A. J. Jansona-Brauna dzīve. – 103. lpp.

³⁰ LVA, 303. f., 1. apr., 3. l., 56. lp.

³¹ Latvijas Vēstures muzejs, inv. Nr. 6422, 1. lp.

³² Turpat.

Ļoti cienījamais Georgij Vaļentinovič! Es kavējos ar atbildi tāpēc, ka vēl neesmu saņēmis vēstis no Pēterburgas. Sekretāru redakcijai meklēju visur, kur iespējams, bet sāku šaubīties par panākumiem: palikusi vēl viena cerība – gaidu atbildi kuru katru dienu. Līdzdalībnieku sarakstu es nosūtīju Дневничим. Viņš man paziņoja, ka atdevis to Jums. Nezinu, vai viņš ir pateicis Jums, ka es esmu saņēmis vēstuli no Brauna, ievērojamā latviešu s.-d. darbinieka. Brauns paziņo, ka viņš ir mūsu piekritējs, izsaka vēlēšanos piedalīties mūsu avīzē, kurā līdz ar rakstiem par vispārējām tēmām rakstīs un sniegs ziņas par dzīvi un strādnieku kustību Baltijas novadā.³³

Pēc dažām dienām (1914. gada 13. aprīlī) M. Ļubimovs steidzīgi nosūtīja jaunu vēstuli J. Jansonam (Braunam):

Dārgais biedrs! Jūsu vēstuli saņēmu savlaicīgi. [...] Jūsu vēstule un Jūsu piekrišana piedalīties mūsu avīzē mūs ļoti iepriecinājusi. Pats par sevi saprotams, ka mēs izmantosim Jūsu piekrišanu un ierakstīsim Jūsu vārdu līdzdalībnieku sarakstā. [...] Būtu bijis ļoti saņemts rakstu par apstākļiem latviešu soc.-dem. Tas jo sevišķi nepieciešams tāpēc, ka krievu strādnieki ziņas par latviešu soc.-dem. iegūst no ļoti tendencioziem (frakcionāriem) avotiem, bet "Путь Правды" tagad gatavo pat speciālu pielikuma lapu, veltītu latviešu strādnieku kustībai [...]"

Tālāk vēstulē ir dots to cilvēku saraksts, kas ietilpst partijas grupas "Единство" vadības centrā, un tajā ir iekļauts arī J. Jansons (Brauns) kopā ar G. Pļehanovu, M. Ļubimovu, P. Дневнички (1883–?) un citiem meņševikiem, kuru vidū bija arī literatūras kritiķe filosofe Ida Akselrode (1872–1918) un Šveices Nacionālās padomes deputāts avīzes "Berner Tagwacht" galvenais redaktors Roberts Grimms (*Grimm*, 1881–1956).³⁴

J. Jansona (Brauna) vārdu G. Pļehanova partijas grupas "Единство" vadošā centra sastāvā es atradu arī G. Pļehanova personīgā arhīva dokumentos.³⁵

Cieši saistījies ar "Единство", J. Jansons (Brauns) nekad vairs nesarāva sakarus ar to līdz pat 1917. gadam, kad viņš traģiski gāja bojā. G. Pļehanova grupa "Единство" nesamierināmi cīnījās pret V. Ļeņinu vēl 1917. gada septembrī. Šajā laikā, kā liecina PSKP vēsturnieki, meņševisma galēji labējā spārnā joprojām palika G. Pļehanovs ar savu grupu "Единство".³⁶

G. Pļehanovs zināja, ka J. Jansons (Brauns) ir talantīgs publicists, konsekvents, stingru uzskatu politiķis, un tāpēc viņš vēlējās, lai jau kādā no pirmajiem avīzes "Единство" numuriem atskanētu ievērojamā latviešu revolucionāra balss. Ļubimovs 1914. gada 23. maijā rakstīja G. Pļehanovam: "Tāpat arī es saņēmu atbildi no Brauna: viņš raksta, ka savu korespondenci no Latvijas novada viņš nosūtīs tieši uz Krieviju."³⁷

Pēc šīs vēstules saņemšanas G. Pļehanovs nekavējoties (1914. gada 2. jūnijā) rakstīja Ļubimovam, lai viņš pasteidzina J. Jansonu (Braunu) ātrāk atsūtīt savu rakstu. Turklāt tas bija izteikts ļoti lūdzošā formā, kas liecina, ka G. Pļehanovs piešķīra īpašu nozīmi visam, ko teiks J. Jansons (Brauns).³⁸

Un jau pēc dažām dienām – 1914. gada 15. jūnijā – avīzes "Единство" 3. numurā parādījās J. Jansona (Brauna) raksts "Sakarā ar latviešu marksistu kongresu", kas aizņēma visu pirmo lappusi ar pārnese uz otro lappusi.

J. Jansons (Brauns), kurš bija lielisks polemīķis, ar izcilu analītiķa spēku kritizēja Ļeņiniešu un citu frakcionāru preses izdevumos izkropļotos priekšstatus par LSD IV kongresa rezultātu un tā lēmumiem. Ar asiem vārdiem viņš vērsās pret V. Ļeņinu un

³³ Ленинград, Архив дом Плеханова, инв. № 2545, ед. хр. В. 265. 3.

³⁴ Latvijas Vēstures muzejs, инв. Nr. 6422, 2. лр.

³⁵ Архив дом Плеханова, инв. № 4927, ед. хр. В. 148., 36.

³⁶ История Коммунистической партии Советского Союза. – М., 1967. – Т. 3. – Кн. 1. – Стр. 281.

³⁷ Архив дом Плеханова, инв. № 2554, ед. хр. В. 265. 12.

³⁸ Турпат. – инв. № 438., ед. хр. В. 45., 13.

ļeņinskajiem partijas organizācijas principiem. V. Ļeņins rakstā tiek raksturots kā partijas šķelējs, bet viņa piekritēji kā uzurpatori. Pretēji V. Ļeņinam viņš atzīst, ka partijai jāapvienojas gan ar Bundu, gan ar Kaukāza meņševikiem. Kaut arī latviešu marksisti ir bijuši spiesti atstāt Augusta bloku, viņiem nebija ne mazākās vēlēsšanās pakļauties V. Ļeņina pulciņam un uzņemties atbildību par šī pulciņa šķeltniecisko darbību, par to ļaunumu, ko visai strādnieku kustībai nodara ar demagoģiju saindētā avīze "Pravda". Tāpat kā LSD IV kongresā J. Jansons (Brauns) raksturo Ļeņinisko avīzi "Pravdu" kā melīgu un nepatiesu ziņu izplatītāju.

"Ne jau proletāriešu "apvienošanās no apakšas" vēlas V. Ļeņina pulciņš, bet visas strādnieku kustības bezierunas pakļaušanos viņa diktatūrai," rakstīja J. Jansons (Brauns):

Mēs zinām, kādu plašu tulkojumu, pateicoties b. Ļeņina centieniem, ieguvis termins "likvidatori", ka pie "likvidatoriem" jau pieskaita visus, kas neatzīst Ļeņiniskās "apsprides". Šeit, lūk, slēpās briesmas, ka "likvidatoru" nosodišana dos tikai jaunu ieroci b. Ļeņina arsenālam (tā tas arī ir noticis) un šis ierocis tiks pielietots pret visu krievu marksistu apvienošanās.

J. Jansons (Brauns) prasa atbalstīt tikai Pļehanova piekritējus, kas prasa "vienību, vienību un vienību."³⁹ Pēc tādas uzstāšanās nekāda sadarbošanās ar V. Ļeņinu nebija iedomājama. Un J. Jansons (Brauns) arī netiecās pēc tās. Tagad viņš bija cieši saistījies ar G. Pļehanova partijas grupu "Единство". 1914. gada 3. jūlijā grupa "Единство", ko vadīja G. Pļehanovs, piedalījās Briseles "apvienošanās" apspriedē, kuru sasauca Starptautiskā sociālistiskā biroja izpildkomiteja, lai apvienotu Krievijas Sociāldemokrātiskās partijas grupas un nosodītu V. Ļeņina šķeltniecisko darbību. Ļeņinieši atteicās pakļauties konferences lēmumiem. "Единство", Augusta bloka OK, Bunds kopā ar likvidatoriem un Kaukāza meņševikiem noslēdza savstarpējās sadarbības vienošanos, kas guva "Trešā jūlija bloka" nosaukumu.

"Atgriežoties dzimtenē, Ziemeļu jūrā gāja bojā J. Jansons (Brauns), viens no LSD ievērojamākajiem darbiniekiem, kas kara laikā, kā rakstīja avīze "Pravda", bija pievienojies V. Ļeņina pozīcijai."⁴¹ Tā rakstīts Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumos ar norādi uz "Pravdas" 1917. gada 7. (20.) aprīļa 26. numuru.⁴²

Kāda brīnumaina metamorfoze!? Neticami, ka tāds konsekvents politiķis–revolucionārs, kāds bija J. Jansons (Brauns), cilvēks ar lielu dzīves pieredzi, filosofs, literatūras kritiķis, tik pēkšņi var mainīt savus uzskatus, savu politisko nostāju, ja vien viņš nav hameleons, divkosis.

Nē, J. Jansons (Brauns) bija viscaur godprātīgs cilvēks ar augstiem ētiskiem kritērijiem. J. Jansona (Brauna) attieksme pret "Pravdu" ir labi zināma. Tajā pašā dienā 1917. gada 7. aprīlī avīzē "Единство" G. Pļehanovs speciālajā ievadrakstā "Vācu imperiālistma jaunie upuri" rakstīja:

Nav zināms, cik tieši krievu emigrantu kļuva par jūras bandītisma upuriem. Tā, mēs vēl nezinām, vai izdevies izglābties N. D. Avksentjevam. Bet tas, ko mēs zinām, ir pietiekami bēdīgi. Gājuši bojā Jansons un Karpovičs. [...] Ja es nemaldos, Jansons, par kuru šeit ir runa, bija Latvijas Sociāldemokrātiskās partijas Ārzemju centrālajā komitejā. Viņš bija pieredzējis, enerģisks un īpaši apzinīgs partijas darbinieks. [...] Redakcijas "Единство" vārdā es izsaku Latvijas Sociāldemokrātiskajai partijai, kā arī Krievijas Sociālistu–revolucionāru partijai patiesāko līdzjūtību sakarā ar viņu smagajiem zaudējumiem.⁴³

³⁹ Браун. По поводу съезда латышских марксистов // Единство. – 1914. – 15 июня. – № 3,

⁴⁰ История Коммунистической партии Советского Союза. – Т. 2. – Стр. 454–455.

⁴¹ Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. – 1. sēj. – 279. lpp.

⁴² Правда. – 1917. – 7 (20) апреля. – № 26.

⁴³ Единство – 1917. – 7 (20) апреля.

Пятница, 7-го апрѣля

Новыя жертвы германскаго империализма.

Телеграфъ привѣсь намъ страшное извѣстiе. 31 марта англійскій пароходъ «Зара», на которомъ возвращалось въ свободную Россiю много политическiхъ эмигрантовъ, былъ потопленъ германскою подводной лодкой.

Неизвѣстно, сколько именно русскихъ интеллигентовъ сдѣлалось жертвой морскаго рабства. Такъ, мы еще не знаемъ, удалось ли опастись Н. Д. Авксентьеву. Но то, что мы знаемъ, достаточно печально. Погибли Янсонъ и Карповичъ.

Если я не ошибаюсь, Янсонъ, о которомъ ядѣсь вѣсть рѣчь, входилъ въ составъ заграничнаго Центральнаго комитета латышской социаль-демократической партiи. Это былъ опытный, энергичный и чрезвычайно совѣдательный партiйный работникъ.

Что касалось Карповича, то ни какое сомнѣнiе на счетъ его личности невозможно: это всѣмъ извѣстный шоссей-буржестъ Карповичъ. Кто вслѣдъ слухамъ лично познакомился съ нимъ, тотъ не могъ не питать къ нему глубокаго уваженiя, даже расходясь съ нимъ во взглядахъ.

Отъ имени редакцiи «Единство» я выражаю латышской социаль-демократической партiи, равно какъ и русской партiи социаль-толь-революционероу искреннѣйшее сочувствiе по поводу повнесенныхъ ими тяжелыхъ потерь.

Говорять, что, узнавъ о гибели русскихъ эмигрантовъ, Вѣра Николаевна Фигнеръ сказала: «Теперь нашимъ интеллигентамъ есть только два пути для возвращенiя въ Россiю: черезъ Германiю или черезъ смерть». Карповичъ и Янсонъ попытались прохъать на родину черезъ смерть. Иначе и поступить не могли эти люди чести.

Вѣчная память жертвамъ вѣчныхъ поворъ палачамъ!

Г. ПЛЕХАНОВЪ.

Р. С. Завѣтка эта была уже написана, когда намъ сообщили радостную вѣсть о томъ, что одинъ изъ основателей группы «Освобожденiе Труда» Левъ Дейчъ, тоже черезъ смерть пробравшiйся въ освобожденную Россiю, благополучно добрался въ Бергенъ вмѣстѣ со своей женою. Добро пожаловать, старый товарищъ!

G. Plehanova raksts laikrakstā "Jedinstvo" par Jaņa Jansona (Brauna) nāvi.

Nav jābūt filosofam, lai saprastu, ka G. Plehanovs nekad nebūtu teicis šo augsto novērtējumu (un apliecinājis to ar savu parakstu) par cilvēku, kurš būtu nodevis viņu un pārbēdzis uz pretējām barikādēm. Kas attiecas uz LKP vēstures apcerējumos iepriekš minēto norādi uz "Pravdu", tad tā bija vienkārša avīzes informācija "Biedru piemiņai" bez jebkāda paraksta. Tajā ļeņiniešiem vēlamais par J. Jansonu (Braunu) tika uzdots par patiesību.

Direktīvas par to, kā vērtēt J. Jansonu (Braunu) nāca no LKP CK biroja sēdēm, kuras parasti vadīja CK pirmie sekretāri ar daudzu ideoloģiskā aparāta darbinieku un pieaicinātu zinātnieku piedalīšanos. 1960. gada 29. martā LKP CK biroja sēdē, ko vadīja pirmais sekretārs A. Peļše, pieņēma lēmumu par J. Jansonu (Braunu):

1907.–1914. gadā J. Jansons-Brauns ieņēma nepareizu pozīciju frakciju cīņā KSDS partijā, bet no 1915. gada viņš stingri nostājās bolševiku pozīcijās un sastāvēja KSDSP (bolševiku) Londonas grupā. Latvijas KP CK birojs atceļ Latvijas KP CK biroja 1941. gada 11. maija lēmumu "Par J. Jansona-Brauna rakstiem."⁴⁴

1941. gada 11. maijā LK (b) partijas CK birojs Jāņa Kalnbērziņa (1893–1986) vadībā atzina, ka J. Jansons (Brauns) nekad nebija bolševiks, bet ieņēma meņševiku vai centristu pozīciju, tāpēc rekomendēja Galvenajai literatūras pārvaldei izņemt no bibliotēkām viņa rakstus.⁴⁵

1972. gadā LKP CK pirmais sekretārs A. Voss grībēja vēl ciešāk sasaistīt J. Jansonu (Braunu) ar V. Ļeņinu. Kāpēc, piemēram, nepateikt, ka J. Jansonam (Braunam) ir bijuši cieši sakari ar V. Ļeņina sievu Nadeždu Krupskaju (1869–1939) un ar viņas starpniecību arī ar pašu V. Ļeņinu? Par pamatu šādai idejai ir noderējusi kāda V. Ļeņina zīmīte, kas bija adresēta Grigorijam Zinovjevam (1883–1936) 1915. gadā. Tajā V. Ļeņins apjautājās: "Vai Brauns nav bijis avīzē "Наше слово"? Nadja ir pārbaudījusi un saka, ka ir bijis."⁴⁶ Tas tad arī ir vienīgais N. Krupskajas "ciešais" sakars ar J. Jansonu (Braunu)!?

⁴⁴ LVA, PA 200. f., 14. apr., 25. l., 111. lp.

⁴⁵ Turpat.

⁴⁶ Ленин В. И. Полн. собр. соч. – Т. 49. – Стр. 113. 1915. gadā J. Jansons (Brauns) publicējās trockistu-meņševiku avīzē "Наше слово". V. Ļeņins nikni nosodīja visus autorus, kas pulcējās ap šo avīzi, kvalificējams viņu sludināto "platonisko internacionālismu" un "vienību" kā izvirtību (sk. Ленин В. И. Полн. собр. соч. – Т. 26. – стр. 167, 178–179, 187–191, 195–200, 273–276, 286, 292–297; Т. 49. – Стр. 115). Atzīmējot šķelšanās šajā avīzē, V. Ļeņins rakstīja: "Parasti šķelšanās tiek izskaidrota ar ļauno "Ļeņiniešu" cilvēku nistošo "šķeltniecisko darbību"... Taču šie ļaunie cilvēki itin nēmaz neņēma dalību avīzē "Наше слово" un šī vienkārsā iemesla dēļ nevarēja sašķelties vai aiziet no turienes (sk. Ленин В. И. Полн. собр. соч. – Т. 26. – Стр. 295).

Latvijas KP CK birojs 1972. gada 10. martā pieņēma lēmumu "Par Latvijas KP CK propagandas un agitācijas nodaļas un Latvijas KP CK Partijas vēstures institūta ziņojumu" piekrist priekšlikumiem, kas izteikti LKP CK propagandas un agitācijas nodaļas un Latvijas KP CK Partijas vēstures institūta ziņojumā "Par 100. gadadienu kopš J. Jansona (Brauna) dzimšanas".⁴⁷ Pielikumā seko ziņojums, kurā rakstīts:

Savas dzīves pēdējos gados, kas sakrita ar Pirmo pasaules karu, J. Jansons (Brauns) pārgāja uz ļeņinskām pozīcijām, aizstāvēja proletāriskā internacionālisma principus. Aizstāvēt boļševiku viedokli, viņš aktīvi piedalījās Latvijas Sociāldemokrātijas Ārzemju komitejā. J. Jansons (Brauns) nodibināja ciešus sakarus ar V. I. Ļeņinu un N. K. Krupskaju.⁴⁸

Nekādi dokumenti, kas apstiprinātu šo jauno LKP CK "patiesību" par J. Jansona (Brauna) "ciešiem" sakariem ar V. Ļeņinu un N. Krupskaju, netika minēti, jo to vienkārši nav. 1915. gadā pēc Cimmervaldes 5.–8. septembra konferences J. Jansons (Brauns) piekrita centrīsta R. Grimma paustajiem internacionālisma principiem, kas daudzējādā ziņā atšķīrās no ļeņinskajiem. R. Grimms Cimmervaldes konferencē pretēji ļeņiniešu iebildumiem tika ievēlēts par Internacionālās sociālistiskās komisijas priekšsēdētāju un bija avīzes "Berner Tagwacht" redaktors.

No J. Jansona (Brauna) vēstules brālim 1915. gada 16. novembrī:

Nezinu, cik daudz Tu Amerikā vari sekot Eiropas soc. kustības notikumiem. Bez Ļeņina izdevumiem katrā ziņā vajadzīgs izrakstīt Parizes "Наше Слово" un "Berner Tagwacht". Pēc 3–4 dienām aizsūtīšu tev kādu vecu manuskriptu "Was hat die lettische Socialdemokratie gegen den Krieg getan?" un Tu tad to apdrošinātu raidi tālāk uz "Berner Tagwacht" redakciju.⁴⁹

No šīs vēstules kļūst zināms, ka šajā laikā J. Jansons (Brauns) uztur visai ciešus sakarus ar F. Menderu. Tā, piemēram, viņš raksta:

Kāds biedrs Šveicē (Solovs) [F. Menders – P. K.] un es gribam izdot kādu brošūru par Baltijas jautājumu priekš vācu s.-d. masām, kur daudzi vēl arvienu domā, ka mēs ļoti ilgojamies, lai mūs Hindenburgs "atsvabina" un pievieno Vācijai. Tad bez tam, vasarā partijas arhīvu kārtojot, uzgāju ļoti labus materiālus un gribētu tamdēļ vēl pirms aizbraukšanas sarakstīt Latvijas soc. dem. kustības vēsturi.⁵⁰

Savukārt no F. Mendera vēstulēm, kas bija rakstītas no Šveices uz Londonu J. Jansonam (Braunam), varam spriest par divu domubiedru politisko orientāciju. 1915. gada 5. maijā F. Menders rakstīja:

Dažas dienas atpakaļ saņēmu O. K. rezolūciju par "Pasaules karu un Starptautisko s.-d. taktiku". В общем и целом – tā sakot revolūcijas garu – man jākonstatē, ka esmu ar viņu vienisprātis. Vairāk man būtu iebilstams par Eiropas Savienotām valstīm. Arī Ļeņins viņu ir izbidījis savā manifestā, bet tagad vairs pie viņa neturas. No "Н(аше) Сн(ово)" galveniem līdzstrādniekiem lozungu apskatījis Trockis. Cik man zināms, Martovs un citi tam nepiekrīt. Krievu sētā laikam sagaidāmi lieli biezas literatūras plūdi. Vispirms izdos literatūras krājumu jaunmodes pļehanovieši un Aļeksinskis. Tad iznāks krājums no O. K. puses. Un beidzot ļeņiniešu grupa, bez oficiālas C. K. markas, bet zem Ļeņina red. taisās izdot 10 lokšņu biezu mēneša žurnālu "Коммунист". Tie ir plāni, kurus nupat no секреты pastāstīja man viens draugs ļeņinietis. Es atrodos, jāsaka atklāti, diezgan nenoteiktā stāvoklī. Kas attiecas uz principiālo starptautiskā stāvokļa novērtēšanu un mūsu turpmākās darbības līnijām, tad nevaru nepiekrīt Ļeņinam un biedriem. Bet tikko viņš

⁴⁷ LVA, 101. f., 36. apr., Nr. 15., 4. lp.

⁴⁸ Turpat. 26. lp.

⁴⁹ LVA, 303. f., 1. apr., 3. l., 66. lp.

⁵⁰ Turpat. – 65. lp.

sāk vilkt šauro barbarisko organizācijas kulaku no kabatas, tad nevaru piekrist vairs praktiskai organizatoriskai politikai. Un tā būs atkal krievu nelaime.⁵¹

1915. gada 17. jūnijā F. Menders no Bernes raksta J. Jansonam (Braunam): "Dārgais biedrs! Jūsu vēstule ir laba. Es panācu, lai to tūlīt pat publicē. Tā parādījās jau vakar. Izsūtītu Jums šodien vienu Nr. "Известия". Kamēr O. K. atbalsta intern(acionālisma) pozīcijas, nedomāju saraut ar to saites."⁵² 1915. gada 31. augustā F. Menders raksta J. Jansonam (Braunam): "Vakar saņēmu Jūsu atklāto vēstuli vāciešiem. Vienlaikus to saņēmusi arī redakcija un tiks nodrukāta šodienas "Tagwacht" numurā."⁵³

J. Jansons (Brauns) bija labi informēts par Ļeņiniešu preses izdevumiem, taču nevienā no tiem viņš nebija publicējies un Ļeņina pozīcijas neaizstāvēja. Tādējādi, konstatējot falsifikācijas Latvijas vēsturē, 1974. gadā es uzrakstīju divus rakstus: "Ļeņiniskā un meņševistiskā izpratne par proletārisko vienību Latvijas sociāldemokrātijā" un "Par marksistiskās-ļeņiniskās filosofijas tirību".

Šajos rakstos, minot noklusētos vēstures faktus, atsedzot arhīvu dokumentu falsifikācijas, es izteicu pārliecību, ka, atzīstot J. Jansonu (Braunu) kā izcilu latviešu kultūras darbinieku un revolucionāru, viņu tomēr nevar uzskatīt par marksistu Ļeņiniskajā izpratnē, jo viņš citādi traktēja marksismu nekā V. Ļeņins un cīnījās pret Ļeņiniskajiem partijas organizācijas principiem.

Lai mani neuzskatītu par disidentu, es savos rakstos centos uzsvērt, ka uzstājos no Ļeņiniskā partijiskuma pozīcijām par partijiskumu zinātnē tajā nozīmē, kā to formulējis viens no padomju valsts vadošajiem ideologiem – Fjodors Konstantinovs: "Partijisks ir tikai tas, kas patiešs. Lai cik dedzīgi cilvēks arī neaizstāvētu marksismu un partijiskumu, bet, ja viņš "partijiskuma" vārdā ir nepatiešs zinātnē, tad tam nav nekā kopīga ar Ļeņinisko partijiskumu. Partijai un tautai svarīgi ir tas, kas ir pareizs, kas ir patiešs. Un viss, kas atkāpjas no patiesības, ir kaitīgs."⁵⁴

1975. gada 9. janvārī es iesniedzu LKP Centrālajai komitejai rakstisku lūgumu dot man iespēju publicēt partijas presē manu viedokli par J. Jansona (Brauna) politisko pozīciju attiecībā pret Ļeņinismu un analīzi par viņa filosofiskajiem uzskatiem, kas atšķiras no akadēmiķa V. Šteinberga un LKP vēstures apcerējumos oficiāli aprobēta viedokļa. Vienlaikus es iesniedzu savus rakstus žurnālā "Padomju Latvijas Komunisti". Pēc ilgstošas novilcināšanas, pārrunām LKP CK propagandas un agitācijas nodaļā mani nosūtīja uz LKP Vēstures institūtu. Institūta direktors Andrejs Elvihs pavēstīja, ka esot saņēmis no CK norādījumu organizēt ekspertu komisiju manu rakstu apspriešanai. Diskusija par J. Jansonu (Braunu) notika 1975. gada 25. jūnijā. Vēlāk es uzzināju, ka rīkojumu organizēt komisiju uz mana lūguma bija uzrakstījis LKP CK sekretārs Aleksandrs Drizulis.⁵⁵ Diskusijā piedalījās Valentīns Šteinbergs, ZA viceprezidents akadēmiķis Pēteris Valeskalns, akadēmiķis, rakstnieks Arvids Grigulis, Latviešu valodas un literatūras institūta direktors akadēmiķis Jānis Kalniņš, ZA korespondētājiļoeklis vēsturnieks Anatolijs Bironis, Mākslas akadēmijas marksisma-ļeņinisma katedras vadītājs Pēteris Zeile, Latvijas Universitātes filozofijas katedras vadītājs Pēteris Laizāns, žurnāla "Padomju Latvijas Komunisti" redaktors Haralds Priedītis, Partijas vēstures institūta direktors Andrejs Elvihs, direktora vietnieks Vincents Karajūns, institūta vecākais zinātniskais līdzstrādnieks Leo Dribins un citi zinātniskie līdzstrādnieki.

⁵¹ Latvijas Vēstures muzeja arhivs. – Nr. 6455/8.

⁵² Turpat. – Nr. 6455/10.

⁵³ Turpat. – Nr. 6455/17.

⁵⁴ Константинов Ф. В. Значение исторического материализма для практики коммунистического строительства // Актуальные вопросы исторического материализма. – М., 1966. – Стр. 12.

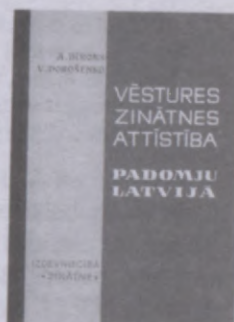
⁵⁵ LVA, PA 200. f., 14. apr., 25. l., 32. lp.

P. Stučkas, F. Roziņa, P. Dauges, J. Jansona un J. Bērziņa darbība marksistiskās filozofijas propagandā un aizstāvēšanā Latvijā. Analizējot marksistiski Ļeņinskās filozofijas cīņas gaitu pret revizionismu, reformismu un buržuāzisko ideoloģiju, V. Steinbergs parāda tādu preses orgānu kā «Auseklis», «Latviešu Strādnieks», «Sociāldemokrāts» lomu zinātniskā sociālisma ideju propagandā. Kā nozīmīgākos momentus marksistiski Ļeņinskās filozofiskas domas attīstībā XX gs. sākumā Latvijā V. Steinbergs atzīmē sekojošos: cīņu pret revizionismu, par dialektiskā materiālisma propagandu, aktīvu cīņu par marksistiski Ļeņinisko revolūcijas teoriju un tās pielietošanu konkrētos Latvijas apstākļos, par nacionāla jautājuma marksistiski Ļeņinisku izpratni. Pie tam V. Steinbergs norāda, ka savā cīņā pret revizionismu latviešu marksisti nelokāmi sekoja V. I. Ļeņinam, kas vadīja cīņu pret marksisma revīziju ne tikai Krievijā, bet arī starptautiskajā arēnā. Autors sniedz arī jaunus materiālus par to, kā Latvijas revolucionārie sociāldemokrāti V. I. Ļeņina vadībā cīnījās par jauna tipa partijas radīšanu. Marksistiski Ļeņinskās filozofijas ideju izplatīšanās Latvijā bija likumsakarīgs process, kuru noteica konkrēti vēsturiski šķiru cīņas apstākļi. P. Stučkas, F. Roziņa, J. Jansona, P. Dauges, J. Bērziņa darbība filozofijas jomā tāpēc arī visumā bija sekmīga, ka tā saskaņēja ar sabiedriskās attīstības pamatprasībām un bija virzīta uz svarīgāko sociālo jautājumu atrisināšanu.

Sliktāks ir stāvoklis ar XIX gs. otrās puses un XX gs. sākuma Latvijas vēstures avotu publicēšanu. Nepieciešamība pēc tās nobriedusi jau sen. Vācu un latviešu buržuāzisko vēsturnieku dokumentu publikācijas nespēj apmierināt mūsdienu zinātnes prasības un bez tam sen kļuvušas par bibliogrāfisku retumu. Tomēr šodien varam nosaukt tikai trīs — tiesa, visai vērtīgas dokumentālu materiālu publikācijas, kas attiecas uz šo Latvijas vēstures periodu. Tas ir materiālu krājums «Proletāriskā revolūcija Latvijā», dokumentālu materiālu izdevums par revolucionāro demokrātu P. Baloģi un senatora N. Manaseina atskaites kopijas par viņa izdarīto revīziju Vidzemes un Kurzemes guberņās 1882. un 1883. g.

Pirmajā publikācijā²⁶⁴ ietilpināti daudzveidīgi materiāli — atmiņas un izraksti no tālaika (galvenokārt sociāldemokrātiskās) periodikas, arhivu dokumenti un tiesas prāvu protokoli, proklamācijas un izdevumi, kas atspoguļo jaunstrāvnieku darbību, latviešu

²⁶⁴ Proletāriskā revolūcija Latvijā, I. Strādnieku šķiras partijas sakoņe. LKP vēstures materiāli. [M.], 1924. Vī, 780 lpp.

A. Birons un V. Dorošenko
pētījuma "Vēstures zinātnes attīstība Padomju Latvijā" vāks.

A. Birons un V. Dorošenko
pētījuma "Vēstures zinātnes attīstība Padomju Latvijā" 104. lappuse, kurā Janis Jansons (Brauns) atzīts par "ļeņinisma" atbalstītāju.

Tāds augstu zinātnisku rangu ekspertu sastāvs liecināja par to, cik lielu nozīmi LKP Centrālajā komitejā piešķīra maniem argumentiem pret oficiālās zinātnes atziņām par J. Jansonu (Braunu). Centrālajā komitejā mani brīdināja, ka apspriedes rezultāti tiks publicēti žurnālā "Padomju Latvijas Komunisti". Es savukārt izvirzīju prasību, lai viss teiktais būtu stenografēts un ierakstīts magnetofonā. Šo manu vēlējumu CK apmierināja.

Neraugoties uz rūpīgi sastādīto apspriedes scenāriju, pēc kura veselu pusgadu gata-vošanās zinātnes eksperti, neviens no viņiem tā arī nevarēja atspēkot manus izvirzītos faktus. Daudzi jutās neapmierināti, ka šie fakti skar viņu zinātniskos darbus. "Kam tas ir vajadzīgs?" nervozi iesaucās saērcinātais V. Šteinbergs. "Uz kā dzirnavām...?" pagriezdamies uz manu pusi, viņš pacēla roku, norādot kaut kur sāpus, pavēloši noteica: "Brauciet uz turieni!...", "Rakstiet no cita krasta!...". Līdz ar citiem komisijas ekspertiem V. Šteinbergs pareizi, jāatzīst, pat asāk, uztvēra manu rakstu zemtekstu. Savā runā V. Šteinbergs uzsvēra:

Tāpat es esmu vienisprātis ar citu viedokli un ar Koča paziņojumu apspriedes sākumā, ka runa ir ne tikai par Jansona-Brauna novērtēšanu, bet par to, lai pilnīgi pārskatītu sabiedriskās domas vēsturi, vispār politisko vēsturi, Latvijas Komunistiskās partijas vēsturi. Jo pretenzijas vērtēt Jansonu-Braunu citā aspektā šeit ir tikai kā piemērs, tā ir uzstājīga cenšanās dot mums citu skaidrojumu. Es nedomāju, ka tas ir pareizi.⁵⁶

Tā sprieda arī A. Bīrons: "Bet, kā redzams no b. Koča, runa ir acīmredzot par ko citu, par viengabalainas koncepcijas, un ne tikai Jansona-Brauna, bet veselas latviešu revolucionāru plejādes vērtējuma pārskatīšanu."⁵⁷ Visi komisijas eksperti (izņemot J. Kalniņu) par patiesības kritēriju J. Jansona (Brauna) novērtēšanā atzina 1972. gada 10. marta LKP CK biroja lēmumu. Nekāda diskusija neveidojās, jo neviens pat nemēģināja apgāzt manus rūpīgi savāktos faktus par J. Jansona (Brauna) politisko orientāciju. Man tikai vajadzēja mierīgi uzklaut runātāju emociju sakāpinātos apvainojumus un skarbos vārdos izteiktus nosodījumus par "nejaucīgu uzdrīkstēšanos". Apspriedi noslēdzot, A. Elvihs mani uzrunāja:

Ja pieturētos pie jūsu koncepcijas, mums vajadzētu prasīt partijas Centrālo komiteju atcelt Aģitācijas un propagandas nodaļas un Partijas vēstures institūta dokumentu, kas pieņemts un atzīts par labu partijas CK birojā 1972. gadā. Šajā dokumentā dota liela un daudz lielāka Jansona-Brauna darbības analīze. Mēs vadijāties no šī dokumenta, vērtējot Jansona-Brauna darbību. Pāvel Pavlovič [sapulce notika krievu valodā. – P. K.], kam vajadzīgs, lai būtu pārskatīti vairāku desmitu gadu laikā izstudēti un pareizi novērtēti attiecīgajos dokumentos un pētījumos Jansona-Brauna darbības jautājumi? Protams, tas nevienam nav vajadzīgs. Un jūs to nepierādīsiet. Šodien neviens no komisijas locekļiem jūs neatbalstīja.⁵⁸

Punktu pielika H. Priedītis: "Man nav skaidrs attiecībā par šīs diskusijas publikāciju žurnālā. Ja publikāciju dot žurnālā, tad vajadzēs izklāstīt Koča viedokli. Es vispār nesa-protu, kāda iemesla dēļ mums būtu jāuzstājas? Kāpēc, ja kādam kaut kas ienāk prātā, mums vajadzīgs uzstāties presē?"⁵⁹

Tā tolaik tika sabradāta uzdrīkstēšanās aizstāvēt patiesības principus zinātnē.

Visus turpmākos gadus es klusēju un atteicos rakstīt padomju presē kaut ko citu. Tikai 1989. gadā pārbūves laikā žurnāls "Даугава" krievu valodā deva man iespēju publicēt nelielu ieskatu par notikušo, lai kaut daļēji izklaidētu negodīgas leģendas un tenkas, kas tika vītas ap šo apspriedi.⁶⁰

Savu stāstu par uzdrīkstēšanos izteikt no citiem atšķirīgu viedokli gribu beigt ar J. Jansona (Brauna) domubiedra, ievērojamā latviešu sociāldemokrāta F. Mendera vārdiem: "Ir cilvēki, no kuriem nevar prasīt, lai tie būtu nopietni un patiesi un arī tenkās ieturētu kādu mēru. Mēra sajūta ir lielas kultūras atribūts."⁶¹

⁵⁶ LVA, PA 200. f., 14. apr., 24. l., 57.–58. lp.

⁵⁷ Turpat. – 74. lp.

⁵⁸ Turpat. – 80.–81. lp.

⁵⁹ Turpat. 82.–83. lp.

⁶⁰ Кокис П. П. Неприкосновенность гранита // Даугава. – 1989. – № 7. – Стр. 74–80.

⁶¹ Menders F. Rainis un Latvijas sociāldemokrātija // Raiņa un Aspazijas Gada grāmata 1973. gadam. – 72. lpp.

Falsification of History during the Soviet Period

PĀVELS KOĶIS

Janis Jansons (Brauns) (1872–1917), one of the founders of Latvia Social Democratic Party, was a revolutionary fighter against the Tsarist regime in Russia at the beginning of the twentieth century. In the ideological battles among different groups in Russian Social Democratic Party he took an active position against the Bolshevik leader Vladimir I. Lenin. Jansons rejected Leninist organizational principles of the party. He characterized Lenin as a dictator and a party divider, called his supporters usurpers, but the Leninist newspaper *Pravda* a distributor of false and untrue information. In his philosophical understanding of Marxism, in contradiction to Lenin, Jansons was a follower of the philosophy of Ernst Mach (1838–1916).

During the Soviet regime, in the 1970s, the leaders of the Central Committee of the Latvian Communist Party, many historians and philosophers canonised Jansons as a Marxist-Leninist by falsifying archive documents. They claimed that, in 1915, he became a Bolshevik and firmly supported Lenin's position and ideas.

An attempt to restore historical truth based on detailed analyses of archive documents that provided proof of Jansons' anti-Leninist stance until the end of his life was suppressed by the Institute of History of the Latvian Communist Party (LCP). On 25 June 1975, a Scientific Council was organised by the directive of Aleksandrs Drīzulis, Ideological Secretary of the Latvian Communist Party. The Council concluded that the decisions of the Bureau of the LCP Central Committee were to be used as the main criteria for truth. Out of the many falsifications of Soviet history this was a typical one, based on the decisions of the Communist Party and the instructions of its leaders.

Muzejs "Perma-36" – PSRS politieslodzīto cietuma vietā

RITVARS JANSONS

PSRS teritorijā 20. gs. 70.–80. gados pastāvēja simtiem parastu kriminālnoziedzniekiem paredzētu labošanas darbu koloniju. "Perma-36" kā vienīgi politieslodzītajiem domātais cietums un koncentrācijas nometne ar maldinošu nosaukumu "labošanas darbu kolonija" vēl darbojās līdz pat 1988. gadam. 1972. gadā vienu no komunistiskā režīma jau 1946. gadā dibinātajām nometnēm piemēroja režīmam tik bīstamo politieslodzīto izolēšanai. No 1972. gada koncentrācijas nometne ieguva apzīmējumu "Perma-36". 1980. gadā no visas Padomju Savienības uz šo nometni konvojēja aptuveni 1500 politieslodzīto, kuri komunistiskajam režīmam nepieņemamu ideju un cilvēktiesību aizstāvības dēļ ieslodzījumā atradās otrreiz vai vairākkārt. Viņus ievietoja nometnes sevišķajā iecirknī, ko izveidoja speciāli šim nolūkam. Iecirkņa režīms neatšķīrās no cietuma stingrā režīma.

Par nometnē pastāvošo kārtību liecina arī latviešu politieslodzīto Gunāra Astras (1931–1988) un Jura Ziemeļa (1941–1988) vēstījums nākamajām paaudzēm, kurš nometnes sienās brīnumaini saglabājies neskarts līdz pat 2002. gadam. Koncentrācijas nometnē "Perma-36" no 1972. līdz 1988. gadam tika ieslodzīti vismaz astoņi latvieši.

Rodas pārlicība, ka režīms spēja neitralizēt katru komunistu likumu pārkāpēju un ka režīma kontroles izbeigšana pār disidentiem un nometņu likvidēšana bija viens no faktoriem, kas veicināja PSRS sabrukumu.

1986. gada rudenī toreizējais PSRS Komunistiskās partijas ģenerāļsekretārs Mihails Gorbačovs (1931) steidzās paziņot, ka PSRS vairs neesot politieslodzīto. Tie bija meli. Permas apgabala un Mordovijas nometnēs, Vladimiras un Čistopoles cietumos vēl bija ieslodzīti disidenti un cilvēktiesību aizstāvji. Tikai tad, kad nometnē "Perma-36" ieslodzītais rakstnieks un cilvēktiesību aizstāvis Anatolijs Marčenko (1938–1986) badastreikā gāja bojā¹ un viņa nāve meta ēnu uz "perestroikas" starptautisko prestižu, PSRS pieņēma lēmumu par politieslodzīto apžēlošanu. Jāpiebilst, ka politieslodzītos tobrīd nereabilitēja, toties PSRS dažādos laika posmos tika apžēloti kriminālnoziedznieki. Tātad politieslodzītos vēl neilgi pirms PSRS sabrukuma pielīdzināja kriminālnoziedzniekiem. No 1987. gada sākuma līdz 1992. gada februārim atbrīvoja visus bijušās PSRS politieslodzītos. Koncentrācijas nometne un cietums "Perma-36" beidza pastāvēt 1988. gada jūnijā. Tieši tādēļ nometnes ēkas, ko sāka celt jau Staļina (1879–1953) valdīšanas gados, bijušās PSRS teritorijā savā pirmatnīgumā saglabājušās vislabāk. Šobrīd nometnes "Perma-36" vietā saimnieko Politisko represiju un totalitārisma vēstures memoriālais centrs ar tādu pašu nosaukumu "Perma-36". Tas nometni saglabā kā memoriālu muzeju un ar vairākām izstādēm par PSRS politieslodzīto likteni informē interesentus Krievijā, kā arī ārpus tās. Kā radās nometne "Perma-36" un kāpēc tā pārtapa par muzeju?

¹ www.hro.org/editons/ – "Мы должны помнить о таких людях, как Анатолий Марченко..." (21.11.03.).

I. Ieslodzīto nometnes "Perma-36" evolūcija

1. Nometne 20. gs. 40.–50. gados

1919. gada 17. maijā Krievijas Centrālā izpildu komiteja pieņēma lēmumu "Par piespiedu darba nometnēm". Izpildot minēto lēmumu, visās Krievijas guberņās tika izveidotas nometnes. Dokumentos jēdzienus "piespiedu darba nometnes" un "koncentrācijas nometnes" lietoja kā sinonīmus. 1923. gadā Padomju Savienībā sāka darboties pirmā politieslodzīto koncentrācijas nometne – Valsts apvienotās politiskās pārvaldes jeb čekas sevišķas nozīmes Solovku nometne. 1926. gadā pašreizējā Permas apgabala ziemeļos pie Višeras upes izveidoja vienu no Solovku nometnes nodaļām². Tā aizsākās PSRS Permas apgabala politieslodzīto nometņu vēsture. Dažādos laikposmos Kamas apvidū darbojās kopskaitā 16 PSRS nometņu pārvaldes. 50. gadu sākumā Kamas apvidū bija 170 koncentrācijas un nāves nometnes, kurās bija ieslodzīti apmēram 110 000 cilvēku³. Pēc Otrā pasaules kara pieauga sodīto "dzimtenes nodevēju" skaits. 1950. gadā PSRS Iekšlietu ministrijas Molotovas (Permas nosaukums no 1940. līdz 1957. gadam) apgabala pārvaldes Labošanas darbu nometņu un koloniju pārvaldes 25 apakšnodaļās, kurās iekļāvās vairāk nekā 25 koncentrācijas nometnes, bija ieslodzīti 38 478 cilvēki⁴.

Uz vēlākās koncentrācijas nometnes "Perma-36" atrašanās vietu Kučino ciemā – 125 kilometrus uz ziemeļrietumiem no Permas – 1946. gadā pārvietoja PSRS Iekšlietu ministrijas Molotovas apgabala pārvaldes meža izstrādes "labošanas darbu koloniju" (būtībā koncentrācijas nometni) Nr. 6. Vietējie iedzīvotāji atceras, ka pirmā etapa ieslodzītie kailā laukā vispirms bija spiesti uzbūvēt dzelozstiepiņu žogu, tad barakas apsardzei un tikai tad nožēlojamās mītnes sev. Viena no ieslodzīto barakām muzejā apskatāma vēl šolaik. Ap 800 "kolonijas" ieslodzīto bija gan par "dzimtenes nodevību" (Krievijas Federācijas Kriminālkodeksa 58. pants) sodītie, gan kriminālnoziedznieki. Domājams, ka politieslodzīto vidū vajadzēja būt arī kādam no Baltijas, taču diemžēl muzeja "Perma-36" darbiniekiem vārdisks ieslodzīto saraksts nav pieejams. No Stalīna laikiem stingrā režīma iecirknī saglabājusies dzīvojamā baraka, administrācijas štābs (vēlākā kinozāle un ēdnīca), medicīnas baraka un soda izolators⁵.

1954. gadā uz "labošanas darbu koloniju" Nr. 6 Kučino pārvietoja bijušos milicijas, tiesas, prokuratūras un nometņu darbiniekus⁶.

2. Politieslodzīto nometnes izveide 1972. gadā

20. gs. 60. gadu sākumā PSRS republiku kriminālkodeksi ieviesa dažādus ieslodzījuma veidus labošanas darbu kolonijās (vispārējais, pastiprinātais, stingrais un sevišķais režīms) un divus cietumos (stingrais un sevišķais režīms). Stingrā režīma kolonijās, kas pēc režīma bardzības drīzāk atbilda Stalīna laiku "labošanas darbu nometņu" nosaukumam, ievietoja personas, kuras jau agrāk bija notiesātas ar reālu ieslodzījumu. Sevišķā režīma labošanas darbu kolonijā – īpaši bīstamus recidivistus. 1960. gada Krievijas Federācijas Kriminālkodekss ieviesa terminu "īpaši bīstami valsts noziegumi". Par

² ГУЛАГ в Прикамье // 36 / Информационный бюллетень Мемориального музея истории политических репрессий и тоталитаризма "Пермь-36". – 2000. Н. 4. – С. 2.

³ www.perm36.ru/Лагерь/Лагерь (10.11.03.).

⁴ Сулов А. Б. Спецконтингент в Пермской области (1929–1953 гг.). – Уральский гос. ун. – Перм. гос. пед. ун. – Екатеринбург – Пермь, 2003. – С. 68–69.

⁵ www.diaghilev.perm.ru. (09.04.03.).

⁶ www.goldentour.ru/ru/perm-36.htm (09.04.03.).

tādiem atzina: dzimtenes nodevību, spiegošanu, terora aktu, diversiju, kaitniecību, pretpadomju aģitāciju un propagandu (Krievijas Federācijas Kriminālkodeksa 70. pants), kā arī organizatorisku darbību, lai veiktu sevišķi bīstamus valsts noziegumus. Pēdējam noziegumam pielīdzināja darbošanos pretpadomju organizācijās (Krievijas Federācijas Kriminālkodeksa 72. pants). 70. un 72. pantam analogus iestrādāja arī PSRS republiku kriminālkodeksos (LPSR Kriminālkodeksā atbilstoši 65. un 67. pants). Pēc minētajiem pantiem politieslodzītos sodīja kā valstij sevišķi bīstamus noziedzniekus. Pirmoreiz sodītiem sevišķi bīstamiem valsts noziedzniekiem Krievijas Kriminālkodeks un Labošanas darbu kodekss paredzēja ieslodzījumu stingrā režīma labošanas darbu kolonijās ("Permā-36" no 1972. gada līdz 1980. gadam un šis nometnes stingrā režīma iecirkņi līdz 1988. gadam). Jau iepriekš par minētajiem sevišķi bīstamajiem "noziegumiem" sodītajiem paredzēja ieslodzījumu sevišķa režīma labošanas darbu kolonijā ("Permas-36" sevišķā režīma iecirknis, 1980-1988)⁷. No 60. gadu sākuma ieviesa kārtību sevišķi bīstamus valsts noziedzniekus ieslodzījumā turēt atsevišķi no parastajiem kriminālistiem. Tādēļ Mordovijā izveidoja veselu jaunu politnometņu ķēdi – stingrā režīma kolonijas sevišķi bīstamiem valsts noziedzniekiem – Dubrovlaga pārvaldi (dokumentos apzīmēta ar šifru ЖХ-385).

Līdz 1972. gadam PSRS politieslodzītos pārsvarā koncentrēja Mordovijas nometnēs, taču tad tās politieslodzīto izolēšanai kļuva neuzticamas. Acīmredzot, ieslodzītajiem ilgstoši kontaktējoties ar uzraugiem, kāds no pēdējiem bija aptvēris, ka politieslodzītais nav daudzreiz bīstamāks par slepkavu – recidivistu, bet gan ir cilvēks ar attīstītu intelektu. Ne bez uzrauga palīdzības ārpus Mordovijas koncentrācijas nometnes, kur bija ieslodzīts pazīstamais cilvēktiesību aizstāvis Vladimirs Bukovskis (1942), varēja nokļūt magnētiska lente ar V. Bukovska ierunāto informāciju par nometnē ieslodzītajām personām, par viņiem inkriminētajiem noziegumiem, par dzīves apstākļiem nometnē. Šis nometnes režīma pārkāpums izvērsās par PSRS starptautisko prestižu graujošu notikumu. V. Bukovska informāciju savām reportāžām izmantoja no Rietumiem uz PSRS raidošā radiostacija "Brīvība". Saspīlējuma gaisotnē starp Rietumu demokrātiskajām un Austrumu komunistiskajām valstīm pirmās rūpīgi sekoja cilvēktiesību pārkāpumiem PSRS. Pēc notikušā Mordovijā izformēja vairākas politieslodzīto koncentrācijas nometnes un, režīma vērtējumā, sevišķi bīstamus politieslodzītos pārsūtīja uz PSRS vidieni.

1972. gada jūnija beigās – jūlija sākumā labošanas darbu koloniju Nr. 6 Kučino ciemā likvidēja un tās vietā izveidoja politieslodzīto koncentrācijas nometni, kuru dokumentos apzīmēja par labošanas darbu koloniju iestādi "BC⁸-389/36" ("Perma-36"). 1972. gada 13. jūlijā minētajā nometnē, kā arī Permas apgabala nometnē le/D-389/35 (atradās pie Vsjesvjatskas stacijas), bet no 1976. gada arī nometnē le/D-389/37 (Polo-vinkas ciemā), kas oficiāli tika dēvētas par "labošanas darbu kolonijām", pilnīgā slepenībā ieradās vilcienu sastāvi ar politieslodzītiem no Mordovijas. Koncentrācijas nometnēs "Perma-35" un "Perma-36" nometināja 431 cilvēku. No tiem 68,7% bija sodīti par "dzimtenes nodevību" (23% tā sauktie nacionālisti), par piedalīšanos pretpadomju organizācijās, pretpadomju aģitāciju un propagandu sodītie – 22% (vēlāk to skaits pieauga līdz 50%). No 431 cilvēka 32% bija ukraiņu, 23,6% krievu, 15,9% lietuviešu, 6,5% latviešu⁹.

⁷ Шмиров В. Участок особого режима колонии "Пермь-36" // Тоталитаризм в России (СССР) 1917–1991 гг.: Оппозиция и репрессии/Материалы научно-практических конференций. – Пермь, 1998. – С. 120.

⁸ Šifra "BC" latviskais tulkojums – Iekšlietu dienests (leD) – Система исправительно-трудовых лагерей в СССР, 1923–1960: Справочник / О-во Мемориал, ГАРФ. – Москва, Звения, 1998. – С. 93.

⁹ Обухов Л., Сизова Л. Социальный портрет заключенных Пермских политлагерей // Тоталитаризм в России (СССР) 1917–1991 гг.: Оппозиция и репрессии/Материалы научно-практических конференций. – Пермь, 1998. – С. 117.

No 1972. līdz 1976. gadam vairākums PSRS politieslodzīto tika nometināti trijās Permas apgabala koncentrācijas nometnēs, kurās pastāvēja īpaši stingrs ieslodzījuma režīms. Permas apgabala nometnēs tika ieslodzīti pazīstamie PSRS cilvēktiesību aktivisti un nacionālās pretošanās kustības dalībnieki Vladimirs Bukovskis, Jurījs Orlovs, Nāntans Ščaranskis (1948), Glebs Jakuņins (1934). Nometnē "Perma-36" bija ieslodzīti Sergejs Kovaļovs (1930), Vasilījs Stuss (1939–1985), Ļevko Lukjaņenko (1928), Anatoļijs Marčenko, Balis Gajauskas (1926), Ļevs Timofejevs (1936), Gunārs Astra, Marts Olavs Nikluss (1934) un daudzi citi. Permas apgabala nometnēs tika ieslodzītas aptuveni 1500 personas. Ieslodzītie Permas apgabalā tika pārsūtīti no vienas nometnes uz otru. Tādēļ iespējams, ka viens un tas pats ieslodzītais iekšlietu sistēmas dokumentācijā minēts vairākkārt¹⁰. Koncentrācijas nometne "Perma-36" no citām politieslodzīto nometnēm atšķīrās ar visstingrāko režīmu. Tur vienlaikus valdīja divu augstāko stingrības pakāpju iecirkņi – stingrais un sevišķais (cietuma iecirknis).

3. Stingrā režīma iecirknis nometnē "Perma-36"

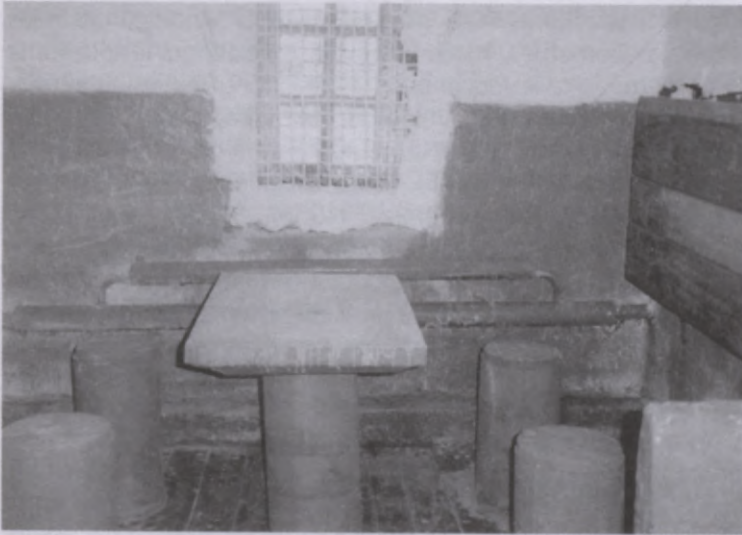
Kopš 1972. gada, kad nometni pārveidoja politieslodzīto nometināšanai, tur valdīja stingrais režīms. Ieslodzītie te pārsvarā bija pirmo reizi sodīti režīmam visbīstamākie disidenti. Iecirknis pastāvēja līdz 1988. gadam. Stingrā režīma iecirknis jau no 1972. gada tika sadalīts divās daļās: dzīvojamā un darba zonā.

Nometnes administrācijas ēku no pārējās nometnes norobežoja dzelonstieplēm skauts šaurs koridors, ko dēvēja par "nāves zonu". Ja tajā bez atļaujas iegāja ieslodzītais, sargs viņu drikstēja nošaut. Par to sargs tika apbalvots ar nedēļu ilgu atvaļinājumu. Pašlaik muzejā aplūkojamā administrācijas ēka iepriekšējās vietā uzbūvēta 1983.–1984. gadā. Tur pie dežurējošā nometnes priekšnieka nonāca visa informācija par nometnē notiekošo. Viņa darba vieta atradās administrācijas ēkas augstākajā vietā – speciāli uz āru izbūvētā izvirzījumā. No tā labi varēja pārredzēt nometnes teritoriju. Pa visu nometnes teritorijas perimetru bija izvietota automātiskās signalizācijas sistēma. Nometnes priekšnieks uz centrālās pults administrācijas ēkā varēja redzēt signālu no iespējamās bēgšanas vietas – nometnes iecirkņa, kurā iedarbojās signalizācija. Nometnē bija ierīkots arī ģenerators, kas nodrošināja elektrību gadījumā, ja bija traucēta elektriskās strāvas piegāde. Līdz ar to signalizācija darbojās nepārtraukti. Turklāt nometne tumsas laikā nepārtraukti tika apgaismota.

Nometnē politieslodzītie līdz 1986. gadam izgatavoja gludekļu detaļas, kā arī tējkannu spirāles, ko pildīja ar smiltīm. Kā liecina PSRS disidentu pagrīdes izdevums "Aktuālo notikumu hronika", pirmie uz nometni atvestie politieslodzītie 1972. gada 2. septembrī – Krievijas boļševiku vadības dekrēta par sarkanā terora uzsākšanu gadskārtā (dokuments pieņemts 1918. gada 2. septembrī) – ražošanas cehā pieminēja komunistiskā režīma upurus. No smiltīm ieslodzītie izveidoja simbolisku kapu kopiņu, pie tās tika aizdedzinātas darba zonā slepus darinātās sveces un noskaitītas lūgšanas. Muzejs uzskata, ka minētā notikuma dēļ vien ēku būtu nepieciešams atjaunot.

Ēka, kurā atradās soda izolators, no pārējās nometnes teritorijas papildus norobežoja ar žogu. Soda izolatorā, kur augu diennakti spīdēja elektriskā spuldze, vienlaikus varēja ievietot divus. Nožēlojamās mazgāšanās vietas ūdenskrāna ventili varēja atgriezt tikai sargs no izolatora ārpusē. Viņš arī regulēja ūdens padevi. Izolatorā ieslodzīto varēja turēt 15 diennaktis. Izolatorā valdīja aukstums. Sevišķi tas bija jūtams ziemā,

¹⁰ Turpat.

**Koncentrācijas
nometnes
"Perma-36" stingrā
režīma iecirkņa soda
izolators.**

(SAB Totalitārisma
seku dokumentēšanas
centra foto.)

kad temperatūra ārā sasniedza minus 40 grārus. Kā stāsta bijušais ieslodzītais Ļevis Timofejevs, lai kaut mazliet paglābtos no aukstuma, ieslodzītie ietinušies papīros, ko slēpuši zem apģērba. Izolatorā bija jāiztiek ar 400 gramiem maizes diennaktī, sāli un ūdeni. Vēstules un presi lasīt neļāva. Dienas laikā uz izolatora vidū novietotajiem betona soliņiem nedrīkstēja gulēt, vienīgi sēdēt. Jāpiebilst, ka izolatorā nebija jāstrādā, taču politieslodzītos – intelektuāļus, visticamāk, garīgi grāva tieši apnicīgā nīkšana bezdarbībā un izolācijā. Toties jāstrādā bija tad, kad ieslodzītais tika sodīts ar ievietošanu kamerveida telpā, kur varēja ieslodzīt pat uz sešiem mēnešiem. Muzejā redzams, ka telpa līdzinās soda izolatoram, taču tajā ievietots arī darbagalds – mehāniskā spiedne. Kameras iemītniekam vajadzēja saražot noteiktu spaiļu skaitu gludekļu savienojumiem. Kamerās gan grīda, gan sienas veidotas no betona, turklāt sienas nokrāsotas uzmačīgi spilgtā zilā krāsā. Ilgstoša uzturēšanās šajā betona sprostā, kā likums, ieslodzītajam beidzās ar tuberkulozi.

Stingrā režīma dzīvojamā barakā bija četras istabas, kurās atradās viena politieslodzīto vienība – 50 cilvēku. Pēc darba ieslodzītie varēja brīvi pārvietoties pa dzīvojamo zonu. Pašlaik šādā barakā muzejs izvietojis izstādi par ekspedīcijām uz citām PSRS nometnēm.

4. Sevišķā režīma iecirknis

1980. gadā nometnē "Perma-36" visiem PSRS atkārtoti sodītajiem – režīmam sevišķi bīstamiem politieslodzītajiem – soda izciešanai izveidoja sevišķā režīma iecirkni. Parastais ieslodzījuma laiks politieslodzītajiem tolaik bija desmit gadi plus pieci gadi izsūtījumā. "Permas-36" sevišķā režīma iecirknis faktiski bija cietums ar stingro ieslodzījuma režīmu. Vēl stingrāki apstākļi bija vienīgi Vladimiras un Čistopoles cietumos. Lai iecirknī varētu ievietot ieslodzītos, pārbūvēja nometnes bijušā stingrā režīma iecirkņa ražošanas baraku (vairāk nekā 1000 kvadrātmetru). Tajā izveidoja darba un dzīvojamās kameras, aprikoja soda izolatora nodaļu, ierīkoja piecus miniatūrus pastaigu laukumīņus, pilnībā pārveidoja nometnes iecirkņa iekšējo un ārējo iežogojumu, sākot no kamerasu logu režģiem līdz pat nometnes ārējam žogam.

**Nometnes
"Perma-36" sevišķā
režima iecirkņa –
cietuma ieslodzīto
baraka.**

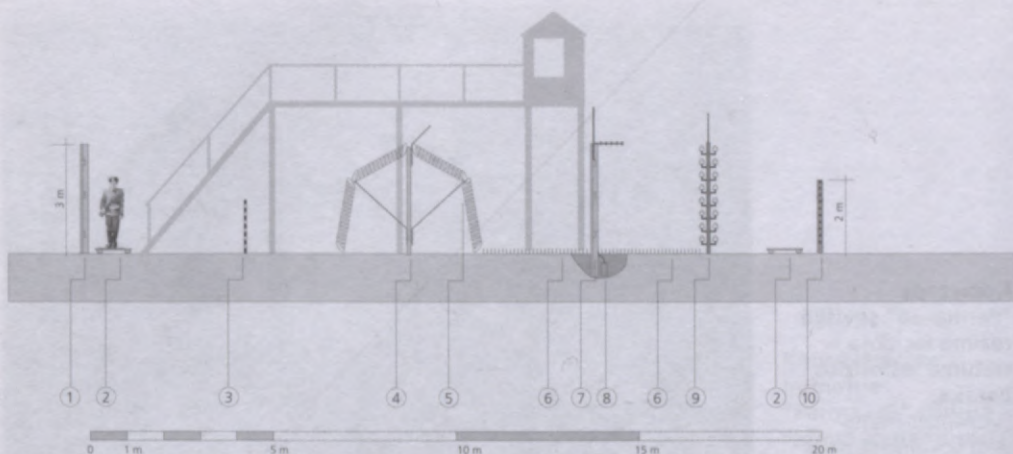
(SAB Totalitārisma
seku dokumentēšanas
centra foto.)

Minētajā barakā muzejs šobrīd izvietojis ekspozīciju "Sevišķā režima barakas ieslodzītie", kas vēsta par 56 cilvēkiem, kuri septiņu gadu laikā bija spiesti tur mitināties. Atsevišķi stendi stāsta par izcilākajiem politieslodzītajiem. Apmeklētāji var iepazīties ar spēcīgu cilvēku likteņiem. Vienā no stendiem aplūkojams spriedums ukraiņu juristam Ļevko Lukjaņenko – neatkarīgas Ukrainas konstitūcijas sastādītājam, par ko tiesa viņam piesprieda nāvessodu. Ilgāku laiku pavadījis vieninieku kamerā, L. Lukjaņenko soda maiņas dēļ nonāca nometnē "Perma-36". Cits bijušais barakas ieslodzītais – Vasils Stuss – pirmoreiz sodīts par pretpadomju aģitāciju un propagandu 1972. gadā (spriedums: pieci gadi "kolonijā", plus trīs gadi izsūtījumā Mordovijā un Kolimā). 1979. gada augustā V. Stuss atgriezās mājās, bet jau 1980. gada maijā sodīts ar 10 gadiem ieslodzījumā sevišķajā režimā. Ukrainis Vasils Stuss ir piecu grāmatu autors, 1985. gadā kandidējis uz Nobela prēmiju literatūrā. Viņš miklains apstākļos gāja bojā karcerī 1985. gada 4. septembrī – divus mēnešus pirms Nobela prēmijas piešķiršanas komitejas sēdes. Lietuvietis Balis Gajauskas arestēts 1948. gadā, sodīts ar 25 gadiem ieslodzījumā par nacionālās pretošanās darbību. Ieslodzījumā viņš pavadīja visu termiņu. Otrreiz sodīts 1977. gadā ar 10 gadiem ieslodzījumā par pretpadomju rakstiem un Aleksandra Solžeņicina (1918) darba "Gulaga arhipelāgs" tulkošanu. Vēl viens lietuvietis – Viktors Pjatkus nometnes "Perma-36" sevišķā režimā iecirknī nokļuva tādēļ, ka pirms disidentiskās darbības jau bija sodīts kā nacionālais partizāns. Savukārt ieslodzītais Daniēls Šumuks pabija gan Vācijas, gan PSRS koncentrācijas nometnēs.

Zīmīgi, ka vairāk nekā divreiz tiesāto politieslodzīto skaits nometnē "Perma-36" pieauga pēc tam, kad tika atvērts sevišķā režimā iecirknis – cietums. 1980. gada 1. martā, kad iecirkni atklāja, tajā bija tikai 13 politisko ieslodzīto¹¹. Pēc sevišķā iecirkņa izveidošanas nometnē "Perma-36" PSRS pieauga otrreiz un vairākkārt sodīto politieslodzīto skaits. "Permas-36" sevišķajā iecirknī no 1980. gada līdz 1988. gadam komunistiskais režīms ieslodzīja 56 disidentus un cilvēktiesību aizstāvjus. Minētais fakts visdrīzāk liecina, ka nometnē "Perma-36" izveidoja sevišķo iecirkni, plānojot jaunu arestēto disidentu un cilvēktiesību aizstāvju pieplūdumu. Jāsecina, ka no 1980. gada PSRS vadība pret disidentiem izvērsa pastiprinātas represijas, kas būtu izskaidrojams ar valsts "stingrā kursa" politikas uzsākšanu arī ārpolitikā (iebrukums Afganistānā

¹¹ Шмиров В. Участок особого режима колонии "Пермь-36". – С. 121.

Koncentrācijas nometnes "Perma-36" sevišķā režīma iecirkņa – cietuma apsardzes

norobežojumu sistēmas shēma: 1. Nometnes maskēšanas žogs no dēļiem. 2. Sargkareivja patruļas taka. 3. Žogs no metāla sloksnēm. 4. Nožogojums "Mežroze". 5. Mazpamanāms šķērslis "Maldekļis". 6. Kontroljosla, kas fiksē pēdu nospiedumus. 7. Pamatžogs no dēļiem. 8. Signalizācija "Sniegpulkstenītis", kas novērš parakšanos zem pamatžoga. 9. Signalizācijas sistēma "Nakts-12", kas reaģē uz cilvēka tuvošanos. 10. Bridinošie nožogojumi, dzeloņdrātis. (Politisko represiju un totalitārisma vēstures memoriālā centra interneta mājaslapa www.perm36.ru/Новости/Документы в формате PDF.)

Apsardzes norobežojuma sistēma "Perma-36" sevišķā režīma iecirknī – cietumā.

(SAB Totalitārisma seku dokumentēšanas centra foto.)

1979. gadā u. c.) un bijušā PSRS VDK vadītāja Jurijs Andropova (1914–1984) nākšanu valsts vadītāja postenī 1982. gadā.

Vēl 80. gadu beigās funkcionējošās "Perma-36" sevišķā iecirkņa apsardzes norobežojuma joslas ir iespaidīgākas un komplicētākas nekā Staļina laika GULAGā. Tas liecina par režīma paniskajām bailēm no patiesības paudējiem un vēlmi tos izolēt. Apsardzes norobežojumu josla ap nometni bija 21 metru plata un tika veidota no pieciem dažādiem šķēršļiem un divām kontrollinjām varbūtējo bēgļu atstāto pēdu nospiedumu fiksēšanai. Par bēgšanas gadījumiem no nometnes, kā viegli noprast, ziņu nav.

Muzeja darbinieki līdz šim konstatējuši 12 veidu nožogojumus, ap 20 ieslodzīto pārvietošanās ierobežošanas un psihes traumēšanas līdzekļus: stingri aizliegumi un rīcības reglamentācija līdz pēdējam sīkumam, dažādi ierobežojumi. Nav brīnums, ka ieslodzītie bija psihiski uzbudināti, bija arī nāves gadījumi. Minēto apstākļu radišanas mērķis bija ieslodzīto izolēšana un pretošanās gara salaušana.

Nometnei apkārt bija arī trīs metrus augsts maskēšanas žogs, lai no ārpusē nevarētu redzēt nometnē notiekošo: kāda ir apsardzes sistēma, ko dara ieslodzītie utt. Līdz 1980. gadam valsts nomalajās nometnēs līdzīgi žogi nav izveidoti. Gar žogu vijās patruļas taciņa, pa kuru, patrulējot starp četriem sargtorņiem katrā nometnes stūrī,

**Prettarāna barjera,
kas novērstu
"Perma-36" sevišķā
režīma – cietuma
ieslodzīto
aizbēgšanu ar auto.**
(SAB Totalitārisma
seku dokumentēšanas
centra foto.)

mainījās apsardze. Aiz taciņas bija izveidots ne visai augsts režģots metāla nožogojums. Pirms tā – pēdu kontroles josla, uzirdināta zeme līdzīgi kā pie valsts robežas. Joslu labi varēja redzēt no torņa. Nākamā žogveida norobežojuma sistēma bija tā sauktā "Mežroze". Šobrīd tā nav pilnībā atjaunota, jo trūkst svarīgu detaļu – zobeneida metāla izvīrijumu 45 grādu leņķī. "Maldeklis" – dzeloņstieples spirāles – tika uzņemtas "Mežrozēs" sistēmas žogam. Bija iecerēts: ja bēgot ieslodzītais rāptos pār šo žogu, tad sapītos dzeloņdrātis tieši preti sargtornim. Aiz minētajiem norobežojumiem pie pārbaudes un caurlaides punkta atradās prettarāna barjera, kas novērstu vārtu taranēšanu gadījumā, ja ieslodzītie bēgtu ar auto. Aiz minētajiem norobežojumiem atradās nometnes pamata žogs. Vēl nometnē lietoja signālsistēmu "Nakts-12", kas, fiksējot cilvēka ķermeņa tuvošanos pamata žogam, ar dzeloņdrātis ievītu vadu palīdzību signālu noraidītu uz apsardzes centrālo pulti. Apsardzes sistēma "Peonija" bija fotoelementu virkne pamata žogā un ieslodzīto barakas ārējā perimetrā. Lai nevarētu parakties zem pamata žoga, zem tā bija ierīkota signalizācija "Sniegpukstenītis". Ieslodzīto apsardzei turēja arī suņus.

Ieslodzītie nezināja iecirkņa iekārtojumu, jo no barakas un ar to savienotajiem pastaigu laukumiem ārā netika izlaisti. Viņi pat nezināja, kas atrodas aiz žoga. Ja kādu no ieslodzītajiem pārveda uz slimnīcu citā nometnē – "Perma-35" un atpakaļ, tad, lai arī ieslodzītais no mašīnas nevarēja redzēt apkārtni, tā tik un tā veica maldinošos apkārteļus. Vairāki ieslodzītie tikai pēc ieslodzījuma termiņa beigām uzzināja, ka Kučino ciems, kurā atradās nometne "Perma-36", ir Čusovojas upes krastā¹².

Dienā sevišķā režīma ieslodzītos ieslēdza darba kamerās, nakti viņus – divus līdz piecus cilvēkus – ieslēdza dzīvojamās kamerās, kas tumšākā dienas laikā un nakti tika apgaismotas. Kā stāsta bijušais politieslodzītais Balis Gajauskas, daudziem ieslodzītajiem tāpēc pasliktinājies redze. Vienam cilvēkam bija paredzēti divi kvadrātmetri kameras telpas, ieskaitot arī telpu, ko aizņem divstāvu guļamās lāvas un galds. Būtībā smacīgās kameras neesot atšķirušās no VDK izolatora¹³. Darba un dzīvojamās kameras atdalīja

¹² Стенинг В. Система охраны участка особого режима колонии "Пермь-36" // Тоталитаризм в России (СССР) 1917–1991 гг.: Опозиция и репрессии/Материалы научно-практических конференций. – Пермь, 1998. – С. 192.

¹³ Eglite B. Kas jūs bijāt, Gunār Astra? – R.: Vērmanparks. – 1998. – 181. lpp.

tikai gaitenis. Lai ieslodzītie iespējami maz kontaktētos, katras kameras iemītniekus uz gaiteni veda atsevišķi. Dzīvojamās kamerās ieslodzītie arī strādāja kopā. Kameru logiem bija pielikti speciāli dzelzs režģi, kuriem uzklāti ieslodzītā redzesloku ierobežojoši "uzpurņi", bet pie soda izolatora logiem bija pieliktas neatveramas koka žalūzijas. Lai novērstu ieslodzīto savstarpēju kontaktēšanos un priekšmetu nodošanu caur logu, uz barakas ārsienas starp logiem bija izvietoti slēgi – tā sauktās "kulises". Kameru durvis bija no bieza metāla ar novērošanas "actiņu" un ēdiena izsniegšanas caurumu. Durvju slēdzeni bija pievienots elektriskais bloķētājs. Katru kameru slēdza ar divām atslēgām. Viena – mehāniskā atslēga – atradās pie apsarga. Taču kameras atvēršanai bija nepieciešama otras – elektroniskās atslēgas – iedarbināšana, sevišķā sektora priekšnieka pul-tī nospiežot attiecīgo taustiņu. Šāda drošības sistēma tika ierīkota, lai novērstu iespēju apsargam un ieslodzītajam vienoties par izbēgšanu no kameras. Nav ziņu, ka tik spēcīga apsardzes sistēma kā "Perma-36" sevišķajā iecirknī – cietumā būtu darbojusies kādā citā PSRS ieslodzījuma vietā. Pat Staļina laika nāves nometnēs ieslodzītie netika visu diennakti ieslēgti un tik stingri savstarpēji izolēti. PSRS režīms visvairāk baidījās no vairākkārt sodīto disidentu un cilvēktiesību aizstāvju ietekmes, tādēļ viņus pilnīgi izolēja arī no sabiedrības. Koncentrācijas nometnes un cietuma "Perma-36" ieslodzīto režīms mēģināja garīgi un fiziski salauzt. Sevišķajā iecirknī – cietumā bija vairāki politieslodzīto nāves gadījumi¹⁴.

"Permas-36" sevišķā iecirkņa ieslodzīto darbs – gludekļa detaļu savienošana – ne-bija grūts, taču augstās izstrādes normas reti kurš spēja izpildīt. Par normas neizpildīša-nu vairākus ieslodzītos sodīja. Par šo "pārkāpumu" varēja ievietot soda izolatorā, kur diennakti uzturam izsniedza vien šķīvi udeņainas zupas. PSRS Darba kodeksā paredzē-tie atvieglojumi slimajiem un invalīdiem nometnē netika piešķirti. Bada streiku uzskati-ja par nometnes režīma pārkāpumu un par to sodīja.

Ieslodzīto ēdiens bija slikts. Par dzeramo ūdeni ieslodzītie visbiežāk izmantoja netīru un smakojošu vārītu purva ūdeni. Nometnes kioskā varēja iepirkties tikai par četriem rubļiem mēnesī.

Kamerā jāva turēt tikai piecus iespieddarbus. Pārējās avīzes un grāmatas vai nu bija jāiznīcina, vai arī jānodod bibliotēkai. Ja šo noteikumu sistemātiski pārkāpa, ieslodzītais nonāca soda izolatorā. Izdevumus apmainīt izdevās reti. Bībeles atņēma. Piezīmes rak-stīt drīkstēja, taču arī tās atņēma.

Ārsts, kurš katru dienu neieradās nometnē, ieslodzītajiem sniedza tikai pirmo medi-cīnisko palīdzību. Zobārsts un citi ārsti nometni apmeklēja ļoti reti.

Ieslodzītajiem, kuri bija notiesāti par pretpadomju agitāciju un propagandu, tikšanos ar tuviniekiem dažādu ieganstu dēļ neatļāva. Piemēram, G. Astram ar tuviniekiem bija atļautas divas tikšanās gadā: viena īsā (trīs stundas) un viena garā (trīs diennaktis). No-metnes vadība atrada ieganstus, lai tās vispār nepieļautu. Īsā tikšanās notika sargu klāt-būtnē, jārūnā bija krieviski. Garāko slepeni noklausījās¹⁵. Vēstule uz mājām ceļoja ilgi, jo tai bija jāiziet cenzūra. Ja rakstija latviešu valodā, tad no Permas vēstuli sūtīja uz Mas-kavu cenzūrai un tad atpakaļ uz Permu, lai uz aploksnes būtu Permas pasta zīmogs. Tā-dēļ izdevīgāk vēstules bija rakstīt krieviski – tās cenzēja uz vietas, un vēstules adresātu sasniedza ātrāk. Sūtījumi ieslodzītajiem bija atļauti, kad ieslodzījumā bija aizritējusi pu-se no piesprietā termiņa.

¹⁴ <http://kipiani.org/> – "Рождая нас не спрашивают. А жаль..." (24.11.03.).

¹⁵ Eglīte B. Kas jūs bijāt, Gunār Astra? – 174. lpp.; 201. lpp.

II. Ieslodzītie latvieši

Permas apgabalā laikā no 1972. līdz 1987. gadam ieslodzījumā atradās vismaz 18 politieslodzītie no Latvijas. Nometnes "Perma-36" stingrā režīma iecirknī ieslodzīja vismaz astoņus latviešu politieslodzītos, bet sevišķā režīma iecirknī – vienīgi Gunāru Astru.

Gunārs Astra (1931. gada 22. oktobris – 1988. gada 6. aprīlis). Arestēts 1961. gada 23. februārī. Sodīts ar 15 gadiem "labošanas darbu" nometnē par pretkomunistisku agitāciju (LPSR Kriminālkodeksa 65. pants) un sakaru uzturēšanu ar amerikāņu diplomātiem. Ievietots Dubravas koncentrācijas nometņu ķēdē. Ķēdes centrālā nometne atradās Mordovijas APSR, Zubovo Poļanskas rajonā Javas ciemā.

1972. gada jūlijā no Mordovijas konvojēts uz Permas apgabalu. 13. jūlijā ievietots koncentrācijas nometnē "Perma-36" stingrā režīma iecirknī. 1972. gada 4. augustā kopā ar citu latviešu politieslodzīto Juri Ziemeļi nometnē uzrakstīja vēstījumu nākamībai par politieslodzīto stāvokli Dubravas koncentrācijas nometņu ķēdē un nometnē "Perma-36", kā arī uzzīmēja nometnes plānu, ko remontdarbu laikā paslēpa dzīvojamā barakā. Ārpus koncentrācijas nometnes "Perma-36" vēstījums un nometnes plāns stingrā režīma dēļ nenokļuva. Kad pēc 30 gadiem – 2002. gada augustā – strādnieki restaurēja muzeja "Perma-36" bijušo stingrā režīma iecirkņa dzīvojamo baraku un mainīja tur grīdas segumu, viņi atrada stikla zāļu pudelīti, kurā bija zīmites latviešu un armēņu valodās. Zimite latviešu valodā bija G. Astras un J. Ziemeļa vēstījums¹⁶ (sk. 94. lappusē). Pateicoties Latvijas Republikas vēstniecībai Krievijā, it īpaši vēstnieka padomniecei Argitai Daudzei, informācija par atradumu nonāca līdz Latvijai. Autors 2003. gada jūnijā, viesojoties Politisko represiju un totalitārisma vēstures memoriālajā centrā "Perma-36", šā unikālā dokumenta kopiju ieguva publicēšanai Latvijā.

Pirmoreiz no ieslodzījuma PSRS politieslodzīto nometnēs G. Astra atbrīvots 1976. gada 23. februārī.

G. Astra 1983. gada 15. septembrī arestēts vēlreiz un apsūdzēts par režīmam nevēlamas literatūras glabāšanu un izplatīšanu no 1976. gada līdz 1983. gadam¹⁷. 1983. gada 19. decembrī pēc LPSR Kriminālkodeksa 65. panta, kā arī 24. panta 1. daļas 1. punkta vēlreiz sodīts ar brīvības atņemšanu uz septiņiem gadiem sevišķā režīma "labošanas darbu kolonijā" un uz pieciem gadiem nometinājumā. No LPSR VDK izolatora Rigā viņš pārsūtīts uz koncentrācijas nometni "Perma-36", kūr aizvests 1984. gada 6. martā. Ieslodzījuma laikā sevišķā režīma iecirknī – cietumā vairākkārt ievietots karcerī. 1987. gada 8. decembrī sakarā ar nometnes likvidēšanu viņu pārvietoja uz koncentrācijas nometnes "Perma-35" sevišķā režīma iecirknī. 1988. gada 12. janvārī G. Astra tika nogādāts LPSR VDK izmeklēšanas izolatorā Rigā. Atbrīvots 1988. gada

Muzeja "Perma-36" darbiniece norāda uz vietu bijušās koncentrācijas nometnes stingrā režīma iecirkņa barakā, kur 2002. gada augustā tika atrasts G. Astras un J. Ziemeļa vēstījums nākotnei. (SAB Totalitārisma seku dokumentēšanas centra foto.)

¹⁶ www.perm36.ru/Новости/Находка в баракe (10.11.03).

¹⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 45322. l., 99.–111. lpp.; No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā, 1940–1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs/R. Viksnes un K. Kangera redakcijā. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta izdevniecība, 1999. – 29. lpp.

THIS IS WRITTEN IN LATVIAN - ЭТО НАПИСАНО ПО ЛАТВИШСКИ

ZINOJUMU NĀKAMĪBĀ 1972.G. 4.AUG. RAKSTA LATVIEŠI JURIS ZIEMEĻIS NO BAUSKAS, 02. 1941.G.17.MAIJĀ UN GUNĀRS ASTRA NO RĪGAS, 02. 1931.G.22.OKT. MŪS ARĒSTĒJA KRIEVU OKUPĀCIJAS VĀRA - ZIEMEĻI 1960. SEPT., ASTRU - 1961.G. FEBR. UN NOTIESĀJUSI UZ PIECPADSMIT GADIEM IESLĒDZTĪJUMĀ PAR OKUPĀCIJAS REŽĪMAM NAIDĪGU DARBĪBU. MĒS ATRADĀM MĪES IESLĒDZTĪJUMĀ MORDOVIJĀ - ЖХ 385 - 7. 1. 11. 17. UN 3 ZONĀS, ZIEMEĻIS 1961. - 64.G. VLADIMIRAS CIETUMĀ. 1972. JŪLIJĀ VISI POLITIESLĒDZTĪTĪE - AP TUKSTOTIS CILVĒKU (UKRAINI, LIETUVI, IGAUNI, LATVIEŠI, ARMĒNI, GRUZTNI, MOLDAVI, ŽĪDI, VĀCIEŠI, KRIEVI U.C.) NO MORDOVIJAS TIKA IZVEŠTI UZ PERMAS AĢĢĀBALU. ČĒTRAS DIENNAKTIS IĢĢAIS BRAUCIENS IESLĒDZTĪTO VĀGONCS BĪJA ĻOTI SMĢGS ČĒKISTI, SĒĒPDAMI POLITIESLĒDZTĪTOCS NO ĢĒDZĪVOTĀJIEM, KĀ ĀRĪ TUKSTOTIS TRŪKUMA DĒĒ, CILVĒKUS SĀBZMNA ĀRKĀRTĪGĀ SĀPĢESTĪBĀ. TRŪKA ĢĀISS UN ŪPENS, CILVĒKI ZĀUDEĢJA SĀMĒNU UN BĪJA NĀVES ĢĀDZŪMI. SEĪT, ČUSOVAS ZĀJONA KUČĪNO SĀBZĀ IĒKĀRTOTĀJĀ IESLĒDZTĪJUMA VIĒTĀ BC 389/36, KĀS IR SĒCIĀLI SĀĢĀTĀVOTA POLITIESLĒDZTĪTĀDIEM UN KUR ĪEVIĒSTS SĒVISĪKI STĪNGRS UN CILVĒKA CIĒNU PĀZĒMO - ŽOŠĒ REŽĪMS, 1972. G. 13. JŪL. TIKA SĀDZĪTI 242 CILVĒKI, ŪZTŪRS IR SĒIKTS UN TĒ PĀBU DĀUDZ NŪZOG, MAĪZE IR FORMĀTS ČĒPTĀ JĒĒĀ UN SKĒĒĀ, ŽĪVS SMĪRDOCS UN PĀRSĒĒTTĀ. ČĒTRU DIĒNU ŪDĒNĀINI KĀPĒSTI UN PROSĀS, PŪTRĀ, VIĒTĒJĀIS "ĀRĪSTS" PETROVS ŪZ SŪDZĪBĀM PAR NĒĒDĀMO ŽĪVI, ĀTĒS BĪLD "ĀR TO SĀINDĒTĪES NĒVAR" MŪMĢ ĪERODOTĪS ZONA IR ĢĀOTĪSKĀ STĀVOKĻĪ: IESLĒDZĪTOS ŽĒN REĢONTĀ UN ĢŪNNĒICTĒĒS PĀRĒBS, NĒMĀKSĒJOT PĀRĒTOS 15 - 20 RUBĒĒS MĒNĒST, KO ĀR SMĢĢU DĀRBU BĪJA IĒSĒĒĢĀMS NOPEĒNĪT MORDOVIJĀ. SEĪT VIĒNKŒPUS SĀDZĪTI T.S. KĀRĀ NOZĒIEDZĒNIĒKI - DĀUDZĪ NĀTIEM IR NŪPIĒSĀTI UZ 25 G. UN IZTŪRĒJŪŠĒM TŪVOJAS TERĒĪNĀ BŒĒĒS: PĒČKĀRĀ NĀCIONĀĒĒS BRUNĒTĀS PRETOŠĀNĀS DĀĒĒBĒNIĒKI, 60.-70. ĢĀDU NĀCIONĀĒĒS KUČĪTĒBĀS DĀĒĒLĒBĒNIĒKI NO BĀĒĒĒS VĀĒSTĪM, KĀUKĒZĀ UN UKRĀĒNĀS, ŽĪDU NĀCIONĀĒĒSTĪ, KRIĒVŪ ŒPŒZĪCIŒNĒRI KĀRĀNĒRĪ, KĀM NĀV IZĒĒVĒS PĀRIET RIĒTŪMU ROBEŽŪ PĒČ ŒĒZĒRTĒSĀNĀS NŪ ČĒNO - NĒRĪ KĀRĀNĒRĪ, ĀSTRŪMĒVĀCIJĀ UN CIĒUR IZVIĒTOTĀM KRIĒVŪ ŒUPĒCIJĀS KĀĒSĒPĒKA ŪĒĒĒVĀKĪDŪ UN ŒĒĒĒDĀ, ĀSTRŪMĒVĀCIJĀ UN CIĒUR IZVIĒTOTĀM KRIĒVŪ ŒUPĒCIJĀS KĀĒSĒPĒKA ŒĒĒĒVĀKĪDŪ 1968. 6. ĀUGŪSTĀ. - MORDOVIJĀS NŪMĒTŪ VĀĒTĒĀ - PĀRVALĒS PRĒKS PŪĒĒ, ĢĒĒĒSĒĒVĀKĪDŪ (LĒDZ. 1970. G.), ĀR SĒVIŠĒU ŽŪVĒRTĒBU IZĒĒĒĒS DĀU 40.-50. G. BĪGĒĒĒS NŪMĒTĒS ĢĒMŒVĀKĪDŪ (LĒDZ. 1970. G.); 11. NŪM. PR. KĀPT. KORŒĒĒKŒVS, REŽĪMĀ PR. ŽŒFE, SĀNĒNĒS, TĀRĒS DĀĒĒS VĀD. ŽĒREMEĒJEVA, VĒNĀS VĒRS KĪRURĒS - CIĒĒĒKS UN VEŽĒĒĒS SĒPĒZĒNĒTĒS; 7. NŪM. PR. MĀJORS KOĒĒMITČĒVS, VĒNĀ SĒĒVA - ĢĀNĒT. DĀĒĒS VĀD. (ĒS ĒSĒĀ VISĒĒRS ČĒKĪSTĒ UN TIKĀI PĒČ TĀM ĀRĒSTĒ); ĀR SĒVIŠĒU VEŽĒĒĒBU UN SĀBĒĒMŪ IZĒĒĒS DEGRĀDĒTĀIS VIĒBĒĒKS SĒRĒBĒNĀ ŒĒVĒS, CILVĒCTĒS UN ĒĒSĒRTĒS BĪJA REŽĪMĀ PĒĒKĒNIĒKS VĒC. LEĒN. KUKUŠĒKĪNĒ, PĀR KO ĀRĪ TIKA PĀDZĪTS, Œ. NŪM. PR. MĀJORS BĀIKŒVS REŽĪMĀ PR. PĒMĒNOVS; 17. NŪM. PR. KĀPT. ŒĒRKŪŠŒVS - TRŪS UN VEŽĒĒĒS; TĀDS PĀT IR VĒNĀ VIĒBĒĒKS ĀUDZĒNĒŠĀNĀS DĀRĒĀ MĀJ. ĀNĒNKŒVS. MĒKLĀĒNĀ PERSONĀ - 17 A ZONĀS PR. KĀPT. KĪŠĒĀ, CILVĒCTĒS - REŽ. PR. KĀPT. TĀMBOVČĒVS - PĀDZĪTS. ŒĒŽŪRVĒRSĒNIĒKS KĀPT. BĀKĀIKĒNS (= POKSTROTS) - IESLĒDZĪTO SĒPĒZĒNĒTĒS - TĀJS - RŒKU ŒZĒĒĒS SĀRĒĒĒTO JŪLIJŪ DĀNĒĒĒĒU DĀUZĒJĀ ĀR SĒJŪ PREĒ ĢRĒU. KUČĒNO (36) ZONĀS PR. MĀJORS KŒTOVS (= MĀD. ŠĒRĒMĒS), REŽĪMĀ PR. MĀJORS ĒJOPORŒVS CIĒNĀ PĀZĒMOJŒS IZĒĒCIĒNŪS UN RŪPJŪS DĒUDZŪS. - MORDOVIJĀS NŪMĒTĒM NO LATVIJĀS BĪJA PĒKOMĀNĒĒTI TĀVTĀS NŒVEĒĒI - ČĒKĪSTĪ VĀNĒĒS (LĒDZ. 1964. G.), KĀPT. ŒZŒLS (64.-67.) VĒC. LEĒN. PŪRĒNS (67.-70.) VĒC. LEĒN. CIĒRŪĒĒĒS (NO 70. G.). ĀRĪ SEĪT ŪZTŪRAS DĒVI RĒĒĒS ČĒKĪSTĪ VĒBĒPI VĒĒĒ NĀV NŒSKĀĒDĒRTĪ.

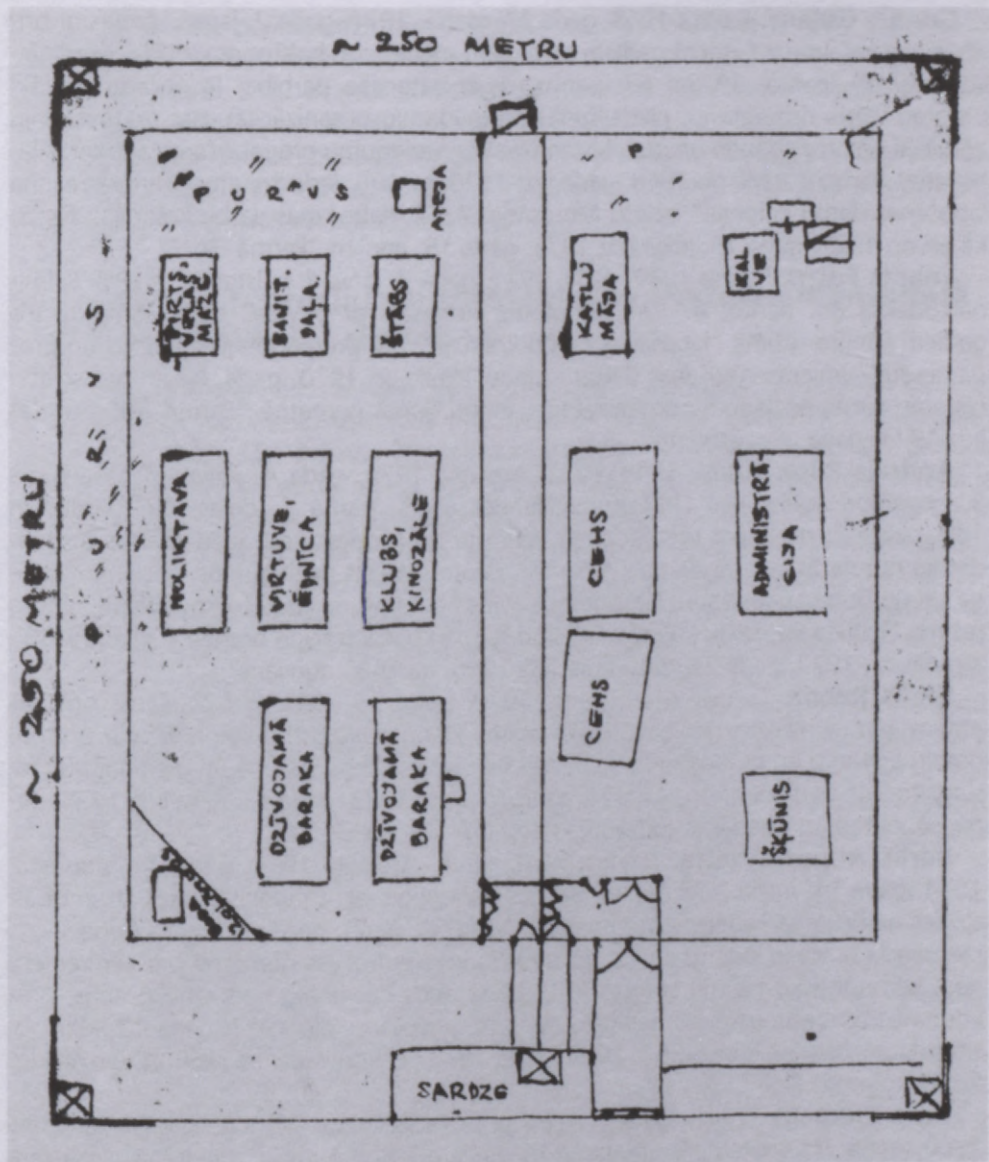
OTRĀJĀ PUSĒ IR ŠĒS ZONĀS SĒĒMA.

J. Jankovs, G. Jankovs

Latviešu politiešlodzīto Gunāra Astras un Jura Ziemeļa 1972. gada 4. augusta vēstījums nākamībai par PSRS politiešlodzīto stāvokli Dubravas koncentrācijas nometņu ķēdē Mordovijā un koncentrācijas nometnē "Perma-36". Ar slāvu burtiem rakstītais nometnes šifrs ЖХ 385 ir padomju dokumentācijā lietotais apzīmējums Dubravas koncentrācijas nometņu ķēdei.

1. februārī, balstoties uz 1987. gada 18. jūnijā PSRS Augstākās Padomes Prezidija izsludināto amnestiju par godu tā sauktās Lielās Oktobra Sociālistiskās revolūcijas 70. gadadienai.

Gunārs Freimanis (1927. gada 3. oktobris – 1993. gada 27. decembris). Pirmoreiz arestēts 1946. gada 4. februārī un sodīts par pretpadomju agitāciju pēc Krievijas Federācijas 58.10. panta 2. daļas par pretpadomju agitāciju uz 10 gadiem koncentrācijas

Gunāra Astras un Jura Ziemeļa sastādītais koncentrācijas nometnes "Perma-36" stingrā režīma iecirkņa plāns.

nometnē. Otrreiz arestēts 1964. gada 26. martā un, balstoties uz LPSR Kriminālkodeksa 65. pantu, sodīts ar brīvības atņemšanu uz pieciem gadiem nometnē. 1983. gada 28. martā arestēts un 19. decembrī sodīts pēc LPSR Kriminālkodeksa par pretpadomju aģitāciju un propagandu uz četriem gadiem stingra režīma "labošanas darbu kolonijā" un nometinājumā uz pieciem gadiem. No 1984. gada 6. marta ieslodzīts nometnē "Perma-36". 1987. gada 20. janvārī pārvietots uz izmeklēšanas izolatoru Permā¹⁸.

¹⁸ No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā, 1940–1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs. – 217. lpp.; Politisko represiju vēstures memoriālā centra "Perma-36" datu bāze.

Gunārs Guljāns. Dzimis 1948. gada 27. martā. 1971. gada 7. janvārī sodīts ar brīvības atņemšanu uz četriem gadiem un sešiem mēnešiem, balstoties uz LPSR Kriminālkodeksa 65. panta, 39. un 67. pantu (organizatoriska darbība, lai izdarītu sevišķi bīstamu valsts noziegumu, piedalīšanās pretpadomju organizācijā), par pretpadomju aģitāciju un propagandu un īpaši bīstamu valsts noziegumu organizēšanu Valmieras labošanas darbu iestādē no 1968. gada līdz 1970. gadam. Ieslodzījumu "stingra režīma labošanas darbu kolonijā" izcietis Mordovijas APSR "labošanas darbu kolonijā" Nr. 3, kā arī no 1972. gada 13. jūlija līdz 1975. gada 15. aprīlim "Permā-36"¹⁹.

Imants Putns. Dzimis 1949. gadā. 1971. gada 7. janvārī, balstoties uz LPSR Kriminālkodeksa 65. pantu, 67. un 39. pantu, notiesāts ar brīvības atņemšanu uz trīs gadiem stingra režīma "labošanas darbu kolonijā" par pretpadomju aģitāciju un propagandu Valmieras labošanas darbu iestādē 1969. un 1970. gadā, kā arī par sevišķi bīstamu valsts noziegumu organizēšanu. Ieslodzījumā nometnē "Perma-36" atradās līdz 1973. gada 19. oktobrim²⁰.

Andrejs Pūce. Dzimis 1948. gadā. Arestēts 1972. gada 4. jūlijā. Tā paša gada 3. novembrī sodīts pēc LPSR Kriminālkodeksa 65. panta 1. daļas, 67. panta un 183. panta 2. daļas par pretpadomju aģitāciju un propagandu, piedalīšanos pretpadomju organizācijā ar nodomu veikt īpaši bīstamus valsts noziegumus, padomju karoga un ģerboņa apgānīšanu. Piespriesta brīvības atņemšana uz četriem gadiem stingra režīma "labošanas darbu kolonijā". Ieslodzījumā koncentrācijas nometnē "Perma-36" atradās no 1972. gada 24. decembra līdz 1976. gada 25. jūnijam²¹.

Kārlis Rands. Dzimis 1949. gadā. 1970. gada 25. decembrī sodīts ar brīvības atņemšanu uz pieciem gadiem stingra režīma "labošanas darbu kolonijā" par pretpadomju aģitāciju un propagandu Valmieras labošanas darbu iestādē un mēģinājumu ieslodzīto vidē izveidot pretpadomju organizāciju. No 1972. gada 13. jūlija līdz 1975. gada 20. oktobrim atradās ieslodzījumā nometnē "Perma-36"²².

Kārlis Augusts Vētra. Dzimis 1920. gadā. Arestēts 1953. gada 12. augustā. 1954. gada 14. maijā PSRS armijas Baltijas Kara apgabala tribunāls K. A. Vētram, balstoties uz Krievijas Federācijas Kriminālkodeksa 58. pantu par "dzimtenes nodevību", piesprieda brīvības atņemšanu uz 25 gadiem koncentrācijas nometnē par centieniem gāzt komunistisko režīmu Latvijas PSR, darbošanos nacionālo partizānu grupās, pret komunistisko režīmu vērstu nelegālo avižu izgatavošanu. No 1972. gada 13. jūlija ieslodzīts nometnē "Perma-36". 1978. gada 19. jūlijā konvojēts uz LPSR VDK izmeklēšanas izolatoru Rīgā²³.

Juris Ziemelis (1941. gada 17. maijs – 1988. gada 28. decembris). Arestēts 1960. gada 30. septembrī. Sodīts ar 15 gadiem ieslodzījumā. Spriedumā akcentēta pret komunistisko režīmu vērsta aģitācija un terora akta gatavošana pret Bauskas rajona kolhoza "Gaisma" priekšsēdētāju²⁴. No 1961. gada līdz 1964. gadam ieslodzīts Vladimiras cietumā, pēc tam Dubravas nometņu ķēdē Mordovijā. 1972. gada 13. jūlijā no Mordovijas konvojēts uz Permas apgabalu, kur 1972. gada 13. jūlijā ieslodzīts nometnē "Perma-36". Nometnē kopā ar G. Astru uzrakstīja vēstījumu nākotnei un uzziņēja nometnes plānu.

¹⁹ No NKVD līdz KGB. – 266. lpp.; Politisko represiju vēstures memoriālā centra "Perma-36" datu bāze.

²⁰ No NKVD līdz KGB. – 616. lpp.; Politisko represiju vēstures memoriālā centra "Perma-36" datu bāze.

²¹ No NKVD līdz KGB. – 617. lpp.; Politisko represiju vēstures memoriālā centra "Perma-36" datu bāze.

²² No NKVD līdz KGB. – 624. lpp.; Politisko represiju vēstures memoriālā centra "Perma-36" datu bāze.

²³ No NKVD līdz KGB. – 831. lpp.; Politisko represiju vēstures memoriālā centra "Perma-36" datu bāze.

²⁴ No NKVD līdz KGB. – 879. lpp.

Vairāki minēto politieslodzīto uzvārdi plašākai sabiedrībai nav zināmi, tādēļ vēsturiekiem nākotnē būtu interesanti iepazīties ar šo cilvēku darbību un viņu politiskās represēšanas vēsturi. Būtu arī noskaidrojams, vai nometnē "Perma-36" bija ieslodzīts vēl kāds politieslodzītais no Latvijas.

Ir zināms, ka Permas apgabalā stingra režīma kolonijās no 1978. gada līdz 1987. gadam bija ieslodzīti vēl vismaz 10 politieslodzītie no Latvijas: Ints Cālis (1931), Jānis Rožkalns (1949), Jānis Vēveris (1954) u. c.²⁵

III. Politisko represiju un totalitārisma vēstures memoriālā centra "Perma-36" darbība

Doma par muzeju bijušās nometnes "Perma-36" vietā radās 1992. gadā, kad iekšlietu sistēmas darbinieku izpostītās un pamestās "kolonijas" vietā Permas apgabala Kučino ciemā ieradās "Permas-36" politieslodzīto nometnes dibināšanas 20. gadskārtas atceres konferences dalībnieki. Konferencē nolēma restaurēt nometnes sevišķā iecirkņa ēkas un nožogojumu, izveidojot politisko represiju muzeju. 1993. gada beigās ar starptautiskās vēsturiskās izglītības, labdarības un cilvēktiesību aizsardzības biedrības "Memoriāls" atbalstu sākās sevišķā režīma iecirkņa atjaunošana. Muzejs "Perma-36", atjaunojot sevišķā režīma baraku, sāka restaurēt arī apsardzes nožogojumus, kuri tika pilnībā iznīcināti pēc nometnes likvidācijas – 1989. gadā. Togad bijušās nometnes teritoriju filmēja Igaunijas un Ukrainas televīzijas. Pēc uzņemtā materiāla demonstrācijas nometnē ieradās iekšlietu karaspēka karavīri un noārdīja nometnes dzeloņdrāšu žogus, drāšu ritulus sametot netālajā purvā. Muzeja darbinieki mežā atrod drāšu sietus vēl tagad. Veikta sevišķā režīma iecirkņa apsekošana, lai sastādītu nožogojumu plānu, fiksētu to saglabājušos fragmentus. Muzeja darbinieki izjautāja vairākus bijušos ieslodzītos un apsargus, lai noteiktu nožogojumu atrašanās vietu. Sevišķajā sektorā atjaunots 22 metrus garš žogs ar dzeloņdrāšu vijumiem. Nav atjaunoti sargtorņi.

Liela daļa no ēku restaurēšanas darbiem bija pabeigta jau 1995. gadā – līdz memoriālā muzeja "Perma-36" oficiālajai atklāšanai. Šobrīd sevišķā režīma iecirknī restaurēta un apmeklētājiem pieejama ieslodzīto baraka, kas ir galvenais eksponējams objekts muzejā. Atjaunota dzīvojamo un darba kameru iekšpuse, iecirkņa priekšnieka, iekšlietu operatīvā darbinieka, VDK darbinieka kabinets, medicīnas istaba.

1995. gada beigās muzejam nodeva stingrā režīma iecirkni, līdz ar to pieauga restaurācijas apjoms. Remonta un restaurācijas darbi bijušā stingrā režīma iecirknī sākās 1998. gadā²⁶. Skatītājiem stingrā režīma iecirkni atklāja 2000. gada beigās²⁷. Tajā saglabājusies dzīvojamā baraka, štābs, soda izolators, darbnīcas, smēde, zāgētava, pirts un caurlaide – pārbaudes punkta drupas. Vecajā nometnes administrācijas štāba ēkā muzeja apmeklētāju vajadzībām izveidoja kino demonstrācijas un izstāžu zāli tā saukto 30. gadu "kultūras piļu" stilā. Tā kā vairākas ēkas nometnē ir gandrīz pilnīgi sabrukušas, tās atjauno, balstoties uz bijušo politieslodzīto atmiņām. Atšķirībā no nometnes sevišķā režīma iecirkņa, kuru cenšas atjaunot iespējami pilnīgi, muzejam "Perma-36" nav vēl pilnīgi skaidra koncepcija, kā saglabāt daudz lielāko nometnes stingrā režīma iecirkņa daļu. Šobrīd restaurē un atjauno tikai dažas ēkas. Sagruvušās ēkas paredzēts iekonservēt.

²⁵ Politisko represiju vēstures memoriālā centra "Perma-36" datu bāze; Latvija šodien. – 1986. gads, 22. lpp.

²⁶ www.heritage.perm.ru/news/archive/2001/arch_019.htm (09.04.03.).

²⁷ www.perm36.ru/Музей "Пермь-36" История музея (10.11.03.).

Šobrīd uz muzeja bāzes izveidojies Politisko represiju un totalitārisma vēstures centrs "Perma-36". Muzejs Kučino ciemā veido tā pamatstruktūru, centra birojs atrodas Permā.

Centrs par saviem mērķiem izvirzījis:

- 1) saglabāt nometni "Perma-36" kā atgādinājumu par komunistisko totalitāro režīmu un pieminēt tā veikto represiju upurus;
- 2) iemūžināt atmiņas par komunistisko totalitāro pagātni;
- 3) veicināt demokrātiskas sabiedrības attīstību Krievijā;
- 4) veikt aktīvu izglītošanas darbu, izplatot atvērtas sabiedrības un demokrātiskas tiesiskas valsts idejas.

Sadarbībā ar "Memoriāla" Maskavas un Sanktpēterburgas nodaļām un Atvērtās sabiedrības institūta Maskavas biroju centrs "Perma-36" izveidojis pārvietojamās izstādes "Kamas apkārtnē. 1930.–1950. gadu represijas", "Vara un tauta Krievijā", kas tika eksponētas Permā un Permas apgabalā. Satiriskiem zīmējumiem ilustrētā izstāde izseko tautas un varas attiecībām no X līdz XX gadsimtam. 2001. gadā demonstrēta lielājs Krievijas pilsētās Jekaterinburgā un Voronežā. 2003. gadā sagatavota izstāde "GULAG. Vēsture. Darbs un sadzīve", kura apskatāma muzejā "Perma-36".

Projektā "XX gadsimta vēsture tēvzemes muzejos" 2003. gada 29. oktobrī Maskavā Krievijas mūsdienu vēstures muzejā vienā izstādē bija apvienoti fragmenti no "Perma-36" izstādēm "Kamas apvidus. XX gadsimts", "Vara un tauta Krievijā", "GULAG. Vēsture. Darbs. Sadzīve". Izstāde ne tikai vēstīja par nometnes "Perma-36" vēsturi, bet arī ļāva ieskatīties politieslodzīto fotoportretos. Ieslodzīto pastaigu pagalmiņa makets, ieslodzījuma restes, ieslodzīto apģērbs, autentiski viņu izmantotie darbarīki ļāva apmeklētājiem sajust nomācošo nometnes atmosfēru. Par muzeja novadpētniecības darbu izstādē stāstīja fotogrāfijas no muzeja darbinieku ekspedīcijas ar Staļina laika nometnēm kādreiz tik bagātajā Kolimā. Kolimas nometnes kā laikmeta liecība diemžēl iet bojā: fotogrāfijās redzamas vienīgi sabrukušas barakas un sargtorņi. Muzeja "Perma-36" darbinieki vismaz paguvuši iemūžināt vēstures liecības fotomateriālos un uz Permu pārvest nometnes baraku guļamlaiņiņas – nāras – un ieslodzīto darbarīkus – lāpstas, āmurus, kā arī sadzīves priekšmetus. Muzejs "Perma-36" katru gadu rīko ekspedīcijas uz bijušo PSRS koncentrācijas nometņu vietām un vēlas izstādē pastāstīt par visām PSRS koncentrācijas nometnēm²⁸. Centrs "Perma-36" arī gatavo izstādi "Represētie poļi Urālos".

Izglītojošiem mērķiem centrs izveidojis vairākus video un diapozitīvu projektus. Centrs izdevis brošūru "Vara un tauta Krievijā", kas papildina tāda paša nosaukuma pārvietojamu izstādi²⁹. 2003. gadā centrs izdeva rakstnieka un centra "Perma-36" atbalstītāja Viktora Astafjeva piemiņai veltīto lasījumu krājumu. Tiek veidots albums "PSRS vēsture politisko represiju spogulī". Paredzēts, ka unikālas fotogrāfijas, kas ilustrē valsts vēsturi, varētu kļūt par palīglicenzētiem skolēniem Krievijas XX gadsimta vēstures apguvē. Ar ASV fonda "Nacionālās demokrātijas nodrošinājums" (*National Endowment for Democracy*) palīdzību centra "Perma-36" pētnieki strādā, lai izveidotu aprakstu apkopojumu "Permas politieslodzīto nometnes" par nometnēm le/D-389/35, le/D-389/36, le/D-389/37. Apkopojumā būs iekļauti "par pretpadomju agitāciju un propagandu" notiesāto un Permas apgabala nometnēs ieslodzīto saraksti un viņu biogrāfijas.

²⁸ Музей ГУЛАГа в Москве. Пресс-релиз/LR vēstniecība Krievijā, Nr. 1523 (27.10.03.), arh. Nr. 1.2.2.3.

²⁹ Власть и народ в России. Опыт исторического исследования/Мемориальный музей истории политических репрессий и тоталитаризма "Пермь-36". – С. 55.

2000. gadā muzejs un Permas apgabala izglītības iestādes ar Forda fonda Maskavas biroja atbalstu uzsāka kopēju projektu, kas paredzēja speciālu programmu vecāko klašu skolēniem par Krievijas 20. gadsimta vēsturi, semināru organizēšanu skolotājiem, mācību līdzekļu izveidošanu un izplatīšanu.

Kopā ar partneri – Amerikas ebreju pasaules dienestu (*American Jewish World Service*) – īstenojot projektu "Mutvārdu vēsture", muzejs intervējis vairāk nekā 300 politisko upuru un represiju aculiecinieku. Iegūto informāciju izmanto pētniecībā, mācību līdzekļu un izstāžu veidošanā.

The Museum "Perm-36": The Former Soviet Prison and Concentration Camp for Political Prisoners

RITVARS JANSONS

During the 1970s and 1980s there were hundreds of reformatory labour camps or colonies for criminals in the territory of the USSR. But the concentration camp and prison "Perm-36" was meant exclusively for political prisoners, and it operated under a deceptive name "reformatory labour camp" until 1988.

In 1972, one of the camps, founded by the Communist regime in 1946, was reconstructed to incarcerate political prisoners, which the Communist regime regarded to be very dangerous. In the same year the camp was named "Perm-36".

In 1980, about 1500 political prisoners, sentenced as repeat offenders for their human rights activities or ideas unacceptable for the Communistic regime, were escorted from the entire territory of the USSR to "Perm-36". They were imprisoned in a special section of the camp, which was constructed especially for this purpose. In this section, the regime was generally the same as that in high-security prisons. On 3 March 1980, when the special prison section started to operate, 13 political prisoners, who were convicted for the second time or more, were imprisoned there. Subsequently, the number of political prisoners increased. From 1980 until 1988, 56 well-known dissidents and human rights activists were imprisoned in the prison section of "Perm-36".

From 1980 on the leaders of the USSR began to crack down against political dissidents. This crackdown has several possible causes: the so-called "straight course" in politics, including foreign policy (e.g. the invasion to Afghanistan in 1979, etc.) and the ascension of the former KGB chief Yuri Andropov to the head of the state in 1982.

There is no information that such super secure system operated anywhere else in the USSR. Fearing the influence that the human rights activists and dissidents could exert on society, the Communist regime tried to keep them in strict isolation. The regime at the camp and prison "Perm-36" was very strict with a purpose to break down the prisoners physically and mentally. There is information about several deaths in the prison section.

From 1972 until 1988, at least 8 Latvian dissidents were imprisoned in "Perm-36". The best known of them was Gunārs Astra (1931–1988), who was incarcerated in "Perm-36" twice. On 4 August 1972, Astra and another Latvian dissident Juris Ziemeļis, both in the special prison section, wrote a message for future readers about the conditions of political prisoners (facsimile on page 94). From 6 March 1984 until 8 December 1987, Astra was the sole Latvian in the prison section.

Because the camp "Perm-36" operated continuously from 1946 till 1988, the premises of Stalin's time still remain there, as well as fragments of a unique 21 metre wide security zone around it. In 1993, restoration work began to turn the former prison camp into a memorial museum. In 1995, the museum "Perm-36" was opened for visitors. On the basis of the museum, the Centre for the History of Political Repressions and Totalitarianism "Perm-36" was created. It has set as its goals: maintaining the camp "Perm-36" as a reminder of the Communist totalitarian regime and commemorating the regime's victims. The centre carries out educational activities and has prepared several travelling exhibitions.

The Museum Form-30
The Form-30 is a
Form-30 of the

Faint, illegible text covering the majority of the page, appearing to be bleed-through from the reverse side. The text is too light to transcribe accurately but seems to contain several paragraphs of information.

Dokumenti

Moskau, 23. August 1939.

Tel. (Goh. Ch. V.)

Auswärtig
Berlin.

20.8.39

Citiusimel

Bitte sofort dem Führer zu melden, dass
soeben erste dreistündige Besprechung mit
Stalin und Molotow beendet. Bei Besprechung,
die im übrigen durchaus positiv in unserem
Sinn verlief, hat sich herausgestellt, dass
entscheidender Punkt für Endergebnis Anspruch
der Russen ist, die Häfen Libau und Windau
als ihre Interessensphären von uns anerkannt
zu sehen. Ich wäre dankbar für Bestätigung
dass Führer hiermit einverstanden. Vor gesehen
ist Unterzeichnung eines geheimen Protokolls
über Abgrenzung der beiderseitigen Interessen-
sphären im gesamten Ostgebiet.

*noch vor 20 Uhr
deutsches Zeit*

*ich und Grund, als das Ribbentrop
bedeute.*

f. Aug. 25/8.

2. D. 18.

254547

I. Vācijas piekrišana PSRS okupācijai Latvijā 1939.–1940. gadā	111	I. German Acquiescence to USSR Occupation of Latvia in 1939–40
II. PSRS militāro komisiju Latvijai uzspiestās vienošanās 1939. gada oktobrī – 1940. gada janvārī	111	II. Agreements Forced upon Latvia by USSR Military Commissions October 1939–January 1940
III. PSRS okupācijas pakta zonas politisko tīrīšanu organizēšana 1939.–1941. gadā	130	III. Political Cleansing in the Sphere of Influence Occupied by the USSR 1939–41
IV. Izrēķināšanās ar deportētajiem Latvijas iedzīvotājiem Vjatlaga nāves nometnēs	137	IV. Reprisals against Deported Inhabitants of Latvia in the Vyatlag Prison Camps
V. Nacistiskās Vācijas okupācijas laika politiskās sodīšanas noteikumi	156	V. Decrees and Regulations Governing Political Crimes during the Occupation by Nazi Germany
VI. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas Latvijas biroja nodibināšana 1944. gadā	163	VI. Establishment of the Latvian Bureau of the All-Union Communist (Bolshevik) Party in 1944
VII. Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariāta (IeM, VDK) iznīcinātāju bataljonu darbība	164	VII. Operations of the “Destroyer Battalions” of the Latvian SSR Interior Peoples Commissariat (Ministry of the Interior, KGB)
VIII. Boļševiku režīma veiktā kolonizācija un apspiešana Latvijā 1949.–1951. gadā	170	VIII. Colonisation and Oppression by the Communist Regime in Latvia 1949–1951
IX. Slepeno dienestu darbība un slepenās noklausīšanās iekārtas PSRS un Latvijas PSR	177	IX. Secret Operations and Surveillance in the USSR and the Latvian SSR
X. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālkomitejas cīņa pret latviešu trimdu 1956.–1985. gadā	183	X. The Latvian Communist Party’s Actions against Latvian Exiles 1956–85

1. dok. Vācijas ārlietu ministra Joahima fon Ribentropa (*Joachim von Ribbentrop*) (1893–1946) 1939. gada 23. augusta šifrētā telegramma no Maskavas Vācijas valsts kancleram Ādolfam Hitleram (*Adolf Hitler*) (1889–1945) uz PSRS pieprasījumu iekļaut Liepājas un Ventspils ostas PSRS interešu zonā.

Dokumenti

HEINRIHS STRODS

Latvijas okupācijas laika (1939–1991) arhīvu dokumenti blakus atmiņu, video un foto, kā arī attēlu materiāliem pašreiz ir vissvarīgākie pirmavoti šā laika okupācijas vēstures izpētē un mūsu tautas vēsturiskās atmiņas un apziņas veidošanā. Ne velti mūsu pēdējā okupētājimpērija pretēji starptautiskajiem noteikumiem par dokumentālo materiālu atslepenošanu pēc 30 gadu termiņa notecēšanas joprojām rūpīgi slēpj svarīgākos okupācijas laika dokumentus savos valsts arhīvos, pārsaucot tos par iestāžu arhīviem (ведомственные архивы), uz kuriem valsts arhīvu likumu it kā neattiecinā.

Šajā izdevumā turpināti pirms četriem gadiem uzsāktie Latvijas okupācijas laika dokumentu pirmpublicējumi, pirmkārt, lai tālāk apstiprinātu šā laika pētījumos izteiktās domas. Otrkārt, lai dokumentētu sabiedrības apziņā izplatītos zinātniskos uzskatus un, treškārt, lai rosinātu jaunus pētījumus. Šeit publicēto dokumentu kopijas sastādītājs pēdējos divpadsmit gados ieguvis, strādājot Latvijas, Krievijas un Vācijas arhīvos, kā arī izmantojot arhivāru (Krievijas, Kirovas arhīvi) starpniecību, kas norādīts dokumentu leģendā. Dokumenti rūpīgi atlasīti un sakopoti grupā vēl neskaidro problēmu risināšanai un pamatošanai. Publicētie dokumenti, sekojot izdevuma tradīcijai, sakārtoti desmit tematiskās iedaļās, ievērojot kā dokumentu tematisko, tā arī hronoloģisko principu. Katram dokumentam sniegts nosaukums, avots, arheogrāfiskie dati, kā arī papildu uziņas materiāli. Latviešu valodā izdotie dokumenti (Nr. 2.–14.) publicēti tā laika oriģinālvalodā, bet pārējie tulkoti no krievu un vācu valodas mūsdienu latviešu valodā, sniedzot zinātniskā redaktora paskaidrojumus parindēs vai kvadrātiekvāš dokumentā. Dokumenti arheogrāfiski apstrādāti pēc "Jaunlaiku vēstures avotu publicēšanas" noteikumiem.¹ Lasītāju un pētnieku izmantošanai publicēto dokumentu pirmajā un otrajā iedaļā turpinās 1939.–1940. gada Latvijas okupāciju dokumentēšana. Trešās, ceturtās un piektās iedaļas dokumenti turpina dokumentēt boļševiku un nacistu organizēto un vadīto genocīdu pret Latvijas tautu okupācijas gados. Sestajā un septītajā iedaļā pierādīta Maskavas boļševiku virsvadība Latvijas okupācijā un Latvijas boļševiku veiktā paramilitāro iznīcinātāju bataljonu organizēšana. Astotajā, deviņtajā un desmitajā iedaļā atklāta boļševiku partijas organizētā Latvijas tautas garīgā apspiešana, gan organizējot valsts cenzūru un čekas aģentūru, gan ierīkojot slepenās noklausīšanās ierīces, kā arī kompartijas cīņa pret latviešu trimdu.

Publicējot šos okupācijas laika slepenos dokumentus, ceram, ka tie drīz nonāks Latvijas vēstures zinātnieku, skolotāju un publicistu aprītē un veicinās Latvijas tautas garīgo dekolonizāciju un zinātniski pareiza okupācijas laika tēla veidošanu.

¹ Zur Edition Zeitgeschichtlichen Quellen. – Jahrbuch der historischen Forschung in der Bundesrepublik Deutschland. – Stuttgart, 1975. – 136.–147. lpp.

Dokumentu saraksts

I. Vācijas piekrišana PSRS okupācijai Latvijā 1939.–1940. gadā

- 1. dok.** Vācijas ārlietu ministra Joahima fon Ribentropa (*Joachim von Ribbentrop*) (1893–1946) 1939. gada 23. augusta šifrētā telegramma no Maskavas Vācijas valsts kancleram Ādolfam Hitleram (*Adolf Hitler*, 1889–1945) uz PSRS pieprasījumu iekļaut Liepājas un Ventspils ostas PSRS interešu zonā.

II. PSRS militāro komisiju Latvijai uzspiestās vienošanās 1939. gada oktobrī – 1940. gada janvārī

- 2. dok.** Latvijas armijas un PSRS Strādnieku–zemnieku Sarkanās armijas pirmās komisijas 1939. gada 23. oktobra konfidenciālās vienošanās protokols Rīgā par Padomju Sociālistisko Republiku Savienības karaspēka daļu novietošanu Latvijas teritorijā.
- 3. dok.** Latvijas un Padomju Savienības armijas un flotes vadības 1939. gada 23. oktobra otrās komisijas konfidenciālās vienošanās protokols Rīgā par pastāvīgiem transporta kuģu reisiem zem Padomju Savienības kara kuģu (ostu) karoga sakaru uzturēšanai starp Padomju Sociālistisko Republiku Savienības ostām un Padomju Savienības Jūras spēku bāzēm Latvijā.
- 4. dok.** Latvijas un Padomju Savienības armijas un flotes vadību otrās komisijas 1939. gada 23. oktobra konfidenciālās vienošanās protokols Rīgā par Padomju Sociālistisko Republiku Savienības kara flotes bāzes iekārtošanu Ventspilī.
- 5. dok.** Latvijas armijas un PSRS Strādnieku–zemnieku Sarkanās armijas otrās komisijas 1939. gada 23. oktobra konfidenciālās vienošanās protokols Rīgā par Irbes šauruma aizsardzību.
- 6. dok.** Latvijas un Padomju Savienības armijas un flotes vadības otrās komisijas konfidenciālās vienošanās protokols 1939. gada 23. oktobrī Rīgā par Padomju kara flotes kuģu bāzi Liepājā.
- 7. dok.** Latvijas un Padomju Savienības armijas un flotes vadības otrās komisijas konfidenciālās vienošanās protokols 1939. gada 23. oktobrī Rīgā par PSRS jūras bāzu ierīkošanu Latvijā.
- 8. dok.** Latvijas un Padomju Savienības armijas un flotes vadības otrās komisijas konfidenciālās vienošanās protokols 1939. gada 23. oktobrī Rīgā par hidrogrāfisku darbu veikšanas kārtību un materiālu aprēķinu.
- 9. dok.** Padomju kara flotes vadības un Latvijas Kara flotes vadības otrās komisijas 1939. gada 23. oktobra konfidenciālās vienošanās protokols par trešo valstu kara kuģu apmeklējumiem Latvijas ostās, kur atrodas Padomju kara flotes kuģu bāzes.
- 10. dok.** Latvijas Republikas un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības armijas un flotes vadības otrās komisijas 1939. gada 23. oktobra konfidenciālās vienošanās protokols Rīgā par kara noslēpumu glabāšanu.
- 11. dok.** Latvijas un PSRS militārās vadības trešās komisijas 1939. gada 12. novembra konfidenciālā vienošanās Rīgā par telegrāfa, telefona, radio un pasta izmantošanu, ko veic PSRS bruņotie spēki Latvijas Republikas teritorijā.
- 12. dok.** Latvijas armijas štāba un Padomju Savienības karaspēka korpasa un flotes vienību vadību trešās komisijas 1939. gada 12. novembra konfidenciālā vienošanās par Padomju Savienības karaspēka un atsevišķu padomju karavīru pārvietošanos Latvijas teritorijā.
- 13. dok.** Latvijas un PSRS ceturtais komisijas 1939. gada 28. un 30. decembra un 1940. gada 2. un 9. janvāra konfidenciālu apspriežu protokols par PSRS smagsvara vilcienu caurlaišanu pa Latvijas dzelzceļa tīklu.
- 14. dok.** Latvijas armijas štāba un Padomju Savienības Kara flotes tautas komisariāta piektās komisijas 1940. gada 12. janvāra konfidenciālā vienošanās Rīgā par krasta aizsardzības smagsvara vilcienu pārvadāšanu un novietošanu.

III. PSRS okupācijas pakta zonas politisko tīrīšanu organizēšana 1939.–1941. gadā

- 15. dok.** VK(b)P CK Politbiroja 1939. gada 1. oktobra lēmums par Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas sovjetizāciju, ko izmantoja arī 1940. gadā okupētajās Baltijas valstīs.
- 16. dok.** PSRS aizsardzības tautas komisāra maršala S. Timošenko (1895–1970) un Sarkanās armijas ģenerālštāba priekšnieka B. Šapoņikova 1940. gada 9. jūnija slepenā direktīva PSRS Jūras kara flotei Baltijas jūras reģionā.
- 17. dok.** VK(b)P CK Politbiroja pilnvarotā Latvijā PSRS TKP priekšsēdētāja vietnieka A. Višinska 1940. gada 21. jūnija trīs telegrammas VK(b)P CK Politbirojam.
- 18. dok.** Sarkanās armijas Baltkrievijas Sevišķā kara apgabala karaspēka pavēlnieka armijas ģenerāļa Dmitrija Pavlova (1897–1941) pilnīgi slepens dienesta ziņojums 1940. gada 21. jūnijā aizsardzības tautas komisāram PSRS maršalam Semjonam Timošenko (1895–1970) par Baltijas valstu armiju un citu aizsardzības spēku likvidēšanu.
- 19. dok.** Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas Politbiroja pilnvarotā Latvijā, PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja vietnieka A. Višinska 1940. gada 30. jūlija vēstule slepeni V. Molotovam par Latvijas politiskās elites pārstāvju arestiem.
- 20. dok.** Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas CK Politbiroja un PSRS TKP 1941. gada 14. maija lēmums par kontrevolucionāro organizāciju neitralizēšanu Ukrainas PSR rietumu apgabalos, kas tika īstenots, veicot iedzīvotāju masveida deportācijas no Baltkrievijas, Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un Moldāvijas 1941. gada jūnijā.

IV. Izrēķināšanās ar deportētajiem Latvijas iedzīvotājiem Vjatlaga nāves nometnēs

- 21. dok.** Nikolaja Kalniņa (1894–1942) vēstule no PSRS leTK Kirovas apg. Vjatlaga PSRS leTK Gulagam ar lūgumu paziņot, kur atrodas viņa aizturētā ģimene un kur atrodas viņš pats.
- 22. dok.** Krievijas PFSR Kirovas apgabala apgabaltiesas priekšsēdētāja Filina 1941. gada 26. decembra ziņojums VK(b)P Kirovas apgabala komitejas sekretāram Lukjanovam un apgabala izpildkomitejas priekšsēdētājam Ivolginam par naudas un mantu konfiskāciju no Latvijas 1941. gada 14. jūnijā izvestajiem.
- 23. dok.** Krievijas Kirovas apgabala apgabaltiesas locekļu saraksts 1941. gada 1. jūlijā, kuri notiesāja uz nāvi vai katorgas darbiem vairāk nekā tūkstoši 1941. gada 14. jūnijā izvesto Latvijas iedzīvotāju.
- 24. dok.** Vjatlaga nāves nometnēs bojā gājušo Latvijas pilsoņu statistika 1938.–1956. gadā.

V. Nacistiskās Vācijas okupācijas laika politiskās sodīšanas noteikumi

- 25. dok.** Vācijas Valsts drošības policijas un drošības dienesta priekšnieka Heinriha Millera (*Heinrich Müller*, 1900–1945) 1941. gada 27. augusta slepenais rīkojums drošības policijas komandieriem un inspektoriem, ar kuru viņš paziņoja SS valsts vadītāja un Vācijas Politiskās policijas priekšnieka Heinriha Himlera (1900–1945) pamatnoteikumus par pretvalstisku elementu arestiem, sākoties karagājienam pret PSRS.
- 26. dok.** Vācijas armijas virspavēlniecības komandiera ģenerālfeldmaršala Vilhelma Keitela (*Wilhelm Keitel*, 1882–1946) 1941. gada 12. septembra direktīva par apiešanos ar ebrejiem iekarotajos Austrumu apgabalos.
- 27. dok.** Vācijas okupēto Austrumu apgabalu ministrijas valsts sekretāra un ministra Alfreda Rozenberga vietnieka Alfreda Meijera (1891–1945) 1942. gada 29. maija raksts par miesas sodu atcelšanu iekarotajos apgabalos.

- 28. dok.** Vācijas SS valsts vadītāja, Vācijas Politiskās policijas šefa un Vācijas valsts iekšlietu ministra Heinriha Himlera (*Heinrich Himmler*, 1900–1945) 1940. gada slepeni nāves sodu izpildīšanas noteikumi (papildināti 1943. gadā).

VI. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas Latvijas biroja nodibināšana 1944. gadā

- 29. dok.** Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas CK sekretāra G. Maļenkova (1902–1988) 1944. gada 27. decembra vēstule VK(b)P CK ģenerālsekretāram J. Staļinam par VK(b)P CK Latvijas biroja nodibināšanu un VK(b)P CK Politbiroja 1944. gada 29. decembra lēmums par šī biroja organizēšanu.

VII. Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariāta (IeM, VDK) iznīcinātāju bataljonu darbība

- 30. dok.** Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas biroja 1945. gada 16. jūnija pilnīgi slepenais lēmums par papildpasākumiem cīņā pret bruņoto nacionālo pretošanās kustību un Latvijas PSR IeTK iznīcinātāju bataljonu nostiprināšanu.
- 31. dok.** Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas Administratīvās daļas vadītāja vietnieka Uljanova 1950. gada 6. oktobra pilnīgi slepena izziņa par Latvijas PSR IeTK Preiļu rajona iznīcinātāju uzbrukumu 1950. gada 19. septembrī Preiļu rajona Staļina vārdā nosauktā kolhoza "Zariņu" saimniecības iedzīvotājiem.
- 32. dok.** Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas Partijas vēstures institūta direktora vietnieka partijas arhīva lietās J. Kļaviņa 1989. gada 5. decembra slepenais ziņojums LKP CK pirmajam sekretāram Jānim Vagrim par Latvijas PSR IeTKVDM iznīcinātāju bataljonu veidošanu un to darbību 1944.–1952. gadā.

VIII. Boļševiku režīma veiktā kolonizācija un apspiešana Latvijā 1949.–1951. gadā

- 33. dok.** PSRS Ministru padomes Galvenās literatūras pārvaldes instrukcija cenzoriem antikvārās literatūras kontrolei Maskavā 1951. gadā.
- 34. dok.** Latvijas PSR Iekšlietu ministra Ivana Zujāna (1910–1975) 1960. gada 12. novembra ziņojums Latvijas Komunistiskās partijas CK pirmajam sekretāram A. Peļšem (1899–1983) par trūkstošā darbaspēka nelegālu ievēšanu Latvijas laukos pēc 1949. gada 25. marta deportācijām.
- 35. dok.** Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas darbinieku 1946. gada 20. jūnijā veiktās kratīšanas un apsūdzības pierādījumu izņemšanas Rīgā, Indrānu ielā 18, dzīv. 5 un nama pagrabā, nelegālās Latvijas Tautas partijas vadītāja Kārļa Dravas un viņa sievas Emmas Dravas dzīvesvietā protokols.

IX. Slepeno dienestu darbība un slepenās noklausīšanās iekārtas PSRS un Latvijas PSR

- 36. dok.** Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās komitejas un PSRS Ministru padomes 1973. gada 21. septembra pilnīgi slepenais lēmums par iekšlietu orgānu aģentūras operatīvā darba pamatiem.
- 37. dok.** Latvijas PSR Valsts drošības komitejas "R" dienesta priekšnieka pulkveža V. A. Jasjeviča 1989. gada 16. marta slepenais ziņojums Latvijas Komunistiskās partijas lietu pārvaldniekam N. J. Ūsiņam par LKP CK vietējo un pārvietojamo slepenās noklausīšanās iekārtu darbības stāvokli LKP CK ēkā un automobīļos.

X. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālkomitejas cīņa pret latviešu trimdu 1956.–1985. gadā

- 38. dok.** Latvijas PSR Valsts drošības komitejas priekšsēdētāja ģenerālmajora Jāņa Vēvera (1899–1978) un laikraksta "Cīņa" atbildīgā redaktora Pāvila Pizāna (1918–1971) slepenais ziņojums 1956. gada 25. jūlijā Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas sekretāram Jānim Kalnbērziņam par laikraksta "Par Atgriešanos Dzimtenē" izdošanu, lai veicinātu trimdas latviešu atgriešanos.
- 39. dok.** Latvijas PSR VDK priekšsēdētāja ģenerālmajora J. Vēvera (1899–1978) 1961. gada 18. maija pilnīgi slepena izziņa Latvijas Komunistiskās (bolševiku) partijas Centrālās komitejas pirmajam sekretāram A. Peļšem (1899–1983) par iespieddarbu apmaiņas raksturu starp Latviju un ārvalstīm.
- 40. dok.** Latvijas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs priekšsēdētāja I. Lešinska slepens "Pasākumu plāns darba aktivizēšanai ar latviešu emigrantiem ASV 1971.–1972. g."
- 41. dok.** Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas propagandas un aģitācijas daļas instruktora Ojāra Skudras 1983. gada 10. februāra slepenais ziņojums Latvijas Komunistiskās partijas Centrālajai komitejai "Par Latvijas Kompartijas Ventspils pilsētas komitejas darbu, izpildot PSKP CK 1982. gada 14. septembra lēmumu kontrpropagandas jautājumos".
- 42. dok.** Latvijas PSR VDK priekšsēdētāja ģenerālmajora Staņislava Zukuļa (1929) 1985. gada 22. jūlija slepenā izziņa Latvijas Komunistiskās partijas Centrālajai komitejai par "etniskajiem tūristiem".

List of Documents

I. German Acquiescence to USSR Occupation of Latvia in 1939–40

- Doc. 1** Coded telegram transmitted by German Foreign Minister Joachim von Ribbentrop (1893–1946) to German Chancellor Adolf Hitler (1889–1945) from Moscow on 23 August 1939, concerning the demand of USSR to include the ports of Liepāja and Ventspils in the Soviet sphere of influence.

II. Agreements Forced upon Latvia by USSR Military Commissions October 1939–January 1940

- Doc. 2** Protocol of a confidential agreement of the First Commission of the Army of Latvia and the Workers and Farmers Red Army in Riga on 23 October 1939, concerning the dislocation of units of USSR armed forces in the territory of Latvia.
- Doc. 3** Protocol of a confidential agreement of the Second Commission of the leaderships of the Latvian and Soviet Army and Navy in Riga on 23 October 1940, concerning regular transport ship traffic under Soviet Navy (port) flag to maintain contact between USSR ports and naval bases of USSR Navy in Latvia.
- Doc. 4** Protocol of a confidential agreement of the Second Commission of the leaderships of Latvian and Soviet Army and Navy in Riga on 23 October 1940, concerning the establishment of a USSR naval base in Ventspils.
- Doc. 5** Protocol of a confidential agreement of the Second Commission of the Army of Latvia and the Workers and Farmers Red Army in Riga on 23 October 1939, concerning the defence of the Irbe Narrows.
- Doc. 6** Protocol of a confidential agreement of the Second Commission of the leaderships of Latvian and Soviet Army and Navy in Riga on 23 October 1940, concerning the USSR naval base in Liepāja.

- Doc. 7** Protocol of a confidential agreement of the Second Commission of the leaderships of Latvian and Soviet Army and Navy in Riga on 23 October 1940, concerning the establishment of USSR naval aviation bases in Latvia.
- Doc. 8** Protocol of a confidential agreement of the Second Commission of Latvian and Soviet Army and Navy in Riga on 23 October 1940, concerning the regulations for performing hydrographical work and calculating material costs.
- Doc. 9** Protocol of a confidential agreement of the Second Commission of the leadership of Latvian and USSR Navy in Riga on 23 October 1940, concerning visits of naval vessels of third nations in Latvian ports with USSR naval bases.
- Doc. 10** Protocol of a confidential agreement of the Second Commission of Latvian and Soviet Army and Navy in Riga on 23 October 1940, concerning the protection of war secrets.
- Doc. 11** Protocol of a confidential agreement of the Third Commission of the Latvian and Soviet military leaderships in Riga on 12 November 1939, concerning the use of telegraph, telephone, radio and postal services by USSR military forces in the territory of Latvia.
- Doc. 12** Confidential agreement of 12 November 1939 of the Latvian Army Command and the Third Commission of the Soviet Army Corps and navy units regarding movement of the Soviet armed forces and individual soldiers in Latvia.
- Doc. 13** Protocol of confidential discussions of the Fourth Commission of Latvia and USSR in Riga on 28 and 30 December 1939 and 2 and 9 January 1940, concerning transit of heavy-weight transport trains on Latvian rail corridors.
- Doc. 14** Protocol of a confidential agreement of the Latvian Army Command and the Fifth Commission of the USSR Peoples Commissariat of Navy in Riga on 12 January 1940, concerning the transportation and stationing of heavyweight trains for coastal defence equipment.

III. Political Cleansing in the Sphere of Influence Occupied by the USSR 1939–41

- Doc. 15** Decision of the Politburo of the All-Union Communist (Bolshevik) Party's Central Committee to sovietise Western Ukraine and Western Belarus. The decision also served for the Baltic states in 1940.
- Doc. 16** Secret Directive of Marshal S Timoshenko (1895–1970), USSR Peoples Commissar of Defence, and B. Shaposhnikov, Chief of Staff of the Red Army, to USSR Navy Fleet in the Baltic Sea region, dated 9 June 1940.
- Doc. 17** Three telegrams of Vice-Chairman of the Council of USSR Peoples Commissars A. Vishinsky, Plenipotentiary Representative of the Politburo of the All-Union Communist (Bolshevik) Party's Central Committee to Latvia, to the Politburo, dated 21 June 1940.
- Doc. 18** Top secret report of General Dmitry Pavlov (1887–1941), Commander of the Special Belarusian War District of the Red Army, to Marshal Semion Timoshenko (1895–1970), USSR Peoples Commissar of Defence, concerning liquidation of the armies and other defence forces of the Baltic states, dated 21 June 1940.
- Doc. 19** A secret letter of Vice-Chairman of the Council of USSR Peoples Commissars A. Vishinsky, Plenipotentiary Representative of the Politburo of the All-Union Communist (Bolshevik) Party's Central Committee to Latvia concerning arrests of representatives of the Latvian political elite, dated 30 July 1940.
- Doc. 20** Decision of the Politburo of the USSR All-Union Communist (Bolshevik) Party's Central Committee and the USSR Council of Peoples Commissars concerning the neutralisation of counterrevolutionary organisations in the Western regions of the Ukrainian SSR, dated 14 May 1941, that was applied to mass deportations in Belarus, Estonia, Latvia, Lithuania and Moldavia in June 1941.

IV. Reprisals against Deported Inhabitants of Latvia in the Vyatlag Prison Camps

- Doc. 21** Letter of Nikolajs Kalniņš (1894–1942) from the Vyatlag (prison camp) of the USSR Interior Peoples Commissariat in the Kirov District to the Central Camp Administration (GULAG) of the USSR Interior Peoples Commissariat, requesting notification about his family's and his own location.
- Doc. 22** Report of the Chairman of the Kirov District Court of the Russian SFSR Filin to the Secretary of the Kirov District of the All-Union Communist (Bolshevik) Party Lukyanov and Chairman of the District Executive Committee Ivolgin, concerning confiscation of money and other possessions of 14 June 1941 deportees from Latvia, dated 26 December 1941.
- Doc. 23** List of members of the Kirov District Court of the Russian SFSR as of 1 July 1941, who sentenced to death or to forced hard labour more than a thousand of 14 June 1941 deportees from Latvia.
- Doc. 24** Statistical information about Latvian citizens who perished in the Vyatlag death camps 1938–56.

V. Decrees and Regulations Governing Political Crimes during the Occupation of Nazi Germany

- Doc. 25** Secret order of the Chairman of German State Security Police and Security Service (SD) Heinrich Müller (1900–1945) to commanding officers and inspectors of the SD confirming the basic rules established by the *Reichsführer-SS* and Head of Secret Police (Gestapo) Heinrich Himmler (1900–1945), concerning the arrest of anti-German elements after the beginning of warfare against the USSR, dated 27 August 1941.
- Doc. 26** Directive of Field Marshal Wilhelm Keitel (1882–1946), Chief of Staff of the German Army High Command, concerning treatment of Jews in the conquered Eastern territories, dated 12 September 1941.
- Doc. 27** Notice of Alfred Meyer (1891–1945), State Secretary of the Ministry for Occupied Eastern Territories and Deputy of Minister Alfred Rosenberg, concerning the cancellation of corporal punishment in the occupied territories, dated 29 May 1942.
- Doc. 28** Secret 1940 directives of the *Reichsführer-SS*, Head of Secret Police (Gestapo) and Interior Minister Heinrich Himmler (1900–1945), concerning execution procedures (modified in 1943).

VI. Establishment of the Latvian Bureau of the All-Union Communist (Bolshevik) Party's Central Committee in 1944

- Doc. 29** Letter of the Secretary of the All-Union Communist (Bolshevik) Party's Central Committee G. Malenkov (1902–1988) to the General Secretary of the Central Committee J. Stalin, concerning the establishment of the Latvian Bureau of the Central Committee, dated 27 December 1944, and the Central Committee decree concerning the organization of the bureau, dated 29 December 1944.

VII. Operations of the "Destroyer Battalions" of the Latvian SSR Interior Peoples Commissariat (Ministry of the Interior, KGB)

- Doc. 30** Top secret decision by the Bureau of the Latvian Communist (Bolshevik) Party's Central Committee concerning additional activities to be undertaken in the battle against armed national resistance and for strengthening the "destroyer battalions" of Latvian SSR Interior Peoples Commissariat, dated 16 June 1945.
- Doc. 31** Report of the Deputy Head of the Administrative Section of the Latvian Communist (Bolshevik) Party's Central Committee Ulyanov, concerning the 19 September 1950 attack of the Preiļi District "destroyers" of the Latvian SSR Interior Peoples Commissariat on the inhabitants of the "Zariņi" farm in the "Stalin" kolkhoz, dated 6 October 1950.

- Doc. 32** Secret report of J. Kļaviņš, Deputy Director in Matters of Party Archive of the Party History Institute of the Latvian Communist Partys Central Committee, to the First Secretary of the LCP Central Committee Jānis Vagris, concerning the formation and activities of "destroyer battalions" of the Latvian SSR Interior Peoples Commissariat 1944–52, dated 5 December 1989.

VIII. Colonisation and Oppression by the Communist Regime in Latvia 1949–1951

- Doc. 33** Instruction issued by the Central Literature Administration of the USSR Council of Ministers to censors, concerning the control of second-hand bookstores in Moscow 1951.
- Doc. 34** Report of Latvian SSR Interior Minister Ivans Zujāns (1910–1975) to the First Secretary of the Latvian Communist Partys Central Committee A. Peļše (1899–1983), concerning illegal importation of labourers to replenish the labour force following the 25 March 1949 deportation, dated 12 November 1960.
- Doc. 35** Protocol of a search conducted by operatives of the Latvian SSR State Security Ministry on the premises of Kārlis Drava, leader of the illegal Latvian Peoples Party, and his wife Emma Drava at Indrānu iela 18, flat 5 and in the cellar.

IX. Secret Operations and Surveillance in the USSR and the Latvian SSR

- Doc. 36** Top secret decision of the USSR Communist Party's Central Committee and the USSR Council of Ministers approving the operational principles of the interior agency for secret operations, dated 21 September 1973.
- Doc. 37** Secret report of Col. V. A. Yasyukevich, Head of Service "R" of the Latvian SSR State Security Committee (KGB) to N. J. Ūsiņš, Equipment Manager of the Latvian SSR Communist Party, concerning the operational status of stationary and portable secret listening devices in the building and in the automobiles of the Latvian Communist Partys Central Committee, dated 16 March 1989.

X. The Latvian Communist Party's Actions against Latvian Exiles 1956–85

- Doc. 38** Secret report of Major General Jānis Vēvers (1899–1978), Chairman of Latvian SSR State Security Committee (KGB) and Pāvils Pizāns (1918–1971), Responsible Editor of the (Communist Party) newspaper *Cīņa* (Struggle), to Jānis Kalnbērziņš, Secretary of the Latvian SSR Communist Party's Central Committee, concerning publication of the newspaper *Par atgriešanos dzimtenē* (About/For Returning to the Homeland) intended to encourage exile Latvians to repatriate, dated 25 July 1956.
- Doc. 39** Top secret report of Major General Jānis Vēvers (1899–1978), Chairman of Latvian SSR State Security Committee (KGB), to A. Peļše (1899–1983), First Secretary of the Latvian SSR Communist Partys Central Committee, characterising the nature of printed matter exchanged between Latvia and foreign countries, dated 18 May 1961.
- Doc. 40** Secret "Action Plan for Intensifying Work with Latvian Emigrants in the USA 1971–72" prepared by I. Lešinskis, Chairman of the Latvian Committee for Cultural Exchange with Countrymen Abroad.
- Doc. 41** Confidential report of Ojārs Skudra, Instructor of the Propaganda and Agitation Department of the Latvian SSR Central Committee to the Central Committee "Concerning the work of the Latvian Communist Party's Ventspils City Committee in fulfilment of the USSR Central Committees 14 September 1982 decree on counterpropaganda", dated 10 February 1983.
- Doc. 42** Confidential report of Major General Staņislavs Zukulis (1929), Chairman of the Latvian SSR State Security Committee (KGB), to the Latvian SSR Communist Party's Central Committee concerning "ethnic tourists", dated 22 July 1985.

I. Vācijas piekrišana PSRS okupācijai Latvijā 1939.–1940. gadā

1. dok. Vācijas ārlietu ministra Joahima fon Ribentropa (*Joachim von Ribbentrop*, 1893–1946) 1939. gada 23. augusta šifrētā telegramma no Maskavas Vācijas valsts kancleram Ādolfam Hitleram (*Adolf Hitler*, 1889–1945) uz PSRS pieprasījumu iekļaut Liepājas un Ventspils ostas PSRS interešu zonā.

Avots: Das Nationalsozialistische Deutschland und die Sowjetunion 1939–1941. Akten aus dem demokratischen Archiv des deutschen Auswaertigen Amtes, Departament of State (Vašingtonā), 1948. Faksmils Nr. 5 (dokuments), Nr. 51 (78. lpp.). Nr. 254847 grāmatas pielikumā ar J. Ribentropa izdarītajiem iestarpinājumiem un vīzu. No vācu valodas tulkojis Heinrihs Strods un Valters Nollendorfs.

A 1845³⁹

Maskavā, 1939. [gada] 23. augustā

Tel[egramma] slep[ena] vald[ības] s[akari]

Ārlietas

Berlinē 20423

Ļoti steidzami

Lūdzu nekavējoši ziņot Vadonim, ka nupat noslēgusies pirmā trīspusīgā saruna ar Staļinu un Molotovu. Sarunā, kas, no mūsu viedokļa, noritēja visnotaļ pozitīvi, noskaidrojās, ka galīgā rezultāta saņemšanai izšķirošas ir krievu pretenzijas, lai mēs atzītu Liepājas un Ventspils ostas viņu interešu zonās.

Es būtu pateicīgs par apstiprinājumu vēl pirms pulksten 20 pēc vācu laika,¹ ka Vadonis tam piekrist. Ir paredzēta slepena protokola parakstīšana par abpusējo interešu zonu norobežošanu visā austrumu reģionā, kam es paziņoju savu gatavību.²

Ribentrops
R[ibentrops]³

25./8. aug[usts]

2.3. ...

II. PSRS militāro komisiju Latvijai uzspiestās vienošanās 1939. gada oktobrī – 1940. gada janvārī

2. dok. Latvijas armijas un PSRS Strādnieku-zemnieku Sarkanās armijas pirmās komisijas 1939. gada 23. oktobra konfidencialās vienošanās protokols Rīgā par Padomju Sociālistisko Republiku Savienības karaspēka daļu novietošanu Latvijas teritorijā.

Avots: Krievijas Valsts kara arhivs, 4. f., 14. apr., 2435. l., 14.–15. lp. Oriģinālmašīnraksts latviešu valodā ar komisiju priekšsēdētāju un locekļu parakstiem. Uz dokumenta apaļā zīmoga nospiedums vācu valodā "Militārarchiva Dancigas nodaļa" (*Heeresarchiv Zweigstelle Danzig*). Šifrs I-1-b, Nr. 48.

Konfidenciali

VIEŅOŠANĀS PROTOKOLS

STARP LATVIJAS ARMIJAS UN STRĀDNIĒKU-ZEMNIEKU SARKANĀS ARMIJAS VADĪBAS PĀRSTĀVJIEM
PAR PADOMJU SOCIĀLISTISKO REPUBLIKU SAVIENĪBAS KARASPĒKA DAĻU NOVIEĻOŠANU LATVIJAS
REPUBLIKAS TERITORIJĀ

Rīgā, 1939. gada 23.⁴ oktobrī.

Saskaņā ar 5. oktobrī 1939. g. noslēgto Savstarpējās palīdzības pakta starp Latvijas Republiku un Padomju Sociālistisko Republiku Savienību 3. pantu

no lēma:

¹ Pēdējie septiņi vārdi ierakstīti ar J. Ribentropa roku. – *Red.*

² Pēdējie seši vārdi ierakstīti ar J. Ribentropa roku. – *Red.*

³ R. – J. Ribentropa vīza. – *Red.*

⁴ Datums ierakstīts ar roku. – *Red.*

I. Padomju Sociālistisko Republiku Savienības kara spēka daļas kopskaitā līdz divdesmit pieci tūkstoši cilvēku novietojas Latvijas Republikas teritorijā sekojošos rajonos:

Sauszemes kara spēks.

- a) Pitrags–Mazirbe – viens strēlnieku bataljons un pulka artilērija.
- b) Ventspils – viens strēlnieku pulks (bez viena bataljona un pulka artilērijas),
. lielgabalu artilērijas pulka viens divīzijs.
- c) Liepāja – strēlnieku divīzijas pārvalde ar speciālām daļām: tanku, sapieņu,
. izlūku un sakaru bataljoniem; divi strēlnieku pulki (viens no
. tiem bez viena bataljona un pulka artilērijas); haubiču artilērijas
. pulks un lielgabalu artilērijas pulks (bez viena divīziona).
- d) Ēdole – viens strēlnieku bataljons un pulka artilērija.
- e) Durbe–st. Ilmaja–
Diž-Ilmaja–Maz-Ilmaja . . . kaujas apgādes bataljons.
- f) Paplaka – viens tanku bataljons.
- g) Priekule – viens tanku bataljons un tanku brigādes štābs.
- h) Vaiņode – divi tanku bataljoni.
- i) Ezere – mehanizēts pulks.

Aviācija.

Kā aviācijas bazu pamatnovietojuma rajoni uzskatāmi: Ventspils, Cīrava, Liepāja–Grobiņa, Vaiņode un Ezere. Līdz pamataerodromu izbūvei aviāciju novietot sekojošos rajonos:

- a) Ventspilī – Piltenē vienu iznīcinātāju pulku līdz ar bazi;
- b) Liepājā – Grobiņā vienu iznīcinātāju pulku līdz ar bazi; Vaiņodē–Ezerē vienu bumbvežu pulku līdz ar bazi.

Lai nodrošinātu aviācijas pamatbāzes ar operatīviem aerodromiem, pēc vienošanās starp Latvijas armijas štābu un korpasa vadību nozīmējamās zemes platības kā pamataerodromu novietojuma rajonos, tā arī uz Kuldīgas meridiāna.

Šo nosēšanās laukumu izlūkošana un viņu ierīkošana jāuzsāk vienlaicīgi ar zemes platību ierādīšanu bāzes pamataerodromiem.

II. Kara spēka un kara mantu novietošanai paredzēto ēku, kā arī apmācības laukumiem, tankodromiem, aerodromiem, šaujlaukiem un jaunu ēku celšanai paredzēto zemes gabalu nodošanu, kā arī viņu robežu precīzu nosprašanu izdara Latvijas Republikas Valdība pēc vienošanās ar Padomju Savienības kara spēka korpasa vadību, uzsākot nekavējoties šo darbu veikšanu.

Ēku un zemes platību nomas maksu nosaka Latvijas un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības valdības pēc atsevišķas vienošanās.

III. Padomju Savienības kara spēka ieviešanas sākums tā novietnes rajonos tiek noteikts sekojošos termiņos:

- a) kara flotes bāzēm – nekavējoties;
- b) sauszemes un gaisa spēkiem:
 - 1) Ventspils – Pitrags rajonā 1939. g. 29. oktobrī,
 - 2) Liepājas rajonā 1939. g. 31. oktobrī.

IV. Padomju Savienības kara spēka pārvietošana uz Latvijas teritoriju notiek jauktā kārtībā, kā pa dzelzceļu, tā arī citādā veidā, saskaņā ar klātpielikto vienošanos.

V. Aerodromu izbūvi, kara spēka novietošanai nozīmēto telpu remontus, kā arī ēku un citu telpu jaunbūves veic Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Valdība uz sava rēķina; Latvijas Republikas valdība sniedz iespējamo atbalstu nodrošināšanai ar būvmateriāliem, tehnisko un darba spēku.

VI. Padomju Savienības kara aviācijai piešķirtas tiesības izdarīt lidojumus virs Latvijas teritorijas rietumos no Tukuma meridiāna, izņemot aizliegtās joslas.

Lidojumi uz Padomju Sociālistisko Republiku Savienības teritoriju un atpakaļ notiek pēc vienošanās ar Latvijas armijas štābu.

VII. Saimniecisko, sadzīves, kara spēka daļu un atsevišķu personu pārvietošanās, satiksmes un sakaru līdzekļu lietošanas un citu jautājumu kārtošana, kas saistīti ar Padomju Savienības kara spēka

48

I-1-b.

14

Konfidenciali.

VIENOŠANĀS PROTOKOLS

STARP LATVIJAS ARMIJAS UN STRĀDNIĒKU-ZEMNIEKU SARKANĀS ARMIJAS VADĪBAS PĀRSTĀVJIEM PAR PADOMJU SOCIĀLISTISKO REPUBLIKU SAVIENĪBAS KARĀSPĒKA DAĻU NOVIETOŠANU LATVIJAS REPUBLIKAS TERITORIJĀ.

R i g ā, 1939.gada "23." oktobri.

Saskaņā ar 5.oktobri 1939.g.noslēgto Savstarpējās Palīdzības pakta starp Latvijas Republiku un Padomju Sociālistisko Republiku Savienību 3.pantu n o l ū m a :

I. Padomju Sociālistisko Republiku Savienības karaspēka daļas kopkaitā līdz divdesmit pieci tūkstoši cilvēku novietojas Latvijas Republikas teritorijā sekojošos rajonos:

Sauszemes karaspēks.

- a) Pitrags - Mazirbe - viens strēlnieku bataljons un pulka artilērija.
- b) Ventspils - viens strēlnieku pulks (bez viena bataljona un pulka artilērijas), lielgabalu artilērijas pulka viens divīzijs.
- c) Liepāja - strēlnieku divīzijas pārvalde ar speciālām daļām: tanku, sapieņu, izlūku un sakaru bataljoniem; divi strēlnieku pulki (viens no tiem bez viena bataljona un pulka artilērijas); haubiņu artilērijas pulks un lielgabalu artilērijas pulks (bez viena divīziona).
- d) Ēdole - viens strēlnieku bataljons un pulka artilērija.
- e) Durbe - st. Ilmaja - Diž-Ilmaja - Maz-Ilmaja - tanku brigādes motorizēts strēlnieku bataljons, remonta bataljons un kaujas apgādes bataljons.
- f) Paplaka - viens tanku bataljons.
- g) Priekule - viens tanku bataljons un tanku brigādes štābs.
- h) Vaiņode - divi tanku bataljoni.
- i) Ezere - mehanizēts pulks.

Aviācija.

ĒK aviācijas bazu pamatnovietojuma rajoni uzskatāmi: Ventspils Cīrava, Liepāja - Grobiņa, Vaiņode un Ezere. Līdz pamataerodromu izbūvei aviāciju novietot sekojošos rajonos: a) Ventspīlī-Piltēnē vienu

2. dok. Latvijas armijas un PSRS Strādnieku-zemnieku Sarkanās armijas pirmās komisijas 1939. gada 23. oktobra konfidencialās vienošanās protokols Rīgā par Padomju Sociālistisko Republiku Savienības karaspēka daļu novietošānu Latvijas teritorijā.

atrašanās Latvijas Republikas teritorijā, notiek pēc savstarpējas vienošanās starp Latvijas armijas apgabala garnizona priekšnieku un Padomju Savienības kara spēka korpusa vadību.

Domstarpību gadījumā jautājumu izšķir Latvijas armijas komandieris un Strādnieku-zemnieku Sarkanās armijas Kaļiņina kara apgabala priekšnieks.

Jautājumi par civiltiesisku strīdu izšķiršanu, kā arī kriminālvajāšanu ir sevišķas vienošanās priekšmets Latvijas Republikas un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības valdības starpā.

VIII. Šis protokols sastādīts divos oriģinālos latvju un krievu valodā.

Latvijas armijas militārā komisija:	Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Strādnieku-zemnieku Sarkanās armijas militārā komisija:
Priekšsēdētājs	Priekšsēdētājs
Ģenerālis /paraksts/ (Hartmanis)	Komkor. /paraksts/ (Boldin)
Locekļi:	Locekļi:
Admirālis /paraksts/ (Spāde)	Komkor. (Pavlov)
Pulkvedis /paraksts/ (Jeske)	Komdiv. (Aļeksejev)
Pulkvedis /paraksts/ (Baško)	Komdiv. /paraksts/ (Morozov)
Pulkvedis /paraksts/ (Grosbarts)	Brigkomissar /paraksts/ (Marejev)
Pulkvedis /paraksts/ (Kārklīšs)	

3. dok. Latvijas un Padomju Savienības armijas un flotes vadības 1939. gada 23. oktobra otrās komisijas konfidenciālās vienošanās protokols Rīgā par pastāvīgiem transporta kuģu reisiem zem Padomju Savienības kara kuģu (ostu) karoga sakaru uzturēšanai starp Padomju Sociālistisko Republiku Savienības ostām un Padomju Savienības Jūras spēku bāzēm Latvijā.

Avots: Krievijas Valsts kara arhivs, 4. f., 14. apr., 2437. l., 27. lp. Oriģinālmašīnraksts latviešu valodā ar komisiju priekšsēdētāju un locekļu parakstiem.

Konfidenciāli.

Nr. 5.

VIENOŠANĀS PROTOKOLS

STARP LATVIJAS UN PADOMJU SAVIENĪBAS ARMIJAS UN FLOTES VADĪBU PAR PASTĀVĪGIEM TRANSPORTA KUĢU REISIEM ZEM PADOMJU SAVIENĪBAS KARA KUĢU (OSTU) KAROGA SAKARU UZTURĒŠANAI STARP PADOMJU SOCIĀLISTISKO REPUBLIKU SAVIENĪBAS OSTĀM UN PADOMJU SAVIENĪBAS JŪRAS SPĒKU BĀZĒM LATVIJĀ.

1. Padomju Savienības Kara flotes vadības sūtītie transporta kuģi ar militaru kravu, kurinamo materiālu un cilvēkiem uz Latvijas ostām, kurās ierīkotas Padomju Savienības flotes un aviācijas bāzes, kuģo zem Padomju Sociālistisko Republiku Savienības kara ostas karoga pēc Padomju Savienības Kara flotes vadības sastādītā reisu saraksta.
2. Šo transporta kuģu nosaukumus un ārējā izskata raksturojumus Padomju Savienības Kara flotes vadība laikus paziņo Latvijas armijas vadībai novērošanas un sakaru posteņu, robežsargu, muitas un ostu priekšnieku informācijai.

III. Minētie transporta kuģi ir brīvi no jebkuras muitas, sanitaras vai citas kādas kontroles un viņiem ir brīvas kuģošanas tiesības Latvijas ūdeņos un tiesības iebraukt Latvijas ostās līdzīgi, kā tas ir ar Latvijas un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības kara kuģiem.

IV. Sastādīts Rīgā, 4 oriģinālos, 2 latviešu un 2 krievu valodā, 1939. g. 23. oktobrī.

Latvijas militārās komisijas
priekšsēdētājs

Ģenerālis
/paraksts/
(Hartmanis)

Komisijas loceklis, Latvijas
flotes komandieris

Admirālis
/paraksts/
(Spāde)

Padomju Sociālistisko Republiku
Savienības Kara flotes priekšsēdētājs,
Padomju Sociālistisko Republiku
Savienības Kara flotes tautas komisāra
vietnieks
II ranga flotes flagmanis
/paraksts/
(Isakov)
Komisijas loceklis, Padomju
Sociālistisko Republiku Savienības
Kara flotes galvenā jūras štāba
priekšnieka vietnieks
I ranga kapteinis
/paraksts/
(Alafuzov)

4. dok. Latvijas un Padomju Savienības armijas un flotes vadību otrās komisijas 1939. gada 23. oktobra konfidenciālās vienošanās protokolos Rīgā par Padomju Sociālistisko Republiku Savienības kara flotes bāzes iekārtošanu Ventspilī.

Avots: Krievijas Valsts kara arhīvs, 4. f., 2437. l., 14. apr., 21.–22. lp. Oriģinālmašīnraksts latviešu valodā ar komisiju priekšsēdētāju un locekļu parakstiem.

Konfidenciāli.

No. 2.

VIENOŠANĀS PROTOKOLS

STARP LATVIJAS UN PADOMJU SAVIENĪBAS ARMIJAS UN FLOTES VADĪBU PAR PADOMJU SOCIĀLISTISKO REPUBLIKU SAVIENĪBAS KAĶA FLOTES BĀZES IERĪKOŠANU VENTSPILĪ.

Saskaņā ar 1939. gada 5. oktobrī Maskavā starp Latviju un Padomju Sociālistisko Republiku Savienību noslēgto savstarpējās palīdzības paktu:

1. Kā bāze Padomju Savienības kara kuģiem piešķiramas Ventspilī divas kuģu piestātnes Ventas upes ziemeļu (labajā) krastā ar piekļaujošos teritoriju, kā tas redzams uz šim protokolam pievienotās kartes.
2. Šī protokola 1. punktā minētā teritorijā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības kara flotes vadībai piešķirtas tiesības būvēt ostas hidrotehniskās ierīces un kuģu piestātnes, noliktavas un stacijas, dienesta un dzīvojamās telpas, kā arī izveidot dzelzceļus un zemes ceļus un novietot apkalpi.
3. Latvijas valdība piešķir Padomju Savienības kara flotes vadībai tiesības pirkt vai⁵ nomāt ierīces, kas atrodas 1. punktā minētā teritorijā uz sevišķas vienošanās panākumiem nosacījumiem.
Tuvākā laikā un ne vēlāk kā līdz š. g. 27. oktobrim Latvijas valdība nodrošina novērošanas un saķaru posteņa telpu nodošanu un līdz š. g. 5. novembrim⁶ atbrīvo un nodod labības noliktavu No. 3. Padomju Savienības kara flotes vadība atstāj sev tiesības pēc vajadzības papildus pieteikt terminus bij. saldētavas ēkas un noliktavas No. 16 nodošanai.
4. Lai aizsargātu Ventspils bazē atrodošos Padomju Savienības kara flotes kuģus un pašu pilsētu no jūras un no gaisa, Padomju Savienības kara flotes vadībai piešķirtas tiesības 1. punktā minētā

⁵ Vārdi "pirkt vai" ar tinti izsvītroti. – Red.

⁶ Datumi "27" un "5" ierakstīti ar roku. – Red.

teritorijas iecirknī, kā arī 5 kilometru platā piekrastes joslā no Ventspils līdz Lībciemam, to ieskaitot, kā tas atzīmēts klātpieliktā kartē, uzstādīt visāda kalibra un daudzuma krasta baterijas, ieskaitot šo bateriju skaitā arī dzelzceļu baterijas ar viņu pievedceļiem un pozīcijām, kā arī zenīta baterijas un starmetēju stacijas un celt ēkas apkalpes novietošanai. Bateriju, starmetēju staciju un pārējo ierīču precīzas atrašanās vietas tiks noteiktas, papildus savstarpīgi vienojoties pēc sikas izpētišanas un apzināšanas.

5. Latvijas iestādes sniedz Padomju Savienības kara flotes vadībai visādu palīdzību Ventspils bazē atrodošos Padomju Savienības kara kuģu apgādes nodrošināšanai ar dzeramo un katlu ūdeni, elektrisko strāvu, tvaika apkurināšanai aukstā laikā, ceļiem krāniem, remontu līdzekļiem Ventspils iespējamību robežās par maksu pēc īpašas vienošanās.
6. Latvijas iestādes sniedz Padomju Savienības kara flotes vadībai visādu palīdzību pie darba spēka pieņemšanas un būvmateriālu iepirkšanas, kas vajadzīgi bāzes ierīču remontam vai viņu savešanai kārtībā, kā arī noliktavu ēku pārbūvei.
7. Padomju Savienības kara flotes vadībai ierādāmā teritorija, paliekot saskaņā ar savstarpējās palīdzības paktu starp Latviju un Padomju Sociālistisko Republiku Savienību, Latvijas Republikas teritorija nododama Padomju Savienības kara flotes vadības lietošanā uz nomas tiesībām pret samaksu pēc īpašas vienošanās.
8. Lidojumu un pārvietošanās kārtību 1. punktā minētās teritorijas robežās, kā arī Ventas upes kreisajā krastā novietoto objektu iecirkņos (sk. 4. punktu) nosaka Padomju Savienības kara flotes vadība. Kuģošanas un lidojumu kārtību visā Ventspils ostas teritorijā un viņai piekļaujošā jūras rajonā nosaka kopīgi Latvijas kara flotes vadība un Latvijas ostās bazēs atrodošos Padomju Savienības kara flotes vecākais priekšnieks.
9. Sastādīts Rīgā, 4 oriģinālos, 2 latviešu un 2 krievu valodā, 1939. g. 23. oktobrī.⁷

Latvijas militārās komisijas
priekšsēdētājs

Ģenerālis
/paraksts/
(Hartmanis)

Komisijas loceklis, Latvijas
flotes komandieris

Admirālis
/paraksts/
(Spāde)

Padomju Sociālistisko Republiku
Savienības Kara flotes priekšsēdētājs,
Padomju Sociālistisko Republiku
Savienības Kara flotes tautas komisāra
vietnieks
II ranga flotes flagmanis
/paraksts/
(Isakov)

Komisijas loceklis Padomju
Sociālistisko Republiku Savienības
Kara flotes galvenā jūras štāba
priekšnieka vietnieks
I ranga kapteinis
/paraksts/
(Alafuzov)

⁷ Datums "23" ierakstīts ar roku. – Red.

5. dok. Latvijas armijas un PSRS Strādnieku-zemnieku Sarkanās armijas otrās komisijas 1939. gada 23. oktobra konfidenciālās vienošanās protokols Rīgā par Irbes šauruma aizsardzību.

Avots: Krievijas Valsts kara arhivs, 4. f., 14. apr., 2437. l., 19.–20. lp. Oriģinālmašīnraksts latviešu valodā ar komisiju priekšsēdētāju un locekļu parakstiem.

Konfidenciāli.

VIENOŠANĀS PROTOKOLS

STARP LATVIJAS UN PADOMJU SAVIENĪBAS ARMIJAS UN FLOTES VADĪBU PAR IRBES JŪRAS ŠAURUMA AIZSARDZĪBU.

Saskaņā ar 1939. gada 5. oktobrī starp Latviju un Padomju Sociālistisko Republiku Savienību noslēgtā Savstarpējā palīdzības pakta 3. panta 2. rindkopu:

- I. Padomju Savienības kara flotes vadībai piešķirtas tiesības ierīkot krasta artilērijas (aizsardzības) bāzi piekrastes joslā no Ventspils līdz Pitragam, pēdējo ieskaitot, 5 kilometru platumā, kā tas atzīmēts klātpieliktā kartē.
- II. I punktā norādītā piekrastes joslā Padomju Savienības kara flotes vadībai piešķirtas tiesības:
 - a) būvēt dzelzceļus un zemes ceļus kustošās artilērijas, ieskaitot arī dzelzceļu artilēriju, manevrēšanai un apgādei. It īpaši Latvijas armijas vadība necels iebildumus pret minētā piekrastes joslā atrodošos sliežu ceļa pāršūšanu no 600 milimetriem uz 1524 milimetriem;
 - b) izbūvēt pozīcijas visādu kalibru smagām krastu baterijām;
 - c) uzstādīt stacionāras un zenita batarejas;
 - d) turēt manevrējošu artilēriju, kā uz sliedēm, tā arī ar mechanisku dzinējspēku.
- III. Lai nodrošinātu sakarus un jūras novērošanu krasta un zenita artilērijai, Padomju Savienības kara flotes vadībai piešķirtas tiesības I punktā minētā piekrastes joslā uzbūvēt un uzturēt:
 - a) novērošanas un komandpostenus,
 - b) sakaru un novērošanas posteņus, it īpaši Ovižu bākā un Miķeļbākas bākā,
 - c) radiotelegrafa stacijas,
 - d) telefona un telegrafa līnijas,
 - e) hidroфона stacijas,
 - f) starmetēju stacijas.
- IV. Padomju Savienības kara flotes vadībai piešķirtas tiesības I punktā minētā piekrastes joslā uzbūvēt nepieciešamās noliktavas, dienesta un dzīvojamās ēkas apkalpes novietošanai.
- V. Sakaru uzturēšanai starp Latvijas krastā novietojamām batarejām un Saaremaa batarejām, Padomju Savienības kara flotes vadībai nododams zemūdens kabelis starp Miķeļbāku un Cereli.
- VI. I un IV punktā minētā piekrastes joslā ierādāmo iecirkņu precīzas robežas nosakamas pēc attiecīgu izmeklējumu un rekonoscēšanas izdarīšanas.
- VII. Padomju Savienības kara flotes vadībai ierādāmie iecirkņi, paliekot saskaņā ar Savstarpējās palīdzības paktu starp Latviju un Padomju Sociālistisko Republiku Savienību, Latvijas Republikas teritorija, nododami Padomju Savienības kara flotes vadībai lietošanā uz nomas tiesībām pēc īpašas vienošanās. Ēkas un ierīces šīnīs iecirkņos, kuras, pēc vienošanās ar Latvijas armijas vadību, Padomju Savienības kara flotes vadība varētu izlietot 3. un 4. punktā minētām vajadzībām, iznomājamas vai pārdodamas⁸ Padomju Savienības kara flotes vadībai pēc īpašas vienošanās.
- VIII. Padomju Savienības kara flotes vadībai piešķirtas tiesības noteikt 6. punktā minēto iecirkņu robežas apsardzības, sardzes, pārvietošanas un lidojumu kārtību pēc sava ieskata, bet visas I punktā paredzētās piekrastes joslas robežās pēc vienošanās ar Latvijas Armijas vadību.
- IX. Latvijas iestādes sniedz Padomju Savienības kara flotes vadībai visādu palīdzību pie darba un tehnisko spēku pieņemšanas un būvmateriālu iepirkšanas, kas vajadzīgi remontam vai bāzes ierīču savešanai kārtībā, kā arī noliktavas ēku pārbūvei vai jaunbūvei.

⁸ Vārdi "vai pārdodamas" svitroti. – Red.

X. Sastādīts Rīgā, 4 oriģinālos, 2 latviešu un 2 krievu valodā, 1939. g. 23. oktobrī.⁹

Latvijas militārās komisijas
priekšsēdētājs

Generalis
/paraksts/
(Hartmanis)

Komisijas loceklis, Latvijas
flotes komandieris

Admiralis
/paraksts/
(Spāde)

Padomju Sociālistisko Republiku
Savienības Kara flotes priekšsēdētājs,
Padomju Sociālistisko Republiku
Savienības Kara flotes tautas komisāra
vietnieks

II ranga flotes flagmanis
/paraksts/
(Isakov)

Komisijas loceklis, Padomju
Sociālistisko Republiku Savienības
Kara flotes galvenā jūras štaba
priekšnieka vietnieks

I ranga kapteinis
/paraksts/
(Alafuzov)

6. dok. Latvijas un Padomju Savienības armijas un flotes vadības otrās komisijas konfidenciālās vienošanās protokols 1939. gada 23. oktobrī Rīgā par Padomju kara flotes kuģu bāzi Liepājā.

Avots: Krievijas Valsts kara arhīvs, 4. f., 14. apr., 2437. l., 23.–24. lp. Oriģinālmašīnraksts latviešu valodā ar komisiju priekšsēdētāju un locekļu parakstiem.

Konfidenciāli.

Nr. 3.

VIENOŠANĀS PROTOKOLS

STARP LATVIJAS UN PADOMJU SAVIENĪBAS ARMIJAS UN FLOTES VADĪBU PAR PADOMJU KARA FLOTES KUĢU BAZI LIEPĀJĀ.

Saskaņā ar 1939. g. 5. oktobra Savstarpējās palīdzības paktu starp Latviju un Padomju Sociālistisko Republiku Savienību:

- 1) Padomju Savienības kara flotes kuģu bāzei Liepājā, kara ostā, Padomju Savienības kara flotes vadībai piešķirtas:
 - a) priekšostas ziemeļu daļa norobežota ar 56° 32' 30" platumu paraleli dienvidos;
 - b) piestātņu daļa kanāla ziemeļu krastā uz dienvidiem no kara nometnes;
 - c) ziemeļu baseina rietumu daļa.
 Padomju kara flotes vadībai ir tiesības turpmāk ierīkot piestātnes austrumu baseina dienvidu krastā. Šajā punktā pieminēto objektu robežas norādītas šim protokolam pievienotā kartē.
- 2) Šā protokola 1. punktā norādītās sauszemes un ūdeņu robežās Padomju kara flotes vadībai ir tiesība ierīkot un būvēt hidrotehniskas ostas ierīces un piestātnes, noliktavas un stacijas, jūras aerodromus, novērošanas un sakaru posteņus, dienesta un dzīvojamās telpas, kā arī izveidot dzelzceļus un zemes ceļus un novietot to apkalpi. Bāzes apkalpe novietojama Kara ostā kopējā garnizonā ar Strādnieku un zemnieku Sarkanās armijas sauszemes karaspēku.
- 3) Latvijas Valdība atļaus Padomju kara flotes vadībai 1. punktā norādīto teritoriju rajonā nomāt ierīces uz sevišķas vienošanās ceļā nosakamiem noteikumiem.
- 4) Padomju Savienības kara flotes bāzes Liepājā un arī pašas ostas un pilsētas aizsardzībai no jūras un gaisa Padomju Sociālistisko Republiku Savienības kara flotes vadībai ir tiesība jūras krastā uz ziemeļiem un dienvidiem no Liepājas uzstādīt katrā kalibra un katrā vairumā krasta baterijas, to

⁹ Datums "23" ierakstīts ar roku. – Red.

¹⁰ "2" ierakstīts ar roku. – Red.

skaitā dzelzceļu baterijas ar piedvedceļiem un pozīcijām, kā arī zenitbaterijas, starmešu stacijas un noliktavas un būvēt celtnes apkalpes novietošanai. Bateriju, starmešu staciju un citu ierīču tiešās atrašanās vietas noteiks vēlāk pēc sevišķas vienošanās, pēc sikas izpētišanas un apzināšanas.

- 5) Latvijas valdība sniedz Padomju Savienības kara flotes vadībai visādu iespējamu palīdzību Liepājā bazeto Padomju kara flotes kuģu apgādē ar dzeramo un katlu ūdeni un vajadzīgo daudzumu elektriskās enerģijas un skābekļa. Padomju kara flotes vadībai sniedzama visāda iespējama palīdzība vienošanas panākšanā ar kuģu remontu fabriku par kuģu dokošanu un to remontu fabrikas tehnisko iespēju robežās. Latvijas vadība sniedz atbalstu Padomju kara flotes vadībai izgatavot un uzstādīt kabelus un transformatoru stacijas uz Padomju kara flotes kuģu bāzes teritorijas. Aukstā laika periodā Latvijas iestādes sniedz atbalstu Padomju kara flotes vadībai iegūt kuģu apsildīšanas līdzekļus (apkurinātājus, velkoņus). Samaksa izdarama pēc sevišķas vienošanās.
- 6) Latvijas iestādes sniedz visādu iespējamu atbalstu Padomju flotes vadībai sagādāt darba spēku un iegūt būvmateriālus, kas vajadzīgi bāzes ierīču remontiem vai to savešanai pienācīgā kārtībā, kā arī noliktavu ēku pārbūvei un jaunu celšanai.
- 7) Padomju kara flotes vadībai nododamā teritorija, paliekot saskaņā ar Savstarpējās palīdzības paktu starp Latvijas Republiku un Padomju Sociālistisko Republiku Savienību, Latvijas Republikas teritorija, pāriet Padomju kara flotes vadības rīcībā uz nomas pamatiem pret samaksu pēc īpašas vienošanās.
- 8) Lidojumu un satiksmes kustības kārtību 1. punktā minētā teritorijā un ūdeņos, kā arī vietās, kur saskaņā ar 4. punktu būs uzstādītas krasta baterijas, nosaka Padomju kara flotes vadība. Kuģošanas un lidojumu kārtību visā Liepājas ostas teritorijā un tai pieguļojo ūdeņu rajonā nosaka Latvijas kara flotes vadība kopīgi ar Latvijas ostās bazētās Padomju kara flotes vecāko priekšnieku. Līdz ar to Padomju vadība apņemas neapgrūtināt normālo pieeju pie Tosmares un Cukura fabrikas apgādes un remonta kuģiem, izņemot apstākļus radušos kara laikā.
- 9) Sastādīts Rīgā, 4 oriģinālos, 2 latviešu un 2 krievu valodā, 1939. g. 23. oktobrī.¹¹

Latvijas militārās komisijas
priekšsēdētājs

Ģenerālis
/paraksts/
(Hartmanis)

Komisijas loceklis, Latvijas
flotes komandieris

Admirālis
/paraksts/
(Spāde)

Padomju Sociālistisko Republiku
Savienības Kara flotes priekšsēdētājs,
Padomju Sociālistisko Republiku
Savienības Kara flotes tautas
komisāra vietnieks
II ranga flotes flagmanis
/paraksts/
(Isakov)

Komisijas loceklis Padomju
Sociālistisko Republiku Savienības
Kara flotes galvenā jūras štāba
priekšnieka vietnieks
I ranga kapteinis /paraksts/
(Alafuzov)

¹¹ Datums "23" ierakstīts ar roku. – Red.

7. dok. Latvijas un Padomju Savienības armijas un flotes vadības otrās komisijas konfidencialās vienošanās protokols 1939. gada 23. oktobrī Rīgā par PSRS jūras bāzu ierīkošanu Latvijā.

Avots: Krievijas Valsts kara arhivs, 4. f., 2437. l., 25. lp. Oriģinālmašīnraksts latviešu valodā ar komisiju priekšsēdētāju un locekļu parakstiem.

Konfidenciali.

Nr. 4.

VIENOŠANĀS PROTOKOLS

STARP LATVIJAS UN PADOMJU SAVIENĪBAS ARMIJAS UN FLOTES VADĪBU PAR JŪRAS AVIACIJAS BAZU IERĪKOŠANU.

Saskaņā ar slepeno protokolu pie 1939. gada 5. oktobra Savstarpējās palīdzības pakta starp Latviju un Padomju Sociālistisko Republiku Savienību:

1. Padomju Savienības kara flotes vadībai piešķirtas tiesības ierīkot jūras aviācijas bāzes:
 - a) Liepājas jūras aerodromā;
 - b) Bušnieku un Durbes ezeros pēc attiecīgu pētījumu izdarīšanas viņos.
2. Padomju Savienības kara flotes vadībai piešķirtas tiesības pēc vienošanās ar Latvijas armijas vadību būvēt 1. punktā minētos aerodromos angarus, nolaišanās vietas, noliktavas, dienesta un dzīvojamās telpas apkalpes novietošanai.
3. Padomju Savienības kara flotes vadībai iznomājami Liepājas jūras aerodromā divi angari un noliktavas.
4. Lidojumu drošības uzturēšanai augšā minētos (p. 1.) aerodromos tiek noteiktas aizliegto lidojumu zonas 5 kilometru radiusā no minēto aerodromu centriem, bet Liepājas – 3 kilometru.
5. Padomju Savienības jūras aviācijai piešķirtas tiesības izdarīt lidojumus virs Latvijas teritorijas uz rietumiem no Tukuma meridiana tāpat kā Latvijas kara lidmašīnām, izņemot aizliegtās zonas.
6. Latvijas iestādes sniedz Padomju Savienības kara flotes vadībai atbalstu pie darba spēka līgšanas un būvmateriālu iegādes nepieciešamo aerodromu būvei un visu uzmērīšanas, ģeoloģisko un pārējo materiālu un pētījumu saņemšanai.
7. Aerodromu teritorijā ietilpstošie iecirkņi paliek Latvijas Republikas teritorija un viņas īpašums un nododami Padomju Savienības kara flotes vadībai uz nomas tiesībām pret samaksu pēc īpašas vienošanās.
8. Sastādīts Rīgā, 4 oriģinālos, 2 latviešu un 2 krievu valodā, 1939. g. 23. oktobrī.¹²

Latvijas militārās komisijas
priekšsēdētājs

Ģenerālis
/paraksts/
(Hartmanis)

Komisijas loceklis, Latvijas
flotes komandieris

Admirālis
/paraksts/
(Spāde)

Padomju Sociālistisko Republiku
Savienības Kara flotes priekšsēdētājs,
Padomju Sociālistisko Republiku
Savienības Kara flotes tautas komisāra
vietnieks
II ranga flotes flagmanis
/paraksts/
(Isakov)

Komisijas loceklis, Padomju
Sociālistisko Republiku Savienības
Kara flotes galvenā jūras štāba
priekšnieka vietnieks
I ranga kapteinis
/paraksts/
(Alafuzov)

¹² Datums "23" ierakstīts ar roku. – Red.

8. dok. Latvijas un Padomju Savienības armijas un flotes vadības otrās komisijas konfidencialās vienošanās protokols 1939. gada 23. oktobrī Rīgā par hidrogrāfisku darbu veikšanas kārtību un materiālu aprēķinu.

Avots: Krievijas Valsts kara vēstures arhivs, 4. f., 14. apr., 2437. l., 29. lp. Oriģinālmašīnraksts latviešu valodā ar komisiju priekšsēdētāju locekļu parakstiem. Vienošanās protokola 8. paragrāfs svītrots. Pie paragrāfa rezolūcija "Svītrotu nelasīt" un PSRS Kara flotes tautas komisāra vietnieka Isakova un Latvijas armijas admirāļa Spādes paraksti.

Konfidenciali.

No. 6.

VIENOŠANĀS PROTOKOLS

STARP LATVIJAS UN PADOMJU SAVIENĪBAS ARMIJAS UN FLOTES VADĪBU PAR HIDROGRAFISKU DARBU IZVEŠANAS KĀRTĪBU UN MATERIĀLU APMAIŅU.

Lai nodrošinātu visātrāko ostu-bazu uzbūves iesākšanu sevišķās vienošanās noteiktās vietās, kā arī lai nodrošinātu Padomju Savienības flotes vienību un kara kuģu kuģošanu un manevrēšanu, Latvijas armijas vadība atļauj Padomju Savienības kara flotes vadībai:

1. Hidrogrāfisko kuģu netraucētu kuģošanu un enkurošanu Latvijas teritoriālos ūdeņos.
2. Hidrogrāfisko tralēšanas, hidroloģisko, hidrogrāfisko un uzmērīšanas darbu izvešanu tanis Latvijas teritoriālos ūdeņos, kas piekļauti Padomju Sociālistisko Republiku Savienības kara flotes bazēm.
3. Papildu apstoderējumu, vadliniju, vaduguņu, boju, bāku, radiobāku un hidroakustisku ierīču uzstādīšanu pēc vienošanās ar Latvijas finanču ministrijas Jūrniecības departamentu.
4. Speciālu jūras poligonu iežogojumu un kuģošanas ierobežošanu viņos. Šie poligoni nozīmējami pēc vienošanās starp Latvijas kara flotes vadību un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības kara flotes vadību tā, lai tie netraucētu normālo tirdzniecības kuģniecību.
5. Topogrāfisko, uzmērīšanas un aprakstīšanas darbu izvešanu uz teritorijas, kas piekļaujas Padomju flotes bazēšanas vietām, kā arī Irbes jūras šaurumā, kā arī uzstādīt nepieciešamās papildu trianguļācijas zīmes.
6. Regulāru, savstarpēju, meteoroloģisku, hidroloģisku un ledus ziņojumu, karšu, plānu un aprakstu apmaiņu starp Padomju Sociālistisko Republiku Savienības hidrogrāfisko pārvaldi un Latvijas finanču ministrijas Jūrniecības departamentu, kā arī papildus meteoroloģisko staciju ierīkošanu uz iepriekšējās vienošanās pamata.
7. Nodot Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Baltijas flotes vadības rīcībā visus Latvijas iestāžu rīcībā atrodošos materiālus par Latvijas teritoriālo ūdeņu hidrogrāfiskiem, hidroapprakstošiem un uzmērīšanas darbiem, no protokolos 1., 2., 3. paredzētiem rajoniem, tāpat arī šo rajonu sīkas kartes, ostu pieeju un kuģošanas rajonu planšetes, kā arī visus materiālus par šo ostu izbūvju pētīšanas darbiem.
8. Nodot Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Baltijas flotes vadības rīcībā visu Latvijas iestāžu rīcībā atrodošos Latvijas teritoriālo ūdeņu hidrogrāfisko, hidroapprakstošo un uzmērīšanas materiālu kopijas, ciktāl tās attiecas uz jūras un artilērijas bazu ierīkošanai nodotiem iecirkņiem, tāpat arī sīko karšu, ostu pieeju un kuģošanas rajonu planšetu kopijas un visus ostas izbūvju pētīšanas materiālus, ciktāl tie attiecas uz jau minētiem bazu iecirkņiem.¹³
9. Sastādīts Rīgā, 4 oriģinālos, 2 latviešu un 2 krievu valodā, 1939. g. 23. oktobrī.¹⁴

Latvijas militārās komisijas
priekšsēdētājs

Padomju Sociālistisko Republiku
Savienības Kara flotes priekšsēdētājs,

¹³ Astotais vienošanās paragrāfs oriģinālā nosvītrots. Admirāļa Spādes un II ranga flotes flagmaņa Isakova parakstīta piezīme "Svītrotu nelasīt". – Red.

¹⁴ Datums "23" ierakstīts ar roku. – Red.

Generālis
/paraksts/
(Hartmanis)

Komisijas loceklis, Latvijas
flotes komandieris

Admirālis
/paraksts/
(Spāde)

Padomju Sociālistisko Republiku
Savienības Kara flotes tautas
komisāra vietnieks

II ranga flotes flagmanis
/paraksts/
(Isakov)

Komisijas loceklis, Padomju
Sociālistisko Republiku Savienības
Kara flotes galvenā jūras štāba
priekšnieka vietnieks

I ranga kapteinis
/paraksts/
(Alafuzov)

9. dok. Padomju kara flotes vadības un Latvijas Kara flotes vadības otrās komisijas 1939. gada 23. oktobra konfidenciālās vienošanās protokols par trešo valstu kara kuģu apmeklējumiem Latvijas ostās, kur atrodas Padomju kara flotes kuģu bāzes.

Avots: Krievijas Valsts kara arhīvs, 4. f., 14. apr., 2437. l., 31. lp. Oriģinālmašīnraksts latviešu valodā ar komisiju priekšsēdētāju un locekļu parakstiem.

Konfidenciāli

Nr. 7.

VIENOŠANĀS PROTOKOLS

STARP PADOMJU KARA FLOTES VADĪBU UN LATVIJAS KARA FLOTES VADĪBU PAR TREŠO VALSTU KARA KUĢU APMEKLĒJUMIEM LATVIJAS OSTĀS, KUR ATRODAS PADOMJU KARA FLOTES KUĢU BĀZES.

- I. Atļaujas apmeklēt ostas – Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Kara flotes kuģu bāzes trešo valstu kara kuģiem dod Latvijas valdība tikai pēc Padomju valdības iepriekšējās piekrišanas, pie kam pēdējai tiesība šādus apmeklējumus noraidīt.
- II. Visas sarunas ar trešām valstīm jautājumā par viņu kara kuģu ienākšanu minētās ostās ved tikai Latvijas valdība savā vārdā. Padomju valdība tieši vai caur savu kara-jūras spēku vadību savu piekrišanu tādai ienākšanai dod tikai Latvijas valdībai.
- III. Trešo valstu kara kuģiem, apmeklējot šādas ostas-bāzes, uzraudzība par vispār pieņemto starptautisko noteikumu izpildīšanu no šo trešo valstu kara kuģu puses piekrit (paliek) Latvijas iestādēm. Šo noteikumu neizpildīšanas kā arī apmeklējuma nolieguma neievērošanas gadījumā Padomju kara-jūras spēki var sniegt palīdzību uz Latvijas iestāžu pieteikumu.
- IV. Šis protokols stājas spēkā pēc tā apstiprināšanas no Latvijas ārlietu ministra un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības ārlietu komisāra.
- V. Sastādīts Rīgā, 4 oriģinālos, 2 latviešu un 2 krievu valodā, 1939. g. 23. oktobrī.¹⁵

Latvijas militārās komisijas
priekšsēdētājs

Generalis
/paraksts/
(Hartmanis)

Padomju Sociālistisko Republiku
Savienības Kara flotes priekšsēdētājs,
Padomju Sociālistisko Republiku
Savienības Kara flotes tautas komisāra
vietnieks
II ranga flotes flagmanis
/paraksts/
(Isakov)

¹⁵ Datums "23" ierakstīts ar roku. – Red.

Komisijas loceklis, Latvijas
flotes komandieris

Admiralis
/paraksts/
(Spāde)

Komisijas loceklis, Padomju
Sociālistisko Republiku Savienības
Kara flotes galvenā jūras štaba
priekšnieka vietnieks
I ranga kapteinis
/paraksts/
(Alafuzov)

10. dok. Latvijas Republikas un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības armijas un flotes vadības otrās komisijas 1939. gada 23. oktobra konfidenciālās vienošanās protokols Rīgā par kara noslēpumu glabāšanu.

Avots: Krievijas Valsts kara arhīvs, 4. f., 14. apr., 2437. l., 33. lp. Oriģinālmašīnraksts latviešu valodā ar komisiju priekšsēdētāju un locekļu parakstiem.

Konfidenciāli

Nr. 8.

VIENOŠANĀS PROTOKOLS

STARP LATVIJAS REPUBLIKAS UN PADOMJU SOCIĀLISTISKO REPUBLIKU SAVIENĪBAS ARMIJAS UN FLOTES VADĪBU PAR KARA NOSLĒPUMU GLABĀŠANU.

Saskaņā ar 3. oktobri 1939. g. noslēgto Savstarpējās palīdzības paktu starp Latviju un Padomju Sociālistisko Republiku Savienību abām pusēm ir vispusīga interese kara noslēpumu glabāšanā, lai pasargātu Latvijas Republiku un Padomju Sociālistisko Republiku Savienību no svarīgāko valsts un kara noslēpumu izpaušanas, kādēļ abas puses vienojušās:

1. Lai glabātu kara noslēpumus, nodibināt cenzuru attiecībā uz Latvijas, kā arī Padomju Sociālistisko Republiku Savienības presē publicējamām ziņām par Latvijas un Padomju Savienības flotes kara spēka daļu, kuģu, aviācijas un krastu apsardzības daļu dislokāciju, kustībām un pārvietošanām.
2. Ziņas, kas attiecās uz karaspēka daļām, floti, krastu apsardzību, aviāciju un nodrošināšanas dienestu publicējamās presē vai izlietojamās atklātos ziņojumos, tikai pēc attiecīgo pušu armijas un flotes vadības specialas pārbaudes un atļaujas došanas.
3. Šis noteikums zīmējoties tiklab uz periodiskās kā arī uz neperiodiskās preses izdevumiem attiecās arī uz radio, kinematogrāfiju un fotogrāfiju.
4. Šis protokols stājas spēkā pēc viņa apstiprināšanas no Latvijas Republikas Ministru kabineta un Sociālistisko Padomju Republiku Savienības Tautas komisāru padomes.
5. Sastādīts Rīgā, 4 oriģinālos, 2 latviešu un 2 krievu valodā, 1939. g. 23. oktobrī.¹⁶

Latvijas militārās komisijas
priekšsēdētājs

Generalis
/paraksts/
(Hartmanis)

Padomju Sociālistisko Republiku
Savienības Kara flotes priekšsēdētājs,
Padomju Sociālistisko Republiku
Savienības Kara flotes tautas komisāra
vietnieks
II ranga flotes flagmanis
/paraksts/
(Isakov)

Strādnieku-zemnieku sarkanās armijas
militārās komisijas priekšsēdētājs
Komkor
/paraksts/
(Boldin)

¹⁶ Datums "23" ierakstīts ar roku. – Red.

Komisijas loceklis, Latvijas
flotes komandieris

Admiralis
/paraksts/
(Spāde)

Komisijas loceklis Padomju Sociālistisko
Republiku Savienības Kara flotes galvenā
jūras štaba priekšnieka vietnieks
I ranga kapteinis
/paraksts/
(Alafuzov)

11. dok. Latvijas un PSRS militārās vadības trešās komisijas 1939. gada 12. novembra konfidenciālā vienošanās Rīgā par telegrāfa, telefona, radio un pasta izmantošanu, ko veic PSRS bruņotie spēki Latvijas Republikas teritorijā.

Avots: Krievijas Valsts kara arhīvs, 4. f., 14. apr., 2435. l., 26. lp. Oriģinālmāšinraksts latviešu valodā ar komisijas priekšsēdētāja un locekļu parakstiem. Uz dokumenta apalā zīmoga nospiedums ar nacistu ērgļa attēlu un uzrakstu vācu valodā "Militārarkhiva Dancigas nodaļa" (*Heeresarchiv Zweigstelle Danzig*). Sifrs IV-1-b, Nr. 52.

Konfidenciāli

VIENOŠANĀS

PAR TELEGRAFA, TELEFONA, RADIO UN PASTA IZMANTOŠANU NO PSRS BRUŅOTIEM SPĒKIEM LATVIJAS REPUBLIKAS TERITORIJĀ.

1. Latvijas teritorijā novietotie PSRS bruņotie spēki var izmantot esošās telekomunikācijas un pastu pēc Latvijas Republikas likumiem, noteikumiem, tarifiem un starptautiskiem nolīgumiem.
2. Neatkarīgi no esošām telekomunikācijām PSRS bruņotiem spēkiem var iekārtot telegrafa-telefona sakarus ar tiešiem vadiem vai abonēšanas kārtībā. Vajadzīgos vadus starp atsevišķiem garnizoniem ierīko Latvijas Pasta un telegrafa departaments savu iespēju robežās. Uzstādītie aparāti var būt arī PSRS bruņoto spēku īpašums.
3. Tiešos vadus un attiecīgas ierīces iekārto un uztur kārtībā Latvijas Pasta un telegrafa departaments pret faktisko izdevumu samaksu. Tiešie vadi un līnijas paliek Pasta un telegrafa departamenta īpašums.
4. Telegrafa-telefona sakarus abonēšanas kārtībā Pasta un telegrafa departaments ierīko pēc pastāvīgiem noteikumiem un tarifiem.
5. PSRS kaņķaspēka daļu iekšējās vada sakarus savu novietojumu iecirkņā robežās var ierīkot kaņķaspēka daļas ar saviem līdzekļiem, pie kam vadi nedrīkst šķērsot publiskā lietošanā esošos ceļus, ielas, laukumus, kā arī zemes gabalus, kas nav nodoti PSRS bruņoto spēku rīcībā.
6. Latvijas Republikas teritorijā novietoto PSRS bruņoto spēku telegrafa-telefona sakari ar PSRS iekārtājami saskaņā ar Latvijas Republikā spēkā esošiem noteikumiem un tarifiem.
7. Sakari ar Latvijas armijas vadību tiek ierīkoti ar tās līdzekļiem.
8. PSRS bruņotie spēki Latvijas teritorijā telefona-telegrafa sakaru uzturēšanā ar ārzemēm ievēro visus Latvijas starptautiskos nolīgumus.
9. PSRS bruņoto spēku kaņķa radiostacijām Latvijas Republikas teritorijā ir tiesības uzturēt radio sakarus savu atsevišķo garnizonu starpā un ar savu augstāko vadību un viņu izmantošanā pakļaujas: a) visiem Latvijas starptautiskiem nolīgumiem un b) Latvijas Republikas noteikumiem, pie kam PSRS bruņotie spēki aņķemas nekādā gadījumā neizmanto Latvijas Republikai piešķirtos viņņu garumus.
10. PSRS bruņotie spēki aņķemas neierīkot Latvijas teritorijā radiofona raidierīces un nesarikot publiskus radiopriekšnesumus tiešu raidījumu ceļā vai uztverot un pastiprinot citu radiofonu raidījumus. Teiktais neizslēdz citu radiostaciju uztveršanu un pārraidīšanu ar vadu palīdzību kazarmēs, klubos, ēdamtelpās, priekšnieku dzīvokļos u. t. t., kas atrodas PSRS bruņoto spēku novietojuma iecirkņos.
11. Visi PSRS bruņoto spēku pieteikumi un sarakstīšanās par sakaru ierīkošanu, abonēšanu, tāpat arī norēķini ar Latvijas Pasta un telegrafa departamentu kārtojami caur Latvijas armijas pārstāvjiem.

12. Sastādīts Rīgā, divos eksemplāros latviešu un krievu valodā, 1939. gada 12. novembrī.

Generālis
/paraksts/
(Hartmanis)

Korpusa komandieris
Komkor /paraksts/
(Morozov)
Korpusa kaļa komisārs
Brigādes komisārs /paraksts/
(Mareev)

12. dok. Latvijas armijas štāba un Padomju Savienības karaspēka korpusa un flotes vienību vadību trešās komisijas 1939. gada 12. novembra konfidenciālā vienošanās par Padomju Savienības karaspēka un atsevišķu padomju karavīru pārvietošanos Latvijas teritorijā.

Avots: Krievijas Valsts kara arhīvs, 4. f., 14. apr., 2435. l., 7.–8. lp. Oriģinālmašīnraksts latviešu valodā ar komisiju priekšsēdētāju un komisijas locekļu parakstiem. Uz dokumenta apaļā zīmoga nospiedums ar nacistu ērgļa attēlu un uzrakstu vācu valodā "Militärarchiv Dancigas nodaļa" (Heeresarchiv Zweigstelle Danzig). Šifrs III-1-b, Nr. 44.

Konfidenciāli

VIENOŠANĀS

STARP LATVIJAS ARMIJAS ŠTĀBU UN PADOMJU SAVIENĪBAS KAĻASPĒKA KORPUSA UN FLOTES VIENĪBU PAR PADOMJU SAVIENĪBAS KAĻASPĒKA UN ATSEVIŠĶU PADOMJU KAĻAVĪRU PĀRVIETOŠANOS LATVIJAS TERITORIJĀ.

Saskaņā ar vienošanās protokola starp Latvijas armijas pārstāvjiem un Strādnieku-zemnieku Sarka-nās armijas vadības pārstāvjiem par Padomju Sociālistisko Republiku Savienības kaļaspēka daļu novie-tošanu Latvijas Republikas teritorijā no 23. oktobra 1939. g. paragrāfu 7, Latvijas armijas štābs no vie-nas puses un Latvijā novietotā Padomju Savienības Kaļaspēka korpusa un flotes vienību vadība no ot-ras puses vienojās par zemāk minēto Padomju Savienības kaļaspēka un atsevišķu Padomju Savienības kaļavīru pārvietošanās kārtību Latvijas teritorijā.

1. Padomju Savienības kaļaspēka daļu, kuģu un kaļa iestāžu atsevišķu personu pārvietošanās:

Padomju Savienības kaļaspēka korpusa, kuģu un kaļa iestāžu atsevišķas personas var atstāt savu garnizonu rajonus tikai ar savas priekšniecības atļauju.

Šīm atsevišķām personām vajaga būt klāt apliecībām, kas apliecina to tiesību atstāt savus garnizo-nu rajonus. Šīs apliecības¹⁷ rakstāmas latviešu un krievu valodā pēc saskaņota parauga¹⁸.

Atrodoties ārpus savu novietojumu rajoniem, šīm personām jāpakļaujas noteikumiem par doku-mentu pārbaudi un reģistrāciju, kas spēkā attiecībā uz Latvijas armijas kaļavīriem.

Padomju Savienības kaļaspēka korpusa komandējošais sastāvs un priekšnieki, kam izsniegtas at-ļaujas un numuri braukšanai ar spēkratiem pa Latvijas šosejām un zemes ceļiem, vispārējā Padomju Savienības kaļaspēka korpusa novietojuma joslā var pārvietoties bez ierobežojumiem, ievērojot tikai vispārējos satiksmes noteikumus.

Vispārējās Padomju Savienības kaļaspēka korpusa novietojuma joslas, kuļu robežas apzīmētas klātpieliktā kartē, atstāšana atļauta tikai ar attiecīgu Latvijas armijas pārstāvju izdotām apliecībām, kuļas pēdējie izdod normālai kaļaspēka pārvaldišanai un Padomju Savienības korpusa materiālai no-drošināšanai vajadzīgā daudzumā.

Šie pārvietošanās noteikumi attiecas arī uz kaļavīru ģimenes locekļiem.

2. Padomju Savienības kaļaspēka korpusa atsevišķu sauszemes kaļaspēka vienību pārvietošanās:

Padomju Savienības kaļaspēka korpusa atsevišķas kaļaspēka vienības var brīvi pārvietoties savu garnizonu robežās un garnizonam norādītos mācības laukumos un šauļlaukos.

Atsevišķu kaļaspēku vienību vai komandu pārvietošanās pa visu Padomju Savienības kaļaspēka korpusa novietojumu joslu notiek, paziņojot par to iepriekš attiecīgam Latvijas armijas pārstāvim.

¹⁷ Vārds tekstā pasvitrots. – Red.

¹⁸ Vārds tekstā pasvitrots. – Red.

Padomju Savienības kara spēka manevri korpasa novietojuma joslā notiek saziņā ar Latvijas Armijas štābu.

3. Latvijas armijas un Padomju Savienības korpasa karavīru savstarpējās attiecības satiekoties:

Latvijas armijas un Padomju Savienības kara spēka korpasa karavīri sastopoties ievēro vispārējās militārās cieņas noteikumus. Atsevišķus jautājumus, kas šai ziņā varētu pacelties, noskaidro kopīgi attiecīgais Latvijas armijas pārstāvis un Padomju Savienības kara spēka vietējā garnizona priekšnieks.

4. Padomju Savienības kara spēka korpasa spēkratu kustība:

- a) Padomju Savienības kara spēka korpasa spēkratiem tiesības pārvietoties pa Latvijas Republikas zemes ceļiem Padomju Savienības kara spēka korpasa novietojuma joslā līdzīgi Latvijas armijas spēkratiem, ar tām priekšrocībām un ierobežojumiem, kādi noteikti likumos par satiksmi pa Latvijas Republikas zemes ceļiem;
- b) Latvijā novietoto Padomju Savienības kara spēka komandējošā sastāva spēkratiem, kam nepieciešami pārvietoties visā Latvijas teritorijā, tiek izsniegtas attiecīgas atļaujas un numuri Latvijas Armijas štābā;
- c) kāpurķēžu spēkratu pārvietošanās pa zemes ceļiem Padomju Savienības kara spēka novietojuma iecirkņos var noritēt bez ierobežojumiem, pa šosejām jāpārvietojas ar ātrumu, ne lielāku par 10 km/st.;
- d) šosejas un zemes ceļus, kas atrodas Padomju Savienības kara spēka novietojuma iecirkņos, labo un uztur kārtībā Padomju Savienības valdība vai Latvijas valdība uz Padomju Savienības rēķina. Publiski lietojamus ceļus labo un uztur pēc Latvijas Republikas Satiksmes ministrijas darba normām, nepārsniedzot šīs ministrijas noteiktās izmaksas. Ceļu labošanas un uzturēšanas vajadzību, darba apjomu un laiku noteic pēc vienošanās ar Padomju Savienības korpasa vadību;
- e) ceļus, kurus lieto Padomju Savienības kara spēka satiksmei starp novietojuma iecirkņiem un piegādes vajadzībām starp novietojuma iecirkņiem un dzelzceļu stacijām, labo un uztur kārtībā abas līdzējas puses uz pamatiem, kurus nosaka Latvijas Armijas štābs un Padomju Savienības kara spēka korpasa vadības sastādīta jaukta komisija, kurā ieiet no abām pusēm pa divi pārstāvji, un, bez tam, komisijas priekšsēdētājs, kurš ieceļ Latvijas armijas komandieris. Komisijas uzdevums noteikt, kāda daļa no izdevumiem jāsedz Latvijas Republikai un Padomju Savienībai par šo ceļu labošanu un uzturēšanu, ievērojot abu līdzēju pušu spēkratu kustības intensitāti un spēkratu svarus. Ceļus labo Latvijas Republikas Satiksmes ministrija uz d panta otrā rindkopā minētiem pamatiem;
- f) publisko kustību pa ceļiem Padomju Savienības kara spēka novietojuma iecirkņos nedrīkst ierobežot vai pārtraukt;
- g) visus atsevišķos tehniskos jautājumus attiecībā uz Latvijas ceļu izmantošanu kārtos saskaņā ar Latvijā spēkā esošiem noteikumiem (a. p.) un vienošanās ceļā starp Latvijas Armijas štābu un Padomju Savienības kara spēka korpasa vadību.

5. Pārbraucot valsts robežu, atsevišķiem Padomju Savienības korpasa karavīriem un viņu ģimenēm jāievēro muitas un citi attiecīgie Latvijas Republikas noteikumi. Kara spēka komandu braucienus pāri robežām regulē ar vienošanos Padomju Savienības korpasa vadības un Latvijas Armijas štāba starpā.

6. Sastādīts Rīgā, divos oriģinālos latviešu un krievu valodā, 1939. gada 12. novembrī.¹⁹

Ģenerālis
/paraksts/
(Hartmanis)

Korpasa komandieris
Komkor /paraksts/
(Morozov)
Korpasa kara komisārs
Brigādes komisārs /paraksts/
(Mareev)

¹⁹ Datums dokumentā ierakstīts ar roku. – Red.

13. dok. Latvijas un PSRS ceturtās komisijas 1939. gada 28. un 30. decembra un 1940. gada 2. un 9. janvāra konfidenciālu apspriežu protokols par PSRS smagsvara vilcienu caurlaišanu pa Latvijas dzelzceļa tīklu.

Avots: Krievijas Valsts kara arhivs, 4. f., 14. apr., 2435. l., 35.–36. lp. Oriģinālmašīnraksts latviešu valodā ar komisijas locekļu parakstiem.

Konfidenciāli

Protokols

komisijas apspriedei Rīgā, 1939. g. 28. un 30. decembrī un 1940. g. 2. un 9. janvārī,
jautājumā par PSRS smagsvara vilcienu caurlaišanu pa Latvijas dzelzceļu tīklu.

Komisijā piedalījās:

No Latvijas

Armijas štāba pārstāvis:
pulkvedis-leitnants A. Ronis
Techniskais direktors E. Dravnieks
Mašīnu un materiālu direktors K. Apsīts
Mašīnu un materiālu direktora
palīgs A. Līvens
Ekspluatācijas direktors J. Stakle

No NKVMF

Majors N. Gajenko
Kapteinis G. Prudņikovs
Inženieris V. Masļeņņikovs

PSRS NKVMF pārstāvji pieteica, ka no PSRS uz Liepāju un Ventspili paredzama septiņu smagsvara vilcienu pārvadāšana, katrs svarā līdz 1230 tn, ar maksimālo slodzi uz asi 20,9; 26,7 un 28 tn, pie kam trīs vilcienus novirzīs uz Liepāju, bet četrus uz Ventspili. Ar katru vilcienu sekos arī PSRS ceļu lokomotive, izņemot vienu vilcienu uz Liepāju un vienu vilcienu uz Ventspili, kuri sekos bez PSRS ceļu lokomotīvēm.

Lai apsvērtu smagsvara vilcienu caurlaišanas iespējas pa Latvijas dzelzceļu tīklu, Latvijas Kara ministrijai un Dzelzceļu virsvaldei iesniegtas augstāknorādīto vilcienu slodzes sadalījuma shēmas un gabarīti. Latvijas dzelzceļu izdarīto aprēķinu rezultātā komisija nāca pie sekojoša slēdziena:

- 1) Ceļu virsbūve, tāpat arī Latvijas dzelzceļu gabarīti nerada šķēršļus augstākminēto PSRS smagsvara vilcienu caurlaišanai pa maršrutu Zilupe–Rēzekne–Krustpils–Daudzeva–Jelgava–Liepāja vai Ventspils.
- 2) Mākslīgo būvju stāvoklis pielaiž minēto vilcienu caursekošanu pa augstāknosaukto maršrutu, izņemot Lielupes tiltu pie Jelgavas, kur jāievēro sekojošais:
 - a) Vilcienam pēc shēmas Nr. 6 atļauts pārbraukt tiltam ar noteikumu, ka starp PSRS lokomotīvi un transportieri jāievieto viens 2-asīgs preču vagonis un tāds pat vagonis ievietojams arī starp pirmo transportieri un aiz viņa sekojošā smagā četrasīgā PSRS vagona;
 - b) Vilcienu kustība pāri tiltam pēc shēmām NNr. 2 un 10 nav pielaižama, jo piepūles tilta elementos pārsniedz pielaižamās; tāpēc PSRS pārstāvjiem nepieciešami pārbaudīt asu slodžu atvieglošanas iespējas un jāiesniedz Latvijas Dzelzceļu virsvaldei jaunas shēmas.

Ja atvieglošanas ceļā nebūtu iespējams sasniegt maksimāli pielaižamās slodzes, tad Latvijas Dzelzceļu virsvalde pārbaudīs iespējas tilta pagaidu pastiprinājumam.

Līdzīgu smagsvara vilcienu normalai un drošai caurlaišanai nākotnē nepieciešami ierosināt jautājumu par jaunu pārlaidumu būvi.

Latvijas Dzelzceļu virsvalde neatbild par sekām gadījumā, ja slodzes pārsniegtu aprēķinātās pēc PSRS iesniegtajām shēmām.

- 3) Smagsvara vilcienu caurlaišanai no Zilupes stacijas līdz Liepājas un Ventspils stacijām Latvijas dzelzceļu virsvalde izstrādā specialu kustības grafiku ar maksimālā ātruma aprēķinu posmos 30, bet pa pārmijām 15 km stundā. Vilcienu kustības drošības nolūkos šo ātrumu pa posmiem pēc Latvijas Dzelzceļu virsvaldes ieskatiem var samazināt, par ko katram vilcienam attiecīgās stacijās izsniedz specialus brīdinājumus. Vilcienu pienākšana jāpieteic Latvijas Kara ministrijai ne mazāk kā 48 stundas pirms paredzētā saraksta. Vilcienu pieteikšanā obligatoriski jāuzrāda shēmas numurs.

Sakarā ar paredzamo vilcienu saraksta maiņu starptautiskā satiksmē ar 1940. g. 21. janvāri, izstrādātais smagsvara vilcienu saraksts ir spēkā tikai līdz 1940. gada 20. janvārim. Ja šie vilcieni sekos pēc norādītā datuma, Latvijas Dzelzceļu virsvalde patur sev tiesības caurlaist šos vilcienus pēc izmainīta saraksta, neaiztiekot, pēc iespējas, aiziešanas laiku no Zilupes.

- 4) PSRS smagsvara vilcienu gaņums pa Latvijas dzelzceļiem nedrīkst pārsniegt 500 m, ieskaitot divjūgu. Katrs vilciens seko uz automatiskām bremzēm.
- 5) Vilcienu saimnieciskās vajadzības Latvijas teritorijā pieskaņojamas tehniskām stāvēšanām. Vēlams, lai visā atstatumā Zilupe–Liepāja un Zilupe–Ventspils 2 stāvēšanas saimnieciskām vajadzībām ilgtu pa 1 stundai.
- 6) Katrs PSRS smagsvara vilciens pa Latvijas dzelzceļiem seko ar divām lokomotīvēm. Vedošā lokomotive Latvijas Dzelzceļu, bet PSRS lokomotive seko karstā rezervē, uz kuŗas kā pavadonis atrodas Latvijas Dzelzceļu Mašīnu un materialu direkcijas aģents. Vajadzības gadījumā PSRS ceļu lokomotive ar savu vilkšanas spēju, pēc pavadošā aģenta norādījuma, palīdz vedošai lokomotivei. Vilcienus apkalpo Latvijas dzelzceļu konduktoru brigades.
- 7) PSRS smagsvara vilcienu skrejdaļu tehnisko apskati izdara Latvijas dzelzceļu aģenti pēc pienākšanas Zilupes stacijā ar vilciena priekšnieka ziņu. Ritošā sastāva apkalpošanu ceļā pa Latvijas Dzelzceļu tīklu izdara ar vilciena priekšnieka rīkojumu, personālu un līdzekļiem.
- 8) Latvijas Kara ministrija un Dzelzceļu virsvalde pielieto vajadzīgos līdzekļus norādīto vilcienu drošai sekošanai pa Latvijas Dzelzceļu tīklu. Vilcienu priekšniekiem bez ierunām jāizpilda visas no Latvijas Dzelzceļu administrācijas viņiem uzstādāmās prasības attiecībā uz vilcienu kustības drošību.
- 9) Smagsvara vilcienu novietošanai Liepājā un Ventspilī PSRS karaspēka bāzes teritorijā būs vajadzīga dažu jaunu ceļu uzlikšana. Nepieciešamās schemas sastādīs PSRS NKVMF pārstāvji un iesniegs Latvijas Kara ministrijai. Visus nepieciešamos darbus izpildīs Latvijas Dzelzceļi uz PSRS rēķina. Samaksu izdara pēc Latvijas Dzelzceļu tāmēm. Projekti un tāmes iepriekš jāaskaņo ar militārās bāzes vadību. Augšminēto ceļu būves darbus var izdarīt ar PSRS līdzekļiem un darba spēku, tādā gadījumā PSRS karaspēka vadībai šo ceļu pievienošanas projekti iepriekš jāaskaņo ar Latvijas Dzelzceļiem caur Kara ministriju.
- 10) Pienākošām PSRS lokomotīvēm un smagsvara vilcienu ritošam sastāvam Latvijas dzelzceļu virsvalde var izdarīt šādus pakalpojumus:
 - a) Izdarīt lokomotīvēm mazgāšanu un gadījuma remontu;
 - b) Izdarīt gada apskati vagoniem un motoru autodrezinām.
 Augstākminētos darbus, pamatojoties uz NKVMF pārstāvju rakstiskiem pieprasījumiem, iesniedzamiem Latvijas Kara ministrijai, izpilda Latvijas Dzelzceļi uz PSRS rēķina. PSRS ritošā sastāva remonta un lokomotīvu mazgāšanas izmaksu aprēķina, piemērojoties pastāvošiem Latvijas Dzelzceļu ritošā sastāva nocenojumiem, uzskaitot attiecīgus procentus un darba spēka maksu ekspluatācijas izdevumu segšanai. Uz PSRS lokomotīvēm jābūt katla grāmatām. Izpildīto remontu un mazgāšanu apliecina ar parakstu NKVMF pieņēmējs.
- 11) Pagaidām, līdz attiecīgas ūdens apgādes ierīkošanai PSRS karaspēka bāzes teritorijā Liepājā un Ventspilī, lokomotīves ūdens ieņemšanai izbrauc Liepājas un Ventspils stacijā. Par lokomotīvu izbraukšanas kārtību uz staciju jāizstrādā attiecīga instrukcija.
- 12) Uz PSRS pārstāvju vēlēšanos Latvijas dzelzceļi piekrist apgādāt lokomotīvu brigades ar instrukcijām un noteikumiem par signāliem un manevriem, viņu piemērošanai militāro jūras bazu rajonos Liepājā un Ventspilī.
- 13) Vagonus uz PSRS karaspēka bazu atzarojumiem Liepājā un Ventspilī pēc vienošanās ar karaspēka bazu vadību Latvijas Dzelzceļi padod līdz noteiktām robežām. Vagonus no tiem pašiem punktiem novāc Latvijas Dzelzceļi. Latvijas Dzelzceļi saziņā ar PSRS militārās jūras bāzes vadību izstrādā instrukciju, kuŗa sīkāk nosaka vagonu padošanas un novākšanas kārtību, vagonu atrašanās ilgumu bazu teritorijā, preču pieņemšanas un nodošanas kārtību, kā arī abpusēju atbildību par preces drošību. Visus nepieciešamos darbus dažādu ierīču un ceļu izbūvei uz bāzes robežām, uz PSRS militārās jūras bāzes vadības pieprasījuma, iesniegta Latvijas Kara ministrijai, izpilda Latvijas dzelzceļi uz PSRS rēķina. Samaksu izdara pēc Latvijas dzelzceļu tāmēm. Projekti un tāmes iepriekš jāaskaņo ar militāro bazu vadību.
- 14) Vedmaksu par PSRS smagsvara vilcienu pārvadāšanu no valsts robežas līdz gala stacijai un bāzei ņem saskaņā ar tiešo PSRS–Latvijas preču tarifu. Norēķināšanos izdara, pamatojoties uz pastāvošiem Latvijas un NKPS noteikumiem. Visus pārējos ar PSRS smagsvara vilcienu caurlaišanu pa Latvijas Dzelzceļu tīklu radušos izdevumus, iepriekš noteiktus un saskaņotus ar NKVMF bāzes vadību, apmaksā PSRS pēc piestādītiem rēķiniem.
- 15) Ceļu un būvju uzturēšanu un remontu militāro jūras bazu teritorijā Liepājā un Ventspilī pagaidām izdara Latvijas Dzelzceļi uz PSRS rēķina. Maksu ņem saskaņā ar pastāvošiem noteikumiem par privāto atzarojumu ekspluatēšanu uz Latvijas dzelzceļiem.

Augstākminēto ceļu un būvju uzturēšanas un remonta kārtība nākotnē jānokārto ar sevišķu vienošanos.

16) PSRS smagsvara sastāvu pārvietošanas kārtība no vienas bāzes uz otru vai arī atpakaļ uz PSRS jānokārto ar atsevišķu vienošanos, kuŗu izstrādā Latvijas Kara ministrija un PSRS NKVMF.

17) Šis protokols sastādīts divos oriģinālos krievu un latviešu valodās.

Pielikumi: 3 schemas un 1 grafiks.

1940. gada 10. janvārī²⁰

Latvijas pārstāvji
/četri paraksti/

PSRS pārstāvji
/trīs paraksti/

14. dok. Latvijas armijas štāba un Padomju Savienības Kara flotes tautas komisariāta piektās komisijas 1940. gada 12. janvāra konfidenciālā vienošanās Rīgā par krasta aizsardzības smagsvara vilcienu pārvadāšanu un novietošanu.

Avots: Krievijas Valsts kara arhīvs, 4. f., 14. apr., 2435. l., 34. lp. Oriģinālmašīnraksts latviešu valodā ar Latvijas un PSRS militāro pārstāvju parakstiem. Uz dokumenta apakšā zīmoga nospiedums ar nacistu ērgli un uzrakstu vācu valodā "Militärarchiv Dancigas nodaļa" (*Heeresarchiv Zweigstelle Danzig*). Šifrs IV-2-b. Nr. 54.

Konfidenciāli

VIENOŠANĀS

starp Latvijas Armijas štābu un Padomju Savienības Kara flotes tautas komisariātu par krasta aizsardzības smagsvara vilcienu pārvadāšanu un novietošanu.

1. Latvijas teritorijā paredzēts novietot PSRS krasta aizsardzības smagsvara vilcienus:

- a) Liepājas jūras bāzē trīs smagsvara vilcieni,
- b) Ventspils jūras bāzē četri smagsvara vilcieni.

2. Augšminēto smagsvara vilcienu pārvadāšanu pa Latvijas teritoriju no valsts robežas līdz gala punktiem izpilda saskaņā ar protokolu komisijas apspriedēs Rīgā 1939. g. 28. un 30. decembrī un 1940. g. 2. un 9. janvārī jautājumā par PSRS smagsvara vilcienu caurlaišanu pa Latvijas dzelzceļu tīklu, parakstītu 1940. gada 10. janvārī.

3. Domstarpības par augšminēto krastu aizsardzības smagsvara vilcienu pārvadāšanu un novietošanu Latvijas teritorijā izšķir Latvijas Kara ministrijas un NKVMF pilnvarotie priekšstāvji.

4. Sastādīts Rīgā, divos oriģinālos latviešu un krievu valodā.

Pielikums: apspriedes protokols, parakstīts Rīgā 1940. gada 10. janvārī.

1940. g. 12. janvārī²¹

Latvijas Armijas
štāba priekšstāvis

Generālis /paraksts/
(Hartmanis)

NKVMF priekšstāvis

Majors /paraksts/
(Gaenko)

²⁰ Gads un datums ierakstīts ar roku. – Red.

²¹ Datums ierakstīts ar roku. – Red.

III. PSRS okupācijas pakta zonas politisko tirišanu organizēšana 1939.–1941. gadā

15 dok. VK(b)P CK Politbiroja 1939. gada 1. oktobra lēmums par Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas sovjetizāciju, ko izmantoja arī 1940. gadā okupētajās Baltijas valstīs.

Avots: Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīvs (bij. PSKP CK Centrālais arhīvs), 17. f. (VK(b)P CK Politbiroja arhīvs), 3. apr. (VK(b)P CK Politbiroja lēmumi), 1014. l., 57.–61. lp. (p. 252./34.). Oriģinālmašīnraksts ar VK(b)P CK ģenerālsekretāra Josifa Staļina parakstu un VK(b)P CK apaļā zīmoga nospiedumu.

252./34.) Jautājumi par Rietumukrainu un Rietumbaltkrieviju.

1. Sasaukt Ukrainas Tautas sapulci no Rietumukrainas apgabalu elektoriem (bijušo Staņislavas, Ļvovas, Tarnopoles un Luckas vojevodistu teritorijas) un Baltkrievijas Tautas sapulci no Rietumbaltkrievijas apgabalu elektoriem (bij. Novogrudokas, Viļņas, Belostokas un Poļesjes vojevodistu teritorijas).

Šo Tautas sapulču uzdevums: 1) apstiprināt muižnieku zemju nodošanu zemnieku komitejām; 2) izlemt jautājumu par jaunveidojamās varas raksturu, t. i., vai šai varai jābūt padomju vai buržuāziskai; 3) izlemt jautājumu par iekļaušanos PSRS sastāvā, t. i., par Ukrainas apgabalu iekļaušanos UPSR sastāvā, par Baltkrievijas apgabalu iekļaušanos BPSR sastāvā; 4) izlemt jautājumu par banku un lielrūpniecības [uzņēmumu] nacionalizāciju.

2. Ukrainas Tautas sapulci sasaukt Ļvovas pilsētā, Baltkrievijas Tautas sapulci – Belostokas pilsētā.

3. Tautas sapulču vēlēšanas noteikt svētdienā, š. g. 22. oktobrī.

Par Tautas sapulču sasaukšanas dienu noteikt š. g. 26. oktobri.

4. Tautas sapulču vēlēšanas veikt, pamatojoties uz vispārējām, tiešām un vienlīdzīgām vēlēšanu tiesībām aizklātā balsošanā.

Tiesības piedalīties Tautas sapulču vēlēšanās ir visiem vīriešu un sieviešu kārtas pilsoņiem, kuri sasnieguši 18 gadu vecumu, neatkarīgi no rasu un nacionālās piederības, ticības, izglītības cenza, sociālās izcelšanās, īpašuma stāvokļa un darbības pagātnē.

5. Noteikt pārstāvniecības normu Tautas sapulču vēlēšanās: 1 deputāts no 5000 vēlētājiem.

6. Izveidot Rietumukrainas Tautas sapulces vēlēšanu organizēšanas komiteju un Rietumbaltkrievijas Tautas sapulces vēlēšanu organizēšanas komiteju.

Iniciatīvu Tautas sapulču sasaukšanā un komiteju veidošanā uzņemas Ļvovas un Belostokas pilsētu pagaidu pārvaldes, kas vērsas pie apgabalu pilsētu pagaidu pārvaldēm ar uzaicinājumu izvirzīt savus pārstāvjus vēlēšanu organizēšanas komitejās. Komiteju sastāvā jābūt Ļvovas un Belostokas pilsētu pagaidu pārvaldes pārstāvjiem plus pa vienam pārstāvim no katra apgabala, bez tam divi – no zemnieku komitejām, divi – no inteligences, divi – no strādnieku organizācijām.

Lai sniegtu palīdzību Tautas sapulču vēlēšanu organizēšanas komiteju vēlēšanās, UPSR un BPSR Augstāko Padomju Prezidijai deleģē trīs pārstāvjus katrs.

Vēlēšanu organizācijas kārtību nosaka komitejas, un tā tiek publicēta vispārējai zināšanai. Vēlēšanu organizēšanā vadīties pēc PSRS un savienoto republiku augstāko padomju vēlēšanu prakses ar nepieciešamajiem vienkāršojumiem sakarā ar saīsinātajiem vēlēšanu termiņiem. Atbildīgas par vēlēšanu norisi apgabalos (bij. vojevodistēs) ir apgabalu, apriņķu, pilsētu pagaidu pārvaldes.

7. Tiesības izvirzīt kandidātus Tautas sapulču vēlēšanām ir nodrošinātas zemnieku komitejām, pagaidu pārvaldēm, strādnieku sapulcēm uzņēmumos, strādnieku gvardes sapulcēm, inteligences sapulcēm.

Šīs sapulces ievēl arī pilnvarotos, kuri pēc tam vēlēšanu apgabalu sapulcēs vienojas par kopēju kandidatūru apgabalā.

8. Vēlēšanu kampaņu realizēt ar lozungiem par padomju varas nodibināšanu Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas teritorijā, Rietumukrainas iestāšanos UPSR sastāvā un Rietumbaltkrievijas iestāšanos BPSR sastāvā, muižnieku zemju konfiskācijas apstiprināšanu, prasībām nacionalizēt bankas un lielrūpniecības [uzņēmumus].

9. Tautas sapulcēm ir jāpieņem deklarācijas dienas kārtības jautājumus, kuru tekstus sagatavot Ukrainas K(b)P CK (b. Hruščovs) un Baltkrievijas K(b)P CK (b. Ponomarenko).

10. Sākt komunistisko organizāciju veidošanu Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā, uzsākot kandidātu pieņemšanu no pirmrindas strādnieku vidus, kuri ir palīdzējuši Sarkanajai armijai cīņā pret naidīgajiem elementiem un apliecinājuši sevi jaunās, revolūcionārās kārtības nodibināšanā, kā arī no progresīvo zemnieku un inteligences aprindām.

11. Demobilizēt no Sarkanās armijas, kas darbojas Ukrainas un Baltkrievijas frontēs, rindām Ukrainas partijas organizācijas rīcībā 1000 komunistus un 500 komjauniešus un Baltkrievijas partijas organizācijas rīcībā 800 komunistus un 400 komjauniešus, lai izmantotu viņus partijas, komjaunatnes un citā darbā Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas teritorijā.

12. Uzdot Ukrainas K(b)P CK mobilizēt partijas un komjaunatnes darbam Rietumukrainā 2000 komunistus un komjauniešus un Baltkrievijas K(b)P CK – darbam Rietumbaltkrievijā 1500 komunistus un komjauniešus, galvenokārt ukraiņus un baltkrievus.

13. Uzdot Ukrainas K(b)P CK un Baltkrievijas K(b)P CK norīkot pilnvarotos partijas darba organizācijas jautājumos katrā vojevodistē. Likst priekšā UK(b)P CK un BK(b)P CK divu dienu laikā iesniegt pilnvaroto kandidatūras apstiprināšanai VK(b)P CK.

14. Organizēt apgabalu pagaidu pārvaldes 4 cilvēku sastāvā darbībai bijušo Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas vojevodistu teritorijās (divi pārstāvji no armijas orgāniem, viens no leTK, viens no apgabala pilsētas pagaidu pārvaldes).

15. Nemainot pagaidām pastāvošo arodbiedrību organizācijas sistēmu pēc profesionālām un nozaru (cehu) pazīmēm, atbalstīt iniciatīvu organizēt arodbiedrības uz visu uzņēmumā strādājošo strādnieku apvienošanās pamata, šajā nolūkā veidojot fabriku-rūpniecības komitejas.

16. Uzdot b. Šverņikam izvirzīt grupu arodbiedrību darbinieku nosūtīšanai uz Rietumukrainu un Rietumbaltkrieviju, lai izpētītu jautājumus par darba apstākļiem, par darba algas stāvokli un palīdzības sniegšanu arodbiedrību darba organizēšanā, uzdodot šai grupai visus savus priekšlikumus saskaņot ar UK(b)P CK un BK(b)P CK.

17. Norīkot no apgabalu pagaidu pārvaldēm komisārus visās bankās Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas teritorijā, tādēļ uzdot b. Bulgaņinam trīs dienu laikā atlasīt attiecīgo skaitu banku darbu pārzinošu cilvēku, saskaņojot viņu kandidatūras ar UK(b)P CK un BK(b)P CK.

18. Banku komisāru pienākumi: a) pārbaudīt banku pašreizējo rēķinu un vērtību stāvokli; b) veikt pasākumus banku atvēršanai un to normālai funkcionēšanai; c) nodrošināt rūpnieciskajiem un saimnieciskajiem uzņēmumiem nepieciešamo tekošo kredīšanu.

Uzskatīt par nepieciešamu vispārēju pāreju uz padomju valūtu.

Noteikt, ka neviena bankas operācija nedrīkst notikt bez bankas komisāra atļaujas.

Gadījumā, ja tajā vai citā bankā normālu funkcionēšanu nevar atjaunot, tās operācijas nodot citām bankām.

19. Operācijas ar ārzemju bankām pagaidām neveikt.

20. Uzskatīt par lietderīgu no privātiem ieguldījumiem naudu izsniegt [tikai] ar banku komisāra atļauju ne vairāk kā 300 rubļus mēnesī.

21. Veikt pasākumus tūlītējai krājkašu atvēršanai. Noteikt naudas izsniegšanas [limitu] no ieguldījumiem krājkašēs – ne vairāk kā 300 rubļus mēnesī.

22. Uzņēmumi, kuru īpašnieki ir aizbēguši vai sabotē to darbu, tiek nacionalizēti, un pagaidu pārvaldes norīko pārvaldniekus šo uzņēmumu lietu vadīšanai.

23. Uzdot UK(b)P CK un BK(b)P CK desmit dienu laikā iesniegt VK(b)P CK priekšlikumus par lielo uzņēmumu nacionalizācijas kārtību un nacionalizējamo uzņēmumu sarakstu.

24. Nodrošināt veikalus, tirgu, maizes ceptuvju un pārējo sadzīves pakalpojumu uzņēmumu atvēršanu un nodrošināt to normālu funkcionēšanu.

25. Īpašnieku pamestos veikalus nodot pagaidu pārvaldes rīcībā un atvērt tos pagaidu pārvalžu vai strādnieku kooperatīvu spēkiem.

26. Uzdot PSRS Tirdzniecības tautas komisariātam kopā ar UPSR un BPSR Tirdzniecības tautas komisariātiem izvērst galvenajās Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas pilsētās valsts veikalus.

27. Noteikt šādas cenas: sāļi – 20 kap. par kilogramu Rietumukrainas teritorijā, 30 kap. par kilogramu Rietumbaltkrievijas teritorijā; sērskociņiem – 3 kap. par mazo kārbīņu, petrolejai – 65 kap. par litru Rietumukrainas teritorijā, 66 kap. par litru Rietumbaltkrievijas teritorijā; mahorkai – 50 kap. par 50 g paciņu.

28. Uzdot Sakaru tautas komisariātam (b. Peresipkinam) kopā ar Ukrainas TKP un Baltkrievijas TKP divu dienu laikā atlasīt Sakaru TK darbiniekus, galvenokārt no Sakaru TK ukraiņu un baltkrievu kandidātiem, nosūtīšanai uz Rietumukrainu un Rietumbaltkrieviju apgabalu un pilsētu pasta–telegrāfa sakaru pārvalžu organizēšanai, noformējot viņu norīkošanu fronšu kara padomēs.

29. Uzdot b. Peresipkinam vienas dienas laikā atlasīt un iesniegt apstiprināšanai VK(b)P CK pa vienam pilnvarotajam Rietumukrainai un Rietumbaltkrievijai pasta–telegrāfa sakaru organizēšanai Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas teritorijā, noformējot viņu norīkošanu fronšu kara padomēs.

30. Atļaut korespondences apmaksu kā ar poļu, tā arī ar padomju [past]markām.

Uzdot b. Peresipkinam ar lidmašīnu nosūtīt pilnvarotajiem padomju pastmarkas, nodrošinot to izplatīšanu visās pasta–telegrāfa nodaļās.

31. Lai nodrošinātu pagaidu pārvalžu vajadzības pēc automašīnām, kā vieglajām, tā arī smagajām, uzdot Ukrainas K(b)P CK un Baltkrievijas K(b)P CK noteikt nepieciešamo mašīnu skaitu, bet fronšu kara padomēm izdalīt šo daudzumu no trofejām.

32. Uzdot bb. Berijam un Mehlisam trīs dienu laikā iesniegt priekšlikumus karagūstekņu un bēgļu jautājumā.

33. Ierosināt Ārlietu TK likvidēt ārvalstu konsulātus, kuri atrodas Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas pilsētās.

16. dok. PSRS aizsardzības tautas komisāra maršala S. Timošenko (1895–1970) un Sarkanās armijas ģenerālštāba priekšnieka B. Šapošņikova 1940. gada 9. jūnija slepenā direktīva PSRS Jūras kara flotei Baltijas jūras reģionā.

Avots: PSRS Jūras kara flotes Valsts centrālais arhīvs, 95. f., 2s. reģ., 671. l., 1.–2. lp. Atzīme "Pilnīgi slepeni". 1. eks.

PSRS tautas aizsardzības komisāra
Direktīva Nr. 02622

1940. gada 9. jūnijā

Maskavā

Apvienotās Baltijas flotes pavēlniekam viceadmirālim V. Tribuncam
Kopijas: Jūras kara flotes tautas komisāram N. Kuzņecovam
Ļeņingradas Kara apgabala pavēlniekam armijas komandierim K. Nereckovam

PAVĒLU:

1. No š. g. 10. jūnija plkst. 5.00 ABF²² pāriet ĻKA²³ pavēlnieka operatīvajā pakļautībā un 12. jūnijā būt gataviem veikt kaujas uzdevumus pēc pēdējās norādes:
 - a) nodrošināt pastāvīgu JKB,²⁴ kā arī Tallinas, Paldisku un Liepājas ostā esošo JFK²⁵ kuģu gatavību;
 - b) pēc ĻKA pavēlnieka norādes ieņemt Igaunijas un Latvijas bāzēs esošos kara flotes kuģus;
 - c) ieņemt tirdzniecības floti un peldošo transportu;
 - d) sagatavot un organizēt desantu Paldiskos un Tallinā, ieņemt Tallinas ostu un [krasta] baterijas;
 - e) slēgt Rīgas jūras līci;
 - f) organizēt pastāvīgu un drošu sardzes dienestu Somu jūras līcī no Somijas puses, Baltijas jūrā no Zviedrijas puses un dienvidiem;
 - g) ciešā sadarbībā ar sauszemes karaspēka vienībām palīdzēt ĻKA daļu uzbrukumā Rakverei;
 - h) izmantojot aviācijas iznīcinātājus, nepieļaut Igaunijas un Latvijas aviācijas pārlidošanu uz Somiju un Zviedriju.
2. Precīzu kara darbības sākšanas laiku norādis ĻKA pavēlnieks.
3. Attīstot šo direktīvu, izstrādāt SBF kaujas darbību plānu un likt priekšā to apstiprināt š. g. 11. jūnijā.

PSRS aizsardzības tautas komisārs
Padomju Savienības maršals

S. Timošenko

Sarkanās armijas ģenerālštāba priekšnieks
Padomju Savienības maršals

B. Šapošņikovs

²² Apvienotā Baltijas flote. – Red.

²³ Ļeņingradas Kara apgabals. – Red.

²⁴ Jūras kara bāze. – Red.

²⁵ Jūras kara flote. – Red.

17. dok. VK(b)P CK Politbiroja pilnvarotā Latvijā PSRS TKP priekšsēdētāja vietnieka A. Višinska 1940. gada 21. jūnija trīs telegrammas VK(b)P CK Politbirojam.

Avots: Krievijas Valsts sociāli politiskais vēstures arhīvs (bijušais PSKP CK Centrālais arhīvs), 82. f. (V. Molotova personiskais fonds), 2. apr., 150. l., 1.–3. lp. Mašīnraksts krievu valodā ar Molotova vīzu ar zīmuli. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

A. Višinska 1. telegramma VK(b)P CK Politbirojam 1940. gada 21. jūnijā

TELEFONOGRAMMA

Pieņemta pa augsto frekvenci²⁶

NO RĪGAS NO BIED[RA] VIŠINSKA

[1940. gada 21. jūnijā] Pulksten 5.30 pa radio paziņots jaunās valdības sastāvs.²⁷ Pašreiz notiek kabineta pirmā sēde.

* * *

Liepājā un Ventspilī lielas demonstrācijas. Tauta bruņota, ieņēma policijas pārvaldi, vairākas iestādes. Ienākušas ziņas par bruņotām sadursmēm. Mūsu [Sarkanarmijas] vadība, jau agrāk brīdināta par nepieciešamajiem pasākumiem tādos gadījumos, atbilstoši direktīvai²⁸ atbrūņo policiju, ieņem šīs un citas iestādes un ņem tās savā apsardzībā. [Sarkanarmijas] vadība paziņoja Liepājas un Ventspils²⁹ iedzīvotājiem par jaunas, demokrātiskas valdības izveidošanos. Turpmāk ziņošu [telefonā]. Sakari ar Liepāju un Ventspilī apgrūtināti biežo pārtraukumu dēļ.

Nosūtīja: VIŠINSKIS
Pieņēma: KOZIREVS

Izsūtīja:

- 1) b. Staļinam
- 2) b. Molotovam
- 3) b. Vorosiļovam
- 4) b. Mikojanam
- 5) b. Kaganovičam

A. Višinska 2. telegramma VK(b)P CK Politbirojam 1940. gada 21. jūnijā

Ziņojums³⁰

Nakts pagāja mierīgi. Aizsargu³¹ paredzēto uzbrukumu nebija. Visas šīs nakts [Rīgas] pilsētā patrulē mūsu [Sarkanarmijas] vienības. Šodien no rīta strādnieki un iedzīvotāji izgāja ielās, organizēti demonstrējot zem lozungiem par draudzību ar PSRS, par godu biedram Staļinam, Padomju valdībai. Pašreiz garām [PSRS] vēstniecībai virzās demonstrantu grupa. Turpmāk ziņošu.

* * *

Pašreiz [1940. gada 21. jūnijā] p.[ulksten] 10.30 m[inūtēs] pēc Latvijas laika notiek [A. Kirhenšteina] Ministru kabineta sēde, kurā apspriež jaunās valdības deklarāciju,³² kuras projekta tekstu es tūlīt nosūtīšu. Lūdzu sniegt par to norādījumus.

A. Višinskis
[19]40. gada 21. jūnijā

²⁶ PSRS valdības telefons. – Red.

²⁷ "Jaunās valdības" A. Višinska K. Ulmanim iesniegtais sastāvs mašīnrakstā krievu valodā uz vienas salocītas lappuses saglabājies K. Ulmaņa lietā kā nenumurēta lappuse. Saraksts sastādīts Maskavā ar rupjām kļūdām ministru uzvārdu rakstībā latviešu valodā – piemēram, Paberž, u. c. – Red.

²⁸ VK(b)P CK Politbiroja norādījumi okupācijas armijai. – Red.

²⁹ Tekstā Libava un Vindava. – Red.

³⁰ Pasvitrots tekstā. – Red.

³¹ Tekstā – ansardu. – Red.

³² A. Kirhenšteina valdības 1940. gada 21. jūnija deklarācija patiesībā atkārtoja PSRS 1940. gada 16. jūnija ultimāta Latvijai A. Višinska pamattēzes: 1. Vecā valdība nespēja izpildīt 1939. gada 5. oktobra līgumu ar PSRS; 2. Jaunā valdība izveidos ciešu savienību starp Latviju un PSRS; 3. Latvijas tauta sveica Sarkano armiju, kura nodrošinās Latvijas neatkarību un drošību; 4. Jaunā valdība rūpēsies par Latvijas Satversmes realizēšanu un cels tautas materiālo un garīgo līmeni. – Red.

AK

3
409

ТЕЛЕФОНОГРАММА.

Принята по ВЧ.

Из РИГИ от тов. ВЫШИНСКОГО.

В 5 час.30 мин. об'явлен по радио новый состав правительства. Сейчас происходит первое заседание кабинета.

" "

В Либаве и Виндаве – крупные демонстрации. Народ вооружен, захватил полицейское управление, ряд учреждений. Имеются сведения о вооруженных скватках. Наше командование, еще раньше предупрежденное о необходимых мероприятиях в таких случаях, согласно директиве, обезоруживает полицию, занимает эти и другие учреждения и берет их под свою охрану. Командование об'явило населению Либавы и Виндавы о формировании нового, демократического правительства.

Последующие сведения доложу. Связь с Либавой и Виндавкой затруднена, ввиду частичных разрывов.

Передал: ВЫШИНСКИЙ.

Принял: КОЗЫРЕВ.

Разослано:

- 1) т. Сталину,
- 2) т. Молотову,
- 3) т. Ворошилову,
- 4) т. Микояну,
- 5) т. Кагановичу.

OK

Izsūtīta:

- 1) b. Staļinam
- 2) b. Molotovam
- 3) b. Vorošilovam
- 4) b. Mikojanam
- 5) b. Kaganovičam

A. Višinska 1940. gada 21. jūnija 3. telegramma VK(b)P CK Politbirojam

B[iedra] Višinska telefonogramma³³

No Rigas

Bied[ram] Molotovam

"Pēc saņemtajām ziņām no Liepājas noskaidrojās, ka demonstrantu gājiena laikā pa pilsētas ielām no māju jumtiem pret demonstrantiem tika izdarīti šāvieni. Viegli ievainots viens sarkanflotietis.³⁴ Pēc šiem provokatīvajiem šāvieniem bija atbruņots policijas bataljons, pārējais kārtībā."

A. Višinskis

Pieņēma: b[iedrs] Tvorogovs

[19]40. gada 21. jūnijā p[ulksten] 2.10 m[inūtēs]

- 18. dok.** Sarkanās armijas Baltkrievijas Sevišķā kara apgabala karaspēka pavēlnieka armijas ģenerāļa Dmitrija Pavlova (1897–1941) pilnīgi slepens dienesta ziņojums 1940. gada 21. jūnijā aizsardzības tautas komisāram PSRS maršalam Semjonam Timošenko (1895–1970) par Baltijas valstu armiju un citu aizsardzības spēku likvidēšanu.

Avots: Krievijas Valsts kara arhīvs, 33987. f., 3. apr., 1279. l., 60. lp. D. Pavlova rokraksts uz tipogrāfijā iespiestas veidlapas "BSKA karaspēka pavēlnieks". Oriģināls. Uz dokumenta atzīme "Uzrakstīts personīgi ar roku 1 eks[emplārā] [PSRS], aizsardzības tautas komisārs 21.6.[19]40. plkst. 12.15 minūtēs". No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Bez numura

1940. gada 21. jūnijā

Minskā

Pilnīgi slepeni

Sevišķi svarīgi

Lietuvas, Latvijas un Igaunijas armiju daļu atrašanos vienviet uzskatu par neiespējamu. Izsaku šādus priekšlikumus.

Pirmais. Visu triju valstu armijas atbruņot un ieročus izvest uz Pad[omju] Savienību.

Otrais. Pēc virsnieku sastāva [politiskajām] tīrīšanām un karaspēka vienību nostiprināšanas ar mūsu komandējošo sastāvu – pieļauju iespēju pašā sākumā – tuvākā laikā izmantot karam Lietuvas un Igaunijas armijas – ārpus BSKA, piemēram, pret rumāņiem, afgāņiem un japāņiem.

Visos gadījumos uzskatu par nepieciešamu latviešus atbruņot pilnīgi.

Trešais. Pēc tam, kad ar armijām būs pabeigts, nekavējot (48 stundās) atbruņot visu triju valstu iedzīvotājus.

Par ieroču nenodošanu nošaut.

Uzskaitītie pasākumi jāveic tuvākajās dienās, lai būtu brīvas rokas [kara] apgabala mobilizācijas organizācijas sagatavošanas darbiem. Augstāk minēto pasākumu veikšanai BSKA sagatavot, tikai lūdzu pavēli [minētajiem] pasākumiem 36 stundas pirms darbu sākuma.

D. Pavlovs

Tanku karaspēka ģenerālpulkvedis

³³ Pasvitrots tekstā. – Red.

³⁴ Okupācijas karaspēks Liepājā ar kaujai paceltiem durkļiem gāja ierindā pa priekšu šī paša karaspēka organizētajām "demonstrācijām" no Tosmāres rūpnīcas u. c. – Red.

19. dok. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas Politbiroja pilnvarotā Latvijā, PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja vietnieka A. Višinska 1940. gada 30. jūlija vēstule slepeni V. Molotovam par Latvijas politiskās elites pārstāvju arestiem.

Avots: Krievijas Valsts sociāli politiskās vēstures arhivs (bij. PSKP CK arhivs), 82. f. (V. Molotova personīgais arhivs), 2. apr., 150. l., 14. lp. Mašīnraksts ar A. Višinska parakstu ar tinti, ar V. Molotova vizu ar zīmuli.

Slepeni
b.[iedram] Molotovam V. M.

Vakar sarunā skartajos jautājumos ziņoju:

1. Uzskatu par mērķtiecīgu nekavējoties izsūtīt no Latvijas uz PSRS šādas personas:

- a) ģen.[erāli] Balodi;
- b) b.[ijušo] iekšlietu ministru Veidnieku;³⁵
- c) bi.[jušo] kara ministru Berķi.

Kas attiecas uz bi[jušo] sabiedrisko lietu ministru Bērziņu, tad, pēc pieejamajām ziņām, viņš slēpjas. Notiek [viņa] meklēšana.

2. Attiecībā uz bijušo Latvijas vēstnieku Anglijā un ASV K. Zariņa³⁶ un A. Bilmaņa³⁷ atvaļināšanu un sodīšanu š. g. 27. un 30. jūlija avīzēs sniegta publikācija, kuras tekstu šodien saņēmu pa telefonu un iesniedzu Jums. Esmu uzdevis biedr[am] Derevjanskim³⁸ veikt pasākumus, lai turpmāk par analogiskiem jautājumiem presē nebūtu publikāciju.

1940. gada 30. jūlijā A. Višinskis /paraksts/

20. dok. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas CK Politbiroja un PSRS TKP 1941. gada 14. maija lēmums par kontrrevolucionāro organizāciju neitralizēšanu Ukrainas PSR rietumu apgabalos, kas tika īstenots, veicot iedzīvotāju masveida deportācijas no Baltkrievijas, Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un Moldāvijas 1941. gada jūnijā.

Avots: Krievijas Valsts sociāli politiskās vēstures arhivs, Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Politbiroja protokoli, 17. f., 163. apr., 32. prot., 117. p. Oriģināлмаšīnraksts krievu valodā ar VK(b)P CK ģenerālsēkretāra J. Staļina parakstu. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

No protokola Nr. 32 VK(b)P CK Politbiroja lēmumi laikā no 1941. gada 28. aprīļa līdz 14. maijam. 1941. gada 14. maija lēmums.

117. Par kontrrevolucionāro organizāciju neitralizēšanu UPSR rietumu apgabalos.

(VK(b)P CK un PSRS TKP lēmums)

Sakarā ar kontrrevolucionāro ukraiņu nacionālistu organizācijas (OUN)³⁹ aktivitātes pastiprināšanos UPSR rietumu apgabalos, kas izpaužas "ouniešu" bruņotos uzbrukumos ciemu padomēm, kolhoziem, lauku aktivistu slepkavībās un lai noteikti pārtrauktu "ouniešu" noziedzīgās darbības, kas traucē UPSR rietumu apgabalu kolhozieņu mierīgo darbu, VK(b)P CK un PSRS TKP nolemj:

- 1) uzdot Ukrainas VDTK un leTK orgāniem turpināt kontrrevolucionāro "ouniešu" organizāciju neitralizēšanu;
- 2) arestēt un izsūtīt nometināšanā attālos Padomju Savienības rajonos uz 20 gadiem ar mantas konfiskāciju:
 - a) kontrrevolucionāro ukraiņu un poļu nacionālistisko organizāciju dalībnieku ģimeņu locekļus, kuru galvas ir pārgājuši nelegālā stāvoklī un slēpjas no varas orgāniem;
 - b) minēto kontrrevolucionāro nacionālistisko organizāciju dalībnieku ģimeņu locekļus, kuru galvas notiesātas uz ASM (augstāko soda mēru);

³⁵ Tekstā – Veidneku. – Red.

³⁶ Tekstā – Zarina. – Red.

³⁷ Tekstā – Bilmana. – Red.

³⁸ VK(b)P CK un PSRS TKP pilnvarotais Latvijā. – Red.

³⁹ OUN – (Организация украинских националистов) – Ukrainas Nacionālistu organizācija. – Red.

- 3) VDTK un IETK orgāniem pastiprināt aģentūras operatīvo darbu, nodrošināt operatīvo pasākumu labu organizāciju un realizāciju.
Ukrainas VDTK un IeTK nosūtīt palīgā saviem vietējiem orgāniem operatīvos darbiniekus ātrai bandītu grupu dalībnieku atklāšanai, vajāšanai un neitralizācijai;
- 4) Ukrainas IeTK karaspēka apakšvienības izvietot UPSR rietumu apgabalu bandītisma visvairāk apdraudētajos rajonos, lai tos izmantotu cīņā pret bandītismu;
- 5) Ukrainas K(b)P CK un TKP nostiprināt partijas un padomju kadrus bandītisma apdraudētajos UPSR rietumu apgabalu rajonos;
- 6) stingri izpildīt PSRS IeTK pavēli par aizliegumu bez speciālas atļaujas glabāt un nēsāt šaujamos ieročus, arestējot un saucot pie kriminālatbildības personas, pie kurām būs atrasti ieroči bez atļaujām;
- 7) lai organizētu cīņu pret bandītu grupām Ukrainas rietumu apgabalos, saskaņā ar šo lēmumu komandēt PSRS valsts drošības tautas komisāra vietnieku b. Serovu;
- 8) uzdot PSRS VDTK un IeTK un Baltkrievijas CK sekretāram b. Ponomarenko apspriest jautājumu par analogisku pasākumu veikšanu rietumu Baltkrievijā.

Izraksti izsūtīti: b.b. Merkulovam, Berijai, Hruščovam, Ponomarenko, Čadajevam.

Sekretārs:

J. Staļins

IV. Izrēķināšanās ar deportētajiem Latvijas iedzīvotājiem Vjatlaga nāves nometnēs

21. dok. Nikolaja Kalniņa (1894–1942) vēstule no PSRS IeTK Kirovas apg. Vjatlaga PSRS IeTK Gulagam ar lūgumu paziņot, kur atrodas viņa aizturētā ģimene un kur atrodas viņš pats.

Avots: Krievijas Federācijas Tieslietu ministrijas Izsūtīto galvenās pārvaldes iestādes K231 arhiva kartotēka un personiskā lieta Nr. 41517. Vēstule nav nosūtīta adresātam, bet atrodas N. Kalniņa personiskajā lietā. V. Veremjeva 2002. g. kserokopija autora rīcībā. N. Kalniņa rokraksts ar tinti uz rūtiņu papīra uz vienas lapuses krievu valodā. Tulkojis Heinrihs Strods.

Izziņa

Nikolajs Kalniņš dzimis 1894. gadā Rīgas apriņķa Vīldogas pagastā zemnieka ģimenē. Augstākā juridiskā izglītība, advokāts, Sociāldemokrātiskās partijas biedrs līdz 1934. gadam, Latvijas visu triju sasaukumu deputāts. Bijis Vācijā (1922), Zviedrijā (1930), Francijā (1937). Arestējusi Latvijas PSR VDTK operatīvā grupa 1941. gada 15. jūnijā kā sociāli bīstamu elementu. 1941. gada 10. jūlijā no Rīgas cietuma nosūtīts uz Vjatlagu. 1941. gada 7. jūlijā ieskaitīts politieslodzīto 3. kategorijā kā derīgs vieglam fiziskam darbam, nestrādājošs vājinieks. Miris 1942. gada 5. janvārī it kā no sirds vājuma un plaušu tūskas Vjatlaga 3. nometnes punktā, kas atradās pie dzelzceļa stacijas "Malij Sozim".

Tulkojums

PSRS NKVD Gulagam

Nikolaja, Jāņa d., Kalniņa
Kirovas apgabala nometne
Kaiskas rajons, Vorožnicas p/n,
P/k Nr. 321/7

Iesniegums.

Mani aizturēja Rīgas p.[ilsētā] š. g. 15. jūnijā un nosūtīja uz Kirovas apgabala nometni. Man klāt neesot, š. g. 14. jūnijā manā dzīvoklī Rīgas p.[ilsētā], Blaumaņa ielā 17, dzīv. 5, tika aizturēta mana sieva Zelma Kalniņa ar trim bērniem meitu Dagniju, dzim. 1939. g., un dēliem Ojāru, dzim. 1928. g., un Aivaru, dzim. 1924. g. Mana ģimene nosūtīta no Rīgas pilsētas ar ešelonu no Torņakalna stacijas š. g. 15. jūnijā. Es pats ierados milicijā, lai dotos līdz ar ģimeni. Man tur apsoliya, ka mēs ar sievu kopā pārcelsimies. Tomēr tagad es nezinu, kur atrodas mana ģimene, ne sieva, ne bērni, ne kur atrodos es.

Гулаг НКВД ссср.

Николай Яновича

Калныкхи, - лагерь Кировской области, Капский район, Шорешинский ст/о, №1/2

Заявление.

Меня задержали в г. Риге с.г. 15 июня и отправлены в лагерь Кировской области. В моем оформлении с.г. 17.20 июня была задержана в моей квартире г. Рига, ул. Блаумана 17, кв.5, моя жена Зельма Калныкхи с тремя моими детьми - с дочерью Дагния, р.г. 1939.г. и сыновьями - Борис, р.г. 1928.г. и Айварс, р.г. 1928.г. Моя семья отправлена из г. Риги с эшелоном со станции Шоршкалане с.г. 15 июня. Я сам заявил в милицию, чтобы отправиться вместе с семьей. Мне там отказали, что мы будем на месте переселения жить совместно. Теперь, однако, я не знаю где находится моя семья на время мой не знаю, где находится я.

Пожалуйста прошу мне сообщить - место пребывания моей семьи, т.е. фамили и детей, а также сообщить мне о моем нахождении и кроме того прошу вернуть мне вместе с моей семьей совместное место жительства.

11. VII 1941.г.

Николай Калныкхи.

Tāpēc lūdzu man paziņot manas ģimenes, t. i., sievas un bērnu, atrašanās vietu un tāpat paziņot viņiem par manu atrašanos un bez tam lūdzu noteikt man kopīgu dzīvesvietu ar manu ģimeni.

Nikolajs Kalniņš

11.VII.1941.

22. dok. Krievijas PFSR Kirovas apgabala apgabaltiesas priekšsēdētāja Fijina 1941. gada 26. decembra ziņojums VK(b)P Kirovas apgabala komitejas sekretāram Lukjanovam un apgabala izpildkomitejas priekšsēdētājam Ivolginam par naudas un mantu konfiskāciju no Latvijas 1941. gada 14. jūnijā izvestajiem.

Avots: Kirovas apgabala Jaunākās vēstures dokumentēšanas centrs, 1290. f., 7. apr., 52. l., 242. lp. No izdevuma "Juristi voennogo vremeni", Kirova: 2000. – 110.–111. lp., 277. lpp. V. Veremjeva noraksts. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Pilnīgi slepeni

VK(b)P apgabala komitejas sekretāram b. Lukjanovam

Kopija: Apgabala darbaļaužu deputātu padomes izpildkomitejas priekšsēdētājam b. Ivolginam no Kirovas apgabala apgabaltiesas priekšsēdētāja

ziņojums.

Izbraukumā uz PSRS IeTK Vjatlagu, lai izskatītu krimināllietas par valsts noziegumiem, es konstatēju tālāk minēto.

Sakarā ar vācu fašistu uzbrukumu PSRS Latvijas PSR IeTK orgāni saņēma vairākus tūkstošus kontr-revolucionāro, buržuāziski fašistisko elementu, kuri evakuācijas kārtā ieradās PSRS IeTK Vjatlagā Kirovas apgabalā.

Evakuējoties viņi lielākoties paņēma līdzīgu visai vērtīgu īpašumu un vērtslīetas zelta un sudraba izstrādājumu veidā, obligācijas un naudu.

Par visiem viņiem izmeklēšana uz vietas nebija pabeigta, to pabeidz IeTK Vjatlagā operatīvā čekistu grupa b. Vēvera vadībā.

Pēc izmeklēšanas beigām lietas tiek nodotas apgabaltiesas pastāvīgajā izbraukuma sesijā Vjatlagā, kas tās arī izskata.

Izskatot lietas par viņiem, mēs sastapāmies ar tādiem faktiem, ka, pasludinot spriedumu, vērtslīetas un īpašums tiek konfiscēti, bet kāds (tieši) īpašums un vērtslīetas – lietā apraksta nav, jo, ierodoties Vjatlagā, viss īpašums un vērtslīetas viņiem tika konfiscētas ...⁴⁰ bez konkrēta apraksta, kas un no kā konfiscēti un kopumā nekonkrēti, bezpersoniski.

Viss šis īpašums nodots noliktavās.

Vērtslīetas, obligācijas un nauda par summu apmēram 2 miljonu vērtībā atrodas Vjatlaga IeTK⁴¹

Pamatojoties uz minēto, lūdzu Jūs pieņemt lēmumu par nelikvidu, t. i., bezīpašnieka mantas, konfiskāciju:

- visas vērtslīetas, obligācijas un naudu par summu apmēram 2 miljonu vērtībā kā valsts ienākumu, pārskaitot (to) Kirovas apgabala valsts bankas nodalā;
- atlasīt visas siltās mantas (drēbes) no īpašuma, kas ir noliktavās, un nodot tās aizsardzības fondā;
- pārējās mantas pēc novērtēšanas nodot Kirovas apgabala tirdzniecības tīklā, bet iegūtos līdzekļus ieskaitīt valsts ienākumos.

Veicot šo pasākumus, tiks novērsta vērtslīetu un īpašuma, kas glabājas ne gluži kārtīgās noliktavās, bojāšanās, kā arī novērsta iespējamās jaunprātības no dažu personu puses, kam ir sakars ar šīm mantām, jo jau ir gadījumi, kad IeTK Vjatlaga administrācija saukusi pie kriminālatbildības atbildīgas personas, kuras nodarbojušās ar šī īpašuma izlaušanu.

Kirovas apgabala apgabaltiesas priekšsēdētājs
Fijins

⁴⁰ Teksts nesalasāms. – Red.

⁴¹ Teksts nesalasāms. – Red.

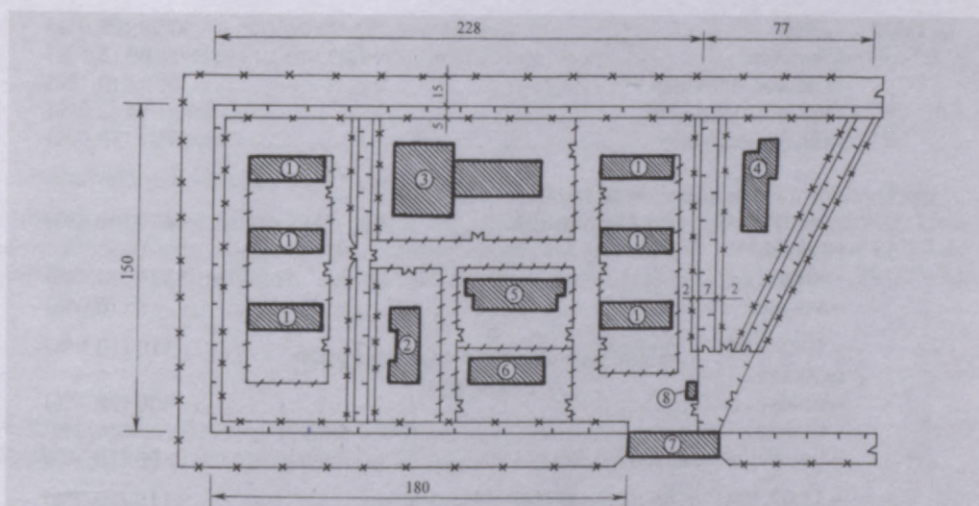
Piezīme: 1941. gada 1. jūlijā visu leTK Vjatlaga apgrozības līdzekļu summa bija 42 551 tūkst. rubļu (no tiem: Valsts bankas krediti – 16 835 tūkst. rubļu), administratīvo un pārvaldes izdevumu tāme bija 1 329 tūkst. rubļu, nometnes norēķinu konta atlikums 1941. gada janvārī–jūnijā bija no 2 līdz 2,5 miljoniem rubļu.

23. dok. Krievijas Kirovas apgabala apgabaltiesas locekļu saraksts 1941. gada 1. jūlijā, kuri notiešāja uz nāvi vai katorgas darbiem vairāk nekā tūkstoti 1941. gada 14. jūnijā izvesto Latvijas iedzīvotāju.

Avots: Kirovas apgabala Jaunāko laiku vēstures dokumentēšanas centrs, 2945. f., 3. apr., 14. l., 61. lp. Izdevums "Juristi voennogo vremenī. Dokumenti i materiali". – Kirova. – 2000. – 272. lp. V. Veremjeva noraksts. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Kirovas apgabala apgabaltiesas locekļu saraksts 1944. gada 1. jūlijā.

N. p. k.	Uzvārds, vārds, tēva vārds	Ieņemamais amats	Dz. g.	Tautība	Part. pied.	Visp. izgl.	Jur. izgl.	Stāžs tiesā	Stāžs iestādē
1.	Filjins V. N.	apg. tiesas priekšsēd.	1897	krievs	VK(b)P b.	7 kl.	AJNK	1934	1934
2.	Fjodorova M. M.	apg. tiesas priekšsēd. vietn.b.	1907	krieviete	VK(b)P	8 kl.	neklāt. jur. skola	1926	1937
3.	Ribakovs F. G.	apg. tiesas loc.	1910	krievs	VK(b)P b.	vidējā	6 mēn. jur. kursi	1938	1942
4.	Jumšanova P. M.	apg. tiesas loc.	1904	krieviete	VK(b)P b.	vidējā	6 mēn. jur. kursi	1931	1939
5.	Veņajeva A. G.	apg. tiesas loc.	1903	krieviete	VK(b)P b.	7 kl.	2 gad. jur. skola	1938	1943
6.	Obrazcova O. A.	apg. tiesas loc.	1899	krieviete	b/p	vidējā	neklāt. jur. skola	1928	1942
7.	Gringlaza H. A.	apg. tiesas loc.	1907	ebrejiēte	VK(b)P b.	augst.	jur. institūts	1939	1939
8.	Morozovs I. F.	apg. tiesas loc.	1896	krievs	VK(b)P b.	3 kl.	3 gad. jur. skola	1922	1934
9.	Islentjevs I. F.	apg. tiesas loc.	1891	krievs	VK(b)P b.	sāk. skola	5 mēn. jur. kursi	1931	1940
10.	Smolņikovs N. K.	apg. tiesas loc.	1889	krievs	VK(b)P b.	sāk. skola	neklāt. institūts	1928	1935
11.	Nikolajevs N. A.	apg. tiesas loc.	1897	krievs	VK(b)P b.	baznīcas draudzes sk.	jurid. kursi	1934	1939
12.	Serebrjaņņikovs A. G.	apg. tiesas loc.	1904	krievs	VK(b)P b.	vidējā	jurid. kursi	1930	1944

Nr.	Ēku un būvju eksplikācija:
1	Kopmītne 200 cilvēkiem
2	Pirts un veļas mazgātava ar darbnīcām
3	Klubs un ēdnīca ar veikalu
4	Speciālā ēka 75 cilvēkiem
5	Skola
6	Slimnīca 25 cilvēkiem
7	Dienesta ēka
8	Caurlaide
— · — · —	Iekšējais aizsogojums
— — — — —	Pamataizsogojums
— x — x —	Drāšu aizsogojums

PSRS leM stingra režīma vergu darba nometnes ģenerālais plāns. Apstiprināts 1974. gada 5. jūlijā.

24. dok. Saraksta sastādītājs V. Veremjevs, iestādes K-231 arhivārs. (25.03.1998. foto.)

24. dok. Vjatlaga nāves nometnēs bojā gājušo Latvijas pilsoņu statistika 1938.–1956. gadā.

Avots: Krievijas Federācijas Tieslietu ministrijas Sodū izpildīšanas pārvaldes Kirovas apgabala Vjatlaga labošanas (meža) darbu iestādes Nr. K-231 arhivs. Speciālās uzskaites fonds, jaunienākušā speckontingenta reģistrācijas grāmata Nr. 4, ieraksti Nr. Nr. 39971–41389; 41390–41654; grāmata Nr. 5, ieraksti Nr. 41901–43018. Iestādes Nr. K-231 speciālā uzskaites kartotēka un citi arhivu materiāli. Izrakstus un aprēķinus sagatavojis V. I. Veremjevs. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms. Sīkāk sk. "Krievijas Tieslietu ministrijas Kirovas apgabala Sodū izpildīšanas pārvaldes Vjatlaga labošanas iestāžu 65 gadi". – Kirova: 2003. "Gulags (Galvenā nometņu pārvalde) 1917–1960". – M.: 2000.⁴²

I Ziņas par "latviešu etapiem", kuri ieradās PSRS leTK Vjatkas LDN⁴³ 1941. gada 10. un 13. jūlijā

Kopējais ienākošo skaitliskais sastāvs (pēc reģistrācijas) 2847 (100,0%)

⁴² Piezīme: Vjatlaga nāves nometne dibināta 1938. gada 5. februārī ar PSRS leTK pavēli Nr. 020. Nometnes platība 1 578 000 ha, tās pārvaldes centrs – Ļesnajas stacijā, ko 1941. gada vidū nometņu priekšnieks Noja Solomonovičs Levinskis (dzim. 1901. g.) pārdēvēja par Socpilsētīņu (*Socgoradok*). [Nometnēs] bija izveidotas 19 nodalās, kurās tika ieslodzīti 19 596 politieslodzītie. 1941. gada 9., 10. un 13. jūlijā trijos ešelonos šeit ieradās 2791 deportētais no Latvijas, kuri veidoja 82% no "specuzskaitē" pakļautajiem vai 13,9% no visiem ieslodzītajiem. Tāpēc Vjatlaga nometnes var uzskatīt par vienā no "vislatviskākajām" PSRS nāves nometnēm. – Red.

⁴³ Labošanas darbu nometne. – Red.

tai skaitā – vīrieši	2758 (96,9%)
– sievietes	89 (3,1%)
– Lietuvas iedzīvotāji	2 (0,1%)
– Igaunijas iedzīvotāji	54 (2,0%)
– Latvijas iedzīvotāji	2791 (98,0%)
"Speckontingenta" etapu skaitliskais sastāvs:	
– 09.07.1941. g. no Juhnovas LDN	1419 (49,8%)
tai skaitā	
– vīrieši	1334 (94,0%)
– sievietes	85 (6,0%)
– 10.07.1941. g. no Rīgas	310 (10,9%)
tai skaitā	
– vīrieši	306 (98,7%)
– sievietes	4 (1,3%)
– Lietuvas un Igaunijas iedzīvotāji	56 (18,1%)
– 13.07.1941. g. no Juhnovas LDN	1118 (39,3%)
tai skaitā	
– vīrieši	1118 (100,0%)
lenākuši (uzskaitīti) Latvijas iedzīvotāji	2791 (100,0%)
tai skaitā	
– vīrieši	2702 (96,8%)
– sievietes	89 (3,2%)
No tiem –	
– nomira Vjatlagā pirms "lietas izmeklēšanas"	1600 (57,3%)
tai skaitā	
– vīrieši	1584 (58,6%)
– sievietes	16 (18,0%)
Aizgājuši no Vjatlaga pirms "lietas izmeklēšanas" (pārvesti uz citām nometnēm, "atbrīvoti" u. tml.)	56 (2,0%)
tai skaitā	
– vīrieši	50 (1,9%)
– sievietes	6 (6,7%)
Piespriests kriminālsods	1124 (40,3%)
tai skaitā	
– vīriešiem	1057 (39,1%)
– sievietēm	67 (75,3%)
no tiem sodīti ar nāves sodu	114 (4,1%)
t. sk.	
– vīrieši	113 (4,2%)
– sievietes	1 (1,1%)
sodīti ar brīvības atņemšanu LDN	1010 (36,2%)
t. sk.	
– vīrieši	944 (34,9%)
– sievietes	66 (74,2%)
No sodītajiem ar brīvības atņemšanu LDN	
– nomira Vjatlagā	574 (20,6%)
t. sk.	
– vīrieši	562 (20,8%)
– sievietes	12 (13,5%)

– aizgāja no Vjatlaga citu iemeslu dēļ (pārvešana uz citu nometni, "atbrīvošana" u. c.)	436 (15,6%)
t. sk.	
– vīrieši	382 (14,1%)
– sievietes	54 (60,7%)

Nav atklāti uzskaites dati par 11 cilvēkiem.

Secinājums. Ar ešeloniem 1941. gada 9., 10. un 13. jūlijā Vjatlagā ievesto Latvijas iedzīvotāju kopējie "neatgriezeniskie zaudējumi", pēc ticamiem datiem, bija ne mazāk kā 2288 cilvēku vai 82,0% no pienākušajiem un uzņemtajiem "specuzskaitē", tai skaitā vīrieši – 2259 (83,6%), sievietes – 29 (32,6%).

II PSRS IeTK IeM Vjatlaga martirologs (1938.–1956. g.)

Nodaļai: Latvijas iedzīvotāji. Etniskie latvieši.
Sarakstā – 2544 cilvēki (pēc datiem līdz 01.03.2002.)

Vispārējās ziņas

	Notiesātie		Izmeklēšanā esošie	Kopā	T.sk. no 1941.g. 09.-13.07. etapiem
	Pavisam	T.sk. no izmekl. esošiem	Pavisam		
Vīrieši	912 96,6%	669 98,2%	1585 99,1%	2497 98,2%	2254 98,8%
Sievietes	32	12	15	47	27
Kopā	944 100,0%	681 100,0%	1600 100,0%	2544 100,0%	2281 100,0%

Piezīme. No "Vjatlaga martirologa" kopskaita (18 240 personālijas) Latvijas iedzīvotāju un etnisko latviešu daļa veido ne mazāk kā 13,9 procentus.

Izsoles kārtā izpētot arhivā personiskās lietas (miršanas aktus), var secināt, ka galvenie cēloņi šīs kategorijas Vjatlaga gūstekņu mirstībai bija fiziska novājēšana (avitaminoze, pellagra, distrofija) – 51,7% ga-dījumu, sirds un asinsvadu slimības (miokardīts, ateroskleroze u. c.) – 48,2%, pneimonija – 31,0%, kuņ-ģa un zarnu slimības (kolīts, enterīts u. c.) – 27,6%, plaušu tuberkuloze – 24,1%, citas slimības – 10,2%.

Sevišķi jāuzsver, ka pēcnāves diagnozēs (miršanas aktos), kā likums, vienlaikus fiksēti ne mazāk kā divi nāves cēloņi.

III Nacionālais sastāvs Minētas pavisam 11 tautības

Tautība	Notiesāti		Izmeklēšanā esošie		Kopā	
Latvieši	813	86,1%	1394	87,1%	2207	86,8%
Latgalieši	3	0,3%	2	0,1%	5	0,2%
Latvieši un latgalieši	816	86,4%	1396	87,2%	2212	87,0%
Citas tautības	128	13,6%	204	12,8%	322	13,0%
tai skaitā						
• ebreji	32	3,4%	107	6,7%	139	5,5%
• krievi	67	7,1%	54	3,4%	121	4,8%
• poļi	15	1,6%	15	0,9%	30	1,2%
• vācieši	4	0,4%	15	0,9%	19	0,7%
• baltkrievi	6	0,6%	4	0,3%	10	0,4%
• čigāni	3	0,3%	2	0,1%	5	0,2%
• lietuvieši	1	0,1%	3	0,2%	4	0,2%
• ukraiņi	–	–	3	0,2%	3	0,1%
• igauņi	–	–	1	0,06%	1	0,03%
Kopā	944	100,0%	1600	100,0%	2544	100,0%

Piezīme. No "Vjatlaga martirologa" kopskaita (18 240 personālijas) latviešu, iesk. latgaliešu, tautības personas veido ne mazāk kā 12,1 procentu.

Šajā martirologā latvieši veido trešo nacionālo kategoriju pēc krieviem (8131 cilvēks, 44,6%) un vāciešiem (2310 cilvēki, 12,7%).

IV Sastāvs pēc ieslodzīto vecuma

1. tabula

Dzimšanas gads	Personu skaits			Dzimšanas gads	Personu skaits		
	Izmeklēšanā esošie	Notiesātie	Kopā		Izmeklēšanā esošie	Notiesātie	Kopā
1857	1		1	1894	45	30	75
1858	2		2	1895	50	37	87
1861	1		1	1896	44	41	85
1863	3		3	1897	37	23	60
1864	3		3	1898	58	38	96
1865		1	1	1899	61	32	93
1866	3		3	1900	74	34	108
1867	2	2	4	1901	55	37	92
1868	2	1	3	1902	69	40	109
1869	3		3	1903	56	27	83
1870	4	2	6	1904	59	39	90
1871	6	1	7	1905	61	28	89
1872	8		8	1906	51	36	87
1873	10	2	12	1907	41	36	77
1874	9	1	10	1908	44	31	75
1875	15	5	20	1909	31	30	61
1876	15	5	20	1910	40	20	60
1877	15	2	17	1911	32	15	47
1878	12	10	22	1912	27	26	53
1879	20	11	31	1913	17	15	32
1880	27	8	35	1914	20	13	33
1881	21	10	31	1915	8	10	18
1882	22	16	38	1916	2	4	6
1883	30	9	39	1918		3	3
1884	29	10	39	1919	4	2	6
1885	29	15	44	1921	3	2	5
1886	31	23	54	1922		1	1
1887	35	17	52	1923	1	4	5
1888	31	21	52	1924	2	1	3
1889	34	22	56	1925		1	1
1890	39	26	65	1928		1	1
1891	52	21	73	1929		1	1
1892	43	21	64	Kopā	1600	944	2544
1893	51	32	83		100%	100%	100%

2. tabula

Periodi (pēc dzimšanas gadiem)	Personu skaits					
	Izmeklēšanā esošie		Notiesātie		Kopā	
Dzimuši līdz 1900. g.	977	61,1%	529	56,0%	1506	59,2%
Dzimuši pēc 1901. g.	623	38,9%	415	44,0%	1038	40,8%
Dzimuši līdz 1917. g.	1590	99,4%	928	98,3%	2518	99,0%
Dzimuši pēc 1918. g.	10	0,6%	16	1,7%	26	1,0%

3. tabula

Periodi (pēc dzimšanas gadiem)	Personu skaits					
	Izmeklēšanā esošie		Notiesātie		Kopā	
1850.–1859. g.	3	0,2%	–	–	3	0,1%
1860.–1869. g.	17	1,1%	4	0,4%	21	0,8%
1870.–1879. g.	114	7,1%	39	4,1%	153	6,0%
1880.–1889. g.	289	18,1%	151	16,0%	440	17,3%
1890.–1899. g.	480	30,0%	301	31,9%	781	30,7%
1900.–1909. g.	541	33,8%	330	35,0%	871	34,2%
1910.–1919. g.	150	9,4%	108	11,4%	258	10,1%
1920.–1929. g.	6	0,4%	11	1,2%	17	0,7%

4. tabula
Vecums aresta laikā⁴⁴

Vecums aresta brīdi	Personu skaits					
	Izmeklēšanā esošie		Notiesātie		Kopā	
Kopējais skaits	1600		944		2554	
Līdz 20 gadiem	3	0,2%	4	0,4%	7	0,3%
20–29 gadiem	81	5,1%	86	9,1%	167	6,6%
30–39 gadiem	484	30,3%	288	30,5%	772	30,3%
40–49 gadiem	518	32,4%	337	35,7%	855	33,6%
50–59 gadiem	332	20,8%	179	19,0%	511	20,1%
60–69 gadiem	152	9,5%	43	4,6%	195	7,7%
70–79 gadiem	26	1,6%	7	0,7%	33	1,3%
80 gadu un vecāki	4	0,3%	–	–	4	0,2%
Līdz 60 gadiem	1418	88,6%	894	94,7%	2312	90,9%
60 gadus veci un vecāki	182	11,4%	50	5,3%	232	9,1%
Dominējošais vecums (no 30 līdz 49 gadiem)	1002	62,6%	625	66,2%	1627	64,0%

⁴⁴ Piezīme. Absolūtais vairākums (vairāk nekā 90%) ir personas vitālā un darbaspējīgā vecumā (līdz 60 gadiem), tai skaitā pa kategorijām: izmeklēšanā esošie – apmēram 89%, notiesātie – apmēram 95%. Vecākas personas (60 gadus un vecākas) visā pētāmajā kontingentā ir nedaudz virs 8% – izmeklēšanā esošie – apmēram 11,5%, notiesātie – 5,3%.

5. tabula
Vecums nāves iestāšanās momentā⁴⁵

Vecums nāves iestāšanās momentā	Personu skaits					
	Izmeklēšanā esošie		Notiesātie		Kopā	
Kopējais skaits	1600		944		2554	
Līdz 20 gadiem	2	0,1%	2	0,2%	4	0,2%
20–29 gadiem	59	3,7%	39	4,1%	98	3,9%
30–39 gadiem	442	27,6%	236	25,0%	678	26,7%
40–49 gadiem	538	33,6%	318	33,7%	856	33,6%
50–59 gadiem	360	22,5%	172	18,2%	532	20,9%
60–69 gadiem	165	10,3%	57	6,0%	222	8,7%
70–79 gadiem	30	1,9%	7	0,7%	37	1,5%
80 gadu un vairāk	4	0,3%	–	–	4	0,2%
Nav datu (notiesāti uz ASM un nosūtīti ārpus Vjatlaga robežām)			113	12,0%	113	4,4%
Dominējošais vecums (no 30 līdz 49 gadiem)	980	61,3%	554	58,7%	1134	60,3%

V

Personas ar visagrākajiem dzimšanas datiem

- Penkulis Jēkabs, Nikolaja d., dz. 1857. g.;
- Žagars Jānis, Pētera d., dz. 1858. g.;
- Mežaks Pēteris, Gaspara d., dz. 1858. g.;
- Modzeļevskis Vladimirs, Konstantina d., dz. 1861. g.

Personas ar visvēlākajiem dzimšanas datiem

- Elguta Velta, Žaņa m., dz. 1929. g.;
- Riekstiņš Gunārs, Jāņa d., dz. 1928. g.;
- Pētersona Valtrauta, Jēkaba m., dz. 1925. g.

Arhiva izziņas

Žagars (Žagar–Žagers) Jānis, Pētera d., dzimis 1858. (1859.?) gadā Latvijā, Cēsu apriņķa Priekuļu pagastā, Kalnažagaru mājās, latvietis, PSRS pilsonis, [cēlies] no zemniekiem (zemes īpašniekiem (?)), izglītība 3 klases, bezpartijiskais, zemkopis, precējies, 5 bērni (dēls un 4 meitas), sevišķas atzīmes: "Zemes īpašnieks, piederēja sava saimniecība, bez noteiktas nodarbošanās", pirms aresta dzīvoja dzimšanas vietā, leTK orgāni arestēja [viņu] dzīves vietā 13.06.1941. g., atrodas izmeklēšanā ("sociāli bistams elements"). Ienācis Vjatlagā 1941. g.10.07. no Rīgas (Latvija) cietuma, 1941. g. 11.07. atzīts par 3. grupas invalidu (miokardīts), miris pirms sprieduma pasludināšanas 1941. g. 31.08. no noturīga sirds darbības vājuma 7. lagpunkta 2. apakškomandantūrā Jagodnijas ciematā. Arhīva personiskā lieta Nr. 41482 (10 lapas).

Mežaks Pēteris, Gaspara d., dzimis 1858. gadā Rīgā (Sēlpilī (?)), latvietis, dzimtā valoda latviešu, prata angļu, vācu un franču valodu, PSRS pilsonis, [cēlies] no zemes īpašniekiem (muižniekiem), izglītība vidējā militārā (ģimnāzija, Rīgas junkuru skola), bezpartijiskais, atraitnis, 1 bērns (dēls). Speciāls norādījums: "Bijušais muižnieks, kalpojis cariskajā un baltajā armijā no 1879. līdz 1919. gadam, atradās ārzemēs Vācijā, Austrijā, konsuls (?), dēls dzīvo ārzemēs (Ķīnā) Harbinas pilsētā, bez noteiktas nodarbošanās." Līdz arestam dzīvoja dzimšanas vietā (paša muižā). leTK orgāni [viņu] arestēja

⁴⁵ Piezīme. Absolūtais vairākums ir personas vitāla un darbaspējīgā vecumā (līdz 60 gadiem), tai skaitā pa kategorijām: izmeklēšanā esošie – apmēram 88%, notiesātie – vairāk nekā 81%. Vecākas personas (60 gadu un vairāk) pētāmā kontingentā veido nedaudz vairāk par 10%, izmeklēšanā esošajos – apmēram 12,5%, notiesāto skaitā – 6,8%.

1941. g. 19.06. dzīvesvietā. Atrodas izmeklēšanā ("sociāli bīstams elements"), Vjatlāgā ieradīs 1941. g. 10.07. no Rīgas, 1941. g. 11.07. atzīts par 3. grupas invalidu (vecuma nespēks), miris pirms sprieduma pasludināšanas 1941. g. 05.09. no asa enterokolīta, hroniska miokardīta (bakteriālā plaušu karsoņa (?)?) 7. lagpunktā Jagodnijas ciematā. Radnieki – Mežaks Pēteris Aleksandrs – pēc ziņām uz 25.12.1955. g. dzīvo Latvijā, Cēsu rajonā, Jaunraunas c/p Puņģu mājās. Arhīva personiskā lieta Nr. 41559 (12 lapas).

Modzeļevskis Vladimirs Kostantinovičs (Kondratjevičs), dzimis 1861. gadā Rēzeknes pilsētā (Latvijā), krievs, dzimtā valoda krievu, prata vācu un franču valodu, izglītība vidējā militārā, bezpartijiskais, pensionārs, dzīvesvieta pirms aresta: Latvija, Daugavpils, Lietuvas (Mītavas (?)?) iela 94, dzīv. 2. Sevišķas piezīmes: "Cariskās armijas pulkvedis, 35 gadi karadienestā, 1919.–1921. g. artilērijas tehnikas (?) pasniedzējs." IeTK orgāni [viņu] arestēja 1941. g. 14.06. dzīvesvietā. Atrodas izmeklēšanā ("sociāli bīstams elements"), Vjatlāgā ieradās 1941. g. 13.07. no PSRS IeTK Juhnovas LDN (Smolenskas/Kalugas apgabālā). 1941. g. 14.07. atzīts par 2. grupas invalidu (operācijas sekas – zarnu samešanās, dekompensēts miokardīts). Miris pirms sprieduma pasludināšanas 1941. g. 23.11. no asa kolīta, bronhopneimonijas, miokardīta 7. lagpunkta štāba apakškomandantūrā Jagodnijas ciematā. Arhīva personiskā lieta Nr. 42541 (7 lapas).

Penkulis (Penkuls–Penukļ) Jēkabs, Nikolaja (Niklāsa) d., dzimis 1857. gadā Latvijā, Liepājas apriņķa Durbes pagastā, latvietis, PSRS pilsonis, [cēlies] no zemniekiem–kulakiem, izglītība zemākā, bezpartijiskais, bez specialitātes, zemkopis, atraitnis, 2 bērni (dēls un meita), līdz arestam dzīvoja dzimšanas vietā (Stusku mājās (?)). IeTK orgāni [viņu] arestēja 1941. g. 14.06. dzīvesvietā. Atrodas izmeklēšanā ("sociāli bīstams elements"). Ieradās Vjatlāgā 1941. g. 09.07. no PSRS IeTK Juhnovas LDN (Smolenskas/Kalugas apgabālā), 1941. g. 16.07. atzīts par 3. grupas invalidu (vecuma nespēks – "nespēj pārvietoties"). Miris pirms sprieduma pasludināšanas 1941. g. 03.09. no asa enterokolīta, miokardīta, vecuma nespēka 7. lagpunkta štāba apakškomandantūrā Jagodnijas ciematā. Arhīva personiskā lieta Nr. 41599 (7 lapas).

Pētersona Valtrauta, Jēkaba m., dzimusi 1925. gadā Latvijā, Valkas apriņķa Mārkalnes pagastā, Tanamecu mājās, latviete, PSRS pilsonē, [cēlusies] no zemniekiem, izglītība – 7 klases, bezpartijiskā, bez specialitātes, līdz arestam dzīvoja dzimšanas vietā. Latvijas PSR IeM karaspēka kara tribunāls sodīja [viņu] 1946. g. 10.11. pēc KPFSR KK 58.12. panta ar brīvības atņemšanu uz 6 gadiem un tiesību atņemšanu uz 3 gadiem. Termiņa sākums – 1945. g. 27.10., termiņa beigās – 1951. g. 27.10. Ieradās Vjatlāgā 1947. g. 16.04. no Rīgas, mirusi 1948. g. 09.12. 4. lagpunktā Poļevojēs–2 ciematā. Arhīva personiskā lieta Nr. 97447.

Riekstiņš Gunārs, Jāņa d., dzimis 1928. gadā Latvijā, Cēsu apriņķa Kūduma pagasta Riekstiņos, latvietis, PSRS pilsonis [cēlies] no strādniekiem, izglītība – 6 klases, bezpartijiskais, traktorists, līdz arestam dzīvoja dzimšanas vietā. Latvijas PSR IeM karaspēka kara tribunāls [viņu] sodīja pēc KPFSR KK 58.1a panta ar brīvības atņemšanu uz 10 gadiem. Termiņa sākums – 1946. g. 09.03., termiņa beigās – 1956. g. 09.03. Ieradās Vjatlāgā 1947. g. 16.04. no Rīgas, miris 1951. g. 31.03. 4. lagpunktā Poļevojēs–2 ciematā. Arhīva personiskā lieta Nr. 97329.

Elguta Velta, Žaņa m., dzim. 1929. g. Latvijā, Rīgas pilsētā, latviete, PSRS pilsonē, izglītība – 9 klases, bezpartijiskā, kalpotāja, līdz arestam dzīvoja dzimšanas vietā. 1947. g. 21.08. Latvijas PSR IeM karaspēka kara tribunāls [viņu] sodīja pēc KPFSR KK 17. un 58.1a panta ar brīvības atņemšanu uz 6 gadiem. Termiņa sākums – 1947. g. 29.04., termiņa beigās – 1953. g. 29.04. Ieradās Vjatlāgā 1948. g. 03.03. no Rīgas, mirusi 1949. g. 17.12. 4. lagpunktā Poļevojēs–2 ciematā. Arhīva personiskā lieta Nr. 107456.

VI

Personas, kurām nāves momentā vēl nebija 20 gadu

- Karlins V. H. – 19 gadu;
- Kristapovičs I. L. – 18 gadu;
- Reimanis A. P. – 19 gadu;
- Freibergs A. E. – 18 gadu.

Arhiva izziņas

Karlins Vladimirs, Harija d. (Kārļa–Hapja d.), dzimis 1924. gadā Dancigā/Gdaņskā (Vācijā/Polijā), ebrejs (vācietis (?)), PSRS pilsonis, [cēlies] no kalpotājiem, izglītība vidējā, Rīgas rajona izpildkomitejas inspektors (instruktors?), SZSA karavīrs, neprecējies, dzīvesvieta pirms mobilizācijas: Latvija, Rīgas pils., Kirova iela 63, dzīv. 9. 1941. g. 28.06. [viņu] arestēja Igaunijas IeTKVDTK orgāni (Tartu pilsētā). Ieradās Vjatlagā 1941. g. 29.12 no Kirovas kā izmeklēšanā esošais, darba spēju kategorija – “viegls fizisks darbs”. 1943. g. 27.01. PSRS IeTK Sevišķā apspriede [viņu] sodīja par “dezertēšanu no Sarkanās armijas” ar brīvības atņemšanu uz 5 gadiem, termiņa sākums – 1941. g. 28.06., termiņa beigas – 1946. g. 28.06. 1942. g. 10.07. atzīts par 2. grupas invalidu (pelagra, avitaminozā diareja, locītavu mazkustīgums). Miris pirms sprieduma pasludināšanas 1943. g. 17.01. no pelagras un avitaminozā kolīta 3. lagpunkta 3. apakškomandantūrā stacijā “Malij Sovim”. Arhīva personiskā lieta Nr. 57390 (15 lapas, fotogrāfija).

Kristapovičs (Kristavičs–Kristovičs) Ivans, Lukas d., dzimis 1924. gadā Latvijā, “Barzenes” (Kuldīgas (?)) apriņķī Padures pagastā, čigāns, dzimtā valoda čigāņu, PSRS pilsonis, [cēlies] no klejotājiem (strādniekiem (?)), analfabēts, bezpartijiskais, bez specialitātes, dzīvesvieta pirms aresta: Latvija, Ludzas apriņķis, Ludzas pilsēta, Pasienes pagasts, Pirogovas ciems, neprecējies. Sevišķa atzīme: “Bez noteiktas nodarbošanās, bez noteiktas dzīvesvietas, agrāk divreiz sodīts par zādzībām, 1941. gadā Zilupes pilsētas tautas tiesa par sīku zādzību piesprieda 3 mēnešus piespiedu darbus ar 25% atvilkumu no algas.” Ludzas pilsētas IeTK orgāni [viņu] apcietināja 1941. g. 14.06., atrodas izmeklēšanā (“sociāli bīstams elements”). Vjatlagā ieradās 1941. g. 13.07. no PSRS IeTK Juhnovas LDN (Smolenskas/Kalugas apgabals), 1941. g. 14.07. ieskaitīts 3. darbaspēju kategorijā (“viegls fizisks darbs”, “vājinieku komanda”), 1942. g. 16.02. atzīts par 1. grupas invalidu (pelagroidāls barošanās sabrukums). Miris pirms sprieduma pasludināšanas 1942. g. 09.07 no bakteriālā [krupozā] plaušu karsoņa 7. lagpunkta 1. apakškomandantūrā Jagodnijas ciematā. Arhīva personiskā lieta Nr. 42332 (12 lapas).

Freibergs Arvids (Ervids), Eduarda d., dzimis 1924. gadā 28.12. Latvijā, Jēkabpils apriņķa Saukas pagastā, latvietis, dzimtā valoda latviešu, prata krievu valodu, PSRS pilsonis, [cēlies] no strādniekiem, izglītība 9 klases, bezpartijiskais, bez specialitātes, skolnieks, neprecējies, speciāls norādījums: “Nepilngadīgs”. Dzīvesvieta pirms aresta: Latvija, Rīgas apriņķis, Babītes pagasts, Rīgas dzelzceļa stacija “Babīte”, dzelzceļnieku māja Nr. 10. IeTK orgāni [viņu] arestēja 1940. g. 10.10. dzīvesvietā. Fiksēti 9 izsaukumi uz pratināšanu iepriekšējās izmeklēšanas laikā. PSRS IeTK Sevišķā apspriede 1941. g. 08.03. [viņu] sodīja “par dalību pretpadomju grupā” ar brīvības atņemšanu uz 5 gadiem, termiņa sākums – 1940. g. 10.10., termiņa beigas – 1945. g. 10.10. Vjatlagā ieradās 1941. g. 19.08. no Nadvoickas LDN (Karēlijā). 1941. g. 19.08. ieskaitīts darbaspēju 3. kategorijā (“viegls fizisks darbs”, “nеспēcīgē”). Miris 1942. g. 05.07. no avitaminozā kolīta ar novājšēšanas parādībām 2. lagpunkta apakškomandantūrā stacijā “Sorda”. Arhīva personiskā lieta Nr. 47218 (38 lapas, fotogrāfija).

VII

Dzimšanas vietas

Kopējais saraksts

	Personu skaits					
	Izmeklēšanā esošie		Notiesātie		Kopā	
Visi personu skaits	1600	100,0%	944	100,0%	2544	100,0%
Baltijas valstis, t. sk.	1554	97,2%	815	86,3%	2369	93,1%
• Latvija	1534	95,9%	806	05,4%	2340	92,0%
• Lietuva	14	0,9%	7	0,7%	21	0,8%
• Igaunija	6	0,4%	2	0,2%	8	0,3%
PSRS teritorija (bez Baltijas), t. sk.	37	2,3%	122	12,9%	159	6,3%
• Krievija	25	1,6%	92	9,7%	117	4,6%
• Ukraina	7	0,4%	4	0,4%	11	0,4%

	Personu skaits					
	Izmeklēšanā esošie		Notiesātie		Kopā	
• Baltkrievija	5	0,3%	25	2,6%	30	1,2%
• Azerbaidžana	–	–	1	0,1%	1	0,04%
Bijusi PSRS kopā	1591	99,5%	937	99,2%	2528	99,4%
Ārzemes, t. sk.	9	0,6%	7	0,7%	16	0,6%
• Vācija	1	0,06%	1	0,1%	2	0,1%
• Polija	8	0,5%	5	0,5%	13	0,5%
• Somija	–	–	1	0,1%	1	0,04%

Pavisam no PSRS – 42 reģioni, ārvalstis – 3.

Personas no Baltijas

Viss personu skaits	1554	100,0%	815	100,0%	2369	100,0%
Latvija	1534	98,7%	806	98,9%	2340	98,8%
Lietuva	14	0,9%	7	0,9%	21	0,9%
Igaunija	6	0,4%	2	0,2%	8	0,3%

Personas no Latvijas

Reģioni*	Personu skaits					
	Izmeklēšanā esošie		Notiesātie		Kopā	
Kurzeme	584	38,1%	195	24,2%	779	33,3%
Aizputes apr.	90	5,9%	25	3,1%	115	4,9%
Kuldīgas apr.	107	7,0%	37	4,6%	144	6,2%
Liepājas apr.	193	12,6%	69	8,6%	262	11,2%
Talsu apr.	56	3,7%	27	3,3%	83	3,5%
Ventspils apr.	138	9,0%	37	4,6%	175	7,5%
Zemgale	427	27,8%	179	22,2%	606	25,9%
Bauskas apr.	114	7,4%	40	5,0%	154	6,6%
Ilūkstes apr.	34	2,2%	26	3,2%	60	2,6%
Jēkabpils apr.	82	5,3%	37	4,6%	119	5,1%
Jelgavas apr.	113	7,4%	41	5,1%	154	6,6%
Tukuma apr.	84	5,5%	35	4,3%	119	5,1%
Vidzeme	217	14,1%	150	18,6%	367	15,7%
Cēsu apr.	33	2,2%	16	2,0%	49	2,1%
Madonas apr.	28	1,8%	18	2,2%	46	2,0%
Rīgas apr.	117	7,6%	75	9,3%	192	8,2%
t. sk. Rīgas pils.	67	4,4%	54	6,7%	121	6,4%
Valkas apr.	25	1,6%	21	2,6%	46	2,0%
Valmieras apr.	14	0,9%	20	2,5%	34	1,5%
Latgale	230	15,0%	174	21,6%	404	17,3%
Abrenes apr.	8	0,5%	3	0,4%	11	0,5%
Daugavpils apr.	103	6,7%	72	8,9%	175	7,5%
Ludzas apr.	45	2,9%	40	5,0%	85	3,6%
Rēzeknes apr.	74	4,8%	59	7,3%	133	5,7%
Nav ziņu	76	5,0%	108	13,4%	184	7,9%

* Pēc administratīvi teritoriālā iedalījuma 1940. gada sākumā.

Reģioni, apgabali*	Personu skaits					
	Izmeklēšanā esošie		Notiesātie		Kopā	
Personas no Krievijas						
Kopējais skaits	25	100,0%	92	100,0%	117	100,0%
Krasnojarskas novads	–	–	1	1,1%	1	0,9%
Piejūras novads	1	4,0%	–	–	1	0,9%
Amūras apg.	–	–	1	1,1%	1	0,9%
Astrahaņas apg.	–	–	1	1,1%	1	0,9%
Belgorodas apg.	1	4,0%	1	1,1%	2	1,7%
Irkutskas apg.	–	–	1	1,1%	1	0,9%
Jaroslavas apg.	2	8,0%	1	1,1%	3	2,6%
Kostromas apg.	–	–	1	1,1%	1	0,9%
Kurganas apg.	1	4,0%	–	–	1	0,9%
Ļeņingradas apg.	2	8,0%	7	7,6%	9	7,7%
– Sanktpēterburgas pils.	6	24,0%	6	6,5%	12	10,3%
Maskavas apg.	1	4,0%	1	1,1%	2	1,7%
– Maskavas pils.	–	–	1	1,1%	1	0,9%
Nižņijnovgorodas apg.	–	–	1	1,1%	11	0,9%
Novgorodas apg.	1	4,0%	7	7,6%	8	6,8%
Orlas apg.	–	–	1	1,1%	1	0,9%
Penzas apg.	1	4,0%	–	–	1	0,9%
Permas apg.	–	–1	1,1%	1	0,9%	
Pleskavas apg.	3	12,0%	12	13,0%	15	12,8%
Smolenskas apg.	3	12,0%	40	43,5%	43	36,8%
Tomskas apg.	–	–	2	2,2%	2	1,7%
Tveras apg.	–	–	3	3,3%	3	2,6%
Vladimiras apg.	1	4,0%	–	–	1	0,9%
Volgogradas apg.	–	–	1	1,1%	1	0,9%
Vologdas apg.	1	4,0%	1	1,1%	2	1,7%
Tatārijas APSR	–	–	1	1,1%	1	0,9%
Nav konkrētu datu	1	4,0%	–	–	1	0,9%

Pavisam no 26 Krievijas reģioniem.

Personas no Baltkrievijas

Kopējais skaits	5	100,0%	25	100,0%	30	100,0%
Gomejas apg.	–	–	4	16,0%	4	13,3%
Grodņas apg.	2	40,0%	–	–	2	6,7%
Minskas apg.	–	–	2	8,0%	2	6,7%
Mogilevas apg.	1	20,0%	4	16,0%	5	16,7%
Vitebskas apg.	2	40,0%	13	52,0%	15	50,0%
Nav konkrētu ziņu	–	–	2	8,0%	2	6,7%

Pavisam no 5 Baltkrievijas reģioniem.

* Pēc administratīvi teritoriālā iedalījuma 2002. gada sākumā.

Personas no Ukrainas

Reģioni, apgabali*	Personu skaits					
	Izmeklēšanā esošie		Notiesātie		Kopā	
Kopējais skaits	7	100,0%	4	100,0%	11	100,0%
Čerkasu apg.	1	14,3%	–	–	1	9,1%
Čerņigovas apg.	1	14,3%	–	–	1	9,1%
Dņepropetrovskas apg.	–	–	2	50,0%	2	18,2%
Harkovas apg.	3	42,9%	–	–	3	27,3%
Kijevas apg.	1	14,3%	–	–	1	9,1%
Odesas apg.	1	14,3%	–	–	1	9,1%
Volinijas apg.	–	–	1	25,0%	1	9,1%

Pavisam no 7 Ukrainas apgabaliem.

* Pēc administratīvi teritoriālā iedalījuma 2002. gada sākumā.

Personas no ārzemēm

Valstis*	Personu skaits					
	Izmeklēšanā esošie		Notiesātie		Kopā	
Kopējais skaits	9	100,0%	7	100,0%	16	100,0%
Vācija	1	11,1%	1	14,3%	2	12,5%
Polija	8	88,9%	5	71,4%	13	81,3%
Somija	–	–	1	14,3%	1	6,3%

Pavisam no 3 ārvalstīm.

* Pēc administratīvi teritoriālā iedalījuma 1939. gada sākumā.

VIII

Personu pavalstniecība (pilsonība)

Lielākā daļa no sarakstos minētajiem – 2538 cilvēki vai 99,8% – reģistrēti Vjatkas LDN speciālās uzskaites dokumentos kā PSRS pilsoņi (pavalstnieki).

Izņēmums ir 6 cilvēki vai 0,2% no saraksta sastāva (visi no "speckontingenta kategorijas notiesātie, aizgājušie"):

- Kalniņš O. K. – Latvijas pilsonis (aresta brīdī);
- Kellers A. G. – Latvijas pilsonis (aresta brīdī);
- Latvelis V. I. – Latvijas pilsonis (aresta brīdī);
- Leitāns G. M. – Latvijas pilsonis (aresta brīdī);
- Pavlovskis I. S. – Latvijas pilsonis (aresta brīdī);
- Januševiskis I. I. – bezpavalstnieks (aresta brīdī).

Arhīva izziņas

Kalniņš Otto, Kārļa d., dzimis 1895. gadā Latvijā, Madonas apriņķa Mārcienas pagastā, latvietis, dzimtā valoda latviešu, prata vācu un krievu valodu, Latvijas pilsonis (aresta brīdī), [cēlies] no zemniekiem, izglītība – vidējā, bezpartijiskais, bez specialitātes, kalpotājs (1919.–1940. gadā Latvijas Iekšlietu ministrijas Politiskās policijas departamenta aģentūras nodaļas ierēdnis), precējies, 1 bērns (dēls), dzīves vieta līdz arestam: Latvija, Rīga, Kronvalda bulvāris 10, dzīv. 1. IeTK orgāni [viņu] arestēja dzīvesvietā 1940. g. 19.07. Fiksēti 30 izsaukumi uz pratināšanu iepriekšējās izmeklēšanas laikā. 1941. g. 04.06. PSRS Augstākās tiesas kara kolēģija uz KPFSR KK 58.6.1. un 58.13. pantu pamata notiesāja ar ASM – nošaušanu. Ar PSRS Augstākās tiesas Prezidija 1941. g. 20.06. lēmumu spriedums mainīts ar brīvības atņemšanu uz 10 gadiem un tiesību zaudēšanu uz 5 gadiem un īpašuma konfiskāciju. Termina sākums – 1940. g. 19.07., termina beigas – 1950. g. 19.07. Vjatlagā ieradās 1941. g. 24.07. no Butirku cietuma (Maskavā). Speciāls norādījums: "Darbaspēju kategorija – viegls fizisks darbs." Miris 1941. g. 15.11. no plaušu karsopa, sirds sklerozes un dekompensācijas 12. lagpunktā stacijā "Ima" (dzelzceļa 15. atzarojums). Arhīva personiskā lieta Nr. 43586 (68 lapas).

Kellers (Kēlers) Arturs, Genriha d., dzimis 1894. g. 23.11. Latvijā, Jelgavas apriņķa Plamšu ciemā, latvietis, dzimtā valoda latviešu, prata vācu un krievu valodu, Latvijas pilsonis (aresta momentā), [cēlies] no zemniekiem, izglītība – vidējā (augstākā(?)) militārā, bezpartijiskais, karavīrs (Latvijas armijas pulkvedis–leitnants, bijis kara atašejs Maskavā 1925.–1928. g., 3. kājnieku pulka komandiera palīgs), precējies, 3 bērni (dēli). Dzīvesvieta līdz arestam: Latvija, Jelgava, Egas iela 3. 1940. g. 24.09. [viņu] arestēja dzīvesvietā leTK VDGP 3. nodaļas darbinieki. Fiksēti 29 izsaukumi uz pratināšanu iepriekšējās izmeklēšanas laikā. 1941. g. 18.06. PSRS Augstākās tiesas kara kolēģija uz KPFSR KK 58.6.1. un 58.10.1. panta pamata [viņu] sodīja ar brīvības atņemšanu uz 10 gadiem un tiesību zaudēšanu uz 5 gadiem ar mantas konfiskāciju. Termiņa sākums – 1940. g. 24.09., termiņa beigas – 1950. g. 24.09. Ieradās Vjatlagā 1941. g. 24.07. no Maskavas Butirku cietuma. 1941. g. 21.08. ieskaitīts darba spēju 3. kategorijā (“viegls fizisks darbs”, diagnoze – hronisks miokardīts). Miris 1941. g. 21.11. no dekompensēta miokardīta (trombs sirds sienā) 2. lagpunktā stacijā “Sorda”. Radnieku (sievas Kellerses Māras, Dāvida m.) dzīvesvieta 1956. g. 13.09. bija Latvija, Jelgavas pils., Egas iela 3. Arhīva personiskā lieta Nr. 43588 (117 lapas, fotogrāfija).

Latvelis Vladislavs, Josifa d., dzimis 1914. gadā Latvijā, latvietis, Latvijas pilsonis (aresta brīdī), [cēlies] no strādniekiem, izglītība – zemākā, kurinātājs, dzīvesvieta līdz arestam: Latvija, Daugavpils apriņķis, Krāslavas stacija. 1936. g. 04.07. Baltkrievijas Kara apgabala kara tribunāls [viņam] piesprieda uz Baltkrievijas PSR KK 22.68. panta pamata (KPFSR KK 17. un 58.6. pants) brīvības atņemšanu uz 6 gadiem. Termiņa sākums – 1935. g. 22.09., termiņa beigas – 1941. g. 22.09. Vjatlagā ieradās 1939. g. 29.11. no PSRS leTK sevišķu uzdevumu noņemnes Solovkos (Arhangeļskas apgabals). Speciāla norāde: “Darbspēju kategorija – vidēji [smags] fizisks darbs.” Miris 1943. g. 08.04. 5. lagpunktā Ļesnajas stacijā. Arhīva personiskā lieta Nr. 26398.

Leitāns Genrihs, Matveja d., dzimis 1912. gadā Latvijā, Ludzas apriņķa Kārsavas pilsētā, latvietis, Latvijas pilsonis (aresta momentā), [cēlies] no zemniekiem, izglītība – zemākā, bezpartijiskais, bez specialitātes, dzīvesvieta līdz arestam: Krievija, Maskavas pilsēta. 1933. g. 20.03. PSRS Tautas Komisāru Padomes Apvienotās valsts politiskās pārvaldes kolēģija sodīja [viņu] ar brīvības atņemšanu uz 10 gadiem pēc KPFSR KK 58.6. panta. Termiņa sākums – 1932. g. 28.07., termiņa beigas – 1942. g. 28.07. Vjatlagā ieradās 1939. g. 29.11. no PSRS leTK sevišķu uzdevumu noņemnes Solovkos (Arhangeļskas apg.). Speciāls norādījums: “Darbspēju kategorija – vidējs fizisks darbs.” Miris 1941. g. 24.12. 4. lagpunktā Poļevojies-2 ciematā. Arhīva personiskā lieta Nr. 26400.

Pavlovskis Josifs, Sejiversta d., dzimis 1899. gadā Latvijā, Daugavpils apriņķa Asūnes pagastā. Latvietis, Latvijas pavalstnieks (aresta momentā), [cēlies] no zemniekiem, izglītība – 6 klases, 1925.–1931. gadam Latvijas Komunistiskās partijas biedrs, kalējs. Līdz arestam dzīvoja dzimšanas vietā. 1932. g. 16.10. PSRS Tautas Komisāru Padomes Apvienotās valsts politiskās pārvaldes kolēģija [viņu] sodīja pēc KPFSR KK 58.6. panta ar brīvības atņemšanu uz 10 gadiem. Termiņa sākums – 1931. g. 08.12., termiņa beigas – 1941. g. 08.12. Vjatlagā ieradās 1939. g. 29.02.(?) no PSRS leTK sevišķu uzdevumu noņemnes Solovkos. Speciāls norādījums: “Darbspēju kategorija – viegls fizisks darbs”. Miris 1944. g. 13.08. 4. lagpunktā Poļevojies-2 ciematā. Arhīva personiskā lieta Nr. 26409.

Januševskis Ivans, Ivana d., dzimis 1890. gadā Rīgā, Latvijā, latvietis, bezpavalstnieks (aresta momentā), [cēlies] no strādniekiem, izglītība vidējā, bezpartijiskais, veterinārfeldšēris. Dzīvesvieta līdz arestam: Latvija, Ludzas apriņķis, Zilupe. 1941. g. 24.05. PSRS leTK Sevišķā apspriede [viņu] sodīja kā “sociāli bīstamu elementu” ar brīvības atņemšanu uz 5 gadiem. Termiņa sākums 1940. g. 03.06., termiņa beigas 1945. g. 03.06. Vjatlagā ieradās 1941. g. 14.07. no Rīgas. Miris 1944. g. 15.04. 8. lagpunktā Zarečņija ciematā. Arhīva personiskā lieta Nr. 41670.

IX Sociālā izcelšanās

Sociālās grupas	Personu skaits					
	Pavisam		Izmeklēšanā esošie		Notiesātie	
Kopējais skaits	2544	100,0%	1600	100,0%	944	100,0%
No zemniekiem,	1382	54,3%	945	59,1%	437	46,3%
t. sk.						
• kulaki	265	10,3%	184	11,5%	78	8,3%
• laukstrādnieki	18	0,7%	8	0,5%	10	1,1%
• vidējie	7	0,3%	3	0,2%	4	0,4%
• trūcīgie	5	0,2%	5	0,3%	–	–
• rentnieki	4	0,4%	4	0,3%	–	–
• zvejnieki	3	0,1%	2	0,1%	1	0,1%
No strādniekiem	675	26,5%	368	23,0%	307	32,5%
No kalpotājiem	250	9,8%	156	9,8%	94	10,0%
No muižniekiem	1	0,04%	–	–	1	0,1%
No amatniekiem	50	2,0%	35	2,2%	15	1,6%
No "īpašniekiem",	11	4,4%	83	5,2%	28	3,0%
t. sk.,						
• tirgotāji	60	2,4%	47	2,9%	13	1,4%
• zemes īpašnieki	35	1,4%	24	1,5%	11	1,2%
• lieltirgotāji	9	0,4%	6	0,4%	3	0,3%
• fabrikanti	5	0,2%	4	0,3%	1	0,1%
• namu īpašnieki	2	0,1%	2	0,1%	–	–
No sīkpilsoņiem	14	0,6%	9	0,6%	5	0,5%
No klejotājiem	1	0,04%	1	0,06%	–	–
No garīdzniecības	1	0,04%	1	0,06%	–	–
Nav datu	59	2,3%	2	0,1%	57	6,0%

Piezīme. Saskaņā ar padomju izmantoto boļševiku sociāli demogrāfisko klasifikāciju (sarakstā kopumā, no izmeklēšanā esošajiem un notiesātajiem) var pieskaitīt:

- pie nākušiem no "sociāli tuviem slāņiem" (strādniekiem, zemniekiem, kalpiem, trūcīgajiem, zvejniekiem) attiecīgi 1791, 1125 un 666 cilvēkus vai 70,4; 70,3 un 70,6 procentus, t. i., absolūto pētāmā kontingenta vairākumu;
- pie nākušiem no "sociāli tāliem slāņiem" (muižniekiem, buržuāzijas īpašniekiem, garīdzniecības, sīkburžuāzijas (kulakiem), rentniekiem, amatniekiem, kalpotājiem, sīkpilsoņiem, deklasētajiem elementiem (klejotājiem) – attiecīgi 694; 473 un 221 cilvēku vai 27,3; 29,6 un 23,4 procentus, t. i., absolūtu pētāmā kontingenta mazākumu.

Tādējādi izriet, ka sociālā izcelšanās nebija noteicošais kritērijs politisko represiju realizēšanā, kaut arī tā tika ņemta vērā kā kaut kāds "papildu arguments" tajā vai citā konkrētā gadījumā.

Tai pašā laikā piederība pie "sociāli tuviem" (pēc izcelšanās) nekalpoja par būtisku faktoru, lai pasargātos no politiskajām represijām vai kaut tikai mikstinātu tās. Te acimredzot izpaudās kaut kādi citi "motīvi" – tautība, sociāli mantiskais stāvoklis, profesija, politiskā orientācija u. tml.

X Izglītības līmenis

Sociālās grupas	Personu skaits					
	Pavisam		Izmeklēšanā esošie		Notiesātie	
Kopējais skaits	2544	100,0%	1600	100,0%	944	100,0%
Analfabēti	21	0,8%	14	0,9%	7	0,7%
Mazizglītotie	27	1,1%	19	1,2%	8	0,8%
Pašizglītojušie	9	0,4%	3	0,2%	6	0,6%

Sociālās grupas	Personu skaits					
	Pavisam		Izmeklēšanā esošie		Notiesātie	
1 klase	1	0,04%	–	–	1	0,1%
2 klases	20	0,8%	13	0,8%	7	0,7%
3 klases	59	2,3%	38	2,4%	21	2,2%
Zemākā	774	30,4%	551	34,4%	223	23,6%
4 klases	91	3,6%	61	3,8%	30	3,2%
5 klases	24	0,9%	12	0,8%	12	1,3%
6 klases	94	3,7%	66	4,1%	28	3,0%
Sākumskola	21	0,8%	11	0,7%	10	1,1%
7 klases	14	0,6%	9	0,6%	5	0,5%
8 klases	14	0,6%	6	0,4%	8	0,8%
9 klases	4	0,2%	2	0,1%	2	0,2%
Nepilna vidējā	180	7,1%	126	7,9%	54	5,7%
10 klases	1	0,04%	–	–	1	0,1%
Vidējā	830	32,6%	547	34,2%	283	30,0%
Vidējā speciālā	8	0,3%	6	0,4%	2	0,2%
Nepabeigta augstākā	28	1,1%	19	1,2%	9	1,0%
Augstākā	147	5,8%	91	5,7%	56	5,9%
Nav datu	177	7,0%	6	0,4%	171	18,1%

Piezīme. Pēc PSRS lietotās klasifikācijas pētāmā kontingenta izglītības līmenis ir šāds: personas ar augstāko izglītību – 5,8%, – ar nepabeigtu augstāko, vidējo un nepilnu vidējo izglītību – 42,5%, ar zemāko un sākuma izglītību – 44,8%.

Analogi rādītāji Vjatlaga personāla sastāvā (ieskaitot brīvliguma darbiniekus) veido atbilstoši – 1,3%; 23,7% un 75,0%, bet kopumā PSRS nodarbināto iedzīvotāju vidū 1939. gadā – 1,3%; 11,0% un 87,7%.

Tādējādi cilvēku ar augstāko izglītību īpatsvars pētāmajā kontingentā bija gandrīz 4,5 reizes lielāks par attiecīgajiem rādītājiem Vjatlagā un PSRS kopumā; personu ar vidējo izglītību – 1,8 reizes un 3,9 reizes lielāks, bet personu ar sākuma un zemāko izglītību – 1,7 reizes un 2 reizes zemāks par analogiem datiem par Vjatkas LDN personālsastāvu un visiem PSRS nodarbinātajiem.

XI

Piederība pie partijām un organizācijām

Partija, organizācija	Personu skaits					
	Pavisam		Izmeklēšanā esošie		Notiesātie	
Kopējais skaits	2544	100,0%	1600	100,0%	944	100,0%
Aizsargi	987	38,8%	677	42,3%	310	32,8%
Zemnieku savienība	146	5,7%	109	6,8%	37	3,9%
Sociāldemokrātiskā partija	16	0,6%	11	0,7%	5	0,5%
VK(b)P,	14	0,6%	1	0,06%	13	1,4%
t. sk. VK(b)P kandidāti	3	0,1%	–	–	3	0,3%
“Demokrātiskais centrs”	9	0,4%	7	0,4%	2	0,2%
Jaunsaimnieku un sīkzemnieku partija	8	0,3%	6	0,4%	2	0,2%
“Zemnieku Savienība” (??)	3	0,1%	2	0,1%	1	0,1%
“Zīle Ksaventri” ⁴⁶	3	0,1%	3	0,2%	–	–
Latgales zemnieku partija	3	0,1%	2	0,1%	1	0,1%
Latgales progresistu partija	3	0,1%	1	0,06%	2	0,2%
VĻKJS	2	0,08%	–	–	2	0,2%
Zemstu savienība	2	0,08%	–	–	2	0,2%

⁴⁶ Partiju nosaukumi dokumentos nesalasāmi. – Red.

Partija, organizācija	Personu skaits					
	Pavisam		Izmeklēšanā esošie		Notiesātie	
Latgales dem. zemn. apvien.	2	0,08%	1	0,06%	1	0,1%
Latgales progr. tautas apvien.	2	0,08%	2	0,1%	–	–
Kreisā arodbiedrība	2	0,08%	1	0,06%	1	0,1%
"Aironeks" ⁴⁷	1	0,04%	1	0,06%	–	–
Demokrātiskā partija	1	0,04%	1	0,06%	–	–
Dzelzceļnieku biedrība	1	0,04%	1	0,06%	–	–
"Zemksave" ⁴⁸	1	0,04%	1	0,06%	–	–
Latvijas Komunistiskā partija	1	0,04%	–	–	1	0,1%
Latviešu izglītības biedrība	1	0,04%	1	0,06%	–	–
Nacionālsociālistiskā partija	1	0,04%	–	–	1	0,1%
Biedrība "Vanagi"	1	0,04%	–	–	1	0,1%
Latviešu biedrība ⁴⁹	1	0,04%	1	0,06%	–	–
Jaunzemnieku savienība	1	0,04%	1	0,06%	–	–
Krievu zemstiešu partija	1	0,04%	–	–	1	0,1%
Lauku saimnieku partija	1	0,04%	1	0,06%	–	–
Poļu savienība	1	0,04%	–	–	1	0,1%
Strādnieku arodbiedrība	1	0,04%	–	–	1	0,1%
Strādnieku savienība	1	0,04%	1	0,06%	–	–
"Mizrāhi", cionistu org-ja	1	0,04%	1	0,06%	–	–
Vecticībnieku brālība	1	0,04%	1	0,06%	–	–
"Sivņejaris" (?)	1	0,04%	1	0,06%	–	–
"Tivisors" (?)	1	0,04%	1	0,06%	–	–
Latvijas Skolotāju savienība	1	0,04%	–	–	1	0,1%
Bezpartijiskie	1151	45,2%	762	47,6%	389	41,2%
Nav datu	171	6,7%	2	0,1%	169	17,9%

Piezīme. Pavisam pārstāvētas 35 politiskās partijas un organizācijas, arī sabiedriskās, kultūras, konfesionālās, sporta un citas organizācijas.

XII

Ziņas par politisku motīvu dēļ represēto un PSRS IeTK Vjatlaga LDN ieslodzīto Latvijas iedzīvotāju un etnisko latviešu mirstību 1938–1955

Mirušie kopā – 2433	oktobris – 1	1942 – 1280	marts – 70
	decembris – 1	janvāris – 166	aprīlis – 93
1938 – 5	1940 – 4	februāris – 120	maijs – 117
aprīlis – 1	aprīlis – 2	marts – 157	jūnijs – 75
novembris – 1	novembris – 1	aprīlis – 233	jūlijs – 55
decembris – 3	decembris – 1	maijs – 199	augusts – 30
1939 – 45	1941 – 407	jūnijs – 131	septembris 14
janvāris – 3	janvāris – 4	jūlijs – 124	oktobris – 13
februāris – 3	februāris – 1	augusts – 56	novembris – 12
marts – 6	maijs – 1	septembris – 28	decembris – 10
aprīlis – 9	jūlijs – 4	oktobris – 20	1944 – 60
maijs – 4	augusts 19	novembris – 21	janvāris – 5
jūnijs – 5	septembris – 62	decembris – 25	februāris – 13
jūlijs – 5	oktobris – 105	1943 – 569	marts – 3
augusts – 4	novembris – 94	janvāris – 39	aprīlis – 12
septembris – 4	decembris – 117	februāris – 41	maijs – 10

⁴⁷ Partiju nosaukumi dokumentos nesalasāmi. – Red.

⁴⁸ Partiju nosaukumi dokumentos nesalasāmi. – Red.

⁴⁹ Partiju nosaukumi dokumentos nesalasāmi. – Red.

jūnijs – 9	jūlijs – 1	augusts – 1	augusts – 1
jūlijs – 2	oktobris – 1	septembris – 2	1953 – 5
augusts – 2	1947 – 5	oktobris – 1	janvāris – 1
septembris – 1	maijs – 1	decembris – 1	marts – 1
novembris – 1	jūnijs – 1	1950 – 3	aprīlis – 1
decembris – 2	jūlijs – 1	aprīlis – 1	jūnijs – 1
1945 – 12	oktobris – 2	maijs – 1	novembris – 1
februāris – 2	1948 – 7	jūnijs – 1	1954 – 4
marts – 1	aprīlis – 1	1951 – 5	janvāris – 2
aprīlis – 3	jūnijs – 1	janvāris – 1	februāris – 1
maijs – 2	augusts – 2	marts – 1	maijs – 1
jūnijs – 1	novembris – 1	maijs – 1	1955 – 4
jūlijs – 1	decembris – 2	jūlijs – 1	aprīlis – 1
oktobris – 2	1949 – 9	novembris – 1	jūnijs – 1
1946 – 5	marts – 1	1952 – 4	oktobris – 2
janvāris – 1	maijs – 1	februāris – 1	
marts – 1	jūnijs – 1	marts – 1	
jūnijs – 1	jūlijs – 1	maijs – 1	

V. Nacistiskās Vācijas okupācijas laika politiskās sodīšanas noteikumi.

25. dok. Vācijas Valsts drošības policijas un drošības dienesta priekšnieka Heinriha Millera (*Heinrich Müller*, 1900–1945) 1941. gada 27. augusta slepenais rīkojums drošības policijas komandieriem un inspektoriem, ar kuru viņš paziņoja SS valsts vadītāja un Vācijas Politiskās policijas priekšnieka Heinriha Himlera (1900–1945) pamatnoteikumus par pretvalstisku elementu arestiem, sākoties karagājienam pret PSRS.

Avots: Vācijas Federālais arhīvs, R58. f., 1027. l., 205.–206. lp. Ar kancelejas ierēdņa parakstu un apaļo zīmogu apstiprināts noraksts. No vācu valodas tulkojusi Maira Andžejevska.

R881027

Drošības policijas un drošības dienesta priekšniekam

IV C 2 Vīsp. Nr. 41 334

Berlīne, 1941. gada 27. augustā

Slepeni!

- Valsts policijas (vadošajām) iestādēm;
- Drošības policijas un drošības dienesta komandieriem;
- Vācijas Valsts galvenās drošības pārvaldes IV nodaļai;
- V nodaļai.

Informatīvi ziņot:

- Drošības policijas un drošības dienesta inspektoriem;
- Drošības policijas un drošības dienesta komandieriem;
- IV GSt.⁵⁰ dekrētu izdošanai (2 eksemplāros);
- B grupai (12 eksemplāros).

Attiecas uz: SS valsts vadītāja un Vācijas policijas priekšnieka pamatnoteikumiem par pretvalstisku elementu apcietināšanu, sākoties uzbrukumam Padomju Savienībai.

SS valsts vadītājs un Vācijas policijas priekšnieks, pamatojoties uz ziņojumiem par svarīgiem Valsts policijas notikumiem, pieprasījis atsevišķos gadījumos ilgāku iepriekšējās apcietināšanas laiku un pārvešanu uz koncentrācijas nometni.

⁵⁰ GSt. – saīsinājums *Geheime Staatspolizei Gestapo*. – Red.

Aktuālie jautājumi, vadoties pēc lēmuma, tiks darīti zināmi atbilstoši tālākiem iemesliem.

Sākoties kara gājienam pret Padomju Savienību, kopš tā brīža pastāvošajām pretvalstiskajām darbībām un izteikumiem, SS valsts vadītājs un Vācijas policijas priekšnieks pieņēma principiālu lēmumu, ka "visus musinošos katoļu mācītājus, Vācijai naidīgos čehus un poļus, kā arī komunistus un viņiem līdzīgus "salašņas" principā vajadzētu ieslodzīt koncentrācijas nometnē uz ilgāku laiku".

Taču, lai šis rikojums neattiektos vienīgi uz parastajā kārtībā iesniegtajiem iesniegumiem par iepriekšējo apcietinājumu, bet lai to ievērotu arī jau pirms iesniegumu iesniegšanas, paziņoju par šo rikojumu.

Tas ir spēkā, kamēr ir runa par kādas krimināllietas ierosināšanu un rikojums nav atsaukts. Tādēļ es lūdzu prokuratūras izmeklēt gadījumus par apzēlošanu, soda atlikšanu utt., kuros būtu jāiesaista Valsts policija.

Šī pavēle ir slepena un tās saturu nedrīkst izpaust ne ieslodzītajiem, ne arī kādām citām personām.

Pavēle neattiecas uz vietējām un rajonu policijas iestādēm.

Pārstāvis:

Par.[aksts] Millers

Apstiprināts

Kancelejas ierēdnis:

26. dok. Vācijas armijas virspavēlniecības komandiera ģenerālfeldmaršala Vilhelma Keitela (*Wilhelm Keitel*, 1882–1946) 1941. gada 12. septembra direktīva par apiešanos ar ebrejiem iekarotajos Austrumu apgabalos.

Avots: Latvijas Valsts arhivs, P-1026. f., 1. apr., 25. l., 17. lp. Apstiprināts mašīnraksts vācu valodā. No vācu valodas tulkojusi Maira Andžejevska.

Pielikums "Direktīvai par militāro nodrošinājumu un miera un kārtības saglabāšanu Austrumu apgabalos"

Pie la. nodaļas Nr. 705/41 slepeni 25.9.41.

IZRAKSTS

Vadoņa galvenā mitne, 12.09.1941.

Vērmahta īpašās vienības

W. F. St./ nodaļa L (IV/Qu)

Nr. 02041/41 slepeni

Attiecas uz: ebrejiem iekarotajos Austrumu apgabalos.

Ciņa ar boļševismu prasa nesaudzīgu un enerģisku iejaukšanos, vispirms jau pret ebrejiem, kuri ir galvenie boļševisma atbalstītāji.

Tādēļ nav pieļaujama jebkāda Vērmahta sadarbība ar ebreju tautības pārstāvjiem, kuri savā nostājā pilnīgi atklāti vai slēptā veidā pauž savu naidīgumu Vācijai, kā arī atsevišķu ebreju iesaistišana kādos privileģētos Vērmahta palīdzības dienestos. Militārās iestādes nekādā gadījumā nedrīkst izsniegt apliecības, kas apstiprina ebreju izmantošanu Vērmahta vajadzībām.

Vienīgais izņēmums ir ebreju izmantošana īpaši apkopotās darba grupās, kurās tos iesaista tikai vāciešu uzraudzībā.

Vērmahta virspavēlniecības priekšnieks

Paraksts: Keitels

Par izraksta pareizību atbildīgais:

Hauptmans

Izdalīja:

27. dok. Vācijas okupēto Austrumu apgabalu ministrijas valsts sekretāra un ministra A. Rozenberga vietnieka Alfreda Meijera (1891–1945) 1942. gada 29. maija raksts par miesas sodu atcelšanu iekarotajos apgabalos.

Avots: Vācijas Federālais arhīvs Berlīnē, R–58. f., 225. sēj. Mitteilungsblatt Nr. 2. Mašīnraksts vācu valodā. No vācu valodas tulkojusi Maira Andžejevska.

Okupēto Austrumu apgabalu reihsministra rīkojuma noraksts par miesas sodu aizliegšanu okupētajos Austrumu apgabalos

No vairākiem ziņu avotiem izriet, ka okupētajos Austrumu apgabalos nodarbinātie vācieši "nūju un pātagu" izmanto kā soda un piespiešanas līdzekli. Šāda veida izturēšanās attiecībā pret atbrīvoto Austrumu apgabalu vietējiem iedzīvotājiem ir vācieša necienīga. Tā kā ikviens vācietis no vietējo iedzīvotāju vidus tiek uzskatīts par Vācijas valsts pārstāvi, šāda veida attieksme nāk par ļaunu valsts kopējam tēlam. Tā ievaino vietējo iedzīvotāju goda jūtas, ko šajā gadījumā ievēro pat boļševiki. Turklāt šāda veida izturēšanās tikai traucē vēlamajai sadarbībai ar Austrumu tautām.

Tādēļ es kategoriski aizliedzu man pakļautajām civilpārvaldes personām izmantot "nūjas un pātagas" (miesas sodus) attiecībā pret vietējiem iedzīvotājiem, un šī aizlieguma pārkāpēji tiks sodīti. Tautas vāciešu sodīšanu ar miesas sodu likšu sodīt īpaši bargi.

Vienlaikus lūdzu man ziņot par šāda veida gadījumiem, ja par tiem atbildīgi arī citu vācu iestāžu darbinieki okupētajos Austrumu apgabalos, lai tādējādi varētu nodrošināt vienotu visu vāciešu attieksmi pret vietējiem iedzīvotājiem man pakļautajos pārvaldes apgabalos.

Par[akstijis] Meijers,

Apgabala vadītājs un reihā pārvaldnieks

28. dok. Vācijas SS valsts vadītāja, Vācijas Politiskās policijas šefa un Vācijas valsts iekšlietu ministra Heinriha Himlera (*Heinrich Himmler*, 1900–1945) 1940. gada slepeni nāves sodu izpildīšanas noteikumi (papildināti 1943. gadā).

Avots: Vācijas Federālais arhīvs Berlīnē, Nacistiskās Vācijas SS un Vācijas policijas arhīvs R58. f., 1027. l., 275.–280. lp. Mašīnraksta noraksts vācu valodā ar H. Himlera parakstu un ar kancelejas ierēdņa parakstu un H. Himlera zīmoga nospiedumu. No vācu valodas tulkojusi Maira Andžejevska.

Vācijas policijas priekšnieks

S IV D 2 – 450/42 g – 81 –

Slepeni!

Nāves sodu izpildīšanas noteikumi

I. Priekšdarbi

- Visi gadījumi, kas prasa īpašu pieeju, jāapstrādā rūpīgi, bet steidzami. Nodarījuma sastāvs jāatspoguļo skaidrā un īsā apjomā. Jānorāda visi iemesli, kas runā preti nāves sodu izpildīšanai.
- Pie citu tautību sodāmajiem jāievēro sevišķi norādījumi, kas pieprasa daļēju īpašu dokumentu pievienošanu (piemēram, vērtējums par spēju pārvāciskoties u. c.).
- Īpašo gadījumu priekšlikumiem vāciešiem un tās pašas rases izcelsmes piederīgajiem jānorāda dati par ģimenes stāvokli (bērnu skaits ģimenē), amats, kā arī politiskā un kriminālā pagātne. Kā arī jāpievieno:
 - jaunākā fotogrāfija;
 - personas raksturojums;
 - izraksts no sodāmības reģistra, iekļaujot jaunāko informāciju.

II. Pavēles nodošana

- Nāves sodu izpildīšanas pavēle notiek saskaņā ar telegrammu vai telefona zvanu attiecīgajai Valsts policijas vietējai pārvaldei, t. i., drošības policijas un drošības dienesta komandierim. Šai iestādei par pavēles saturu jāinformē:
 - augstākais SS un policijas vadītājs;
 - komandieris, resp., drošības policijas un drošības dienesta inspektors.
 Pavēli paraksta Valsts galvenās drošības pārvaldes IV daļas priekšnieks vai kāda īpaši pilnvarota persona.

Der Reichsführer-
 und
 Chef der Deutschen Polizei
 S IV D 2 - 450/42 g - 81 -

Berlin SW 11, den 6. Januar 1943

Geheim!

Durchführungsbestimmungen für
 Exekutionen.

355

I. Vorbehandlung.

- a) Alle Sonderbehandlungsfälle sind ebenso gründlich wie beschleunigt zu bearbeiten. Der Tatbestand ist in klarer, knapper Form darzustellen. Gründe, die einer Exekution entgegenstehen, sind anzugeben.
- b) Bei Fremdvölkischen sind die Sondererlasse zu beachten, nach denen zum Teil besondere Unterlagen beizufügen sind (Beurteilung über Eindeutschungsfähigkeit usw.).
- c) Sonderbehandlungsvorschläge für Deutsche und Angehörige stammesgleicher Rassen müssen Angaben über die Familienverhältnisse (Zahl der Kinder), den Beruf sowie das politische und kriminelle Vorleben enthalten. Ferner sind beizufügen:
 1. ein neueres Lichtbild,
 2. eine charakterliche Beurteilung,
 3. ein auf den neuesten Stand gebrachter Strafregisterauszug.

II. Befehlsdurchgabe.

- a) Die Anordnung der Exekution erfolgt mittels Schnellbriefes oder FS an die zuständige Staatspolizei-leit-stelle bzw. den Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD. Diese Dienststelle hat von der Anordnung zu verständigen:
 1. den Höheren H- und Polizeiführer,
 2. den Befehlshaber bzw. den Inspekteur der Sicherheitspolizei und des SD.
 Die Anordnung wird gezeichnet vom Chef des Amtes IV des RSHA. oder von einem besonders Beauftragten.
- b) Falls die Exekution im KL durchgeführt wird, setzt sich die Staatspolizei-leit-stelle unverzüglich mit dem Lagerkommandanten in Verbindung und teilt den Zeitpunkt der Überstellung des Häftlings mit. Gleichzeitig leitet sie diesem eine beglaubigte Abschrift der Exekutionsanordnung zu.
- c) Bestätigte Standgerichtsurteile sind auf Antrag des Leiters der Dienststelle des Standgerichtes auch ohne Weisung des RSHA. zu vollziehen.

- b) Ja nāves sods tiek izpildīts koncentrācijas nometnē, Valsts policijas vietējā pārvalde nekavējoties sazinās ar nometnes komandantu un paziņo precīzu noziedznieka izdošanas laiku, vienlaikus iesniedzot apstiprinātu nāves soda izpildīšanas pavēles norakstu.
- c) Apstiprināti lauku kara tiesas spriedumi jāizpilda pēc lauku kara tiesas pārvaldes vadītāja pieprasījuma, arī bez Valsts galvenās drošības pārvaldes rīkojuma.

III. Nāves soda izpildīšanas norise

Vācu tautības ieslodzītajiem sodu izpilda saskaņā ar koncentrācijas nometnes noteikumiem, t. i., galvenokārt nometnē, kas atrodas vistuvāk sodāmā ieslodzījuma vietai. Citu tautību ieslodzītajiem iebaidīšanas dēļ to veic arī nozieguma vietas tuvumā.

A) Soda izpildīšana nometnē

- a) Soda izpildīšanā jāpiedalās: nometnes komandantam vai kādam citam viņa pilnvarotam SS vadītājam, kā arī nometnes ārstam.
- b) Nošaušanām jānotiek kādā īpaši noteiktā nometnes vietā, un tas ir – apmēram 2 metru attālumā no ložu uztvērēja. Sodāmajam pirms soda izpildīšanas ir jāpavaicā, vai viņš vēlas stāvēt pret sienu ar seju vai ar muguru.
Pēc SS leitnanta vai SS apakšvirsnieka pavēles nošaušanu izdara vismaz 6 SS darbinieki, kuriem jābūt nostādītiem rindā apmēram 5 soļu attālumā no notiesātā.
- c) Pakāršanu veic kāds uz izmeklēšanas laiku ieslodzītais. Tai jānotiek tā, lai būtu izslēgta mehānisko ierīču nedarbošanās. Par soda izpildīšanu ieslodzītais saņem 3 cigaretes.
- d) Neilgi pirms soda izpildīšanas nometnes komandanta iesaistīto SS darbinieku, t. i., viņa pilnvaroto SS vadītāju, klātbūtnē sodāmais jāinformē, ka viņam tiks izpildīts nāves sods. Paziņojumam jābūt apmēram šādā formā:

“Ļaundaris izdarījis to un to un sava nozieguma dēļ zaudējis tiesības dzīvot. Lai aizsargātu tautu un valsti, viņš no dzīvības jānogādā nāves valstī. Lai tiek izpildīts nāves sods!”

- e) Pēc iespējas izpildīt sodāmā attaisnojamās vēlēšanās.
- f) Soda izpildīšanas laikā nedrīkst fotografēt vai filmēt. Izņēmuma gadījumiem nepieciešama mana personīgā atļauja.⁵¹
- g) Pēc soda izpildīšanas nometnes ārsts rakstiski apstiprina nāves iestāšanos (norādot laiku). Vācijas Galvenajai drošības pārvaldei – IV daļai – nekavējoties jāsniedz iss rakstisks soda izpildīšanas ziņojums telegrammas veidā. Tālāka soda izpildīšanas protokola vai miršanas apliecības pārsūtīšana nav nepieciešama. Šie dokumenti jāglabā soda izpildīšanas iestādē.
- h) Nometnes komandantam vai viņa pilnvarotajiem SS vadītājiem pēc katras soda izpildes šajā procesā iesaistītie, t. i., SS darbinieki, jāinformē par soda izpildīšanas tiesiskumu un iekšēji jāietekmē tā, lai necestu nekādus zaudējumus. Īpaši jāuzsver arī tas, cik svarīga ir visu šāda veida elementu iznīdēšana visas tautas interesēs.
Izskaidrošana ir jāveic draudzīgā veidā, kas ik pa laikam varētu būt kā draudzīga kopā būšana.

C. Soda izpildīšana ārpus nometnes

- a) Soda izpildīšanā jāpiedalās:
Valsts policijas Galvenās pārvaldes vadītājam vai viņa pilnvarotam šīs pašas iestādes SS vadītājam, kā arī pārvaldes vai SS ārstam.
- b) Soda izpildīšanai jānotiek piemērotā, no ārpuses neuzkritošā vietā (akmeņlauztuvēs, mežā u. c.). Ciematos, lauku sētās u. c. soda izpildīšana jāveic tikai īpaši noteiktos izņēmuma gadījumos. Soda izpildīšanas vietas izvēlē pēc iespējas jāņem vērā atbildīgā pilsētas mēra un lokālo organizāciju vadītāju ierosinājumi, kā arī zemesgabalu īpašnieku pamatotās šaubas.
Soda izpildīšana jāveic bez aculieciniekiem, ja vien nav doti citi norādījumi. Tomēr pret tieši iesaistīto partijas un valsts iestāžu pārstāvju klātbūtni nav nekādu iebildumu. Soda izpildīšanā piedalošos personu skaitam jābūt iespējami nelielam. Soda izpildes vietas norobežošanā un drošībā, kā arī apsūdzēto pavadīšanā nepieciešamības gadījumā jāpieprasa kārtības policijas spēki. SS vadītāju pavadība nav pieļaujama.

Izpildot sodu poļu civilstrādniekiem un darbaspēkam no bijušā padomju apgabala (Austrumu apgabala strādniekiem), kamēr atsevišķos gadījumos nav dota kāda cita pavēle vai nav kādi citi svarīgi iemesli (piemēram, ražas novākšanas darbi), apkaimē attiecīgās tautības

⁵¹ Dokumenta norakstā trūkst teksta. – Red.

nodarbinātie pēc sekojošā nāvessoda izpildes jāved garām karātavām, tādējādi norādot uz do-
to norādījumu pārkāpšanas sekām.

- c) Nāvessoda pakārt izpildīšanu veic iepriekšējā apcietinājumā esošie apcietinātie, cittautu strād-
nieku gadījumā pēc iespējas tās pašas tautības piederīgie. Apcietinātie par soda izpildīšanu
saņem 3 cigaretes katrs.

No d) līdz f) atbilst 3. daļas A punkta d), e), f) apakšpunktu saturam.

- g) Pēc soda izpildīšanas daļas vai SS ārsts izsniedz miršanas apliecību. Attiecīgajai dzimtsarakstu
nodaļai rakstiski jāinformē par personas nāvi. Tomēr nāves cēlonis ziņojumā nav jāietver.

Vācijas Galvenajai drošības pārvaldei (IV daļai) jānosūta telegramma ar nāvessoda ziņojumu.
Šim ziņojumam jābūt isam un jāietver šāda informācija:

1. soda izpildīšanas vieta;
2. soda izpildītāju tautība;
3. sabiedrības reakcija par soda izpildīšanu.

- h) 3. daļas A punkta h) apakšpunktā teiktais atbilst saturam.

Iesaistīto SS darbinieku t. i., ierēdņu, apmācību un aprūpi uzņemas Valsts policijas vadītājs
vai viņa pilnvarotās personas.

IV. Tālāki norādījumi

- a) Atbildīgajam iestādes vadītājam saskaņā ar vajadzīgiem apsvērumiem jāizšķiras, vai liķi nodot nā-
kamajai krematorijai sadedzināšanai vai to nogādāt universitātes klīnikā (anatomikumam). Gadī-
jumā, ja liķa transportēšanas izmaksas uz krematoriju vai anatomikumu būtu pārāk lielas, nav
nekādu iebildumu liķi apglabāt ebreju kapsētā vai arī pašnāvnieku stūrī kādā lielākā kapsētā.

Radušos izdevumus sedz Valsts slepenā policija.

- b) Attiecīgajā Valsts pašvaldības policijas pārvaldē vienošanās ar piederīgajiem principā notiek ti-
kai pēc soda izpildīšanas.

Gadījumos, kad ir runa par kriminālnoziedzniekiem, Valsts policijas pārvalde objektīvi ziņo
attiecīgajai Kriminālpolicijas pārvaldei, kurai savukārt jāpastēdina vienošanās ar piederīgajiem.

Gadījumā, ja sodāmā piederīgie nedzīvo Vācijas teritorijā vai ja tie ir pievienotajos Austrumu
apgabalos dzīvojošie poļi, Vācijas Galvenā drošības pārvalde pārņem iespējami nepieciešamo
vienošanos savā pārziņā.

Gadījumos, ja ir runa par Austrumu apgabalu strādniekiem, attiecīgā Valsts policijas pārval-
de informē nodarbinātības dienestu ar norādi, ka piederīgajiem nav jāpaziņo nāves iemesls.

Vienošanās saturam šajā gadījumā jāsakrīt ar izdoto paziņojumu presei.

- c) Ja sodāmais ir vācu tautības, Valsts policijas, t. i., Kriminālpolicijas Galvenajai pārvaldei, nepie-
ciešamības gadījumā nekavējoties jāsazinās ar attiecīgajām NSV iestādēm, sieviešu organizāci-
ju u. c. sakarā ar bez apgādes palikušajiem.

V. Publikācijas presē

Pēc noteikumiem, presei publikācijas netiek sniegtas. Īpašos gadījumos nekavējoties jāiesniedz
atbilstošs iesniegums ar ierosinājumiem ārkārtējai rīcībai.

VI. Darbības jomas

Šie noteikumi attiecas uz visu Vācijas teritoriju un protektorātu, kā arī uz Elzasu, Lotringeni un
Luksemburgu. Pārējām iestādēm šie noteikumi jāievēro tikai tiktāl, ja tie pieļauj īpašu vietējo at-
tieksmi. Attiecīgajā brīdī atbildīgajam SS vadītājam jāparūpējas, lai nevienā no vislielākās stingrības
brīžiem netiktu lietota brutalitāte.

Parakstījis H. Himlers

Apstiprināts:

Kancelejas ierēdnis

Вашему
брату Г. Маленкову
Г. Маленкову

Товарищу СТАЛИНУ

Представляю на Ваше рассмотрение проект постановления Политбюро ЦК ВКП(б) „О Бюро ЦК ВКП(б) по Латвии“.

В проекте предусматривается утверждение председателем Бюро ЦК ВКП(б) по Латвии т.Шаталина Н.Н., заместителем председателя т.Бутова Ф.М. и членами Бюро т.т.Бабкина А.Н., Калнбервина Я.Э. и Лациса В.Т.

Тов.Бутов является в настоящее время заместителем начальника Управления кадров ЦК ВКП(б) и справится с работой заместителя председателя Бюро ЦК ВКП(б) по Латвии.

Тов.Бабкин рекомендуется т.т.Берия и Меркуловым как опытный чекист.

В проекте постановления предусматривается также, что на время пребывания т.Шаталина в Латвии обязанности председателя Бюро ЦК ВКП(б) по Эстонии будет выполнять тов.Перов.

27/11-14/12.
Г. Маленков

Г. МАЛЕНКОВ

н.н. 3268.

VI. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālkomitejas Latvijas biroja nodibināšana 1944. gadā

29. dok. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas CK sekretāra G. Maļenkova (1902–1988) 1944. gada 27. decembra vēstule VK(b)P CK ģenerālsekretāram J. Staļinam par VK(b)P CK Latvijas biroja nodibināšanu un VK(b)P CK Politbiroja 1944. gada 29. decembra lēmums par šī biroja organizēšanu.

Avots: Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās komitejas arhīvs, 117. f., 163. apr., 1432. l., 13.–15. lp. VK(b)P CK Politbiroja sēdes protokols Nr. 44. Lēmums "Par VK(b)P CK Latvijas biroja organizēšanu". Oriģinālmašīnraksts krievu valodā ar G. Maļenkova personisko parakstu. Uz dokumenta J. Staļina rezolūcija ar zilu zīmuli: "Par. J. Staļins." Uz dokumenta atzīme: "Izrakstu nosūtīt tikai b. Maļenkovam." No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Biedram STAĻINAM

Iesniedzu Jūsu izskatīšanai VK(b)P CK Politbiroja lēmuma projektu "Par VK(b)P CK Latvijas biroju".

Projektā paredzēts apstiprināt par VK(b)P CK Latvijas biroja priekšsēdētāju b. N. N. Šataļinu, par priekšsēdētāja vietnieku b. F. M. Butovu un par biroja locekļiem b. b. A. N. Babkinu, J. E. Kalnbērziņu un V. T. Lāci.

B. Butovs pašlaik ir VK(b)P CK Kadru pārvaldes priekšnieka vietnieks un spēs veikt arī VK(b)P CK Latvijas biroja priekšsēdētāja vietnieka darbu.

B. Babkinu ieteic b. b. Berija un Merkulovs kā pieredzējušu čekistu.

Lēmuma projektā ir paredzēts arī, ka b. Šataļina uzturēšanās laikā Latvijā VK(b)P CK Igaunijas biroja priekšsēdētāja pienākumus veiks b. Perovs.

27/ XII44. g.

/paraksts/ G. Maļenkovs

Projekts

VK(b)P CK LĒMUMS

Par VK(b)P CK Latvijas biroja organizēšanu

1. Izveidot VK(b)P CK Latvijas biroju, lai sniegtu palīdzību Latvijas K(b)P Centrālajai komitejai Latvijas PSR partijas, padomju un saimniecisko organizāciju vadības nostiprināšanā.
2. Apstiprināt VK(b)P CK Latvijas biroju šādā sastāvā: biroja priekšsēdētājs – N. N. Šataļins, biroja priekšsēdētāja vietnieks – F. M. Butovs, biroja locekļi PSRS IeTK un VDTK pilnvarotais Latvijas PSR A. N. Babkins, Latvijas K(b)P CK pirmais sekretārs J. E. Kalnbērziņš, Latvijas PSR TKP priekšsēdētājs V. T. Lācis.
3. Biedra N. N. Šataļina uzturēšanās laikā Latvijā VK(b)P CK Igaunijas biroja priekšsēdētāja pienākumu veikšanu uzdot b. G. V. Perovam.
4. Noteikt, ka VK(b)P CK Latvijas birojs ir pakļauts tieši VK(b)P CK. VK(b)P CK Latvijas biroja lēmumi ir saistoši Latvijas K(b)P CK.
5. Noteikt, ka VK(b)P CK Latvijas biroja galvenie uzdevumi tuvākajā laikā ir:
 - a) centrālo un vietējo partijas un padomju orgānu aparāta un vadības tālāka nostiprināšana, to autoritātes un politiskās aktivitātes paaugstināšana;
 - b) enerģisku pasākumu veikšana, lai darītu galu buržuāzisko nacionālistu un citu pretpadomju elementu darbībai;
 - c) nepieciešamo pasākumu veikšana Latvijas PSR partijas un padomju orgānos straujai rūpniecības un lauksaimniecības atjaunošanai, kā arī republikas saimnieciskās un kultūras dzīves sakārtošanai;
 - d) nepieciešamo pasākumu veikšana Latvijas PSR partijas un padomju kadru boļševistiskajā audzināšanā, politiskā darba izvēršanā iedzīvotājos, darbaļaužu audzināšanā ļēņiniski staļiniskās tautu draudzības garā un visstingrākās padomju likumu un valsts disciplīnas ievērošanas garā.
6. VK(b)P CK Latvijas biroja pienākums ir nodrošināt, lai Latvijas PSR partijas, padomju, saimnieciskās un citas organizācijas, kā arī Savienības tautas komisariāti un iestādes savlaikus izpildītu partijas un valdības lēmumus jautājumos, kas attiecas uz Latvijas PSR.
7. Uzdot VK(b)P CK Latvijas birojam periodiski atskaitīties (par savu darbu) VK(b)P Centrālajai komitejai.

VK(b)P CK Politbirojs

VII. Latvijas PSR iekšlietu tautas komisariāta (IeM, VDK) iznīcinātāju bataljonu darbība

30. dok. Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas biroja 1945. gada 16. jūnija pilnīgi slepenais lēmums par papildpasākumiem cīņā pret bruņoto nacionālo pretošanās kustību un Latvijas PSR IeTK iznīcinātāju bataljonu nostiprināšanu.

Avots: LVA, Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas arhīvs, 101. f., 7. apr., 31-a. l., 23.–24. lp. Oriģinālmašīnraksts krievu valodā uz LK(b)P CK veidlapas ar LK(b)P CK sekretāra J. Kalnbērziņa parakstu un LK(b)P CK apaļā zīmoga nospiedumu, deviņu personu parakstiem par iepazīstināšanu. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms. Sīkāk: H. Strods. "Latvijas nacionālo partizānu karš 1944.–1956." – 1994. g. izd., 341.–384. lpp.; 1999. g. izd., 360.–372. lpp.

Vissavienības Komunistiskā (boļševiku) partija
Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālā komiteja

Stingri slepeni
(no sevišķās mapes)

Izraksts no Latvijas K(b)P CK biroja 1945. g. 16. jūnija sēdes protokolā.

Par papildpasākumiem cīņas pastiprināšanai pret bandītismu un iznīcinātāju bataljonu nostiprināšanu.

Latvijas K(b)P CK birojs uzskata par pilnīgi neapmierinošu IeTK orgānu, partijas apriņķu komiteju un apriņķu izpildkomiteju (darbu) iznīcinātāju bataljonu vadīšanā.

Latvijas K(b)P CK biroja 1944. gada 28. decembra un 1945. gada 16. aprīļa lēmumi nav izpildīti, un iznīcinātāju bataljonu stāvoklis šodien ir pilnīgi neapmierinošs.

Neskatoties uz nopietno stāvokli bandītisma pārņemtajos apriņķos (Abrenes, Ludzas, Rēzeknes, Daugavpils, Ilūkstes, Madonas, Jēkabpils, Cēsu un Rīgas), partijas apriņķu komitejas un to pirmie sekretāri, apriņķu izpildkomitejas un to priekšsēdētāji, IeTK un VDTK apriņķu nodaļu priekšnieki negrib saprast, ka iznīcinātāju bataljoni ir galvenais bruņotais spēks cīņā pret bandītismu šajos apriņķos.

Iznīcinātāju bataljonu lomas nenovērtēšanas dēļ šo bataljonu kaujinieku sagatavošana kaujai un politisko mācību darbs nenotiek.

Lai krasi uzlabotu iznīcinātāju bataljonu vadību, to organizētības un kaujas spēju paaugstināšanu, Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālā komiteja

n o l e m j :

1) lai palīdzētu IeTK nodaļām apriņķos iznīcinātāju bataljonu vadīšanā, organizēt apriņķos štābus šādā sastāvā: Latvijas K(b)P apriņķa komitejas pirmais sekretārs, IeTK apriņķa nodaļas priekšnieks, apriņķa izpildkomitejas priekšsēdētājs un apriņķa iznīcinātāju bataljona komandieris.

Bandītisma pārņemtajos pagastos organizēt pagastu štābus pagasta izpildkomitejas priekšsēdētāja, pagasta partorga un IeTK pagasta priekšnieka vai pilnvarotā sastāvā, uzdotot tiem vadīt iznīcinātāju bataljonu kaujas un politisko sagatavošanu;

2) uzdot Latvijas PSR IeTK (b. Eglītim):

a) no 1945. gada 20. jūnija ieviest šādu iznīcinātāju bataljonu uzbūves struktūru: bataljona sastāvā jābūt 500 līdz 1500 kaujiniekiem un ne mazāk kā 3 cilvēkiem no algoto virsnieku sastāva; apriņķī organizēt vienu bataljonu ar kaujinieku izvietojumu pagastos un ciemu padomēs; bataljonā ir rotas (vienu rota uz 2–5 pagastiem); rotas sastāvā jābūt 100 līdz 200 kaujiniekiem; pagastos jābūt vadiem ar 20 līdz 50 cilvēkiem un ciemu padomēs – nodaļām 5 līdz 15 cilvēku sastāvā;

b) nekavējoties ieviest stingru municijas patēriņa kontroli, visiem līdzekļiem cīnoties par to, lai ieroči un municija nenokļūtu bandītisko elementu rokās.

Nepārbaudītiem kaujiniekiem ieročus neizsniegt;

c) bandītisma pārņemtajos pagastos iznīcinātāju bataljonu apakšvienībām noteikt kazarmu režīmu;

d) 10 dienu laikā izsūtīt izpildītājiem IeTK izstrādātos norādījumus par metodēm cīņā un kaujās ar bandītu grupām;

e) līdz 1945. gada 20. jūnijam iesniegt Latvijas K(b)P CK štābam sīkus iznīcinātāju bataljonu raksturojumus par katru pagastu;

3) pieņemt zināšanai Latvijas PSR iekšlietu tautas komisāra b. Eglīša paziņojumu, ka uz apriņķiem nosūtīts nepieciešamais ieroču un municijas daudzums un ka tuvākajās dienās tiks pilnīgi apmierinātas vajadzības pēc ieročiem;

4) uzdot Latvijas PSR IeTK (b. Eglitim) un partijas apriņķu komiteju sekretāriem nekavējoties vēlreiz pārskatīt bataljonos visu personālsastāvu, novest tā skaitlisko sastāvu līdz nepieciešamajam lielumam, norīkot komandierus un komandieru vietniekus politdarbā, kā arī atlasīt no partijas un padomju aktīva labākos ļaudis un nosūtīt tos uz vadošiem posteņiem iznīcinātāju bataljonos;

5) uzdot partijas apriņķu komitejām nodrošināt iznīcinātāju bataljonu kaujinieku audzināšanu un politisko vadību, šajā nolūkā izmantojot visus pagastu partorgus;

6) uzdot LPSR TKP Valsts plāna komitejai (b. Deglavs), Latvijas PSR TKP Autotransporta pārvaldei (b. Zīle) ne vēlāk kā līdz 20. jūnijam iznīcinātāju bataljonu vajadzībām izdalīt 18 kravas automašīnas (no trofejām);

7) uzdot LPSR TKP Valsts plāna komitejai nekavējoties piešķirt Latvijas PSR IeTK jūnija–jūlija mēnešiem 6 tonnas benzīna;

8) uzdot Latvijas PSR Tirdzniecības tautas komisariātam (b. Paegle) izsniegt LPSR IeTK iznīcinātāju bataljonu vajadzībām: a) tabaku – 100 kg, b) ziepes – 1000 kg, c) konservus – 2000 kārbas un d) dienas devas bataljoniem pēc Latvijas PSR IeTK pieprasījuma;

9) uzdot Latvijas PSR Finanšu tautas komisariātam (b. Tabakam) izdalīt un izsniegt Latvijas PSR IeTK iznīcinātāju bataljonu uzturēšanas finansēšanai 1945. gada jūnija–jūlija mēnešos 3,5 milj. rubļu no vietējā budžeta līdzekļiem;

10) uzdot pilsētu un apriņķu izpildkomiteju priekšsēdētājiem atbrīvot iznīcinātāju bataljonu kaujinieku ģimenes no dažādām mobilizācijām un klaušām;

11) uzdot Latvijas PSR kara komisāram b. Malahovskim 3 dienu laikā nosūtīt Latvijas PSR IeTK rīcībā 20 kaujas virsniekus viņu norīkošanai par iznīcinātāju bataljonu komandieriem un to štābu priekšniekiem;

12) uzdot minētajiem iznīcinātāju bataljonu štābiem nekavējoties noformēt un iesniegt IeTK komisariātā materiālus par pensiju piešķiršanu kritušo iznīcinātāju bataljonu kaujinieku ģimenēm;

13) šī lēmuma izpildes kontroli uzdot Latvijas K(b)P CK štābam.

Latvijas K(b)P CK sekretārs: (paraksts) (Kalnbērziņš)

Zīmogs: "Latvijas K(b)P Centrālā komiteja"

Izsūtīts: bb. Jurgenam, Titovam, Pelšem, Krūmiņam, VK(b)P CK Latvijas birojā Šataļinam, LPSR TKP Romim, LPSR IeTK Eglitim, LPSR VDTK Novikam, republikas kara komisāram Malahovskim, visām Latvijas K(b)P apriņķu komitejām.

6., 7. – LPSR TKP Valsts plāna komitejai b. Deglavam, Autotransporta pārvaldei b. Zīlem, # 8. b. Solopovam un LPSR Tirdzniecības TK b. Paeglem, # 9. LPSR Finanšu TK b. Tabakam.

31. dok. Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas Administratīvās daļas vadītāja vietnieka Uljanova 1950. gada 6. oktobra pilnīgi slepena izziņa par Latvijas PSR IeTK Preiļu rajona iznīcinātāju uzbrukumu 1950. gada 19. septembrī Preiļu rajona Staļina vārdā nosauktā kolhoza "Zariņu" saimniecības iedzīvotājiem.

Avots: LVA, Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas arhīvs, 101. f., 13. apr., 33.-a l., 56.–57. lp. Oriģinālmašīnraksts krievu valodā ar Uljanova personisko parakstu un četrstūrainu spiedogu: "Slepeni. Pie LK(b)P CK biroja 143. lēmuma 10. paragrāfa." No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Pilnīgi slepeni

Izziņa

Par iznīcinātāju bataljona cīnītāju grupas bruņotu uzbrukumu
Preiļu rajona "Zariņu" māju iedzīvotājiem

1950. gada 19. septembrī VDM Preiļu rajona nodaļa (priekšnieks b. Šilovskis) nosūtīja malkas sagatavošanai iznīcinātāju bataljona cīnītāju grupu 7 cilvēku sastāvā. Pirms izbraukšanas no Preiļiem visa grupa dzēra degvīnu.

Ceļā uz mežu šī grupa uzbruka divām sastaptajām sievietēm un, draudot ar ieročiem, pieprasīja uzrādīt bandītu atrašanās vietu. Šīs sievietes iznīcinātāju bataljona cīnītāji atlaida tikai pēc tam, kad uzzināja, ka "Zariņu" mājās tiek svinētas kāzas.

Ieradušies šajās mājās, iznīcinātāju bataljona cīnītāji tika aicināti pie galda, piedalījās iedzeršanā, bet pēc viena cīnītāja kļedziena, ka mājās aplenkusi bandīti, sāka nekārtīgu šaušanu un piekaut klātesošos ar automātu laidēm un spārdīt kājām.

Šī noziedzīgā uzbrukuma laikā tika zvēriski nogalināta Stajina vārdā nosauktā kolhoza biedre Olga Vjakska (3 bērnu māte), 8 cilvēki smagi piekauti, bet mājas tika mežonīgi izdemolētas izsisti logu rāmji, salauztas mēbeles, arī krāsns.

Izmeklēšanā konstatēts, ka Olga Vjakska mēģināja izbēgt no slepkavām, bet tika panākta 40 metrus no mājām; ar sitieniem pa galvu un seju viņa tika sakropļota līdz nepazīšanai, bet viņas liķi huliģāni izgērba.

Šī mežonīgā izrēķināšanās turpinājās apmēram divas stundas, līdz ieradās Piņanu ciema padomes priekšsēdētāja b. Gvozdejeva no Preiļiem izsauktie VDM nodaļas darbinieki.

Šis iznīcinātāju bataljona cīnītāju noziegums bija sekas politiskās audzināšanas darba trūkumam un ārkārtīgi zemajai disciplīnai (bataljonā). Šī bataljona sastāvā ilgu laiku bija vērojama dzeršana, kas sevišķi plašus apmērus pieņēma algas saņemšanas dienās.

Dzeršanā kopā ar cīnītājiem vairākkārt piedalījās arī bataljona komandieris b. Kokorins, VK(b)P biedrs. Uz bataljona personālsastāva disciplīnas stāvokli negatīvi atsaucās tas, ka cīnītājiem bija atļauts dzīvot privātos dzīvokļos.

Visi septiņi noziedznieki arestēti. Lietā tiek veikta izmeklēšana. Šī nozieguma dalībnieki nav sociāli sveši elementi, pieci no viņiem bijuši Lielā Tēvijas kara frontēs, saņēmuši apbalvojumus. Divi apbalvoti par izcilību cīņās ar banditismu, divi – VĻKJS biedri.

LK(b)P CK Administratīvās daļas
vadītāja vietnieks
6./X1950. g.

/paraksts/ (Uljanovs)

32. dok. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas Partijas vēstures institūta direktora vietnieka partijas arhīva lietās J. Kļaviņa 1989. gada 5. decembra slepenais ziņojums LKP CK pirmajam sekretāram Jānim Vagrim par Latvijas PSR leTK-VDM iznīcinātāju bataljonu veidošanu un to darbību 1944.–1952. gadā.

Avots: LVA, Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas arhīvs, 101. f., 65. apr., 95. l., 6.–16. lp. Oriģinālmašīnraksts krievu valodā ar J. Kļaviņa personīgo parakstu. Uz dokumenta četrstūrainis spiedogs ar uzrakstu krievu valodā: "Latvijas Komunistiskās partijas CK. Ienāk. Nr. 154-s, uz 2 + 9 lappusēm. 1990. g. 22. janvāri. Vispārējā nodaļā nav jāatdod." No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

LKP CK

Ienāk. Nr. 154-c. Uz 2 + 9 lapām.
22.01.1990. g.
Vispārējā daļā nav jāatdod.

Slepeni

Latvijas Komunistiskās partijas CK

Latvijas Komunistiskās partijas CK pirmajam sekretāram b. Vosam J. J.
Uz Jūsu 1989. g. 18.08. Nr. 4694.

Izskatot A. P. Privalova vēstuli par uzmanības palielināšanu pret bijušajiem iznīcinātāju bataljonu locekļiem, izpētot iznīcinātāju bataljonu stāvokli un darbību Latvijā pēckara periodā (1944.–1952. g.), uzskatām par nepieciešamu iesniegt virkni priekšlikumu.

1. Veikt attiecīgos pasākumus, lai veicinātu to bijušo iznīcinātāju bataljonu cīnītāju atzīšanu par Lielā Tēvijas kara dalībniekiem, kuri darbojās vissaspringtākajā periodā no 1944. gada vasaras līdz 1946. gada martam, kad tika ieviests iznīcinātāju bataljona apmaksātais (štata) un neapmaksātais sastāvs.

Pašlaik Lielā Tēvijas kara dalībniekiem piešķirtie atvieglojumi attiecas tikai uz bijušajiem iznīcinātāju bataljonu apmaksātā (štata) sastāva cīnītājiem. Neapmaksātais sastāvs, kas bija vairākas reizes lielāks, tika iesaistīts dažādu operāciju un citu pasākumu veikšanā, tai skaitā kopā ar apmaksāto sastāvu. Neapmaksātais sastāvs periodiski atradās arī kaujas gatavības stāvoklī kazarmās, parādīja drosmi un pašizliedzību, pildot savu patriotisko un sabiedrisko pienākumu, un arī viņi pelna, lai viņus atzītu par kara dalībniekiem. Praktiski visiem iznīcinātāju bataljonu dalībniekiem tika izdoti ieroči.

2. Sakarā ar to, ka trūkst pilnā apjomā dokumentālo datu par iznīcinātāju bataljonu (neapmaksāto) dalībniekiem, sevišķi par laiku 1944.–1946. gadā, paplašināt Latvijas PSR VDK tiesības, izskatot

bijušo iznīcinātāju bataljonu dalībnieku iesniegumus un viņu atziņā par kara dalībniekiem ievērojot personības individuālo novērtējumu. Vēl dzīvo iznīcinātāju bataljonu cīnītāju liecības par piedalīšanos kaujas operācijās kopā ar iesniedzēju varētu būt par pamatu iesniegumu izskatīšanā.

3. Paaugstināt bijušo iznīcinātāju bataljonu cīnītāju morāli patriotisko autoritāti pasākumos sakarā ar tuvojošos padomju tautas uzvaras 1941.–1945. gadā Lielajā Tēvijā karā 45. gadadienu.

4. Latvijas PSR Valsts drošības komitejai izskatīt iespēju sakarā ar uzvaras 45. gadadienu ierosināt grupu bijušo iznīcinātāju bataljonu cīnītāju apbalvot ar valdības apbalvojumiem par parādīto vīrišķību, drosmi un pašizliedzību cīņā pret banditismu.

5. Latvijas PSR Valsts drošības komitejai, Latvijas Kompartijas CK Partijas vēstures institūtam aktivizēt aktīvo iznīcinātāju bataljonu cīnītāju atmiņu (1944.–1952. g.) vākšanu.

Pielikums: Izziņa par iznīcinātāju bataljonu formēšanu un to darbību Latvijas PSR teritorijā 1944.–1952. g. uz 9 lappusēm.

Latvijas Komunistiskās partijas CK Partijas vēstures institūta
direktora vietnieks partijas arhīvu lietās
(paraksts) (J. Kļaviņš)
5. decembrī 1989. g.

Slepeni

Izziņa

par iznīcinātāju bataljonu formēšanos un to darbību Latvijas PSR teritorijā 1944.–1952. gadā

Saskaņā ar PSRS TKP 1941. g. 24. jūnija lēmumu "Par pasākumiem cīņā pret pretinieka izpletņu lēcēju desantiem un diversantiem piefrontes joslā" [un] LK(b)P CK un Latvijas PSR iekšlietu tautas komisāra direktīvajiem norādījumiem, no vācu fašistiskajiem iebrucējiem atbrīvotajā Latvijas teritorijā pie leTK aprīņķu nodaļām no komunistiem, komjauniešiem, padomju aktīva, bijušajiem partizāniem un vietējiem pilsoņiem, kuri bija parādījuši savu pozitīvo attieksmi pret padomju varu, sāka formēties iznīcinātāju bataljoni kā viena no tautas iesaistīšanas formām tiešā, aktīvā palīdzībā valsts un tiesību sargāšanas orgāniem.

Darbības laikā (no 1944. gada vasaras līdz 1952. gadam) iznīcinātāju bataljonu personāls bija galvenais bruņotais spēks aprīņķos, pagastos, pilsētu rajonos cīņā pret diversantiem, kontrrevolucionāro nacionālistisko pagrīdi, banditismu, kuru esamību noteica zināmi apstākļi: darbojās atējošās ienaidnieka armijas atstātie vai tās iesūtītie diversanti, izlūki (aģenti); tūkstoši slēpās no atmaksas par savu noziedzīgi nodevīgo rīcību okupācijas laikā.

Rīgā iznīcinātāju bataljonu cīnītāju komplektēšana no progresīvajiem strādniekiem un kalpotājiem noritēja partijas rajonu komiteju kara daļās. 1944. gada 1. novembrī Proletāriešu rajona milicijas nodaļas iznīcinātāju bataljons sastāvēja no 93 cīnītājiem, Maskavas rajona – 94, Sarkanarmijas – 50, Staļina – 93 cilvēkiem. Ieročus cīnītājiem sākumā izsniedza tikai uzdevuma izpildīšanai.

Piemēram, Jēkabpils aprīņķi 1944. gada 15. decembrī iznīcinātāju bataljonā skaitījās 494 cīnītāji. [Bataljona] grupas bija radītas visos pagastos un pilsētās, to spēkiem bija savākti ap 400 trofeju šaujamo ieroču, aizturēti vairāk nekā 200 Dzimtenes nodevēju un dezertieru, kā arī tādu, kuri izvairījās no dienesta Sarkanajā armijā, 57 – bez dokumentiem, trīs izbēgušie no karagūstekņu nometnēm, kā arī veikti citi pasākumi. Šī darba operatīvajai vadībai republikas teritorijā pie Latvijas PSR leTK pakļautībā darbojās iznīcinātāju bataljonu daļa.

1944. g. 28. decembrī Latvijas K(b)P CK birojs sakarā ar to, ka bija kļuvuši biežāki banditisko elementu terora un diversiju akti pret partijas un padomju darbiniekiem, zemniekiem, kuriem padomju vara bija piešķirusi zemi, un viņu saimniecībām, Latvijas KP aprīņķu, rajonu un pilsētu komiteju sekretāriem, leTK, VDTK uzdeva veikt stingrus pasākumus, kas nodrošinātu nepieciešamo kārtību, kā arī pārskatīt, nostiprināt un skaitliski palielināt esošos iznīcinātāju bataljonus, bet tur, kur to nav, [tos] radīt un apbruņot, regulāri veikt cīnītāju sagatavošanu.

Līdz ar masu politiskā darba izvēršanu iedzīvotāju vidū partijas komitejas, iznīcinātāju bataljoni veica pasākumus, lai veicinātu bandu demoralizēšanos, nogrēkojošos tautas un padomju varas priekšā un slapstošos personu brīvprātīgu legalizēšanos, lai veiktu individuālu darbu ar ģimenēm, kuru radīnieki dzīvo nelegāli.

Iznīcinātāju bataljonu skaitliskais sastāvs aprīņķu centros sasniedza 200 cilvēku, pagastos – līdz 25 cilvēkiem, pagastos ar lielu banditismu – līdz 50 cilvēkiem. 1945. gada aprīlī republikas iznīcinātāju bataljonus skaitījās līdz 11 tūkstošiem cilvēku, no tiem leTK aprīņķu nodaļās: Abrenes [apriņķi] –

607, Bauskas – 961, Valmieras – 767, Valkas – 1100, Daugavpils – 503, Jēkabpils – 720, Jelgavas – 395, Ilūkstes – 520, Ludzas – 373, Madonas – 350, Rīgas – 1747, Rēzeknes – 796. Cēsu – 637, Rīgas pilsētā – 1500 cilvēku. 1945. gada pirmajā ceturksnī tie veica 661 banditisma likvidēšanas operāciju, kurā piedalījās 5538 cīnītāji, kā arī 1715 operācijas ar 14 178 cīnītāju piedalīšanos nelegālistu, dezertieru, [to] atbalstītāju, kā arī no dienesta Sarkanajā armijā bēgulojošo meklēšanā un aizturēšanā.

Apriņķu komiteju, pagastu izpildkomiteju un citu iestāžu un tautas saimniecības objektu apsargāšanā piedalījās vairāk nekā 36 tūkstoši cīnītāju, aizturēto un arestēto apsardzībā un konvojēšanā – 22 tūkstoši.

Aizturēti ap 8380 kārtības traucētāju un sociālistiskās likumības pārkāpēju, no tiem vairāk nekā 200 bandītu un diversantu, vairāk nekā 900 bandu atbalstītāju. Nogalināti ap 180 bandītu, kuri pretoties, konfiscēti vairāk nekā 2000 ieroču, ap 180 tūkst. patronu utt.

Sakarā ar hitleriskās Vācijas kapitulāciju atbrīvota visa Latvijas teritorija un no "Kurzemes katla" uz iepriekšējām dzīves vietām atgriezās izbēgušie uz citiem rajoniem, starp kuriem bija ne mazums aktīvu fašistu klausītāju (uz viņu sirdsapziņas bija [arī] upuri), naidīgi, pretpadomju noskaņojuma cilvēki. Kļuva biežāki bandītu grupu uzbrukumi. Ziņojumi, ko saņēma Latvijas K(b)P CK, informēja par ievērojamiem zaudējumiem, ko daudzās vietās izraisīja teroristu akcijas, par nepieciešamību radīt papildu bruņotos spēkus un izdalīt transportu operatīvātes paaugstināšanai cīņā pret banditismu.

1945. gada 15. augustā iznīcinātāju bataljonu sastāvā skaitījās 16 000 cilvēku, to skaitā 450 sievietes. Līdz šim laikam 50 cīnītāju un komandieru jau bija apbalvoti ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija Goda rakstiem. Personālsastāva zaudējumi bija: krituši – 101, pazuduši bez vēsts – 16, ievainoti – 84. Veiktais ievērojams bandu demoralizācijas darbs deva rezultātus. Līdz minētajam laikam brīvprātīgi padēvās vairāk nekā 700 bandītu, pusotra simta dezertieru, simtiem bēgulojošo no iesaukšanas Sarkanās armijas rindās, brīvprātīgi nodoti simtiem šaujamo ieroču.

Nemot vērā, ka cīņa ar banditismu republikā noritēja ārkārtīgi sarežģītos apstākļos, lai paaugstinātu iznīcinātāju bataljonu aktivitāti, Latvijas PSR Tautas Komisāru Padome un Latvijas K(b)P CK 1945. gada novembrī vērsās pie VK(b)P CK un PSRS Tautas Komisāru Padomes ar lūgumu ieviest uz vietējā budžeta rēķina 2000 apmaksātas iznīcinātāju bataljonu komandieru un ierindas sastāva (štata) vietas, lai tajos radītu pastāvīgu pamatkodolu, jo cīnītājiem ievērojamu laiku nākas bez atlīdzības atrasties no (savām) saimnieciskajām lietām.

Līdz 1946. gada martam iznīcinātāju bataljonu personālais sastāvs praktiski bija pilnīgi neapmaksāts (tiešā operatīvā VDTK darbinieku, bet pagastos – iecirkņu pilnvaroto vadībā) un periodiski nepieciešamības gadījumā tika pārvests uz kaujas gatavības stāvokli kazarmās. Tā:

1) apriņķu, kuros bija pagasti ar lielu banditismu, centros, kaujas gatavības stāvokli kazarmās, lai nekavējoties rīkotos banditisma izpausmes gadījumā, pastāvīgi bija līdz vadam un vairāk cīnītāju, bet pagastos un apdzīvotās vietās tika radītas grupas nepārtrauktai diennakts dežūrai. Sasprindzinātos apstākļos, lai pastiprinātu cīņu pret banditismu, kaujas gatavības stāvokli kazarmās tika pārvests viss iznīcinātāju bataljonu personālsastāvs;

2) konkrētu bandu likvidācijai iznīcinātāju bataljonu apriņķu un pagastu apakšvienībās tika radītas operatīvās grupas;

3) vairākkārt tika veiktas daudzdienu operācijas ar ievērojamu iznīcinātāju bataljonu cīnītāju spēku iesaistīšanu. Tā 1945. gada februārī–martā mēneša laikā tika veiktas operācijas (slēpņi, "ķemmēšanas", mežu masīvu bloķēšanas u. c.) pret bandām Abrenes apriņķī, kurās piedalījās apvienotais iznīcinātāju bataljons 150 cilvēku sastāvā, bet 1945. gada jūnijā Latgalē 20 dienu laikā – čekistu-armijas operācija, kurā iesaistīja 1000 cīnītājus no iznīcinātāju bataljoniem;

4) līdz apmaksāto amatu (vietu) ieviešanai praktiski visam iznīcinātāju bataljonu personālsastāvam bija ieroči, apliecības, bet kaujas gatavības stāvokļa laikā kazarmās /tas/ bija nodrošināts ar pārtiku (apgādi) un visu nepieciešamo, ar to notika kaujas un politiskās sagatavotības apmācības.

Ar Latvijas IeTK pavēli 1945. gada 20. februārī tika noteikta atskaites kārtība, saskaņā ar kuru uz republikas IeM katru ceturksni bija jānosūta dati par iznīcinātāju bataljonu personālo sastāvu, tai skaitā par cīnītāju skaitu, kuri tika šajā periodā pārvesti uz kaujas gatavības stāvokli kazarmās (ši informācija nav saglabājusies).

Izpildot PSRS Ministru padomes 1946. gada 2. februāra rīkojumu (un) Latvijas PSR IeM 1946. gada 13. marta norādījumu, apriņķu nodaļās sāka formēties operatīvi mobilās grupas, kuru cīnītāji tika nodrošināti ar naudas apgādi 200 rubļu mēnesī, ar mantu uzskabi, pārtiku un kuri pastāvīgi dzīvoja kazarmās. Viņu noformēšana beidzās 1947. gadā. Ar šo pašu norādījumu pagastos nostiprinājās iznīcinātāju vadi, bet banditisma pārņemtajos pagastos tika norīkoti atbrīvoti vadu komandieri ar algu

400 rubļu mēnesī. Saskaņā ar Latvijas PSR leM 1946. gada 2. novembra štatu sarakstu bija paredzētas 2000 apmaksātas (štata) vietas un 15 000 neapmaksāto cīnītāju.

1947. gada 1. februārī bija 1424 apmaksāto cīnītāju, bet neapmaksāto – 13 604 cilvēku, kuriem arī bija apliecības un ieroči. Neapmaksātais sastāvs tika tāpat ieskaitīts un atskaitīts no sarakstiem ar bataljona pavēli. Tāpat no neapmaksātā sastāva cīnītājiem tika sastādītas operatīvi mobilās grupas.

Pēc apmaksāto amatu (vietu) ieviešanas iznīcinātāju bataljonos neapmaksātā sastāva cīnītāji nepieciešamības gadījumā ar attiecīgās apakšvienības komandiera pavēli tika pārvesti uz kaujas gatavības stāvokli kazarmās un tika nodrošināti ar uztura devu. Tā 1946. gada oktobrī uz 20 dienām un vairāk kaujas gatavības stāvokli kazarmās tika pārvesti 2406 neapmaksātie cīnītāji, uz 10 dienām – 260.

Uz visu personālsastāvu, tai skaitā arī uz neapmaksāto, bija spēkā PSRS Bruņoto spēku Disciplinārais kodekss, saskaņā ar kuru tie [cīnītāji] tika apbalvoti un par pārkāpumiem sodīti.

Latvijas Komunistiskās partijas CK birojs pastāvīgi vērsa neatslābstošu partijas, padomju orgānu, leTK, VDTK uzmanību uz pasākumiem iznīcinātāju bataljonu apakšvienību, kā bruņoto spēku pamata, kadru, to komandējošā sastāva nostiprināšanā, uz neuzticamo atsijāšanu, prasīja nesaudzīgu cīņu par sociālistiskās likumības pārkāpumu iznīdēšanu un tās, kā padomju iekārtas nesatricināmā pamata, nostiprināšanu.

Pamatojoties uz cīnītāju kaujas un politisko sagatavotību, tālāko organizatoriskā, masu politiskā darba uzlabošanu iedzīvotāju vidū, tika izvirzīts uzdevums īstenot pāreju uz aktīvu, ofensīvu darbību bandītisma galīgai sagrāvei un likvidācijai, bandītu bāzes atmaskošanai un demoralizācijai; cilvēku, kuri slēpjas mežos, sociālās sejas un iemeslu, kas mudina tos palikt nelegālā statusā, noskaidrošanai.

Latvijas K(b)P CK birojā periodiski tika izskatītas partijas apriņķu komiteju, kuras saspringtajos apstākļos nebija veikušas visus nepieciešamos pasākumus nacionālistiskās pagrīdes un tās bruņoto bandu sagrāvei, atskaites, [birojs] pievērsa republikas leTK, VDTK uzmanību uz operatīvās manevrēšanas ar esošajiem spēkiem uzlabošanu, lai sniegtu efektīvu palīdzību vietās, kur veidojās smagi apstākļi.

Ne visur pastāvīgi tika veikts nopietns darbs, lai nepieļautu padomju un citu vietējo orgānu, iestāžu piesārņošanu ar svešiem, neuzticamiem, nacionālistiski noskaņotiem cilvēkiem, kuri atsevišķās vietās radīja bezrūpības, nesodāmības, padomju varas autoritātes graušanas apstākļus, kas neveicināja paātrinātu bandītisma demoralizāciju un sagrāvi. Nebija reti neiejūtīgas attieksmes gadījumi pret dienesta pienākumus pildot bojāgājušo ģimenēm.

Pēc iznīcinātāju bataljonu personālā sastāva nodošanas 1947. gada martā Latvijas PSR VDM apmaksātās [štata] vietas bija: bataljonu komandieri, viņu vietnieki politdarbā, štābu priekšnieki (līdz 20 cilvēku), instruktori (40 cilvēku), starppagastu (50 cilvēku) un pagastu (20 cilvēku) vadu komandieri, nodaļu komandieri no apmaksāto cīnītāju skaita (449 cilvēki), starppagastu nodaļu cīnītāji (780 cilvēki), atsevišķo (operatīvo) vadu [cīnītāji] 495 cilvēki, pavisam – 1275 cīnītāji. Pieminētajos 20 iznīcinātāju bataljonos skaitījās 8230 neapmaksāto cīnītāju.

Pēc 1950.–1951. gada štatu saraksta (sakarā ar rajonizāciju) skaitījās 58 iznīcinātāju bataljoni, 1951. gadā – 1088 apmaksātā un 14 170 neapmaksātā sastāva cīnītāji.

1953. gada oktobrī atsevišķos apriņķos vēl darbojās 10 bruņotas bandas 30 cilvēku sastāvā.

Apmaksātais ierindas un komandējošais sastāvs pastāvīgi atradās kaujas gatavības stāvoklī kazarmās, bet operāciju un citu pasākumu realizēšanas laikā tika iesaistīts viss iznīcinātāju bataljona personālsastāvs un nepieciešamības gadījumā arī tas tika pārvests kaujas gatavības stāvoklī kazarmās.

Iznīcinātāju bataljonu personālsastāvs savas darbības gados veica ievērojamu darbu, lai nodrošinātu priekšnoteikumus sekmīgai tautas saimniecības atjaunošanai un rekonstrukcijai, bandītisma likvidācijai un sociālistiskās likumības un tiesiskās iekārtas nostiprināšanai. Šajos gados likvidētas 702 bandas, legalizējušies vairāk nekā 4200 bandītu un 6490 nelegālistu. Apmēram 4000 bandītu saukti pie kriminālatbildības. Konfiscēti apmēram 24 tūkstoši dažādu kalibru šaujamieroču ar ievērojamu municijas daudzumu.

Pildot savu patriotisko pienākumu, republikas teritorijā laikā no 1944. līdz 1954. gadam cīņā pret bandītismu gāja bojā ap 800 iznīcinātāju bataljonu cīnītāju un daudzi viņu ģimeņu locekļi. Sevišķi smagi zaudējumi bija 1944.–1946. gadā. Tā 1945. gada aprīlī–maijā iznīcinātāju bataljonu sastāvā bija 63 kritušie, 3 pazudušie bez vēsts. Tikai Ilūkstes apriņķī 1946. gada jūnijā–jūlijā bandītu darbība (6 grupas, apmēram 500 cilvēku) desmit pagastos praktiski paralizēja normālu dzīvi un darbu: iznīcināja divus zirgu iznomāšanas punktus, 15 piena (savākšanas punktus), pienotavu, sagrāva divas ciema padomes un vienu pagasta izpildkomiteju, piecas ciema padomes vispār nestrādāja bandītu draudu dēļ, aplaupīja trīs veikalus, 15 zemnieku saimniecības, tika veiktas dedzināšanas, ierīkoti slēpņi un padomju un partijas aktīva, iznīcinātāju bataljona cīnītāju apšaudes, tika izplatītas provokatīvas

baumas, ziņas. Tā gada jūnija un 10 jūlija dienu laikā apriņķi bandīti nogalināja 32 un ievainoja 15 cilvēkus⁵².

Apriņķos aktīvo padomju varas ienaidnieku [veiktie] terora un diversiju akti sākās jau no pirmajām viņu teritoriju atbrīvošanas dienām.

No 1944. līdz 1952. gadam bandīti veica vairāk nekā trīs tūkstošus zvērisku noziegumu: nogalināti 1562 un ievainoti 560 cilvēki, tai skaitā simtiem atbildīgu partijas, padomju, saimniecisko vadītāju. Ar aktīvu, tiešu iznīcinātāju bataljonu cīnītāju līdzdalību bandītisms republikā tika likvidēts.

Sakarā ar bijušo iznīcinātāju bataljonu cīnītāju atzišanu par Lielā Tēvijas kara dalībniekiem Latvijas PSR Valsts drošības komitejā no 1981. gada līdz 1989. gada jūlijam ienāca 827 iesniegumi, no kuriem par kara dalībniekiem atzīti 467 cilvēki. Atteikumi galvenokārt saistīti ar pilna apjoma dokumentālu datu trūkumu (sevišķi vissaspringtākajā cīņas periodā 1944.–1946. g., kad praktiski viss iznīcinātāju bataljonu sastāvs bija neapmaksāts), kas apstiprinātu konkrēto personu tiešu piedalīšanos kaujas operācijās un atrašanos kaujas gatavības stāvokli kazarmās.

Latvijas PSR VDK ir tikai 2838 bijušo iznīcinātāju bataljonu personālās lietas, par vairāk nekā 10 tūkstošiem – pavēles par norīkošanu un atlaišanu vai tikai viena no šīm pavēlēm. Par lielāko cīnītāju daļu saglabājušies tikai saraksti. Jelgavas, Ogres, Krāslavas rajonos pavēles un saraksti, t. i., par apmēram 5000 cīnītāju, iznīcināti. Dati saglabājušies, kā likums, tikai par rezultatīvām bandu iznīcināšanas operācijām, kuros operāciju dalībnieki norādīti tikai sakarā ar viņu ievainojumu vai nāvi.

Nav palaistas garām iespējas, kad vēl dzīvo iznīcinātāju bataljonu cīnītāju liecības par iesniedzēju tiešu piedalīšanos kaujas operācijās var būt par pamatu lūgumu pozitīvai izskatīšanai.

Pamatojoties uz augstāk minēto, sakarā ar tuvojošos padomju tautas uzvaras 45. gadadienu 1941.–1945. g. Lielajā Tēvijas karā uzskatām par mērķtiecīgu, saskaņojot ar Latvijas PSR Valsts drošības komiteju, lūgt PSRS Ministru padomi paplašināt republikas VDK tiesības "noteikt tiešas piedalīšanās periodu kaujas operācijās cīņā ar nacionālistisko pagrīdi (bandītismu)" aktīvu iznīcinātāju bataljonu cīnītāju no neapmaksātā sastāva atzīšanai par Lielā Tēvijas kara dalībniekiem.

Latvijas Komunistiskās partijas CK Partijas vēstures institūta direktora vietnieks partijas arhīvu jautājumos
J. Kļaviņš (paraksts) 1989. g. 5. decembrī.

VIII. Boļševiku režīma veiktā kolonizācija un apspiešana Latvijā 1949.–1951. gadā

33. dok. PSRS Ministru padomes Galvenās literatūras pārvaldes instrukcija cenzoriem antikvārās literatūras kontrolei Maskavā 1951. gadā.

Avots: Krievijas Federācijas Valsts arhīvs, PSRS MP Galvenās literatūras pārvaldes fonds, Nr. 9425, 2. apr., 1136. l., 1.–5. lp. Iespieddarbs krievu valodā. Uz iespieddarba atzīme: "Izsūtāms pēc saraksta." Eks[emplārs] Nr. 0000497. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Instrukcija cenzoram antikvārās literatūras kontrolei

1. Vispārējās cenzūras prasības antikvārās literatūras veikalēm.

1. Apgabalu (novadu) galvenās literatūras pārvaldes reģistrē un kontrolē antikvārās literatūras veikalus un nodaļas grāmatu veikalos, kuri nodarbojas ar antikvārās literatūras pirkšanu un pārdošanu un kuru darbību atļāvusi Ministru padomes Poligrāfijas uzņēmumu pārvalde, un kuri noformēti saskaņā ar Galvenās poligrāfijas uzņēmumu pārvaldes instrukciju "Par antikvārās literatūras un priekšmetu pirkšanu un pārdošanu".

2. Visa veikala iepirktā antikvārā literatūra, tai skaitā arī ilustratīvie materiāli, pirms laišanas pārdošanā obligāti ir jāuzrāda apgabala (novada) Galvenās literatūras pārvaldes cenzoram kontrolei. Pārdot atļauts tikai tos izdevumus, uz kuriem ir noteiktā cenzora atļaujas zīme.

3. Antikvārās literatūras veikalu direktoriem aizliegts iepirkt literatūru, kas minēta Vissavienības Grāmatu palātas izdotajā "Novecojušo izdevumu bibliogrāfiskajā rādītājā".

⁵² Latvijas Komunistiskās partijas CK Partijas vēstures institūta partijas arhīvs, 101. f., 9. apr., 69. l., 88.–89. lp.

4. Visos lielu antikvārās literatūras partiju iegādāšanās gadījumos (no privātām bibliotēkām, valsts fonda u. tml.) antikvārās literatūras veikalu direktoriem visisākajā laikā jāorganizē šīs literatūras izšķirošana iegādāšanās vietās, atdalot nerealizējamus izdevumus, bet visas pārdošanai atlasītās grāmatas nogādāt uz veikalu un uzrādīt kontrolei apgabala (novada) Galvenās literatūras pārvaldes cenzoram.

5. Veikalu direktori pilnībā atbild par [viņu rīcībā] esošo grāmatu fondu stāvokli, par savlaicīgu to attīrīšanu no "Novecojušo izdevumu bibliogrāfiskajā rādītājā" minētajām grāmatām, kā arī par pārdošanai paredzēto izdevumu neuzrādīšanu cenzūras kontrolei, tāpat arī par literatūras pārdošanu bez atļaujošajiem cenzora spiedogiem.

6. Antikvārās literatūras veikalos jābūt speciālai izolētai telpai, kurā glabājas visa iepirkta literatūra un ilustratīvā produkcija līdz cenzora caurlūkošanai. Ieeja šajā telpā ir visiem aizliegta, izņemot veikala darbiniekus un augstākstāvošo organizāciju pārstāvjus, kuri kontrolē antikvārās literatūras tirdzniecības tīklu. Līdz uzrādīšanai cenzora kontrolei šī literatūra nevienam netiek izsniegta un netiek pārdota.

Antikvārās literatūras veikalos kategoriski aizliegtas jebkādas noliktavas ar nešķirotu un kontrolei neuzrādītu literatūru.

7. Antikvārās literatūras svešvalodās pirkšana un pārdošana notiek tikai Maskavā un Ļeņingradā. Maskavā antikvāro literatūru svešvalodās pērk un pārdod viens Galvenās poligrāfijas izdevniecību pārvaldes sistēmas veikals un viens "Akademkņiga" veikals, Ļeņingradā – viens "Akademkņiga" veikals.

8. Literatūra, ko cenzors aizliedzis realizēt, glabājas speciālā aizzīmogatā skapī vai seifā, par ko atbild veikala vadītājs. Pēc akta apstiprināšanas par literatūras izņemšanu no apgrozības tā tiek nogādāta vietējam cenzūras orgānam iznīcināšanai.

Antikvārās literatūras veikalu uzrādītā pārdošanai aizliegtā literatūra tiek iznīcināta vietējo cenzūras orgānu noteiktajā kārtībā, sastādot par to attiecīgo aktu.

9. Apgabala (novada) Galvenā literatūras pārvalde brīdina antikvārās literatūras veikalu vadītājus, ka prečziņiem un pārdevējiem ir aizliegts sniegt apmeklētājiem jebkādas ziņas par antikvārās literatūras kontroles kārtību un, atsakoties no grāmatu iepirkšanas, atsaukties uz cenzūras orgāniem.

10. Cenzūras orgānu norādījumu par antikvāro izdevumu tirdzniecības kārtību pārkāpumu gadījumos (tirdzniecība ar neizskatītu vai pārdošanai neatļautu literatūru, literatūras neuzrādīšana cenzora izskatīšanai cenzoram, neizšķirotās literatūras noliktavu esamība, nepārbaudītās literatūras glabāšanas kārtības nenodrošināšana, pretpadomju izdevumu pirkšana un pārdošana utt.) apgabalu (novadu) Galvenās literatūras pārvaldes noteiktā kārtībā sauc vainīgās personas pie atbildības.

2. Antikvārās literatūras cenzora kontroles kārtība.

11. Cenzoru, kurš kontrolē antikvārās literatūras tirdzniecības tīklu, norīko ar apgabala (novada) Galvenās literatūras pārvaldes priekšnieka pavēli. Šim cenzoram tiek piešķirts noteikts numurēts spiedogs ar attiecīgās apgabala (novada) Galvenās literatūras pārvaldes literu (tas pats liters, kas ir iespieddarbus atļaujošajiem numuriem). Spiedogiem ir piešķirti numuri (sākot ar pirmo) atkarībā no antikvāro tirdzniecību kontrolējošo cenzoru skaita.

Spiedogs ar (vienu) numuru pēc pavēles tiek piešķirts tikai vienam cenzoram un nevar tikt nodots citam.

12. Cenzors bez izņēmuma kontrolē visus iespieddarbus un ilustratīvos materiālus, ko pārdošanai iepērk antikvārās literatūras veikali.

Antikvāro literatūru, kas saņemta no citām pilsētām, neatkarīgi no Galvenās literatūras pārvaldes orgānu atļaujošajām zīmēm pārbauda vietējie cenzūras orgāni.

No iedzīvotājiem iepirkta antikvārā literatūra, ko jau agrāk ir atļāvis pārdošanai vietējais apgabala (novada) Galvenās literatūras pārvaldes cenzors, katru reizi tiek pārbaudīta atkārtoti.

13. Ja cenzors atklāj grāmatu, kuru aizliegts izplatīt, bet uz kuras ir cita apgabala (novada) Galvenās literatūras pārvaldes cenzora atļaujošais spiedogs, viņa pienākums ir nekavējoties izņemt tādu grāmatu no apgrozības un ziņot par to savas apgabala (novada) Galvenās literatūras pārvaldes priekšniekam. Apgabala (novada) Galvenās literatūras pārvaldes priekšnieks par šādiem faktiem ārpuskārtas ziņojumā ziņo PSRS Galvenās literatūras pārvaldes 7. nodaļai, pievienojot šo grāmatu.

14. Uz katras pārdošanai atļautās grāmatas un uz izdevuma katra sējuma zemāk par veikala likto spiedogu un kalendāra datumu cenzors uzliek skaidru noteiktā spiedoga [nospiedumu].

15. Veikalā aizturētās grāmatas nepieciešamības gadījumā cenzors var ņemt [lidzi] pret parakstu atkārtotai pārbaudei un uz laiku ne vairāk kā 10 dienas. Pēc šī termiņa beigām grāmatas vai nu tiek laistas pārdošanā, vai arī izņemtas no apgrozības.

16. Blakus cenzora veiktajai katra grāmatas eksemplāra (atklātnes, albuma) kontrolei apgabala (novada) Galvenās literatūras pārvaldes ne retāk kā reizi mēnesī bez bridinājuma izlases veidā pārbau-
da visu antikvārās literatūras fondu tirdzniecības zālēs un veikala paligtelpās.

17. Caurskatot grāmatu pēc tās satura un aizliedzot literatūru, kas uzskaitīta šīs instrukcijas
19. cenzors pievērš uzmanību arī nepiederīgiem uzrakstiem uz lappušu malām, šaubīga rakstura
pasvītrojumiem, nepiederīga teksta un ilustrāciju ielikumiem un ielīmēm, kas neatbilst grāmatas
nosaukumam un saturam. Ja atklājas kontrrevolucionāri, pretpadomju rakstura uzraksti vai ielīmes,
cenzors aizliedz izplatīt izdevumus, kuros šie materiāli atklāti.

18. Par pārdošanai aizliegto literatūru cenzors sastāda aktu 2 eksemplāros, viens eksemplārs tiek
izsniegts veikala vadītājam, otrs – tiek iesniegts apgabala (novada) Galvenās literatūras pārvaldes
priekšniekam apstiprināšanai, kurš 10 dienu laikā izlemj par grāmatām, kas norādītas aktā.

Aizturētā literatūra tiek glabāta veikalā saskaņā ar šīs instrukcijas # 8.3.

Pārdošanai aizliegto iespieddarbu kategorijas.

19. Cenzūras orgāni aizliedz antikvārās literatūras veikalēm pārdot:

1) izdevumus, kas minēti cenzūras pavēlēs un sarakstos par izņemšanu no apgrozības, kā arī "No-
vecojošo izdevumu, kas nav izmantojami sabiedriskās bibliotēkās un grāmatnīcībās tiklā, bib-
liogrāfiskajā rādītājā";

2) izdevumus, kas izdoti pēc 1917. gada ar jebkādu ierobežojošu grifu: "slepeni", "piln. slepeni",
"sevišķi svarīga slepenība", kā arī ar atzīmēm "nav publicējams", "dienesta lietošanai", "ar rokrak-
sta tiesībām", "tikai VK(b)P biedriem", "tikai VĻKJS biedriem", "tiek izsūtīts pēc saraksta";

3) visus resorus izdevumi (kā ar eksemplāra vērtības norādījumu, tā arī bez cenas), kas izdoti die-
nesta vajadzībām, tai skaitā arī vairumcenu cenrāži, literatūra ar padomju bibliotēku spiedogiem un
spiedogiem "signāleksemplārs" vai "obligātais eksemplārs".

Piezīme: grāmatu iepirkšana no iestādēm (bibliotēkām, muzejiem, klubiem u. c.) var notikt tikai ar
iestādes vadītāja rakstisku atļauju pārdot šīs grāmatas. Iepērkot šādu literatūru, zīmogus un spiedo-
gus uz grāmatām dzēš iestāde, kas pārdod grāmatas;

4) šādu literatūru, kas izdota līdz 1950. gadam: dažādu zinātniskās pētniecības institūtu izdevu-
mus (izņemot humanitāro), ģeoloģisko ekspedīciju materiālus (pētījumus, atskaites, aprakstus),
padomju pētnieku grāmatas, kas satur materiālus par Arktikas apgūšanu, tai skaitā darbus par [mū-
žīgā] sasaluma pētījumiem, ledus režīmu, hidrometeoroloģiju utt., ģeogrāfiskās kartes mērogā
1:500 000 un lielākā;

5) PSRS un savienoto republiku valdību lēmumu un rīkojumu kopojumus, kas izdoti pēc 1938. ga-
da, ja tie nav bijuši publicēti oficiālajos izdevumos "PSRS Augstākās Padomes Ziņotājs" un avīzē
"Izvestija";

6) [rakstu] krājumi un rokasgrāmatas par dažādiem jautājumiem, kuros iekļauti PSRS valdības lēmu-
mi un rīkojumi, kas nav publicēti oficiālajos izdevumos "PSRS Augstākās Padomes Ziņotājs", "Izvestija";

7) politiski kaitīgu literatūru, kas vērsta pret padomju sabiedrisko iekārtu, sociālistisko valsti, PSKP,
partijas un valdības vadītājiem;

8) visus izdevumus ar tautas ienaidnieku rakstiem un attēliem, kā arī izdevumus, kas tos slavina;

9) grāmatas, kas propagandē bijušo opozicionāro strāvojumu uzskatus komunistiskajā partijā;

10) pirmsrevolūcijas [laika] izdevumus, ka vērsti pret KSDS(b)P, boļševisma stratēģiju un taktiku, kā
arī marksisma-ļeņinisma pamatlicējiem;

11) pretpadomju baltgvaru izdevumus, kas izdoti ārzemēs pēc 1917. gada, kā arī baltgvaru iz-
devumus, kas izdoti PSRS teritorijā 1918.–1922. gada pilsoņu kara laikā;

12) visus darbus, ko Lielā Tēvijas kara laikā izdeva vācu fašisti uz laiku okupētajā PSRS teritorijā;

13) pirmsrevolūcijas [laika] reakcionāros periodiskos izdevumus;

14) padomju periodiskos izdevumus, kas nav iekļauti Preses apvienības atklātajos katalogos;

15) darbus, kuri slavina fašistisko iekārtu, kuri propagandē teritoriju imperiālistisko sagrābšanu,
buržuāzisko ideoloģiju, apoloģētiski izklāsta mūsdienu buržuāziskās filozofijas reakcionārās teorijas,
vērstas pret dialektisko materiālismu un aizstāvēt imperiālistisko ideoloģiju;

16) melnsimtnieciski monarhistiskos darbus;

17) pedagoģiska, viltus zinātniska rakstura literatūru;

18) izdevumus, kas propagandē rasisma teorijas par vienu tautu nepilnvērtību un sevišķu citu [tau-
tu] pārkūmu (panamerikānisms, panģermānisms, pantjurskisms, panislamisms, cionisms), nacionālos
pretstatus, lielvalstisko šovinismu, buržuāzisko nacionālismu;

19) visus reliģisko dienestu preses izdevumus (izņemot izdevumus, kuriem ir mākslinieciski vēsturiska vērtība) un reliģiozi mistiskus darbus, kā arī literatūru, kas propagandē dažādas misticisma un uz mānticību balstītas mācības, piemēram, okultismu, spiritismu, teosofiju; grāmatas par hiromantiiju, maģiju utt.;

20) pornogrāfisko bulvāru literatūru, t. i., literatūru, kurā ar tiksmīnāšanos aprakstītas nepieklājīgas scēnas, kā arī darbus, atklātnes un albumus ar nepieklājīgiem attēliem;

21) šādus attēlu produkcijas veidus:

a) fotoatklātnes, kas izdotas līdz 1917. gadam, bez norādījumiem otrā pusē par mākslinieka uzvārdu, attēla un izdevniecības nosaukumu;

b) fotoatklātnes, izdotas pēc 1917. gada bez datiem, cenas un cenzūras orgānu atļaujošajām zīmēm;

c) fotoatklātnes, kas izmantotas pasta sakaros, kā arī reklāmas atklātnes, ko izdevušas atsevišķas tirdzniecības firmas;

d) ārzemju fotoatklātnes ar politiski kaitīgu saturu, tāpat atklātnes bez mākslinieciskas vai informatīvas vērtības vai kas nereproducē glezniecības, grafikas, skulptūras, arhitektūras klasiskos darbus;

e) no grāmatām izplēstas reprodukcijas.

Piezīme. Antikvārās literatūras veikali var pārdot līdz 1940. gadam izdotās VK(b)P, VĻKJS, kongresu un konferenču, padomju, arodbiedrību sesiju un kongresu, Kominternes kongresu un plēnumu stenogrāfiskās atskaites, enciklopēdiskās vārdnīcas (Lielās padomju, Mazās padomju, Literatūras enciklopēdijas, Granata vārdnīcas – izdotas līdz 1940. gadam) tikai uz bibliotēku, partijas orgānu un padomju iestāžu pieprasījumiem.

PSRS Galvenā literatūras pārvalde

34. dok. Latvijas PSR iekšlietu ministra Ivana Zujāna (1910–1975) 1960. gada 12. novembra ziņojums Latvijas Komunistiskās partijas CK pirmajam sekretāram A. Peļšem (1899–1983) par trūkstošā darbaspēka nelegālu ievēšanu Latvijas laukos pēc 1949. gada 25. marta deportācijām.

Avots: Latvijas Valsts arhīvs, LVA, 101. f. (LKP CK arhīvs), 23. apr., 112. l., 53.–54. lp. Mašīnraksts krievu valodā uz Latvijas PSR iekšlietu ministrijas Pasu nodaļas veidlapas ar LPSR iekšlietu ministra parakstu ar tīnīti. Uz dokumenta LKP CK četrstūrainis spiedogs ar uzrakstu "Latvijas KP CK". Ienākošais Nr. 9527, 1960. gada 16. novembrī. Uz dokumenta rezolūcija "Ziņots b. Peļšem Kokans". No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Slepeni

Latvijas PSR
iekšlietu ministrija
Pasu daļa
12. novembrī 1960. g.
Nr. 17/832

Ienākošais Nr. 9527
16. novembrī 1960. g.

Latvijas KP CK sekretāram
Biedram Peļšem A. J.

Latvijas KP CK un Latvijas PSR Ministru padomes 1959. gada 18. jūnija lēmumā Nr. 336 "Par pasu režīma pārkāpšanu dažos republikas rajonos" kā kaitīga un bezprincipiāla tiek nosodīta darbaspēka vervēšanas prakse kolhozos brālīgajās republikās bez šo republiku partijas un valdības orgānu piekrišanas.

Bet, neraugoties uz to, līdz šim laikam ir fakti, ka mūsu republikas kolhozi un sovhozi pieņem pilsoņus bez pasēm un pierakstīšanās, kuri ierodas galvenokārt no Vitebskas apgabala Braslavas, Minskas,⁵³ Šarkovčinskas, Vidzovskas rajonu kolhoziem.

Tā, piemēram, Bauskas rajonā 1960. gadā kolhozā "Cīnītājs" pieņemti darbā bez pasēm – 6 ģimenes (16 cilvēki), kolhozā "Sarkanais karogs" – 4 ģimenes (10 cilvēki), kolhozā "Ausma" – 7 ģimenes (28 cilvēki), kolhozā "Mičurins" – 4 ģimenes (12 cilvēki), kolhozā "Lambarts"⁵⁴ – 3 ģimenes (19 cilvēki), kolhozā "Stelpe" 1959. un 1960. gadā pieņemtas 25 ģimenes (90 cilvēki), kolhozā

⁵³ Tekstā – Miorskas. – Red.

⁵⁴ Tā tekstā. – Red.

ВП-2

 Входящий № 9527
 16 ноября 1960

 VIJAS PSR
 SLIETU
 ISTRĪJA

 ЛАТВИЙСКАЯ ССР
 МИНИСТЕРСТВО
 ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

СЕКРЕТАРЮ ЦК КП ЛАТВИИ

паспортный отдел

товарищу ПЕЛЬШЕ А.Я.

ноября 1960г.

№ 17/832

г. Рига

В постановлении ЦК КП Латвии и Совета Министров Латвийской ССР № 336 от 18 июня 1959 года

"О фактах нарушения паспортного режима в некоторых районах республики" осуждается как вредная и беспринципная практика вербовки в колхозы рабочей силы из братских республик без согласия партийных и правительственных органов этих республик.

Но, несмотря на это, до сего времени имеют место факты приема в колхозы и совхозы нашей республики граждан без паспортов и прописки, прибывших в основном из колхозов Браславского, Миорского, Шарковщинского, Видзовского районов Витебской области.

Так, например, в Бауском районе в 1960 году в колхоз "Цинитайс" принято на работу без паспортов - 6 семей /16 человек/, в колхоз "Сарканайс Карогс" - 4 семьи /10 человек/, в колхоз "Аусма" - 7 семей /28 человек/, в колхоз "Мичурина" - 4 семьи /12 человек/, в колхоз "Ламбартс" - 3 семьи /19 человек/, в колхоз "Стелпе" за 1959 и 1960 годы принято 25 семей /90 человек/, в колхоз "Ведумниеки" 7-семей /35 человек/, а в колхоз "Низере" за 1958-1960 годы принято 37 семей /145 человек/, в совхоз Райниса принято на работу 3 семьи /7 человек/.

В Цесисский район в 1960 году прибыло 32 семьи /150 человек/, из которых 8 семей были приняты в колхоз "Дарба карогс", 6- семей в колхоз "Красный октябрь", 5 семей - в колхоз "Старс", 4 семьи - в колхоз "Гауя", 5 семей - в колхоз "Коммунист" и 4 семьи в колхоз "Арайс".

Прибывают колхозники без документов и в другие районы нашей республики, как Добельский, Крустпилсский, Огрский, Елгавский. Около 200 человек прибыло колхозников в Гулбенский район из Псковской области.

Органы милиции со своей стороны принимали меры к недопущению проживания указанных лиц без паспортов, но административные меры положительного результата не дали и выезжали обратно,

"Vecumnieki" – 7 ģimenes (35 cilvēki), kolhozā "Nizere"⁵⁵ no 1958. līdz 1960. gadam pieņemtas 37 ģimenes (145 cilvēki), Raiņa vārdā nosauktajā kolhozā pieņemtas darbā 3 ģimenes (7 cilvēki).

Cēsu rajonā 1960. gadā ieradās 32 ģimenes (150 cilvēki), no kurām 8 ģimenes bija pieņemtas kolhozā "Darba karogs", 6 ģimenes kolhozā "Sarkanais Oktobris", 5 ģimenes kolhozā "Stars", 4 ģimenes kolhozā "Gauja", 5 ģimenes kolhozā "Komunisti" un 4 ģimenes kolhozā "Arājs".

Ierodas kolhoznieki bez dokumentiem arī citos mūsu republikas rajonos: Dobeles, Krustpils, Ogres un Jelgavas rajonā.

Kolhoznieki, apmēram 200 cilvēku, ieradās Gulbenes rajonā no Pleskavas apgabala.

Milicijas orgāni no savas puses attiecīgi rīkojās, lai nepieļautu minēto personu uzturēšanos bez pasēm, bet administratīvi soļi pozitīvus rezultātus nedeva un no iebraukušo skaita bez dokumentiem atsevišķas personas aizbrauca atpakaļ, bet pārējie turpina dzīvot un strādāt republikas kolhozos.

Kolhozu priekšsēdētāji uz milicijas orgānu prasībām reaģē negatīvi un pretēji PSRS Ministru padomes 1953. gada 21. oktobrī apstiprinātajam Nolikumam par pasēm turpina pieņemt savos kolhozos ieradušās personas bez pasēm.

Ievērojot to, ka daudzi no iebraukušajiem pilsoņiem uzņemti kolhozos, daži ir nopirkuši sev māju, iekārtojuši saimniecību, milicijas orgāni pēc rajona izpildkomitejas norādījuma daļēji dokumentēja (tā tekstā) viņus. Bet, spriežot pēc milicijas priekšnieku ziņojumiem, bez pasēm iebraukušo kolhoznieku skaits nemazinās.

Šādu pilsoņu neierobežota uzņemšana kolhozos veicina neorganizētību un masveida pasu režīma pārkāpšanu.

Informējot Jūs par iepriekš minēto, lūdzu uzlikt par pienākumu rajona partijas komitejām un rajona izpildkomitejām, lai viņi prasītu kolhozu priekšsēdētājiem un sovhozu direktoriem ievērot pasu režīmu un pārtrauktu pieņemt savos kolhozos personas bez pasēm un pieraksta.

Latvijas PSR iekšlietu ministrs /paraksts/
(Zujāns)

1960. gada 12. novembrī

35. dok. Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas darbinieku 1946. gada 20. jūnijā veiktās kratīšanas un apsūdzības pierādījumu izņemšanas Rīgā, Indrānu ielā 18, dzīv. 5 un nama pagrabā, nelegālās Latvijas Tautas partijas vadītāja Kārļa Dravas un viņa sievas Emmas Dravas dzīvesvietā protokols.

Avots: Latvijas Valsts arhivs, 1986. f., 1. apr., 25231. l. 1. sēj., 11.–16. lp. Rokraksts krievu valodā ar 4 Latvijas PSR VDM virsnieku un Emmas Dravas parakstiem. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Kratīšanas un izņemšanas protokols.

Es, LPSR VDM 2. daļas 4. nodaļas priekšnieka vietnieks leitnants Ščelkanovs, LPSR VDM 2. daļas priekšnieka apakšpulkveža Kozina, LPSR VDM 2. daļas priekšnieka vietnieka kapteiņa Zujāna un LPSR VDM 2. daļas 7. nodaļas priekšnieka kapteiņa T. Zujāna klātbūtnē veicu papildu kratīšanu arestētā Dravas Kārļa, Jūlija d., dzīvojoša Rīgā, Indrānu ielā 18, 5. dzīvoklī.

Kratīšanā atklātas un izņemtas arestētajam piederošajā pagrabā apmēram 1 metra dziļumā ieraktā koka kastē šādas lietas:

1. Rotators "Standart 8", Nr. 13915.
2. Portatīva tipogrāfija ar saliktu nelegālās avīzes "Latvija" 10. jūnija numuru.
3. Kaste ar [tipogrāfijas] šrifta komplektu.
4. Divi gumijas veltņi ar avīzes pievelšanai.
5. Krāsu komplekts nelegālās avīzes "Latvija" un "Mazais Latvis" iespiešanai.
6. Spiedogs ar nelegālās avīzes "Mazais Latvis" virsrakstu ["galvu"].
7. Ar rakstāmmašīnu rakstīts a[nti] / p[adomju] raksts "Brīvā Latvija".
8. Ar rakstāmmašīnu rakstīti "Latviešu tautas partijas" statūti, 2 eks.
9. Pretpadomju rakstu nelegālajai avīzei "Mazais Latvis" oriģināli arestētā rokrakstā: "Mazais Latvis" pagridē" uz 11 lapām, "Latvijas pavasara gads" uz 3 lapām, "Organizēt atsevišķu LTP" uz 1 lapas, "Prezidenta jubileja" uz 1 lapas, "Boļševiku mocekļi", "Neatkarīgās Latvijas avīze" uz 1 lapas,

⁵⁵ Tā tekstā. – Red.

"Latvijas zemnieki" uz 1 lapas, "Skolēnu masu aresti" uz 1 lapas, "Kolhozi Vācijā", "Kārtējais boļševiku triks" uz 1 lapas, "Antikomunistiskais bloks", "Trešā pasaules kara ēna", "Sagaidot neatkarības svētkus", "Masveida izraidīšana no Vācijas", "Krievu zaudējumi pēdējā karā", "No Latvijas izraidīs 78% latviešu", "Mistiskās vēlēšanās", "Pārsvitrojiet biļetenus, lai iet kareivji", "Boļševiki iznīcina Brāļu kapus", "Pirmais maijs un valsts aizņēmums", "Kirchenšteins nevar", "Kāpēc maize kļuva dārgāka", "Kas ir "Mazais Latvīšs"?", "Latviešu bēgļi Vācijā", "Kārtējais demokrātiskais triks", "Karaspēks Eiropas demokratizācijai", "Viņi taisās bēgt", "Boļševiku demokrātisms".

10. Rakstu oriģināli avīzei "Latvija" Nr. 4 – uz 1 lapas, Nr. 7. – uz 3 lapām, Nr. 8. – uz 6 lapām, Nr. 9. – uz 4 lapām, Nr. 11 – uz 10 lapām.

11. Nelegālajai avīzei "Brīvā Latvija" Nr. 12 [1944. gada 16. jūnijā] uz 2 lapām, Nr. 13 [1944. gada 8. augustā] uz 2 lapām.

12. Nacionālistiska satura uzsaukums "Latvieši" 1942. gada 28. augustā.

13. Speciālais organizācijas "Latvijas radikālnacionālisti" avīzes 1942. gada 21. jūnija izlaidums.

14. "Latviešu kaujas organizācijas" uzsaukums "Brīvība" 1942. gada martā.

15. Organizācijas "Latviešu nacionālistu savienība" 1942. gada 7. maija uzsaukums.

16. Uzsaukums latviešiem.

17. "Centrālā štāba" 1942. gada 13. maija uzsaukums.

18. Lapiņas lietuviešu valodā – tālāk nesalasāms.

19. Lapiņa Nr. 1 "Par Latviju" uz 3 lapām.

20. Uzsaukums "Panbaltijas nacionālā kustība".

21. Nelegālās avīzes "Zobens" speciālais izlaidums 1943. gada 14. novembrī.

22. Nelegālā avīze "Tālavas Taurētājs", izdota [nesalasāms] uz 5 lapām.

23. Pretpadomju satura uzsaukums "Brīvā Latvija" 1945. gada 17. jūnijā, parakstīja K. Zemene.

24. [Raksta] oriģināls avīzei "Mazais Latvīšs" – "Latvijas labie draugi".

25. Dažādi arestētā sastādīti saraksti par 77 cilvēkiem

26. Pretpadomju raksta oriģināls: "Frontes pārmaiņas".

27. Dažādi arestētā rokraksti nelegālajām avīzēm "Latvija" un "Mazais Latvīšs" uz 22 lapām.

28. Arestētā sastādīti Latvijas PSR valdības locekļu, LPSR rakstnieku, partijas darbinieku, PSRS un LPSR Augstāko Padomju locekļu saraksti.

29. "Latviešu Tautas partijas" programmas oriģināls.

30. Dažādi izgriezumi no avīzēm ar pretpadomju uzrakstiem uz 50 lapām.

31. Nelegālā avīze "Latvija": Nr. 1 – 1 eks., Nr. 2 – nav, Nr. 3 – 2 eks., Nr. 4 – 1 eks., Nr. 5 – 1 eks., Nr. 6 – 1 eks., Nr. 7 – 12 eks., Nr. 8 – 12 eks., Nr. 9 – 8 eks., Nr. 10 – 16 eks.

32. Nelegālā avīze "Mazais Latvīšs": Nr. 1 – 3 eks., Nr. 2 – 11 eks., Nr. 3 – 11 eks., Nr. 4 – 11 eks., Nr. 5 – 11 eks., Nr. 6 – 11 eks., Nr. 7 – 14 eks., Nr. 8 – 12 eks.

33. Avīze "Latvija", ko izdevā vācu okupācijas iestādes provokācijas nolūkā 1944. gada jūnijā. Iesaiņotā veidā arestētā pagrabā glabājās:

1. Avīžu komplekti: "Rīts" [1939. gads], "Jaunākās Ziņas" [1939. gads], "Sporta Pasaule" [1939. gads], "Daugavas Vēstnesis" [1941.–1943. gads], "Tēvijas Sargs" [1938.–1939. gads], "Latvijas Karis" [1940. gads], "Daugavas Vanagi" [1942./1943. gads], "Zemgale" [1942. gads].

2. Žurnālu komplekti: "Sports" [1942. gads], "Uz Nākotni" [1931. gads], "Zempūtis" [1931. gads], "Jaunās Balsis" [1935. gads], "Ugunskurs", "Nākotnes Sievietes", "Atpūta", "Informators", "Junda", vācu žurnāls "Signāls" un citi.

3. Dažāda arestētā sarakste uz 100 lapām.

4. Telefona aparāti – četri – 4 gab.

5. Dažādas klišejas no cinkogrāfijas.

6. Dažādi zīmogi un spiedogi – 15 gab.

7. Tīrs papīrs – 100 lapas.

8. Pretpadomju žurnāls "Baigais Gads", 2 eks.

Kratišana un [lietu] izņemšana notika arestētā Dravas sievas Emmas Dravas klātbūtnē.

Augstāk minētās lietas patiešām pieder manam vīram Dravam Kārlim, Jūlija d., atrastas un izņemtas manā klātbūtnē. – Drava Emma /paraksts/

Kratišanu veica:

LPSR VDM 2. daļas pr-ks, apakšpulkv. Kozins /paraksts/

LPSR VDM 2. daļas pr-ka vietn. kapt. Zujāns /paraksts/

LPSR VDM 2. daļas, nod.pr-ks kapt. T. Zujāns /paraksts/

LPSR VDM 2. daļas 4. nod. pr-ka vietn. leitn. Ščelkanovs /paraksts/

IX. Slepeno dienestu darbība un slepenās noklausīšanās iekārtas PSRS un Latvijas PSR

36. dok. Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās komitejas un PSRS Ministru padomes 1973. gada 21. septembra pilnīgi slepenais lēmums par iekšlietu orgānu aģentūras operatīvā darba pamatiem.

Avots: LVA, LKP CK arhivs, 101. f., 37. apr., 93. l., 38.–45. lp. Mašīnraksts krievu valodā uz PSKP CK un PSRS MP lēmumu veidlapas ar PSKP CK sekretāra L. Brežņeva un PSRS MP priekšsēdētāja A. Kosigina parakstiem un apaļo zīmogu ar uzrakstu: "PSRS Ministru padomes Lietu pārvalde. Vispārējā kanceleja." Uz dokumenta četrstūrainis spiedogs: "Latvijas KP CK. Pilnīgi slepeni. Nr. 1183–ss [soveršennno sekretno – pilnīgi slepeni], 1.–7. lp., 1973. g. 3.X. Jāatdod Vispārējā daļā." No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Pilnīgi slepeni

PSKP Centrālā komiteja un PSRS Ministru padome
1973. gada 21. septembra lēmums Nr. 708229
Maskavā, Kremļi

Izraksts

1. Apstiprināt Nolikumu par iekšlietu orgānu aģentūras operatīvā darba amatiem (pielikumā).

PSKP CK sekretārs
L. Brežņevs

PSRS Ministru padomes priekšsēdētājs
A. Kosigins

Zīmogs

Pilnīgi slepeni

Apstiprināts ar PSKP CK un PSRS Ministru padomes 1973. gada 21. septembra lēmumu Nr. 708229.

Nolikums

par iekšlietu orgānu aģentūras operatīvā darba pamatiem.

1. Lai cīnītos ar kriminālo noziedzību, iekšlietu orgāni veic aģentūras operatīvo darbu, t. i., veic šajā Nolikumā paredzētos nepieciešamos slepenos pasākumus noziegumu konstatēšanai, novēršanai un atklāšanai, kā arī noslēpušos noziedznieku meklēšanai.

2. Iekšlietu orgāniem, istenojot aģentūras operatīvo darbu, ar savu darbību visiem līdzekļiem jāveicina sociālistiskā likumība un tiesiskā kārtība valstī, pilsoņu, uzņēmumu, iestāžu un organizāciju tiesību un likumīgo interešu aizstāvība pret noziedzīgiem piesavināšanās mēģinājumiem un citām pretsabiedriskām darbībām.

3. Iekšlietu orgāni veic aģentūras operatīvo darbu šādu galveno uzdevumu veikšanai:

- savlaicīgai noziegumu konstatēšanai, novēršanai un izskaušanai, ātrai un pilnīgai to atklāšanai;
- sociālistiskā īpašuma apsardzības nodrošināšanai, cīņai pret izlaupišanu, kukuļošanu, spekulāciju, savlaicīgai un pilnīgai noziedznieku radīto zaudējumu kompensēšanai;
- no tiesas un izmeklēšanas bēgulojošo personu, notiesāto, kuri izvairās no soda izciešanas, kā arī bez vēsts pazudušu personu meklēšanai;
- palīdzībai notiesāto labošanā un pāraudzināšanā, noziegumu un citu tiesību pārkāpumu novēršanā un izskaušanā ieslodzījuma vietās;
- līdzdalībai cīņā pret sevišķi bīstamiem valsts noziegumiem un citu valsts drošības apsardzības pasākumu veikšanā.

PSRS Iekšlietu ministrijas noteiktajā kārtībā, saskaņojot ar PSRS Ministru padomes Valsts drošības komiteju, iekšlietu orgāni veic militāro konvoja vienību, milicijas daļu un speciālo motorizēto daļu, kas komplektētas iesaukuma kārtībā, operatīvo apkalpošanu.

4. Aģentūras operatīvo darbu veic iekšlietu orgānu operatīvais aparāts (kriminālmeklēšanas, cīņas pret izlaupišanu, spekulāciju un sabotāžu, ieslodzījuma vietu operatīvie režīma dienesti). Slepenu operatīvās meklēšanas pasākumus (bez aģentūras darba) veic arī speciāli iekšlietu orgānu operatīvie dienesti. Minēto aparātu un dienestu funkcijas, viņu veicamā operatīvā darba īstenošanas organizāciju un taktiku nosaka PSRS iekšlietu ministrija.

5. Šī Nolikuma 3. punktā paredzēto uzdevumu izpildei iekšlietu orgāniem ir atļauts:

- a) sākt operatīvās meklēšanas un profilaktisko uzskaiti un lietas par personām, par kurām ir pieejami daudz datu, kas dod pamatu turēt viņas aizdomās par noziegumu gatavošanu vai izdarīšanu, kā arī par profilaktējamām personām;
- b) pieaicināt slepenai sadarbībai atsevišķus pilsoņus par aģentiem, rezidenti, konspiratīvo dzīvokļu turētājiem un pilnvarotajiem;
- c) izmantot operatīvās meklēšanas metodes: slepenu to personu novērošanu, kuras tiek turētas aizdomās par noziegumu sagatavošanu vai to veikšanu, operatīvo orientāciju (slepenu ziņu vākšanu par pārbaudāmo personu), operatīvo apskati (slepna vai šifrēta iepazīšanās ar priekšmetiem un dokumentiem, kam varētu būt nozīme noziegumu novēršanā vai atklāšanā);
- d) attiecībā pret personām, kuras norādītas šī punkta apakšpunktā a), izmantot tehniskos līdzekļus (ierīces, aparātus, ietaises slepenai kino- un fotouzņemšanai, slepeni skaņu ieraksti un citi slepenie pasākumi), kā arī ķīmiskās un citas vielas (ar noteikumu, ka tas neradīs kaitējumu pilsoņu veselībai);
- e) izmantot materiālus no operatīvi tehniskajiem pasākumiem, ko veikuši valsts drošības orgāni pēc PSRS iekšlietu ministrijas, savienoto un autonomo republiku iekšlietu ministriju, novadu, apgabalu un pilsētu izpildkomiteju iekšlietu pārvalžu, transporta milicijas pārvalžu (nodaļu) lūgumiem, kā arī valsts drošības orgānu izgatavotos speciālos dokumentus. Šo materiālu un dokumentu izmantošanas robežas un kārtību nosaka speciāla instrukcija, ko apstiprina PSRS Ministru padomes Valsts drošības komiteja un PSRS iekšlietu ministrija;
- f) iegādāties konspiratīvos dzīvokļus.

6. Aģentūras operatīvais darbs tiek realizēts, pamatojoties uz sociālistiskās likumības ievērošanas pamata⁵⁶. Aizliegts dot aģentiem un citiem iekšlietu orgānu slepenajiem līdzstrādniekiem uzdevumus, kuru izpildīšana var veicināt viņu līdzdalību noziegumu izdarīšanā, kā arī uzdevumus, kas neatbilst aģentūras operatīvā darba mērķiem un uzdevumiem, ko paredz šis Nolikums.

7. Aģentūras operatīvais darbs ir pilnīgi slepens un notiek stingri konspiratīvi. Aizliegts iepazīstināt ar aģentūras operatīvā darba jautājumiem personas, kuru pienākumos neietilpst šī darba veikšana, tā kontrole vai mācību nodarbību veikšana par šiem jautājumiem. Ziņas par noziegumiem un tos izdarījušajām personām, ko slepeni ieguvis iekšlietu orgānu operatīvais aparāts, tiek sniegtas leM un prokuratūras izmeklētājiem, nenorādot to avotus un ieguves veidus. Šīs ziņas, kā arī slepeni iegūtie priekšmeti un dokumenti var tikt izmantoti krimināllietu izmeklēšanā kā pierādījumi tikai pēc tam, kad tie būs konstatēti to izmeklēšanas darbību rezultātā, ko paredz Kriminālprocesa likums.

Ar nepieciešamajiem aģentūras operatīvajiem materiāliem tiek iepazīstināti savienoto republiku Komunistisko partiju CK, novadu komiteju, apgabalu komiteju sekretāri, partijas rajonu un pilsētu komiteju pirmie sekretāri, īstenojot kontroli pār iekšlietu orgānu darbību. PSRS leM, savienoto un autonomo republiku leM, novadu, apgabalu, pilsētu izpildkomiteju iekšlietu pārvaldes, transporta milicijas pārvaldes (nodaļas) iesniedz VDK orgāniem aģentūras operatīvos materiālus, kas skar valsts drošības intereses, kā arī citos gadījumos, ko nosaka operatīvā nepieciešamība. Pārbaudot likumpārkāpumu faktus, kas saistīti ar aģentūras operatīvā darba veikšanu, pēc PSRS ģenerālā prokurora, savienoto un autonomo republiku, novadu un apgabalu prokuroru prasības iekšlietu orgānu vadītāji iepazīstina viņus ar attiecīgajiem aģentūras operatīvajiem materiāliem.

Nodot minētos materiālus citu ministriju un resoru iestādēm un organizācijām ir aizliegts.

8. Par sociālistiskās likumības un konspirācijas prasību pārkāpumiem, veicot aģentūras operatīvo darbu, noteiktā kārtībā iestājas disciplinārā un kriminālā atbildība.

9. Savienoto un autonomo republiku iekšlietu ministri, iekšlietu orgānu un transporta milicijas orgānu, labošanas darbu iestāžu priekšnieki, operatīvo aparātu vadītāji tiek iesaistīti aģentūras operatīvā darba vadībā saskaņā ar amatu un ir personīgi atbildīgi par tā organizāciju un stāvokli.

⁵⁶ Šāds noteikums bija jau agrākajās šādās instrukcijās, bet nekad netika ievērots, jo likumdošanas, tiesu un izpildvara bija vienās – Komunistiskās partijas – rokās. – Red.

Iekšlietu orgānu operatīvo aparātu darbinieki tiek iesaistīti aģentūras operatīvā darba veikšanā tikai ar noteikumu, ka viņi ir speciāli sagatavoti, parādījuši spējas un vēlēšanos veikt šo darbu.

Iekšlietu orgānu operatīvo aparātu darbinieku loks, viņu iesaistīšanas aģentūras operatīvajā darbā kārtība, kā arī amatpersonu uzskaitījums, kuriem ir dotas tiesības kontrolēt šo darbu un vadīt mācību nodarbes par šiem jautājumiem, nosaka PSRS iekšlietu ministrs.

Aizliegts iesaistīt darbā ar aģentiem milicijas iecirkņu inspektoros un transporta milicijas līnijas posteņu priekšniekus.

10. Slepenai sadarbībai ar iekšlietu orgāniem kā aģenti un pilnvarotie uz brīvprātības pamatiem tiek iesaistīti bezpartijiskie padomju pilsoņi, kuri nav jaunāki par 18 gadiem, kuriem ir nepieciešamās spējas un iespējas sistemātiski sniegt palīdzību cīņā ar noziedzību. Pilsoņu iesaistīšana slepenajā sadarbībā par aģentiem un pilnvarotajiem notiek pēc viņu rūpīgas pārbaudes, izmantojot slepeno iekšlietu orgānu operatīvās meklēšanas pasākumu iespējas.

PSKP biedri un PSKP biedru kandidāti var tikt iesaistīti slepenajā sadarbībā par aģentiem un pilnvarotajiem tikai kā izņēmums un tikai ar savienotās republikas Komunistiskās partijas CK sekretāra, partijas novada, apgabala, pilsētas (pilsētās ar iedalījumu rajonos) komitejas sekretāra atļauju katram atsevišķam gadījumam.

Aizliegts iesaistīt slepenajā sadarbībā personas, kuras strādā partijas, komjaunatnes, arodbiedrību orgānos, darbaļaužu deputātu padomēs, tiesu, prokuratūras, justīcijas, valsts drošības un iekšlietu orgānos, kā arī darbaļaužu deputātu padomju deputātus un padomju pilsoņus, kuri strādā ārvalstu pārstāvniecībās PSRS.

Nav atļauts nodibināt slepenu sadarbību ar personu, kura veikusi noziegumu, pirms nav likumā noteiktā kārtībā izlemts jautājums par apsūdzības celšanu pret viņu vai drošības līdzekļa izvēli. Krimināllietas izbeigšana pret personām, kuras pastrādājušas noziegumu, sakarā ar slepenās sadarbības nodibināšanu nav pieļaujama.

11. Slepenai sadarbībai par rezidenti iekšlietu orgāni iesaista, kā likums, pensionārus – bijušos leM, VDK darbiniekus, kā arī pilsoņus, kuri nav jaunāki par 20 gadiem, kuri pelna pilnīgu uzticību un ir spējīgi vadīt sakaros ar viņiem nodotos pilnvarotos un aģentus.

PSKP biedru un PSKP biedru kandidātu iesaistīšana slepenajā sadarbībā notiek ar partijas pilsētu un rajonu komiteju atļauju.

12. Strādāt ar iekšlietu orgānu pilnvarotajiem atļauts šī nolikuma 9. punktā minētajiem darbiniekiem, kā arī milicijas iecirkņu inspektoriem un transporta milicijas līnijas posteņu priekšniekiem, kuriem ir pieredze šajā darbā vai kuri ir speciāli sagatavoti.

13. Lai nodrošinātu slepenu tikšanos ar aģentiem un rezidenti, iekšlietu orgāni iegādājas konspiratīvos dzīvokļus.

Par konspiratīvajiem dzīvokļiem tiek izmantotas uzņēmumu, organizāciju un iestāžu dienesta telpas, padomju pilsoņu (ne jaunāku par 20 gadiem, pelnošu pilnīgu uzticību) dzīvojamās telpas, kā arī dzīvokļi, ko šim vajadzībām piešķir pilsētu un (pilsētu) rajonu darbaļaužu deputātu padomju izpildu komitejas (personas, uz kuru vārda tiek noformēti šie dzīvokļi, ir šifrētas).

Par konspiratīvajiem dzīvokļiem nav atļauts izmantot:

- a) dzīvojamās un dienesta telpas, kas neatbilst konspirācijas prasībām;
- b) partijas, komjaunatnes un arodbiedrību orgānu, darbaļaužu deputātu padomju, tiesu, justīcijas, prokuratūras, iekšlietu, valsts drošības iestāžu telpas, kā arī telpas organizācijās, kas sakarā ar savu darbību uztur pastāvīgus sakarus ar ārvalstu pilsoņiem, tāpat citas telpas, kuras izvietotas vienā ēkā ar uzskaitītajiem orgāniem un organizācijām;
- c) šī punkta b) apakšpunktā norādīto orgānu un organizāciju darbinieku, darbaļaužu deputātu padomju deputātu dzīvojamās telpas, kā arī to padomju pilsoņu dzīvojamās telpas, kuri strādā ārvalstu pārstāvniecībās PSRS.

14. Iekšlietu orgāni slepenā sadarbībā kā aģentus un pilnvarotos uz brīvprātības pamatiem iesaista arī pilsoņus, kuri nav jaunāki par 18 gadiem un kuri notiesāti ar brīvības atņemšanu vai arestēti. Aģentus no notiesāto un arestēto vidus ir atļauts izmantot uzdevumu izpildei izmeklēšanas izolatoros, bet sevišķos gadījumos – arī iepriekšējā ieslodzījuma kamerās PSRS iekšlietu ministra noteiktajā kārtībā.

Iekšlietu orgānu aģentus no notiesāto vidus, kuri ir sevišķi izcēlušies, pildot uzdevumus smagu noziegumu novēršanā un atklāšanā, var ieteikt apžēlošanai likumā noteiktajā kārtībā.

15. Iekšlietu orgānu operatīvo aparātu līdzstrādniekiem ir uzdots par pienākumu apmācīt un audzināt aģentus, pilnvarotos, rezidentus un konspiratīvo dzīvokļu turētājus padomju likumu visstingrākās

ievērošanas un neiecietības pret noziedzīgām parādībām garā, patiesai sadarbībai ar iekšlietu orgāniem un tās saglabāšanai stingrā slepenībā.

16. Lai nodrošinātu sekmīgu agentūras un citu slepenu operatīvās meklēšanas pasākumu īstenošanu, iekšlietu orgāni izmanto līdzekļus, kas ir iedalīti PSRS IeM tāmē agentūras operatīvajam darbam, saskaņā ar PSRS iekšlietu ministra apstiprināto instrukciju.

17. Rezidentiem un konspiratīvo dzīvokļu turētājiem, kā arī iekšlietu orgānu aģentiem, kuri vairāk kārt parādījuši spējas izpildīt sarežģītus uzdevumus noziegumu atklāšanā vai novēršanā, var tikt noteikts ikmēneša atalgojums naudā, kura (piešķiršanas) kārtību un apmēru nosaka PSRS iekšlietu ministrs.

18. Aģenti un rezidenti, kuriem tiek izmaksāts ikmēneša atalgojums naudā, iekšlietu orgānu kadros netiek ieskaitīti. Sasniedzot pensijas vecumu vai invaliditātes gadījumā viņiem sociālās nodrošināšanas orgāni nosaka pensiju saskaņā ar Nolikumu par valsts pensiju piešķiršanu un izmaksu. Šo personu darba stāžā tiek ieskaitīts viņu slepenās sadarbības periods, kura laikā viņiem tika izmaksāts naudas atalgojums. Lai nepieļautu slepenās sadarbības fakta izpaušanu, tādām aģentam vai rezidentam tiek izsniegti dokumenti par to, ka viņš ir strādājis iekšlietu orgānu sistēmas uzņēmumos, vai tiek veikti citi PSRS iekšlietu ministra noteiktie pasākumi.

19. PSRS iekšlietu ministrija aģentūras operatīvo darbu organizē saskaņā ar šo nolikumu, ministrijas pavēlēm, instrukcijām un citiem normatīvajiem aktiem, apkopo un ievieš šī darba progresīvo pieredzi, izstrādā efektīvu taktiku noziegumu novēršanai un atklāšanai, gatavo operatīvo darbinieku kadrus un kontrolē visstingrāko sociālistiskās likumības ievērošanu iekšlietu orgānu operatīvo aparātu darbībā.

Apālais zīmogs; PSRS Ministru padomes Lietu pārvalde
Vispārējā kanceleja

37. dok. Latvijas PSR Valsts drošības komitejas "R" dienesta priekšnieka pulkveža V. A. Jasjukeviča 1989. gada 16. marta slepenais ziņojums Latvijas Komunistiskās partijas lietu pārvaldniekam N. J. Ūšiņam par LKP CK vietējo un pārvietojamo slepenās noklausīšanās iekārtu darbības stāvokli LKP CK ēkā un automobiļos.

Avots: Latvijas Valsts arhīvs (LVA), 101. f., 63. apr., 128. l., 8.–9. lp. Originālmašīnraksts krievu valodā uz Latvijas PSR VDK veidlapas ar pulkveža V. A. Jasjukeviča parakstu un atzīmi: "Slepeni." Uz dokumenta spiedogs: "Latvijas Komunistiskās partijas CK. Ienākošais Nr. 1433 s[lepeni] uz 2 lapām. 1989. g. 20.03. Nav jāatdod Vispārējā daļā." No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Latvijas PSR Valsts drošības komiteja

Nr. R/0424

16.03.89

Slepeni

Latvijas KP CK lietu pārvaldniekam

b. N. J. Ūšiņam

Par Latvijas KP CK telpu un tehnisko līdzekļu pārbaudi.

Saskaņā ar Latvijas PSR VDK priekšsēdētāja norādījumu Latvijas VDK "R" nodaļas darbinieki 1989. gada 6.–7. martā veica pasākumus, lai pārbaudītu iespējas iegūt informāciju, izmantojot papildu elektromagnētisko starojumu no skaņu pastiprināšanas un sinhronā tulkojuma tehniskajiem līdzekļiem, kas uzstādīti Latvijas KP CK biroja sēžu zālē, un no elektrokopēšanas aparātūras, kas uzstādīta Latvijas KP CK ēkas 536. telpā. Tika pārbaudīti arī seši portatīvie diktofoņi "Grundig" un viens kabatas diktofons "Sanyo". Apsekoti arī dežurējošā sekretāra telpā un CK B IROJA sēžu zāles apspriežu telpā uzstādītie telefona aparāti. Tika veikti arī radionoklausīšanās iekārtu, kas varētu būt uzstādītas minētajās telpās, radio starojumu meklējumi.

Veikto pasākumu rezultātā konstatēts:

- "REX-ROTARI" tipa elektrokopēšanas aparāti rada papildu elektromagnētisko starojumu 30–110 MHz diapazonā. Izstarojuma uztveršana iespējama līdz 15 m attālumam no aparātu uzstādīšanas vietas. Elektrokopēšanas aparāti "U-BIX-4000", "U-BIX-3300", "U-BIX-V3RF" rada papildu elektromagnētisko starojumu 35–445 MHz diapazonā. Šo aparātu izstarojumu iespējams uztvert līdz 10 m attālumam no uzstādīšanas vietas;

– telefona aparāti TA-72 Nr. 293886 (Valsts automātiskā telefona centrāle) un TA-72 Nr. 020096 (valdības automātiskā telefona centrāle), kas uzstādīti apspriežu telpā, tāpat arī telefona aparāti TA-72 Nr. 663074 (VATC) un TA-72 bez numura (vald. ATC), kas uzstādīti sēžu zāles dežurējošā sekretāra telpā, ir spējīgi atstāt augstfrekvences enerģiju.

Akustiskais kontrolsignāls no telpām ir saklausāms norādīto aparātu līnijās arī tad, ja telefona klauzule nolikta. Telefona aparāti nav apgādāti ar attiecīgajiem aizsardzības līdzekļiem.

Izstarojumi no citiem tehniskajiem līdzekļiem un radioizstarojums no iespējamajām radionoklausīšanās iekārtām nav konstatēts.

Latv. PSR VDK "R" nodaļas priekšnieks
pulkvedis /paraksts/ V. A. Jasjukevičs

Slepeni

Latvijas PSR

Valsts drošības komiteja

12.12.89. Nr. 14/394sd

Latvijas KP CK lietu pārvaldniekam

N. J. Ūsiņam

Par pārvietojamos objektos uzstādītās spectehnikas drošības paaugstināšanu

Spiedogs: "Latvijas Komunistiskās partijas CK

lenāk. Nr. 7005s uz 2 lapām

14.12.1989. g.

Vispārējā daļā nav jāatdod."

Saskaņā PSRS VDK priekšsēdētāja norādījumu un balstoties uz iegūto materiālu analīzes par pārvietojamo objektu, kuri apgādāti ar speciālo tehniku, izmantošanas kārtību, ko reglamentē "Nolikums par VDK sakaru apakšvienību sadarbību ar ministriju un resoru organizācijām, kuru pārziņā atrodas ar spectehniku apgādātie pārvietojamie objekti", LPSR VDK sakaru apakšvienība atzīmē, ka vairākās vietās veiktie pasākumi nepilnīgi nodrošina minēto pārvietojamo objektu drošību un nenovērš nesankcionētu nepiederošu personu pieeju šiem objektiem. Netiek pilnā apjomā ievērotas režīma prasības šo objektu bāzēšanas vietām; atzīmējama vadītāju (šoferu) sastāva nepietiekama sagatavotība spectehnikas drošības nodrošināšanas jautājumos; ne visur ir noteikta amatpersonu personiskā atbildība par spectehnikas drošību; dažkārt pārvietojamie objekti tiek atstāti bez vadītājiem.

Minētie trūkumi apstākļos, kad zināmas personu grupas izrāda paaugstinātu interesi par republikas padomju, partijas un tiesību aizsardzības orgānu objektiem, var novest pie nesankcionētas nepiederošu personu piekļūšanas pie abonētu stacijām vai pārvietojamo objektu ar spectehniku aizdzišanas.

Sakarā ar minēto un lai pilnībā ievērotu "Nolikumu par sadarbību...", attiecīgajiem administratīvi saimnieciskajiem dienestiem:

- organizēt pārvietojamo objektu izmantošanas izpēti, kā arī veikto pasākumu, lai nodrošinātu pietiekamības novērtējumu uz tiem uzstādītās spectehnikas saglabāšanu, ņemot vērā augstāk minētos trūkumus;
- pastiprināt kontroli, kā tiek ievērotas pastāvošās prasības uz pārvietojamajiem objektiem uzstādītās spectehnikas apsardzībai pastāvīgās bāzēšanās vietās;
- organizēt (nepieciešamības gadījumos) pastāvošo nolikumu par sadarbību (kopā ar VDK orgāniem) un instrukciju pārstrādāšanu, kā arī izmaiņu ieviešanu attiecīgo amatpersonu funkcionālajos pienākumos.

Komitejas apakšvienības priekšnieks /paraksts/ A. N. Timčenko

/Rokrakstā/

1. Norādījumi izskatīti ar automobiļu GAZ-14 22-01 LTA un GAZ-31 22-05 LTA vadītājiem viņiem paredzētajā apjomā, kā arī vērsta viņu uzmanība uz pārkāpumu nepieļaujāmību, kuri nenodrošina spectehnikas pilnīgu drošību.

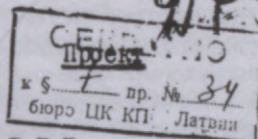
2. Pārstrādāts papildinājums instrukcijām Nr. 1 un Nr. 2 norādīto automobiļu boksu apsardzības milicijas posteņiem.

/paraksts/

1990. gada 9. janvārī

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

Бюро Центрального Комитета Компартии Латвии
от " " августа 1956 года.

О создании специальной редакции для издания газеты "За возвращение на Родину" на латышском языке.

В связи с изданием газеты "За возвращение на Родину" 8 раз в месяц половинным форматом "Правда", тиражем в 5.000 экземпляров и организацией радиопередач для латышей, проживающих за границей бюро ЦК КП Латвии постановляет:

1. Организовать при редакции газеты "Циня" специальную редакцию в количестве 3 штатных работников с фондом месячной заработной платы 3.000 рублей (редактор 1200 руб., переводчик 1000 руб., литсотрудник 800 руб.).

Обязать Министерство культуры (т.Остров) изыскать для этого 3 штатных единицы.

2. Установить гонорарный фонд на один номер газеты "За возвращение на Родину" в размере 1000 рублей.

3. Разрешить Газетно-журнальному издательству установить безлюдный фонд (верстка, корректура, перепечатка) для издания вышеупомянутой газеты в размере 2000 руб. в месяц.

4. Утвердить редактором латышского издания газеты "За возвращение на Родину" т. _____

5. Обязать т. _____ привлечь к постоянному сотрудничеству в газете в качестве внештатных авторов известных деятелей литературы, искусства и науки республики.

6. Обязать Министерство связи Латв.ССР (т.Александров) обеспечить быструю и льготную доставку газеты в адрес Комитета "За возвращение на Родину".

7. С целью усиления пропаганды среди латышей, живущих за границей передать безвозмездно комитету "За возвращение на Родину" 2000 альбомов изданных к 15-ти летию Советской Латвии и другой литературы.

8. Обязать редакторов республиканских газет "Циня" т.Пизанс, "Советская Латвия" т.Салеев помещать периодически в газетах статьи о жизни возвратившихся в Латвию репатриантов.

18-ли

X. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālkomitejas ciņa pret latviešu trimdu 1956.–1985. gadā

38. dok. Latvijas PSR Valsts drošības komitejas priekšsēdētāja ģenerālmajora Jāņa Vēvera (1899–1978) un laikraksta "Cīņa" atbildīgā redaktora Pāvila Pizāna (1918–1971) slepenais ziņojums 1956. gada 25. jūlijā Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas sekretāram Jānim Kalnbērziņam par laikraksta "Par Atgriešanos Dzimtenē" izdošanu, lai veicinātu trimdas latviešu atgriešanos.

Avots: Latvijas Valsts arhivs, 101. f. (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālkomitejas arhivs), 19. apr., 55. l., 275.–280. lp. Oriģinālmašīnraksts krievu valodā ar P. Pizāna un J. Vēvera parakstiem. Uz dokumenta J. Kalnbērziņa rezolūcija 1956. gada 28. jūlijā: "B.[iedrī] Pelše. Nepieciešams šo svarīgo jautājumu apspriest CK birojā un pieņemt lēmumu." Uz dokumenta ovāls spiedogs ar uzrakstu "Latvijas KP CK. Slepeni. Atdodams Sevišķā sektora slepenajā daļā. Saņemts 1956. g. 27.VII. Ie[nākošais] Nr. 593." No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Projekts
Slepeni

Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas biroja lēmums 1956. gada " " augustā

Par speciālas redakcijas radīšanu laikraksta "Par Atgriešanos Dzimtenē" izdošanai latviešu valodā. Sakarā ar laikraksta "Par Atgriešanos Dzimtenē" izdošanu 8 reizes mēnesī "Pravdas" pusformātā 5000 eksemplāru metienā un radioraidījumu organizēšanu latviešiem, kuri dzīvo ārzemēs, Latvijas KP CK birojs nolemj:

1. Laikraksta "Cīņa" redakcijas paspārnē organizēt speciālu redakciju 3 štata darbinieku sastāvā ar algu fondu 3000 rubļu mēnesī (redaktors – 1200 rbļ., tulks – 1000 rbļ., literārais līdzstrādnieks – 800 rbļ.). Uzdot Kultūras ministrijai (b. Ostrovam) izdalīt [šai redakcijai] 3 štata vienības.
2. Noteikt honorāru fondu vienam avīzes "Par atgriešanos Dzimtenē" numuram 1000 rubļu apmērā.
3. Atļaut laikrakstu un žurnālu izdevniecībai noteikt bezpersonisku [finanšu] fondu minētās avīzes salikšanai, korektūrai un iespiešanai 2000 rubļu apmērā mēnesī.
4. Par avīzes "Par Atgriešanos Dzimtenē" latviešu izdevuma redaktoru apstiprināt b. _____.
5. Uzdot b. _____ iesaistīt pastāvīgā sadarbībā ar laikrakstu kā ārštata autorus republikā pazīstamus literatūras, mākslas un zinātnes darbiniekus.
6. Uzdot Latvijas PSR Sakaru ministrijai (b. Aleksandrovam) nodrošināt ātru un nekavētu laikrakstu "Par Atgriešanos Dzimtenē" piegādi komitejai "Par Atgriešanos Dzimtenē".
7. Lai pastiprinātu propagandas [darbu] ārzemēs dzīvojošo latviešu vidū, nodot komitejai "Par Atgriešanos Dzimtenē" bez atlīdzības 2000 albumus, kas izdoti sakarā ar Padomju Latvijas 15. gadadienu, kā arī citu literatūru.
8. Uzdot republikānisko laikrakstu "Cīņa" un "Sovetskaja Latvija" redaktoriem bb. Pizānam un Saļevam periodiski ievietot [savos] laikrakstos rakstus par Latvijā atgriezušos repatriantu dzīvi.

/paraksts/

Ar roku: Iznīcināti 17 eksemplāri.

Slepeni.
Eks. Nr. 1

Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas sekretāram
biedram J. E. Kalnbērziņam

Saskaņā ar PSKP CK un PSRS Ministru padomes lēmumu Berlīnē izveidota komiteja "Par Atgriešanos Dzimtenē". Komiteja izdod tāda paša nosaukuma laikrakstu, organizē radioraidījumus PSRS pilsoņiem, kuri dzīvo aiz robežām t. s. "pārvietoto personu" statusā, kā arī veic citu darbu šo pilsoņu atgriešanās uz Dzimteni.

Laikrakstu izdeva 5 reizes, bet no 1. augusta izdos 8 reizes mēnesī krievu valodā "Pravdas" pusformātā. Berlīnē izdots laikraksts "Par Atgriešanos Dzimtenē" Rīgā tiek atkārtoti izdots latviešu valodā 3500 eksemplāru metienā, un to nosūta uz Berlīni komitejai, lai izplatītu latviešu tautības pārvietotajām personām.

Latvijas PSR Kultūras ministrijas Radioinformācijas pārvaldei uzdots mēnesī organizēt sešas pusstundu garas radiopārraides latviešu valodā translācijai komitejas "Par atgriešanos Dzimtenē" radiostacijā Berlīnē.

Līdz pēdējam laikam laikrakstam "Par Atgriešanos Dzimtenē", ko atkārtoti izdod Rīgā latviešu valodā, ir visai būtisks trūkums: nelielā formāta dēļ nav iespējams ievietot katrā laikraksta numurā materiālus par dzīvi Latvijā, tāpēc latviešu tautības "pārvietotās personas", kuras dzīvo aiz robežām, avīzi lasa bez sevišķas intereses, jo nevar tajā atrast atbildes uz viņu interesējošiem jautājumiem par to, kā dzīvo viņu tautieši dzimtenē.

Lūk, ko rakstīja par mūsu laikrakstu emigrante "M", kura dzīvo Rietumvācijā: "Mums, ļaudīm no Baltijas, avīze šķiet neinteresanta, vienvēidīga un vienpusīga. Pirmais, ko mēs gribētu lasīt avīzē, ir: kas notiek mūsu dzimtenē, kā tur dzīvo mūsu tautieši? Diemžēl katru reizi ar vilšanos nākas atlikt avīzi, jo tā neapmierina. Gribētos daudz uzzināt, sevišķi tāpēc, ka Rietumu avīzes par Baltiju raksta daudz un plaši tikai slikto un bēdīgo."

Šajā sakarā, ar b. Pelšeš atļauju, sākot ar laikraksta "Par Atgriešanos Dzimtenē" Nr. 18, to pārdrūkājot latviešu valodā, divas slejas sāka aizvietot ar vietējiem materiāliem, kas parāda atgriezušos Latvijas PSR repatriantu dzīvi, kā arī latviešu tautas vispārējos sasniegumus saimnieciskajā un kultūras celtniecībā. Laikraksta tulkojumu latviešu valodā ar pievienotajiem materiāliem par vietējo dzīvi rediģē "Redkolēģijas" vārdā, kaut arī nekādas redkolēģijas te nav un faktiski neviens neatbild par laikraksta atkārtotu izdošanu.

Radioraidījumu ierakstus Latvijas PSR Kultūras ministrijas Radioinformācijas pārvalde līdz pēdējam laikam veic neregulāri. Paredzēto 6 pusstundu ilgo radioraidījumu vietā maijā bija tikai 3, jūnijā – 4, jūlijā 10 dienu laikā – tikai viens. Turklāt šīs radiopārraides ir vienvēidīgas, sakarā ar ko tās nesasniedz vēlamo mērķi.

Kā zināms, pašlaik kapitālistiskajās valstīs dzīvo ap 100 000 latviešu tautības padomju pilsoņu, kuras nacionālistisko emigrantu organizāciju ("Latviešu centrālā padome", "Amerikas Latviešu apvienība", "Brīvās pasaules latviešu apvienība", "Latvijas Atjaunošanas komiteja", "Daugavas vanagi" u. c.) barveži ar savu pretpadomju propagandu agitē pret atgriešanos dzimtenē.

Sevišķi plaši pretpadomju propagandu veic t. s. "Komiteja cīņai pret boļševismu", kas darbojas ASV valsts departamenta vadībā.

Tikai Rietumvācijā vien par amerikāņu naudu izdod vairāk nekā 80 emigrantu avīzes un žurnālus, kas aktīvi uzstājas pret PSRS Augstākās Padomes dekrētu "Par amnestiju" un pret komitejas "Par atgriešanos Dzimtenē" darbību.

Tādā pašā virzienā plaši tiek izmantotas spēcīgās amerikāņu raidstacijas "Atbrīvošanās", "Amerikas balss", kā arī nesen atklātā radiostacija Filipīnās.

Lai efektīvāk palīdzētu komitejai "Par atgriešanos Dzimtenē" latviešu emigrantu nacionālistisko organizāciju demoralizēšanā, uzskatām par nepieciešamu:

1) atbildību par laikraksta "Par Atgriešanos Dzimtenē" atkārtotu izdošanu latviešu valodā, pēc iespējas vairāk papildinātu ar materiāliem par dzīvi Latvijas PSR, uzlikt laikraksta "Cīņa" redakcijai.

Laikraksta "Cīņa" redakcijai norīkot speciāli šim darbam divus štata darbiniekus – pieredzējušus žurnālistus, kuriem uzdot propagandas materiālu vākšanu laikrakstam "Par Atgriešanos Dzimtenē", kā arī visu tehnisko darbu, kas saistīts ar tās atkārtotu izdošanu. Palīgā viņiem sameklēt četrus pieredzējušus ārštata korespondentus un vienu fotokorespondentu, kuri nodarbotos ar propagandas materiālu vākšanu no repatriantiem, kuri ir atgriezušies Latvijas PSR.

Tas viss ievērojami uzlabotu avīzes saturu un samazinātu izdevumus;

2) periodiski ievietot republikāniskajos laikrakstos "Cīņa" un "Sovetskaja Latvija" rakstus par Latvijas atgriezušos repatriantu dzīvi, kuros tiktu pastāstīts, cik grūtos apstākļos dzīvo pārvietotie padomju pilsoņi ārzemēs, kādi netīri apmelojumi tur tiek izplatīti par mūsu republiku, kādas rūpes Padomju valdība veltī tiem, kuri atgriezušies Dzimtenē;

3) nodot bez atlīdzības komitejai "Par atgriešanos Dzimtenē" 2–3 tūkstošus albumu, kuri tika izdoti, sagaidot Padomju Latvijas 15. gadadienu un kuri pašlaik guļ grāmatu noliktavās un kurus pirceji nepieprasa. Šie albumi ir labi ilustrēti un var kalpot kā labs propagandas materiāls;

4) uzdot Latvijas PSR kultūras ministram b. J. P. Ostrovam izvirzīt no Radioinformācijas komitejas vienu pieredzējušu žurnālistu, kurš nodarbotos tikai ar sešu augstvērtīgu radioraidījumu sagatavošanu mēnesī (katru pusstundu garu) t. s. "pārvietotajām personām", nodrošinot šo žurnālistu ar nepieciešamo skaņu ierakstu aparāturu;

5) par Latvijas PSR Ministru padomes līdzekļiem reizi trijos mēnešos izdot latviešu valodā labi ilustrētu žurnālu par dzīvi Latvijas PSR, lai to izplatītu starp ārzemēs dzīvojošajiem latviešiem;

6) ievērojot to, ka pēc atgriešanās dzimtenē daži repatrianti ilgāku laiku netiek apgādāti ar dzīvojamo platību, ka daži vadītāji ar dažādiem ieganstiem izvairās repatriantus pieņemt darbā, uzdot pil-sētu rajonu izpildkomiteju priekšsēdētājiem personīgi nodarboties ar repatriantu, kuri atgriezušies dzimtenē, darbā iekārtošanu un nodrošināšanu ar dzīvojamo platību.

Par šo pasākumu realizēšanu varētu būt nepieciešams pieņemt attiecīgu CK biroja lēmumu.

Laikraksta "Cīņa" atbildīgais redaktors: /paraksts/ (Pizāns)

25.VII 1956. g.

Latv. PSR MP Valsts drošības komitejas priekšsēdētājs

ģenerālmajors: /paraksts/ (Vēvers) 25.VII 1956. g.

Nr. 1/1007, Rīgā

Slepeni

Pie KP CK biroja protokola

Nr. 34 punkta Nr. 7

Latvijas KP CK birojs 1956. gada 24. augustā

Par speciālas redakcijas rādīšanu laikraksta "Par Atgriešanos Dzimtenē" izdošanai latviešu valodā /b. Avotiņš/.

Ozoliņš: Šai komitejai arī kaut kas jādara. Ir ziņas, ka cilvēki vēlas atgriezties, bet nekādi to nevar. Reiters grib braukt šurp un nevar. Komiteja izplata lapiņas, bet neviens neatgriežas. Vajag pastiprināt komitejas darbu.

Bisenieks: Uz Lietuvu daudzi brauc.

Avotiņš: Ir priekšlikums par laikraksta redaktori nozīmēt Vasiljevu, kura ir beigusi augstāko partijas skolu.

Kalnberziņš: Apstiprināt.

39. dok. Latvijas PSR VDK priekšsēdētāja ģenerālmajora J. Vēvera (1899–1978) 1961. gada 18. maija pilnīgi slepena izziņa Latvijas Komunistiskās (bolševiku) partijas Centrālās komitejas pirmajam sekretāram A. Pelšem (1899–1983) par iespieddarbu apmaiņas raksturu starp Latviju un ārvalstīm.

Avots: Latvijas Valsts arhivs, 101. f., 24. apr., 127. l., 62.–65. lp. Oriģinālmašīnraksts krievu valodā ar J. Vēvera parakstu. Nr. 7/972 un grifs "Pilnīgi slepeni". Eks[emplārs] Nr. 1. Uz dokumenta A. Pelšes 1961. gada 20. jūnija rezolūcija: "B[iedram] Veselovam I. A. Lūdzu iesniegt priekšlikumus. A. Pelše." Uz dokumenta ovāls spiedogs ar uzrakstu krievu valodā: "Atdot sevišķajā sektorā. Latvijas KP CK. Piln[īgi] slepeni. Saņemts 1961. g[ada] 19. maijā. Ien[ākošais] Nr. 72." No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Pilnīgi slepeni

Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas pirmajam sekretāram
biedram Pelšem A.J.

Rīgā

Nosūtu Jums izziņu par iespieddarbu apmaiņas starp Latvijas PSR un ārvalstīm raksturu.

Bandroļu ar iespieddarbiem apmaiņu starp Latvijas PSR un ārvalstīm raksturo šādi dati:

1. Kapitālistiskās valstis.

Gadi	Izejošie		Ienākošie		Kopskaits	
	Kopā	% pret 1955. g.	Kopā	% pret 1955. g.	Kopā	% pret 1955. g.
1955	747	-	6582	-	7329	-
1956	7247	970	13905	210	21152	290
1957	17118	2290	20905	318	38013	520
1958	38742	5280	39491	590	78233	1030
1959	30676	4100	38863	590	69539	950
1960	33493	4480	52576	800	86249	1170
1961	12306	-	17897	-	30203	-
4 mēn.						

2. Demokrātiskās valstis.⁵⁷

Gadi	Izejošie		Ienākošie		Kopskaits	
	Kopā	% pret 1955. g.	Kopā	% pret 1955. g.	Kopā	% pret 1955. g.
1955	3160	-	1700	-	3860	-
1956	1088	34	33869	1930	34956	905
1957	1274	40	33913	1950	35187	910
1958	3529	110	16359	960	19888	510
1959	1010	320	25170	1480	35270	915
1960	4854	153	40655	2350	45509	1190
1961	2084	-	17431	-	19515	-

Kā redzams tabulā, sākot ar 1955. gadu, kopējais abos virzienos pārsūtīto bandroļu skaits Latvijas PSR palielinājās gandrīz 12 reizes, turklāt ienākošo Latvijas PSR bandroļu skaits 1961. gadā pārsniedz izejošo skaitu uz kapitālistiskajām valstīm 1,5 reizes, bet uz demokrātiskajām valstīm – 8 reizes.

Latvijas PSR VDK 6. nodaļā netiek sistemātiski uzskaitītas bandroles pēc to satura un netiek uzskaitīti to saņēmēji, bet 10 dienu laikā organizētā pārbaude deva šādus rezultātus.

10 dienu laikā no kapitālistiskajām valstīm ienāca 1762 bandroles, no tām – iestādēm 922, uz privātām adresēm 840. Uz privātajām adresēm ienākošajās 840 bandrolēs bija 1306 iespiedu darbi, un proti:

Iespiedd. veids	No kādām valstīm saņemts					Kopējais eksempl. skaits
	ASV	VFR	Francija	Zviedrija	Citas	
Avīzes	58	2	57	-	24	141
Žurnāli	286	159	25	45	226	735
Grāmatas	62	58	5	3	27	155
Brošūras	-	12	-	4	6	22
Ceļveži	18	3	-	6	8	35
Katalogi	5	9	-	1	6	21
Vārdnīcas	-	-	-	1	2	3
Notis, plates	24	54	17	11	20	126
Pārējie	15	16	1	3	27	62
Pavisam	468	313	105	74	346	1306

Šo izdevumu saturu sk. pievienotajos sarakstos.

922 bandrolēs, kas adresētas iestādēm – Tautas saimniecības padomei, Zinātņu akadēmijai, bibliotēkām, avižu redakcijām utt. – atradās 1101 iespiests materiāls, tai skaitā zinātniski tehniskās grāmatas un žurnāli – 972, par mākslu – 114, par sportu – 20, komunistisko partiju avīzes un žurnāli un to pielikumi – 83, dažādi katalogi un bibliografijas – 12.

Iestādēs 10 dienu laikā ienāca no ASV – 82 eks., Francijas – 153 eks., VFR – 294 eks., Zviedrijas – 91 eks., Anglijas – 324 eks., atlikušie eks. – no citām valstīm.

Šo pašu 10 dienu laikā no Latvijas PSR tika izsūtītas uz kapitālistiskajām zemēm 812 bandroles ar 2464 iespieddarbu eksemplāriem. Nosūtītāji bija kā privātpersonas, tā arī iestādes, to skaitā arī grāmatu tirdzniecības bāze, kas nosūtīja bandroles pēc privātpersonu pasūtījumiem.

Starp iespieddarbiem: avīzes – 390, žurnāli – 645, daijliteratūra – 678, par mākslu – 105, bērnu literatūra – 308, zinātniski tehniskā – 29, pārējās – 309.

Uz ASV nosūtīti 834 eks., Zviedriju – 372, Austrāliju – 480, Kanādu – 264, Angliju – 166, pārējie eksemplāri – uz citām kapitālistiskajām valstīm.

Visus iespieddarbus svešvalodās izskata Glavlit's Maskavā, un tajos izdevumos, ko tas ļauj nosūtīt pēc adreses, reti ir sastopami pretpadomju raksti vai atsevišķi izlēcieni, bet reklāmas žurnāli mums tiek

⁵⁷ Domātas PSRS satelītvalstis – tautas demokrātijas valstis. – Red.

sūtīti parasti ar mērķi parādīt it kā augsto dzīves līmeni kapitālistiskajās valstīs, kas adresātos izraisa neveselīgu reakciju.

Šā gada 4,5 mēnešu laikā no kapitālistiskajām valstīm ienākusi 971 bandrole ar 1688 iespieddarbu eksemplāriem, ko izdevušas latviešu emigrantu pretpadomju izdevniecības latviešu valodā. Šo iespieddarbu iesūtīšanu uz Latvijas PSR privātajām un iestāžu adresēm veic kā privātpersonas, tā arī latviešu emigrantu pretpadomju centri.

Latvijas PSR Glavlit's 4,5 mēnešu laikā konfiscēja 397 tādas bandroles ar 953 iespieddarbiem, pārējās nosūtītas tikai uz Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālo bibliotēku tās specfondiem. Daļu konfiscētās literatūras Glavlit's nodeva Latvijas KP CK, Latvijas PSR MP VDK, visa pārējā tika iznīcināta saskaņā ar aktu.

Ne gluži apmierinošs stāvoklis ir jautājumā par bandroļu pārbaudi, kas ienāk no tautas demokrātijas valstīm. Glavlit's tās nepārbauda ne Maskavā, ne Rīgā. Tomēr šā gada 4,5 mēnešu laikā konfiscētas 349 bandroles, kas saturēja pa vairākiem eksemplāriem reliģiozas literatūras un bija adresētas kulta kalpotājiem Rīgā un arī perifērijā. Visvairāk reliģiozās literatūras ienāk no VDR, Polijas Tautas Republikas un ČSSR. No šīs konfiscētās literatūras apmēram 90% nāk no VDR (sk. pievienoto sarakstu).

Uzmanību piesaista laikraksta ebreju valodā "Tautas Bals" ("Golos Naroda") daudzu eksemplāru iesūtīšana no Polijas Tautas Republikas. Tikai 10 dienu laikā ienāca 947 šī laikraksta eksemplāri, kas veido 75% no kopējā iespieddarbu daudzuma, tātad tās 17 tūkst. bandroles, kas iesūtītas no tautas demokrātijas valstīm šā gada 4 mēnešos, galvenokārt ienāk ar šo laikrakstu. 1956. gada oktobra dienās tajā tika iespiesti cionistiski pretpadomju raksti, un mēs konfiscējām lielu skaitu šā laikraksta eksemplāru.

Pielikums: no kapitālistiskajām valstīm uz privātajām adresēm ienākošo iespiesto izdevumu saraksts – uz 21 lapas.

Latvijas PSR Ministru padomes Valsts drošības komitejas priekšsēdētājs

ģenerālmajors /paraksts/ (Vēvers)

1961. gada 18. maijā

Nr. 7/972

Rīgā

40. dok. Latvijas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs priekšsēdētāja I. Lešinska slepens "Pasākumu plāns darba aktivizēšanai ar latviešu emigrantiem ASV 1971.–1972. g.".

Avots: Latvijas Valsts arhivs, Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas arhivs, 101. f., 35. apr., 67. l., 14.–16. lp. Mašīnraksts krievu valodā ar LKP CK Aģitācijas un propagandas daļas vadītāja V. Agafonova parakstu. Apstiprināts LKP CK biroja sēdē. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Kopija

Pielikums Nr. 1 pie protok. Nr. 5 p.2.

Slepeni

Latvijas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs darba aktivizācijas ar latviešu emigrantiem ASV pasākumu

PLĀNS.

Informācijas un propagandas darbā galvenā uzmanība jāpievērš PSKP 24. kongresa un Latvijas KP 21. kongresa lēmumu propagandai, ar konkrētiem piemēriem [no] Latvijas PSR [dzīves], vispusīgi pārādot partijas vadošās lomas nozīmi latviešu tautas ekonomiskajos un kultūras sasniegumos Padomju Savienības brālīgo tautu saimē. Šai nolūkā 1971.–1972. gada laikā:

- nosūtīt sabiedriskajām bibliotēkām un atsevišķiem emigrantiem ASV un Kanādā PSKP 24. un Latvijas KP 21. kongresa materiālus;
- izdot ilustrētu avīzes "Dzimtenes Bals" speciālizlaidumu ar galvenajiem PSKP 24. un Latvijas KP 21. kongresa materiāliem;
- sagatavot un izsūtīt sabiedriskajām bibliotēkām un atsevišķiem emigrantiem informatīvu foto-materiālu sakopojumu "PSKP 24. kongresa direktīvas piecgadu plānam";

- sagatavot un izdot vēsturnieka Ē. Žagara grāmatu "Ceļš uz revolūciju" par 1940. gada sociālistisko revolūciju Latvijā;
- sakarā ar PSRS nodibināšanas 50. gadadienu sagatavot un izdot ilustrēto J. Poriša grāmatu "Brāligajā saimē" par savienoto republiku brāligās savstarpējās palīdzības un sadarbības nozīmi PSRS 50 gadu pastāvēšanas laikā (latviešu un angļu valodā);
- no dokumentālo filmu un kinožurnālu materiāliem sagatavot pilnmetrāžas filmu par Padomju Latvijas kultūras sakariem ar brāligajām republikām.

Veikt sistemātisku un mērķtiecīgu propagandas darbu ar emigrantu aprindām ASV, stāstot par nedzēto latviešu tautas ekonomikas un kultūras augšupeju Padomju Latvijā, dodot pretsparu visiem pretpadomju emigrantu centru ASV ideoloģisko diversiju centieniem.

Šajā nolūkā:

- regulāri nosūtīt PSRS pārstāvjiem ASV, sabiedriskajām bibliotēkām un atsevišķiem emigrantiem jaunāko sabiedriski politisko un dailliteratūru, republikānisko avižu, žurnālu un skaņu plašu komplektus;
- izdot un nosūtīt PSRS pārstāvjiem ASV un patriotiski noskaņoto emigrantu pārstāvjiem trīs dokumentālas filmas par Padomju Latviju (latviešu valodā, 16 mm);
- izgatavot diapozitīvu sēriju "Padomju Latvijas uzplaukums" un izsūtīt to sabiedriskajām bibliotēkām, palīgskolām un Latvijas komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs aktīvistiem aiz robežām.

Lai pretdarbotos emigrantu pretpadomju centru centieniem dezinformēt starptautisko sabiedrību par Padomju Latviju, katru gadu 21. jūlijā izdot laikraksta "Dzimtenes Balss" pielikumu angļu valodā un izsūtīt to laikrakstu redakcijām, bibliotēkām, ASV politiskajiem un sabiedriskajiem darbiniekiem.

Sākot ar 1972. gadu, izdot ilustrētu sabiedriski politisku kalendāru "Dzimtenes Balss" nosūtīšanai emigrantiem.

Sistemātiski analizēt sabiedriski politiskos procesus latviešu emigrācijā, sevišķu vērību veltot galveno pretpadomju emigrantu organizāciju ASV un Kanādā izpētei, to ideoloģisko diversiju metodēm un paņēmieniem. Šajā nolūkā:

- plašāk izmantot kontaktus ar patriotiski noskaņotajiem emigrantiem, lai izveidotu progresīvu pulciņus sabiedriskās bibliotēkās, kas nodarbotos ar Padomju Latvijas sasniegumu propagandu, censties panākt propagandas materiālu izmantošanu emigrantu palīgskolu darbā, nosūtīt materiālus progresīvajiem preses izdevumiem emigrācijā;
- sagatavot un izdot grāmatu par emigrantu organizāciju ASV prettautisko raksturu "Vai Amerikas latviešiem ir vajadzīga "ALA"? ("Amerikas latviešu apvienība").

Lai uzlabotu informācijas un propagandas darbu ar emigrantiem un pastiprinātu tā mērķtiecību, plašāk izmantot padomju pilsoņu tūrisma un dienesta braucienus uz ASV un Kanādu, apgādājot viņus ar propagandas materiāliem par Padomju Latvijas uzplaukumu.

Latvijas komiteja kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs

(I. Lešinskis)

Vīza: V. Agafonovs

41. dok. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas propagandas un agitācijas daļas instruktora Ojāra Skudras 1983. gada 10. februāra slepenais ziņojums Latvijas Komunistiskās partijas Centrālajai komitejai "Par Latvijas kompartijas Ventspils pilsētas komitejas darbu, izpildot PSKP CK 1982. gada 14. septembra lēmumu kontrpropagandas jautājumos".

Avots: Latvijas Valsts arhivs, 101. f. (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas partijas arhivs), 51. apr., 80. l., 1.–4. lp. Oriģinālmašīnraksts krievu valodā ar grīfu "Slepeni" un O. Skudras parakstu ar tinti. No krievu valodas tulkojis Jānis Dūms.

Slepeni.

Latvijas Komunistiskās partijas CK

Par Latvijas Komunistiskās partijas Ventspils pilsētas komitejas darbību PSKP CK 1982. gada 14. septembra lēmuma kontrpropagandas jautājumos izpildē.

Pildot PSKP CK 1982. gada 14. septembra un Latvijas Komunistiskās partijas CK 1982. gada 28. septembra lēmumus, partijas Ventspils pilsētas komiteja veica zināmu darbu. 1982. gada

29. oktobri partijas pilsētas komitejas birojs izskatīja jautājumu "Par politiskās audzināšanas darba pastiprināšanu kontrpropagandas virzienā pilsētas darbaļaužu kolektīvos" un pieņēma attiecīgu lēmumu. Ideoloģiskās komisijas sēdē sastādīts un izskatīts Latvijas Komunistiskās partijas Ventspils pilsētas komitejas pasākumu plāns sociālistiskā dzīvesveida propagandas sistēmas pilnveidošanā un buržuāziskās propagandas izdomājumu atmakošanā.

Partijas pilsētas komitejas biroja lēmums apspriests partijas pirmorganizācijās, uz vietām izstrādāti pasākumu plāni tā īstenošanai. 26 no kopskaitā 73 pirmorganizācijām izveidotas lektoru vai referentu grupas, kuri uzstājas par kontrpropagandas jautājumiem. Kontrpropagandas grupas izveidotas pilsētas 15 lielākajos ražošanas kolektīvos, kuros koncentrēti 75% ražošanā nodarbināto cilvēku un 74% ražošanā strādājošo komunistu. Grupas radītas arī pilsētas 11 mācību iestādēs.

Kā bāzes organizācijas kontrpropagandas jautājumos noteiktas Jūras tirdzniecības ostas, zvejnieku kolhoza "Sarkanā bāka" un VĻKJS 60 gadu vārdā nosauktās Pieostas rūpnīcas partijas organizācijas.

Ar partijas pilsētas komitejas biroja 1982. gada 29. oktobra lēmumu apstiprināts arī partijas pilsētas komitejas kontrpropagandas lektoru grupas sastāvs, kas strādā Latvijas Komunistiskās partijas Ventspils pilsētas komitejas otrā sekretāra b. A. Ž. Pētersona vadībā. No 23 grupas locekļiem tikai diviem nav augstākās izglītības, visi ir pieredzējuši referenti, regulāri lasa lekcijas. Izstrādāta lekciju tematika un sastādīts lektoru grupas locekļu uzstāšanās grafiks 1983. gada pirmajam pusgadam. 1982. gadā lektoru grupas locekļi nolasīja 412 lekcijas. Pedagogiem un vispārizglītojošo skolu un tehnikumu vecāko klašu audzēkņiem izstrādāti speciāli lekciju cikli.

Kontrpropagandas darba pilnveidošanas jautājumi apspriesti pilsētas ideoloģiskā aktīva, politinformatoru grupu un aģitkolektīvu vadītāju, arī partijas pilsētas komitejas kontrpropagandas lektoru grupas semināros, kā arī lielāko partijas pirmorganizāciju sekretāru un pilsētas mācību iestāžu pirmorganizāciju sekretāru apspriedēs.

Komjaunatnes Ventspils pilsētas komitejas lektoru grupā radīta kontrpropagandas sekcija 9 cilvēku sastāvā. 1982. gadā grupas locekļi nolasīja vairāk nekā 100 lekcijas. Savā darbā sekcija vadās no komjaunatnes Ventspils pilsētas komitejas biroja 1982. gada 23. decembra lēmuma "Par komjaunatnes organizāciju lomas palielināšanu kontrpropagandas darba pastiprināšanā".

Kopumā – ideoloģiskās cīņas un kontrpropagandas jautājumos specializējas ap 150 partijas pilsētas komitejas, komjaunatnes pilsētas komitejas, Zinību biedrības un lielāko partijas pirmorganizāciju lektori un referenti. Viņu [vajadzībām] top informācijas sistēma uz partijas pilsētas komitejas politiskās izglītošanas kabineta bāzes. Ir svarīgāko žurnālu rakstu kartotēka par ideoloģiskās cīņas jautājumiem, statistikas materiālu krājumi. Radīta fonotēka, kurā glabājas Latvijas Komunistiskās partijas CK Politiskās izglītības namā mūsu zemes vadošo zinātnieku un speciālistu nolasīto lekciju ieraksti magnetofona [lentēs]. Kopā ierakstītas 24 lekcijas, kuras aktīvi izmanto apmēram 18 partijas pilsētas komitejas un Zinību biedrības lektoru. Lidzīga fonotēka ir partijas Jūras tirdzniecības ostas [organizācijas] komitejas politiskās izglītības kabinetā.

1982./1983. mācību gadā piecās partijas politisko mācību skolās un divās tautas universitātēs tiek apgūts kurss "Aktuālās problēmas cīņā pret buržuāzisko ideoloģiju un mūsdienu imperiālisma propagandu". 47 skolās komjaunatnes politmācībās apgūst kursu "Ideoloģiskā cīņa un jaunatne". Sociālistiskā dzīvesveida jautājumi tiek apspriesti trijās tautas universitātēs, trijās zinātniskā komunisma skolās un partijas pilsētas komitejas ideoloģiskā aktīva skolā.

Zināmu darbu kontrpropagandā un cīņā pret buržuāzisko ideoloģiju veic Zinību biedrības pilsētas organizācija. Biedrības pilsētas organizācijas valdē izveidota lektoru grupa buržuāziskās ideoloģijas atmakošanai un kontrpropagandai 12 cilvēku sastāvā. Divi lektori no šīs grupas ietilpst arī partijas pilsētas komitejas kontrpropagandas grupas sastāvā. Grupu locekļu lasāmo lekciju tematika 1983. gadam ir izstrādāta saskaņā ar Latvijas Komunistiskās partijas CK prasībām.

Biedrības pilsētas organizācijas darbu 1982. gadā raksturo šādi rādītāji: pilsētā ir pavisam 248 klausītāju grupas un 159 atestētās klausītāju auditorijas. Par sociālisma teorijas un prakses problēmām 1982. gadā nolasītas 895 lekcijas, tai skaitā par politekonomiju – 212, zinātnisko komunismu – 217, ekonomiku – 466. Pēc biedrības pilsētas organizācijas valdes ziņām, 1982. gadā par dažādām ideoloģiskās cīņas problēmām nolasītas 1510 lekcijas, tai skaitā tieši par sociālistisko dzīvesveidu – 65.

Pēc lekciju propagandas ASU datiem, dažādos pilsētas kolektīvos 1982. gadā nolasītas 173 lekcijas, veltītas naidīgās ideoloģijas atmakošanai. 107 lekcijās naidīgā ideoloģija tika kritizēta paralēli galvenās tēmas izklāstam, pārējās 66 lekcijas bija veltītas tieši buržuāziskās ideoloģijas kritikai. Buržuāziskās ideoloģijas kritikai bija veltītas 2 lekcijas, mūsdienu ideoloģiskajai cīņai – 40, mūsdienu antikomunisma un oportūnisma kritikai – 5, ideoloģiskās cīņas un reliģijas jautājumiem – 14, ideoloģiskajai cīņai un

tiesībām – 5 lekcijas. No kopējā lekciju skaita 127 (73,4%) lasītas krievu valodā, 39 (22,5%) – latviešu valodā un 7 (4,1%) – svešvalodās. Jauktai auditorijai nolasītas 79 (44,3%) lekcijas, strādniekiem – 44 (24,7%) lekcijas. Naidīgās ideoloģijas kritikai un atmaskošanai tieši veltītās lekcijas lasītas 17 organizācijās. Visvairāk lekciju tika nolasītas Latvijas Komunistiskās partijas Ventspils pilsētas komitejas un VĻKJS 60 gadu vārdā nosauktās Pieostas rūpnīcas organizācijās.

Tai pašā laikā partijas pirmorganizāciju kontrpropagandas organizēšanā un vadišanā Latvijas Komunistiskās partijas Ventspils pilsētas komiteja ir pieļāvusi zināmus trūkumus. Pilsētas vietējo lektoru grupu radīšanas procesā, tai skaitā arī bāzes organizācijās, veikts tikai organizatoriskais darbs. Vēl ir maz lekciju un pārrunu, kas atbilstu mūsdienu kontrpropagandas prasībām, lielākā daļa no tām veltīta aktuālām ideoloģiskās cīņas vai starptautisko attiecību problēmām. Lektoru absolūtam vairākumam nav lekciju konceptu vai pilna lekciju teksta par savu galveno tēmu. Nav izlemts līdz galam, kā sistemātiski izmantot PSKP CK starptautisko jautājumu informatīvā biļetena un radio pārtveršanas (ziņu) pārskatus, lai pirmām kārtām informētu lektoros un referentus, kas uzstājas par kontrpropagandas tēmu. Partijas bāzes pirmorganizācijām vēl nav analizētas un vispārinātas kontrpropagandas darba pieredzes. Šajās organizācijās vāji tiek pētīta darba specifika ar tām darbaļaužu kategorijām, kam ir tieši kontakti ar ārzemniekiem vai kas ir pakļauti kapitālistisko zemju televīzijas ietekmei.

Kontrpropagandas darbs tiek veikts galvenokārt tikai ar lekciju propagandas līdzekļiem, vāji tiek izmantotas uzskatāmās aģitācijas iespējas. Sociālistiskā dzīvesveida reālo priekšrocību propagandā nepietiekami tiek izmantoti vietējie (statistikas) materiāli.

Latvijas Komunistiskās partijas CK Propagandas un aģitācijas daļas instruktors
/paraksts/ O. Skudra

42. dok. Latvijas PSR VDK priekšsēdētāja ģenerālmajora Staņislava Zukuļa (1929) 1985. gada 22. jūlija slepenā izziņa Latvijas Komunistiskās partijas Centrālajai komitejai par "etniskajiem tūristiem".

Avots: Latvijas Valsts arhivs (LVA), LKP CK arhivs, 101. f., 55. apr., 173. lieta, 64.–66. lp. Oriģinālmašīnraksts krievu valodā ar S. Zukuļa parakstu ar tinti un LKP CK pirmā sekretāra B. Pugo rezolūciju: "B[iedram] Gorbunovam A. V. Komitejas priekšlikums šķiet pareizs. Lūdzu uzdot izstrādi veikt caur "Intūristu". (Iespējams) sākotnēji to uzdot b[iedram] Zukulim S. V. izstrādāt centrā) Pugo, [19]85. g. 22.07." Uz dokumenta četrstūrainis spiedogs: "Latvijas Komunistiskās partijas CK. Ieņākošais Nr. 576 s[lepeni]. Uz 3 lapām 1985. g. 3. jūlijā. Jāatdod Vispārējā daļā." Uz dokumenta atzīme: "Slepeni. 1. eks."

Izziņa par "etnisko tūrismu"

Latvijas PSR katru gadu kā tūristi apmeklē vidēji 20 000 ārzemnieku no kapitālistiskajām valstīm, to skaitā ap 2300 t. s. "etnisko tūristu" – latviešu emigrantu un Baltijas vāciešu, galvenokārt no VFR, ASV, Kanādas, Zviedrijas, Austrālijas un Anglijas. Apmēram 40 etnisko tūristu grupu iebraukšana gada laikā sadalās nevienmērīgi, lielākais vairums šo braucienu notiek vasaras sezonā (maijs–septembris). Etnisko tūristu skaits ievērojami palielinās Dziesmu svētkiem, reliģiskiem un nacionāliem svētkiem (Lieldienas, Ligo, Ziemassvētki) tuvos laikos, kad Rīgā vienlaikus atrodas 10–15 tūristu grupas, kas komplektētas no emigrantiem, kopskaitā 250–400 cilvēku.

Starptautiskās situācijas saasināšanās apstākļos mūsu galvenā pretinieka un tā NATO sabiedroto specdienesti veic pasākumus, lai paplašinātu savu graužošo darbību pret republiku, tai skaitā aktivizē šajā nolūkā etniskā tūrisma kanālu, pa kuru pēdējos gados ievērojami pieaug [tādu] ārzemnieku ierašanās Rīgā, [kurus] var turēt aizdomās par sakariem ar specdienestiem, pretpadomju emigrantu organizācijām, cionistiskajiem un klerikālajiem centriem.

Etnisko tūristu grupu uzturēšanās laiks Rīgā ir 10–14 dienas. Tik ilgu tūristu uzturēšanos Rīgā sakarā ar ierobežoto apskatāmo objektu un maršrutu skaitu nevar nodrošināt ar kvalitatīvu "Intūrista" programmu. Turklāt lielākais vairums emigrantu apmeklē republiku vairākkārt, labi pazīst Rīgas ievērojamākās vietas, izvairās no piedalīšanās programmas pasākumos un lielāko laiku pavada radnieku un paziņu dzīvesvietās. Tas viss palīdz viņiem nodibināt plašus sakarus ar republikas iedzīvotājiem, kuru vidū ir arī naidīgi un nacionālistiski noskaņotas, sociāli un politiski demoralizētas personas, kuras dzīvo ārzemnieku apmeklējumiem slēgtos republikas rajonos, kā arī agrāk par valsts noziegumiem sodītas personas, kuras palikušas pretpadomju pozīcijās. Turklāt vislielākā interese tiek veltīta jaunatnes pārstāvjiem, radošajai inteliģencei un personām, kuras dzīvo republikas slēgtajos rajonos.

Т. Гербуну А.В.

сл.-2 предоставление комиссии СЕКРЕТНО
Экз. №
представления

Служба Латвии
Ид. № 5766
3 лист
07 1985
вжит возврату
общий отдел

пр. по вопросу трудоустройства
групп "Иностранцы" (М.Б. пово-
по этническому туризму
делавшие по вопросу т. Зунгиса
трудоустроить в стране)

Латвийскую ССР ежегодно по каналу туризма посещают в среднем 20.000 иностранцев из капиталистических стран, в числе которых около 2.300 т.н. "этнических туристов" - латвийских эмигрантов и Прибалтийских немцев, главным образом из ФРГ, США, Канады, Швеции, Австралии и Англии. Заезды около 40 групп этнических туристов распределяются неравномерно в течение года, подавляющее большинство таких туров приходится на летний сезон (май-сентябрь). Значительно увеличивается количество этнических туристов в периоды проведения Праздника песни, религиозных и национальных праздников (Пасха, Лиго, рождество), когда ежедневно в Риге находится по 10-15 тургрупп, укомплектованных эмигрантами, общим количеством 250-400 человек.

В условиях обострения международной обстановки спецслужбы главного противника и его союзников по НАТО принимают меры к расширению подрывной деятельности против республики, в т.ч. активизируют использование в этих целях канала этнического туризма, по которому в последние годы заметно значительное увеличение приезда в Ригу иностранцев, подозреваемых в причастности к спецслужбам, антисоветским эмигрантским организациям, сионистским и клерикальным центрам.

Срок пребывания в г.Риге групп этнических туристов 10-14 дней. Столь длительное пребывание туристов в Риге, вследствие ограниченного количества объектов и маршрутов показа, не может быть обеспечено качественной программой "Интуриста". Кроме того, подавляющее большинство эмигрантов республику посещают неоднократно, хорошо знакомы с достопримечательностями Риги, от участия в программных мероприятиях уклоняются и основную часть времени проводят в адресах родственников и знакомых. Все это способствует установлению ими обширных связей с жителями республики, в числе которых имеются враждебно и националистически настроенные, социально и политически разложившиеся лица, проживающие в закрытых для посещения иностранцами, районах республики, а также ранее судимые за государственные преступления

Tikai 70.–80. gadu laikā fiksēti 15 tūkstoši Latvijas PSR iedzīvotāju kontakti ar ārzemniekiem.

Katru gadu republikā tiek konstatēti vairāk nekā 1000 jaunu sakaru ar ārzemniekiem, turklāt lielākā daļa no tiem vēlāk gūst pastāvīgu raksturu. Etniskie tūristi, kas veido 10% no visiem ārzemju tūristiem, kuri ierodas republikā, nodibina 85% no visiem konstatētajiem kontaktiem ar padomju pilsoņiem.

Izmantojot minēto padomju pilsoņu kontingentu, specdienesti cenšas iegūt pretinieku interesējošo militāro, ekonomisko, zinātnisko, sociāli politisko un tendenciozu informāciju par republiku. Turklāt emigrantiem ir ievērojama ideoloģiski kaitīga ietekme uz padomju pilsoņiem, tiek veikta mērķtiecīga pretpadomju apstrāde, tiek uzkurināti nacionālistiski un emigrācijas noskaņojumi, vietējie iedzīvotāji tiek ievilkti valūtas un spekulatīvos darījumos, [tiem] izsniedz ievērojamas summas ārzemju valūtās, dārgus suvenīrus un dāvanas, pat automašīnas. Biežāki kļūst gadījumi, kad etniskie tūristi, izmantojot savus sakarus, ieBrauc slēgtajos rajonos.

Pašlaik radusies situācija etniskā tūrisma laukā objektīvi apgrūrina drošas minētā ārzemnieku kontingenta operatīvās kontroles organizāciju, samazina veicamo pasākumu efektivitāti savlaicīgā pretinieka spiegošanas un citu izlūkošanas un graujošo akciju ar etnisko tūristu grupu atsevišķu daļību izmantošanu atklāšanā un novēršanā, aktīvai pretdarbībai ideoloģiskām diversijām.

Zināmie fakti daļrunīgi liecina arī par to, ka pretinieka specdienesti un graujošie ideoloģiskie centri cenšas aktīvi izmantot etnisko tūrisma spiegu un citu naidīgas informācijas avotu vervēšanai, kā arī plaša mēroga ideoloģisko diversiju veikšanai.

Tādā kārtā esošie materiāli ļauj izdarīt šādus galvenos secinājumus:

- etniskais tūrisms, kam vajadzēja būt aktīvam ideoloģiskam faktoram mūsu kontrpropagandas pasākumu sistēmā, praktiski ir zaudējis savu sākotnējo lomu un faktiski ir pārvērties par kanālu emigrantu (galvenokārt naidīgi noskaņotu) privātai ieBraukšanai republikā ar uzturēšanās režīmu, kas veicina pretinieka izlūkošanas un graujošās darbības;
- sakarā ar minētajiem apstākļiem labums no ārzemju valūtas ienākuma, ko dod etnisko tūristu uzturēšanās republikā, nav samērojama ar tiem politiskajiem, ideoloģiskajiem un aizsardzības jomas zaudējumiem, ko rada etniskais tūrisms.

Ievērojot minēto, varētu uzskatīt, ka ir mērķtiecīgi caur PSRS "Intūrista" Valsts komiteju samazināt etnisko tūristu grupu skaitu par 50% un ierobežot etnisko tūristu grupu uzturēšanos Rīgā līdz vienai nedēļai. Lai PSRS "Intūrista" Valsts komiteja un [tās] Rīgas apvienība neciestu ekonomiskus zaudējumus sakarā ar valūtas ienākumu par ārzemju tūristu uzņemšanu un apkalpošanu samazināšanos, šķiet mērķtiecīgi paplašināt citu ārzemju tūrisma firmu [organizēto] grupu, kuru sastāvā, kā likums, nebūtu etnisko tūristu, ieBraukšanu Rīgā, realizējot tūristu maršrutu braucienus pa PSRS pilsētām.

Uzskatām, ka norādītie pasākumi neradīs ārzemju tūristu kopskaita samazināšanos republikā un veicinās viņu apmeklējumu vienmērīgāku sadalīšanos gada laikā.

Latvijas PSR VDK priekšsēdētājs

/paraksts/ S. V. Zukuls

1985. g. 22. jūlijā

Nr. 2/1606

Muzeja darbs

Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga uzrunā Latvijas Okupācija muzeja
10 gadu svinīgā sarīkojuma dalībniekus muzeja priekšā 2003. gada 1. jūlijā. (OMF foto)

leskats Okupācijas muzeja krājumos un jaunieguvumos 2002.–2003. gadā

INESE DREIMANE

Latvijas Okupācijas muzeja krātuves jauniegūto materiālu pārskatā saglabāts iepriekšējā gada tematiskais dalījums un, kā vienmēr, lasītāju uzmanībai piedāvāti interesantākie un nozīmīgākie materiāli. Tādēļ pārskatā pirmo reizi iekļauti arī iespieddarbi un dienasgrāmata. Ilustrāciju skaits palielināts, lai iepazīstinātu lasītājus ar interesantākajiem mākslas darbiem un fotogrāfijām. Skaita ziņā šogad bagātīgākā ir dokumentu tematiskā grupa.

I. PRIEKŠMETI

1. Aditi miniatūri cimdi.

legūšanas datums: 2003. gada 7. janvāris. Dāvinājusi Mirdza Barbaka (1921).

Izmēri: 3,1 x 1,2 cm.

Materiāls: vilnas dzija (balta un sarkana).

Raksturojums: Mirdzu Barbaku arestēja 1946. gada 19. janvārī par līdzdalību pretpodomju lapīņu drukāšanā un izplatīšanā. Pēc diviem mēnešiem no čekas pagrabiem Stabu ielā viņu pārveda uz Rīgas Centrālcietumu, taču pratināšanas turpinājās arī tur.

Ieslodzītie pēc iespējas centās ar kaut ko nodarboties, jo tas palīdzēja nezaudēt drosmi un garīgi nesa-brukt. Sievietes lielākoties darināja rokdarbus – gan valkāšanai, gan dāvanām tuviniekiem vai likteņa biedriem. Kāda M. Barbakas kameras biedrene mocījās ar biežām galvas sāpju lēkmēm, taču medikamenti nebija pieejami. Lai palīdzētu, M. Barbaka masēja viņas galvu, kamēr sāpes mazinājās. Vēlāk M. Barbaka no šīs sievietes saņēma pateicības dāvanu – miniatūru cimdu pāri. Mazie dūraiņi bija adīti ar šujamajām adatām no baltas vilnas dzijas, ar divām sarkanām svītrām apakšējā malā. Ar sarkanbaltsarkanu dzīparu tie bija sasieti kopā. Smalkais darbs un stingrais adījuma raksts liecina par darinātājas prasmi.

1946. gada 29. augustā LPSR Iekšlietu ministrijas karaspēka Kara tribunāls Mirdzai Barbakai piesprieda

Aditi miniatūri cimdi. Darināti no vilnas dzijas Rīgas Centrālcietumā 1946. gadā un dāvināti Mirdzai Barbakai. (OMF krājumi, Mirdzas Barbakas mape)

10 gadus ieslodzījumā un 5 gadus bez tiesībām. Lielāko soda daļu viņa izcietā Habarovskas novadā, Komsomoļskā, taču neilgi pirms atbrīvošanas tika pārvietota uz nometni Habarovskas pilsētas tuvumā. M. Barbaku atbrīvoja pirms termiņa 1954. gada 18. septembrī.

Pateicībai nav vienmēr jābūt lielai. Reizēm tā ir pavisam maza, taču nākusi no sirds. Un tad mēs to atceramies visu mūžu.

2. Kastīte ar 16 patronām (40. gadi).

legūšanas datums: 2003. gada 21. marts. Dāvinājis Ernests Vízulis.

Izmēri: kastīte – 8,4 x 3 x 3 cm; patronas – 2,9 x 1 cm.

Materiāls: kartons, metāls.

Raksturojums: Rīgā vienā no Bruņinieku ielas 99. nama dzīvokļiem kapitālā remonta laikā tika atrastas Otrā pasaules kara liecības – dokumenti un iepakojums ar mazkalibra ieroča patronām, kas izgatavotas 1941. vai 1942. gadā un lietotas Vācijas armijā. Neviena patrona no kastītes nav izņemta. Arī ierocis netika atrasts.

Dokumentu un patronas piederējušas Francim Ulānam, kurš dzimis 1915. gadā Rēzeknes apriņķa Andrupenes pagastā. Ieraksti karavīra algas grāmatā (*Soldbuch*) liecina, ka F. Ulāns 1943. gada 20. aprīlī iesaukts leģionā dižkareivja dienesta pakāpē. Viņam izsniegta militārpersonas atvaļinājuma apliecība (*Kriegsurlaubsschein*) un piešķirts atvaļinājums no 1944. gada 10. jūlija līdz 2. augustam. Iespējams, atvaļinājums piešķirts pēc ievainojuma. Nekādu ierakstu par F. Ulāna atgriešanos frontē dokumentos nav.

Viņa sieva Jadviga Ulāne tolaik dzīvojusi Rīgā, Aizsargu ielā 99 – dzīvoklī, kur atrada patronas un dokumentus. Tagad tā ir Bruņinieku iela. Domājams, F. Ulāns pavadījis atvaļinājumu, bet pēc tam dezertējis, atstājot dzīvokli patronas un dokumentus. F. Ulāna, tāpat kā viņa sievas, tālākais liktenis pagaidām nav zināms. Varbūt tagad mums izdosies kaut ko noskaidrot par viņiem?

3. Cigarešu etvija, kas darināta ieslodzījumā.

legūšanas datums: 2003. gada 18. marts. Dāvinājusi Aija Meidrupa.

Izmēri: 11,8 x 8,9 x 1,6 cm.

Materiāls: alumīnijs.

Raksturojums: par piedalīšanos pretpadomju organizācijas darbā 1949. gada 9. martā apcietināja Gunti Priedīti (1929–1990). Tā paša gada 10. septembrī viņu notiesāja PSRS Valsts drošības ministrijas Īpašā apspriede ("Troika"). Ieslodzījumā G. Priedītis atradās dažādās Kazahstānas nometnēs – Ekibastuzas ogļu raktuvēs, Steplagā un celtniecības darbos Pavlodarā. Brīvību viņš atguva 1954. gada 1. jūnijā.

Daudzi no G. Priedīša ieslodzījuma biedriem bija latvieši. Skarbā dzīve un kopīgie pārdzīvojumi stiprināja draudzību un savstarpēju atbalstu. Draugi viens otru uzmundrināja grūtos brīžos, kā arī dalījās priekos.

1953. gada 19. februārī ieslodzījuma biedri pasniedza G. Priedītim dāvanu – pašdarinātu alumīnija cigarešu etviju. Uz vāka iegrebts 19. gadsimta krievu gleznas sižets – mednieki atpūtā. Pļavā apsēdušies trīs vīrieši tradicionālos krievu apģērbos, kuri, tukšojot kausus, sarunājas savā starpā. Viņiem priekšā noklāts galdauts ar ēdieniem, bet līdzās novietota veclaičīga šautene un medību taure. Zīmējums ierāmēts ar viņnotu līniju.

Priekšpusē virs aizdares iegrebts uzraksts "Guntim 19 II 53", bet uz apakšējā vāka parakstījušies dāvinātāji. Salasāmi vārdi: "Ūdris", "Džeks", "Džimis", "Voldem.",

"V. Kārlis", "J. Ziedons", "Voldemārs", "Edzis", "Priede", "B. Kalnājs", "K. H.", "Bruzguls", "Ceipe", "Arvids", "J. S." un "M. S.". Vēl divi vārdi nav salasāmi. Iespējams, tā bija dzimšanas dienas dāvana, jo G. Prieditis dzimis 11. februārī.

II. MĀKSLAS DARBI

1. Alfeja Bromulta zīmējumi, kas tapuši filtrācijas nometnē (127).

legūšanas datums: 2003. gada 27. februāris.
Dāvinājis Jūlijs Lekūzis (1938).
Izmēri: dažādi.
Materiāls: papīrs, parastais zīmulis, krāsainie zīmuli.

Raksturojums: gleznotājs Alfejs Bromults (1913–1991) tika iesaukts Latviešu leģionā 1944. gadā un kara beigās sagaidīja Kurzemē. Gūstam sekoja ieslodzījums filtrācijas nometnē Tāļajos Austrumos – Komsomoļskā. Dzīves apstākļi bija smagi, līdzīgi kā citās ieslodzījuma vietās.

Nevēlēdamies zaudēt mākslinieka iemaņas, A. Bromults izmantoja katru, pat vistrūcīgāko, iespēju zīmēt. No 1945. līdz 1946. gadam tapa 127 neliela formāta zīmējumi, kas pamatā darināti ar parasto zīmuli. Retos gadījumos atsevišķas detaļas paspilgtinātas ar krāsainajiem zīmuliem, kurus vajadzēja taupīt kā lielu dārgumu. Melnbalts ir arī 1946. gada 23. augustā tapušais mākslinieka pašportrets.

Liela daļa zīmējumu darināti uz ķīniešu pastkartēm. Par to liecina hieroglifi un sarkanā zvaigzne apakšējā kreisajā stūrī. Iespējams, A. Bromults šīs pastkartes iemaiņīja no citiem ieslodzītajiem – ķīniešiem vai japāņu karagūstekņiem.

A. Bromulta portretu modeļi galvenokārt bija citi ieslodzītie, taču viņi gandrīz vienmēr palikuši anonīmi. Tāds ir arī vīrieša portrets, kura darināšanā izmantota zaļā, brūnā un pelēkā krāsa. Zīmējuma apakšā ir autora paraksts, datums un īsa piebilde "Taigā". Arī šis zīmējums darināts uz pastkartes. Dažādām sadzīviskām ainiņām vai dabas skatiem parasti sniegti raksturojumi. Piemēram: "Izvestkavas tuvumā uz tirdziņa bērni pārdod saulespuķu sēklas." Zīmējums tapis 1946. gada 7. novembrī.

Nezināma vīrieša portrets. Zīmējis Alfejs Bromults filtrācijas nometnē Komsomoļskā 1946. gadā.
(OMF krājumi, Jūlija Lekūža mape)

Gleznotāja Alfeja Bromulta pašportrets. Darināts filtrācijas nometnē Komsomoļskā 1946. gada 23. augustā.
(OMF krājumi, Jūlija Lekūža mape)

"Izvestkavojas
tuvumā uz tirdziņa
bērni pārdod
saulespuķu sēklas".
Zimējis Alfejs
Bromults 1946. gada
7. novembrī.
(OMF krājumi,
Jūlija Lekūža mape)

Sagrauta baznīca. Zimējis Alfejs Bromults,
atgriezies no filtrācijas nometnes 1946. gada
16. novembrī. (OMF krājumi, Jūlija Lekūža mape)

Pieaugušo figūras ir melnbaltas, zēna mētelītis un cepure ietonēti brūnā krāsā, bet meitenītei mētelis ir zils un cepure – sarkana. Savukārt citā zīmējumā attēloti trīs vīrieši pie galda, uz kura novietota tēj-kanna un glāzes. Spriežot pēc drēbēm un viena vīrieša noskūtās galvas, attēlotie varētu būt ieslodzītie vai brīvlaistie. Zīmējuma otrā pusē A. Bromults uzrakstījis fragmentus no Jāņa Ziemeļnieka dzejoļa "Dzertuvē", kurus varējis atsaukt atmiņā. Attēls kopā ar dzejas rindām radījis savdabīgu, bet spilgtu iespaidu.

Vēlāko gadu enciklopēdiskos izdevumos un izstāžu bukletos minēts, ka A. Bromults filtrācijas nometnē bijis līdz 1948. gadam, taču tā ir kļūda. Viņu atbrīvoja 1946. gada nogalē. Par to liecina arī

sagrautas pareizticīgo baznīcas attēls, zem kura rakstīts: "Sestdiena 16.IX.46. Baznīca bez krusta, braucot ceļā uz dzimteni."

2. Auduma gleznu (aplikāciju) cikls "Mans un manas mazās Latvijas liktenstāsts" (10).

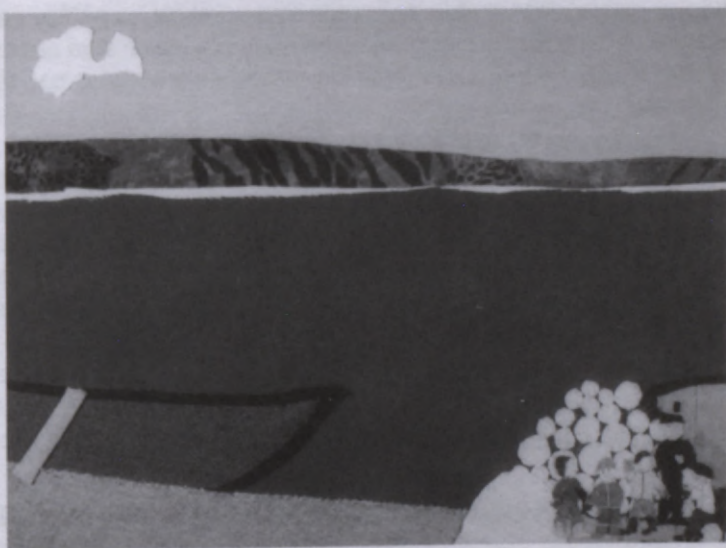
Iegūšanas datums: 2003. gada 22. maijs. Dāvinājis Jānis Ploriņš (1942).

Izmēri: dažādi.

Materiāls: krāsains audums, lime, koks.

Raksturojums: 1949. gada 25. martā no Rīgas apriņķa Mālpils pagasta "Kaba-
tiņu" mājām tika izsūtīta Millija Melānija Ploriņa (1912–1959) ar diviem mazgadīgiem
bērniem: Birutu (1937) un Jāni (1942). Viņus nometināja Tomskas apgabala Kolpaše-
vas rajona Kuzņečnajas sādžā. Tēvs Kārlis Arvids Ploriņš (1903–1945) bija apcietināts

Krāsaina auduma aplikācija "Bēgšana". Darinājis Jānis Ploriņš. 80.–90. gadi.
(OMF krājumi, Jāņa Ploriņa mape)

1945. gada 4. janvārī un miris ieslodzījumā tā paša gada 11. oktobrī. Savukārt jau 1941. gada 14. jūnijā bija deportēts tēva brālēns Jānis Rūdolfs Ploriņš (1897–1945), kurš mira Sverdlovskas apgabala Tagillagā.

Aplikāciju cikls tapis, sākot ar 80. gadiem, kā piemiņa komunistu režīma represiju upuriem Latvijā. Vairāki darbi veltīti Ploriņu ģimenes ciešanām, piemēram, "Latvijas liktenis", "Veltījums tēvam un tēva brālēnam", "Veltījums visām mātēm". Īpaši skarta 1949. gada 25. marta deportāciju tēma, kā arī dzīve izsūtījumā. Darbos bieži vien ir simboliski tēli. Gleznā "Deportācija" attēlots Siguldas luterāņu baznīcas zvans, kurš skanējis deportāciju dienā. Mālpilieši to dzirdējuši tādēļ, ka vilciena vagonos sēdināti Siguldas dzelzceļa stacijā.

Lasītājus iepazīstinām ar divām J. Ploriņa aplikācijām. Darbā "Bēgšana" attēlota epizode no izsūtīto pārvietošanas pa Obas upi 1949. gada pavasarī. Attēlā redzama tukša barža upes krastā. Otrā krastā – sopkas un vēl nenokusuša sniega strēle gar ūdens malu. Apakšējā kreisajā stūrī attēloti pieci bērni līdzās balķu grēdai. Šie bērni četrpadsmit gadus vecā Ulda Kešāna vadībā bija aizbēguši no baržas, kad tā apstājās Tomskas kokzāgētavā. Viņi bija nolēmuši saviem spēkiem atgriezties Latvijā...

Krāsaina auduma aplikācija "Mirusās cerības. Veltījums 1942. gadā dzimušajiem". Darinājis Jānis Ploriņš. 80.–90. gadi. (OMF krājumi, Jāņa Ploriņa mape)

Bēgļus pēc stundas atrada, taču represijas nesevoja, jo pārējie pasažieri sargiem iestājās, ka bērni aizkavējušies rotājoties. Augšējā labajā stūrī redzamas Latvijas kontūras spoguļattēlā. J. Ploriņš šādi atainoja mazo bēgļu atmiņas par tālo un nesasniedzamo dzimteni.

Symboliska ir arī aplikācija "Mirusās cerības. Veltījums 1942. gadā dzimušajiem". Tālumā redzama skola, uz kuru ved ceļš. Tam abās pusēs koki un zaļas pļavas, kā arī svinīgi saposts zēns un meitene – pirmklasnieki. Viņiem tuvojas vēl kāds zēns ar skolas somu, taču viņa ceļu aizšķērso sarkanu kravu mašīnu rinda, kas simbolizē deportācijas. J. Ploriņš arī bija viens no tiem, kuru skolas gaitām vajadzēja sākties 1949. gadā, taču tā vietā bija bads, sals, smags darbs tālā Sibīrijas sādžā. Un atmiņas par Latviju. Mazliet neskaidras, kā otrādi apgriezts attēls...

III. DOKUMENTI UN IESPIEDDARBI

1. Apliecība ar atļauju mainīt dzīvesvietu sakarā ar frontes tuvošanos Latvijai.

Iegūšanas datums: 2003. gada 10. februāris. Dāvinājis Kārlis Grāmatnieks.

Izmēri: 14,9 x 21 cm.

Materiāls: papīrs, mašīnraksts, rokraksts.

Raksturojums: 1944. gada 21. jūlijā Abrenes apriņķa vecākais Antons Kimerals izsniedza Purvmalas pagasta sekretāram Kārlim Grāmatniekam apliecību, uz kuras pamata viņam "sakarā ar frontes tuvošanos ir atļauts pārcelties ar savu ģimeni no Purvmalas pagasta uz Cēsīm vai Cēsu apriņķi, jo viņa iepriekšējā dzīves vieta ir apdraudēta". Apliecību parakstīja gan A. Kimerals, gan apriņķa sekretārs M. Šubrovskis.

Apliecība izdota četras dienas pirms Abrenes apriņķa ieņemšanas 1944. gada 25.–26. jūlijā. Latgales iedzīvotāji pirmie nonāca tiešā frontes tuvumā, un daudzi no viņiem pārcēlās uz dzīvi citur. Vairākums no tiem bija vietējās inteligences pārstāvji, lauksaimnieki, amatpersonas un ierēdņi. Cilvēki, īpaši Ludzas un Abrenes apriņķos,

Atļauja mainīt dzīvesvietu sakarā ar karadarbības tuvošanos Latvijas teritorijai. Izsniegta Kārlim Grāmatniekam 1944. gada 21. jūlijā Abrenes apriņķa Purvmalas pagastā. (OMF krājumi, Kārļa Grāmatnieka mape)

kara gados bija daudz cietuši no sarkano partizānu terora, tādēļ saprata, ar ko viņiem būs darīšana. K. Grāmatniekam par darbu Purvmalas pagasta valdē kara laikā draudēja apsūdzība nacistu okupantu atbalstīšanā.

Tobrīd cilvēki nepieļāva domu, ka bēgļu gaitas ieilgs un daudzi savas dzimtās mājas vairs nekad neredzēs. Par to liecina apliecībā norādītais ceļa mērķis – Cēsu apriņķis, kas šķīta pietiekami tālu, lai justos drošībā. Vēl bija cerība, ka Sarkanā armija no Latvijas teritorijas tiks padzīta. Diemžēl jau pēc diviem mēnešiem – 1944. gada septembra vidū – Cēsu apriņķis bija tikpat apdraudēts kā vēl nesen Latgale, un bēgļu straumes plūda tālāk.

K. Grāmatnieks izlēma palikt Latvijā, un tādēļ no Cēsu apriņķa projām nebrauca. Ir zināms, ka 1944. gada 20. decembrī viņu pieņēma darbā Raunas Mašīnu-traktoru stacijā (MTS) par galveno grāmatvedi. Tobrīd Latvijas lielākajā daļā jau valdīja komunistu okupācijas režīms. Purvmalas pagastā K. Grāmatnieks neatgriezās, jo tas kopā ar pieciem citiem Abrenes apriņķa pagastiem drīz pēc kara tika iekļauts Krievijas PFSR sastāvā.

2. Izraksts no Kazdangas lauksaimniecības tehnikuma sekmju žurnāla 1948. gada 11. augustā.

legūšanas datums: 2002. gada 28. augusts. Dāvinājusi Helēna Šenkeviča.

Izmēri: 32 x 21,4 cm.

Materiāls: papīrs, mašīnraksts, zīmogs.

Raksturojums: Kazdangas lauksaimniecības tehnikuma audzēkņiem 1948. gada augustā bija paredzēti četri valsts eksāmeni. Taču pirms tam tehnikuma vadība pārūpējās, lai mācību beigušo vidū nebūtu "padomju varai naidīgu elementu".

1948. gada 11. augustā laukkopības nodaļas audzēkne Helēna Šenkeviča saņēma izrakstu no sekmju žurnāla ar šādu piebildi beigās: "Ar Kazdangas lauksaimniecības tehnikuma direktora pavēli Nr. 55 no š. g. 10. augusta Helēna Jāņa m. Šenkeviča, kā noskaņota pret kolchozu iekārtu un par sava sociālā stāvokļa – piederību kulaku šķīrai – slēpšanu, izslēgta no tehnikuma, nepieļaujot viņu pie valsts eksāmeniem."

H. Šenkevicu mācību laikā ne reizi vien izsekoja. Skolas vadību interesēja, ar kādiem cilvēkiem viņa satiekas un kādēļ nēsā ķēdīti ar krustiņu. Kā zināms, "karojošā ateisma" laikos reliģiozitāte bija viens no smagākajiem "grēkiem". Turklāt Šenkevicu ģimene bija ieskaitīta deportējamu sarakstos. No tā izrietēja, ka H. Šenkeviča "slēpusi" savu piederību naidīgai šķīrai... No skolas līdzīgu iemeslu dēļ izslēdza arī Austru Tontegodi-Kaltenieci.

Par 1949. gada 25. marta deportāciju Šenkevicu ģimeni brīdināja. Bēguļojot izdevās no tās izvairīties. Vēlāk H. Šenkeviča mācījās Kuldīgas pedagoģiskajā klasē, bet ar laiku ieguva augstāko izglītību Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā. Viņai laimējās, bet daudziem komunistu režīmā ceļš uz izglītību tika slēgts tieši sociālā stāvokļa dēļ.

3. "Führer durch Riga" – ceļvedis vācu karavīriem (12 lpp.).

legūšanas datums: 2003. gada 3. jūnijs. Dāvinājis Imants Ronis (1927).

Izmēri: 17,5 x 12,4 cm.

Materiāls: papīrs, iespiests teksts (vācu v.).

Raksturojums: vērmahta karavīri, domājams, nebija vienīgie "tūristi", kuri nacistu okupācijas laikā varēja brīvi apmeklēt Rīgu. Tomēr tieši viņu vajadzībām 1942. gadā tika izdots īss ceļvedis "Führer durch Riga" ("Ceļvedis pa Rīgu" – vācu val.). Tajā

sniegta īsa informācija par Rīgas vēsturi un ievērojamiem arhitektūras pieminekļiem. Tiesa, "uzvarētājiem" atbilstošā formā. Piemēram, tajā minēts, ka Rīga jau kopš seniem laikiem bijusi vācu pilsēta un labu tai darījuši vienīgi vācieši. Citas valstis Rīgai nesušas vienīgi postu un ciešanas. To "apstiprina" arī hronoloģiskais izklāsts, kas aptver laiku no 1150. gada līdz 1941. gadam. Daži piemēri:

- 1566 Rīga, vācu impērijas brīvpilsēta.
- 1709 Pilsētu aplenc krievi, un tajā plosās mēris.
- 1854 Angļu blokāde.
- 1919 (22. maijs) Baltvācu brīvprātīgais Landesvērs kopā ar vācu brīvprātīgo korpusu atbrīvo pilsētu no sarkanā terora.
- 1941 (29. jūnijs) Bolševistiskā terora akta rezultātā izpostītas senas vācu celtnes Vecpilsētā.
- 1941 (1. jūlijs) Galīgā atbrīvošana no bolševisma.

Sastādītāji par ievēribas cienīgiem apskates objektiem ieteic tikai Vecrīgā esošās viduslaiku celtnes, uzsverot to "vācisko izcelsmi". Vienīgie izņēmumi: pareizticīgo katedrāle (*Russische Kathedrale*) un muzejs (*Museum*) Esplanādē, kā arī vecticībnieku lūgšanu nams (*Altrussisches Bethaus*) Maskavas priekšpilsētā. Sv. Marijas Magdalēnas baznīca te dēvēta par Alekseja baznīcu (*Alexeikirche*), lai gan tās nosaukumu nomainīja jau 1923. gadā, kad tā kļuva par katoļu dievnamu. Arī Rīgas nākotne bija skaidra: "Tieši šobrīd ciņa austrumos ir izšķiroša. Rīgai būs jāpilda savi agrākie uzdevumi kultūrā un tirdzniecībā, atceroties par savām vecajām tradīcijām un seno Hanzas garu."

Ceļvedim pievienoti divi plāni. Viens no tiem – Vecrīgas plāns, kurā atzīmēti apskatei ieteiktie objekti. Otrs – vēрмаhta objektu izvietojuma plāns. Tajā uzmanība pievērsta Vecrīgā un tās tuvumā izvietotajām nacistu civilās pārvaldes un vēрмаhta militārajām iestādēm. Norādītas arī karavīriem un virsniekiem paredzētas apmešanās un izklaišanas vietas. Latvijas Mākslas muzejs, kurš iepriekš dēvēts vienkārši par muzeju, ceļvedi nosaukts par Vācu zemes muzeju (*Deutsches Lds.-Museum*).

Plānu veidojot, Hermaņa Gēringa ielā (Krišjāņa Valdemāra iela), starp Latviešu teātra namu (*Lettisches Schauspiel.-Hs.*) un virsnieku kazino (*Offizierskasino*), bija norādīta kādas nacistu iestādes atrašanās vieta. Iespējams, ieviesās drukas kļūda, bet tikpat labi tur varēja būt slepena informācija. Pēc plāna iespēšanas minētās iestādes uzraksts ticis rūpīgi aizkrāsots ar melnu tipogrāfijas krāsu.

4. Nacionālo partizānu un viņu atbalstītāju 1947. gada 5.–11. augusta tiesas spriedums (8 lpp.).

legūšanas datums: 2003. gada 14. marts. Dāvinājis Aivars Šimansons (1947).

Izmēri: 29,8 x 21 cm.

Materiāls: papīrs, mašīnraksts (krievu val.).

Raksturojums: 1947. gada 5.–11. augustā Baltijas Kara apgabala Kara tribunāls

slēgtajā sēdē tiesāja Talsu apriņķa nacionālos partizānus un viņu atbalstītājus. Pavisam uz apsūdzēto sola sēdēja 26 cilvēki. Astoni no viņiem bija Alberta Feldberga (1910–1947) partizānu grupas sastāvā: Pauls Jansons (1924), Elmārs Liepiņš (1927), Kārlis Miķelsons (1917), Aleksandrs Volbedahts (1917), Jānis Āboliņš (1909?), Viktors Zvirgzds (1919), Lilija Āboliņa (1912–?) un Marta Miķelsons (1918). Minētā grupa partizānu kara laikā bija viena no aktīvākajām Kurzemē.

Vienpadsmit cilvēkus tiesāja par nacionālo partizānu atbalstīšanu ar pārtiku un pajumtes došanu. Tie bija: Jēkabs Briljāns (1910–?), Vilma Zvirgzda (1917), Imants

Priedulājs (1929), Anna Lasmane (1896–?), Milda Āboliņa (1923), Kārlis Pūliņš (1909–?), Fricis Gusts (1890–?), Lizete Kalnmaile (1906–?), Edvards Jansons (1889–?), Austra Amālija Andersone (1928), Hermanis Ziediņš (1900–?). Lielākā daļa no viņiem bija nacionālo partizānu ģimeņu locekļi vai tuvi draugi.

Savukārt Ērika Ērmiča (1923), Jānis Zimka (1924), Viktors Narbutas (1907–?), Aleksandrs Knoks (1919), Lucians Matjušenoks (1919) un Pēteris Donāts (1924–?) bija palīdzējuši nacionālajiem partizāniem sagādāt viltotus dokumentus, lai legalizēšanās gadījumā viņus neapcietinātu.

Deviņpadsmit apsūdzētajiem piesprieda bargus sodus: 25 gadi ieslodzījumā un 5 gadi bez tiesībām, 10 gadi ieslodzījumā un 3 gadi bez tiesībām, kā arī 8 gadi ieslodzījumā un 3 gadi bez tiesībām. Pārējiem – dažādus soda mērus no sešiem līdz vienam gadam ieslodzījumā. Aijai Veiklai Detlavai (1924) uzrādītās apsūdzības netika pierādītas un viņu attaisnoja, kas Padomju Savienības tiesu praksē 40. gadus bija rets gadījums.

Sprieduma kopija pievērsa uzmanību nevis ar savu saturu, bet atrašanas vietu un apstākļiem. To nesaņēma no arhīva, bet, "ģenerāltīrīšanas" laikā tuvinieki nejauši atrada Rīgā, Struktoru ielā, pie Pētera Donāta atraitnes.

5. Ieslodzītajam Jānim Lūsim domātās pārtikas pienesuma saraksts.

legūšanas datums: 2003. gada 22. marts. Dāvinājusi Antra Veide (1940).

Izmēri: 27,9 x 22,1 cm.

Materiāls: papīrs, rokraksts.

Raksturojums:

"L.P.S.R. le. M. cietuma N. 1 priekšniekam

Dūdiņš Martas Andreja m.
dzim. 1906. g. pases N. 649492
dzīv. Tukuma r. Rotkaļu c.
Jaunmuižniekos.

Lūgums.

Lūdzu pieņemiet pienesumu priekš notiesātā Ян Петрович Лусис, род. 1911. г. Цессенский уезд, Эргленский волость.

Produkti.

1. Cūkas karbonāde 6 gab. (650 gr)
2. Cūkas cepetis 900 gr
3. Aknu pastete 60 gr ar drāniņu
4. Maize saldiskābā 1 klaips.
5. Konfektes 300 gr.
6. Barankas 1 kg. ar maisiņu.
7. Tabaka 2 paciņas.
8. Sērkokociņi 4 kastiņas
9. Smēķējamais papīrs. 6 grāmat. 1 loksne.
10. Baltmaize I. šķ. 1 klaips.
11. Baltmaize II. šķ. 1 klaips.
12. Aboļi 8 gab.

M. Dūdiņš
1951. g. 4. dec."

Šis bija viens no pienesumiem, ko Marta Dūdiņa (1906–?) nogādāja savam vīram Jānim Lūsim (1911–?) uz Rīgas Centrālcietumu. Lielākā teksta daļa rakstīta latviešu valodā, taču J. Lūša vārds, dzimšanas gads un vieta – krieviski. Tas darīts tādēļ, lai cietuma uzraugi, kuri visbiežāk neprata latviski, pienesumu nogādātu istajam adresātam.

Pienesumu saraksti bija ieslodzījumu vietu ikdiena, jo tuvinieki visiem spēkiem centās palīdzēt apcietinātajiem, apgādājot viņus ar produktiem un pirmās nepieciešamības

lietām. Saņēmuši pienesumus, kameras biedri parasti dalījās savā starpā ar tiem, kuri tobrīd vai vispār neko nesaņēma. Šādu cilvēku nebija mazums, jo bieži vien dažādos cietumos atradās visa ģimene vai arī radi bija gājuši bojā.

J. Lūsis no 1941. gada jūlija līdz 1943. gada beigām dienēja palīgpolīcijā. Viņa pienākumos ietilpa tiltu un citu militāru objektu apsargāšana Cēsu apriņķī. 1945. gada februārī, baidoties no aresta, viņš pārgāja nelegālā stāvoklī un tika arestēts 1951. gada 1. maijā. Latvijas PSR VDM karaspēka Kara tribunāls tā paša gada 3. oktobrī J. Lūsi notiesāja uz 25 gadiem ieslodzījumā un 5 gadiem bez tiesībām. Ieslodzījumā viņš atradās līdz 1956. gada 16. aprīlim, kad, sakarā ar amnestiju, tika atbrīvots.

IV. FOTOGRĀFIJAS

1. Latvieši Tomskas apgabala Molčanovas rajonā sagaida 1957. gadu.

legūšanas datums: 2003. gada 16. aprīlis. Dāvinājusi Helēna Putniņa (1926).

Izmēri: 8,5 x 11,4 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalts uzņēmums).

Raksturojums: Vikentija (1883–?) un Annas (1893–?) Cīrcāņu ģimeni bēgļu gaitas 1944. gada vasarā no Abrenes apriņķa Viļakas pagasta aizveda uz Cēsu apriņķa Drustiem. Pajumti viņi atrada "Ķeveru" mājās. Vecākais dēls Antons Cīrcāns

Izsūtītie latvieši Tomskas apgabala Molčanovas rajonā, sagaidot Jauno gadu. Pirmajā rindā no kreisās: Vikentijs Cīrcāns, Anna Cīrcāne, Pēteris Pētersons, Staņislavs Logins, Paulina Logina, Elga Pētersone. Otrajā rindā no kreisās: Jānis Cīrcāns, Malvine Logina, Marta Logina, Anna Logina, Inta Blonte, Dzintra Bernāte, Jānis Bernāts, Jānis Branders, Leokādija Brandere, Helēna Cīrcāne, Pēteris Pētersons, Zeltite Pētersone. Fotografēts 1957. gada janvārī. (OMF krājumi, Helēnas Putniņas mape)

(1911–1947) bija iesaukts Latviešu leģionā un vēlāk kļuva par vienu no Ziemeļlatgales nacionālo partizānu kustības vadītājiem. Šā iemesla dēļ viņa ģimeni skāra represijas.

Jaunāko dēlu Jāni Circānu (1927) apcietināja 1946. gada 13. martā un notiesāja uz 10 gadiem ieslodzījumā. Māsu Helēnu Circāni (tagad Putniņu) bieži pratināja un sita, lai piespiestu izvest vecāko brāli Antonu no meža. 1948. gada 20. augustā H. Circāni apcietināja un tā paša gada decembrī notiesāja uz 10 gadiem ieslodzījumā. Antonu Circānu nodevības dēļ nošāva 1947. gada 7. jūlijā. Savukārt viņa vecākiem Vikentijam un Annai Circāniem liktenīgs bija 1949. gada 25. marts. Viņus izsūtīja uz Tomskas apgabala Molčanovas rajonu. Neilgi pirms izsūtīšanas vecāki bija saņēmuši meitas vēstuli no ieslodzījuma vietas un uzzināja viņas adresi. Ja vēstule būtu pienākusi vēlāk, sakari starp ģimenes locekļiem neglābjami pārtrūktu, jo H. Circāne drīkstēja uz mājām sūtīt tikai vienu vēstuli gadā.

Smagi klājās gan ieslodzītajiem, gan izsūtītajiem, taču Circānu ģimenei liktenis bija labvēlīgs, un 1957. gadu viņi sagaidīja kopā. Jānis un Helēna bija atbrīvoti no ieslodzījuma un pēc ilgiem gadiem atkal varēja satikt tēvu un māti Tomskas apgabala Molčanovas rajonā.

Attēlā redzamā fotogrāfija tapusi 1957. gada janvāra pirmajās dienās. Pirmajā rindā no kreisās: Vikentijs Circāns, Anna Circāne, Pēteris Pētersons (1890–?), Staņislavs Logins (1893–?), Paulīna Logina (1897–?), Elga Pētersone. Otrajā rindā no kreisās: Jānis Circāns, Malvine Logina (1924), Marta Logina (1925), Anna Logina (1937), Inta Blonte, Dzintra Bernāte, Jānis Bernāts (1923), Jānis Branders (1910–?), Leokādija Brandere (1913–?), Helēna Circāne, Pēteris Pētersons (dzimšanas gads nav zināms), Zeltīte Pētersone (1930).

Lielākā daļa attēlā redzamo cilvēku izsūtīti no Cēsu apriņķa, vienīgi par Intu Blonti un Pēteri Pētersonu neizdevās iegūt precīzu informāciju. Meitas – Elga Pētersone un Dzintra Bernāte, domājams, dzimušas izsūtījumā.

1957. gadā Circānu ģimene atgriezās Latvijā.

2. Latviešu pašaizsardzības vienības dalībnieki 1941. gada jūlijā.

legūšanas datums: 2003. gada 31. janvāris. Dāvinājis Georgs Jozefs Gundlahs
(*Georg Josef Gundlach*; 1920).

Izmēri: 12,6 x 18,5 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalts uzņēmums).

Raksturojums: muzeja rīcībā nonākusi reta fotogrāfija. Tajā iemūžināti septiņpadsmit latviešu pašaizsardzības vienības dalībnieki 1941. gada jūlijā – laikā, par kuru joprojām ir maz dokumentālu un vizuālu liecību. Fotogrāfijas autors ir Vācijas 291. kājnieku divīzijas virsfeldfēbelis Georgs Jozefs Gundlahs, kuru ar speciāli konstruētu "Contax" fotokameru nosūtīja uz šo divīziju, lai dokumentētu karu ar Padomju Savienību. 1941. gada jūnijā un jūlijā G. J. Gundlahs atradās Latvijas teritorijā.

Attēls varēja būt tapis ne agrāk par 1941. gada jūlija vidu, jo pašaizsardzības vienību rokas apsēji bija zaļā krāsā. 1941. gada jūlija sākumā viņi rokas apsējus nēsāja nacionālajās krāsās. Okupācijas režimam nostiprinoties, Latvijas nacionālo simbolu un nevācu uniformu lietošana kļuva nevēlama. Pašaizsardzības vienības tika pārveidotas par kārtības palīgpolīciju, kuras atšķirības zīme bija zaļš apsējs uz kreisās rokas. Noteikumi paredzēja uz apsējiem uzrakstu "Ordnungs Hilfspolizei" (kārtības palīgpolīcija – vācu val.), taču kara apstākļos to ne vienmēr ievēroja. Lielākā daļa vīru bruņoti ar šautenēm, izņemot ceturto no labās (pirmajā rindā), kurš bruņots ar rokas ložmetēju. Otrajā

Latviešu paš aizsardzības vienības dalībnieki. Fotografējis Georgs Jozefs Gundlahs 1941. gada jūlijā. (OMF krājumi, Georga Jozefa Gundlaha mape)

rindā kā trešais no kreisās redzams cilvēks Latvijas armijas uniformā ar laiviņu galvā, taču bez zīmotnēm. Arī tā ir pazīme, ka pārtapšana par kārtības palīgpolīciju ir vismaz sākuma stadijā. Pārējie attēlā redzami cilvēki ir privātās drēbēs, izņemot ugunsdzēsēju formastērpā ar ķiveri (pirmajā rindā pirmais no labās). Diviem vīriem otrajā rindā (ceturtais un septītais no kreisās) galvās ir ugunsdzēsēju formas cepures.

Fotoattēla tapšanas vieta nav zināma, jo arī autors to neatcerējās. Visticamāk, tas noticis kādā no Latvijas mazpilsētām. Nav zināmi arī attēlā redzamo cilvēku vārdi un viņu tālākais liktenis. Varbūt kāds no Gadagrāmatas lasītājiem viņu vidū atpazīs savus tuviniekus?

3. Konfekšu kārba Herberta Cukura lidmašīnas formā.

legūšanas datums: 2003. gada 27. maijs. Dāvinājis Kārlis Pakārklis (1951).

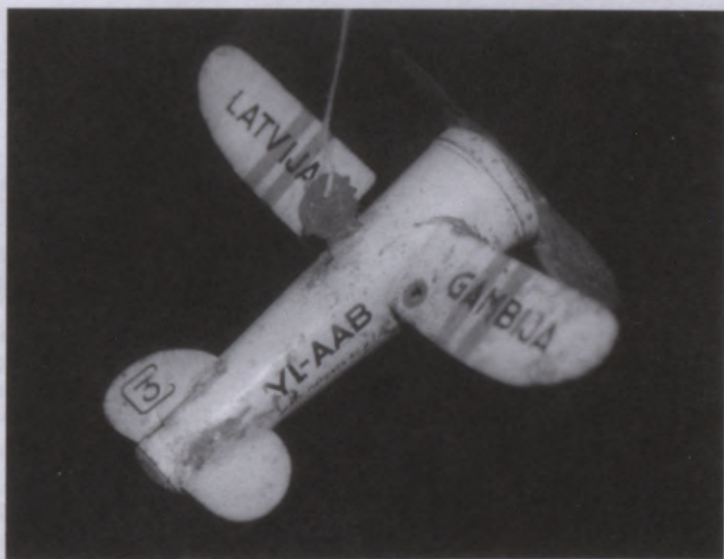
Izmēri: 10,6 x 16,5 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalts uzņēmums).

Raksturojums: Herberts Cukurs (1900–1965) bija viens no Latvijas aviācijas un lidmašīnu būves pamatlicējiem. Savu pirmo lidmašīnu C-1 ar nosaukumu "Auseklis" viņš uzbūvēja 1924. gadā. Gadu vēlāk tai sekoja C-2, bet 1926. gadā tapa C-3 ar 80 zirgspēju jaudu un ātrumu 130 km stundā. Lidmašīna tika nosaukta par "Kurzemes hercogieni".

1933. gada vasarā H. Cukurs ar lidmašīnu C-3 devās lidojumā uz Āfrikas valsti Gambiju, kura 17. gadsimtā bija viena no Kurzemes hercogistes kolonijām. Mērķis tika sasniegts novembrī. Āfrikā H. Cukurs pavadīja vairākus mēnešus un 1934. gadā

**Konfekšu kārba
Herberta Cukura
lidmašīnas formā.
Fotografēta
30. gados.**
(OMF krājumi,
Kārļa Pakārķļa mape)

atgriezās Latvijā. Lidojums kļuva par notikumu, kuram sekoja līdzī lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju. Laikrakstos publicēja ceļojuma aprakstus un fotogrāfijas, strauji pieauga interese par aviāciju, bet H. Cukurs un viņa lidmašīna kļuva par nacionālā pašlepnuma, uzdriktēšanās un drosmes simboliem. Tos sāka izmantot arī reklāmas nolūkos.

Latvijas konfekšu fabrika "Laima" ķērās pie jauna konfekšu iepakojuma izstrādes. No papes tika izgatavots samazināts lidmašīnas C-3 modelis, kas redzams attēlā. Tā korpusā iesaiņoja šokolādes konfektes.

Pagājušā gadsimta 30. gadu otrajā pusē cilvēki bija pārliecināti, ka Latvijai nākotnē garantēti vēl daudzi sasniegumi. Raugoties no mūsdienām, "konfekšu lidmašīna" rada skumjas pārdomas: neatkarīgajai Latvijai un H. Cukuram kā vienam no tās varoņiem bija atlikuši tikai daži gadi. 1941. gada jūlijā viņš kļuva par vienu no Viktora Arāja (1910–1988) vadītās ebreju šāvēju komandas locekļiem un piedalījās masu slepkavībās. Viņa vārds turpmāk iedvesa šausmas. 1965. gadā Argentīnā H. Cukuru nogalināja Izraēlas slepenā dienesta aģenti, attriebjot savu tautiešu bojāeju.

4. Roberta Pūriņa fotogrāfijas (3).

legūšanas datums: 2003. gada 12. maijs. Dāvinājis Roberts Pūriņš (1920).

Izmēri: 6,1 x 8,6 cm; 8 x 6 cm; 5,6 x 8,2 cm.

Materiāls: fotopapīrs (melnbalti uzņēmumi).

Raksturojums: nelegālās jauniešu organizācijas "Tēvijas sargi" dalībnieku Robertu Pūriņu apcietināja 1940. gada 18. novembrī, apsūdzot viņu par skrejlapu izplatīšanu. Sodu R. Pūriņš izcietā Padomju Savienībā. 1943. gadā viņu atbrīvoja no apcietinājuma, taču kara laikā viņš nevarēja atgriezties dzimtenē. Līdz 1946. gadam R. Pūriņš dzīvoja Kazahstānā. 1945. gada 9. maijā par godu PSRS uzvarai Otrajā pasaules karā, Alma-Atā tapa fotogrāfija, kurā R. Pūriņš redzams kopā ar saviem draugiem (otrajā rindā no labās). Viņam līdzās sēdošā jaunieša uzvārds ir Muravjovs, bet par pārējiem ziņu nav.

1946. gadā R. Pūriņš atgriezās Latvijā pie savas ģimenes, taču pēc kāda laika sekoja jauna tragēdija. 1950. gada 31. oktobrī R. Pūriņu atkārtoti apcietināja, šoreiz "par

Roberts Pūriņš Alma-Atā pēc atbrivošanas no ieslodzījuma. Otrajā rindā no labās: Roberts Pūriņš un Muravjovs. Fotografēts 1945. gada 9. maijā. (OMF krājumi, Roberta Pūriņa mape)

Šaha spēle vilcienā Kanska–Maskava, atgriežoties no izsūtījuma. Pie loga ar brillēm Roberts Pūriņš. Fotografēts 1954. gadā. (OMF krājumi, Roberta Pūriņa mape)

Roberts Pūriņš Rīgas Centrālcietumā. Fotografēts 1951. gadā. (OMF krājumi, Roberta Pūriņa mape)

politisko neuzticamību". Atkārtotas apcietināšanas un jauni piespriesti sodi Padomju Savienībā notika regulāri, turklāt visbiežāk tiem nebija nekāda reāla pamatojuma. Vienīgais izskaidrojums – režīma pārstāvju bailes un neuzticēšanās. Taču cilvēka dzīvi atkārtoti kropļoja it kā "profilakses" nolūkos...

1951. gadā Rīgas Centrālcietumā R. Pūriņš tika fotografēts izmeklēšanas vajadzībām. Viņa izskats un novalkātais apģērbs liecina par pratināšanās negulētajām naktīm, nepietiekamo uzturu un necilvēcīgajiem apstākļiem kamerās. Attēla otrā pusē krievu valodā rakstīts "Пуриньш Роберт Кришянис Юревич".

Izmeklēšanai beidzoties, R. Pūriņu izsūtīja uz Krasnojarskas apgabala Dolgij Mosta rajonu un no-
metināja Perspektivnoje ciematā. Tur viņš dzīvoja un strādāja līdz 1954. gadam, kad saņēma atļauju atgriezties Latvijā. Vilcienā Kanska–Maskava tapa trešais fotoattēls. R. Pūriņš (pie loga, ar brillēm), īsinot laiku, spēlēja šahu ar saviem ceļa biedriem. Vēlākajos gados R. Pūriņš fotogrāfijas otrā pusē uz-

rakstīja: "Vilcienā – Kanska–Maskava. 1954. g. atgriežoties no izsūtījuma mājās. Šahs – kapteins jūras – šahā zaudē Robertam Pūriņam." No tā secināms, ka viņa pretinieks bija kādreizējais jūrnieks, taču viņa vārds diemžēl nav zināms.

V. ATMIŅAS

1. Mirdza Krūmiņa. "Patiesība par mežabrāli Jāni Krūmiņu, saukts "Žanis"" (35 lpp.).

legūšanas datums: 2003. gada 6. maijs. Dāvinājis Roberts Jurceks (1930).

Izmēri: 20,3 x 16,7 cm.

Materiāls: papīrs, rokraksts.

Raksturojums: Mirdzas Krūmiņas (1928) tēvs Jānis Krūmiņš (?–1946) bija viens no nacionālās pretošanās kustības organizētājiem Bauskas apriņķa Taurkalnes pagastā. Viņa nelegālās gaitas sākās pēc 1941. gada 14. jūnija deportācijas kopā ar citiem nacionāli domājošiem pagasta iedzīvotājiem. Viņu vidū bija arī no izsūtīšanas izbēgušais Osvalds Ivanovskis. Jāņa Krūmiņa toreizējie vārdi bija: "Es miršu kaujā kā karavīrs. Neļaušu sevi kā aitai vest uz kautuvi." Kara sākumā astoņi nacionālie partizāni apvienojās un uzbruka bēgošai Sarkanās armijas karaspēka daļai. Apšaudē krita viens no partizāniem, bet J. Krūmiņu ievainoja kreisajā rokā. Vēlāk, kad varu apkārtņē pārņēma nacisti, viņi no sagūstītajiem sarkanarmiešiem dzirdēja stāstus par pēkšņi uzbrukušiem "vācu desantniekiem".

Nacistu okupācijas periodā J. Krūmiņš bija palīgpolicists, taču neizjuta īpašu milestību pret jaunajiem okupantiem. Viņš aizlika labu vārdu par arestētiem Baigā gada komunistu līdzskrējējiem, bet vēlāk, sākoties mobilizācijai, morāli atbalstīja tos, kuri nevēlējās dienēt vācu armijā. J. Krūmiņa meita Mirdza kļuva par viņa sakarnieci, un viens no uzdevumiem bija brīdināt mobilizācijai nepakļāvušos par iespējamo meklēšanu. J. Krūmiņš bija atbildīgs par lopu un sējumu uzskaiti, no kā bija atkarīgs nodokļu lielums, taču katrās mājās ar viņa ziņu palika neregistrēti lopi. Tuvojoties pārbaudēm no vācu iestāžu puses, cilvēki tika brīdināti. Arī tas bija Mirdzas uzdevums.

Sarkanajai armijai tuvojoties Latvijas teritorijai, J. Krūmiņš atkal sāka gatavoties partizāna gaitām. Apmainā pret gaļu un sviestu viņš no vācu karavīriem ieguva ieročus un municiju un ierīkoja slēptuves. J. Krūmiņu nemobilizēja, taču viņš saņēma pavēli neevakuēties un palikt Sarkanās armijas ieņemtajā teritorijā, lai organizētu pretošanās kustību. Iespējams, šo pavēli deva vācu izlūkdienests vai tam pakļauta organizācija.

1944. gada 17. septembrī Taurkalnes pagastu ieņēma Sarkanā armija. Tajā pašā dienā J. Krūmiņš aizgāja no mājām un slēpās Skaistkalnes pagasta "Ķekaru" mājās. Krūmiņu mājas "Bārzdiņus" vairākkārt pārmeklēja, taču ģimenes locekļi vienmēr atkārtoja, ka tēvs aizgājis kopā ar vāciešiem. Tad arestēja kaimiņu Voldi Nasnovski (uzvārds var būt neprecīzs), kuram čekisti ļāva "izbēgt", lai atrastu J. Krūmiņu. Sakari tika uzturēti ar Mirdzas palīdzību. Radās aizdomas, ka čekisti sarīkojuši lamatas, taču J. Krūmiņš ar Voldi satikās. Kad noskaidrojās, ka Voldis sadarbojies ar čeku, J. Krūmiņš viņu padzina.

Mirdzu 1944. gada oktobra beigās izsauca uz nopratināšanu. Čekisti interesējās ne tikai par viņas tēvu, bet arī par Volda pazūšanu. Izrādījās, ka viņš kopā ar sievu aizgājis mežā un uzsācis nelegālista gaitas. Čekisti iedeva Mirdzai vēstuli, kas bija paredzēta viņas tēvam, jo neticēja, ka viņš tiešām aizgājis kopā ar vāciešiem. J. Krūmiņš šo vēstuli saņēma. Nākamajā pratināšanā pēc diviem mēnešiem Mirdza teica, ka vēstuli pazaudējusi, un tas radīja aizdomas. Tikai 1945. gada janvārī Mirdzu atbrīvoja no apcietinājuma. Mirdzas māti aizveda uz Arhangeļskas apgabalu, jo Latvijas teritorijā, izņemot Kurzemi, notika masveidīgi aresti. Cilvēkus aizveda uz nometnēm bez tiesas sprieduma. Diemžēl šajā laikā nacionālās pretošanās kustība daudzviet bija mazskaitlīga un reālu pretsparu okupācijas režīmam nespēja dot.

Situācija mainījās 1945. gada pavasarī un vasarā. Partizānu skaits pieauga, jo viņiem pievienojās bijušie leģionāri un civiliedzīvotāji, kuriem draudēja arests vai nebija vēlēsānās sadarboties ar komunistu režīmu. Taurkalnes mežos bāzējās liela grupa, kuras vadītājs bija Viktors no Kurmenes pagasta. Nav zināms, vai tas bija viņa īstais vārds vai segvārds. Ar šo grupu ciešus sakarus uzturēja arī J. Krūmiņš, taču viņš slēpās atsevišķi. Partizāni ierīkoja vairākus rezerves bunkurus un ieroču slēptuves. Grupu komandieru un sakarnieku tikšanās visbiežāk tika organizēta "Bārzdiņos". Arī tie, kuri vēlējās pievienoties partizāniem, vispirms dzīvoja tur un satikās ar J. Krūmiņu. Šādi izdevās laikus noskaidrot, vai jaunpienācēju vidū nav čekas aģentu. Par J. Krūmiņa galvu 1945. gada vasarā čekisti izsludināja atlīdzību 10 000 rubļu apmērā. Viņš to uzzināja no kāda sakarnieka un teica: "Kaut viņi no manis baidītos vēl pēc manas nāves!"

1945. gada ziemā partizāni sāka aktivizēties. Lai novirzītu aizdomas no vietējiem iedzīvotājiem par mežinieku atbalstīšanu, tika veikti uzbrukumi apkārtnes veikalēm un pienotavām. Taurkalnes izpildkomitejas priekšsēdētāju Trūbu (uzvārds var būt neprecīzs), kurš gatavoja sarakstus partizānu atbalstītāju apcietināšanai, sodīja ar nāvi. Taurkalnes mežos notika sadursmes, bet mežabrāļu vidū aizvien biežāk mēģināja iefiltrēt nodevējus. 1946. gada janvārī savās mājās Kurmenes pagastā tika nodots un nošauts partizānu komandieris Viktors. Turpat nošāva arī viņa māti, kas bija mēģinājusi atvairīt slepkavas.

1946. gada 20. janvārī J. Krūmiņam pēdējā brīdī izdevās izglābties no aplenkuma un bojāejas, jo čekisti bija ierīkojuši slēpni partizānu atbalstītājas Martas Jurcekas mājā. J. Krūmiņš bija sagatavojies uz turieni doties, taču Mirdzai pēdējā brīdī izdevās viņu brīdināt. Bija skaidrs, ka grupā darbojas nodevējs, un aizdomas krita uz Artūru Popi no Skaistkalnes pagasta. Tā izrādījās patiesība, taču pilnībā tas noskaidrojās daudz vēlāk, kad liela daļa partizānu un viņu atbalstītāju bija krituši, arestēti vai deportēti. Starp citu, nodevēju, kurš uzrādīja partizānu atrašanos vietu Taurkalnes mežā, kur notika asiņaina sadursme ar čekistiem, tā arī neizdevās atšifrēt. Šajā kaujā krita partizāni Meija un Saulītis.

Čekas ziņotāja "karjeru" A. Popis turpināja arī vēlāk. Pēc tam, kad 1949. gada rudenī arestēja Skaistkalnes kapuciešu klostera mūkus, kuri bija snieguši patvērumu vairākiem nelegālistiem, LPSR Valsts drošības ministrijas pulkveža Jāņa Vēvera ziņojumos viņš minēts kā viens no čekas aģentiem.

1946. gada 19. februārī ap 60 čekistu aplenca "Bārzdiņus", kur tobrīd atradās partizāni J. Krūmiņš, Jāzeps Berdašs, Kārlis Āboliņš un Tālis Paeglis. Viņus bija nodevuši jaunpienācēji Arnis un Francis (uzvārdi nav zināmi), kuri izrādījās čekas aģenti. J. Berdašu ievainoja un sagūstīja, bet K. Āboliņš, būdams ievainots, nošāvās. Kājās un sānos ievainotajam J. Krūmiņam kopā ar T. Paegli izdevās aizbēgt. Mirdza tobrīd atradās meža darbos un no atbalstītājiem uzzināja, ka tiek meklēta. Viņa slepus aizbrauca uz Rīgu pie tēva māsas, kur nodzīvoja gandrīz mēnesi. 1946. gada 8. martā "Ķekaros" viņa slepus satikās ar savu tēvu, kurš pēc ievainojuma nespēja atlābt, jo lode bija palikusi brūcē, bet ķirurģisko palīdzību saņemt nebija iespējams. Pēc kāda laika Mirdza saņēma ziņu, ka tēvs miris no asins saindēšanās un turpat pie "Ķekaru" mājām apglabāts. Līdz pēdējam brīdim viņš turēja pie sevis mugursomu ar granātām, jo nevēlējās padoties dzīvs. Nav zināms, kur pēc tam palika T. Paeglis, kāds bija viņa tālākais liktenis.

Mirdzu Krūmiņu arestēja 1946. gada 20. maijā, un no ieslodzījuma viņa atgriezās 1954. gada jūlijā. Atgriežoties Mirdza uzzināja, ka čekisti viņas tēvu meklējuši vairākus gadus. Tika pratināta un sista viņas vecmāmiņa un jaunākā māsa Ārija. Neatzinās arī apkārtējie iedzīvotāji, lai gan viņiem draudēja ar apcietināšanu. Kad čekisti J. Krūmiņa kapa vietu beidzot atrada, sākumā negribēja ticēt, ka tas ir viņš. To pierādīja ar liecinieku palīdzību.

2. Benjāmiņa Grinberga atmiņas par izsūtījumā un ieslodzījumā pavadīto laiku no 1941. gada 14. jūnija līdz 1951. gadam. 60. gadi (32 lpp.).

legūšanas datums: 2003. gada 3. janvāris. Dāvinājusi Inta Blūma (1937).

Izmēri: 29,6 x 20,3 cm; 20,3 x 16,7 cm.

Materiāls: papīrs, rokraksts.

Raksturojums: lielāko daļu atmiņu par izsūtījumā pārciesto ir rakstījušas 1941. gada 14. jūnijā izsūtītās sievietes un toreizējie bērni. Iespējas izdzīvot un atgriezties mājās viņiem bija salīdzinoši lielākas nekā nometnēs ieslodzītajiem vīriešiem. Vienam no retajiem – Benjāmiņam Grinbergam (1904–1985) tas izdevās. Viņa vēstījums sniedz nozīmīgu, bet līdz šim maz zināmu informāciju par 1941. gada 14. jūnija deportācijas traģēdiju.

1941. gada 14. jūnijā Milgrāvja kokzāģētavas galvenā grāmatveža palīgs B. Grinbergs savā darba vietā tika apcietināts. Izsūtīšanai bija pakļauta arī viņa sieva Millija Grinberga (1896–1975) un bērni: Inta un Miķelis (1936–1977). Lai sagatavotos ceļam, ģimenei bija dotas piecpadsmit minūtes laika.

Vagonā Torņakalna stacijā bija ievietoti ap piecdesmit cilvēku: “Kamēr vēl bijām stacijā, notika kaut kāda pārvietošana no vagona vagonā, kā vēlāk uzzinājām – šķīra nost vīrus no ģimenēm. Ar drebošām sirdīm gaidījām arī mēs šo liktenīgo brīdi, bet ienākušais virsnieks pēc aktiem pārbaudīja tikai, vai visas nozīmētās personas ir vagonā, un aizgāja. Šis apstākļi mums, ģimenes cilvēkiem, bija kā pirmais sasniegums nelaimē.”

Brauciena laikā ieslodzītos čekisti regulāri pārbaudīja, taču ar to nepietika un no vagonā esošajiem vīriešiem tika izraudzīts vagona komandants. Par tādu kļuva Dāvids Reznīks (1906–?). Sliktās pārtikas dēļ sāka izplatīties caureja, no kā īpaši cieta bērni. Luterāņu mācītājs, teoloģijas profesors Edgars Rumba (1904–1943) vagonā nokristīja līdotāja Bernharda Pētersona (1907–1942) meitiņu Bernhardu (1941–1941). Aiz Urālu kalniem ieslodzītos uz pusstundu izlaida no vagona. Neziņa par nākotni stipri ietekmēja cilvēku noskaņojumu.

Ceļa mērķi – Kanskas pilsētu Krasnojarskas novadā – deportētie sasniedza pēc divu nedēļu ilgām mocībām. B. Grinbergs ar ģimeni nonāca kolhozā “Pjatiļetka” (“Piecgade” – krievu val.), kas atradās 18 km attālumā no rajona centra. Vecākās paaudzes vietējie iedzīvotāji jūta līdzīgu izsūtītajiem, jo paši bija izsūtīti 20. gados, taču jaunieši no sirds priecājās par to, ka “fašisti” saņem pelnīto sodu.

Vasaru B. Grinbergs aizvadīja dažādos lauku darbos gan latviešu, gan krievu brigādēs. Strādāja arī lielākā daļa sieviešu, izņemot tās, kurām bija mazgadīgi bērni. Brigādes strādāja un dzīvoja ārpus sādžas. Grūtības radīja ģimenes uzturēšana, jo bērniem uzturs nebija paredzēts, bet strādājošajiem aizliedza nest uz mājām pārtiku no brigādes krogālda. Izņēmums bija vienīgi maize. Vietējie apstākļi un jo īpaši izlaidīgā seksuālā dzīve latviešiem bija nepieņemama: “[..] No sieviešu telpas nāca meičas un sāka pēc kārtas apkalpot visus, kuri tikai vēlējās, un to, kas vēlējās, bija lielākā daļa, ieskaitot večus un pusaudžus. [..] To pašu varēja panākt siena čupā vai vienkārši krūma ēnā. Mums tas bija tik neparasti un pretīgi, bet kur tu dēsies un kādas morāles lasīšana tur neko nelīdzētu.”

Strādādams par vezumnieku, B. Grinbergs centās savākt izbirusus kviešu graudus, lai palīdzētu ģimenei ar uzturu. Viņa sieva līdzīgi rīkojās kartupeļu novākšanas laikā, taču bija jāuzmanās, jo par šādu rīcību draudēja 10 gadu cietumsods. Mātei darbā esot, krievu puisielis iedūra B. Grinberga meitai mugurā nazi. Par laimi, traģēdija nenotika,

taču kolhoza priekšsēdētājs, to uzzinājis, teica: "Это не наши, пусть погибают." ("Tie nav mūsējie, lai iet bojā." – krievu val.)

1941. gada 9. oktobrī B. Grinbergu un citus sādžā esošos latviešu vīriešus apcietināja un aizveda uz cietumu Kanskas tuvumā. Nopratināšanu laikā arestētos sīta: "Uz jautājumu, vai es esmu fašists, atbildēju ar noteiktu NĒ. Pret mani pavērsās pistoles stobrs un drauds, ka par melošanu dabūšot lodi. Uz manu atbildi, ka es nemeloju, viņš pietrūkās kājās, paķēra nūjiņu, pieskrēja pie manis un ne vārda neteicis no visa spēka iezvēla pa muguru starp pleciem. No sāpēm un pārsteiguma nedabūju ne iekliegties – blakus stāvošais sargs mani izgrūda koridorā." Apmēram divas nedēļas B. Grinbergu centās piespiest atzities melīgās apsūdzībās, bet pēc tam ieslodzīto grupu aizveda uz nometni. Brauciens valējā kravas mašīnā bargajā Sibīrijas klimatā bija smags pārbaudījums: "Auksts vējš svilpoja gar ausīm, drīz vien sāka skriet drebuļi pa visu miesu, jo visiem mums apģērbs bija laikam nepiemērots. [...] Gribējās ēst, sals drebināja, sāpēja visi locekļi. Laime, ka bijām tik cieši sablīvēti, viens otru sildījām un tamdēļ nevienu locekli nenosaldējām. [...]"

B. Grinbergs nonāca Krasnojarskas novada "Rešotu" nometnē. Tā bija viena no daudzajām nometnēm, kurās ieslodzīja 1941. gada 14. jūnijā arestētos un no ģimēnēm atšķirtos vīriešus. Apstākļi šajās nometnēs bija nežēlīgi: smags darbs, minimāls uzturs un slimību epidēmijas. Izdzīvot bija gandrīz neiespējami: "[...] No tiem, kurus es pazinu un biju kopā tālākās gaitās, aizgāja bojā no simta 95."

Nometnē valdīja neierobežots kriminālistu terors. Jau pirmajā naktī daudzi tika apzagti un par pretošanos piekauti. Nākamajā dienā latviešus sadalīja divās brigādēs pa 30 cilvēkiem katrā. B. Grinbergu un D. Režniku iecēla par brigadieriem. Iespējams, šis amats B. Grinbergu glāba no nāves, jo brigadierim nebija jāveic visi smagie darbi, taču viņš to ļaunprātīgi neizmantoja un palīdzēja darbos, cik spēja. Latviešu brigādes dzīvoja atsevišķi no citām tautībām. Apģērbs, kā arī matračī un segas gulēšanai netika izsniegti. Strādājot drēbes samirka, kļuva netīras, bet nebija iespēju tās nomainīt un pat kārtīgi izžāvēt. Pirmais upuris B. Grinberga brigādē bija profesors, kādreizējais Saeimas deputāts Pauls Mincs (1868–1941): "Kādu dienu, izejot darbā, viņš mežā nokrita, sāka raustīties un vemt. Tā kā viņam bija apm. 70 gadi, tad man bija bail, ka viņš turpat mežā nomirs, un par viņa saslīmšanu ziņoju sargiem, kuri man īsi un strupi pateica, ka nekāda skāde nebūšot, ja viens liekēdis būšot mazāk. Tā Mincs visu dienu nonika mežā." Profesors nomira pēc dažām dienām.

Sākotnēji ieslodzītie latvieši strādāja pēc labākās sirdsapziņas, jo ticēja, ka uztura un dzīves apstākļu uzlabošana būs atkarīga no izpildītajām darba normām. Diemžēl realitāte bija savādāka: ieslodzītajiem nebija jāizdzīvo. Īpaši novārdzinošs bija meža ciršanas darbs. Neizpildāmo normu dēļ samazinājās pārtikas devas, un daudzi sāka slimot. Viņu vietā brigādē ieskaitīja krievus un lietuviešus, bet vēlāk pārcēla uz kopējo baraku, kur kopā ar politikajiem ieslodzītajiem bija arī kriminālie. "Nepagāja neviena diena, kad kāds nebij vai nu jāatnes vai jāatved zem rokām uz māju. Krievi, kuri bija pratuši sevi kaut kādā ceļā saglabāt, šos novārgušos piekāva pa ceļam līdz nesamaņai – asinis un asaras plūda straumēm. [...]" Medicīnisko palīdzību saņemt praktiski nebija iespējams, jo ārstam, arī ieslodzītajam, nebija medikamentu. Augsta temperatūra bija iemesls īslaicīgai atbrīvošanai no darba, bet termometra trūkums neļāva noteikt pat šo vienīgo diagnozi.

Mirstība strauji pieauga 1941. gada beigās: "No sākuma atļāva gatavot koka kastes – zārkus, kur mirušos ieguldīja tādā apģērbā, kādā viņi bija miruši, bet vēlāk izģērba pilnīgi kailus, piesēja pie kājas birku ar ieslodzītā numuru, iesvieda ragavās, pie

vārtiem visus izskaitīja, iedeva līdz sargus un ieslodzīto kapa rakšanai, aizveda netālu mežmalā un apraka, bet bija arī tādi gadījumi, kad vienkārši aizveda taigā, izmeta no ragavām un brauca mājās. Vēlāk, kad mūs dzina tajā rajonā meža darbos, mums pretim rēgojās galvas kausi un citi izmētāti cilvēku kauli. Kaut kur tālumā gaudoja vilki.”

Vienīgā iespēja izdzīvot nometnes apstākļos bija administrācijas piekukuļošana. B. Grinbergs glāba savu brigādi, regulāri “maksājot” ar mahorkas paciņām, un uzturā bez šķidrās savaļas ķiploku (“čermšas”) zupas parādījās arī biežputra, siļķes, kā arī papildu maizes deva. Sevišķi B. Grinbergs centās palīdzēt vecāka gadagājuma cilvēkiem, “pierakstot” viņiem lielākas padarīto darbu normas. Viens no tiem bija ebreju sociāldemokrātiskās partijas “Bund” biedrs Īzaks Berzs (1886–7).

B. Grinberga atmiņā īpaši bija palicis nometnes punkta “Poimas” zvans – pie šķērskoka piestiprināts dzelzceļa sliedes gabals. Sitieni pa to, tā saucamā “zvanišana”, reglamentēja ieslodzīto dzīvi. Pēc zvana bija jāceļas, jāēd, jādodas uz darbu, bet pēc atgriešanās jāgaida “atļauja” doties pie miera. Zvanu skaņas regulāri bija dzirdamas arī naktīs – sargi šādā veidā centās izvairīties no aizmigšanas. Brigādēm izejot darbā, valdīja absurda atmosfēra: “Pie vārtiem spēlēja akordeons vai arī kādi citi instrumentnieki straujies maršus. Pa starpām aģitatori uzstājās ar dedzīgām runām, kuŗās ziņoja par stāvokli frontē un uzmundrināja, lai strādājot pēc labākās sirdsapziņas un spējām plašās dzimtenes labā. Savas runas nobeidza ar uzsaukumiem “За Родину, за Сталина” [“Par Dzimteni, par Staļinu” – krievu val.], kas mums kori bij jāatkārto.”

1942. gada sākumā (precīzāk nav norādīts) B. Grinbergs smagi saslima ar plaušu karsoni. Slimība izraisīja galvassāpes, sāpes krūtīs, nespēku, murgus un nepatiku pret ēdienu: “Vārdos to grūti izteikt, ko nozīmē pavadīt šādos apstākļos 10 dienas, bet, kad es aizveru acis un stādos priekšā šīs 10 dienas, tad man vēl šodien pārskrien drebuļi pār kauliem un es brīnos, ka esmu palicis dzīvs, jo labvēlīgākus apstākļus nomiršanai grūti stādīties priekšā. Ārsta, speciālista, nebija, bet bija tikai tāds pats ieslodzītais, kuŗš kaut ko saprata ārstniecībā un vairāk viņš neko nezināja palīdzēt, kā iedot kaut kādu dzīvību neapdraudošu kapsulu vai šķidrumu, no kā nekļuva ne labāk, ne sliktāk. [...] Beidzot man kļuva vieglāk. Mitejās lielās galvas sāpes, samazinājās arī sāpes krūtīs. Jutos tikai ļoti noguris.” Darbā B. Grinbergs atgriezās pēc mēneša.

Apmēram 1942. gada vidū daļu ieslodzīto latviešu pārvietoja uz citu nometnes punktu, kur iepriekš bija uzturējušies lietuvieši. No 3 000 cilvēkiem gada laikā dzīvi bija palikuši ap 300... B. Grinbergam kādu laiku izdevās saglabāt brigadieru amatu, taču sekoja atkārtots plaušu karsonis un ilgāka darba nespēja. Šajā laikā viņu glāba agrākais Rīgas apgabaltiesas prokurora palīgs Nikolajs Ripke (1892–1942), iekārtojot darbā par kantoristu palīgu. Pēc atgriešanās darbā B. Grinbergs strādāja lietuviešu brigādē.

1942. gada vidū atsāka ieslodzīto nopratināšanu, ko veica agrākie Latvijas PSR drošības iestāžu darbinieki. Šajā laikā liela daļa 1941. gada 14. jūnijā apcietināto vīriešu jau bija miruši. Oficiālas tiesas nebija, tikai pēc kāda laika bija jāparaksta spriedums. B. Grinbergam PSRS Valsts drošības ministrijas Īpašā apspriede (“Troika”) piesprieda 10 gadus ieslodzījumā: “Kuram nebija labpaticis savlaicīgi nomirt, tas nosēdēja viņam piespiesto sodu un tikai pēc tam nonāca brīvībā, bet apmēram 95% nomira kā nu kuŗš – dažs pēc pusgada, dažs gada, bet dažs termiņa izbeigšanās priekšpēdējā dienā. Uz viņu kapiem lika “vainagus” toreiz un varbūt arī tagad sargu govīs...”

Zāgējot kurināmo materiālu automobiļu gāzģeneratoriem, B. Grinbergs savainoja pirkstu un brūcē iekļuva infekcija. Pēc vairāku dienu mocībām nometnes administrācija viņu aizsūtīja uz slimnīcu, kur tika izdarīta operācija. Sekoja ilgstoša un diezgan primitīva ārstēšana. Pirkstu izdevās saglabāt, lai gan pēc atveseļošanās tas vairs nelocījās.

Apmēram pusgadu B. Grinbergs strādāja t. s. "vieglos darbus" – vāca taigā savvaļas ķiplokus, palīdzēja maizes aprēķinātājam u. tml. "Pēc tam sākās atkal darbi dažādās brigādēs, dažādos darbos, salšana, badošanās, slimošana."

1943. gadā "Rešotos" uzliesmoja caurejas (pelagras) epidēmija, kas paņēma daudzus ieslodzīto dzīvības. Saslimušos ievietoja atsevišķā, nožogotā barakā, taču nekādu medicīnisku palīdzību nesniedza: "Katrs uz šo žogu un baraku skatījās ar bailēm un izmisumu, jo katru nakti no turienes aizveda vai nu aprakt, vai izmest mežā desmitiem liķu un dienā baraku papildināja ar jauniem upuriem." Bojā gājušo vidū bija arī teoloģijas profesors Edgars Rumba. Arī B. Grinbergs saslima un viņu ievietoja "nāvinieku" barakā: "Barakas vidū četri balsta stabi. Pie katra staba paraša, kurai ir gan paredzēts arī vāks, bet tas ir lieks, jo parašas visu laiku ir aizņemtas un pie dažas stāv pat rinda. Gaiss neciešami smirdīgs!!! [...] Lielākā daļa slimnieku sāk uztūkt. [...] Mušu bari lidoja viņiem apkārt un nesa slimības tālāk, bet slimais nomira tikai pēc tam, kad uzpampums apņēma sirdi, ko dažam vajadzēja gaidīt dienām ilgi. Ne jau visi mira uzpampuma dēļ. Lielumlielais vairums nomira vienkārši ķermeņa novārguma (истощение) dēļ – palika kauli un āda, bezspēks, sirds apstājās un viss. Cik daudz tur bija lamu, lāstu, draudu, lūgšanu, žēlabu, arī mīļu vārdu – māmiņ, sieviņ, dēliņ, meitiņ utt. [...]" B. Grinbergs bija gandrīz vai vienīgais, kurš atveseļojās, pateicoties sausiņiem – vienīgajai barībai, kuru organisms ņēma pretī.

Pēc atgriešanās veselība bija stipri iedragāta, un viņu ieskaitīja invalīdu kategorijā. Darbs bija samērā viegls, taču uztura devas – ļoti mazas, tāpēc atkopties bija grūti, un tikai retajiem tas izdevās. Strādāt nespējīgie ieslodzītie no nometnes pazuda: "Teica, ka esot kaut kur speciāls lēģeris tādiem, bet sargu mežonīgā izturēšanās pret viņiem, mūsu, pakalpalicēju, ticību šāda lēģera esamībai stipri mazināja. Negribu melot – šāvienus nedzirdēju, tikai sargi gan atgriezās aizdomīgi isā laikā..." Smags darbs, novārgums, īslaicīga atkopšanās pie vieglākiem darbiem un labāka uztura, un tad atkal atgriešanās pie smagajiem darbiem – tāda bija "Rešotu" nometnes ieslodzīto dzīve līdz termiņa beigām, ja laimējās tās sagaidīt...

Vēl kāda zīmīga vieta šajās atmiņās: neilgi pēc tiesas sprieduma pasludināšanas B. Grinbergs barakā "dzirdēja" balsi, kas teica, ka viņš tikšot atbrīvots 4. jūnijā. Šis datums viņam palika prātā un turpmākajos ieslodzījuma gados apziņa, ka jāsagaida 4. jūnijs, neļāva zaudēt spēkus pat visgrūtākajos brīžos. B. Grinbergu atbrīvoja no ieslodzījuma 1951. gada 4. jūnijā. Apmēram gadu viņš pavadīja speciālajā nometinājumā Novosibirskas apgabalā, bet 1952. gadā saņēma atļauju doties pie ģimenes Kanskas rajonā. Latvijā Grinbergi atgriezās 1957. gada 21. jūnijā.

VI. VĒSTULES, DIENASGRĀMATAS UN LITERĀRI DARBI

1. Annas Kļaviņš dienasgrāmatas fragmenti "Krievi, vācieši un mēs pa vidu" (1945. gada 15. aprīlis – 1946. gada 25. februāris).

legūšanas datums: 2003. gada 11. aprīlis. Dāvinājusi Anna Kļaviņš (1920).

Izmēri: 29,7 x 20,9 cm.

Materiāls: papīrs, mašīnraksts.

Raksturojums: 1944. gada 23. jūlijā sākās Abrenes apriņķa Rugāju pagasta iedzīvotājas Annas Kļaviņš, viņas meitas Anitas, mātes un vīramātes bēgļu gaitas. Vīrs Mārtiņš Kļaviņš (?–1989) bija iesaukts leģionā. Bēgļu ceļš veda no Latgales līdz Cēsu

apriņķim, kur viņām pievienojās vēl citas ģimenes, tad tālāk uz Līgatni, Rīgu, Kalnciemu un Kurzemi. Ceļš bija ļoti grūts, nereti nebija atrodamas naktsmājas, bet, ja salūza rati vai līdzīga nelaime, paligus ne vienmēr izdevās atrast. Visu šo laiku A. Kļaviņš pilnīgi neko nezināja par sava vīra likteni. 1944. gada 24. oktobrī bēgļu kuģis "Lapland", uz kura bija arī A. Kļaviņš ar tuviniekiem, piestāja Gotenhāfenas (tagad Gdiņas) ostā.

Dienasgrāmatu A. Kļaviņš rakstīja, atrazdamās Kirhgrūbenhāgenā (*Kirchgrubenhagen*, Meklenburga, Vācija). Šajā laikā kaujas notika Vācijas teritorijā, un Sarkanā armija tuvojās Berlīnei. Gan vietējie iedzīvotāji, gan bēgļi bija neziņā par nākotni: "15. aprīlī, 1945. gadā. Apklusušas arī valodas par tālāk bēgšanu, jo tā ir neiespējama. Abas frontes vienādi tālu no mums – angļi Ludvigslustē – 80 kilometri, krievi pie Štetiņas – 100 km. [...] Aizvakar, kad Ruzvelts bija miris, bija tāds prieks vāciešos, cits citu apturēja, stāstīja, runāja un priecājās." A. Kļaviņš tobrīd jau zināja, ka viņas vīrs ir dzīvs un atrodas frontē. Tornā viņi pat bija uz īsu brīdi satikušies. Retās saņemtās vēstules deva cerības un iepriecināja, taču sakari drīz pārtrūka: "23. aprīlī. Manu mīļo Mārtiņ! Paši labie gari stāv klāt Tavām vēstulēm! Bet kādēļ Tu nesaņem manējās? Kādēļ Tev jādziļvo šaubās un neziņā? Šorīt visi nervozē, raud. "Ja es to būtu zinājusi, ka tie sātani te atnāks, ne mūžam nebūtu savu zemi atstājusi," saka Sātņiece no Rīgas. [...] Šodien Volkšturmei jāsalasas aizsargāt Varenu pret krieviem. [...] Rungenfeldei iebrauca vīrs no 15. divīzijas. Visi apstājām kā bites ko labu dzirdēt. Nu redzi, 15. divīzija nekur nav aizbraukusi."

1945. gada aprīļa beigās Sarkanā armija uzbruka Kirhgrūbenhāgenai, un lielākā iedzīvotāju daļa pilsētu atstāja. A. Kļaviņš palika padomju okupētajā teritorijā, lai gaidītu vīru, un kļuva par liecinieki sarkanarmiešu teroram pret civiliedzīvotājiem. A. Kļaviņš gandrīz tika nošauta, viņas mātei lauza rokas, lai atņemtu gredzenus, daudzas sievietes izvaroja. Sekoja pašnāvības. Bija cilvēki, kas pēc pārdzīvotā zaudēja prātu. Latviešu bēgļus no sevišķi nežēlīgas izturēšanās glāba krievu valodas prasme. Vēlāk A. Kļaviņš dabūja slaucējas darbu un varēja nedaudz nodrošināt ģimenei iztiku, jo izlaupītajā ciemā trūka pārtikas. "Jūnijā, Jāņu nedēļā. Nezinu ne datumu, ne dienas. Reizēm māc šaubas, bet cerība tomēr, tomēr liek vēl gaidīt. Nākot no darba, pēkšņi spēju ieraudzīt pīpenes, magones. Sirds paliek stiprāka." Ilgu laiku nebija nekādu ziņu par vīru, vienīgi tas, ka viņš atrodas karagūstekņu nometnē Vācijā. 1945. gada septembrī bēgļiem deva pavēli atgriezties mājās, taču tās izpildi stingri nekontrolēja. A. Kļaviņš un citi, kas izlēma palikt Vācijā, vienīgi zaudēja darbu. Tā kā ģimenei jau bija sava govjs, situācija nebija bezcerīga. 1945. gada 6. oktobrī A. Kļaviņš saņēma vēstuli no Latvijas, kas palika bez atbildes, jo sarakste bija aizliegta. Viņa nevarēja sazināties arī ar vīru, jo karagūstekņu nometne atradās angļu sektorā: "10. oktobrī. Jā, laidis gan kas vēstules uz jūsu pusi. Pat gāju putniem tiek virsū šauts, kas varbūt lidos pāri robežai. [...] Mana pasaule jūk. Nākošās dienas būs jaunas, jo sirdī vairs nav cerības. [...] Mārtiņ, es vēl gribētu Tevi redzēt... Mūsu meitenīte, kaut viņa nepieviltos savas mazās sirds lielajās gaidās..."

1945. gada decembrī Berlīnē Kļaviņu ģimenei izdevās nokļūt amerikāņu sektorā. Šis notikums dienasgrāmatā sīkāk nav atspoguļots. Ziemassvētkus A. Kļaviņš sagaidīja brīvībā: "1945. gada Ziemassvētkos Berlīnē, amerikāņu sektorā. Atkal pie cilvēkiem. Mēs esam atmodušies jaunā, citā pasaulē. Kā tas ir noticis, to zina Tas, kas par mums ir bijis nomodā. [...] Kā pa miglu iznirst sarkana, spuraina krieva seja, cauriem zābakiem kājās, plikām, spalvainām krūtīm, netīrām rokām, bet tajās ir šautene... Ļaunas acis un vārdi "Dieva nav". Jānodrebīnās. Cik labi, cik labi, ka tas ir aiz muguras." 1946. gada februārī beidzot tika saņemta ziņa, ka vīrs varēs atgriezties pie ģimenes: "25. februārī.

[..] Anitiņa godīgi aizmīga, lai rītdien dzimšanas diena nepaietu garām. Uz mūsu galdiņa saliku visādas mantiņas. Tur ir vecmāmiņas pirktie zābacīni, pasaka par Ansiti un Grietiņu, mazas mutes armonikas, sarkana cepurīte, krelles, šokolāde no slimās vecmāmiņas un šādi tādi nieciņi. Tevis vēl nav, bet mēs zinām, ka Tu būsi.”

Pēc satikšanās ģimene pārcēlās uz Libeku un strādāja turienes latviešu slimnīcā. Vēlāk izceļoja uz Franciju, kur M. Kļaviņš dabūja darbu Montceau-les-Mines ogļraktuvēs. Kad pagāja līgumā noteiktie darba gadi, Kļaviņu ģimene izlēma palikt turpat, jo ogļračiem bija labas algas un dažādi sociālie atvieglojumi sakarā ar veselībai kaitīgo darbu. Francijā piedzima jaunākie bērni Pēteris un Velta. M. Kļaviņš ogļraktuvēs nostrādāja 17 gadus un mūža beigās slimoja ar silikozi – ogļračiem raksturīgu slimību.

2. Ojāra un Jura Ozoliņu vēstules vecākiem no ieslodzījuma (3).

Iegūšanas datums: 2003. gada 23. aprīlis. Dāvinājis Ojārs Ozoliņš (1929).

Izmēri: 29,1 x 20,1 cm; 20,5 x 28,8 cm; 20,8 x 16 cm.

Materiāls: papīrs, rokraksts.

Raksturojums: sākot ar 1953. gadu, daudzās Padomju Savienības ieslodzījuma vietās uzliesmoja streiki un sacelšanās. Visasāk šie notikumi risinājās Noriļskā (KPSFR), Kengirā, Džezkazganā un Karagandā (Kazahstāna), kā arī Vorkutā (Komi APSR). Ieslodzīto pretošanās neželīgi apspieda, taču tās dēļ nedaudz uzlabojās dzīves apstākļi un tika ierobežota nometņu administrācijas patvaļa. Atsevišķiem ieslodzītajiem samazināja piespriestos soda termiņus vai pat piemēroja amnestiju. Tomēr aktīvākie politiskie ieslodzītie negribēja samierināties ar paveikto un turpināja organizēt nelegālas pretošanās grupas ar mērķi atkārtoti izvērst bruņotu cīņu.

Informāciju par notikumiem un pārmaiņām ieslodzījuma vietās 1955. gadā centās sniegt arī brāļi Juris (1927–1961) un Ojārs Ozoliņi. Vēstulēs dažkārt bija arī slepena, šifrēta informācija. O. Ozoliņš bija iesaistīts pretošanās kustībā, kurai ieslodzītie, pārsvarā ukraiņi un latvieši, bija devuši nosaukumu “Kāvi” (“Сподохи” – krievu val.). Tādēļ piesardzība nebija lieka.

Fragments no J. Ozoliņa 1955. gada 21. februāra vēstules, kas sūtīta no Magadanas apgabala Susumanas rajona: “Pagājušo svētdienu laupītāji taisīja uzlidojumu. Tā nekas, iztaisijām barikādes durvju priekšā. Lai lien, ja dzīvība nav dārga. Izsīta durvis un dāvai šturmet. Bet uzrāvās uz īstiem. Vairāk nebijām kā četri mājā. Viņu bija ap 12 cilvēku. [..] Cits nekas neatlika, kā ņemt cirvjus darbā. Divus sakapājām gabalos kā kotletes. Pārējie lielā panikā sāka atkāpties. Vēl pa ceļam kādi divi dabūja ar cīriem pa galvām. [..] Milicija izteica, ka vajadzējis vēl pārējos apstāt, ka nav vērts ar viņiem krāpēties, vēl kādu izmeklēšanu tur taisīt.” Ar “laupītājiem” domāti 1953. gadā amnestētie kriminālnoziedznieki, kuri tika apbruņoti ar toreizējā PSRS iekšlietu ministra Lavrentija Berijas (1899–1953) gādību, jo viņš bija paredzējis tos izmantot cīņā par varu. Pēc L. Berijas gāšanas bandu atliekas vēl ilgi siroja pa lielāko Sibīrijas daļu.

O. Ozoliņa 1955. gada 21. marta vēstule: “Te ir fronte – īsta aukstā kara fronte un vairāk nekas. [..] Pagājušā vasarā visa Maskavas ministrija bija kājās, kad sākām brēkt par brīvību, brālību un vienlīdzību.” Ar to bija domāts streiks Džezkazganas rūdas raktuļu nometnēs 1954. gada jūnijā un turpmākā ieslodzīto nepadošanās, neraugoties uz neželīgo apspiešanu. Savukārt pozitīvas pārmaiņas ieslodzīto dzīvē Magadanas apgabalā O. Ozoliņš salīdzināja ar ASV pilsoņu karu un indiāņu dumpjiem 19. gadsimtā: “Šodien saņēmu no Jura vēstuli. Viņam tur reizēm iet ne vairs kā Džeka Londona romanos, bet gan kā Main-Rida romanos. [..]”

O. Ozoliņa 1955. gada 30. maija vēstules fragments: "Jā, tā mēs dzīvojam... Katrā ziņā labāk kā pie Jums 1) sabiedrības ziņā 2) sadzīves ziņā; pie mums ja kaujas, tad kaujas ar dažādiem nekārtību cēlājiem 23 reiz pa gadu. Cilvēkus šeit tuvina kopējais ceļš un domas. Un kā nekā tur pie Jums tikai palika sēnālas [...] Likumi kļūst pielāvīgāki, pēc nemieru un streiku kustības nometnēs masveidīgi atbrīvojas ieslodzītie, apstākļi kļūst ciešamāki un daudzējādā ziņā labāki par "brīvo" apstākļiem. [...] Džezkazganās nometnē sodu izcietā dažādu tautību pretošanās kustības cīnītāji un nacionālie partizāni. Tur dominēja nepakļaušanās gars, ar kuru komunistu režīms bija spiests rēķināties, lai novērstu jaunas masveida sacelšanās.

Ozoliņu ģimene atkal satikās Latvijā 1957. gadā.

3. Nacionālā partizāna Friča Grinšteina piezīmju burtnica.

Iegūšanas datums: 2002. gada 25. septembris. Dāvinājusi Rudīte Jēkabsons.

Izmēri: 9,8 x 8,5 cm.

Materiāls: papīrs, rokraksts.

Raksturojums: Fricis Grinšteins (1910–?) bija viens no Jūlija Kalnozola (1903–?) nacionālo partizānu grupas dalībniekiem Talsu apriņķa Strazdes pagastā. Neraugoties uz pastāvīgu izsekošanu un čekistu uzbrukumiem, grupa pastāvēja un aktīvi darbojās līdz 1949. gada rudenim. Pēdējais lielākais uzbrukums bija 1949. gada 26. septembrī, kad partizānu bunkuru aplenca un gandrīz visus tajā esošos cīnītājus iznīcināja. Izdzīvot izdevās F. Grinšteinam, kurš izlikās par mirušo. Pēc tam viņš devās meklēt patvērumu citur, taču pēc nepilniem diviem mēnešiem – 1949. gada 23. novembrī – nodevības dēļ viņu sagūstīja. F. Grinšteinam piesprieda 25 gadus ieslodzījumā.

Pirms aiziešanas no Strazdes pagasta viņš apmeklēja savus atbalstītājus "Upmaļu" mājās. Saimnieces meitai Rudītei Jēkabsonai, kura ne reizi vien bija apgādājusi partizānus ar pārtiku un informāciju, viņš par piemiņu atstāja auduma vairodziņu Latvijas nacionālajās krāsās un mazu piezīmju burtnīcu ar dziesmu un dzejoļu tekstiem. R. Jēkabsons pēc tam vairs F. Grinšteinu nesatika, taču piemiņas lietas glabāja visus turpmākos gadus.

Burtnīcas sākumā F. Grinšteins ierakstījis: "Ko gan nozīmē mūsu dzīve un mūsu griba – laika priekšā." Latvijas vēstures notikumi 20. gadsimtā ne reizi vien pierādījuši šo skumjo patiesību. Tas attiecināms arī uz nacionālo partizānu cīņu un tās nežēlīgo apspiešanu.

Pārsvarā F. Grinšteins pierakstījis dziesmas, kuras Latvijā bija populāras pirms Otrā pasaules kara, kā arī leģionāru dziesmas. Kurzemes partizāniem, kuri lielākoties bija leģiona cīnītāji, šādas dziesmas bija tuvas un pazīstamas. Domājams, ne reizi vien partizāni tās arī dziedāja, svinot kādu priecīgu notikumu, kā arī, lai uzmundrinātu cits citu.

Starp dziesmām atrodami arī dzejoļi un aforismi, piemēram: "Ir jāiztur arī tad, kad nesaskata notikumu jēgu, jo nav citas cilvēka cienīgas dzīves" vai "Tas autors, kuŗa vārds ir Dzīve, ir drūms. Un tomēr ir skaisti dzīvot, ja pietiekami daudz spēka cauri tumšai miglai saskatīt gaismas staru – mērķi."

Nacionālo partizānu tēmas pētniekiem interesanta būtu "Mežinieku himna" ar četriem pantiem un piedziedājumu, kurā katru reizi mainās atsevišķi vārdi. Līdz šim par šādu dziesmu nav bijis nekādas informācijas, lai gan tā būtu jāpiemin līdzās citām nacionālo partizānu dziesmām. Iespējams, kāds Latvijā vēl zina arī "Mežinieku himnas" melodiju...

4. Rīgas Centrālcietumā 1951. gadā iesūtīta zimīte.

legūšanas datums: 2002. gada 12. maijs. Dāvinājis Roberts Pūriņš (1920).

Izmēri: 22,7 x 14,9 cm.

Materiāls: papīrs, iespiedteksts, rokraksts.

Raksturojums: uz nelielas lapas ar virsrakstu "Dziesmas Ev.-lut. baznīcas lekšējās misijas sanāksmei" mazliet trīcošā rokrakstā uzrakstīts: "Robertin Tīci uz Dievu Tēvu, Uz Dievu Dēlu, un Dievu Svēto Garu! Un staiga viņam pakal, viņa pēdās. Tā ir mana sirsniņgākā vēlešanās. To vēlas Tava Māmuliņa no visas sirds priekš sava mīļotā dargā dēliņa un viņa draudziņa."

Šo vēlējumu Emīlija Pūriņa 1951. gadā iesūtīja Rīgas Centrālcietumā savam dēlam Robertam. Viņam tas jau bija otrais arests. Pirmo reizi R. Pūriņu apcietināja 1940. gadā un tiesāja par līdzdalību nelegālā jauniešu organizācijā.

Uz lapas nodrukātas divas dziesmas, kuru saturs aicina pajauties uz Dievu. Viena no tām skan šādi:

"Dievs Tēvs, Tevi lūdzam Palidzi mums mūžam, Spēku izturību dod, Darbam gaišu ceļu rod.

Darba prieku radi Saticībā vadi Piešķir visur svētību Tēvs, ar savu gādību.

Ka ar turpmāk varam Dievs, Tev strādāt godam, Darbus darot nepagurt – Tevi slavēt nepiekust."

Varam tikai iedomāties, ko juta māte, kuras dēlu jau atkal apcietināja svešas varas kalpi. Zinot, ka palīdzēt nav iespējams... Vienīgais, ko viņa spēja tobrīd dēlam dot, bija garīgs stiprinājums un atgādinājums nezaudēt ticību. Bet cilvēkam, kura dzīve strauji un nežēlīgi, pret paša gribu mainās un nākotne ir nezināma, nav svarīgāka atgādinājuma par šo.

A Sampling of Museum Collections and Recent Acquisitions 2002–2003

INESE DREIMANE

A brief look into recent Museum acquisitions introduces the reader to the most interesting and significant items, classifying them thematically. For the first time, printed materials and a diary are included in the sampling. Illustrations show the most noteworthy art objects and photographs. The numerically largest thematic group deals with various documents

The first thematic group presents three objects. The miniature mittens were knitted in Riga Central Prison in 1946 and given as a gift to Mirdza Barbaka. The box with 16 cartridges, hidden in summer 1944 in an apartment in Riga, was found during renovations in 2003. The third object – a handmade aluminium cigarette case depicting a hunting scene and bearing the inscription "Guntim 19 II 53" and several signatures – was presented by fellow inmates to political prisoner Guntis Prieditis in a labour camp in Kazakhstan.

Artist Alfejs Bromulds returned from filtration camp with 127 drawings. Four of the drawings are featured in the illustrations. The artist worked mostly in pencil since paints were hard to come by. In contrast, the textile appliqués by Jānis Ploriņš fashioned in the 1980s are colourful despite the sombre subject matter. In his works he depicts life in exile and commemorates his lost relatives

Among the five sampled documents, the 5 to 11 July 1947 court verdict regarding national partisans and their supporters is of special interest. The document was discovered, like the box of cartridges, during the cleaning of an apartment in Riga. A rare document is the notice issued 21 July 1944 allowing residents to leave Abrene County in advance of the Red Army. An excerpt from student records of the Kazdanga Agricultural Trade School shows that student H. Šenkeviča was expelled 10 August 1948 because she came from a well-off farm family. A Riga guidebook published in 1942 for the use of German soldiers contains directions mainly to Nazi military and civilian agencies, fewer architectural or cultural attractions. To ensure that prisoner Jānis Lūsis would receive a package from home the contents are listed partly in Russian, since the prison guards often did not understand Latvian

A noteworthy photograph taken in July 1941 by Wehrmacht soldier Georg Jozef Gundlach showing members of the Latvian "self-defence" unit bears witness to the events in Latvia in summer 1941 during the change of occupation regimes. A confectionary box in the shape of an airplane, photographed in the 1930s, commemorates the feats of Latvian aviator Herberts Cukurs. No one could predict that later during the Nazi German occupation Cukurs would become a killer of civilians. This thematic group also contains an early 1957 photograph taken in exile, as well as three photographs of Roberts Pūriņš: release from his first detainment in 1945, a second arrest in 1951 and return from a second detainment in 1954.

The memories of Mirdza Krūmiņa are dedicated to her father Jānis Krūmiņš, the leader of the Taurkalne national partisans in Bauska County. The story of the life and activities of the "forest brethren" tells of both heroes and traitors. In 1946, Krūmiņš was critically wounded, died and was secretly buried, but chekists continued to search for him for several years. Benjamiņš Grinbergs' recollections of his deportation 14 June 1941 and of his subsequent imprisonment in "Reshota" camp in the Krasnoyarsk district provide valuable information about the inhuman conditions endured by the deportees and the men who were separated from their families. Most of them perished in the camp from disease and famine. Grinbergs luckily survived.

The last thematic group includes diary excerpts, letters, a notebook and a note smuggled into prison. The diary was written by Anna Kļaviņš during her refugee days in Latvia and Germany 1944–1945. Letters written by brothers Ojārs and Juris Ozoliņš from the Magadan district and Dzhezkazgan recount changes in the lives of detainees after strikes and an uprising in 1953. National partisan Frīcis Grīnšteins of Strazde Township, Talsi County, carried with him a small notebook in which he wrote down poems, aphorisms and many songs. Of interest to researchers would be the Forest Dweller's Anthem with four verses and a refrain in which certain words change with each repetition. The sampling concludes with Emīlija Pūriņa's heartfelt wishes for her son, written on a church song sheet and smuggled into Riga Central Prison in 1951.

Okupācijas muzeja darbs 2003. gadā

VALTERS NOLLENDORFS

Stabilitāte un attīstība ir vārdi, kas vislabāk raksturo Okupācijas muzeju 2003. gadā. Par to liecina gan atskatīšanās uz muzeja pirmajiem desmit gadiem, gan arī laba cerība, ka nākamo piecu gadu laikā muzejs savā paplašinātajā ēkā varētu kļūt par isti modernu pasaules klases muzeju.

Svarīgākie 2003. gada notikumi un sasniegumi.

- Muzejs atzīmēja savu desmit gadu pastāvēšanu 2003. gada 1. jūlijā ar svinīgu Okupācijas muzeja fonda (OMF) padomes sēdi, jubilejas sarīkojumu ar Latvijas Valsts prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas piedalīšanos un svinīgu pieņemšanu.
- Muzejs piedzīvoja lielāko apmeklējumu skaitu vienā dienā un gada laikā. Latviešu leģiona izstādi 2003. gada 16. martā apmeklēja 689 skatītāji. Visā gadā ar muzeja izstādēm iepazinušies 54 828 apmeklētāji, kas ir par 36,5% vairāk nekā iepriekšējā gadā (40 176).
- Latviešu leģiona dibināšanas 60. gadu atceroties, 14. martā atklāta izstāde "Latviešu leģions kara laika acīm". Vēsturnieka Ulda Neiburga un mākslinieces Nilutas Bahmanes veidotā izstāde izpelnījies publikas un mediju uzmanību un atzinību.
- Muzeja krātuve ieguva 1493 Kurta Fridrihsona akvareļus, kas galvenokārt ir mazformāta darbi un darināti izsūtījumā.
- Okupācijas muzeja fonda iniciatīvā ar ziedotāju atbalstu 14. jūnijā pie bijušā Čekas nama atklāta tēlnieka Gļebs Panteļejeva un arhitekta Andra Veidemaņa veidota piemiņas zīme "Melnais sliksnis". Piemiņas zīme izpelnījies augstu māksliniecisku atzinību.

Okupācijas muzeja idejas autors un pirmais OMF padomes priekšsēdis Paulis Lazda saņem Daugavas Vanagu nozīmi zeltā no Daugavas Vanagu Centrālās valdes priekšsēža Jura Augusta muzeja 10 gadu svinīgā sarīkojuma laikā 2003. gada 1. jūlijā. Aizmugurē OMF valdes priekšsēdis Valters Nollendorfs. (OMF foto)

- Muzeja dzīlajā pagrabā teātris TT spēlē Laura Gundara sarakstīto un iestudēto lugu "Pieskaries baltajam lācim". Lugas veidošanā izlietas muzeja krājumos esošās videoliecības un citi materiāli.
- Izglītības programmas četru dienu seminārs skolu brīvlaikā oktobrī ar referātiem par okupācijas laika vēsturi pulcēja 70 dalībniekus, no kuriem vairākums bija skolu jaunatne.
- Lielu atsaucību guva Askolda Sauliša filmas "Keep Smiling!" izrādes muzejā novembrī. Filma stāsta par jaunu cilvēku grupu "Leģenda", kas nodarbojas ar Otrā pasaules kara izrakumiem.
- Muzejam izveidojusies sadarbība ar ārzemju muzejiem un akadēmiskām institūcijām. Muzejs daudzkārt prominenti pieminēts ārzemju preses izdevumos.
- Saeimā iesniegts likumprojekts par Latvijas Okupācijas muzeju, kas paredz, ka muzeja ēku valsts pārņems atkal savā īpašumā, nodos to OMF valdījumā un finansiāli nodrošinās ēkas pārbūvi, īstenojot arhitekta Gunāra Birkerta vīziju.

Muzeja administrācija

Par stabilitāti muzeja darbā liecina vairāki faktori. Tā 2003. gadā muzejs strādāja bez ievērojamām pārmaiņām personālā. Personāla noturība savukārt gādā par labu ilgtermiņa plānošanu un darbu izpildi.

Ar muzeja akreditāciju iegūtā atzišana Latvijas muzeju vidū un desmit gadu atzīmēšana izgaisinājušas pēdējās šaubas par muzeja profesionalitāti un nākotnes izredzēm. Par muzeja nozīmi un vajadzību negatīvi izsakās tikai tie, kas neatzīst Latvijas okupācijas faktu. Muzejs ir nostiprinājis savu vietu Latvijas svarīgāko muzeju saimē, Latvijas sabiedrībā un daudzo ārzemju apmeklētāju vidū.

Muzeja nozīmi apstiprina publiska atzinība muzejam un tā darbiniekiem. Tā 2003. gadā maijā laikraksts "Diena" nominēja muzeja vēsturnieku Uldi Neiburgu savai gada balvai kultūrā. Izglītības programmas vadītāja Ieva Gundare saņēma Kultūras ministrijas prēmiju par pedagoģisko darbu muzejā. Latvijas valsts aizsardzības fonda "Lāčplēsis" goda zīmes saņēma Andrejs Edvīns Feldmanis, Ieva Gundare, Richards Pētersons, Brigita Radziņa un Heinrihs Strods. Valteram Nollendorfam piešķirts LR Saeimas atzinības raksts "par ieguldījumu, veicinot Latvijas integrāciju Eiropas Savienībā" un Portugāles

LR ārlietu ministre Sandra Kalniete un OMF padomes priekšsēdis Egons Piķelis atklāj piemiņas zīmi pie bijušās "Stūra mājas" 2003. gada 14. jūnijā. Pa kreisi – zīmes autors tēlnieks Gļebs Panteļejevs. (OMF foto)

prezidenta Nopelnu ordeņa komandiera tituls. Desmitajā gadadienā muzejs saņēma LR Aizsardzības ministrijas goda rakstu. Muzeja idejas autoram Paulim Lazdam Daugavas Vanagu Centrālā valde piešķīra DV nozīmi zeltā, bet Gundegai Michelei un Valteram Nollendorfam – goda rakstus. Divi muzeja darbinieki pagājušajā gadā bija laikraksta "Diena" "Dienas cilvēki" – Uldis Neiburgs sakarā ar Latviešu leģiona izstādi un Valters Nollendorfs – atzīmējot muzeja desmit gadus.

Par muzeja attīstību liecina pieaugošais apmeklētāju skaits, kas daždien jau sasniedzis muzeja spējas visus uzņemt un labi apkalpot. Ekspozīcijas uzlabošanas un atjaunošanas darbi ir noritējuši nepārtraukti, bet gandrīz nemanāmi muzeja apmeklētājiem. Par attīstību liecina arī reālā iespēja, ka muzejs varēs turpināt darbu tagadējā ēkā – ar nepieciešamo paplašināšanu un pārbūvi. Ir izstrādāts pirmais attīstības plāns jaunai ekspozīcijai pārbūvētajā ēkā.

Attīstību līdz šim kavējusi galvenokārt nenoteiktība par muzeja ēkas nākotni un muzeja telpu šaurība. Ne visiem darbiniekiem ir pastāvīgas darba vietas; tie, kuriem ir, strādā stipri saspiesti, bet citiem darbs jāveic maiņās. Šis grūtības pārvarēt ļauj labā muzeja saimes sadarbība un personāla stabilitāte, kā arī muzeja administrācijas rūpes par darba vietu aprīkojumu ar datoriem, interneta pieslēgumu un izprotošo attieksmi pret muzeja darbinieku vajadzībām.

Muzeja izpilddirektore Gundega Michele 2003. gadā darbojās otru gadu, un viņas darbs uzskatāms par vienu no galvenajiem faktoriem muzeja stabilitātei un attīstībai. Viņas pārraudzībā strādāja administrators Jānis Atis Krūmiņš, kasiere Daina Ozoliņa un grāmatvedis Laimons Žeigurs, grāmatu galda pārzine un Publikāciju programmas administratore Edīte Uztica, sabiedrisko attiecību vadītāja Inese Misāne, bibliotekāre Anta Lapa un sekretāre Maira Andžejevska. Muzeja krātuves vadītājas pienākumus veica Taiga Kokneviča; Video un kinofonofoto krātuvi vadīja Andrejs Edvīns Feldmanis, ekspozīcijas kuratora darbu turpināja veikt vēsturnieks Ojārs Stepens; Izglītības programmas vadītāja bija leva Gundare, Pētniecības programmas – Heinrihs Strods, Piemiņas vietu programmas – Richards Pētersons.

Kopējais darbinieku skaits bija 46 (2002. gadā – 44), no tiem pilnā slodzē 21, daļējā slodzē 25. Aprēķinot pilnas slodzes ekvivalentu, iegūstam 33,1 (31,5). Pieaugums daļēji izskaidrojams ar lielāku muzeja gidu slodzi augošā apmeklētāju skaita dēļ. Lielākais muzeja darbinieku skaits pēc kategorijām ir speciālisti – kopā 22.

Svarīgu darbu muzejā veic arī brīvprātīgie darbinieki, kas nesaņem algu, bet ziedo savu laiku, lai veiktu dažādus pienākumus. To vidū 2003. jāpiemin Ruta Jostsone, leva Sentivani (*Szentivanyi*) un Valters Nollendorfs. ALJAs stipendiāte Patricija Kuglica četras nedēļas bija muzeja gide.

Iespēju robežās muzejs atbalstījis darbinieku tālākizglītošanos un piedalīšanos zinātniskās konferencēs. Baltijas studiju konferencē Turku no 5. līdz 7. jūnijam piedalījās Uldis Neiburgs un Valters Nollendorfs, bet 12. un 13. septembrī 17 muzeja darbinieki iepazinās ar jauno "Okupāciju muzeju" Tallinā.

Sekmīgi izpildījies 2003. gada budžets. Apaļos skaitļos muzeja apgrozījums šajā gadā nedaudz pārsniedzis LVL 220 000 un beidzies ar nelielu deficītu.

Budžeta ienākumu daļa sastāv galvenokārt no ziedotajiem līdzekļiem, mērķa ziedojumiem, valsts piešķirumiem, grāmatu galda un muzeja izdoto grāmatu ienākumiem. Pagājušajā gadā lielākie ienākumu posteņi – atkal apaļos skaitļos – bija pa LVL 60 000 no trim ienākumu avotiem: (1) ziedojumiem, kas saņemti muzejā (ārzemju latviešu individuālie un organizāciju ziedojumi, ziedojumu kaste); (2) ASV Okupācijas muzeja atbalsta grupas piešķirumi; (3) valsts piešķirums. Grāmatu galds un muzeja publikācijas

ieņēmušas LVL 25 000. Mērķa ziedojumos piemiņas zīmei "Melnajam sliekšnim" bija ienākuši nepilni 9000 lati. Jāuzsver, ka ārzemju latviešu individuālie un organizāciju ziedojumi vēl arvien ir pats svarīgākais un neaizstājamākais muzeja ienākumu avots. Diemžēl 2004. gada vajadzībām valsts piešķirums samazinājies uz LVL 22 000, atstājot lielu robu ienākumu daļā.

Izdevumu daļā lielākais postenis ir muzeja administratīvie izdevumi, kas iekļauj operatīvos izdevumus un iepirkumus, kā arī muzeja programmu izdevumus. 2003. gadā tie bija noteikti LVL 147 000 apmērā un izpildījušies par 100%, kas ir muzeja administrācijas labas saimniekošanas rezultāts. Tālāk izdevumos iekļautas vairākas valsts finansētas mērķa programmas – līdzekļi ēkas uzturēšanai, ceļojošās izstādes, līdzekļi diplomātiskā protokola vizītēm – un citas mērķa programmas, kopā ap LVL 60 000. Pagājušā gadā lielākie sevišķie izdevumi bija ēkas jumta seguma atjaunošanai un piemiņas zīmei "Melnais sliekšnis", kas kopā izmaksāja LVL 26 000. Šos izdevumus tikai daļēji, ap LVL 9000, sedza mērķa ziedojumi. Turpretī grāmatu galds un muzeja publikācijas strādājušas ar aptuveni 13 000 latu peļņu, jo izdevumi bijuši tikai ap LVL 12 000.

Muzeja apmeklētāji

Varbūt pats lielākais pārsteigums bija iespaidīgais ekspozīcijas apmeklējumu skaita pieaugums 2003. gadā. Iepriekšējos divos gados tas bija nedaudz pārsniedzis 40 000. Jau 9. novembrī muzejs reģistrēja 50 000. apmeklējumu. Apmeklētājs bija viens no skolēniem Ogres ģimnāzijas 9.b klases skolēnu grupā. Gada beigās pietrūka tikai mazliet vairāk nekā simts, lai sasniegtu 55 000. Šāds skaits jau robežojas ar muzeja spējām visus uzņemt un apkalpot. Taču nezūd ne apmeklētāju interese, nedz arī viņu atzinība muzejam, par ko liecina gan muzeja viesu grāmatas ieraksti, gan sarunas, gan arī aptaujas.

Ineses Misānes Kultūras akadēmijas maģistra darba ietvaros veiktais sistemātiskais pētījums apliecina, ka vairāk nekā 80% no 416, kas izpildīja aptaujas, ir "apmierināti" vai "drīzāk apmierināti" ar pamatekspozīciju, bet tikai ap 4% ir "neapmierināti" vai "drīzāk neapmierināti". Lielais vairākums, 85%, muzeja apmeklētāju ir ārzemnieki, gan ieskaitot ārzemju latviešus. Jāievēro tomēr, ka pētījums veikts mēnešos, kad muzeju samērā maz apmeklē skolas un kad notiek muzeja sarīkojumi, kas piesaista Latvijas apmeklētājus. Tātad visa gada gaitā Latvijas apmeklētāju proporcija varētu būt lielāka, taču pētījums kopumā vedina uz pārdomām par muzeja misiju, it sevišķi attiecībā uz Latvijas sabiedrību.

Aptaujāto ārzemju apmeklētāju vidū lielākais skaits bija no Vācijas, tad sekoja ASV, Lielbritānija un Somija. Vācijas pārsvaru var izskaidrot fakts, ka vispār Rīgas apmeklētāju vidū ir daudz vāciešu, bet jāpārdomā, kāpēc Vācijas apmeklētājiem ir interese par muzeju, kurā skatāma arī nacistiskās Vācijas okupācija un nodarījumi mūsu tautai. Viens iespējams iemesls – vācu tautas pēckara vainas apziņa par tautas vārdā nodarītajiem noziegumiem pret cilvēci nacistu valdīšanas un Otrajā pasaules kara laikā. Vairāk nekā citām tautām vācu tautai bijusi jāuzņemas atbildība par savu pagātni tagadnes un nākotnes vārdā. Tāpēc, iespējams, tieši vāciešiem ir šī interese par 20. gadsimta vēsturi.

Pārsteidz arī lielais aptaujā konstatētais jauno cilvēku skaits apmeklētāju vidū. Ap 70% ir jaunāki par 40 gadiem, bet gandrīz trešdaļa – vecumā starp 17 un 25 gadiem. Divas trešdaļas apmeklētāju ir ar augstāko izglītību. Tāpēc var secināt, ka muzejs efektīvi sasniedz ārzemju apmeklētājus, kuri jau tuvākajos gados būs liela ietekme sabiedriskās domas veicināšanā un kuri izprot nepieciešamību apzināt un apzināties vēstures nozīmi tagadnes procesos.

Ja novērojumi neviļ, Latvijas apmeklētāju vairākumu neveido minētā jauno cilvēku grupa. Daudzi regulāri muzeja viesi ir tie, kuri paši pārdzīvojuši padomju apspiešanu un vardarbību un muzeju pieņēmuši par vietu, kur tā pieminēta. Tāpat muzeja apmeklētāju vidū ir daudzi ārzemju latvieši, to vidū muzeja ilggadīgie atbalstītāji, kuriem rūp pagātnes nodarījumu un vēstures faktu izgaismošana vēsturiskās taisnības vārdā. Muzeja izglītības darbs muzejam piesaista arī daudzas skolu grupas. Bet Latvijas jaunieši nešķiet muzeja cītīgāko apmeklētāju vidū. Iespējams, ka viņi vēl nav apzinājušies to, kas šķiet skaidrs viņu vienaudžiem citās pasaules zemēs. Varbūt arī viņi ir pārāk aizņemti, domājot un gādājot par nākotni, lai veltītu laiku nesenās pagātnes apzināšanai un izpratnes veidošanai.

Taču cerīgas šķiet dažas muzeja iniciatīvas 2003. gadā, kas liek domāt, ka jaunus Latvijas cilvēkus ir iespējams piesaistīt un varbūt pat saistīt. Askolda Sauliņa filmas "Keep Smiling!" seansi vairākus vakarus piepildīja muzeja ekspozīciju zāles priekštelpu, galvenokārt – ar jauniem skatītājiem. Izglītības programmas sarīkotais vairāku dienu seminārs skolu brīvlaikā pārsteidza ar lielo jauniešu skaitu, kuri brīvprātīgi noklausījās 15 lektoru sniegtās 17 lekcijas. Tāpēc varbūt būtu nepieciešams veikt socioloģiskus pētījumus par Latvijas jaunās paaudzes uzskatiem iepreti nesenajai pagātnēi un veikt muzeja Latvijas apmeklētāju izpēti, lai uzzinātu, kādas programmas viņiem šķiet interesantas un noderīgas.

Te būtu ierādāma vieta arī jautājumam par muzeja lomu t. s. sabiedrības integrācijā. Lai gan skolotāju semināros piedalās skolotāji un muzeju apmeklē skolēnu grupas no skolām ar krievu mācības valodu, nešķiet, ka tie veidotu proporcionālu daļu no skolotāju un skolēnu kopskaita. Tas pats attiecināms uz muzeja ceļojošo izstādi Latvijā, kā arī pārējo sabiedrības nelatviešu daļu. Kā daudzkārt uzsvērts, Latvijā pastāv divas informācijas telpas – latviskā un krieviskā. Nebūs nepareizi to pašu attiecināt uz vēsturiskās apziņas telpām, kas vismaz daļai Latvijas krievu tautības iedzīvotāju un informācijas līdzekļu ne bez Maskavas uzmundrinājuma vēl arvien ir komunistiskās vēstures mitoloģijas telpa, tikai tagad ar apzīmētāju – Krievijas. Par to ar visu pieklājīgo piesardzību

Diskusija "Latvijas vēsture masu medijos: pretrunas un risinājumi" 2003. gada 20. oktobri. No kreisās muzeja vēsturnieks Uldis Neiburgs, Ārlietu ministrijas valsts sekretāra vietnieks Atis Teikmanis, Saeimas deputāts Nikolajs Kabanovs ("Vesti Segodņa"), Pauls Raudseps (daļēji aizsegts – "Diena"), diskusijas vadītājs Ainārs Dimants (Vidzemes Augstskola), Voldemārs Krustiņš ("Lauku Avīze"), Dainis Lemešonoks ("Neatkarīgā Rita Avīze"), Leonids Fedosejevs ("Čas"). (OMF foto)

liecināja muzeja rīkotā publiskā žurnālistu debate ar laikraksta "Čas" un "Vesti Segodņa" piedalīšanos novembrī. Ievērojot, ka arī šī ir okupācijas seku izraisīta problēma, vajadzētu veikt socioloģisku pētījumu, kas varētu noteikt tās izmērus un ieteikt veidus problēmas risināšanai.

Oficiālo delegāciju skaits 2003. bija mazāks nekā gadu iepriekš – 30, to vidū Horvātijas prezidents Stepans Mesičs (*Stjepan Mesič*), Portugāles prezidents Žoržs Sampaio (*Jorge Sampaio*) ar kundzi, Mongolijas prezidents Natsags Bagabandi (*Natsag Bagabandi*) ar kundzi, NATO Parlamentārās asamblejas prezidents, ASV Kongresa loceklis, Daglass Beroiters (*Douglas Bereuter*), Kanādas parlamenta apakšpalātas spikers Pīters Millikens (*Peter Milliken*), Nīderlandes ārlietu ministrs Jāps de Hops Shefers (*Jaap de Hoop Sheffer*), kurš ar 1. janvāri kļuva par jauno NATO ģenerālsekretāru. Tai pašā laikā stipri augusi žurnālistu interese par muzeju. Muzejs pieminēts daudzos rakstos, radio un TV intervijās, bet sevišķi jāuzsver ceļojošā žurnālista Eliota Hestera (*Elliott Hester*) ilustrētais raksts, kas parādījās vairākos ietekmīgos ASV laikrakstos – "The New York Times", "Chicago Herald Tribune", "Washington Post", "Miami Herald" un citos. Par okupācijas tēmām ar muzeju regulāri konsultējas daudzi ārzemju žurnālisti.

Par spīti ierobežotajām iespējām, muzeja telpās un ap muzeju norit arī dzīva publisko sarīkojumu programma. 2003. gadā notikuši 19 šādi sarīkojumi, neskaitot Izglītības programmas lekciju sēriju oktobrī un citu organizāciju rīkotos, kam muzejs atvēlējis savas telpas. Muzeja darbiniekiem arvien vairāk pieprasa konsultācijas par okupācijas laika jautājumiem. 2003. gadā muzejā savu sēdi rīkoja LR Saeimas Ārlietu komisija. Tāpēc pie izstāžu 54 828 apmeklējumu skaita jāpieskaita arī 2997 apmeklētāji, kas muzejā ieradusies citā nolūkā, tātad kopā apaļos skaitļos vismaz 58 000, jo ne visus vienmēr izdodas reģistrēt. Te nav iekļauti tie, kas iepazinušies ar muzeja ceļojošajām izstādēm Latvijā un ārzemēs. Latvijas ceļojošā izstāde apmeklējusi 34 vietas Latvijā un vienu Lietuvā. Ar to nodarbojušies un iepazinušies ap 5000 skolēnu, skolotāju un interesentu. Starptautiskā ceļojošā izstāde izstādīta 11 vietās Lielbritānijā, vienā Francijā, vienā – ASV un arī Jelgavā. Ja rēķinām, ka katrā no šīm 14 vietām apmeklētāju skaits varētu būt ap 500, tad kopā sanāk ap 7000. Nebūs pārspīlēti teikts, ka ar muzeju, tā ekspozīcijām un izstādēm 2003. gadā iepazinušies ap 70 000 cilvēku.

Portugāles prezidents Žoržs Sampaio (*Jorge Sampaio*) ar kundzi apmeklē Okupācijas muzeju 2003. gada 13. maijā. Vada OMF valdes priekšsēdis Valters Nollendorfs. (OMF foto)

Muzeja ekspozīcija un izstādes

Lielākā daļa muzeja apmeklētāju nāk uz muzeju, lai iepazītos ar Latvijas okupācijas vēsturi, kas skatāma pamatekspozīcijā. To papildina tematiskas izstādes un mazākas izstādes muzeja vestibīlā, kā arī t. s. "mēneša priekšmeti", kas iepazīstina ar muzeja jaunieguvumiem.

Tā kā vecākās muzeja pamatekspozīcijas daļas ir jau desmit gadus vecas, pirms pāris gadiem sākās nepieciešamie uzlabošanas un atjaunošanas darbi, gan saglabājot veco un efektīvo iekārtojumu. Pagājušajā gadā beidzās svarīgākie pamatekspozīcijas uzlabošanas un papildināšanas darbi. Tagad visu stendu teksti lasāmi visās četrās

Okupācijas muzeja vēsturnieks Uldis Neiburgs atklāj tematisko izstādi "Latviešu leģions kara laika acīm" 2003. gada 14. martā.
(OMF foto)

muzeja valodās. Ar Beļģijas Franču kopienas gādību tie arī pieejami franču valodā. Stendu fotogrāfijas, dokumenti un kartes anotēti uz stendiem. Stendu un vitrīnu priekšmeti sanumurēti katram stendam atsevišķi. Vairākos stendos mainīti eksponāti.

Nākamā gada plāns paredz uzlabot nacistiskās Vācijas okupācijas laika stendus. Sagaidot, ka nākamā piecu gadu laikā varēs īstenoties muzeja ēkas paplašināšanas un pārbūves iecere, šogad sāksies arī plānošanas darbi ekspozīcijas pārveidošanai. Tajā daudz lielāka loma būs modernajām tehnoloģijām.

Nelielajā izstāžu zāles nišā, ko muzejs atbrīvojis tematiskām izstādēm, 2003. gadā tika iekārtotas divas izstādes:

- "Latviešu leģions kara laika acīm". Autors – vēsturnieks Uldis Neiburgs, māksliniece – Niluta Bahmane. Bez Okupācijas muzeja krājumiem iz-

mantoti materiāli no Latvijas Fotogrāfijas muzeja, Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeja, Bauskas Novadpētniecības un mākslas muzeja, Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas, Latvijas Nacionālās bibliotēkas, Latvijas Valsts vēstures arhīva un meklēšanas vienības "Legenda". Izstādi atklāja 14. martā, un tā bija apskatāma līdz novembrim.

- "Krasnojarskas novads. Ustijeņiseja. Ziemeļu platums 70°, austrumu garums 83°. 1941. gadā deportētā Jāņa Kauliņa fotogrāfijas". Izstādi atklāja novembrī; tā būs vēl skatāma līdz 2004. gada martam. Autors – muzeja Foto negatīvu krātuves vadītājs Kārlis Briedis; iekārtotāja – Niluta Bahmane.

Vestibilā 2003. gadā bija skatāmas piecas izstādes:

- "Latvijas Okupācijas muzejs bērnu zīmējumos" bija saglabāts janvārī no 2002. gada.
- "Personu apliecinoši dokumenti", arī no 2002. gada, vēl bija skatāmi janvārī un februārī. Izstāde ceļoja tālāk uz Skrundas Novadpētniecības muzeju.
- "Nikolaja Malcenieka akvareļi" bija skatāmi februārī un martā. Iekārtotāji – muzeja kurators Ojārs Stepens un māksliniece Niluta Bahmane. Nikolaju Malcenieku deportēja otrās padomju okupācijas laikā. Akvareļi no Zentas Vīlsones privātkolekcijas.
- "Okupācijas muzeja desmit gadi" bija izstādīti jūlijā un augustā. Tajā izmantotas fotogrāfijas no muzeja krājumiem, kā arī muzeja darbinieku un atbalstītāju kolekcijām. Iekārtotāja – Niluta Bahmane.
- "Karš. Neizraudātās asaras" bija Šveices fotogrāfa Kurta Sautera ceļojošā izstāde par pilsoņu karu Dienvidslāvijā 1992–1999.

Vestibilā bija arī izstādīti seši "mēneša priekšmeti":

- Aprīlī – 1940. gadā P. Mantnieka apgādā izdotā Eiropas karte, kurā redzamas izmaiņas Eiropas valstu robežās Otrā pasaules kara sākumā.
- Maijā – Sarkanās armijas Otrā pasaules kara dalībnieku apbalvojumi 1945–1995.
- Jūnijā – izsūtījumā un ieslodzījumā gatavoti rokdarbi.
- Jūlijā – materiāli par dziesmu svētkiem Latvijā padomju okupācijas laikā.
- Augustā – "Baltijas ceļš" 1989–1991.

Muzeja krātuves

Galvenā krātuve. Pats lielākais un svarīgākais notikums bija mākslinieka Kurta Fridrihsona izsūtījumā radīto akvareļu kolekcijas nonākšana muzeja īpašumā. Šie 1493 mazformāta akvareļi un skices tiek zinātniski izvērtēti un apstrādāti. Iecerēts 2005. gadā rīkot plašu Kurta Fridrihsona izstādi.

Nozīmīgu krājumu muzejam nodeva arī īpašo uzdevumu ministrs integrācijas lietās Nils Muižnieks – savu Atmosdas laika preses arhīvu ar daudziem reti materiāliem.

Muzeja krājums, kas sastāv no atmiņu pierakstiem un ierakstiem, vēstulēm, dokumentiem, fotogrāfijām, mākslas darbiem, priekšmetiem un citiem materiāliem, veido pamatu ekspozīcijai un izstādēm. Tas kalpo pētniecībai, izglītības darbam, publikācijām un citām vajadzībām. 2003. gadā pamatekspozīcijā izvietoto krājuma vienību skaits bija 700, bet 322 vienības bija izstādītas tematiskajās un vestibila izstādēs vai kā "mēneša priekšmeti". Lai gan vairākums leģiona izstādes materiālu nāca no citiem krājumiem, 113 bija Okupācijas muzeja krājuma materiāli. Iespaidīgs ir krājuma izmantojums pētniecībai – 2003. gadā 1332 vienības. Dramaturgs un režisors Lauris Gundars min, ka viņš savai lugai "Pieskaries baltajam lācim" plaši izmantojis tieši muzeja krājumos esošos materiālus, it īpaši videoliecības.

2003. gada beigās krājuma vienību skaits bija 29 598, t. i., gandrīz 30 000. Gada laikā krājums papildinājies ar 1627 iepirkām un 4332 dāvinātām vienībām, kopā 5959, t. i., gandrīz 6000.

Lai krājumu darītu pieejamu un pārskatāmu, kā arī lai publikai un pētniekiem palīdzētu orientēties krājumā atrodamo materiālu saturā, muzejs veido divas datorizētas datu bāzes: "Krājuma katalogu" un "Krātuves datu bāzi". Katalogam, par ko rūpējas vēsturniece Aija Ventaskraste, ir divas daļas: pirmā – krājuma inventarizēšana un otrā – krājuma izmantošana. Inventarizēšana apraksta krājuma materiālus, bet izmantošana palīdz tos darīt pieejamus pētniecībai, statistikai un citām vajadzībām. Krātuves datu bāze, ko veido Evita Rukke, ir jaudīga programma, kas galvenokārt paredzēta kā sistematizēts informācijas kopums par okupācijas laika upuriem un represētajiem, kas ļauj meklēt, iegūt un izvērtēt krājumā pieejamo informāciju. Ir iespējama datu atlase, vadoties no vairāk nekā 20 pazīmēm vai to kombinācijām. Tā, piemēram, iespējams atrast visas fotogrāfijas no kādas konkrētas vietas vai atrast personas, kuras vienā

Īpašo uzdevumu ministrs sabiedrības integrācijas lietās Nils Muižnieks nodod savu Atmosdas laika materiālu krājumu Okupācijas muzejam 2003. gada 23. oktobrī.
(OMF foto)

laika posmā atradušās vienā nometnē. Datu ievadišana ir darbietilpīgs darbs, bet jau tagad tajā ievadīta informācija par vairāk nekā 9500 vienībām ar apmēram 30 000 personu vārdiem.

Lai gan muzeja krātuve strādā atstātā no galvenās ekspozīciju zāles un muzeja izstāžu apmeklētājiem, tā pilda svarīgu sabiedrisku funkciju. Krātuvi 2003. gadā apmeklējuši 805 cilvēki, gan nolūkā muzejam nodot materiālus, gan konsultēties, gan arī meklēt tuviniekus. Pagājušajā gadā 104 cilvēki meklējuši tuviniekus. Krātuves darbinieki ir arī pieprasīti intervijām un piedalās zinātniskās konferencēs.

Video un kinofonofoto krātuve ir viena no svarīgākajām muzejā, jo video formātā saglabā arī cilvēka attēlu, kas liecina par savu pieredzi okupācijas laikā. Krātuves darbs ir sevišķi svarīgs un neatliekams tāpēc, ka okupācijas sākuma gadu liecinieki noveco, viņu atmiņa izbāl un viņi, pa vienam vien, atstāj šo pasauli. 2003. gadā videoliecību krājums pieaudzis par 163 un sasniedzis kopskaitu 786. Krājums izmantots gan Latvijas Televīzijā, gan pētniecībai, gan skolu un augstskolu darbam. Lauris Gundars savas lugas vajadzībām izmantojis 23 muzeja videoliecības. Krājuma vērtība no gada uz gadu var tikai augt.

Krātuves darbinieki ieskaņo arī reportāžas par muzeja un citiem svarīgiem ar okupācijas tēmu saistītiem notikumiem Latvijā. Pagājušajā gadā klāt nākušas 8 reportāžas, un to kopējais skaits sasniedzis 150. Krātuves darbinieki Andrejs Edvins Feldmanis un Lelde Ozola-Neimane arī piedalījušies konferencēs un snieguši referātus skolām un organizācijām.

Fotogrāfiju krājums papildinājies par 1020 vienībām pamatkrājumā (oriģināli materiāli) un 453 vienībām palīgkrājumā (citi materiāli). Kopā krājumā ir vairāk nekā 18 000 vienības. Turpinās krājuma iekļaušana krājuma katalogā.

Muzeja programmas

Izglītības programma. Īstenībā viss muzejs ir veltīts izglītībai. Tāpēc nav pārspīlēti teikt, ka Izglītības programma ir viena no svarīgākajām un dinamiskākajām muzeja programmām, kuras galvenais mērķis ir strādāt ar Latvijas skolām un skolotājiem. Programmas vadītājas levas Gundares apbalvojums, ko Kultūras ministrija viņai piešķir par izcilu muzejpedagoģisko darbu, ir atzinība visai programmai. Ja nebūtu Izglītības programmas, 2003. gada apmeklētāju analīze norādītu uz vēl zemāku Latvijas apmeklētāju skaitu.

Pats interesantākais jaunais pasākums Danutes Dūras vadībā bija Izglītības programmas organizētā lekciju sērija skolu brīvdienās – no 20. līdz 23. oktobrim. Tajā ar lielu interesi piedalījās 70 klausītāju, taču pieprasītāju bija daudz vairāk. Pārsteidza fakts, ka klausītāju vidū bija daudz jaunu cilvēku – skolēni un studenti. No pirmdienas līdz ceturtdienai viņi noklausījās 15 referentu sniegtās 17 lekcijas. Šāda intensīva referātu sērija dod padziļinātu ieskatu okupācijas laika vēsturē, ko nespēj sniegt muzeja apmeklējums.

Ceļojošā izstāde turpināja ceļojumu pa Latvijas skolām Imeldas Mūrnieces vadībā. Tā saistīta ar metodoloģisku skolotāju semināru, lai iepazīstinātu skolotājus ar dažādām interaktīvām pieejām ceļojošās izstādes izlietošanai mācībās. Ceļojošās izstādes divi komplekti izstādīti 34 vietās Latvijā un vienā – Lietuvā. Aptuvenais individuālo apmeklējumu skaits – 5000.

Turpinājusies arī skolu grupu nodarbības muzejā ar 180 grupām un 3624 audzēkņiem. Nodarbībās par specifiskām tēmām piedalījušās 84 grupas. Vispopulārākā tēma

Izglītības programmas lekciju sērija muzejā 2003. gada 20.–23. oktobri. Pie pulsts Satversmes aizsardzības biroja Totalitāro noziegumu seku dokumentēšanas centra pētnieks Ritvars Jansons. (OM foto)

ir "Deportācijas" ar 64 grupu nodarbībām. Sakarā ar Latviešu leģiona izstādi notikušas 9 grupu nodarbības par šo tēmu. Par apmeklētāko mēnesi kļuvis novembris ar 1094 skolēniem 54 grupās. Te nav iekļautas grupas, ko aprūpē pašu skolotāji.

Gada laikā notikuši 17 skolotāju semināri, no tiem trīs ārpus muzeja – Cēsīs, Limbažos un Saldū. Izveidoti divi jauni semināri: "Latviešu leģions" un "Skolēnu pētnieciskie darbi vēsturē". Pētnieciskie darbi bijuši arī divu konkursu mērķis par tēmām "Deportācijas mūsu pagastā" un "Kolektīvizācija mūsu pagastā".

Noritējuši darbi, lai sagatavotu mācību materiālu komplektu par komunismu. Tam daļējs finansējums saņemts no Latviešu Nacionālās Padomes Lielbritānijā un Anglijas Latviešu Izglītības Fonda.

Izglītības programma bijusi arī atbildīga par muzeja gidu izglītošanu – gan visas muzeja tematikas apjomā, gan arī par specifiskām tēmām.

Pētniecības programma. Pētniecības programmas ziņojums OMF padomei par 2003. gadu ietverts 13 punktos, kas kalpo par pamatu šim aprakstam. Galvenais secinājums – muzeja darbinieki ir aktīvi dalībnieki Latvijas okupācijas laika vēstures apzināšanā un vēsturiskās apziņas veidošanā.

Lielākais Pētniecības programmas darbs saistīts ar zinātnisko Gadagrāmatu, kuras ceturtais sējums parādījās 25. martā 439 lappušu apjomā; tās tematiskais nosaukums "Varas patvaļa". Ar Gadagrāmatu saistīts arī zinātniskais, izvērtēšanas un redakcionālais darbs, kas noritējis visa gada gaitā un kā rezultāti redzami šajā izdevumā. Tā recenzēti un rediģēti vairāk nekā 40 manuskripti, vākti materiāli arhīvos Latvijā, Krievijā un Zviedrijā (Heinrihs Strods un Uldis Neiburgs).

Pētniecības programmas vadītājs, Gadagrāmatas sastādītājs un zinātniskais redaktors Heinrihs Strods 2002. gada Gadagrāmatas prezentācijā 2003. gada 25. martā. (OMF foto)

Tēlnieks Glebs Pantelejevs "Melnā sliekšņa" tapšanas laikā 2003. gada 5. jūnijā. (OMF foto)

Pētniecības programma muzejā organizējusi 8 seminārus un divus publiskus sarīkojumus: "Pretpadomju anekdotes", kas atbalsojās BBC ziņās, kā arī paneldiskusija "Latvijas vēsture masu medijos: pretrunas un risinājumi", kurā bija arī iesaistīti Latvijas krievvalodīgās preses pārstāvji.

Heinrihs Strods, Uldis Neiburgs un Valters Nollendorfs nolasījuši 8 referātus starptautiskās zinātniskās konferencēs un publicējuši 10 zinātniskus rakstus. Strods un Nollendorfs turpinājuši darbu Latvijas Vēsturnieku komisijā.

Sevišķi nozīmīgs bijis arī darbs sabiedrībā. It sevišķi aktīvi bijuši Heinrihs Strods un Uldis Neiburgs ar 27 populārzinātniskiem rakstiem. Strods, Neiburgs un Nollendorfs snieguši konsultācijas vairāk nekā 200 personām un snieguši 31 interviju radio, televīzijai un preseī, kā arī vairāk nekā 24 referātus dažādām organizācijām.

Sakarā ar Latvijas pievienošanos Eiropas Savienībai sākušas attīstīties starptautiskas iespējas pētījumu koordinācijai un finansējumam. Tā 24. un 25. oktobrī muzejs uzņēma Bolcmaņa kara seku pētniecības institūta (*Boltzmann Institut fuer Kriegsfolgen-Forschung*) vadītājus no Grācas Austrijā, kas organizē plašu pētniecības projektu par pretošanos padomju varai pēc Otrā pasaules kara un kuram savus pētījumu pieteikumus iesniedza arī muzeja darbinieki. Projekta izdošanās gan vēl atkarīga no ES finansējuma.

Piemiņas vietu programmas lielais sasniegums 2003. gadā bija tēlnieka Gleba Pantelejeva veidotā un arhitekta Andra Veidemaņa iekārtotā piemiņas zīme pie bijušā Čekas nama, ko atklāja LR ārlietu ministre Sandra Kalniete un OMF padomes priekšsēdis Egons Piķelis.

Turpinās piemiņas vietu apzināšana un datu bāzes papildināšana, piedaloties brīvprātīgiem palīgiem no Latvijas skolām un trimdas latviešu vidus.

Programmas vadītājs Richards Pētersons piedalījies konferencēs un sniedzis intervijas par piemiņas vietu tēmu.

Sabiedriskās attiecības. Dzejnieces Andas Līces redakcijā 2003. gadā iznāca divi Okupācijas muzeja Apkārtraksta numuri. Iespaidīgs ir Andas Līces presē publicēto rakstu saraksts – 65 raksti, daudzi no tiem par muzeju vai par muzejam tuvām tēmām.

Par Latviešu leģiona izstādi un masu mediju diskusiju muzejā publicēti Ulda Neiburga raksti Latvijas Muzeju asociācijas "Muzeju Vēstnesī".

Sabiedrisko attiecību koordinatore Inese Misāne savukārt rūpējusies, lai ziņu aģentūras un masu mediji, ieskaitot ārzemju latviešu presi, būtu regulāri informēti par notikumiem muzejā. Informācija par muzeju ievietota galvenajos tūrisma katalogos, laikrakstos un izziņas līdzekļos. Muzeja reklāmas kartītes izvietotas informācijas stendos vietās, kur daudz tūristu. Sagatavotas jaunas informatīvās lapas par muzeju četrās valodās. Muzejs sevi reklamē arī ar muzeja pildspalvām, grāmatu maisiņiem un kabatas kalendāriem. Muzeja mājaslapa ir pieejama internetā ar saitēm daudzās citās mājaslapās.

Ārzemju preses izdevumos, radio un televīzijas raidījumos informācija par muzeju parādās itin bieži. Var secināt, ka muzeja ārzemju apmeklētāju skaita pieaugums ir daļēji sakarā ar informācijas pieejamību un pozitīvajām atsauksmēm.

Grāmatu galds un publikācijas. Aizgājušajā gadā grāmatu galds un Publikāciju programma darbojusies stabili, ziņo grāmatu galda vadītāja un Publikāciju programmas lietvede Edīte Uztica.

Grāmatu galda ieņēmumi bija LVL 12 111; peļņa – LVL 3295. Grāmatu galdā 2003. gadā bija pērkamas 158 dažādas grāmatas. Lielākais nosaukumu skaits ir latviešu valodā, bet pērkamas arī grāmatas angļu, krievu, vācu, franču un japāņu valodā, kā arī video materiāli, kompaktdiski, foto albumi un citi materiāli.

Publikāciju programma 2003. gadā izdevusi muzeja Gadagrāmatu un rūpējusies par divu Apkārtrakstu iespiešanu. Sagatavošanā 24–30 lappušu ilustrētas brošūras par muzeja darbu latviešu un angļu valodā, kā arī grāmatas "Ar bērna acīm" jauns paplašināts izdevums.

Muzeja ēka un nākotnes izredzes

Pagājušais gads bijis pirmais kopš 1998. gada, kad pozitīvi sācis risināties muzeja ēkas un līdz ar to paša muzeja nākotnes jautājums. Toreiz valsts ēku bez atlīdzības nodeva Rīgas domei, kas 1999. gadā lēma to nojaukt, atrodot muzejam citas piemērotas telpas. 2001. gadā, domes sastāvam mainoties, ēkas nojaukšanu gan nolēma atlikt, bet palika nedrošība par tās tālāko likteni. Neko labu nesolīja ēkas apsaimniekotājas – Rīgas domes SIA "Rīgas nami" – piedāvājumi ēku nomāt, kas likās rakstīti, lai tos noraidītu. Tie, piemēram, paredzēja līguma termiņu ne ilgāku par gadu... OMF padome nolēma tos nepieņemt, bet vienojās saglabāt ēku kā muzeja pastāvīgās mājas, to paplašinot un pārbūvējot pēc arhitekta Gunāra Birkerta dāvinātās vīzijas.

Sarunas ar Rīgas domes priekšsēdētāja Gundara Bojāra pārstāvi Igoru Grauru, kas sākās 2002. gadā, noveda pie domes lēmuma 2003. gada vasarā ēku piedāvāt atpakaļ valstij, to mainot pret kādu citu nekustamu īpašumu. Valsts, respektīvi, Kultūras ministrija izteica gatavību ēku pārņemt savā valdījumā. Gada beigās LR Saeimā nonāca likumprojekts, kas paredz

- ēku pārņemt valsts īpašumā;
- ēku bez atlīdzības nodot OMF valdījumā;
- ēku pārbūvēt un tai celt piebūvi pēc arhitekta Birkerta ieceres;
- projektam izveidot pārraudzības padomi un gādāt finansējumu.

2003. gada beigās likumprojekts bija nodots Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijai un Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisijai. Sarunas par ēkas un citu nekustamu īpašumu maiņu starp valdību un domi vēl nebija sākušās. Lai gan Valsts nekustamo īpašumu aģentūra bija uzskatījusi, ka valstij muzeja ēka jāsaņem atpakaļ bez kompensācijas,

jācer, ka 2004. gadā būs atrasti nepieciešamie kompromisi, muzeja ēkas piebūvei un pārbūvei nepieciešamie līdzekļi un to visu apzīmogos Saeimas "Likums par Okupācijas muzeju". Cerības ir, jo Saeimas balsojums par likumprojekta pieņemšanu 1. lasījumā bija 69 par.

Okupācijas muzeja fonds

Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds – tāds ir tā pilnais nosaukums – ir Latvijā reģistrēts atklāts sabiedriskais fonds, kas ir Latvijas Okupācijas muzeja juridiskais īpašnieks. Fondu pārvalda padome, kura nosaka muzeja darbības virzienus, apstiprina darba plānus, budžetu un vadošos muzeja darbiniekus. 2002. gadā padome apstiprināja "Okupācijas muzeja nolikumu", kas nosaka muzeja misiju, mērķus, uzdevumus un struktūru. Viens no fonda galvenajiem uzdevumiem ir rūpēties par muzeja darba nodrošinājumu, ieskaitot līdzekļu sagādi muzeja darbam.

Pagājušais gads bija pēdējais, kad OMF padomē nepārtraukti darbojās padomes locekļi no agrajiem OMF pastāvēšanas gadiem. Jaunajos statūtos, ko apstiprināja 1998. gadā, noteikts, ka padomes locekli var ievēlēt divreiz uz trim gadiem. Pēc tam obligāti viens gads jāpavada ārpusē. Vienīgi bijušie padomes priekšsēži darbojas padomē uz mūžu. Tāpēc pēdējo gadu laikā notikusi pakāpeniska jaunu padomes locekļu ienākšana padomes darbā, lai gan dažs labs bijušais padomes loceklis pēc obligātā gada ārpusē kandidē atkārtoti.

Padomes sastāvā 2003. gadā bija 27 locekļi: Daina Albertiņa, Pēters Bolšaitis, Dzintara Bungs, Inta Bušmane, Ilze Daliņa, Kārlis Druva, Andrejs Feldmanis, Franks Gordons, Taiga Kokneviča, Juris Krūmiņš, Paulis Lazda, Ilmārs Mežs, Gundega Michele, Ivars Muzikants, Andrejs Ozoliņš, Juris Petričeks, Egons Piķelis, Andrejs Plakans, Jānis Priedkalns, Silvija Rūtenberga, Ilze Schwartz, Ivars Silārs, Vilis Vārsbergs, Elga Zālīte, Gundega Feldmane-Zāns, Anna Zoldnere un Anna Žigure. Padomes vadībā darbojās priekšsēdis Egons Piķelis, priekšsēža vietniece Ilze Schwartz, sekretāre Taiga Kokneviča, finanšu direktors Pēters Bolšaitis un valdes priekšsēdis Valters Nollendorfs.

Gadā notika divas padomes sēdes: 25. un 26. janvāri un 2. un 3. jūlijā. 1. jūlijā padome sanāca ceremoniālā svinīgā sēdē sakarā ar muzeja 10 gadu jubileju. Sēdes dalībniekus uzrunāja Saeimas priekšsēdētāja Ingrīda Ūdre, Muzeju valsts pārvaldes priekšnieks Jānis Garjāns, Okupācijas muzeja idejas autors un OMF padomes pirmais priekšsēdis Paulis Lazda un OMF padomes priekšsēdis Egons Piķelis. Muzeju apsveica vairāku organizāciju pārstāvji. Egons Piķelis pasniedza OMF padomes pateicības goda rakstus muzeja lielākajiem atbalstītājiem.

OMF valdes uzdevumos ietilpst padomes lēmumu iedzīvināšana muzeja darbā un muzeja darba pārraudzīšana. 2003. gadā tā turpināja darboties iepriekšējā gada sastāvā: priekšsēdis Valters Nollendorfs, priekšsēža vietniece Inta Bušmane, sekretārs Ivars Muzikants, loceklis Juris Petričeks un OMF padomes priekšsēdis Egons Piķelis. No 2003. gada janvāra padomes sēdes līdz 2004. gada 10. un 11. janvāra padomes sēdei un jaunās valdes apstiprināšanai notika 12 valdes sēdes.

OMF padome 2004. gadu sāk arī ar jaunu padomes priekšsēdi un valdes priekšsēdi. 2003. gada 2. un 3. jūnija sēdē par padomes priekšsēdi ievēlēja Annu Žiguri, bet valdes priekšsēža amatā – Jāni Priedkalnu. Par padomes locekļiem uz trim gadiem ievēlēja Inesi Birznieci, Ojāru Celli, Helēnu Demakovu, Vairu Paegli, Maiju Sinku un Dagniju Staško. Saskaņā ar statūtiem no padomes izstājās Andrejs Feldmanis, Gundega Michele, Ilze Schwartz un Anna Zoldnere.

Okupācijas muzejs ir trimdas latviešu dāvana Latvijai. Pirmajos desmit darbības gados muzeja atbalstītāji ir ziedojuši muzejam aptuveni LVL 800 000. Bez šā atbalsta un bez

pašai dziedīga ziedojumu vācēju darba muzeja nebūtu. OMF un muzeja vārdā ASV ir izveidota Okupācijas muzeja atbalsta grupa, pazīstama ar saīsinājumu OMFA. To vada Ilze Schwartz, un tās brīvprātīgo darbinieku vidū ir Daina Albertiņa, Daine Auziņa, Silvija Rūtenberga. Austrālijā ilgus gadus ziedojumu vākšanu koordinēja Ruta Bircule; tagad viņas vietā stājusies Ilze Daliņa. Kopš atgriešanās Kanādā Dagnija Staško kļuvusi par OMF pārstāvi un sākusi koordinēt ziedojumu vākšanu. Jāuzteic trimdas organizāciju atbalsts, kā to darīja OMF padome savā svinīgajā sēdē. To vidū ir ārzemju latviešu centrālās organizācijas: PBLA, ALA, LNAK, LAAJ, LNPL, Ģenerāļa Kārļa Goppera Fonds un Daugavas Vanagi un Vanadzies, sākot ar Centrālo valdi un beidzot ar zemju valdēm un nodaļām. Daudzas vietēja rakstura organizācijas un draudzes ir iekļāvušas Okupācijas muzeju savās gadskārtējās ziedojumu vākšanas kampaņās. Daudzi individuāli ziedotāji katru gadu atceras Okupācijas muzeju. Tas ir liels spēks, kas nodrošinājis muzeja pastāvēšanu pirmos desmit gadus.

Garantija muzeja nākotnei ir tikpat liels atbalsts un tikpat sekmīgs Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonda padomes darbs. Padomes principiālā nostāja muzeja ēkas jautājumā un muzeja atbalstītāju neapsikstošā uzticība ir palīdzējusi nodrošināt muzeja darbību laikā, kad valdija nedrošība par ēkas un līdz ar to muzeja nākotni. Tā ir novedusi pie iespējas, ka jau tuvākajā nākotnē muzejs varēs savā ēkā justies kā saimnieks un nākamo piecu gadu laikā kļūt par valsts un sabiedrības atbalstītu un uzturētu, starptautiski ievērotu un atzītu modernu nesenās vēstures muzeju paplašinātās un piemērotās telpās. Atmiņai. Piemiņai. Atgādinājumam.

Okupācijas muzeja fonda (OMF) padome pēc svinīgās sēdes 2003. gada 1. jūlijā. Pirmajā rindā no kreisās – Paulis Lazda, Jānis Priedkalns, Inta Bušmane, Gundega Michele, Gundega Feldmane-Zāns, Taiga Kokneviča; otrajā rindā – Andrejs Ozoliņš, Anna Zoldnere, Dzintra Bungs, Kārlis Druva, Pēters Bolšaitis, Juris Petričeks; aizmugurē – Valters Nollendorfs, Vilis Vārsbergs, Silvija Rūtenberga, Egons Piķelis, Ivars Silārs, Anna Žigure, Ilze Schwartz, Ivars Muzikants. (OMF foto)

Work of the Museum in 2003

VALTERS NOLLENDORFS

The year 2003 can be designated as a year of stability and progress. The Museum celebrated its tenth anniversary as a widely recognised institution, as signified by the number of citations and decorations received both by the Museum and its staff. Museum's staff has shown little change, resulting in good rapport, smooth planning and execution. Attendance increased in 2003 by 36.5% from 2002 – to almost 55,000, and progress has been made regarding the Museum's building. The City Council of Riga has decided to offer the building to the State in exchange for other real estate. The State is balking at the offer because it gave the building to the City gratis in 1998, but there is hope that the State will obtain title to the building with its land. A pending law in the Saeima, moreover, provides for transfer of the title to the Occupation Museum Foundation with the provision of building the addition envisioned by architect Gunnar Birkerts.

Among other events and developments, the most noteworthy are:

- Celebration of the tenth anniversary on 1 July 2003.
- A well-received and well-attended exhibition commemorating the sixtieth anniversary of the Latvian Legion.
- The unveiling of a commemorative marker for the victims, who suffered in the former Cheka, or KGB building in Riga.
- The presentation, in the deep recesses of the Museums cellar, of a unique play by Lauris Gundars about the Siberian experience based on the Museums video testimonies and exhibition materials.
- A film presentation and a fall break seminar of the Education Programme, both well attended by young people.

The Museum's slightly over LVL 220,000 budget showed a basically satisfactory balance despite some major expenses, such as a new roof and the commemorative marker. The bookshop and the publication program showed positive balances, and a state contribution of more than 60,000 lats helped to offset lower contributions and earnings from invested funds.

A study of the Museum's visitors yielded some surprising results that are worth pondering. The visitors are in general satisfied with the Museum (over 80%, as compared to about 4% dissatisfied). Surprisingly, 85% of the visitors are from abroad, with Germany, the USA, Great Britain and Finland leading the countries of origin. Just as surprising is the observation that about 70% are younger than 40 and almost a third – between the ages of 17 and 25. Two thirds are people with higher education. The obvious conclusion is that the Museum is attracting and, one could hope, informing young and potentially important trendsetters abroad, but on the other side of the coin – that it is not particularly successful in attracting young visitors from Latvia, the Education Programmes successes notwithstanding. It must be noted, though, that the survey was carried out during the tourist season in late summer and early fall whereas the Museum's traditional Latvian visitors, including school classes, come to the Museum in the winter months.

The number of distinguished visitors has decreased since the accession of Latvia to NATO and the European Union has been decided. Among the noteworthy were the presidents of Croatia, Portugal and Mongolia, as well as other high officials, such as the US Congressman and President of the NATO Parliamentary Assembly Douglas Bereuter, the Speaker of the Canadian House Of Commons, Peter Milliken and the Foreign Minister of the Netherlands Jaap de Hoop Sheffer, who became the Secretary General of NATO at the end of the year. The Museum has also attracted an increasing interest among foreign journalists, who oftentimes consult the Museum's staff about occupation topics.

Many visitors are attracted to the Museum because of public events. In 2003 there were 19 such events, not counting events organised by outside groups which utilise the Museum's facilities for book presentations, reunions and other occasions. The number of visitors to these events plus those seeking staff consultations reached 3000. In addition, the Latvian travelling exhibition, which visited 34 schools, was seen by an estimated 5000 visitors; and the international one, which was displayed in Lille, France, in Omaha, Nebraska, and in 11 places in Great Britain, estimating 500 visitors each, attracted ca 7000.

The Museum's main exhibition has been gradually improved. Two new temporary exhibitions were shown in 2003. The exhibition featuring the "Wartime view" of the Latvian Legion attracted by far the greater interest and a record number of visitors on one day – 689 on 15 March. Another exhibition featured photographs taken by a deported Latvian near the Yenisey Delta in the Siberian North. Five smaller exhibitions were shown in the Museum's foyer.

The Museum's collections were augmented by a major acquisition – 1493 watercolours and sketches of the noted Latvian artist Kurts Fridrihsons made during his exile in the Soviet Union in the 1950s. The total number of items in the main collection reached almost 30,000. Work on a computerised catalogue is proceeding apace. It makes possible a quick overview of the holdings and selection of materials for research or exhibition. Likewise, work is proceeding on a thematic database of all materials in the Museum's collections. The database enables searches on more than 20 parameters or their combinations. The Video Documentation and Audio-Visual Department's video document collection has increased by 163 – to 786. The dramatist Lauris Gundars based his play about the GULAG experience mainly on the testimonies of survivors in this collection. The number of photographs in the Museum's collection has grown to about 18,000.

The Education Programme has continued its effective work, both in the Museum and in the field. The travelling exhibit's two sets were displayed in 34 schools in Latvia and one in Lithuania. Over 3500 students in 180 groups from Latvian schools came for organised activities to the Museum. Two school competitions on occupation themes were organised. In 2003, 17 teacher preparation seminars were held, and two new topics introduced.

The Research Programme put out its 2002 Yearbook "Power Unleashed" and prepared this 2003 Yearbook. The Programme's members were engaged in archival work, participated in conferences and published scholarly articles. More than 27 articles were published in newspapers; 31 interviews were given to mass media, more than 24 lectures held for various organisations and over 200 persons were consulted about historical topics. Cooperation with other European research institutions is intensifying after the accession of Latvia to the European Union became a certainty.

The major accomplishment of the Memorial Places Programme was the dedication of a memorial to the victims of Soviet persecution and terror placed at the building which housed the dreaded Cheka, or KGB, in Riga. Work on surveying memorial places and creating a data bank continues.

Much of the Museum's success in terms of attendance can be attributed to its successful informational advertising and public relations. The Museum's activities are widely reported in the Latvian press both in Latvia and abroad. Regular press releases are sent to news agencies and media. Informational folders and cards are placed strategically in places where tourists abound. The Museum's home page www.occupationmuseum.lv is linked to many other home pages. Both the Museum's bookshop and its publication program were profitable last year.

The Occupation Museum Foundation (OMF), which is the legal owner of the Museum, met twice in 2003. Its Governing Board elected a new Chairperson, Anna Žigure, and a new Chairperson of the Executive Council, Jānis Priedkalns. Among the most important duties of the Board is fundraising, since more than 2/3 of the expenses are covered by voluntary contributions, particularly from Latvian organisations and individuals abroad. On the occasion of the 10th anniversary of the Museum, the Board awarded a number of Certificates of Merit to its most important supporters. The hope of a permanent expanded home for the Museum at its present location will assure them that their investment will bear fruit for years to come.

Video un kinofonofoto krātuves izveide un darbība

ANDREJS EDVĪNS FELDMANIS
LELDE OZOLA-NEIMANE

Ievads

Šī publikācija par Okupācijas muzeja Video un kinofonofoto krātuves izveidi un darbību veidota kā muzeoloģisks raksts, kura nolūks ir pastāstīt, kā Okupācijas muzejā ir izveidota un arvien tiek papildināta okupācijas laika vēstures skaņas, kino un video dokumentu krātuve. Būtiskākais rakstā ir stāstījums par videoliecībām,¹ jo tās aizņem lielāko krātuves daļu.

2003. gada 1.–3. maijā Rīgā notika starptautiska konference "Dzīvesstāsti – vēsturē, kultūrā, sabiedrībā". Šī konference parādīja mutvārdu avotu augošo ietekmi sociologu, psihologu, politologu, literatūras zinātnieku un etnogrāfu pētījumos. Mazāk tika runāts par argumentiem vēstures pētniecībā, ko var sniegt dzīvesstāsti (mūsu gadījumā – videoliecības) un ko nevar dot rakstītie vēstures avoti. Tas varētu nozīmēt, ka šobrīd Latvijā nav uzkrāta pietiekami liela pētniecības bāze. Uzkrājot videoliecības, mēs cenšamies radīt pēc iespējas plašāku un kvalitatīvāku vēstures avotu krājumu pagātnes procesu dziļākai izpratnei.

Šajā rakstā nepieskarsimies videoliecību ieraksta metodikai. Mūsaprāt, tā ir atsevišķi apskatāma un pētāma tēma. Tāpat neskarsim krātuves tehnisko aprīkojumu un filmēšanas tehniku, kas krātuves pastāvēšanas laikā strauji attīstījusies un nosaka jaunu kvalitāti un iespējas.

Video un kinofonofoto krātuves izveides priekšnoteikumi

Okupācijas muzeja krātuves papildināšana un pētniecības vadlīnijas balstītas uz Latvijas 50 gadu okupācijas tēmu lokiem, tāpēc pievērsīsimies Latvijas PSR pēckara muzeju nostādņiem, kas attiecas uz rakstīto, skaņas un vizuālo atmiņu pierakstu jomu.

Padomju ideoloģijas prioritātes Latvijas PSR muzeju darbībā bija orientētas uz sociālistiskās sistēmas slavināšanu, tādējādi sagatavojot sabiedrību iespējamai dzīvošanai komunismā. Muzejiem bija ierobežotas iespējas patiesās vēstures pētišanā un krājumu papildināšanā ar neatkarīgo Latviju raksturojošajām liecībām, priekšmetiem un dokumentiem. Savukārt bija iespēja veikt bāzes uzkrājumu sociālistiskās sistēmas slavināšanas pierādījumiem (atmiņu stāstījumi, fotogrāfijas), bet arī tas netika darīts. Muzeju speciālistiem bija dažādi uzskati. Vieniem tas bija apzināts vai neapzināts protests pret pastāvošo režīmu, citiem trūka muzejisku zināšanu un pārliecības uzkrāt muzejos padomju vēstures argumentus. Kā liecina muzeju krājumi, pēckara okupācijas periods ir pārstāvēts visai maz.

¹ OM darbinieka(-u) uzskaitīts okupācijas laika liecinieka atmiņu stāstījums video formātā.

Te gan jāpiebilst, ka līdztekus aizliegumam radās nacionālpatriotiski noskaņoti entuziasti, kuri pagātnes liecības vāca muzeju vietā un vēlāk uz savu krājumu bāzes izveidoja pagastu, novadu muzejus. Piemēram, Liepājas rajonā Vērgales pagastam ir savs muzejs, kuru jau padomju laikā sāka veidot kolekcionārs Alfrēds Šnipke u. c.

Muzejiem padomju laikā bija jābalsta sava novada vēsture "uz sociālistiskās revolūcijas iekarojumu" bāzes Latvijā. Radās dažādas padomju ideoloģijas diktētas pētniecības formas, piemēram, *красные следопыты* (sarkanie pēddziņi). Latvijā viņus sauca vienkārši par novadpētniekiem. Galvenokārt tie bija skolu audzēkņi, kuriem mācību procesa ietvaros bez atlīdzības vajadzēja iesaistīties šajās padomju ideoloģijas diktētajās nostādnēs. Viņi darbojās gan saistībā ar skolu, gan ar rajona muzejiem. Tāpat galvenokārt skolēni bija tie, kas pierakstīja liecības. Šo pašu vadlīniju ietvaros arī muzeju darbinieki pierakstīja cilvēku atmiņas, un to vairākums bija par ievērojamiem vietējiem padomju darbiniekiem.

Latvijas PSR Kultūras ministrija (ar 1953. gadu – Latvijas PSR Kultūras ministrijas Pieminekļu un muzeju daļa, vēlāk Muzeju, tēlotājmākslas un pieminekļu aizsardzības pārvalde) bija izstrādājusi divas tipveida veidlapas: "Lielā Tēvijas kara veterāna aptaujas lapa" un "Atmiņas". Pirmā minētā veidlapa ir anketveida ar īsiem un konkrētiem jautājumiem, bez pierakstītāja datiem, bet otrajā ir atvēlēta vieta gan atbildēm uz jau dotiem konkrētiem jautājumiem, gan arī plašākam atmiņu izklāstam, turklāt ar pierakstītāja datiem, klātesošajiem un datumu.

Iepazīstoties ar šiem atmiņu pierakstiem, varam secināt, ka tie ir izmantojami vēstures pētniecībā arī šodien. Tie veikti rokrakstā, un tos parakstījušas izklaudinātās personas. Tā kā rokrakstā nav iespējams visās niansēs pierakstīt stāstīto, pieraksti veikti vairāk konspektīvā veidā. Šajos pierakstos galvenokārt dominē subjektīva gan pierakstītāja, gan stāstītāja attieksme un stāstījumi daudzkārt atšķirās no patiesās notikumu norises, par ko tika sniegta liecība. Pierakstītājam obligāti bija jāpieņem stāstītāja viedoklis un interpretācija. Tas kļūst skaidrs, salīdzinot dažādos muzejos veiktos atmiņu pierakstus. Liela nozīme atspoguļotajā ir pierakstītāja godaprātām. Lielākoties atmiņu pieraksti ir abu pušu parakstīti. Saldus Vēstures muzejā glabājas atmiņu pieraksti, ko parakstījusi tikai muzeja direktore. Piemēram, Saldus muzeja vadītāja K. Freimane 1965. gadā pierakstīja Kārļa Baltgalvja atmiņas.² Pozitīvais šajos pierakstos ir tas, ka tur var atrast darbojošos personu vārdus, ģeogrāfiskos nosaukumus, iestāžu nosaukumus utt. Tas palīdz vēsturniekiem ar tagad pieejamiem arhīvu dokumentiem un citiem informācijas avotiem atklāt daudz jauna, skaidrojot Latvijas okupācijas laiku.

50. gadu beigās tirdzniecībā parādījās pirmie sadzīves magnetofoni, tas nozīmēja, ka cilvēku atmiņu stāstījumu varēja pierakstīt magnētiskajā lentē un veikt lielāka apjoma darbu. Muzeji šīs iespējas parasti neizmantoja, jo Valsts drošības komiteja (VDK) ieteica neiegādāties magnetofonus, pareizāk sakot, centrālā valsts sadale tos muzejiem nepiešķīra. Tāpat VDK modri pārraudzīja portatīvo rakstāmmašīnu īpašniekus (rakstāmmašīnu burtu šriftu nospiedumi atradās VDK kartotēkā). VDK saprata, ka magnetofonu ieraksti pa viņiem nezināmiem ceļiem varēja nonākt kādā no raidītājiem aiz t. s. "dzelzs priekšvara". Kā uzskatāmu piemēru par VDK darbību sakarā ar skaņu ierakstiem magnetofonā var minēt čekas aizbildniecībā Rīgas kinostudijā 1963. gadā uzņemto dokumentālo filmu "Vilkači" (rež. Hermanis Šalutins). Vienā no filmas epizodēm

² SVM – ZA (Saldus Vēstures muzejs – Zinātniskais arhīvs) – Inv. Nr. 339:14. K. Baltgalvis 1940.–41. gadā strādāja Kuldīgas apriņķa NKVD struktūrā. Pēc kara bija Saldus rajona milicijas priekšnieks. Iespējams, ka K. Baltgalvis bija saistīts ar vēl šodien neatklāto "Vilku" māju traģēdiju Saldus rajonā, kur NKGB zvēriski noslepkavoja nacionālo partizānu atbalstītājus.

var redzēt modernu, 50. gados ārzemēs ražotu magnetofonu, kas liecina par šīs represīvās institūcijas neierobežotajām iespējām.

Fotogrāfa štata darbinieka vieta muzejos tika ieviesta tikai 60. gados, kad aiz muguras jau bija pēckara gadu padomju terors un Latvijā atgriezās deportētās personas.

No padomju okupācijas laika spilgtākajiem piemēriem jāmin kolhoza "Lāčplēsis" priekšsēdētāja Edgara Kauliņa atmiņu pieraksti. E. Kauliņš bija persona ar patiesības izjūtu, dziju sapratni pret saviem novadniekiem, prata savu reizi nostāties pret Komunistiskās partijas nomenklatūru, aizstāvēja jebkuru sava kolhoza cilvēku, nešķirojot pēc politiskās pārliecības. Viņš bija cilvēks, kuram simpatizēja daudzi Latvijas zemnieki. Liela interese par E. Kauliņu bija arī žurnālistiem un rakstniekiem. Viņa dzīves stāstu pierakstījuši daudzi un dažādi autori.³ Pēteris Bauģis, apkopojot visus šos pierakstus, uzrakstījis dokumentālu stāstu grāmatu "Kad migla krīt".⁴

Pētniecības vērts būtu publicēto biogrāfiju un atmiņu klāsts, kurš pie lasītāja nonāca Atmodas laikā 80. gadu beigās un pirmajos atjaunotās neatkarības gados Latvijā. Šajā posmā kā paraugi jāmin rakstnieces Melānijas Vanagas divi darbi – "Veļupes krastā"⁵ un "Dvēseļu pulcēšana"⁶. 1956. gadā atgriezies no izsūtījuma, viņa, nevienam nezinot, pierakstīja tuvu un tālu radu, labu paziņu un draugu atmiņas.

Tajā pašā laikā Latvijā nelegāli ievada trimdā izdoto memuārliteratūru un vēstures grāmatas. Viens no pirmajiem latviešu vēsturniekiem, kurš izmantoja mutvārdu vēstures avotus savos apjomīgajos darbos, bija Edgars Andersons. Tās kļūdas, kas sastopamas viņa darbos, saistītas ar atmiņu stāstījumiem – vēsturniekam nebija pieejami Padomju Latvijā atrodošies vēstures avoti un citi aculiecinieki.

Analizējot Latvijas PSR muzeju attīstību atmiņu pierakstu jomā, nedaudzie iepriekšminētie piemēri ļauj secināt, ka tobrīd muzeji vēlējās radīt kompleksu vēstures pētījumu bāzi tā laika ideoloģijas ietvaros. To diemžēl neizdevās īstenot. Padomju laika ideoloģija savos ietvaros piekopa pasūtījuma praksi, aicinot rakstniekus rakstīt literārus darbus, vēsturniekus – falsificētu vēsturi, tēlotājā mākslā atspoguļot sociālistisko realitāti. Visu pārraudzīja VDK, kuras rokās bija cenzūra – politiskās stabilitātes garants. Ņemot vērā šos negatīvos piemērus un šodienas tehniskās iespējas (audio, foto, video), radās doma Okupācijas muzejā izveidot jauna veida krātuvi.

Audio krātuve

Jaunizveidotajā Okupācijas muzejā, kurš dibināts 1993. gada 5. maijā, jau līdz ar darba sākumu ieradās daudzi okupāciju laikā cietušie un izteica gan īsos, gan garos stāstos savu sāpi par pārdzīvoto.

Okupācijas muzeja pirmā izpilddirektore Anna Zoldnere un pirmie darbinieki Brigita Radziņa un Richards Pētersons vienojās par to, ka jāuzsāk šo stāstījumu pieraksti, lai tie saglabātos nākamajām paaudzēm un pildītu jaunizveidotā muzeja krātuvi. Bija skaidrs, ka dažādu iemeslu dēļ atmiņu pierakstīšana nav vienkārša. Okupācijas laikā valdošā spriedze un aizliegumi ietekmēja cilvēku domāšanu, tādā veidā bieži vien sakroploja atmiņas – stāstītājs aiz bailēm un aizspriedumiem nevarēja brīvi izteikties.

3 Piemēram, "Zemei – mūsu mīlestība, mūsu ticība: [stāsta Ogres rajona kolhoza "Lāčplēsis" priekšsēdētājs, Sociālistiskā Darba Varonis E. Kauliņš. Pierakstījis E. Gžibovska] – Skola un ģimene. – 1978. – Nr. 4. – 22.–23. lpp.

4 Kauliņš Edgars. Kad migla krīt. Mans dzīvesstāsts / Pētera Bauģa literārais atstāstījums. – Rīga: Liesma, 1972.

5 Vanaga Melānija. Veļupes krastā. – Rīga: Liesma, 1991.

6 Vanaga Melānija. Dvēseļu pulcēšana. – Rīga: Karogs, 1993.

1994. gadā Annai Zoldneri, Richardam Pētersonam un Brigitai Radziņai pievienojās kinorežisors un kinooperators Andrejs Edvīns Feldmanis, kurš pārzināja skaņu ierakstu veikšanu.

Tagadējais Video un kinofonofoto krātuves vadītājs Andrejs Edvīns Feldmanis pirmo atmiņu pierakstu veica jau 60. gadu sākumā ar toreiz diezgan modernu sadzīves magnetofonu "Komēta", ko bija ražojusi kāda slepena padomju militārā rūpnīca Novosibirskā, kuras vienīgā adrese tika norādīta ar diviem burtiem – П. Я.⁷ Magnetofons svēra 22 kg, to bija neērti pārvietot un tā izmantošanas iespējas robežojās ar paša dzīvokli. Tobriid A. E. Feldmanis strādāja Valsts Liepājas teātrī par režisora palīgu un sāka pierakstīt arī padomju režīmu izsmejošās politiskās anekdotes aktieru repertuāra papildināšanai sadzīves vakariem. A. E. Feldmaņa draugi, kuriem bija saskare ar rajonu muzejiem, ieteica viņam ar šādām lietām nenodarboties, jo tas varot beigties bēdīgi.

1994. gadā A. E. Feldmanis sāka pierakstīt cietušo personu atmiņas ar profesionālu portatīvu magnetofonu "Reporter 7A". Tika veikti pirmie izbraukumi pie liecību sniedzējiem uz mājām. Paralēli šo darbu ar diktofonu muzejā uz vietas veica krājuma glabātāja Brigita Radziņa.

Okupācijas muzeja pirmais audio ieraksts veikts 1994. gada 14. martā, kad Brigita Radziņa intervēja Edmundu Tardenaku.⁸ Pirmā ekspedīcija bija uz Limbažu rajona Alojas lauku teritoriju 1995. gada 15. septembrī, kad tika ierakstīts Jāņa Lūra stāstītais.⁹ Pirmo profesionālo audio ierakstu Okupācijas muzejam A. E. Feldmanis veica 1994. gada 15. decembrī – tās bija leģionāra Alberta Kleķera atmiņas.

Pēc šīs nodaļas izklāsta secinām, ka A. E. Feldmanis ir atmiņu pierakstu magnētiskajā lentē aizsācējs, nolūkā tos izmantot vēstures pētišanai un dokumentālu filmu uzņemšanai. Kā pierādījumu šai darbībai A. E. Feldmanis Okupācijas muzejam nodevis saglabājušos ierakstus.

**Magnetofons
"Komēta"
salīdzinājumā ar
šodienas digitālo
ierakstu
magnetofonu...**

⁷ П. Я. – (krievu valodā) *почтовый ящик*, p. k. – (latviešu valodā) pasta kastīte.

⁸ Edmunds Tardenaks – 1949. gada 25. martā deportēts no Bauskas, atgriezies Latvijā 1956. gadā.

⁹ Jānis Lūris (1908) – Valmieras apriņķa Pāles un Vitupes pagastu muzikants un aizsargs, arestēts 1945. gada 23. janvārī.

Video krātuves izveide

Atmodas laikā, kad sākās kompensācijas izmaksas cietušajiem par nelikumīgajām represijām, vienlaikus parādījās cietušo atmiņu grāmatas un publikācijas par pārdzīvoto padomju okupācijas režīmā. Šajās atmiņu grāmatās, kuru izdošanu sākumā finansēja valsts, atklājās kopsakarības starp represiju veicējiem un neatkarību atguvušās valsts pārvaldes dažādu institūciju darboņiem. Vienīgais ceļš, kā tobrīd varēja apturēt šādu publikāciju parādīšanos, bija liegt finansiālo piešķirumu no valsts kases. Liela daļa lasītāju noteikti vēl labi atceras 1991. gadā mākslīgi radīto papīra krīzi. Tādā pašā veidā tika sagrauts arī Latvijas dokumentālais kino, kurš jau padomju cenzūras ietvaros spēja savās filmās uzturēt latviešu kultūras vidi un vēsturi. Neatkarību atguvušās Latvijas dokumentālais kino bija atbrīvojies no cenzūras, droši lauzās savulaik padomju ideoloģijas aizliegtajās tēmās. Tas bijušajiem komunistiem šķita vēl bīstamāk nekā grāmatu iznākšana, jo latvietis no televīzijas ekrāna kāri uztvēra visu savulaik liegto informāciju. It kā finansējuma trūkuma dēļ netika dokumentēti jaunie pārmaiņas procesi, nemaz nerunājot par neseno okupācijas vēsturi. Latvijas Valsts arhīvs nespēja savākt daudz uzturēto Latvijas PSR iestāžu dokumentāciju, Rīgas kinostudija un Latvijas Televīzija maz filmēja notiekošo savu arhīvu papildināšanai. Arī Latvijas kinofonofoto dokumentu arhīvs finansējuma trūkuma dēļ daļēji nespēja pildīt savu misiju. Iestājās informācijas vākšanas vakuums. Jāpiebilst, ka šajā laikā video formātā notikumus uzņēma Zigurds Vidņiš, Ingvars Leitis, Raitis Valters u. c., bet par viņu savāktu un safilmēto materiālu mēs nevaram runāt, jo tie ir viņu privātie arhīvi. Lai kaut cik aizpildītu šo vakuumu, Okupācijas muzejs, A. E. Feldmaņa mudināts, 1994. gadā sāka vākt visu pieejamo PSRS laika un aktuāli filmēto kino un video informāciju. Līdztekus tam 1995. gadā Okupācijas muzejs pieteica Sorosa fondam projektu par video tehnikas piešķirumu vēstures liecību pierakstīšanai video lentē. Par projekta īstenotāju norīkoja A. E. Feldmani. 1996. gada 1. oktobrī Sorosa fonds projekta pieprasījumu piešķīra. Okupācijas muzejs ieguva S-VHS signālā filmējošu kameru, divus video magnetofonus, televizoru kā monitoru, titra mašīnu, filmēšanas apgaismes iekārtu.

1996. gada 29. oktobrī tika veikts pirmais video ieraksts. Liecību sniedzēja bija Anglijā dzīvojošā Hermīne Ritiņa – uz Latvijas austrumu robežas Abrenes apriņķī dienējusi robežsarga atraitne. Tobrīd viņa bija Daugavas Vanagu Fonda Lielbritānijā Korbijas nodaļas biedre un aktīvi atbalstīja jaunizveidoto Okupācijas muzeju. Viņa informēja par video krātuves izveidi Daugavas Vanagu Korbijas nodaļas priekšsēdi Valdi Aueru un Daugavas Vanadžu priekšsēdi Lielbritānijā Gundegu Feldmani-Zāns. Ar šo personu sadarbību tika noorganizētas un finansiāli atbalstītas divas liecību pierakstu ekspedīcijas Lielbritānijā. Šo darbu veikt devās A. E. Feldmanis.

Neilgi pēc šā darba uzsākšanas ziedotājs Okupācijas muzejam ārsts Aivars Slucis uzdāvināja divas jaunas S-VHS signālā rakstošas video kameras. Latviešu fonds 2001. gadā piešķīra 10 000 ASV dolāru digitālajā signālā filmējošai profesionālai video kamerai ar video magnetofonu uzņemtā materiāla caurskatīšanai (galveno pazīmju noteikšanai) un kopēšanai.

Video un kinofonofoto krātuve šobrīd ir nodrošināta ar video iekārtu, un strādā divas filmēšanas grupas. Liecību sniedzēju pulks ir liels, divām filmēšanas grupām praktiski veicamais darbs ir pārāk apjomīgs. Priekšroka tiek dota vecākiem cilvēkiem, kuru mūžs sniedz pāri astoņdesmit gadiem, kā arī tiem, kuru liecības ietilpst kādā Okupācijas muzeja aktuālā pētījumā. Stāstītāju loks ir daudz nacionāls.

Dzintris Alks
videolicības laikā
1998. gada 28. jūlijā.

Liecību sniedzēju izvēle

Pastāv trīs ceļi, kā mēs atrodam potenciālos videolicību sniedzējus.

1. grupa. Šīs personas pašas meklējušas iespēju kādam izstāstīt savus pārdzīvojumus okupāciju režimos. Cilvēki nākuši uz Okupācijas muzeju, atstājuši apsūdzības dokumentus, priekšmetus, fotogrāfijas. Šī grupa šodien nebaidās uzturēt apsūdzību okupācijas režīmam par izpostītām dzīvēm un dzimtām. Piemēram, Bernhards Upmanis,¹⁰ Ernests Rudzuroga¹¹ un citi. Starp viņiem ir arī pirmsnāves nojautu cilvēki, kuri steidzina krātuves darbiniekus neatlikt ierakstu, piemēram, ārsts Dzintris Alks.¹²

2. grupa. Šajā personu grupā ietilpst tie, kuriem sniegt liecības ieteikuši 1. grupas cilvēki. Starp šīs grupas pārstāvjiem ir gan muzeja darba atbalstītāji, gan arī svārstīgie, kuri apsver iespējamās sekas, mazliet baidās, pat atsakās no liecināšanas, aizbildinoties ar iespējamām sekām bērnu un mazbērnu nākotnes karjerā vai arī atbildot, ka pagātnes atmiņas sagādā pārāk lielas sāpes. Piekrita un labprāt stāstīja atmiņas Lūcija Bulēna¹³, Malvīne Asare¹⁴ un citi.

3. grupa. Šajā grupā ietilpstošo personu izvēli sekmējuši video krātuves darbinieki, lasot publikācijas, arhīvu dokumentus, literāras un dokumentālas grāmatas, skatoties televīzijas pārraides un klausoties radio. Tā kā šo personu grupa saistīta ar publicitāti, parasti atteikumi neseko. Bieži vien šīs personas nav saistītas ar represijām vai piespiedu došanos trimdā, bet var sniegt milzīgu informāciju kultūrvēsturē. Krātuves darbinieki vispārīgākam vēstures atspulgam iespēju robežās meklē arī personas, kuras nepiekrīt OM vēstures izklāstam, attaisno padomju okupāciju Latvijā, neatzīst pāri nodarījumus tās iedzīvotājiem un kuras bijušas saistītas ar padomju represīvajām struktūrām un Komunistiskās partijas nomenklatūru. Tādi, piemēram, ir Alberts Kārklīšs¹⁵, Vilis Krūmiņš¹⁶, Anna Klungsta¹⁷ un citi.

¹⁰ Bernhards Upmanis (1928) – jaunatnes pretpadomju kustība. OMF 2300/2, 2300/3, 2300/197, 2300/198.

¹¹ Ernests Rudzuroga (1929) – nacionālais partizāns. OMF 2300/266, 2300/267.

¹² Dr. Dzintris Alks (1931–1998) – 1941. gada 14. jūnijā deportēts, sastādījis grāmatu "Latvijas mediķi politisko represiju dzirnās 1940–1953". OMF 2300/133; OMF 2300/134.

¹³ Lūcija Bulēna (1924) – 1941. gada deportētā. OMF 2300/396, 2300/397.

¹⁴ Malvīne Asare (1926) – nacionālo partizānu atbalstītāja. OMF 2300/424, 2300/425.

¹⁵ Alberts Kārklīšs (1919) – 1941. gadā bijis komjaunietis, Kuldīgas, Kabiles un Vārnes pagastu notikumu zinātnis pēc kara. OMF 2300/291; OMF 2300/292. Kuldīgas rajona avīzē "Kurzemnieks" 2001. gada 22. martā tika publicēts A. Kārklīša raksts "Partizāni nekaroja, bet slepkavoja". (Domāti nacionālie partizāni.)

¹⁶ Vilis Krūmiņš (1927–2000) – Otrajā pasaules karā dienējis Sarkanajā armijā. OMF 2300/225, 2300/226, 2300/227.

¹⁷ Anna Klungsta (1915) – skolotāja, Kuldīgas un Alsungas novadpētniece. OMF 2300/248, 2300/249.

Dokumentācija un krājuma glabāšana

Jau ar A. E. Feldmaņa pirmajiem izbraukumiem pie liecību sniedzējiem viņš saskārās arī ar aizdomām, neuzticēšanos un izbrīnu. Par Okupācijas muzeju daudzi nebija dzirdējuši, neizprata tā misiju. Represētās personas bija atgriezušās dzimtenē un dzīvoja padomju okupācijas uzspiestā izolācijā. Šīs izolācijas sekas jūtamas arī šobrīd. Pirmajiem Okupācijas muzeja darbiniekiem bija jāskaidro, jāiedrošina, jāpārlicina cietušie sniegt liecības. Darbinieki nonāca pie secinājuma, ka liecību sniedzēju stāstiem jārada kāds juridisks aizsardzības mehānisms, rakstiska vienošanās par atmiņu pieraksta izmantošanu.

Tika sastādīta pirmo liecību sniedzēja stāstījumu apstiprinošs dokuments, kura nosaukums šobrīd ir "Videofilmējuma akts". Tieši paši liecību pieraksti un intervēto personu vēlmes nosaka videofilmējuma akta satura niansas un papildinājumus. Galvenajās līnijās tās nosaka visa stāstījuma izmantošanas, atsevišķu epizožu ierobežojumu, atsevišķu personu uzvārdu neizpaušanu saistībā ar stāstījumu u. c. Pēc filmēšanas šo dokumentu paraksta krātuves darbinieki, liecību sniedzējs un liecinieks, kas noklausījies visu stāstījumu. Šajā aktā tiek atzīmēts personas vārds, uzvārds, filmēšanas vieta, filmētāji (intervētāji), iss stāstījuma saturs, garums, kasetes numurs un, galvenais, tiek noteikts, kādiem nolūkiem Okupācijas muzejs drīkst izmantot filmējumu. Šobrīd ir seši videofilmējuma aktu veidlapu veidi, kuru atšķirība ir tekstā par tālāku liecības izmantošanu. Piemēram, aktā ar visplašākajām izmantošanas tiesībām ir šāds teksts: "Neiebilstu, ka OMF videofilmējumā manis teikto dokumentālo liecību izmanto tālākas vēstures izzināšanai, jaunas muzeja ekspozīcijas veidošanai, dokumentālu filmu radīšanai. Atļauju uzfilmēto materiālu izmantot arī fragmentāri, nemainot domas saturu. Filmēto materiālu atļauju pārraidīt TV kanālos bez atlīdzības. Ar videofilmējumu atļauju iepazīties un izmantot visām juridiskām un fiziskām personām." Pārējie aktu teksti attiecīgi ierobežo vai nu klausītāju loku, vai arī informāciju, neļaujot klausīties un izmantot noteiktas epizodes (sk. pielikumu Nr. 1). Visus videofilmējuma aktus numurējam un pierakstām reģistra žurnālā.

Tālākā darba gaitā videofilmējums ir jāatšifrē. To mēs veicam pēc A. E. Feldmaņa izstrādātās tabulas "Videomateriāla analīze. Galvenās pazīmes" 14 sadaļām (sk. pielikumu Nr. 2). Pēc šim iedaļām pētnieks var uzzināt, par kādām tēmām, par kādiem cilvēkiem, par kādām ģeogrāfiskām vietām persona stāsta. Visus vārdus un nosaukumus rakstām stāstījuma veidā, līdz ar to var noteikt, apmēram kurā laikā par ko runā.

Visas videoliecības tiek reģistrētas Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja kolekcijas inventāra grāmatā. Uzskaiti šajā grāmatā veic pēc kasetēm. Kasetes standarts S-VHS signālā ir trīs stundas, digitālajā signālā – viena stunda. Tātad kasetes numurs sakrīt ar ieraksta numuru pēc kārtas. Pārējās iedaļas atbilst videofilmējuma aktā sniegtajai informācijai. Īpašo nosacījumu un piezīmju slejā tiek ierakstīti videofilmējuma aktā norādītie ierobežojumi, lentes tehniskie un ieraksta defekti, valoda, kādā stāsta liecības sniedzējs, ja tā nav latviešu, u. c.

Videoliecību izmantošanu ārpus Okupācijas muzeja nosaka dokuments "Vienošanās par Okupācijas muzeja videomateriālu izmantošanu". Okupācijas muzejā iegūtos materiālus ir aizliegts nodot trešajām personām, kopēt un pavairot bez Okupācijas muzeja atļaujas, izmantot komerciāliem mērķiem, vērst pret kādu personu nolūkā tai kaitēt un pārveidot videoierakstu ar montāžas paņēmieniem, ja tas nav īpaši saskaņots, radot iespēju sagrozīt un nepatiesi interpretēt vēsturiskos faktus.

Kopš 1998. gada 1. aprīļa dokumentāciju apkopo un sistematizē video un kinofotofoto krājuma glabātāja, vēsturniece Lelde Ozola-Neimane. Okupācijas muzejs nodrošina krājuma glabāšanu atbilstoši "Noteikumiem par nacionālo muzeju krājumu".

A. E. Feldmanis
veic reproducēšanas
darbu.

Foto krātuve

Foto krātuvi veidoja paralēli ar audio krātuvi, kad muzeja krātuvē sāka ienākt pirmās oriģinālās fotogrāfijas. Veidojot muzeja pamatekspozīciju, liela loma tika atvēlēta fotogrāfijai. Ekspozīcijas iekārtojumā bija nepieciešamas dažādu izmēru fotogrāfijas. Radās vajadzība oriģinālās fotogrāfijas pārlikt foto negatīvā (tās reproducēt). Iesākumā šo darbu A. E. Feldmanis veica uz pārtaisīta foto palielinātāja galdīņa. Muzeja pagrabstāvā iekārtoja fotolaboratoriju melnbaltā cikla filmu attīstīšanai un kopēšanai. Pie negatīvu kārtošanas, sistematizēšanas un reģistrēšanas sāka strādāt Ojārs Stepens, tagad to veic Kārlis Briedis.

1998. gada jūnijā Okupācijas muzejs nopirka Itālijā ražotu "Industrie Fototechnico FIRENZE" firmas reproducējamo iekārtu. Tā kā daudzi ar okupāciju saistīti cilvēki nevēlas šķirties no ģimenes albumos saglabātiem oriģināliem, šī profesionālā reproducēšanas iekārta nodrošina ļoti augstas kvalitātes oriģinālo fotogrāfiju kopiju izgatavošanu muzeja krātuvei.

Foto krātuves tiešais uzdevums ir glabāt foto negatīvus un informāciju par iegūto attēlu, veikt pārfotografēšanu, veicinot jaunu attēlu iegūšanu muzejam.

Mazu pārvietojamu reproducēšanas iekārtu ņem līdzi ekspedīcijās pie videoliecību sniedzējiem. Tā noder, ja cilvēki neuztic savus krājumus pārfotografēšanai Okupācijas muzejā.

Muzejam nodotās oriģinālās fotogrāfijas pārzina galvenā krātuves glabātāja Taiga Kokneviča.

Okupācijas muzeja darbības principos ietilpst nepieciešamība uzrunāt cilvēkus ar publikācijām avīzēs un žurnālos vai televīzijā. Tas izdevās tikai vienu gadu no 1994. gada 21. maija līdz 1995. gada 14. jūnijam "Neatkarīgās Čiņas" pielikumā "Tālrāde. Tāldzirde", ko tobrīd vadīja žurnāliste Eva Mārtuža. Mūsu mērķis bija piesaistīt uzmanību daudzu tobrīd nezināmu vēsturisku notikumu skaidrošanai, traģēdiju pēdu apzināšanai. Vēlējāmies ziņot par muzejam nepieciešamajiem priekšmetiem un dokumentiem. Atpazīšanai publicējām 92 mūsu rīcībā esošas fotogrāfijas, par kurām tika saņemti skaidrojumi. Atbildējām uz lasītāju vēstulēm, kas paplašināja dialoga iespējas.

Kino krātuve

Šis krātuves daļa veidojās kā pēdējā. Tolaik tajā nebija jāiegulda lieli līdzekļi. Prāvi finansiālie līdzekļi toties būs vajadzīgi krājuma saglabāšanā. Muzejs strādā sabiedrībai, un, lai kino materiāli būtu izmantojami izstādēs un pieejami jebkuram interesentam, vēlams to saturu pārkopēt DV formātā. Latvijā pašlaik ir iespējams pārkopēt kino materiālus tikai uz VHS vai S-VHS lentēm.

Okupācijas muzeja vajadzībām A. E. Feldmanis sastādīja Latvijas Valsts kinofotofono dokumentu arhīvā atrodošos kinohroniku sarakstu par 1940.–1941. gada padomju okupācijas norisēm Latvijā, kā arī par Vācijas okupācijas laiku Latvijā. Tas tika veikts ar nodomu, lai brīdī, kad vajadzētu izstādēm kādus šā laika kino materiālus, zinātu, kur vērsties un ko prasīt. Šā arhīva uzskaites kartītēs bija rakstītas neprecīzas ziņas.

Latvijas PSR pastāvēšanas laikā tās iedzīvotājiem bija iespēja nodarboties ar kino amatierismu. Par diezgan pieejamām cenām bija iespējams iegādāties 16 mm kino uzņemšanas tehniku. Varēja filmēt ģimenes hroniku un dažādus notikumus republikas dzīvē.

Arī Latvijas Televīzija (Latvijas PSR Ministru padomes Radioraidījumu un televīzijas komiteja) visu aktuālo informāciju republikā filmēja 16 mm kino formātā. Tas turpinājās līdz 80. gadu beigām, kad sevi pieteica video kameras.

Mainoties valsts formācijai, Latvijā ar bijušās VDK ieteikumu daļa šā materiāla nemānāmi tika izņemta no TV filmu krātuves un iznīcināta. No šiem materiāliem pēkšņi varēja iegūt citu skatījumu neatkarību atguvušajā Latvijā, un tie varēja kļūt par izsmieklu kādreizējai PSRS varenībai vai imeslu Komunistiskās partijas nopulgošanai. Niecīga daļiņa šā iznīcinātā materiāla pa dažnedažādiem ceļiem nonākusi OM krātuvē.

Latvijas Televīzijas kino ražotne (Radošā apvienība "Telefilma – Rīga") atradās Mārupes ielā 14. Baptistu baznīcai atgūstot pirmsokupācijas īpašumus Latvijā, "Telefilmai – Rīga" telpas bija jāatstāj. Video filmēšanas tehnoloģija izkonkurēja kino, un Latvijas Televīzijas vadība par labāku uzskatīja ražotni likvidēt. Līdz ar kino tehnikas izsaimniekošanu tika izmestas arī pēdējo gadu kino iestrādes, vērtīgs, filmēts dokumentāls materiāls. Pašu kinooperatoru izglābtie filmējumi daļēji ir nonākuši OM kino krātuvē.¹⁸ Kino krātuvei savus materiālus nodod arī kino amatieri.

Šodien kino materiālu mērķtiecīgu iznīcināšanu politisko laiku maiņā apliecina arī Latvijas Televīzijas raidījums "Kūlenis" 2003. gada 14. decembrī. Arī A. E. Feldmaņa dokumentālie kino filmējumi izlases veidā tika iznīcināti.

Lielvalstu lielākās telekompānijas pirms video filmēšanas signāla apguves arī operatīvo informāciju filmēja 16 mm kino formātā. Vairāki trimdas latvieši (piemēram, Alberts Jekste, Ģirts Jātņieks, Vilis Lapenieks u. c.) šajās valstīs bija saistīti ar kino ražotni. Kad šīs telekompānijas revidēja savas krātuves, galvenokārt apjoma glabāšanas dēļ, latvieši savāca materiālus, kas bija saistīti ar Latvijas neatkarības centieniem, nosodot okupācijas režīmus. Tagad daļa šā materiāla nonākusi mūsu krātuvē.¹⁹

Vecākais 16 mm formātā filmētais materiāls ir datēts 1961. gadā. Pēdējais kokmateriālu pļots ceļā uz Rīgu pa Daugavu, garām Staburagam, pār Pļaviņu krācēm, cauri jaunceļamās hidroelektrostacijas būvlaukumam Aizkrauklē.

Bez 16 mm filmējumiem krātuvē atrodas arīniecīga daļa 35 mm formātā filmētu materiālu, kā arī dokumentālas filmas šajā formātā. Piemēram, dokumentālā filma "Sirmā gvarde".

¹⁸ Režisora un kinooperatora Mārtiņa Jurjāna filmētie materiāli.

¹⁹ Latvian Program "Baltic Countries – Past, Present 17 May 1962 and Future" Dr. Schwartzwalder and Prof. P. Lejiņš. Filmas garums – ~30 min (360 metri).

Krātuves nozīme un iespējas

Okupācijas muzeja Video un kinofonofoto krātuve pašreiz ir vienīgā šāda veida krātuve Latvijas muzejos, kas veido pamatkrājumu iepriekš noteiktās vadlīnijās, lai radītu kompleksu pētniecības bāzi vēstures izziņai.

Abu okupācijas režīmu liecinieki, jūtot vēstījuma iespēju vēstures liecībā, uzskata to par ļoti atbildīgu misiju un nākotnes vārdā nāk ar savu sakrāto pierādījumu bāzi – mutvārdu stāstījumiem (videoliecībām), fotogrāfijām, dokumentiem, skaņu ierakstiem. Bieži šis klāsts sniedzas vairāku dzimtu daudzās paaudzēs un aptver pat pusotra gadsimta laikposmu. Piedāvājums nebūtu iespējams, ja šī krātuve viņus neuzmeklētu. Vēsturē paliktu kāds neaizpildīts laukums vai atstāta kāda kļūda, kas ieviestos pagātnes apziņas procesos.

1941. gada 14. jūnijā no Jelgavas apriņķa Elejas pagasta "Strūgu" mājām tika deportēta Marija Puriņa. Nonākot nometinājuma galapunktā Sibīrijā, vietējais NKVD iestāžu darbinieks, kuram turpmāko laiku bija jāuzrauga no Latvijas atvestās personas, M. Puriņai lika parakstīt dokumentu ar tekstu, ka viņa Sibīrijā ieradusies brīvprātīgi sakarā ar karadarbības sākumu Baltijā. Šķiet, ka šāda dokumenta tapšana ir drošības iestāžu darbinieka pašiniciatīva, jo pētniecības gaitā šādi piemēri vairāk nav konstatēti. 1947. gadā M. Puriņa vērsās pie šā paša drošības iestādes (tobrīd jau MGB) darbinieka ar lūgumu viņu atlaist uz Latviju, jo kara darbība ir beigusies. Viņa atgriezās Latvijā, kur nodzīvoja līdz pat 100 gadu vecumam. Radinieki, saņemot rehabilitācijas apliecību, atrada ierakstu, ka viņa mirusi Sibīrijā 1947. gadā. Rehabilitācijas procesa laikā ierēdņi no Latvijas pieprasīja ziņas no izsūtījuma vietām. Tad arī tika saņemta izziņa par M. Puriņas nāvi. Acīmredzot toreiz tas pats drošības iestādes darbinieks, baidīdamies par iespējamām sekām sakarā ar M. Puriņas aizbraukšanu, ierakstīja dokumentos viņu kā mirušu. Šodien M. Puriņas uzvārds papildina Sibīrijā mirušo latviešu sarakstu Latvijas Valsts arhīvā, un arhīva avots būtu it kā neapstrīdams.

Latvija ir atguvusi neatkarību. Videoliecībās cilvēku vairākums pauž viedokli, ka jau drīz pēc 1991. gada valsts mainīja vērtību skalu attiecībā uz neatkarības cīnītājiem, kas, sākot ar Otrā pasaules kara beigām, gan bruņotiem, gan nevardarbīgiem, gan politiskiem līdzekļiem pretojās padomju okupācijai. Vienīgais gandarījums, ko šie cīnītāji guvuši, ir rehabilitācijas apliecība un neliels pielikums pie valsts pensijas. Piemiņas glabāšana no valsts puses šodien bieži vien izskatās kā nodevu vākšana gada zīmīgajos datumos.

1941. gada
14. jūnijā deportētās
Ainas Osites
videoliecības
filmēšana Kandavas
pagasta
"Āpšeniekos"
2002. gada
28. augustā.
Intervē Lelde
Ozola-Neimane,
filmē Oļģerts Zālītis.

pierakstija gandrīz visu represēto personu dzīvesstāstus. Mūsu krātuves uzdevums visos novados apzināt trīs okupācijas pārdzīvojušos tagadējos Latvijas iedzīvotājus, pētīt un pieminēt.

Par videoliecībām lielāku interesi izrāda ārzemnieki vai ārzemēs mācījušies speciālisti, kuri saprot šo ierakstu vērtību un vēlas izdarīt pētījumus dažādās zinātnēs, piemēram, vēsturē, psiholoģijā, socioloģijā, literatūrā utt. Vīņi šos stāstījumus uztver kopsakarībās.

Šobrīd ir pēdējais brīdis vēl pierakstīt videoliecības no paaudzes, kas pieredzēja abas okupācijas – gan nacistu, gan padomju. Tas ir galvenais, ko mēs tagad darām. Paralēli jau tiek gatavotas īsas aktuālāko okupācijas laika vēstures tēmu videoliecību fragmentu izlases skolām. Mūsu tālākais mērķis – lai lielāks skaits mūsu jauno vēsturnieku izmantotu krātuves materiālus savu pētījumu kvalitatīvākai izstrādei, dziļākai problēmas analīzei, plašākam skatījumam uz noteikto tēmu.

Jāpiebilst, ka mūsu krātuves materiāli gan skaņas, gan kino, gan foto, gan video – ir izmantojami arī dokumentālu un spēlfilmu veidošanā. Ja izdosies iegādāties datoru un programmu filmu radišanai, ceram arī paši veidot video īsfilmas, kas parādītu krātuves informācijas bagātību, darot to zināmu lielākam ļaužu skaitam.

PIELIKUMS Nr. 2

Video liecību analīze (galvenās pazīmes) Video kasetes Nr. _____		10
1 FOTO – attēli redzamā persona un priekšmeti: Vārds, uzvārds: Dzimšanas gads un datums: Filmēšanas datums: Priekšmeti:	5 Pieminētās personas vārds, uzvārds, radniecība, nodarbošanās saistībā ar interviju: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12	Intervijā pieminēto iestāžu, organizāciju nosaukumi: 1 2 3 4 5 6 7
	6 Administratīvi teritoriāli iedalījuma nosaukumi Latvijā (pilsētas, apriņķi, vai rajoni, pagasti, māju nosaukumi un tml.): 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	11 Filmēšanas laikā pieminētie un demonstrētie priekšmeti (grāmatas, fotogrāfijas, dokumenti u.c.):
	8 Administratīvi teritoriāli iedalījumi citur pasaulē (valstis, pilsētas, apgabali, apdzīvotas vietas un tml.): 1 2 3 4 5	12 Administratīvi teritoriāli iedalījumi Krievijā/PSRS (valstis, pilsētas, apgabali, apdzīvotas vietas un tml.):
	9 Ģeogrāfiskie nosaukumi citur pasaulē (upes, kalni, jūras, ezeri u.c.): 1 2 3 4 5	13 Ģeogrāfiskie nosaukumi Krievijā/PSRS (upes, kalni, jūras, ezeri u.c.):
	4 Ieslodzījuma vai nometnīcuma vietas (koncentrācijas nometnes, darba nometnes, cietumi, "DP" jeb pārvietojamo personu nometnes, filtrācijas punkti un tml.): 1 2 3 4 5	14 Cita nozīmīga neminēta informācija iepriekšajos daļumos: 1 2 3 4 5
	8 Ģeogrāfiskie nosaukumi Latvijā (upes, kalni, jūras, ezeri u.c.): 1 2 3 4 5	Video liecības analīze veica: Vārds, uzvārds: Datums: Paraksts:

Video materiāla analīzes veidlapa.

PIELIKUMS Nr. 3**Okupācijas muzeja Video un kinofonofoto krātuves Video krājumi**

- Videoliecības.
- Videoreportāžas.²⁰

OM videoliecību tēmu loki²¹

- Pārmaiņas un aresti 1940.–1941. gadā (padomju okupācijas laiks).
- Latvijas skolu dzīve un pārmaiņas 1940.–1941. gadā.
- Latvijas augstskolas padomju un nacistu okupācijas gados.
- Deportācijas padomju okupācijas laikā (1941., 1949. gadā u. c.).
- Dienests vācu armijā Otrā pasaules kara laikā: policijas bataljonā, leģionā, Gaisa spēku palīgdienestā, robežsardzē, aviācijas daļās, "Meža kaķos".
- Izvairšanās no iesaukuma leģionā 1943.–1945. gadā.
- Represijas nacistu okupācijas laikā.
- Izsūtīšana uz Vāciju darbos Otrā pasaules kara laikā.
- Dienests Sarkanajā armijā 1944.–1945. gadā.
- Izvairšanās no iesaukuma Sarkanajā armijā 1944.–1945. gadā.
- Kurelieši.
- Bēgļi no Latvijas Otrā pasaules kara beigu posmā 1944.–1945. gadā.
- Cilvēki, kuri nevēlējās atstāt dzimto sētu karadarbības dēļ 1944.–1945. gadā.
- Sarkanie partizāni 1943.–1944. gadā Zemgalē.
- Sarkanie partizāni un "Sarkanā bulta" 1944.–1945. gadā Kurzemē.
- Nacionālie partizāni.
- Nacionālo partizānu atbalstīšana.
- Jaunatnes pretošanās PSRS režīmam.
- Represijas bez deportācijas vai aresta Padomju Latvijā 1940.–1941. gadā; 1944.–1991. gadā.
- Latvieši no latviešu kolonijām Krievijā, Baltkrievijā, Lietuvā.
- Novadu vēstures.
- DP (*Displaced Persons* – pārvietoto personu) nometnes.
- KP (Komunistiskās partijas) biedru skatījums uz savu darbu no šodienas redzes viedokļa.
- Mīlestība dzīves stāstos.

Papildus krājumam ir iespējams izmantot Video bibliotēku.

PIELIKUMS Nr. 4**Tēmas tālākiem pētījumiem**

Vadoties no videoliecībām, Video un kinofonofoto krātuves speciālisti iesaka vēsturniekiem līdz šim neizpētītas vai arī vēsturiski neizvērtētas tēmas, pētot avotus un rakstot jaunas atziņas:

- Sarkano partizānu darbība vācu okupācijas karaspēka aizmugurē Zemgalē, galvenokārt Lietuvas robežas tuvumā 1943.–1944. gadā;

²⁰ Videoreportāža – filmēts notikums, kas saistīts ar OM darbību vai tematiku (piemēram, OM izstāžu atklāšana, OM Gadagrāmatas atvēršanas svētki, piemiņas zīmju okupācijas upuriem atklāšanas u. c.).

²¹ Ir personas, kuras stāsta par vairākām tēmām.

- Vācijas izlūkdienesta ABWEHR aģentu nomešana ar izpletņiem Vācijas-PSRS kara pēdējās dienās 8.–9. maijā Jēkabpils apriņķī;
- Padomju partizānu "Sarkanā bulta" noziedzīgā darbība pret civiliedzīvotājiem Otrā pasaules kara beigās Kurzemes cietoksnī, līdztekus izvērtējot Viļa Samsona grāmatas.²²

Šo tēmu pētīšanai sākuma informācija iegūstama Okupācijas muzeja Video un kinofonofoto krātuvē.

PIELIKUMS Nr. 5

Krātuvē esošais klāsts 2003. gada beigās:

- videoliecības – 786 personas, ~1500 stundas (589 kasetes – 135 mini DV, 454 S-VHS);
- videoreportāžas – 150 notikumi (50 kasetes – 36 S-VHS un 14 mini DV);
- skaņu (audio) ieraksti – 101 persona (30 kasetes) + 1940. gada Latvijas PSR radio ieraksti – 8 CD;
- kino materiāli – ~24 vienības;
- videoliecību atšifrējumi – 655 personām;
- audioliecību atšifrējumi – 12;
- video, audio, CD bibliotēka – 203 videokasetes, 44 audiokasetes, 14 CD;
- fotonegatīvi – ~ 24 000 vienības.

Work of the Video Documentation Program and Audio-Visual Collection

ANDREJS EDVĪNS FELDMANIS
LELDE OZOLA-NEIMANE

The article describes the Occupation Museum's Audio-Visual Collection and its most important part – the Video Documentation Program. The Video Documentation Program has sufficient technical equipment to employ two recording teams. As of the end of 2003, 786 persons of various nationalities had been interviewed, with approximately 1500 hours of recordings. The interviews cover a wide range of occupation topics, from experiences in the GULAG to war experiences, to resistance, to collaboration and experiences in Western exile. Each recording is accompanied by a signed document describing the topic of the interview and possible restrictions placed on the use of the material. The testimonies are analysed and indexed according to 14 categories in order to make them easily available for research purposes. The photo-negative collection currently consists of approximately 24,000 units with descriptions. The holdings are increased by donations, purchases and duplication of material that the owners want to keep. The film collection preserves donated retrospective professional and amateur material from the Soviet period and Latvian exile in the USA.

²² Kurzemes partizāni. – Rīga: LVI, 1956, (2. izd.) 1959; Kurzemes katlā. – Rīga: Liesma, 1969; Kurzemes meži šalc. – Rīga: Liesma, 1974.

Okupācijas muzeja un tā darbinieku publikācijas 1993–2003

ANTA LAPA

Muzeja darbs un tā līdzstrādnieku paveiktais neaprobežojas tikai ar darbu muzejā, tas atspoguļojas arī viņu publikācijās, kas bieži vien tiešā veidā nav saistītas ar viņu tiešajiem darba pienākumiem.

Bibliogrāfiskajā sarakstā "Okupācijas muzeja un tā darbinieku publikācijas 1993–2003" iekļautas grāmatas un seriālie izdevumi, ko izdevis muzejs, un muzeja darbinieku publikācijas – monogrāfijas, raksti zinātniskos žurnālos, rakstu krājumos, kā arī līdzstrādnieku sastādītie un rediģētie izdevumi par okupācijas tematiku. Izdotajām grāmatām uzrādītas recenzijas par attiecīgo izdevumu, kā arī iekļautas pašu darbinieku sagatavotās recenzijas par vēstures izdevumiem.

Sarakstu veido trīs daļas: "Muzeja izdotās grāmatas", "Muzeja izdotie seriālie izdevumi", "Darbinieku publikācijas". Pirmajā ieraksti sakārtoti hronoloģiski, trešajā daļā – alfabēta secībā pēc darbinieku uzvārdiem. Katra darbinieka publikācijas sakārtotas hronoloģiski, gadu ietvaros – alfabētiski.

Lai arī muzeja darbiniekiem ir daudz populārzinātnisku un informatīva satura publikāciju gan Latvijas, gan ārzemju presē, tās bibliogrāfiskajā sarakstā nav iekļautas.

1. Muzeja izdotās grāmatas

1.1. Plezere-Eglite, Benita. Ar bērna acīm: vienpadsmitgadīgās Nitas zīmējumi, kas sūtīti no Sibīrijas uz Latviju = Through the Eyes of a Child: Drawings of Eleven-year Old Nita Mailed from Siberian Exile to Latvia / [sakārt. Māra Zirnīte]. – Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds un Latvijas ZA Filozofijas un socioloģijas institūta nacionālās mutvārdu vēstures projekts, 1996. – 79 lpp.: il.

1.2. Latvijas Okupācijas muzejs: Latvija zem Padomju Savienības un nacionālsociālistiskās Vācijas varas: 1940–1991 = Lettland unter sowjetischer und nationalsozialistischer Herrschaft: Eine Darstellung des Lettischen Okkupationsmuseums / Latvijas Okupācijas muzejs; red. Valters Nollendorfs, Matthias Knoll. – Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 1998. – 191 lpp.: il., kartosh., faks.

Rec. Riekstiņš, Jānis. Jauns interesants izdevums: [par katalogu "Latvijas Okupācijas muzejs"] // Latvijas Vēsture. – Nr. 1 (1999), 150.–151. lpp.

1.3. Dokumenti liecina, 1939–1999: Latvijas vēstures dokumentu izlase skolām / sast. Z. Baķe, I. Gundare, M. Kotts [u. c.]. – Rīga: Latvijas Okupācijas muzejs, 1999. – 197 lpp.: il., faks., ģim., tab.

Rec. Taurēns, Jānis. Noderīgs palīgs skolai // Latvijas Vēsture. – Nr. 2 (2000), 108.–109. lpp.

Rec. Zelče, Vita. Dokumenti savā vienkāršībā un izteiksmīgumā // Latvijas Arhīvi. – Nr. 1 (2000), 185.–187. lpp.

1.4. Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 1999. Genocīda politika un prakse = Policies and Practices of Genocide / [sast. un zin. red. H. Strods]. – Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2000. – 282 lpp.: il.

Muzeja darbinieku pētījumi un recenzijas: Asiņu tvans un asiņu migla... / Anda Līce; Latvijas vēstures zinātnes padomizēšana (1944–1985); PSRS Valsts drošības ministrijas pilnīgi slepenā Baltijas valstu iedzīvotāju izsūtīšanas operācija "Krasta banga" ("Priboj") / Heinrihs Strods; Avotos un

literatūrā visbiežāk sastopamās kļūdas un neprecizitātes, aprakstot uzbrukumu Masļenku sardzei 1940. gada 15. jūnijā / Andrejs Feldmanis; Ar faktiem nepietiek: vēsture, vēstures atmiņa un vēsturiskā apziņa Okupācijas muzejā / Valters Nollendorfs; Apsūdzības pierādījums. [rec. grām. "No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986: Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs (Rīga, 1999)] / Heinrihs Strods.

Rec. Šneidere, Irēne. "Jau vairākus gadus..." // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – Nr. 1 (2000), 167.–168. lpp.

1.5. Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2000. Komunistu un nacistu jūgā = Subjugation under Soviets and Nazis / [sast. un zin. red. H. Strods]. – Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2001. – 340 lpp.: il., faks.

Muzeja darbinieku pētījumi un recenzijas: Un atvērās tumsības vārti / Anda Lice; Nacionālsociālistiskās Vācijas vietējās varas politika okupētajā Latvijā (1941–1945) / Ojārs Stepens; Salaspils koncentrācijas nometne (1941. gada oktobris – 1944. gada septembris) / Heinrihs Strods; Latvju Jaunatnes organizācija un ar to saistītie nacistiskās Vācijas plāni Latvijā 1942.–1945. gadā / Lelde Ozola; Latvijas Romas katoļu garīdzniecība nacistu okupācijas periodā (1941–1945) / Inese Dreimane.

Rec. Ezerģails, Andrievs. Okupācijas muzeja gadagrāmata 2000 // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata II. – Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2001. – 231.–235. lpp.

Rec. Riekstiņš, Jānis. Komunistu un nacistu jūgā // Latvijas Vēsture. – Nr. 4 (2001), 108.–110. lpp.

1.6. Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2001. Nācija gūstā = Captive Nation / [sast. un zin. red. H. Strods]. – Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2002. – 293 lpp.: il.

Muzeja darbinieku pētījumi un recenzijas: Ieskaņai / Anda Lice; Sarkanarmijas haotiskā atkāpšanās no Latvijas (1941. gada 22. jūnijs – 5. jūlijs) / Heinrihs Strods; Ieskatā Okupācijas muzeja krājumos un jaunieguvumos. (2000–2001) / Inese Dreimane; A Valuable Sourcebook on the Reestablishment of Latvia's Independence in 1990: [par grām. "4. maijs: rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju" [The Fourth of May: A Collection of Articles, Recollections, and Documents Concerning the Independence Declaration] (Rīga, 2000)] / Matthew Kott; Latvijas pēckara okupācijas vēstures avotu krājums [par grām. "Latvija padomju režīma varā 1945–1986". Dokumentu krājums (Rīga, 2001)] / Heinrihs Strods.

1.7. Latvijas Okupācijas muzejs: Latvija zem Padomju Savienības un nacionālsociālistiskās Vācijas varas 1940–1991 = Museum of the Occupation of Latvia: Latvia under the Rule of the Soviet Union and National Socialist Germany / tekstu aut. un red. Valters Nollendorfs. – Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2002. – 215 lpp.: il., ģim., faks.

Rec. Butulis, Ilgvars. Grāmata "Latvijas Okupācijas muzejs" // Latvijas Vēsture. – Nr. 4 (2002), 106.–108. lpp.

1.8. Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2002. Varas patvaļa = Power Unleashed / [sast. un zin. red. H. Strods]. – Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2003. – 448 lpp.: il.

Muzeja darbinieku pētījumi un recenzijas: Ieskaņai / Anda Lice; Latvijas komunistiskās okupācijas laika latviešu–krievu valodas jēdzienu skaidrojumi (1940–1991) / Heinrihs Strods; Mašīnu–zirgu iznomāšanas punktu veidošana Latvijas PSR 1941. gada pavasarī / Lelde Ozola; Rietumu sabiedrotie nacistiskās okupācijas laika latviešu presē (1941–1945) / Uldis Neiburgs, Kaspars Zellis; Grāmata skolām par holokaustu Eiropā: [par Stefana Brukfelda grām. "Stāstiet par to saviem bērniem... Grāmata par holokaustu Eiropā 1933–1945" (Rīga, 2000)] / Inese Dreimane, Ojārs Stepens; Okupēto tautu cīņa pret impērijām: [par A. Rusnacenko grām. "Bruņotā tauta. Nacionālās atbrīvošanās kustība Ukrainā un nacionālās pretošanās kustības Baltkrievijā, Lietuvā, Latvijā, Igaunijā 1940.–1950. gadā. – ukraiņu valodā (Kijeva, 2002)] / Heinrihs Strods.

Rec. Jēkabsons, Ēriks. Okupācijas muzeja gadagrāmata // Latvijas Arhīvi. – Nr. 2 (2003), 170.–173. lpp.

Rec. Riekstiņš, Jānis. Ieskatā Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmatā. Varas patvaļa // Latvijas Vēsture. – Nr. 2 (2003), 109.–110. lpp.

2. Muzeja izdotie seriālie izdevumi

2.1. Latvijas 50 gadu okupācijas muzejs. Okupācijas muzeja apkārtraksts / red. A. Lice; Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds. – Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzejs, 1996–.

2.2. Latvijas okupācijas muzejs. IP Ziņas: Latvijas okupācijas muzeja Izglītības programma / Latvijas 50 gadu okupācijas muzejs. – Rīga: Latvijas Okupācijas muzejs, 1997–.

3. Darbinieku publikācijas

Andžejevskā, Maira. Sk. Nr. 3.8.

Baķe, Zane. Sk. Nr. 1.3.

3.1. Dreimane, Inese. Latvijas kristīgo konfesiju garīdznieki nacionālās pretošanās kustībā (1944–1953) // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2002. – 221.–284. lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti; 7. sēj.).

Sk. arī Nr. 1.5., 1.6., 1.8.

3.2. Dūra, Danute. Okupācijas vara un Latvijas sabiedrība "Nacionālās sardzes" dokumentos / Danute Dūra, **Ieva Gundare, Dzidra Zujeva** // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2002. – 80.–104. lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 7. sēj.).

Sk. arī Nr. 3.5.

3.3. Feldmanis, Andrejs Edvins. Masļenku traģēdija – Latvijas traģēdija = Tragedy of Maslenki – Latvia's Tragedy / Andrejs Edvins Feldmanis; zin. red. Rihards Pētersons, Metju Kotts]. – Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2000. – 259 lpp.

Rec. Taurēns Jēkabsons, Ēriks. Masļenku traģēdija – Latvijas traģēdija // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – Rīga: Latvijas Universitātes žurn. "Latvijas Vēsture" fonds, 2000.

Rec. Taurēns Vēsture: [par Andreja Feldmaņa grām. "Masļenku traģēdija – Latvijas traģēdija" (Rīga, Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds)] // Latvijas Arhīvi. – Nr. 2 (2000), 175. lpp.

3.4. Feldmanis, Andrejs Edvins. Masļenku traģēdija – Latvijas traģēdija = Tragedy of Maslenki – Latvia's Tragedy / Andrejs Edvins Feldmanis; zin. red. Rihards Pētersons, Metju Kotts. – 2. papild. izd. – Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2002. – 355 lpp.: il., kartes, faks.

Rec. Šneidere, Irēne. "Padomju Savienības specdienestu..." // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – Nr. 4 (2002), 196.–199. lpp.

Sk. arī Nr. 1.4.

3.5. Pretrunīgā vēsture: skolotāja rokasgrāmata = Противоречивая история: пособие для учителя / **red. Ieva Gundare**, tulk. Danute Dūra, Ieva Gundare, Valdis Klišāns. – Rīga: Latvijas Vēstures skolotāju asociācija, 2000. – 146 + 148 lpp.: il., ģim., tab., zīm.

3.6. Gundare, Ieva. Sociālās atmiņas atjaunošana un veidošana Latvijā (1985–1991) // Atmiņa kultūrvēsturiskā kontekstā: starptautiskas konferences materiāli. – 2. daļa. – Daugavpils: Saule, 2002. – 35.–44. lpp.

3.7. Gundare, Ieva. Overcoming Legacy of History for Ethnic Integration in Latvia // Inter Mariam. – Nr. 3, 2002.

3.8. Holokausts: mācību materiālu kopojums / Ieva Gundare, Pieter Batelaan, Anne Frank House; red. **Ieva Gundare**; tulk.: Ieva Gundare, Dzidra Zujeva, Maira Andžejevskā; māksl. Dita Mālniece. – Rīga: N.I.M.S., 2002. – [54] atsev. lp. apvākā: il., ģim.

Sk. arī Nr. 1.3., 3.2.

Kotts, Metju. Sk. Nr. 1.3., 1.6., 3.3., 3.4., 3.83.

3.9. Via dolorosa: Staļinisma upuru liecības /

1. grām. – Rīga: Liesma, 1990. – 601, [3] lpp.: faks.

2. grām. – Rīga: Liesma, 1993. – 619, [2] lpp.

3. grām. sast. un red. **Anda Lice**. – Rīga: Preses nams, 1995. – 311, [1] lpp.: il., faks., tab.

4. grām. sast. un red. **Anda Lice**. – Rīga: Preses nams, 1995. – 320 lpp.: il., faks.

- 3.10. Līce, Anda.** Mūžīgie līdumnieki / red. L. Bibere. – Rīga: Anitas Mellupes SIA BO "Liktenstāsti", 2000. – 388, [2] lpp.: krās. iel., ģīm.
Sk. arī Nr. 1.4., 1.5., 1.6., 1.8., 2.1.
- 3.11. Neiburgs, Uldis.** Latviešu leģiona tēma vēstures literatūrā // Latvijas Vēsture. – Nr. 3 (1995), 38.–39. lpp.; Nr. 1 (1996), 43.–51. lpp.
- 3.12. Neiburgs, Uldis.** Nacionālā pretošanās kustība Latvijā 1940.–1941. gadā: [par Tāivalža Vilciņa "Skolu jaunatne nacionālajā cīņā (1940–1941)" (Rīga, 1997)] // Latvijas Vēsture. – Nr. 3 (1997), 99.–100. lpp.
- 3.13. Neiburgs, Uldis.** Izstāde "Nacionālie partizāni Latvijā" // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – Nr. 3 (1999), 149.–151. lpp.
- 3.14. Neiburgs, Uldis.** 3. Baltijas studiju konference Eiropā // Latvijas Vēsture. – Nr. 3 (1999), 98.–99. lpp.
- 3.15. Neiburgs, Uldis.** Latviešu karavīri Vācijas un PSRS armijās: galvenās problēmas // Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskas konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. – 197.–207. lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sēj.).
- 3.16. Neiburgs, Uldis.** Latviešu leģions – pagātne un mūsdienas // Latvijas Vēsture. – Nr. 3 (2000), 103.–109. lpp. – Bibliogr. un koment.: 32 ier.
- 3.17. Neiburgs, Uldis.** Latviešu nacionālās pretošanās kustības preses izdevumi Latvijā vācu okupācijas laikā: (1941–1945) // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa, Sociālās un humanitārās zinātnes. – Nr. 1./2. (2000). – 54. sēj., 43.–58. lpp. – Bibliogr. un koment.: [103] ier.
- 3.18. Neiburgs, Uldis.** Latvijas Nacionālā komiteja. Potsdama, 1945 // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – Rīga: Latvijas Universitātes žurn. "Latvijas Vēsture" fonds, 2000. – 108.–117. lpp.
- 3.19. Neiburgs, Uldis.** Nacionālās pretošanās kustības organizācijas Latvijā padomju un vācu okupācijas laikā (1940–1945) // Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskas konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. – 163.–172. lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sēj.).
- 3.20. Neiburgs, Uldis.** Dokumentu krājums par latviešu leģionu: [par Mirdzas Kates Baltais "The Latvian Legion: Selected Documents" (Toronto, 1999)] // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata II. – Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2001. – 227.–230. lpp.
- 3.21. Neiburgs, Uldis.** Latgales iedzīvotāju likteņi Otrajā pasaules karā // Sarunas II. – Rīga: Sabiedriskais izglītības fonds "Jaunā Akadēmija", 2001. – 214.–224. lpp.
- 3.22. Neiburgs, Uldis.** Latvijas Centrālās padomes memorands par Latvijas neatkarības atjaunošanu. 1944. gada marts // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata II. – Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2001. – 184.–203. lpp.
- 3.23. Neiburgs, Uldis.** Nacionālā un padomju pretošanās kustība: kopīgais un atšķirīgais (1941–1945) / Uldis Neiburgs, Dzintars Ērglis // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2001. – 227.–239. lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.).
- 3.24. Zellis, Kaspars.** Vācu okupācijas laikā represētie Latvijas iedzīvotāji (1941–1945). Datu bāzes apraksts / Kaspars Zellis, Uldis Neiburgs // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2001. – 227.–239. lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.).
- 3.25. Jēkabsons, Ēriks.** Latviešu karavīri Vācijas militārajā dienestā Polijā 1942.–1945. gadā / Ēriks Jēkabsons, Uldis Neiburgs, Kaspars Zellis // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2002. – 179.–218. lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 7. sēj.).
- 3.26. Neiburgs, Uldis.** 18. Baltijas studiju konference Baltimorā: [par konf. "Baltijas valstis globalizācijas laikmetā": ASV, 6.–8. jūn.] // Latvijas Vēsture. – Nr. 4 (2002), 118.–120. lpp.

- 3.27. Neiburgs, Uldis.** Jauna grāmata par vācu okupācijas politiku un nacionālo pretošanās kustību Latvijā: [par Leonīda Siliņa grām. "Nacistiskās Vācijas okupanti: mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās" (Rīga, 2001)] // *Latvijas Vēsture*. – Nr. 1 (2002), 110.–112. lpp.
- 3.28. Neiburgs, Uldis.** Stokholmas dokumenti. Vācu okupācija Latvijā, 1941–1945: Ko zināja Amerika?: [par A. Ezergaila sast. grām. "The German Occupation of Latvia, 1941–1945: What did America Know?: Stockholm Documents" (Rīga, 2002)] // *Latvijas Vēsture*. – Nr. 3 (2002), 113.–115. lpp.
- 3.29. Neiburgs, Uldis.** Ģenerālis Vlasovs un Krievu atbrīvošanās kustība: ieskats historiogrāfijā // *Latvijas Vēsture*. – Nr. 4 (2003), – 90.–99. lpp.
Sk. arī Nr. 1.8., 3.50.
- 3.30. Nollendorfs, Valters.** For Poems are Forever Spirals without End: A Meditative Letter to Ivar Ivask on his "Baltic Elegies" // *Journal of Baltic Studies*. – No. 26 (1995), p. 89–106.
- 3.31. Nollendorfs, Valters.** Jo dzejoļi mūžam ir spirāles, kurām nav gala: Meditatīva vēstule Ivaram Ivaskam par viņa "Baltijas elēģijām" // *Jaunā Gaita*. – No. 203 (1995., dec.), 37.–41. lpp.; Nr. 304 (1996., marts), 22.–26. lpp.
- 3.32. Nollendorfs, Valters.** Time and Place in Latvian Folklore and in Exile Latvian Literature (1945–1990): An Essay // *Humanities and Social Sciences. Latvia*. – No. 11 (1996), p. 69–84. – (Folklore Issues; No. 2).
- 3.33. Nollendorfs, Valters.** No vēstures faktiem uz vēstures apziņu: Latvijas Okupācijas muzeja principi un pieejas // *Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskas konferences materiāli*, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. – 382.–389. lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sēj.).
- 3.34. Progress** Report of the Latvian Commission of Historians: Crimes against Humanity Committed in the Territory of Latvia during the Occupations of the Soviet Union and National Socialist Germany, from 1940–1956 / transl. and ed. by **Valters Nollendorfs** // *Baltic Studies Newsletter* – Portland. – Vol. 26, No. 1 (2002, March), p. 89.
- 3.35. Nollendorfs, Valters.** Trimdas vēsturiskā apziņa literatūras spoguļi 20. gs. 40. un 50. gados: ienaidnieka, varoņa, cietēja un drauga tēls // *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas: Starptautiskās konferences materiāli*, 2002. gada 13.–14. jūnijs, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2003. – 440.–452. lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.).
Sk. arī Nr. 1.2., 1.4., 1.7.
- 3.36. Ozola, Lelde.** Gaisa spēku palīgu atmiņu krājums: [par krāj. "Latviešu karazēnu stāsti"] // *Latvijas Vēsture*. – Nr. 4 (1999), 115–116. lpp. – Bibliogr.: 7 nos.
- 3.37. Ozola, Lelde.** Gaisa spēku palīdzes // *Latviešu karazēnu un meiteņu stāsti*. – 2. daļa. – Rīga: Fonds "Latvijas Vēsture", 2001. – 421–425. lpp.
- 3.38. Ozola, Lelde.** LK(b)P dokumenti par padomju okupācijas režīma represīvo darbību (1940. gada jūnijs – 1941. gada jūnijs) // *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi*. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2002. – 57.–79. lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 7. sēj.).
Sk. arī Nr. 1.5., 1.8.
- 3.39. Pētersons, Richards.** Padomju okupācijas varas politika pieminekļu aizsardzībā 1944.–1953. gadā // *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas: Starptautiskās konferences materiāli*. 2002. gada 13.–14. jūnijs, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2003. – 331.–340. lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.).
Sk. arī Nr. 3.3., 3.4.
- 3.40. Stepens, Ojārs.** 1941. gada 14. jūnija deportācija Latvijā / [teksta aut.: Ojārs Stepens]. – Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2001. – 19. lpp.: il.
Sk. arī Nr. 1.5., 1.8.
- 3.41. Strods, Heinrihs.** The National Partisans: Their Names // *Humanities and Social Sciences. Latvia*. – No. 1 (1993), p. 40–45.

3.42. Strods, Heinrihs. Zem melnbrūnā zobena: Vācijas politika Latvijā, 1939–1945 / Heinrihs Strods. – Rīga: Zvaigzne, [1994]. – 152, [2] lpp.: faks., kartosh., tab. – (Skolai un izziņai). – Bibliogr.: 138. – [153.] lpp. (456 norādes).

Rec. Šterns, Indriķis. Grāmata par hitleriskās Vācijas plāniem Latvijā // Latvijas Vēsture. – Nr. 4 (1996), 99.–101. lpp.

3.43. Strods, Heinrihs. Die Hauptrichtungen der Politik Russlands im Baltikum: Geschichte und Gegenwart // Die Aussenpolitik der baltischen Staaten und die internationalen Beziehungen im Ostseeraum / hrsg. Von B. Meissner, D. A. Loeber, C. Hasselblatt. – Hamburg: Bibliotheca Baltica, 1994. – S. 446–455.

3.44. Strods, Heinrihs. Die Zwangskollektivisierung der Landwirtschaft in Lettland in Jahre 1949 // Acta Baltica. – Vol. 32 (1994), S. 37–49.

3.45. Strods, Heinrihs. Brūnais genocīds un sarkanais genocīds Baltijā 1940–1990. Kopīgais un atšķirīgais // Latvijas Vēsture. – Nr. 4. (1995), 36.–41. lpp. – Bibliogr. un komen.: 18 ieraksti.

3.46. Strods, Heinrihs. Francijas arhivi Latvijas vēsturei: 17.–20. gs. // Latvijas Vēsture. – Nr. 1 (1995), 58.–59. lpp. – Bibliogr.: 21 nos.

3.47. Strods, Heinrihs. Dzejniece, partizāne, mocekle Marta Skuja, istajā vārdā Valērija Mundure (1915–1946) // Latvijas Vēsture. – Nr. 1 (1996), 37.–40. lpp.

3.48. Strods, Heinrihs. Komunistiskais genocīds pret lietuviešu tautu (1940–1958): [par lietuviešu vēsturn. Anvīda Anušauska grām. "Padomju izdarītā lietuviešu tautas iznīcināšana 1940.–1958. gadā"] // Latvijas Vēsture. – Nr. 5 (1996), 151.–152. lpp. – Bibliogr.: 10 nos.

3.49. Strods, Heinrihs. Latvijas katoļu baznīcas vēsture 1075–1995 / red. Aija Dzintara. – Rīga, 1996. – 387 lpp.

3.50. Strods, Heinrihs. Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956. – 1. sēj. – Rīga: apg. "Preses nams", 1996. – 576 lpp.: il., ģīm., faks., sh., k.

Rec. Kažociņš, Indulis. "Blakus saviem pētījumiem..." // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – Nr. 2 (1997), [149.] – 153. lpp.

Rec. Neiburgs, Uldis. "Ar Sorosa fonda – Latvija, ASV..." // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – Nr. 1 (1997), 164.–165. lpp.

Rec. Šterns, Indriķis. Zinātnieka radīts pieminekļs Latvijas nacionālajiem partizāniem // Latvijas Vēsture. – Nr. 5 (1996), 144.–147. lpp.

Rec. Research on the National Partisans // Humanities and Social Sciences. Latvia. – No. 2 (1997), p. 133–134. – (State and Local Government as Promoters of the Economy).

3.51. Strods, Heinrihs. Brūnās cilvēkšāvēju vienības Latvijā (1941–1942): [par H. H. Vilhelma grām. "Die Einsatzgruppe A der Sicherheitspolizei und des SD 1941/42" (Berlīne, 1996)] // Latvijas Vēsture. – Nr. 1 (1997), 147.–149. lpp. – Bibliogr.: 20 nos.

3.52. Strods, Heinrihs. Latvijas Universitāte okupācijas gados (1940–1991) // Latvijas Vēsture. – Nr. 4 (1997), 5.–9. lpp.: tab. – Bibliogr. un koment.: 20 ier.

3.53. Strods, Heinrihs. Pētījums par ebreju iznīcināšanu Latvijā: [par A. Ezergaili "The Holocaust in Latvia: 1941–1944" (Rīga, 1996)] // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – Nr. 1 (1997), 159.–163. lpp. – Bibliogr.: 16 nos.

3.54. Strods, Heinrihs. Totalitārisms. Genocīds. Pretošanās: [par t. p. nos. starptaut. zinātnisko konf. Viļņā 3.–4. okt.] // Latvijas Vēsture. – Nr. 4 (1997), 140.–141. lpp.

3.55. Vēstures avoti: [Dok. un koment.] // Latvijas Vēsture. – Nr. 2 (1997), 74.–85. lpp.

Saturā: Operatīvā atskaite: Par Latvijas K(b)P CK kaujas specgrupas darbībām: (1946. g. 5. jūn.–4. nov.) / Zigfrīds Vasiļonoks; no kr. val. tulk. un koment. aut. **Heinrihs Strods.**

3.56. Strods, Heinrihs. Demokrātiskās Krievijas balss: [par Krievijas Valsts humanit. univ. izd. grām. "Cits karš 1939–1945" sēr. "Krievija: 20. gadsimts"] // Latvijas Vēsture. – Nr. 3 (1998), 89.–91. lpp. – Bibliogr. un koment.: 26 nos.

3.57. Strods, Heinrihs. PSRS Valsts drošības ministrijas pilnīgi slepenā Baltijas valstu iedzīvotāju izsūtīšanas operācija "Krasta banga" ("Priboj"): (1949. g. 25. febr. – 23. aug.) // Latvijas Vēsture. – Nr. 2 (1998), 39.–47. lpp.: tab. – Bibliogr.: 43 nos.

- 3.58. Strods, Heinrihs.** Zem svešiem karogiem: [par Induļa Kažociņa "Latviešu karavīri zem svešiem karogiem: 1941–1945" (Rīga, 1998)] // Latvijas Vēsture. – Nr. 4 (1998), 4.–89. lpp.
- 3.59. Vēstures avoti:** [Dok. un koment.] // Latvijas Vēsture. – Nr. 2 (1998), 62.–72. lpp.
- Saturā:** Nacistiskās Vācijas firera Ādolfa Hitlera 1943. gada 10. februāra pavēle par Latviešu SS brīvprātīgā leģiona formēšanu / mater. sagat. **Heinrihs Strods.**
- 3.60. Feldmanis, Inesis.** Starptautiskā konference "Latvija Otrajā pasaules karā": [13.–16. jūn.] / Inesis Feldmanis, **Heinrihs Strods** // Latvijas Vēsture. – Nr. 3 (1999), 100.–101. lpp.
- 3.61. Latvijas** nacionālo partizānu karš: dokumenti un materiāli, 1944–1956 / sast. un komentējis H. Strods. – 2. sēj. – Rīga: Preses nams, 1999. – 654, [2] lpp.: il., tab.
Rec. Kažociņš, Indulis. Latvijas nacionālo partizānu karš // Latvijas Okupācijas gadagrāmata 2000. Komunistu un nacistu jūgā. – Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2001. – 284.–289. lpp.
- 3.62. Latvijas** Valsts universitātes vēsture, 1940–1990: History of the State University of Latvia, 1940–1990 / sast. un zin. red. **Heinrihs Strods**; red. Vija Kaņepe. – Rīga: Latvijas Universitātes žurn. "Latvijas Vēsture" fonds, 1999. – 562 lpp.: krās. il., il., ģīm., diag., tab.
- 3.63. LPSR** Zinātņu akadēmijas politiskā tīrīšana 1950. gadā: [dokumenti un komentāri] / mater. sagat. un no krievu val. tulk. **Heinrihs Strods** // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – Nr. 2 (1999), [112.] – 124. lpp.
- 3.64. Strods, Heinrihs.** Gunāra Astras sarkangreizā ēnā: [par B. Eglītes grām. "Kas jūs bijāt, Gunār Astra" (Rīga, 1998)] // Latvijas Vēsture. – Nr. 1 (1999), 155.–158. lpp. – Bibliogr.: 11 nos.
- 3.65. Strods, Heinrihs.** Latvijas cilvēku izvedēji 1949. gada 25. martā // Latvijas Vēsture. – Nr. 1 (1999), 68.–73. lpp.: tab. – Bibliogr. un koment.: 13 nos.
- 3.66. Strods, Heinrihs.** The Latvian Partisan War between 1944 and 1956 // The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States / Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania. – Vilnius: Du Ka, 1999. – p. 149.–160.
- 3.67. Strods, Heinrihs.** The Nonviolent Resistance Movement in Latvia (1944–1958) // The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States / Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania. – Vilnius: Du Ka, 1999. – p. 161.–173.
- 3.68. Strods, Heinrihs.** The Roman Catholic Church of Latvia and the Resistance Movement (1944–1990) // The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States / Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania. – Vilnius: Du Ka, 1999. – p. 174.–185.
- 3.69. Strods, Heinrihs.** Civilokupantu pirmie desanti 1941–1946 // Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940–1990: rakstu krājums / red. T. Puisāns. – Stokholma, Toronto: Daugavas Vanagu Centrālās Valdes izdevums, 2000. – 112.–118. lpp.
- 3.70. Strods, Heinrihs.** Čekas operatīvā armija Latvijā 1941–1954 // Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940–1990: rakstu krājums / red. T. Puisāns. – Stokholma, Toronto: Daugavas Vanagu Centrālās Valdes izdevums, 2000. – 119.–123. lpp.
- 3.71. Strods, Heinrihs.** "Daugavā sarkanā saulīte līst": [par Latvijas PSR valsts himnas pirmsākumiem] // Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940–1990: rakstu krājums / red. T. Puisāns. – Stokholma, Toronto: Daugavas Vanagu Centrālās Valdes izdevums, 2000. – 485.–487. lpp.
- 3.72. Strods, Heinrihs.** Deportācijas operācija "Krasta banga" // Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940–1990: rakstu krājums / red. T. Puisāns. – Stokholma, Toronto: Daugavas Vanagu Centrālās Valdes izdevums, 2000. – 256.–272. lpp.
- 3.73. Strods, Heinrihs.** Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956 // Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940–1990: rakstu krājums / red. T. Puisāns. – Stokholma, Toronto: Daugavas Vanagu Centrālās Valdes izdevums, 2000. – 237.–245. lpp.
- 3.74. Strods, Heinrihs.** Ligosvētki pirms 50 gadiem // Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940–1990: rakstu krājums / Daugavas Vanagu Centrālā Valde; red. T. Puisāns. – Stokholma: Memento, 2000. – 313.–315. lpp.

- 3.75. Strods, Heinrihs.** Okupēto zemju karavīri zem sveša karoga // Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskas konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. – 189.–196. lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sēj.).
- 3.76. Strods, Heinrihs.** Padomju Savienības otrreizējā Latvijas okupācija (1944–1945) // Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskas konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. – 278.–287. lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sēj.).
- 3.77. Strods, Heinrihs.** Kopējais Latvijas totalitārajā genocīdā (1940–1956) / Heinrihs Strods // Latvijas Vēsture. – [Nr.] 4 (2001), 68.–78. lpp.
- 3.78. Strods, Heinrihs.** Krievijas impērijas izveidošanās un bojāeja: [par vācu vēsturnieka Andreasa Kapelera grām. "Krievija – daudzniecīgu impērija. Izveidošanās. Vēsture. Sabrukums" (Maskava, 1997)] // Latvijas Vēsture. – Nr. 4 (2001), 11.–112. lpp.
- 3.79. Strods, Heinrihs.** Latvijas skolu jaunatnes nacionālā pretošanās kustība (1944. gads – 50. gadu vidus) // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2001. – 592.–675. lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.).
- 3.80. Strods, Heinrihs.** Okupācijas varas drošības orgāni Lietuvā: [par Ļ. Truskas, A. Anušauskas, I. Petravičiūtes grām. "Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais. MVD – MGB organizacine' struktura, personalas ir veikla. Lietuvos Gyventoju, Genocido ir rezistruocijos Tyrimo Centras" (Vilņa, 1999)] // Latvijas Vēsture. – Nr. 3 (2001), 127.–128. lpp. – Bibliogr.: 9 nos.
- 3.81. Strods, Heinrihs.** Piedot nenozīmē aizmirst: [par Vīsalža Lāča "Etniskie konflikti Austrumeiropas tautu vēsturē" (Rīga, 2000)] // Latvijas Vēsture. – Nr. 1 (2001), 121.–125. lpp. – Bibliogr.: 8 nos.
- 3.82. Strods, Heinrihs.** Iznīcināšana ar darbu: [par Jana Erika Šultes grām. "Zwangsarbeit und Vernichtung: Das Wirtschaftsimperium des SS. Oswald Pohl und das SS – Wirtschafts – Verwaltungshauptamt. 1933–1945" (Minhene, Vine, Cirihe, 2001)] // Latvijas Vēsture. – [Nr.]1 (2002), 118.–120. lpp.
- 3.83. Strods, Heinrihs.** The file on Operation "Priboy": A Reassessment of the Mass Deportation of 1949 / Heinrihs Strods, Matthew Kott. – Angļu // Journal of Baltic Studies – Vancouver. – Vol. 33, No. 1 (2002, Spring), p. 136.
- 3.84. Strods, Heinrihs.** Baltijas nacionālie partizāni no 1944. līdz 1947. gada janvārim: bruņojums, sastāvs, kaujas // Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas: Starptautiskās konferences materiāli. 2002. gada 13.–14. jūnijs, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2003. – 358.–381. lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.).
- 3.85. Strods, Heinrihs.** Baltijas valstu okupācija: ieskats terminoloģijā, periodizācijā, izpētē // Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas: Starptautiskās konferences materiāli. 2002. gada 13.–14. jūnijs, Rīga. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2003. – 35.–49. lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.).
- 3.86. Strods, Heinrihs.** The Cheka Operation Army in Latvia, 1941–1954 // Unpunished Crimes. Latvia under Three Occupations / ed. T. Puisāns. – Stockholm: Memento, 2003. – p. 67–71.
- 3.87. Strods, Heinrihs.** First Groups of Civilian Occupiers // Unpunished Crimes. Latvia under Three Occupations / ed. T. Puisāns. – Stockholm: Memento, 2003. – p. 63–66.
- 3.88. Strods, Heinrihs.** Latvia's National Partisan War 1944–1956 // Unpunished Crimes. Latvia under Three Occupations / ed. T. Puisāns. – Stockholm: Memento, 2003. – p. 207–212.
- 3.89. Strods, Heinrihs.** Operation "Coastal Storm" ("Priboy"). The The Deportations of the Baltic peoples 1949 // Unpunished Crimes. Latvia under Three Occupations / ed. T. Puisāns. – Stockholm: Memento, 2003. – p. 87–96.
- 3.90. Strods, Heinrihs.** Trimdinieks – Latvijai / [par Nikolaja Balabkina grām. "Tautsaimnieka atziņu ceļš. Esejas un vērtējumi" (StokholmaRīga, 2002)] // Latvijas Vēsture. – Nr. 4 (2003), 115.–117. lpp.
Sk. arī Nr. 1.4, 1.5., 1.6., 1.8.
- Zujeva, Dzidra. Sk.** Nr. 3.2., 3.8.

Publications of the Museum of Occupation and Its Staff 1993–2003

ANTA LAPA

The listing includes books and serial publications published by the museum, including references to reviews in other publications. Publications of its staff members include monographs, scholarly articles, book reviews, as well as compiled or edited books on the topic of occupation. The listing is arranged in three parts: (1) "Books published by the Museum," arranged chronologically; (2) "Serial Publications of the Museum"; (3) "Publications of the Museum's Staff," arranged alphabetically by person's name and chronologically within a person's listing. The many popular science and informative publications in Latvian and foreign press publications are not included.

Okupācijas muzeja apmeklētāju izpēte 2003. gadā

INESE MISĀNE

Apmeklētāju izpētes nepieciešamība

Viens no kultūras un mākslas institūciju veiksmīgas darbības priekšnoteikumiem ir savas mērķauditorijas izpēte. Tas organizācijai palīdz noteikt, vai tā piedāvā patērētāju vajadzībām adekvātu pakalpojumu konkrētā vietā, laikā un kvalitātē. Muzejam kā pētniecības un izglītojošai kultūras iestādei apmeklētāju auditorijas izpēte ir nepieciešams, nozīmīgs un pat obligāts process. Īpaši tādēļ, ka mūsdienu konkurences apstākļos muzejiem vairāk nekā jebkad agrāk ir jācinās par apmeklētāju un finanšu resursu piesaisti.

Apmeklētāju auditorijas izpētes mērķis ir iepazīt muzeja apmeklētāju vajadzības, vēlmes un zināšanu līmeni un uzzināt, kā cilvēku ietekmējusi muzeja ekspozīcija, kāda muzeja programma vai cita muzeja un sabiedrības komunikācijas forma (piemēram, internets, publikācijas presē, reklāma u. c.).¹

Izpēte palīdz:

- izprast, kas ir muzeja apmeklētāji un kāpēc viņi apmeklē muzeju un izmanto tā pakalpojumus;
- pilnveidot vai mainīt apmeklētājiem domātos pakalpojumus atbilstoši viņu vajadzībām un prasībām;
- atrast jaunas mērķauditorijas;
- sekmēt muzeja attīstības plāna izstrādi.²

Mūsdienās apmeklētāju auditorijas izpēte ir kļuvusi par atsevišķu nozari. Pasaulē darbojas muzeja apmeklētāju auditorijas izpētes asociācijas, notiek ikgadējās konferences un tiek publicēti dažādi izdevumi. Piemēram, ASV darbojas Apmeklētāju izpētes asociācija, Austrālijā – Apmeklētāju izpētes un novērtējuma interešu grupa un Austrālijas Muzeju auditorijas izpētes centrs, Lielbritānijā – Apmeklētāju izpētes grupa u. c.

Apmeklētāju auditorijas izpēte ir kļuvusi par vienu no būtiskākajām muzeja darbības jomām, tādēļ daudzi muzeji ir palielinājuši pētījumiem nepieciešamo darbinieku un finanšu resursus.

Ari Latvijā pēdējos gados īpaši aktuāls kļuvis apmeklētāju auditorijas izpētes jautājums. 2002. gadā Ventspilī notikušajā konferencē "Muzejs un sabiedrība" Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja pārstāve Ilze Ščegoļihina referātā "Apmeklētāju izpēte – pirmais solis uz sabiedrisko attiecību veidošanu" puda viedokli, ka būtu jāveic vienota apmeklētāju auditorijas izpēte visos Latvijas muzejos. Pagaidām šāds pētījums vēl nav veikts.

¹ <http://www.museumstuff.com> – muzeju nozares informācija.

² Ambrozis T., Peins K. Muzeju darbības pamati. – Rīga: Mantojums, 2002. – 13. lpp.

Apmeklētāju auditorijas izpētes metodoloģija

Pētnieku vidū pastāv diskusija par to, kura apmeklētāju auditorijas izpētes metode ir piemērotākā: kvalitatīvā vai kvantitatīvā. Daļa pētnieku uzskata, ka nepieciešama kvalitatīva pieeja, citi – ka abas metodes var būt auglīgas un dot atšķirīgu vērtīgu informāciju.³

Kvalitatīvā metode piedāvā iespēju izpētīt apmeklētāju viedokļa veidošanās procesu, taču tā nesniedz statistisku informāciju. Ar šīs metodes palīdzību muzejs var uzzināt apmeklētāju uzskatus, attieksmi un izpratni, ko nevar gūt ar citiem izpētes veidiem.⁴

Kvantitatīvās metodes lietojumam muzeja auditorijas izpētē ir ilga vēsture. Šī metode ļauj muzejam noteikt statistisku viedokļu sadalījumu – iegūt faktus, grafikus un statistisku informāciju. Kvantitatīvā izpēte ir bijusi un joprojām ir dominējošais apmeklētāju auditorijas izpētes veids. Galvenā kvantitatīvo pētījumu problēma – tie nesniedz pietiekami daudz informācijas par to, kāpēc cilvēki izdara noteiktu izvēli un izturas tieši tā un ne savādāk.⁵

Muzeja apmeklētāju auditorijas izpētē izmanto šādas metodes:

- grupu diskusija;
- dziļā intervija;
- novērojums;
- viesu grāmatu izpēte;
- anketēšana.⁶

Anketēšana ir visbiežāk izmantotais kvantitatīvās izpētes veids. Tās mērķis ir iegūt datus par apmeklētāju zināšanām, uzskatiem un attieksmi pret muzeja darbību, kā arī informāciju par apmeklētāju personību.⁷

Anketēšanas instrumentārijs ir standartizēta anketa, pārsvarā ar slēgta tipa jautājumiem, t. i., jautājumiem ar dotiem atbilžu variantiem.

Pēc tam, kad notikusi apmeklētāju anketēšana, iegūto informāciju nepieciešams analizēt un izskaidrot. Parasti informācijas analīzei ir trīs posmi.⁸

1. *Redīgēšana*, kas ietver aizpildīto anketu izskatīšanu, lai pārliecinātos, ka tās ir aizpildītas pilnībā un saskaņā ar visām prasībām. Pētījuma veicēji nolemj, ko darīt ar anketām, kurās ir nepabeigtas vai kuras satur acīmredzami kļūdainas atbildes.
2. *Kodēšana*. Katrai piedāvātajai atbildei piešķir skaitli, lai tās varētu efektīvāk analizēt.
3. *Tabulu veidošana*. Datus noteiktā secībā sakārto tabulā vai kādā citā veidā, sašķaidot atbilžu biežumu uz katru jautājumu.⁹ Tabulas parasti veido ar speciālu datorprogrammu palīdzību (piemēram, SPSS¹⁰).

Apmeklētāju auditorijas izpēte Okupācijas muzejā

Okupācijas muzeja apmeklētāju skaits desmit darbības gadu laikā pieaudzis no apmēram 3000 līdz pat vairāk nekā 40000 2002. gadā. 2003. gada pirmajos 10 mēnešos apmeklētāju skaits bija sasniedzis jau 50 tūkstošus.

³ <http://www.jsu.edu> – Džeksonvilas štata universitāte.

⁴ Stīvens R. Latvijas muzeju tirgus izpēte. – Rīga: Mantojums, 2001. – 19. lpp.

⁵ <http://www.amonline.net.au> – Austrālijas muzeji internetā.

⁶ Turpat.

⁷ Stīvens R. – 21. lpp.

⁸ Turpat. – 48. lpp.

⁹ Turpat. – 49. lpp.

¹⁰ Statistikas datorprogramma.

2002. gadā no 226 muzejiem, kuru darbība reģistrēta Latvijā, apmeklētāju skaita ziņā Okupācijas muzejs ieņēma 11. vietu.¹¹ Apmeklētāju skaita pieaugums liecina, ka muzejs ar katru gadu iegūst arvien lielāku popularitāti gan Latvijā, gan ārzemēs, turklāt tas notiek straujāk nekā caurmērā valsts un pašvaldību muzejos. Apmeklētāju skaits Okupācijas muzejam, salīdzinot ar valsts un pašvaldību muzejiem, ir divkārt būtisks, jo no tā zināmā mērā ir atkarīgs muzeja ziedojumu apjoms.

Apmeklētāju aptaujas muzejā periodiski veiktas kopš 1999. gada. Muzeja vestibilā bija izliktas anketas, ko pēc brīvprātības principa varēja aizpildīt ikviens apmeklētājs. Tomēr jāatzīst, šāda veida aptauja nesniedz objektīvus datus, jo netiek ievērots reprezentatīvu respondentu izlases princips.

Pieaugot apmeklētāju skaitam, muzeja darbības analīzes un plānošanas procesā rodas nepieciešamība pēc ticamiem datiem. Šā iemesla dēļ laikā no 2003. gada augusta līdz novembrim, ievērojot teorētiskos nosacījumus, Okupācijas muzejā vēlreiz veica apmeklētāju auditorijas izpēti.

Pētījuma mērķis, pirmkārt, bija iegūt Okupācijas muzeja apmeklētāju sastāva statistisku sadalījumu, izmantojot reprezentativitātes principu un aptaujājot izlasi. Otrkārt, noskaidrot muzeja apmeklējuma motīvus un apmeklētāju apmierinātību ar muzeja sniegtajiem pakalpojumiem.

Pētījuma objekts bija muzeja apmeklētāji, t. i., cilvēki, kuri aplūko muzeja ekspozīciju vai tās daļu. Apmeklētājus atlasīja pēc nejaušības principa, aptaujājot katru desmito muzeja apmeklētāju, kopumā 416 respondentus. Anketēšanu veica muzeja gidi un brīvprātīgie.

Pētījumā izmantoja standartizētu anketu – vienādu anketu visiem respondentiem. Tā kā liela daļa muzeja apmeklētāju ir tūristi, anketa bija divās valodās: latviešu un angļu. Respondentiem bija jāatbild uz 18 jautājumiem.

Aptaujas programmatiskie jautājumi bija šādi:

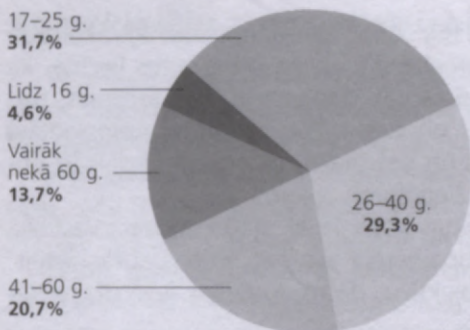
1. Kādi ir muzeja apmeklējuma motīvi?
2. Apmeklētāju demogrāfiskais raksturojums?
3. Cik ilgu laiku apmeklētājs ir pavadījis muzejā?
4. Cik reižu cilvēks ir apmeklējis muzeju un vai domā to darīt turpmāk?
5. Cik lielā mērā apmeklētāji ir apmierināti ar muzeja ekspozīciju, apkalpojošo personālu, darba laiku, servisu, papildu pakalpojumiem?
6. Kādi būtu apmeklētāju ieteikumi muzeja darba uzlabošanai?

Aptaujas rezultāti ir apjomīgi. Tāpēc turpmāk tiks aplūkoti būtiskākie jautājumi. Pirmām kārtām tiks apskatīts apmeklētāju demogrāfiskais raksturojums – dzimums, vecums, izglītība un izcelsmes valsts.

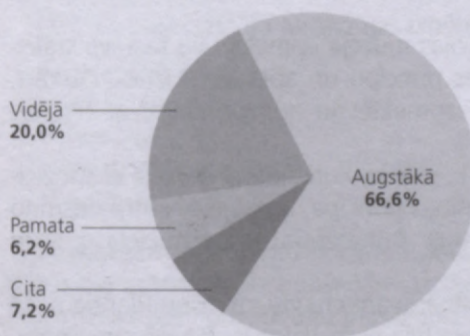
Okupācijas muzeja apmeklētāju dzimumu atšķirība nav liela. Pētījuma rezultāti rāda, ka muzeju apmeklē apmēram 43% sieviešu un 57% vīriešu. Visvairāk (32%) muzeju apmeklē jaunieši vecumā no 17 līdz 25 gadiem, vismazāk (5%) bērni līdz 16 gadu vecumam. (Sk. 1. diagrammu.)

Muzeja apmeklētāju izglītības līmenis ir samērā augsts. 66,8% apmeklētāju norāda, ka viņiem ir augstākā izglītība un tikai 6,3% apmeklētāju ir pamatzglītība. Pārsvārā tie ir respondenti, kuri sava vecuma dēļ vēl nav paguvuši iegūt augstāku izglītību. (Sk. 2. diagrammu.)

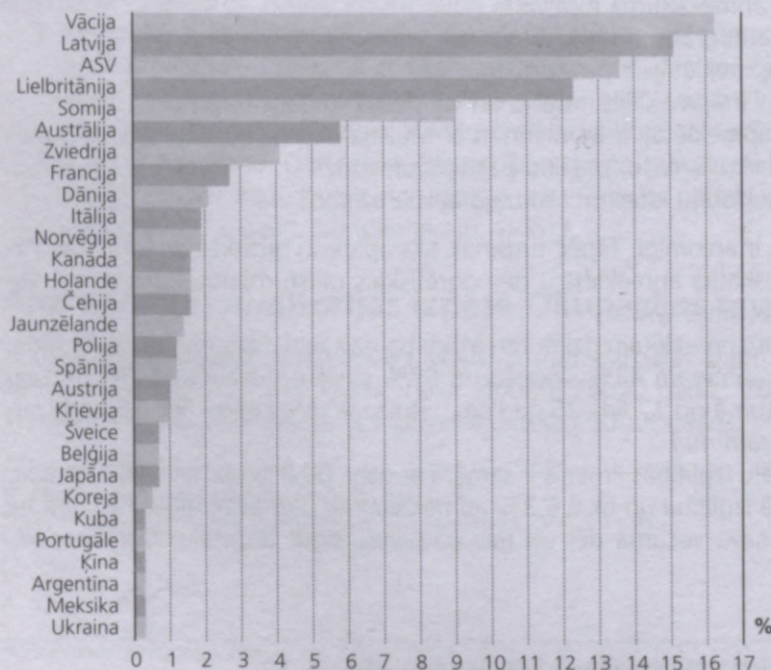
¹¹ Muzeju valsts pārvaldes gada publiskais pārskats. – Rīga: Mantojums, 2002. – 40. lpp.

1. diagramma.
Apmeklētāju sadalījums pēc vecuma.

2. diagramma.
Apmeklētāju izglītības līmenis.

3. diagramma.
Apmeklētāju izcelsmes valsts.

Aptaujas rezultāti rāda, ka 85% muzeja apmeklētāju ir ārzemnieki (tajā skaitā ārzemju latvieši) un tikai 15% ir vietējie Latvijas iedzīvotāji. Ārzemnieku un vietējo apmeklētāju proporcija mainās atkarībā no tūrisma sezonas. Pieredze rāda, ka rudens beigās, ziemā un pavasara sākumā muzeju aktīvi apmeklē skolēni. Tūrisma sezonas laikā savukārt muzejā pārsvarā var satikt tūristus. Pētījuma veikšanas periodā muzeju apmeklēja cilvēki no vismaz 29 valstīm. Visvairāk tūristu muzejā bijuši no Vācijas (16%), ASV (14%), Lielbritānijas (12%) un Somijas (9%). (Sk. 3. diagrammu.)

Ikviens apmeklētājs ir ieinteresēts saņemt informāciju no muzeja ekspozīcijas tekstiem, gida un informatīvajiem materiāliem sev saprotamā valodā. No iegūtajiem datiem var spriest, ka vairāk pieprasītās valodas muzejā ir vācu, angļu, somu, zviedru, franču un, protams, latviešu.

Otra aptaujas jautājumu grupa bija par muzeja apmeklējumu. Tika noskaidrots, cik bieži Okupācijas muzeja apmeklētāji vispār mēdz apmeklēt muzejus. 27%

apmeklētāju atzina, ka nav apmeklējuši muzejus pēdējo trīs mēnešu laikā, pārējie 63% to ir darijuši.

Muzeja apmeklējuma motīvi ir dažādi. Visvairāk (33%) respondentu apmeklējuši muzeju, jo viņus interesē muzeja tematika. Atbildēs bija minēti arī tādi iemesli kā "mana pagātne", "vēlme salīdzināt ar Viļņas un Tallinas līdzīgas tematikas muzejiem", "skolotāja piespieda", "latvieša pienākums" u. c. (Sk. 4. diagrammu.)

Aptaujā noskaidrojās, ka 85% apmeklētāju muzejā ir pirmo reizi, bet pārējie 15% vismaz vienu reizi muzejā jau ir bijuši. Lielākā daļa (84%) ir vai nu apmierināti, vai arī ļoti apmierināti ar muzeja apmeklējumu un tikai 2% ar to ir drīzāk neapmierināti vai neapmierināti.

Respondenti atbildēja uz jautājumu, cik ilgu laiku viņi veltījuši ekspozīcijas apskatei. Gandrīz puse (44%) apmeklētāju ekspozīcijas apskatei veltījuši vienu līdz divas stundas. 15% apmeklētāju – vairāk par divām stundām. Tikai 13% uzturējušies ekspozīcijas zālē mazāk par pusstundu. Salīdzinājumam var minēt, ka tradicionāli ekskursijas ilgums muzeja gida pavadībā ir, sākot no 30 minūtēm līdz pusotrai stundai atkarībā no grupas vēlmēm.

Secinājums ir šāds – apmeklētāji muzejā mēdz pavadīt pietiekami ilgu laiku, lai viņos rastos vēlme un nepieciešamība pēc papildu servisa – labierīcībām, atpūtas vietas, kafējnīcas. Tāpat daudzi apmeklētāji ir ieinteresēti iegādāties suvenīrus, grāmatas, informatīvus materiālus un, protams, saņemt kvalitatīvu muzeja personāla apkalpošanu.

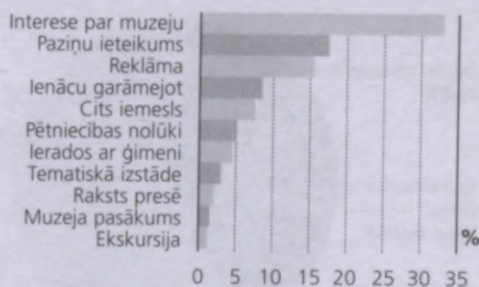
Respondentus aicināja novērtēt muzeja personālu un muzeja veikaliņu ("grāmatu galdu"), kurā pārsvarā tirgo grāmatas gan par pašu muzeju, gan par tajā aplūkoto tematiku. Jāpiebilst, ka tradicionāli apmeklētāji saskaras ar muzeja gidiem, kas sagaida cilvēkus pie muzeja ieejas un nepieciešamības gadījumā vada ekskursijas, kā arī "grāmatu galda" apkalpotājām (pārdevējām). No viedokļu sadalījuma var secināt, ka kopumā personāla un apmeklētāju saskarsme varētu būt labāka.

Vairāk nekā 50% apmeklētāju bija grūti novērtēt muzeja personālu, 23% ar to bija apmierināti, bet 20% neapmierināti. Gidu pakalpojumus 37% respondentu vērtē apmierinoši vai drīzāk apmierinoši, 7% ir vai nu neapmierināti, vai drīzāk neapmierināti. 57% respondentu bija grūti novērtēt gidu pakalpojumus, ko var izskaidrot tādejādi, ka viņi ekspozīciju iepazinuši individuāli.

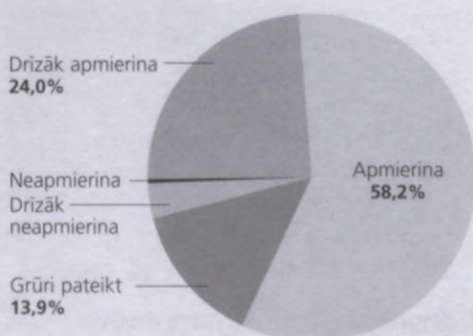
"Grāmatu galda" darbību un piedāvājumu apmeklētāji vērtē salīdzinoši pozitīvi. 43% tas šķiet apmierinošs, bet 33% – drīzāk neapmierinošs vai neapmierinošs. Negatīvu vērtējumu lielākoties sniedz ārzemnieki. Tam ir sava izskaidrojums. Proti, lielākā daļa nopērkamo grāmatu ir latviešu valodā. Daudzi apmeklētāji izteikuši interesi pēc plašāka grāmatu klāsta svešvalodās.

Apmeklētāji tika lūgti novērtēt arī muzeja telpas, pastāvīgo ekspozīciju un tematisko izstādi. 88% respondentu ir apmierināti vai drīzāk apmierināti ar telpām. Pastāvīgās ekspozīcijas vērtējums, kas muzejam ir būtisks arī no attīstības viedokļa, ir redzams 5. diagrammā.

Tematiskās izstādes novērtējums ir atšķirīgs – gandrīz pusei (44%) respondentu bija grūti novērtēt izstādi. Iespējams, ka to var skaidrot ar apmeklētāju neizpratni par to, kur pamatekspozīcija pāriet tematiskajā izstādē. 50% apmeklētāju ir apmierināti vai

4. diagramma. Apmeklējuma motīvi.

5. diagramma. Apmeklētāju apmierinātība ar pamatekspozīciju.

drīzāk apmierināti, bet 6% ir drīzāk neapmierināti ar tematisko izstādi. Vairāki respondenti ieteikuši skaidrāk nodalīt tematisko izstādi no pamatekspozīcijas.

81% apmeklētāju ir apmierināti ar muzeja darba laiku, bet 9% vēlētos, lai tas tiek mainīts. Savukārt 10% respondentu nav viedokļa šajā jautājumā.

Respondentiem tika jautāts, vai viņi plāno vēl kādu reizi apmeklēt muzeju. 77% apmeklētāju izteica tādu iespējamību, bet 23% negrasās to darīt atkārtoti. Daudzi par neatgriešanās iemeslu bija minējuši savu tālo dzīvesvietu.

Apmeklētāji tika lūgti izteikt savus ieteikumus un vēlmes attiecībā pret muzeju, kas skaidri pauž viņu intereses. Populārākie ieteikumi bija šādi:

- izveidot interaktīvu ekspozīciju (demonstrēt videofilmas, atskaņot mūziku, izmantot datorprezentācijas u. c.);
- ieviest audio gidus dažādās valodās;
- ekspozīcijā izvietot norādes (bultas), lai būtu vieglāk orientēties;
- uzlabot ekspozīcijas apgaismojumu;
- ierīkot muzejā kafejnīcu un garderobi;
- uzlabot un modernizēt tualetes.

Tātad apmeklētāju intereses ir galvenokārt vērstas uz komfortu; dažas no tām prasītu lielus kapitālieguldījumus, citas – ne tik lielus, bet citas (piemēram, kafejnīca) – pat varētu dot muzejam papildu ienākumus.

Muzeja apmeklētāju menedžmentā būtu svarīgi ņemt vērā visas aptaujas analizē gūtās atziņas. Piemēram, apmeklētāju dzimums un vecums ir faktori, kam jāpievērš uzmanība, izstrādājot jaunu piedāvājumu (izstādes, ekskursijas, informatīvos materiālus u. c.). Jānoskaidro, kāpēc muzeja apmeklētāju vidū vīriešu ir vairāk nekā sievietes. Ja iemesls ir tas, ka vīriešus vairāk interesē politiskā vēsture, tad muzeja mērķis būtu akcentēt arī tādus aspektus, kas saista sievietes. Savukārt pret faktu, ka gandrīz trešdaļa muzeja apmeklētāju ir jaunieši, vajadzētu izturēties savādāk. Jaunieši muzejā bieži vien ierodas skolotāju organizēti, tāpēc muzeja apmeklētājam vajadzētu radīt tādu iespāidu, lai skolēns arī kā pieaugušais vēlētos muzejā atgriezties un galu galā kļūtu par muzeja atbalstītāju.

Kopumā izvērtējot aptaujas norisi un rezultātus, var secināt, ka tā noritējusi veiksmīgi un iesāktais darbs būtu sistemātiski jāturpina. Visu muzeja nozaru darbiniekiem vajadzētu iepazīties ar aptaujas rezultātiem un ņemt tos vērā savas darbības novērtējumā, plānu izstrādē un saskarsmē ar apmeklētājiem.

Profiling Visitors to the Occupation Museum 2003

INESE MISĀNE

A prime requirement for the successful functioning of a cultural or art institution is thorough understanding of its target audience. Research determines the needs, wishes and pre-visit information level of museum visitors, as well as impressions gained by exposure to the museum exposition, interaction with one of the museum programmes or other communication between the museum and society.

The rapid increase in the number of Occupation Museum visitors makes the need for valid information regarding various target groups even more acute. To meet this need the Museum carried out a theoretically valid visitor profiling survey from August to November 2003.

Firstly, the study sought statistical information regarding Occupation Museum visitors using a representative sampling group. Secondly, the study sought to determine the motivation of the visits and the visitors evaluation of the services provided by the Museum.

Research subjects were Museum visitors who had viewed the exposition or a part of it. The subjects were selected at random, surveying every tenth Museum visitor – 416 in all. The questionnaire sought answers to 18 questions.

The first group of questions dealt with the visitors demographic profile: gender, age, education and country of origin. The study found little variation according to gender – 43% female and 57% male visitors. The Museum is visited most (32%) by young people age 17 to 25 years, least (5%) by children up to 16 years. The education level of Museum visitors is relatively high: 66.8% indicate post-secondary education and only 6.3% an elementary school level. 85% of Museum visitors are foreigners (including Latvians from outside of Latvia) and only 15% are residents of Latvia. During the study period the Museum hosted visitors from at least 29 countries. The largest number of visitors comes from Germany (16%), USA (14%), Great Britain (12%) and Finland (9%).

The second group of questions concerned the visit to the Museum. Reasons for visiting the Museum are varied. The largest part (33%) of those surveyed visit because of interest in the Museum content. The survey shows that 85% are first-time visitors to the Museum and the remaining 15% have visited at least once previously. The majority (84%) is satisfied or very satisfied with the visit, and only 2% are somewhat dissatisfied or dissatisfied. The respondents were also asked the length of time that they spent in viewing the exposition. Almost half or 44% of the visitors spend one to two hours viewing the exposition, 15% – more than two hours. Only 13% spend less than one half hour in the exposition hall.

The respondents were also asked to evaluate the Museum staff and the Museum bookstand. More than 50% find it difficult to evaluate the staff, 23% are satisfied, 20% not satisfied. 37% are satisfied or somewhat satisfied with the services of Museum guides, 7% are somewhat dissatisfied or dissatisfied, 57% found guide services difficult to evaluate. The bookstand and its services are deemed satisfactory by 43%, somewhat unsatisfactory or unsatisfactory by 33%.

Next, respondents were asked to evaluate the Museum premises, the permanent exposition and the temporary thematic exhibition shown at that time. 88% were satisfied or somewhat satisfied with the premises, 72% – with the permanent exhibition. The temporary thematic exhibition is judged satisfactory or somewhat satisfactory by 50% of visitors and as somewhat unsatisfactory by 6%.

Asked whether they intend to revisit the Museum another time, 77% of respondents allow such a possibility, but 23% do not plan a repeat visit, many of them citing distance from their place of residence as the reason.

The visitors were asked for suggestions regarding the Museum. Their interests deal mostly with aspects of comfort: better lighting in the exposition, a cloakroom, a coffee shop, etc. Some of these upgrades would require large capital investment, others less. Some, such as the coffee shop, might even provide the Museum with additional revenue.

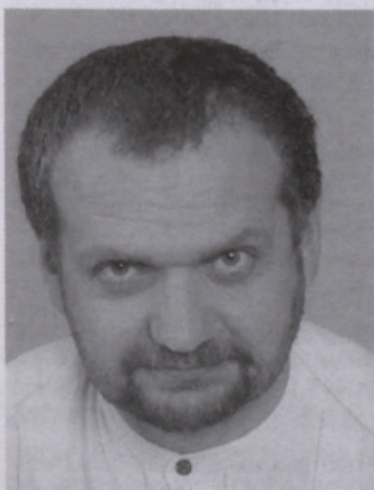
The Museum administration should give serious consideration to insights and ideas gained from the visitor survey and endeavour to accommodate Museum services to visitor needs and wants.

Atskabarga

LAURIS GUNDARS

Izrādes plakāts (Mārtiņš Vilkārsis).

Lauris Gundars. (Jāņa Deinata foto).

“Okupācijas muzejā tiek spēlēta izrāde “Pieskaries baltajam lācim!”, tās tēma – Latvija un tās cilvēki laikā no 1937. līdz 1957. gadam.”

Cik vienkārši skan šis iepriekš uzrakstītais teikums. Protams, zinātājam tas izsaka tik daudz, cik vienā gadā neizdomāt. Bet ko tas ziņo citiem – nezinātājiem? Un cik tad ir to zinātāju uz 1000 Latvijā dzīvojošajiem? Vai šodien viens uz tūkstoti būs atrodams? Diemžēl šie, itin kā tiešā veidā uz izrādes tēmu neattiecināmie, jautājumi, izrādījās visbūtiskākie mums – “Teātrim TT”, veidojot “Pieskaries baltajam lācim!”.

Iesākums gan bija citāds. Jau labi sen biju klusībā auklējis ar vēlmi pieskarties represiju tēmai. Jā, protams, es biju pamanījis, ka Latvijas teātros tā ir piemirsta, taču neba visa teātra prestižs man bija jāglābj. Drīzāk bija jāizprot šis klusēšanas iemesli. Man kā dramaturgam būtisks bija fakts, ka minētais laika posms ir nešaubīgi “visekstremālākais” modernās Latvijas vēsturē un šādā vidē stāsti nemaz nav jāizdomā: tie jau ir, vien jāspēj tos uztaut, atsaukt šodienā. Tāpat šis laiks ir radījis neparastus cilvēku raksturus – lielus, stiprus un apbrīnojamus, tādus, kuru priekšā reālajā dzīvē ir neiedomājami cieņā nenonēmt cepuri. Kas gan vairāk teātri vajadzīgs, piekritiet!... Jā, kas gan?

Vēl tikai viens – teātra spēlētāju un skatītāju kopējā izpratne par vietu, laiku un apstākļiem, kuros izrādes varoņi darbojas. Tikai tad iespējams kopējs pārdzīvojums, tas, kādēļ mēs uz teātri vispār ejam.

Diemžēl... Patiesi – nav vēlmes jau atkal lietot šo vārdu “diemžēl”. Un tomēr. Diemžēl šis pēdējais priekšnosacījums – kā izrādījās, ir vien manu skaisto iedomu pasaulē. Lielākā mūsu sabiedrības daļa, absolūtais vairākums – tagad vairs nebistos to apgalvot, nekā par represijām nezina. Nē, zina, protams. Ka “kaut kas tur tāds ir bijis”. Kad tiek pieminēta Sibīrija, mēs kā mehāniskas lelles zinām, ka jāpieklust un uz britiņu jānoliec galvas. Bet vai zinām, kāpēc? Kas tad tur tāds ir noticis? Ar mūsu tēviem, mātēm taču!... Saucēja balss tuksnesī.

Nē, šeit teiktais nav nedz pārmetums kādam vai nosodījums. Tā ir fakta konstatācija.

Lai nerastos jaunas, ļoti konkrētas ciešanas, mēs tikām radināti neko par represijām nezināt. Piecdesmit gadus ilgs pieradums secen neiet: mūsu pašu vēstures smagākais posms vairs uz mums neattiecas. Mēs nespējam tajā vairs iejusties, saprast. Mūsu prātos vairs nav tās "atskabardziņas", kur atmiņai ieķerties, – nav konkrētības. Ir "vispār". Bet "vispār", kā zināms, nekas nenotiek. Viss ir līdz sāpēm konkrēts. Tāds, kādu to redzam Okupācijas muzeja ekspozīcijā. Taustāms un īsts. Vienam liks raudāt mazais eļļas devas uzpirkstenītis, citam – pabalējis foto. Tieši šī muzeja ekspozīcijas konkrētība nav vēl pienācīgi novērtēta – tikai tā var atdot mūsu kopējo atmiņu. Tā vienīgā var likt mums raudāt. Protams, jau dzirdu pretjautājumu: vai nav gana raudāts? Jā, rūgtās asaras ir lietas gana. Bet tās, kas spēj mūs attīrīt, tās, kas kalpotu mums visiem par stabilitu, pašu apjaustu un izsāpētu mērauklu labajam un jaunajam, tās – vēlreiz atļaušos būt kategorisks – nav vēl sākušas plūst.

Bet kā tad ar "Pieskaries baltajam lācim!"? Strādājot pie lugas pirmā varianta un no emociju pārpilnības nespējot klusēt par saviem pārdzīvojumiem arī sabiedriskās vietās, biju spiests secināt, ka dažkārt mani laikabiedri vien formāli māj ar galvām, tā apliecinādami savu izpratni. Iesākumā gribējās domāt, ka kļūdos, ka tās ir vien manas iedomas... Tomēr arī lugas otro versiju man nācās pamest pusratā. Biju nonācis pie apbēdinoša slēdziena: atšķirībā no pirmreizējās ieceres, kas paredzēja mūsu kopējo zināšanu esamību par pusgadsimtu senajiem (nesenajiem!...) notikumiem, man bija jāuzsāk veidot stipri citāda izrāde, izrāde, kurā mēs vien kopēji sāktu apjaust to vietu, to laiku, tos apstākļus, kādos bija nonākuši cilvēki, ar kuriem taču vēl dzīvojam cieši kopā. Bija jāsāk gandrīz no nulles. Protams, teātrim nav un nevar būt tikai izglītojoša funkcija,

Lelde Kalēja, Laila Kirmuška, Gundars Āboliņš. (Laura Gundara foto).

tomēr šai gadījumā tai lielā mērā bija jābūt savietotai ar mūsu varoņu dzīvesstāstiem, turklāt neļaujot skatītājam no informācijas plūsmas pagurt. Iespējams, citos apstākļos šāds risinājums nemaz nebūtu iedzīvināms, taču ne šoreiz: mūsu draugs un palīgs bija "pats" Okupācijas muzejs! Konkrētība, nenovērtējamā konkrētība, kas uzkrāta fondos, līdzēja ne tikai dramaturgam, bet arī aktieriem, veidojot savus patiesi sarežģītos tēlus. Tikai izskatīti vairāki simti video interviju, tika pētīti foto un dokumenti. Un, protams, lietas, īstas lietas. Vairākas izrādes epizodes nemaz nebūtu radušās, ja mēs neredzētu lietas paši savām acīm. Un skatītājs to novērtē – šis "konkrētības" iespaids visvairāk. Kaut vai sejas maskas Sibīrijas salā – tās puķainās (skatīt ekspozīcijā un izrādē!). Esam pēc izrādēm dzirdējuši iesākumā mulsinošus pašu kādreiz represēto jautājumus: "Kā jūs to varat zināt?" "Tā taču bija, tieši tā!" Tagad mēs to zinām. Tikai pateicoties muzejam, kurš taču ir vienīgais, neatkārtojams un ... šeit dzīvojošo tik nenovērtēts. Neticami svētīgs darbs veikts ārzemnieku izglītošanā, daudz tiek strādāts ar skolēniem, taču laikam gan ir gluži neiespējami pārvarēt jau minēto vidējās paaudzes pieradumu neatcerēties un nedomāt par to. Vairākkārt gana gudri, izglītoti un visādi citādi cienījami ļaudis pēc mūsu izrādēm ir atzinuši: "Es šajā ēkā vienīgo un pēdējo reizi biju, kad te vēl mājāja strēlnieki ..." "Tagad – rīt no rīta, nezini, vai vajā – es gribu atnākt "pa jaunam"! ..." Nevaram apgalvot, ka dižojamies par šādu intereses uzjundīšanu, bet gandarīti esam gan: šodien Okupācijas muzejs ir galvenais muzejs, mūsu kopējās, iedragātās pašapziņas atjaunotājs. Tā atskabarga, kur mūsu apziņai piekerties. Vēstures materiālu krājuma aktīvā loma sabiedrības apziņas stiprināšanā šai gadījumā ir gluži reāla. Tas ir rets gadījums. Tas ir darbs, par kuru paldies nesaka. Šis vārds ir par mazu.

The Barb

LAURIS GUNDARS

Latvian dramatist and theatre director Lauris Gundars describes how he used the Occupation Museum's materials, especially its extensive collection of videotaped interviews, to write and visualise his play *Touch the White Bear!* The play deals with Soviet oppression and is performed in the Museum's forbidding deep cellar, which houses a long-defunct heating and air conditioning system from the Soviet era. The performance has elicited positive comments about its ability to recreate the reality and mood of the GULAG "exactly as it was". Gundars credits the Museum's collection for its preservation and educational efforts and bemoans the fact that post-Soviet Latvian society has not yet completely appreciated the Museum's role in maintaining the nation's collective memory and restoring its damaged self-esteem. He calls the Museum "the barb that our consciousness can hook unto".

Muzejā un muzejam teikti vārdi

VALTERS NOLLENDORFS

Deportācijas piemiņas izstādes atklāšanā 1999. gada 25. martā

Šodien pirms piecdesmit gadiem
četrdesmit divi tūkstoši Latvijas iedzīvotāju
nezināja, kas viņus sagaida nākošajā naktī.
Bija daudzi, kas zināja, bet neteica.
Visi noritēja pēc plāna,
un nākošajās dienās
vagons pēc vagona,
vilciena sastāvs pēc vilciena sastāva
atstāja Latviju un aizveda Latvijas ļaudis
uz tāliem Padomju Savienības apgabaliem –
uz mūžu, kā vēstija dokuments,
kas viņiem bija jāparaksta.

Un sākās dzīve, kas nebija dzīve.
Par tiem laikiem stāsta daudzas liecības
un atmiņu stāsti.
Par tiem stāsta tālajās vietās atstātie krusti.
Par tiem stāsta salauztās dzīves.

Bet par tiem stāsta arī tā spīts,
tā izturība un
tā mīlestība,
kas ļāva ne vien pārdzīvot, bet
pārvarēt un pārvarot uzvarēt.

Bet 1949. gada 25. marts pārtrauca
ne tikai 42 000 cilvēku dzīves.
Tas sarāva tautas audumu un
ļāva tajā ieaušties svešiem ielāpiem.
Vēl tagad tautas audums nav atjaunojies.

Okupācijas varu varmācības sekas
vēl arvien ir ar mums.

Latvijas Okupācijas muzejs līcis
par savu pienākumu

ATMINĒTIES,
PIEMINĒT,
ATGĀDINĀT.

Atminēties un parādīt to,
kas Latvijai, tās tautai un tās locekļiem
noticis piecdesmit gados
zem divām svešām varām –
nebrīvībā un atkarībā.
Pieminēt visus tos, kas šai laikā
gājuši bojā,

kuru dzīves izpostītas,
kuri atrauti savai zemei un tautai.
Atgādināt pašiem sev un visai pasaulei,
kas notiek, kad lielas varas
dala pasauli un
kājām mīda tautas un cilvēkus.

Šī nelielā izstāde liecina ne vien par tiem,
kuri šovakar pirms piecdesmit gadiem
nezināja, kas viņus sagaida,
bet arī par tiem,
kuri zināja un gatavojās
izdarīt noziegumu pret tautu
un tās locekļiem.

* Piecus gadus Valters Nollendorfs vadīja Okupācijas muzeja valdi. Kā valdes priekšsēdi Okupācijas muzejs viņu laiku pa laikam aicināja teikt uzrunas svinigos gadījumos. Valteram Nollendorfam no amata aizejot, sniedzam šo uzrunu izlasi. Redakcija.

Bet vēl vairāk izstāde liecina –
caur klusajiem tā laika lieciniekiem –
par spēku pārdzīvot,
par spēju saglabāt cilvēcību,
par cerību un ticību.

Izstādi "Dzīvot un izdzīvot ar mākslu" atklājot, 1999. gada 14. jūnijā

Šajā dienā
pirms piecdesmit astoņiem gadiem
Torņakalna stacijā –
vienā no daudzām Latvijā –
stāvēja ešelons ar aizrestotiem
lopu vagoniem.

Tajos sliktāk nekā lopi bija cilvēki.
Ešelonu devās uz tāliem Padomju
Savienības austrumiem.

No tiem, kas tajos tika aizvesti,
tikai retais atgriezās mājās,
kuru nebija vairs,
pārnāca – salauzts vai svētais,
kas dzīvs ellei izgājis cauri.

Kā pārdzīvot ellei?
Kā to pārvarēt?
Kā to pieminēt?
Iļ sevīšķi tiem, kas nāca pēc tam?

Tragēdijas var cilvēku salauzt.
Bet tragēdijas var arī pacelt un apskaidrot.
Grieķu filozofs Aristotelis runā par katarsi,

Deportācijas piemiņas izstādi atklājot, 2001. gada 14. jūnijā

Mēs esam šeit,
lai saglabātu dzīvu atmiņu un
mūsu tautas locekļu piemiņu,
kam nezināmais bija nāve.

Lai pieminētu zudušos,
kas palika un vairs neatgriezās.

Lai noliektu galvas to priekšā,
kuri pārdzīvoja Gulagu un izsūtījumu, un

Noziegumiem pret cilvēcību nav noilguma.
Noilguma nav sāpēm.
Bet noilguma nav arī cerībai.
Un ticībai.
Noilguma nav –
mīlestībai.

par attīrīšanos, kas ļauj –
caur līdzjutību par cietēju un
bailēm par cilvēces kopīgo likteni –
apskaidrot savas jūtas,
izprotot garīgo spēku,
kas ļauj tragēdiju pārvarēt.

Šodien mēs skatām garīgo spēku,
kas ļāva tiem, kuri izgāja ellei, –
atgriezties apskaidrotiem.

Atcerēsimies viņu ceļu,
kas sākās toreiz
pirms piecdesmit astoņiem gadiem
un atkal un atkal un atkal –
visus okupācijas gadus.

Pieminēsim viņus.
Atgādināsim viņu likteni.
Bet par visu vairāk –
no viņu garīga spēka
smelsimies spēku
nākotnei.

kuriem lemts bija atgriezties – mājās,
kas vairs nebija savas.

Bet mēs arī esam šeit,
lai izklieģētu sarkanās ideoloģijas miglu,
lai atklātu, kas slēpās
zem sarkanās propagandas maskas –
necilvēcība, apspiešana un terors.

Mēs esam šeit,
lai apsūdzētu tos,
kas šai dienā sāka genocīdu pret tautu –
izklīdinot, nonāvējot,
sējot neuzticību un naidu,
noplicinot un atsvešinot
mūsu zemi, valodu un kultūru,
mūsu tautas garu.

Mēs esam šeit,
lai liecinātu un
atgādinātu paši sev un pasaulei –
šis bija noziegums pret cilvēci,
pret tautu, pret katru tās locekli.

Tiem, kam šis liktenis gāja secen,
tiem, kas vēl nebija dzimuši,
šai dienā ir pienākums
sevi veltīt atmiņai un piemiņai.
Un atgādināt, ka tikai,
dodot atmiņu tālāk
no paaudzes paaudzē –
kā stāstus, piemiņas lietas,
kā spēju izjust un saprast –
tā saglabāsies dzīva un
paliks mūsu tautas apziņas
neatņemama daļa.

Pirms astoņiem gadiem šai dienā,
kad vēl tapa šis muzejs,
man iedeva zīmīti,
ko bija rakstījis kāds izsūtītais, un lūdza –
uzraksti kaut ko par to.
Sēžot ērģeļu koncertā Doma baznīcā,

Izstādi "Latviešu leģions kara laika acīm" atklājot, 2003. gada 14. martā

Laiku pirms 60 gadiem mēs varam skatīt
tā laika acīm.
Izprast un vērtēt mēs to varam tikai
ši laika acīm,
laužoties cauri ilgiem svešu varu un
ideoloģiju
noklusējumiem, sagrozījumiem un meliem.

Latvija nebija karotāja valsts
Otrajā pasaules karā.

nāca apskaidrība, nāca vārdi,
un es domāju, ka sapratu.
Un rakstiju piemiņā un godbijībā
pēc nezināmā izsūtītā atstātajām
piezīmēm.

Neizprotamo. Nezināmo.

*Viņi nāca nakts tumšākajā stundā.
Viņi mūs izrāva no gultām, no mājām,
no zemes.
Viņi mūs izšķīra – vīrus no sievām
un bērniem.
Viņi mūs sadzina aizrestotos
lopu vagonos.
Viņi mums nedeva ne paēst, ne padzert.
Viņi mūs veda pretī dzīvai nāvei.*

*Laimīgs bija tas bērns, vecais un slimais,
kas nomira ātri un palika ceļmalā;
mēs, kas palikām, bijām lemti lēnākai nāvei
Gulaga dzeloņstieple salās.*

*Mēs nebijām cilvēki, mēs kļuvām numuri;
mūs dzina darbā bez maizes un saules;
bads bija mums brālis, nāve mūsu māsa;
mūs kauli krāvās grēdās uz sasalušās
tundras zemes.*

*Tikai retais, pēc gadiem, varēja atkal
mērot ceļu uz mājām –
kuru nebija vairs.
Tikai retais pārnāca – salauzts vai svētais,
kas dzīvs ellei izgājis cauri.*

Otrais pasaules karš Latvijai un Latvijā
bija
citu tautu un ideoloģiju karš uz dzīvību
un nāvi.
Latvijas valsts un tauta varēja
tikai zaudēt un
zaudēja šai karā starp divām totalitārām
varām,
kas bija iznīcinājušas Latvijas neatkarību
un negrasījās to atjaunot.

Taču abas varas šai karā –
nelikumīgi –
ar viltu un piespiedu ceļā
ievilka Latvijas ļaudis,
klaji melojot,
ka šis ir Latvijas un latviešu karš,
ka latvieši cīnās
par savu brīvību
pareizā pusē,
kuras latviešiem –
nebija.

Ap 200 000 latviešu karoja
šajā svešajā karā.

Vēl pilnībā neapzināts, bet
pārāk liels bija kritušo skaits.
Nereti latviešiem bija jācīnās
pret saviem tautas brāļiem pretējā pusē.
Šis bija mūsu nebrīvības karš,
kurā uzvarēt varēja tikai
Latvijas ienaidnieki.
Un tie darīja un
vēl arvien dara visu,
lai noslēptu un noliegtu –
patiesību.

Latviešu leģionāriem,
kuru kara gaitas
ATMINOTIES –
mēs šodien skatām kara laika acīm,
svešās varas nelēma uzvaru.
Viņu cīņas un upuri nebeidzās.
Tie, kas kara beigās aizgāja mežos,
gadiem ilgi turpināja izmisīgu karu
pret pārspēku,
velti cerot uz Rietumu draugiem.
Tie, kas nokļuva padomju gūstā –
varas acīs un rīcībā –
uz mūžu palika nīsti un apspiesti

ienaidnieki.
Tie, kas nokļuva Rietumos,
turpināja gandrīz bezcerīgo
cīņu par Latviju citiem ieročiem rokās.

Šais dienās mums pieklājas
PIEMINĒT
tos, kas svešu tautu pulkos –
ne savas izvēles dēļ –

karoja svešajā karā,
bet vēl vairāk tos,
kas kara laukos palika
un kuru kauliem
nav miera ne zem Latvijas,
nedz svešu zemju velēnām,
kur atdusas ne tikai viņi,
bet viņu nedzimušās ciltis
un Latvijas valsts, tautas un zemes
nepiepildītās cerības.

Šais dienās mums pieklājas
ATGĀDINĀT
pasaulei un
pašiem sev:
latviešu karavīru lielākā traģēdija bija tā,
ka tie nevarēja karot savas valsts
armijas rindās, saulīti pierē,
un savas galvas nolikt,
aizstāvot un sargājot
savas valsts neatkarību un
savas tautas brīvību.
Ja latviešu karavīri
svešajos mundieros
nebūtu ticējuši savai
valstij un tautai,
ja tauta svešajā jūgā,
ciešanās un postā
nebūtu saglabājusi
savus brīvības sapņus,
mēs tagad nevarētu
savā atjaunotajā valstī
paši sākt atklāt, apzināt un
atgūt savu patieso vēsturi.
Tas, ko šodien te skatām,
ir šis vēstures daļa –
tā laika acīm
mūsu laika apziņai.

Un tāpēc šais dienās –
atminoties,
pieminot,
atgādinot –
mums pieklājas
sevi atjaunot
ticību,
pārliecību,
un spēku

veidot tādu valsti,
tādu nākotnes Latviju,
kas būtu
mūsu

pagātnes
cīņu un
upuru
cienīga.

Noslēguma vārdi 2003. gada 14. jūnijā, piemiņas zīmi "Melnais sliksnis" pie bijušā Čekas nama atklājot

Okupācijas muzejs ir veltīts
atmiņai,
piemiņai,
atgādinājumam.

Un tā arī šī zīme
ar kluso klātbūtni
ir veltīta
ne tikai paliekošai piemiņai,
bet arī atmiņai
un atgādinājumam
pašiem,
pasaulei,
nākamajām paaudzēm.

Šajā namā
valdija,
no tās izplūda,
komunistiskās
varas patvaļa.
Šeit samilza
varas beztiesība
un ļaunums,
jo šeit –
bez tiesas
un taisnības –
mocīja,
tiesāja un
sodīja –
sirdsapziņu.

Tiem, kam
šajā namā bija ieieta,
nebija tādiem vairs iznākt:
daudzi neiznāca nekad,
citi iznāca salauzti,
uzvarētāji
vai – svētie.

Tauta tic, ka Jauno novērš,
to nesaucot vārdā.
Tā šo šausmu namu,
šo Čekas namu,
šo Jaunās varas namu
klusinātā balsī
izčukstēja –
Stūra māja.

Rīgā ir daudz māju uz stūra.
Bet tikai viena no tām – Stūra māja.
"Viņu aizveda uz Stūra māju."
"Mani izsauca uz Stūra māju."
Tie bija vārdi, kas lika nodrebēt
un ticīgajiem pārņemt krustu,
lai novērstu Jauno.

Šodien – divpadsmit gadus par vēlu –
mēs izpērkam parādu
Stūra mājas beztiesības un
šausmu upuriem.
Mēs noliecam
galvas
viņu priekšā.

Paldies visiem, kas atnāca,
viņus pieminēt
un ar savu klātbūtni
svētīt šo zīmi.

Paldies visiem,
kas izjustiem vārdiem
viņiem apliecināja
cilvēcību,
godbijību un cieņu,
ko, šajā namā ieejot,
viņi nekad nesaņēma.

Paldies visiem,
kas ziedoja,
kas ziedo
un vēl ziedos,
lai būtu šī paliekošā
dzelzi un akmeni
veidotā zīme.

Paldies
Okupācijas muzeja
Piemiņas vietu programmas vadītājam
vēsturniekam Richardam Pētersonam –
šīs zīmes ieceres lolotājam un auklētājam.

Paldies
zīmes arhitektam
Andrim Veidemanim
un zīmes tēlniekam
Gļebam Panteļevam.

Valters Nollendorfs pie piemiņas zīmes
"Melns sliexnis" (Valentina Silamiķeja foto).

Ši ir zīme,
kas ikkatru uzrunā
savā daudznozīmīgajā valodā,
zīme,
kas atceras,
zīme,
kas piemin,
zīme,
kas atgādina.

Tauta tic,
ka Jauno var
ne tikai novērst,
bet galīgi pārvarēt.
Te nu tas ir pārvarēts –
aiz pavērtajām durvīm
glūn
sagūstīta tumsas vara,
glūn
Jaunums iekalts melnā granītā.

Pāri melnajam sliexnim
vairs neviens nekāps,
pa pavērtajām durvīm
vairs neviens neieies.

Melnais akmens paliks
kā brīdinājums,
paliks kā bieds:

Tas kādreiz bija.
Tā tagad vairs nav.

Bet –
kas kādreiz bijis,
var atkal būt.

Un tikai mēs paši
varam gādāt,
lai Jaunums
paliek
akmeni un
atmiņā
sagūstīts,
iekalts –
uz mūžu.

Okupācijas muzeja desmitajā gadadienā 2003. gada 1. jūlijā

Okupācijas muzejs svin savu desmit gadu
pastāvēšanu laikā,
kad Rīgā atkal atskan dziesma kā toreiz.
Dziesma liecina par tautas gara spēku un
spēju savu bēdu likt zem akmens.
Okupācijas muzejs šais gados bijis akmens,
zem kā likt piecdesmit gadu bēdu.
Bet ir arī labi un piemēroti,
ka mūsu gadskārtā atkal skan
visa Rīga un Latvija –
tauta dzied, ne aizmirstot bēdu,
bet apliecinot dzīvi.

Lai pirms desmit gadiem –
divus gadus pēc pilnīgas
neatkarības pasludināšanas un
starptautiskas atzīšanas,
kad tikko bija ievēlēta
pirmā atjaunotās Latvijas Saeima
ar piekto kārtas numuru –
lai tai laikā sāktu veidot šo muzeju,
bija nepieciešama

UZDRĪKSTĒŠANĀS,
UZTICĒŠANĀS,
UZUPURĒŠANĀS.

Bija uzdrīkstēšanās atklāt muzeju
par tumšo okupācijas laiku un
okupācijas varu nodarījumiem,
kuru garīgās un fiziskās sekas
vēl bija jūtamas un redzamas uz ik soļa.
Toreiz –
bet diemžēl palaikam
arī vēl tagad –
daudziem likās, ka šis ir
nepareizais muzejs
nepareizā laikā,
nepareizā vietā.
Okupācijas laika patiesā vēsture
vēl nebija detaļās izpētīta, un
atjaunotajā Latvijā bija daudzi,
kam būtu labāk patīcis,
ja tā nekad netiktu izpētīta,
kur nu vēl – atsegta.
Bet piecu gadu laikā –

pirms vēl bija izveidota
Latvijas Vēsturnieku komisija –
Okupācijas muzejs to bija
atsedzis un sācis mācīt
Latvijas apmeklētājiem,
skolotājiem, skolēniem un
daudziem jo daudziem
ārvalstu viesiem.
Pēdējo piecu gadu laikā pierādījies,
ka visos pamata vilcienos
ši uzdrīkstēšanās
ir izrādījusies arī
vēsturiski pareiza.

Tagad ir skaidrs, ka
profesora Pauļa Lazdas un
viņa domubiedru uzdrīkstēšanās
ir radījusi
pareizo muzeju,
pareizā laikā,
pareizā vietā.

Bet, lai muzejs toreiz taptu,
bija vajadzīga ne tikai uzdrīkstēšanās,
bet arī savstarpēja uzticēšanās un
personīga uzupurēšanās
šim lielajam mērķim –
sev un citiem radīt muzeju,
kas rāda tautas bēdu un
tai pašā laikā
tautas spēju šo bēdu pārvarēt.

Tāpēc lai dziļa cieņa un pateicība tiem,
kas Pauļa Lazdas ideju pārvērta muzejā –
par visiem vairāk viņam pašam un
viņa noturīgajai neatlaidībai;
tagadējai muzeja direktorei
Gundegai Michelei un viņas
nenogurdināmajam darba sparam;
vēsturniekam Richardam Pētersonam
un viņa spējai apzināt un savākt
vēstures liecības;
iekštelpu arhitektei un pirmajai
muzeja izpilddirektorei Annai Zoldnerei,
viņas spītīgajai ticībai un muzeja veidola
vīzijai.

Tāpēc liela pateicība
tām organizācijām un
tiem tautiešiem,
kas uzdrīkstējās uzticēties
muzeja idejai un darbam,
dāsni ziedojot un
turpinot ziedot pat laikā,
kad nebija skaidra muzeja ēkas un
līdz ar to paša muzeja nākotne.

Un liela pateicība visai –
nu jau visai kuplajai –
muzeja saimei,
kas muzeju turpina veidot ar tā dibinātāju
ideālismu, atdevi un profesionālismu.

Muzeja sākotnējās idejas pamatā bija
trīs vadmotīvi:

ATMINĒTIES PIEMINĒT ATGĀDINĀT.

Atminēties briesmīgo okupācijas laiku un
tā fiziskos un garīgos nodarījumus
Latvijas valstij, tautai un zemei.
Pieminēt daudzus okupācijas upurus
gan svešo varu un režīmu noslepkavotos,
gan izsūtītos, apspiestos,
gan cīnītājus svešos karos,
gan savai zemei atrautos.
Atgādināt pašiem sev un pasaulei,
kas notika, kā notika, kāpēc notika.
Iespējami pamatoti,
iespējami godīgi,
iespējami skaidri
atklāt patiesību –
gan par to,
kas skāra valsti un tautu kopumā,
gan par to,
kas skāra tautas locekļus,
katru ar savu sāpi un bēdu,
kas pārauga kopīgajā tautas sāpē
un bēdā.

Šiem trim vadmotīviem tagad,
muzeja otru gadu desmitu sākot,
gribas pievienot ceturto –

STIPRINĀT.

Stiprināt atziņu,
ka vara nevar apspiest garu,
stiprināt ticību saviem spēkiem,
stiprināt pārliecību nākotnei.
Lai tam arvien vairāk veltīti
muzeja nākošie desmit gadi!

Kā mēs nedrīkstam aizmirst savu pagātņi,
tā nedrīkstam aizmirst nākotni.
Ir viena, ir otra tagad ir beidzot
mūsu pašu rokās.
Lai cik grūts bijis okupācijas laiks,
lai cik liela sāpe un bēda,
ne sāpe, nedz bēda nedrīkst nomākt
tautas garu, ticību un pārliecību
par cilvēka cienīgu dzīvi
pašu valstī, savā zemē, savā tautā.
Bēdu neaizmirst, bēdu – uzvarēt.

Lai cik ilgstošas fiziskas un garīgas sekas
Latvijas valstī, tautā un zemē
atstājis okupācijas laiks;
lai cik ļoti sarukusi
latviešu tauta pašas zemē;
lai cik grūti bijuši
atjaunotās valsts sākumi;
lai cik daudzi pamatoti jūtas vilušie –

mums ir sava valsts –
vienīgā, kura mums ir,
mums ir sava tauta –
vienīgā, kura mums ir,
mums ir sava zeme –
vienīgā, kura mums ir.

Mūsu valsts ir gatava kā
pilnvērtīga un pašapzinīga locekle būt
Eiropas un Ziemeļatlantijas valsts.
Mēs varam justies droši.
Mūsu valstij ir nākotne.
Mūsu tautai tikai jāatgūst
svešo varu nomocītie spēki
ticēt sev un
savām spējām –
varēt.

Words Dedicated to the Museum

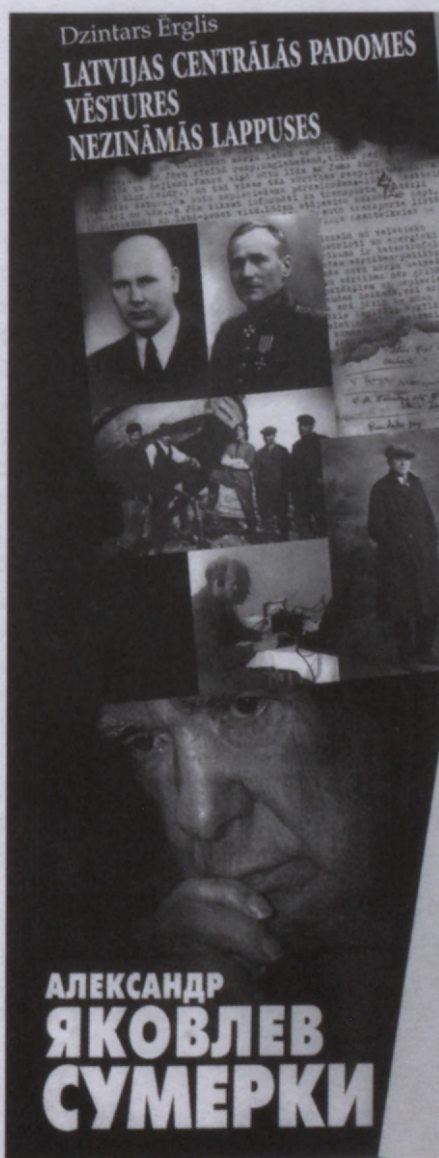
VALTERS NOLLENDORFS

A collection of speeches given by Valters Nollendorfs on various occasions in the Occupation Museum are a reminder of his five-year service as Chairman of the Executive Council of the Occupation Museum Foundation's Governing Board. He retired from the post at the end of 2003. The collection includes speeches given on the following occasions: "On Opening the Exhibition Commemorating the 25 March 1949 Deportation, 25 March 1999", "On Opening the Exhibition Living and Surviving with Art", 14 June 1999", On Opening the Exhibition Commemorating the 14 June 1941 Deportation, 14 June 2001", "On Opening the Exhibition 'The Latvian Legion in World War II', 14 March 2003", "Closing Words at the Dedication of the Memorial *Black Threshold* at the Former KGB Building, 14 June 2003", "On the Tenth Anniversary of the Occupation Museum, 1 July 2003".

Recenzijas

IV

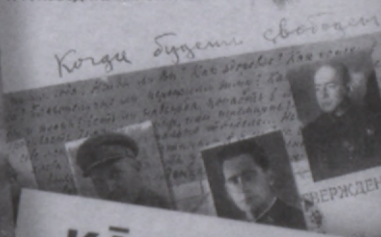
Dzintars Ērglis
**LATVIJAS CENTRĀLĀS PADOMES
VĒSTURES
NEZINĀMĀS LAPPUSES**

**АЛЕКСАНДР
ЯКОВЛЕВ
СУМЕРКИ**

*«Дорогой наш
товарищ Сталин!»*
...и другие товарищи

ОБРАЩЕНИЯ РОДСТВЕННИКОВ
РЕПРЕССИРОВАННЫХ
КОМАНДИРОВ
КРАСНОЙ АРМИИ
К РУКОВОДИТЕЛЯМ СТРАНЫ

**KĀ ES REDZĒJ
TĀS LIETAS**

Dainis Grīnvalds
MANA TEVA JĀNA GRĪNVALDA
DIENASGRĀMĀTA

1940-1945

VI

RECEIVED

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

Pārbūves vēstijums nākotnei

HEINRIHS STRODS

Aleksandrs Jakovļevs. Krēsla. – Maskava, 2003. – 687. lpp., krievu valodā.

Александр Яковлев. Сумерки. – М., 2003. – 687. lpp.

Par PSRS vēsturi, pat neskaitot šai impērijai padevīgo žurnālistu, rakstnieku un vēsturnieku greizajos spoguļos veidotos darbus, pēdējos 85 gados publicēts daudz rakstu. Taču apskatāmā grāmata sevišķu uzmanību pelna, pirmkārt, ne tikai kā nopietnākais jaunākā laika liecinieka, PSKP CK darbinieka, Politbiroja locekļa un Mihaila Gorbačova līdzgaitnieka kritisks aizgājušās komunistiskās fatamorgānas vērtējums. Aleksandrs Jakovļevs ir vēstures zinātņu doktors, akadēmiķis, daudzu valstu ordeņu, tai skaitā Latvijas Triju Zvaigžņu ordeņa, kavalieris. Viņa izveidotais fonds "Demokrātija" izdevis desmitiem dokumentu krājumu un pētījumu par PSRS vēstures mezglpunktiem, par ko nerunā vai nelabprāt runā oficiālā Krievija.

Otrkārt, grāmatas pamatā ir izmantoti autora kā rehabilitācijas komisijas priekšsēdētāja rīcībā nonākušie npublicētie dokumenti, pievienojot profesionāla vēsturnieka padziļinātu analīzi. Treškārt, grāmata ir izcilākā pārbūves ideologa un arhitekta grēksūdze, uz kuru aicina vairāki boļševiku laika baznīcu vadītāji, bet kuri paši līdz šim to nav darījuši. "Man šīs zemes ceļš noslēdzas," grāmatas ievadā raksta autors. "Tāpēc blēdīgas spēles ar vēsturi un personīgās dzīves likločiem man nekam nav vajadzīgas [...] katru cilvēka krišanu un demoralizāciju Ļeņina–Stalīna laikmetā es uzskatu par manu vēstijumu nākamībai..."¹ Tāpēc grāmata vienlaikus ir atmiņu un dokumentu krājums, kā arī pētījums.

Nav iespējams apskatīt visas šajā domām bagātīgajā grāmatā skartās un risinātās problēmas, taču dažām gribētu pievērst lasītāju uzmanību. Pirmām kārtām tā ir Krievijas vēstures periodizācija 20. gs. Autors uzskata, ka Krievijā 20. gs. vēsturē notikušas četras revolūcijas, turklāt grāmatā vērtētas trīs pēdējās. Analizēta 2. februāra demokrātiskā revolūcija.² Plaši apskatīta 1917. gada oktobra kontrrevolūcija, īpaši – tās sekas.³

Kā pārbūves ideologs un arhitekts A. Jakovļevs sevišķu uzmanību veltījis PSRS vēsturei pēc 1985. gada marta–aprīļa PSKP CK plēnuma. Autors uzskata, ka 1985. gada

¹ 6. lpp.

² 90.–100. lpp.

³ 107.–356. lpp.

martā–aprīli Krievijā notika demokrātiska revolūcija. “Marta–aprīļa demokrātiskā revolūcija bija pēc satura revolūcija, bet pēc formas evolūcija.”⁴ Taču šo evolūcijas tipa revolūciju autors dēvē par evolūcijas rakstura revolūciju, pat par reformāciju. Tā nosaukta arī viņa grāmatas trešā daļa – “Reformācija”.⁵

Grāmatā risinātas arī vairākas 20. gs. vēstures problēmas un sniegti jauni secinājumi. Šādus secinājumus autors ienes starptautisko attiecību vēsturē pirmām kārtām kā vēstures zinātņu doktors, kura disertācija bija veltīta ASV ārpolitikas historiogrāfijas pētījumiem. Autors atzīst, ka aukstais karš sākās jau 1917. gadā pēc pasaules sadalīšanas divās naidīgās noietnēs.⁶ Par PSRS atklātu pārvēršanos par imperiālistisku valsti liecināja kaunpilnais Molotova–Ribentropa 1939. gada 23. augusta pakts.⁷

Svarīgi ir A. Jakovļeva vadībā veiktās Nikolaja II un viņa ģimenes noslepkavošanas izpētes rezultāti⁸ un autora atmiņas par Hruščova gāšanu. Komunistiem bija izveidojusies jauna profesija – “atbildīgie par entuziasmu”, kuru vadībā sanāksmēs grupās kļiedza “Lai dzīvo PSKP” ar pareizticīgo trīskārtīgo refrēnu “Slava”, “Slava”, “Slava”. Svarīgi autora dati par smieklīgām PSRS ordeņu un goda nosaukumu piešķiršanām, par nomenklatūras ietekmi uz cenzūru nolūkā palielināt aplausus nomenklatūras “slavenajiem darbiem” un noziegumiem.⁹ Kasmīgi atklājot savā grāmatā VK(b)P “maršalu” V. Uljanova (Ļeņina) un J. Džugašvili (Stalīna) noziegumus, A. Jakovļevs atklāj VK(b)P “ģeneralitātes” – visu Politbiroja locekļu (Molotova, Berijas, Ždanova, Vorošilova, Kaganoviča u. c.) noziegumus pret cilvēci. Autors min arī VK(b)P “virsnieku” – kompartijas teritoriālo sekretāru un apakšvirsnieku – iestāžu, kopsaimniecību, rūpniecību sekretāru noziegumus. Komunistiskās organizācijas autors uzskata par padomju fašisma pseidonīmiem, kas ir atbildīgas par genocīdu,¹⁰ un tāpēc lūdzis Krievijas Valsts domei to izsludināt par noziedzīgu organizāciju un sodīt. Jāpiekrīt autoram, ka “pēc Stalīna sākās sevišķi aktīva sistēmas agonijas fāze”, ka “turpinājās milzīgās izlikšanās laikmets”,¹¹ kad PSKP CK darbinieki faktiski atradās ārpus kontroles un veidoja savas karjeras, izmantojot pēc iespējas lielākus melus.

PSKP XX kongresu autors kā tā dalībnieks visai trāpīgi nosaucis par “vairākdienų partijas liturģiju, kas veltīta slavināšanai, iedvesmošanai un atmaskošanai”¹². Runājot par N. Hruščova referātu slepenajā kongresa sēdē “Par personības kultu un tā sekām”, autors atzīst, ka, pirmkārt, referāts bijis krasāks un noteiktāks, nekā tas publicēts. Otrkārt, nekādu aplausu referāta laikā nav bijis, kā tas vēlāk atzīmēts publicētajā stenogrammā. Treškārt, šo referātu kā bīstamu Komunistiskā partija slēpa trīsdesmit gadus un publicēja tikai pārbūves laikā.¹³

“Visi mēs, sevišķi nomenklatūra,” raksta A. Jakovļevs, “dzīvojam dubultu, trīskāršu dzīvi. Domājam vienu, runājam otru, darijam – trešo. Cīņā par himerām, kuras nezināja žēlastības, mēs nošāvām dzīves patiesību un cilvēka cieņu, kas noslika Ļeņina–Stalīna despotijas asiņainajā putrā. Soli pa solim amoralitāte kļuva par dzīvesveida sastāvdaļu, bet izlikšanās par domāšanas veidu ...”¹⁴ “Ar asinīm un bailēm veidojās partijas – čekistu selekcijas sistēma.”¹⁵

⁴ 359. lpp.

⁵ 357.–381. lpp.

⁶ 243. lpp.

⁷ 236. lpp.

⁸ 283.–290. lpp.

⁹ 309. lpp.

¹⁰ 218. lpp.

¹¹ 310. lpp.

¹² 253. lpp.

¹³ 253. lpp.

¹⁴ 254. lpp.

¹⁵ 9. lpp.

1937.–1938. gadā čekas darbs nekad nepastāvējušu kontrrevolucionāru organizāciju atklāšanā un iznīcināšanā sasniedza jaunu pakāpi. Lai piepildītu VK(b)P CK noteiktos "tautas ienaidnieku" iznīcināšanas plānus, vairāku VK(b)P CK apgabalu komitejas lūdza Politbiroju apstiprināt papildu limitus cilvēku nošaušanai. VK(b)P tam piekrita, bet VK(b)P CK organizēja sociālistisku sacensību par ātrāku tautas ienaidnieku iznīcināšanu.

Pārciešot neiedomājamu spīdzināšanu, parasti visi politiskie arestētie, ieskaitot Buharinu, Jazinu, Radeku un citus VK(b)P vadītājus, savu vainu atzina un lūdza apzēlošanu. Savu vainu neatzina vienīgi PSRS CIK loceklis Jānis Rudzutaks (1887–1938).¹⁶

Pēc autora aprēķiniem, uz VK(b)P un PSRS valdības ziņojumiem cietumos un nometnēs nošauti vai arestē gājuši bojā 20–25 miljoni cilvēku, tai skaitā vairāk nekā 3,5 miljoni pēc nacionālajām pazīmēm, pakļaujot pilnīgai deportācijai 11, bet daļējai – 48 mazākumtautības.¹⁷

A. Jakovļevs publicējis visai iespaidīgus skaitļus PSRS vēstures dažādos jautājumos. Tā, piemēram, Vācijas–Krievijas kara laikā 1941.–1945. gadā vienā dienā krituši 20 000 karavīru, bet kara tribunāli kopā nošāvuši 15 divīzijas savu karavīru. Tikai 1918. gadā nošauti 3 000 mācītāju, bet kopā komunistu totalitārisma laikā iznīcināti vairāk nekā 300 000 baznīcas kalpotāju. Laikā no 1953. gada līdz 1963. gadam pareizticīgo draudžu skaits tika samazināts vairāk nekā uz pusi.

A. Jakovļevs kā PSKP CK vadošais ideoloģiskais darbinieks un vēlāk Politbiroja loceklis vēsturniekam sniedz visai nozīmīgus datus. IZRādās, ka PSRS laikrakstu un žurnālu tirāžu noteikusi nevis parakstīšanās, bet CK lēmumi, ka visus radoraidījumu tekstus jau otrajā dienā nogādāja PSKP CK.¹⁸ Autors pārliciecināši pierāda PSKP CK ideoloģisko teroru un ideoloģisko kontroli, arī veidojot mērenākas radiostacijas ("Majak") un radiopārraidēšanas, nolūkā mazināt ārzemju radio raidījumu klausīšanos. Pie pēdējiem piederēja arī mūsu pazīstamais "Mikrofons", kas raidīja tieši "Amerikas Balss" raidījuma laikā.

Visai nozīmīgi ir A. Jakovļeva dati par viņa sagatavotajām "partijas un valdības vadītāju" runām, kuras tie nolasīja, runās iepriekš neieskatījušies.

Grāmatā sevišķi labi dokumentētas nodaļas par PSKP CK un PSRS VDK cīņu 60.–70. gadā pret zinātniekiem un rakstniekiem, režisoriem, dzejniekiem un citiem gara darbiniekiem, publicējot līdz šim nezināmus minēto iestāžu ziņojumus un slēdzienus. Taču autors norāda, ka nevarētu apgalvot, ka visiem t. s. radošajiem darbiniekiem klājās slikti. Gluži otrādi – tiem žurnālistiem, rakstniekiem, zinātniekiem un citiem "spalvas meistariem", kuri, būdami ietekmes aģenti, vairāk par odām Komunistiskajai partijai un ziņojumiem augšām neko izdarīt nevarēja, klājās labi. Gan ordeņi, gan prēmijas, gan nosaukumi.

Saprotams, ka šajā īsajā informācijā nav iespējams apskatīt visas jaunās atziņas, kuras lasītājs iegūs grāmatā. Šī grāmata jāizlasa katram, kas interesējas par XX gadsimta Krievijas impērijas vēsturi un grib to saprast. Taču gribētu minēt dažas autora domas par mūsdienu Krieviju, kuras viņš izsaka grāmatas pēdējā, divdesmitajā nodaļā "Klīstošo smilšu valsts".

Gribētu pieminēt autora aprakstītās "slepenuma spēles", kuru dēļ ar prezidenta V. Putina rīkojumu likvidēta B. Jeļcina izveidotā "Sabiedriskā komisija PSKP dokumentu atslepošanai", nododot šos jautājumus starpresoru komisijas ierēdņiem valsts noslēpumu aizsardzībai. Tādējādi arhīvu slepenošana notiek ātrāk nekā to atslepošana

¹⁶ 222. lpp.

¹⁷ 217. lpp.

¹⁸ 276. lpp.

un pat agrāk atslepenotie arhīvu fondi kļuviši slepeni. Tā vēl 2003. gadā nav izpildīts prezidenta B. Jeļcina 1998. gada 30. marta rīkojums par Staļina arhīva atslepenošanu. "Demokrātijas birokratizēšana," raksta A. Jakovļevs, "var novest pie demokrātijas krišanas pat bez kādiem dempingiem."¹⁹ Lai saprastu un novērstu Krievijas sociālās slimības cēloņus, autors ne tikai šausa Ļeņina–Staļina despotiju, bet arī Krievijas jauno antidemokrātisko nomenklatūru, izsakot cerību, ka kaimiņvalsts prezidentam pietiks politiskās gribas pārvarēt sociālistisko reakciju, jo bijušie vergi atkal ņurd, prasot važas. To veicina šo vergu mēģinājumi ne tikai neminēt par impērijas noziegumiem pagātnē, bet arī celt pieminekļus vadoņiem, ieskaitot Dzeržinski un Beriju.

Ļoti pārliecinošas un dokumentos pamatotas grāmatā ir nodaļas par politiskajām vajāšanām impērijā un pasākumiem ieslodzīto un izsūtīto atbrīvošanai un atzišanai par bezvainīgiem izsūtītajiem vai katordzniekiem. Tā Vācijas–Krievijas kara laikā kaujās gūstā kritušo atzišana par bezvainīgiem notikusi tikai 1995. gadā pēc 50 gadiem, kad lielākā daļa šo karavīru jau bija miruši.²⁰

Latvijas lasītājiem svarīgi izcilā autora un vēstures zinātāja veiktie pašreizējā Krievijas stāvokļa vērtējumi, kaut arī tos varbūt ietekmējušas krēslas stundas noskaņas. "Vara sevi nosauca par demokrātisku," raksta A. Jakovļevs, "kaut arī daudzējādā ziņā saglabājās padomju vara. Valsts nervozē, dzer bez atspirgšanas, it kā steigtos izdzert pēdējo pudeli pirms nogrimšanas tumsā... Aktivizējas fašisti, neslēpjot savas vēlmes iznīcināt demokrātiju... Dzīvinošā sirdsapziņa aizgāja pagrīdē, un viņa mūs netraucē. Mirstošā sirdsapziņa arī ir mirstošā nācija." "Mīnas, kuras ielika staļiniskā nacionālā politika," 2003. gadā raksta Aleksandrs Jakovļevs, "uzsprāgst vēl šobaltdien. Asiņainās operācijas uz ilgu laiku saindēja nacionālās attiecības Krievijā."²¹

Nenoliedzami, ka A. Jakovļeva grāmata runā atklātāk par sarkanās impērijas sabrukumu nekā citi šāda līmeņa autoru darbi. Taču, aptuveni zinot, kādas vēstures liecības ir viņa rīcībā, dažkārt šķiet, ka autors nav visu pierādījis līdz galam, tāpēc secinājumi ir plašāki par avotu bāzi. Taču lielās Krievijas lielā Dona Kihota uzrakstītā 20. gadsimta boļševisma agonijas vēsture, protams, ir Krievijas krievu tautas nacionālais lepnums.

Grāmatā ir daudz jaunu apzīmējumu – kā Ļeņina–Staļina despotija, Ļeņins un Staļins kā liķu ražotāji, piespiedu pasaules uzskats, sirdsapziņas ētiskā korozija, laikmeta zvans u. c. Grāmatā var ievērot trīs pieejas vēsturiskajai patiesībai – autors kā cilvēks, autors kā pētnieks, autors kā reformācijas vadītājs. Cauri visai grāmatai lasītājam seko trīs nodaļu nosaukumos un teksta apakšnodaļās neminētas līnijas – dievticība, savu nodarījumu nožēlošana un pētāmās vēstures pavadības sakars ar mūsdienām. Ja šie autora alfa un omega būtu tikai daļā mūsu austrumtautas pārliecībā, lielā kaimiņzeme attīstītos citādi un mūsu attiecības ar to veidotas pavisam jaunā gaismā.

Neviens pētnieks vai skolotājs, kurš vēlēties atainot patieso sarkanās impērijas vēsturi, pašreiz to nevarēs izdarīt, neie pazīstoties ar šo pārbūves ideologa grāmatu nākamībai.

Savas grāmatas pirmās nodaļas "Vēstījums par neiedomājamo" sākumā A. Jakovļevs sniedz izcilā krievu rakstnieka grāfa Ļeva Tolstoja (1828–1910) citātu, ar kuru es gribētu pabeigt ieskatu minētajā grāmatā: "Kāpēc kaitināt tautu, atceroties to, kas jau pagājis? Pagājis? Kas aizgājis? Vai tad var aiziet tas, kuru mēs ne tikai necentāties iznīdēt un izārstēt, bet tas, kuru mēs baidāmies nosaukt vārdā?"

¹⁹ 677. lpp.

²⁰ 201. lpp.

²¹ 206. lpp.

A *Perestroika* Message for the Future

HEINRIHS STRODS

Unlike leaders of the Latvian Communist Party Central Committee and its nomenclature who write books in which they defend the activities of this repressive institution (for example, A. Rubiks), pretend to be democratic scholars and keep silent about their anti-state activities, several leaders of the Russian Communist Party are much more honest with regard to the past and the people, and divulge their true past activities. Such is the recently published book *Twilight* by the academician Alexander Yakovlev, a member of USSR Communist Party Central Committee Politburo and an associate Mikhail Gorbachev. Using previously unpublished archival materials and personal recollections, the author has documented Russia's twentieth-century history, recognising four revolutions, with special attention to the 1917 Bolshevik revolution.

Yakovlev uncovers the crime against humanity committed by the leaders of the Central Committee and considers this institution to be a criminal organisation. The author depicts the Communist Party congresses, including the XX Congress in 1956, as multi-day liturgies of self-glorification. He recognises that the entire Soviet nomenclature led triple lives: thinking one thing, speaking another, doing something else again. He reveals that Communist actions to eliminate "enemies of the people" took some 20 to 25 million lives, among the 3.5 million according to their national origin. In the war with Germany, 20,000 soldiers died on an average day, but war tribunals executed 15 divisions of their own soldiers. Yakovlev, who for a while was the Central Committee's Chief of Ideology, reveals how all radio broadcasts were controlled and how popular local programs were broadcast at times when the Voice of America was on the air. Yakovlev points out that journalists and creative writers and various scribes who, as influence peddlers, could not do more than write paeans to the Communist Party received premiums, honorary titles and medals. As one of the leaders of *perestroika* Yakovlev is disappointed about the current state of affairs in Russia and its relations with its neighbouring states, which were poisoned for a long time by the criminal policies that the Central Committee of the Communist Party applied to the subservient nations and states. Yakovlev shares the opinion of Lev Tolstoy that the past transgressions cannot be laid to rest or be forgotten unless there is a will to acknowledge and eradicate them.

Latvijas Centrālās padomes darbības izvērtējums

ULDIS NEIBURGS

Dzintars Ērglis. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2003. – 231 lpp.

2003. gada vasarā iznāca Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūta asistenta (no 2003. gada decembra – vēstures doktora) Dzintara Ērgļa (1967) monogrāfija "Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses". Pētījuma izdošanu finansējusi Līgumsabiedrība Konstantīna Čakstes pieminekļa celšanai. Grāmata sastāv no priekšvārda, ievada, pārskata par LCP darbības atspoguļojumu vēstures avotos un literatūrā, trim pamatnodaļām, nobeiguma, diviem pielikumiem, attēlu saraksta, personu rādītāja un kopsavilkuma angļu valodā. Tās saturu papildina 28 attēli no Latvijas Valsts arhīva un Latvijas Okupācijas muzeja krājumiem, Dz. Ērgļa un E. Zīvertes personiskajiem arhīviem un publicētiem izdevumiem. Vēsturnieks Dzintars Ērglis, kurš ir arī grāmatu "No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā, 1940–1986: Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs" (1999) un "Latvija padomju režīma varā, 1945–1986: Dokumentu krājums" (2001) līdzautors, pie LCP vēstures tematikas strādājis jau vairākus gadus, par ko liecina arī viņa pētniecības darbā tapušās zinātniskās publikācijas "Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā" un "Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstos".¹ Recenzējamā grāmata pēc būtības ir šo publikāciju apkopojums. Tās iznākšana ir notikums ne tikai Latvijas akadēmiskajā dzīvē, bet arī zināms ieguldījums mūsdienu sabiedriskās domas veidošanā par latviešu nacionālo pretošanās kustību Otrā pasaules kara laikā, jo grāmata nākusi klajā laikā, kad masu mediju un visas sabiedrības uzmanības lokā ir nonācis ierosinājums

¹ Sk. Ērglis Dz. Latvijas Centrālā padome un kureļieši // Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā (turpmāk – LVĪŽ). – 1999. – Nr. 4. – 84.–103. lpp.; Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes darbība Latvijā pēc nacistiskās Vācijas kapitulācijas // LVĪŽ. – 2000. – Nr. 2. – 93.–118. lpp.; Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes darbība Latvijā pēc Otrā pasaules kara // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti (turpmāk – LVKR). – 1. sējums. – Rīga, 2000. – 154.–162. lpp.; Ērglis Dz. Padomju represīvo orgānu arestētie ģenerāļa Kureļa grupas dalībnieki // LVKR. – 3. sējums. – Rīga, 2001. – 330.–370. lpp.; Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes darbības atspoguļojums vēstures literatūrā // LVĪŽ. – 2002. – Nr. 2. – 123.–149. lpp.; Jau pēc grāmatas iznākšanas publicēti raksti: Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes darbības atjaunošanas mēģinājumi un tās dalībnieku aresti Latvijā pēc organizācijas sagrāves 1945. gadā // LVKR. – 9. sējums. – Rīga, 2003. – 414.–426. lpp.; Ērglis Dz. Represēto Latvijas Centrālās padomes dalībnieku un viņu atbalstītāju krimināllietas bijušajā LPSR MP VDK arhīvā // LVĪŽ. – 2003. – Nr. 3. – 91.–111. lpp.

par pieminekļa celšanu LCP vadītājam profesoram Konstantīnam Čakstem (1901–1945).²

Priekšvārdu monogrāfijai ir uzrakstījis Latvijas Universitātes profesors un viens no K. Čakstes pieminekļa celšanas iniciatoriem habilitētais vēstures doktors Aivars Stranga (1954), kurš ir uzsvēris: "Nenoniecinošs un neaizmirstot nevienu pretošanās organizāciju, šūnu un individu, īpašu uzmanību, manuprāt, pelna Latvijas Centrālā padome (LCP) profesora Konstantīna Čakstes vadībā – galvenokārt tās pausto politisko ideālu dēļ. Tā viennozīmīgi nostājās pret abiem Latvijas ienaidniekiem un okupantiem – komunistisko Padomju Savienību un nacistisko Vāciju – un noraidīja kolaborāciju ar jebkuru no viņiem, jo abi bija nāvīgi Latvijas ienaidnieki. Tā viennozīmīgi atbalstīja neatkarīgas un demokrātiskas – uz divām nesaraucjami saistītām vērtībām balstītas – Latvijas atjaunošanu ar 1922. gada liberālo, demokrātisko un etniski toleranto Satversmi, "Latviju – Latvijas tautai". LCP vēlējās redzēt Latviju demokrātisko Rietumvalstu politisko un ideoloģisko vērtību sistēmā un nosodīja holokaustu."³ Tajā pašā laikā A. Stranga atzīst, ka Otrā pasaules kara laikā "nebija nevienas pretošanās organizācijas Latvijā, kam nebūtu raksturīgs politisks naivums; no tā nebija brīva arī LCP, taču tas nebija antinacionāla kolaboracionisma apdvests" (to gan nevar attiecināt uz atsevišķu LCP dalībnieku aktīvu kolaborāciju ar padomju okupācijas varu 1940.–1941. gadā (Fricis Mendērs, Bruno Kalniņš u. c.) un pēc Otrā pasaules kara (Jēkabs Gustavs Alberts, Augusts Bergmanis, Vidvuds Šveics u. c. – U.N.). Vienlaikus nākas konstatēt, ka A. Stranga, rakstot priekšvārdu grāmatai par Latvijas Centrālās padomes darbību Otrā pasaules kara noslēgumā, ir pārlieku aizrāvis ar pavisam citu tematu, piemēram, organizācijas "Pērkonkrusts" XX gadsimta 30. gados sludinātā antisemitisma, Latvijas leklītu ministrijas Politiskās pārvaldes priekšnieka Jāņa Fridrihsona darbības 1940. gadā, Lietuvas antikomunistiskās kustības vēršanās pret ebrejiem 1941. gada vasarā, mūsdienās veikto pētījumu par holokaustu Latvijas mazpilsētās un citu iztirzāšanu. Runājot par nevardarbigās pretošanās kustības izpausmēm Latvijā 1940.–1941. gadā, A. Stranga nosauc vairākas latviešu pretestības organizācijas un piemin arī ebreju pagrīdes grupu veidošanos, taču nezin kāpēc nepiemin citas Latvijas nacionālās minoritātes – poļu līdzdalību pretošanās kustībā.⁴ Tajā pašā laikā A. Stranga nav pamanījis, ka viņa pozitīvi vērtētās padomju okupācijas apstākļos izveidotās nacionālās pagrīdes organizācijas "Tēvijas sargi" nelegālā izdevuma "Ziņotājs" raksti nereti bija ar antisemitisku saturu.⁵ Pārlieku

² Polemiku par K. Čakstes pieminekļa celtniecību sk., Peters J. Latvietis 2. pasaules karā? // Diena. – 2002. – 31. augusts; Kreicbergs H. Pretestība // Diena. – 2002. – 6. novembris; Apals G. Vēstures rekonstrukcija // Diena. – 2002. – 7. decembris; Zelče V. Elites elitārā vēsture // Diena. – 2002. – 7. decembris; Stranga A. Par pieminekli Konstantīnam Čakstem un LCP // Neatkarīgā Rīta Avīze. – 2002. – 19. decembris; Ezerģailis A. Par Helmūta Kreicberga "pretestību" // Diena. – 2002. – 23. decembris; Grūtups A. Stāsts par nacionālo pašapziņu un aizdomīgumu // Diena. – 2002. – 27. decembris; Avotiņš V. Vēsturē jābūt kā operā // Neatkarīgā Rīta Avīze. – 2003. – 4. februāris; Erglis Dz. Principiāla pretošanās abām okupācijām // Diena. – 2003. – 14. jūnijs u. c.

³ Napatika par ebreju iznīcināšanu un sauklis "Kas notika ar židiem, tas var notikt arī ar latviešiem!" nacionālās pretošanās kustības dalībnieku vidū bija izplatīts jau 1941. gada beigās – 1942. gada sākumā. Sk. Ozols J. Latviešu nacionālā pretestības kustība 1940–1945 // Kara Invalids. – 1983. – Nr. 28. – 31. lpp. Arī informācija par holokaustu Latvijā pirmoreiz Rietumos nonāca jau agrāk – 1942./1943. gadā, un tā nebija LCP aprindu izcelsmes. Sk. Zivian G. Report Concerning the Jews in Latvia. – Geneva, October 1st, 1942 // Muzejs "Ebreji Latvijā", inv. Nr. III/1687; Civjans G. Aculliecinieka piezīmes par Latvijā realizētā holokausta atskaņām Rietumeiropā / Referāts Latvijas Vēsturnieku komisijas starptautiskajā seminārā "Holokausta izpētes jautājumi Latvijā" Rīgā, 2001. gada 29. novembrī.

⁴ Par šo tēmu, sk. Jēkabsons E. Padomju represijas pret Latvijas poļiem, lietuviešiem un baltkrieviem 1940.–1941. gadā // LVKR. – 3. sējums. – Rīga, 2001. – 51.–61. lpp.

⁵ Piemēram: "Tas nav šovinisms, kā to apgalvo, bet tautas dzīvības jautājums, jo sevišķi tas jāattiecinā uz židiem. Pret to izplešanos jācinās visiem līdzekļiem un jāraugās, lai viņu nozīmību izskaustu uz visiem laikiem. Tad, kad to uzņemsies valsts vara, tas būs viegli panākams [...] Mums jāamīl mūsu nākošā valsts, tādēļ tagad nesaudzīgi jānīst tās pretinieki – židi. Ne atklātā lamāšanā, bet organizētā pretdarbībā. Uz to jāraugās visiem biedriem, lai sāktos klusā cīņa pret židu uzkundzēšanos. Tā sāksim celt jauno valsti!" – Ziņotājs. – 1941. – Nr. 4 [janvāris] (Latvijas Kara muzejs, Inv. Nr. 5–16405/1079–DK).

vienkāršota šķiet ir arī vācu Drošības policijas un SD latviešu politiskās nodaļas informācijas iestādes "Latviešu kartotēkas" darbības aprobežošana tikai ar ziņu vākšanu par "patriotiskajiem, nacistiem neuzticamajiem latviešiem".⁶ Jānoraida arī apgalvojums par padomju un vācu okupācijas laikā darbojošās nelegālās organizācijas – Latviešu nacionālistu savienības orientāciju uz "pērkonkrustisku Latviju", jo, nenoliedzami tās dalībnieki bija nacionāli patriotiski noskaņoti, bet nekādā gadījumā neatbalstīja "Pērkonkrusta" ideoloģiju un, gluži otrādi, bija kritiski noskaņoti pret šo organizāciju.⁷ Ne gluži zinātniski liekas arī atsevišķi grāmatas priekšvārdā lietotie termini "nacistu līdzskrējēji", "slepkavu bandu vadoņi", "slepkavnieciska antisemitisma nokrāsa", "skaidra nacistu valoda" un citi. Grāmatas priekšvārdā A. Stranga īsumā ieskicē arī padomju (1940–1941) un nacistu (1941–1945) okupācijas laika galvenos problēmjautājumus, tai skaitā parāda kolaborācijas un pretošanās kustības izpausmju savstarpējo mijiedarbību. Apsveicami, ka A. Stranga pētījuma tematikas kontekstā ilustrē arī atšķirību starp tradicionālo naratīvo vēsturi un sociālo vēsturi un parāda līdz šim historiogrāfijā dominējošo Latvijas Otrā pasaules kara vēstures interpretāciju atbilstoši t. s. Nirnbergas konsensusa Sabiedroto vēstures shēmai, kā arī skaidro jēdzienu "kolaborācija" / "kolaboracionisms" lietošanu zinātniskajā literatūrā.

Sava darba ievadā Dz. Ērglis uzsver, ka 1943. gada 13. augustā dibināto Latvijas Centrālo padomi veidojošās politiskās partijas Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija, Zemnieku savienība, Demokrātiskā centra partija un Latgales kristīgo zemnieku un katoļu partija – Latvijas Republikas pēdējās likumīgajās 4. Saeimas vēlēšanās 1931. gadā (pirms 12 gadiem! – U.N.) bija ieguvušas 49 deputātu vietas no 100, tāpēc LCP dibinātāji uzskatīja, ka ir tiesīgi pārstāvēt Latvijas tautas vairākumu (šādas ambīcijas tā laika apstākļos diemžēl šķēla, nevis konsolidēja nacionālo pretošanās kustību Latvijā. – U.N.). Ierosinājums dibināt LCP gan esot nācis no LR diplomātu aprindām (konkrēti sūtņa Stokholmā Voldemāra Salmā) ārvalstīs. Vienlaikus autors atzīst, ka nacionālā pretošanās kustība pret nacistisko okupācijas režīmu Latvijā sākās jau 1941. gada nogalē, tātad gandrīz divus gadus pirms LCP dibināšanas. Ja piekritam iepriekšminētajam, tomēr jāprecizē, ka šajā laikā turpinājās pretestība iekarotājiem, jo tā bija sākusies jau vēl agrāk – 1940.–1941. gadā padomju okupācijas apstākļos, par ko liecina arī fakts, ka, sākotnēji organizējot pretošanās kustību pēc nacistu ienākšanas, tās pamatā tika izmantoti padomju okupācijas laikā izveidotie sakari, cīņas metodes un formas. Būtu apsveicami, ja autors konkretizētu savu rakstīto, piemēram, par to, kādas "daudzas LCP iesaistītās personas" darbojās pretošanās kustībā vēl pirms organizācijas dibināšanas, kā un kādi "vairāki LCP pagrīdes izdevumi" tika izplatīti Latvijā kara laikā, ko konkrēti paveica ne tikai LCP "aktīvākās komisijas – ārlietu, informācijas un militārā", bet arī četras pārējās, cik tad īsti kopumā tika sasauktas un kāda bija nozīme visu trīs Baltijas valstu pretošanās kustības pārstāvju kopīgām

⁶ Par pretējo liecina kaut vai tas, ka "Latviešu kartotēka" savu darbību veica, izmantojot plašu informācijas sniedzēju (aģentūras) loku un paralēli nodarbojoties ar dubultas informācijas vākšanu vācu priekšniecībai un savām vajadzībām. Apejot vāciešus, "Latviešu kartotēkas" darbinieki nelegāli uztvēra BBC ziņu raidījumus un ar to saturu iepazīstināja latviešu sabiedrību. 1943. gada pavasarī "Latviešu kartotēkas" vadību pat uz laiku arestēja. Sk. Samsons V. Dokuments par vācu – latviešu attiecībām: 1941.–1945. gadi // LPSR ZA Vēstis. – 1990. – Nr. 4. – 128.–130. lpp.; Strods H. Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944.–1956. – Rīga, 1996. – 57. lpp.; Felder B. SS-Jagdverband Lettland – A Case Study / Referāts Latvijas Vēsturnieku komisijas starptautiskajā konferencē "Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā. 1941–1945" Rīgā, 2003. gada 13. jūnijā.

⁷ Piemēram, "Latviešu kartotēkas" 1942. gada decembra pārskatā par nelegālo latviešu organizāciju darbību Latviešu nacionālistu savienība raksturota kā patriotiska latviešu organizācija, kuras nelegālajā izdevumā "Tautas Balss" kā pozitīva uzsvēta 15. maija tautas vienošanās ideoloģiskā nozīme, taču pausta negatīva attieksme pret "Pērkonkrustu" kā organizāciju ar kļūdes raksturu (Latvijas Zinātņu akadēmijas Centrālais arhivs, 40. f., 5. apr., 1. l., 1. sēj., 172. lp.).

sēdēm⁸ un tamlīdzīgi. Būtu arī jāpaskaidro kādā veidā konkrēti LCP "noteikti iestājās pret Latviešu SS leģiona dibināšanu un mobilizāciju, bet nespēja to aizkavēt".⁹ Autors izceļ arī 1944. gada sākumā pēc LCP iniciatīvas 188 (190) pazīstamu sabiedrisko darbinieku parakstīto memorandu, kurš tapa gan kā iesniegums Latviešu leģiona ģenerālinspektoram Rūdolfam Bangerskim un puda latviešu tautas patstāvības centienus iepretim nacionālsociālistu varas okupācijas politikai, gan kā neatkarības deklarācija Rietumu valstu valdībām. Autors uzsver, ka vajadzēja lielu pilsonisku drosmi, lai 1944. gada sākumā nacistiskās okupācijas apstākļos runātu par brīvas un demokrātiskas Latvijas atjaunošanu, un atgādina, ka memorands vērsās arī pret nacistiskās Vācijas okupācijas varas izpausmēm, to skaitā mobilizāciju leģionā. Šeit gan būtu jāatzīmē, ka memoranda 3. punktā paredzētais uzdevums veikt Latvijas armijas atjaunošanu un Latvijas valsts teritorijas aizstāvēšanu pret draudošo otreizējo PSRS okupāciju pēc būtības nevis bija pretrunā, bet tieši sakrita ar latviešu leģionāru cīņas mērķiem. Ja pieļaujam tā laika apstākļos diemžēl nereālu situāciju par Latvijas Republikas *de facto* un Latvijas armijas atjaunošanu, ko pieprasīja memoranda autori, tad jājautā, kas veidotu minēto Latvijas armiju, ja ne tie paši leģionāri, kuri jau cīnījās frontē.¹⁰ Autors uzsver arī LCP lielo ieguldījumu slepeni noorganizētajā laivu satiksmē starp vācu okupēto Latviju un Zviedriju, pārvedot pāri Baltijas jūrai 2541 latviešu bēgļi.¹¹ Grāmatas ievada noslēgumā Dz. Ērglis raksta, ka savā darbā aplūkos vairākas līdz šim nezināmas vai maz zināmas LCP vēstures lappuses, kas galvenokārt saistītas ar padomju režīma represijām pret organizācijas locekļiem un viņu atbalstītājiem pēckara Latvijā.

Darba turpinājumā Dz. Ērglis sniedz pārskatu par Latvijas Centrālās padomes un ģenerāļa J. Kureļa grupas darbības atspoguļojumu autora apzinātajos avotos un vēstures literatūrā (padomju, emigrācijas, atjaunotās Latvijas Republikas un ārzemju). Autors gan ir ignorējis vispārārtzītus avotpētniecības principus un publicētos avotus raksturojis pirms nepublicētajiem, nevis otrādi, īpaši izceļot dokumentu publikācijas L. Siliņa

⁸ Autors raksta par regulāriem kontaktiem starp Baltijas valstu pretošanās kustībām. L. Siliņš gan nosauc tikai trīs tikšanās 1944. gada janvārī, martā un aprīlī, kurās apspriestas kopīgas sadarbības iespējas. Sk. Andersons E., Siliņš L. u. c. Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943–1945. – Upsala, 1994. – 51. lpp.

⁹ Latviešu leģionu nodibināja ar Hitlera pavēli 1943. gada 10. februārī. Tikai pirmās plašākās mobilizācijas akcijas laikā, kas skāra 1919.–1925. gadā dzimušos un norisinājās no 1943. gada marta līdz augustam (tātad vēl pirms LCP nodibināšanas! – U.N.), dažādos vācu militārajos formējumos jau tika iesaukti 35 719 latviešu karavīru. Vēl iepriekš, 1942. gada 7. februārī, leģijās pārvaldes un personālietu ģenerāldirektors Oskars Dankers bija sasaucis latviešu virsnieku un sabiedrisko darbinieku sanākumi, lai apspriestu latviešu kārtības dienesta bataljonu formēšanu. Pret to protestēja Alfrēds Valdmanis un Ēriks Pārups. Sanāksmē klāt bija arī viens no vēlākajiem LCP 1944. gada marta memoranda parakstītājiem Voldemārs Zāmuels, kurš klusēja (sk. Pārūnā kārtības sargu vienību organizēšanu // Tēvija. – 1942. – 12. februāris). Jāatzīmē arī cita LCP dalībnieka Ādolfa Klives memuāru rindas: "Pretestības kustība, kurai dabīgi bija jābūt izteikti nacionālai kustībai, vēlāk – P. Kalniņa un prof. Čakstes vadībā attālinājās tik tālu no mūsu nacionālām aprindām, ka karavīri (1943. gadā mobilizējamie), kuru sargāšanas dēļ pretestības kustība galvenā kārtā radās, vienu laiku Vācijā izvērtās par LCP sirdīgākajiem apkarotajiem." (Latvijas Valsts arhīvs, 1970. f., 1. apr., 56. l., 139. lp.).

¹⁰ Pārdomu vērts ir pretošanās kustības dalībnieka, nelegāli darbojošās "Virsnieku apvienības" locekļa Ē. Pārupa viedoklis par šo tēmu: "Prāts nespēj aptvert, kāpēc vēl 43. g. beigās 49 profesori un citi pazīstami darbinieki parakstīja iesniegumu (domāts vairāk nekā 40 latviešu sabiedrisko darbinieku (to skaitā LCP dalībnieku) 1943. gada 16. oktobra iesniegums R. Bangerskim par Latvijas valsts atjaunošanu un latviešu armijas izveidošanu. – U.N.), prasot mobilizāciju, lai "iesaisītū spēku maksimumu". Dažus mēnešus vēlāk sekoja veco politiku un citu (kopā 189 parakstu) iesniegums, prasot ģen. Bangerskim "spert aktīvākus soļus mūsu zemes aizsardzībai" un, nododot iesniegumu kāda nezināma "Ekselences labieskatam", lūgt atjaunot Latvijas valsts suverenitāti. Šo iesniegumu parakstījuši un parakstus vākuši vecie politiķi, kuri sevi sauc par pretestības grupu – Latvijas Centrālā Padome. Kur prāts, kur jēga mūsu profesoriem un profesionāliem politiķiem?". Sk. Pārups E. Leģionā: Pirmais kara posms // Jaunā Gaita. – 1986. – Nr. 3. – 36. lpp.

¹¹ Būtu gan jāprecizē, ka LCP nebija vienīgā nelegālās bēgļu satiksmes organizētāja pāri Baltijas jūrai. Saskaņā ar vēsturnieka Kārļa Kangera veiktajiem pētījumiem 1945. gada maijā Zviedriju bija sasnieguši 4559 latviešu bēgļi, no kuriem reģistrēti kā ieradušies 2541 – Latvijas Centrālās padomes, 1100 – Zviedrijas Aizsardzības štāba (*Försvarsstaben*), 400 – ASV Kara bēgļu padomes (*War Refugee Board*) organizētajās akcijās, bet 2077 – individuāli kārtā. Tā skaitot, to kopskaitls iznāk vēl lielāks, taču tas saistīts ar dubultskaitīšanu, resp., daļas vienu un to pašu personu atrašanos gan LCP, gan zviedru un amerikāņu laivu akciju reģistrā.

grāmatās. Viņš raksta, ka, lai gan dokumentu atlase tajās dažkārt esot subjektīva, L. Siliņš, tos publicējot, ir devis lielu ieguldījumu ne tikai LCP, bet visas Otrā pasaules kara vēstures izpētē Latvijā.¹² No nepublicētajiem avotiem Dz. Ērglis kā nozīmīgākos vērtē Latvijas Valsts arhīva 1986. fonda "Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiski noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas" materiālus, no kuriem tieši uz LCP darbību attiecas vairāk nekā 50 krimināllietu. Neskatoties uz virkni nopietnu problēmu, kuras saistītas ar krimināllietu satura izcelsmi un tapšanas gaitu, kas liek tās izvērtēt īpaši kritiski, informācijas ziņā bijušā VDK arhīva dokumenti ir visapjomīgākais avots par LCP darbību Latvijā pēc Otrā pasaules kara. Pozitīvi vērtējot autora sarakstīto historio-grāfijas apskatu, vienlaikus jāizsaka šādas piezīmes. Dz. Ērglis sīki un skrupulozi ir uzskaitījis visas apzinātās LCP un ģenerāļa J. Kureļa grupai veltītās publikācijas, atsevišķi gan nenodalot vēstures literatūru no publicētām atmiņām, kā arī zinātniskus darbus no populārzinātniskiem. Diez vai no pētniecības viedokļa liela nozīme ir daudzajiem šeit uzskaitītajiem sekundāras nozīmes avižu rakstiem, izņemot, protams, tos, kas tapuši tūlīt pēc Otrā pasaules kara – 40. gadu otrajā pusē Vācijā un Zviedrijā. Tajā pašā laikā, rakstot pat par būtiskākajiem pētījumiem, Dz. Ērglis bieži vien ir konstatējis tikai tajos paustos uzskatus, bet nav sniedzis to dziļāku analīzi un savu, t. i., autora, viedokli par tur skarto problemātiku. Piemēram, bez komentāriem ir palicis pretošanās kustības dalībnieka Ērika Pārūpa (1908–1999) uzskats, ka "LCP darbība aptver tikai niecīgu daļu no latviešu pretestības kustības darbības laika un apjoma" (35. lpp.); bijušās LCP aktīvistes Valentīnes Lasmanes (1916) rakstītais, ka LCP nevar nosaukt par organizāciju, jo tā bija politiskais centrs, kas nelegāli tika izveidots 1943. gada augustā, un ka nepelnīti aizmirsti ir Ventspils sakaru grupas laivu apkalpes locekļi, kuri, riskējot ar dzīvību, daudzas reizes šķērsoja Baltijas jūru abos virzienos, bet pēc tam vilās daudzus LCP vadītājos (32. lpp.)¹³ un pretošanās kustības dalībnieka Artura Neparta (1921) teiktais, ka "visā savā pastāvēšanas laikā Kureļa grupa ieguva ieročus un tehniskās ierīces no vāciešiem, kā arī izpildīja vācu dotos rīkojumus un norādījumus. Šādos apstākļos runāt par "LCP paspārni" tikai tādēļ, ka dažas vadošās personas sevi saistīja ar vairāk teorētisko, nevis reālo LCP, manuprāt, ir nevietā" (61. lpp.) un citi. Tā vietā, lai meklētu cēloņus pat bijušo LCP aktīvistu un citu nacionālās pretošanās kustības dalībnieku izteiktajai kritikai par LCP darbību, Dz. Ērglis aprobežojas tikai ar konstatējumu, ka, "lai arī pastāvēja lielas iekšējās pretrunas un autori cits pret citu asi uzstājās, latviešu emigrācijas vēstures literatūra devusi lielāko ieguldījumu LCP darbības izpētē". Rakstot par LCP un ģenerāļa J. Kureļa grupas vēstures atspoguļojumu pēdējos 13 gados pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas, autors ir izrādījis nevajadzīgu kautrību attiecībā pats pret sevi, tikai pašā nobeigumā garāmejojot pieminot, ka "organizācijas [LCP] darbību pēta arī šī darba autors", kurš īstenībā mūsdienās visnopietnāk profesionāli strādā tieši pie Latvijas Centrālās padomes vēstures izpētes. Latvijas Otrā pasaules kara historiogrāfijas kopējā kontekstā novecojis un pārāk vienpusējs šķiet autora apgalvojums par A. Strangas grāmatā "Ebreji un diktatūras Baltijā, 1926–1940" sniegto "ļoti precīzo un objektīvo

¹² Dz. Ērglis ir izteicis cerību, ka L. Siliņš no sava personiskā arhīva materiāliem nākotnē sagatavos vēl vairākus citus dokumentu krājumus. Tam pievienojoties, jāsaka, ka vēl apsveicamāk būtu, ja L. Siliņš ar sava arhīva materiāliem, kuru izcelsme nebūt nav tikai personiska, dotu iespēju iepazīties un strādāt arī profesionāliem vēsturniekiem, pirmām kārtām, jau pašam Dz. Ērglim.

¹³ Uzmanība būtu jāpievērš LCP Ventspils sakaru grupas dalībnieces Valentīnes Lasmanes rakstītajam: "Rudens posmā 1944. g. blakus sakariem ar ārzemēm grupas darbība izvērtās arī tiešā bēgļu pārvešanas akcijā [...] Šai posmā nācās grupas locekļiem sastapties ar vairākiem LCP vadītājiem darbiniekiem. Viņu darbība un izrīcība ne tani, ne vēlākā laikā, nav bijusi ne tik gudra un tālredzīga, nedz paši tik varonīgi, kā izriet no viņu dažu atmiņu rakstiem." (Pārī jūrai 1944./45. g. / Sast. V. Lasmane. – Stokholma: Memento. – 1990. – 272.–273. lpp.)

LCP darbības atspoguļojuma kopainu vēstures literatūrā", kurš skan šādi: "Vienaldzība ir tā, kas līdz šim brīdim nav iekustinājusi plašāku interesi un emocionālu atsaucību Latvijas Centrālās Padomes (LCP) darbībai (1943.–1944. gadā) nacistiskās okupācijas laikā [...] Interese par LCP nekad pat attāli nav tuvojusies tādai aizrautībai, ar kādu tiek glorificēts ulmanisms vai, teiksim, latviešu ieroču vienības SS karaspēkā."¹⁴ Nobeidzot historiogrāfijas apskatu, Dz. Ērglis konstatē, ka, galvenokārt pateicoties L. Siliņam, pamatvilcienos ir izanalizētas LCP aktivitātes Otrā pasaules kara laikā Latvijā un Zviedrijā.¹⁵ Savukārt padomju režīma represijas pret LCP aktivistiem un organizācijas sagrāve Latvijā, kā arī šķelšanās un darbības apstākļu emigrācijā laika posmā no nacistiskās Vācijas kapitulācijas līdz XX gadsimta 50. gadu sākumam, izņemot atsevišķus rakstus vēstures literatūrā, ir atspoguļots samērā maz.

Uzsākot grāmatas 1. nodaļu "Latvijas Centrālā padome un ģenerāļa Jāņa Kureļa grupa", Dz. Ērglis uzsvēr, ka par šo tematiku līdz šim ir rakstījuši daudzi autori, tomēr gandrīz neviens no viņiem nav centies sīkāk analizēt LCP un ģenerāļa J. Kureļa grupas attiecības, viennozīmīgi uzskatot, ka kurelieši bija LCP militārā vienība. Viņš izseko ģenerāļa J. Kureļa grupas izveidošanas gaitai, kritiski vērtējot iespēju, ka kureliešus būtu radījusi LCP militārā komisija. Autors parāda saikni starp LCP un kureliešiem slepeno radiosakaru nodibināšanā un uzturēšanā ar Zviedriju, kā arī apskata vairākas ģenerāļa J. Kureļa grupas dalībnieku un LCP pārstāvju apspriedes Ventspilī. Autors diemžēl nekommentē paša rakstīto, kāpēc LCP radiotelegrammas dažkārt saturēja civiliedzīvotāju sniegtu pārspilētu un nepārbaudītu informāciju un ģenerāļa J. Kureļa dienasgrāmatā nepārbaudīti fakti daudzkārt tika pieņemti par īstenību. Diskutējams ir arī Dz. Ērgļa apgalvojums par kureliešu krasu neapmierinātību ar ģenerāļa J. Kureļa grupas daudzu dalībnieku pārsūtīšanu pāri fronte uz padomju aizmuguri vācu izlūkdienesta sastāvā (64. lpp.). Jāatceras, ka ģenerāļa J. Kureļa grupa bija cieši saistīta ar leitnanta Haselmaņa komandēto vācu 16. armijas 212. frontes izlūku grupu (*Frontaufklarungstrupp*), un tās pienākumos ietilpa šādu bruņotu vienību sagatavošana, turklāt tās tika radītas cīņai pret PSRS, kas sakrita arī ar ģenerāļa J. Kureļa grupas mērķiem.¹⁶ Būtu jāprecizē arī autora rakstītais par 1944. gada septembri sākušos civiliedzīvotāju masveida izvešanu uz Vāciju, kur tie tikuši izvietoti galvenokārt nacistu kara rūpniecības uzņēmumos nožēlojamos apstākļos (64. lpp.). Kā zināms, šajā laikā Vācijas kara rūpniecība jau bija cietusi jūtamus zaudējumus Rietumu sabiedroto un padomju aviācijas uzlidojumos, kas ievērojami samazināja jauna darbaspēka nepieciešamību. Latviešu došanos bēgļu gaitās uz Vāciju šajā gadījumā dēvēt tikai par piespiedu izvešanu būtu pārāk

¹⁴ 1997. gadā, kad izdota A. Strangas monogrāfija, profesionālu vēsturnieku un visas sabiedrības interese par LCP vēsturi, protams, bija salīdzinoši mazāka nekā šodien, kad kopš 1999. gada aktīvi darbojas Latvijas Vēsturnieku komisija un pēdējā gada laikā norisinās diskusijas par K. Čakstes pieminekļa celtniecību. Arī paša Dz. Ērgļa apkopotais bagātīgais vēstures literatūras klāsts par Latvijas Centrālo padomi liecina par nepieciešamām korekcijām A. Strangas rakstītajā. Grūti piekrist arī šeit minētajam apgalvojumam par "ulmanisma" un Latviešu leģiona glorificēšanu mūsdienās. Vai tad pēdējos gados klajā nākušās, piemēram, Latvijas Vēstures institūta (Latviešu leģions: Varoņi, nacisti vai upuri? / Sast. A. Ezergailis. – Rīga, 1998. – 127 lpp.) un Latvijas Vēsturnieku komisijas (Feldmanis I. Latviešu un citu nevācu tautību ieroču SS vienības Otrajā pasaules karā: kopīgais un atšķirīgais // LVKR. – 7. sēj. – Rīga, 2002. – 165.–178. lpp.) un citas publikācijas arī būtu jāuzskata par šīs tēmas glorificēšanu?

¹⁵ Vienlaikus Dz. Ērglis gan atzīst, ka visapjomīgākajā pētījumā par LCP vēsturi – L. Siliņa un E. Andersona grāmatā "Latvijas Centrālā padome" – diemžēl vērojama LCP lomas izcelšana nacionālajā pretošanās kustībā Otrā pasaules kara gados Latvijā, bet noklusēta citu pretošanās grupu darbība". Jāatzīmē, ka L. Siliņš šajā un citos savos darbos nav izmantojis arī virkni Vācijas, Zviedrijas, ASV un Lielbritānijas arhīvu materiālus, kuros LCP darbība ir atspoguļota ne tikai no tās dalībnieku viedokļa.

¹⁶ Par šo tēmu sk. Kiršentāls O. Piezīmes par Haralda Biezā grāmatu "Kurelieši" // Universitas. – 2000. – Nr. 80. – 61.–64. lpp. Ir zināms, ka kureliešiem pārceļoties no Skrīveriem uz Kurzemi, ap 150 vīru paklausīja vācu norādījumiem un ar ieročiem un raidstacijām nonāca padomju aizmugurē. Tikai neliela daļa no viņiem vēlāk iesaistījās nacionālo partizānu bruņotajā cīņā pret padomju okupācijas režīmu.

kategoriski.¹⁷ Lai gan Dz. Ērglis uzsver, ka Latviešu leģiona augstākie virsnieki ir uzskatījuši, ka Kureļa grupa veicina leģionāru dezertēšanu, un daudziem no viņiem ir bijusi augstprātīga un pat nicinoša attieksme pret kureliešiem,¹⁸ viņš tomēr atzīst J. Kureļa grupas ieceri izmantot leģiona vienības kopējās militārās operācijās, vācu okupācijas varas rūpes par iespējamo leģionāru negatīvo reakciju sakarā ar kureliešu likvidāciju un visbeidzot apraksta vienošanos ar Dundagā dislocēto 19. latviešu divīzijas rezerves pulka komandieri majoru Fridrihu Rubeni (1902–1945) par militāra atbalsta sniegšanu kureliešiem. Jābrīnās vienīgi, kāpēc Dz. Ērglis šeit noklusē faktu par ģenerāļa J. Kureļa grupas štāba priekšnieka kapteiņa Kristapa Upelnieka (1891–1944) kontaktiem ar 15. latviešu divīzijas 33. pulka komandieri pulkvedi Vili Janumu (1894–1981) un viņa LCP militārās komisijas vajadzībām izstrādāto ieroču, municijas un apgādes plānu.¹⁹ Rakstot par sakariem ar Zviedriju, autors piemin K. Upelnieka izteikto gatavību ar ieročiem rokās pretoties civiliedzīvotāju izvešanai no Kurzemes un apņemšanos pasludināt Ventspilī Latvijas valsts neatkarību un atzīmē ģenerāļa J. Kureļa grupas 1944. gada oktobrī izstrādātos bruņotās sacelšanās plānus,²⁰ kurus LCP vadība Zviedrijā nedz atbalstīja, nedz arī noliedza.²¹ Latvijas Centrālās padomes un ģenerāļa J. Kureļa grupas attiecības Kurzēmē Dz. Ērglis kopumā raksturo šādi: "Apstākļos, kad visa LCP vadība bija atstājusi Kurzemi un pārcēlusies uz Zviedriju, K. Upelnieks bieži vien bija spiests rīkoties patstāvīgi, sevišķi jau 1944. gada novembrī, kad no LCP vadības Zviedrijā tika saņemti visai nekonkrēti norādījumi turpmākai darbībai. Ņemot vērā darbības specifiku, bez J. Kureļa un K. Upelnieka vienībā bija virsnieki, kuriem par nelegālu pagrīdes organizāciju – LCP – bija visai neskaidrs priekšstats." Turpmākajā izklāstā autors sīki analizē čekas krimināllietās atrodamo informāciju par padomju drošības iestāžu represētajiem kureliešiem un viņu kopskaitu, atklājot arī iestāšanās motīvus ģenerāļa J. Kureļa grupā, pret viņiem vērsto apsūdzību formulējumus un piespriestos soda mērus, apcietināto kureliešu sociālo un nacionālo sastāvu un citus aspektus. Neatbildēts vienīgi ir palicis jautājums, kāds tam visam ir sakars ar nodaļas nosaukumu "LCP un ģenerāļa J. Kureļa grupa"?

¹⁷ Latvijas iedzīvotāju piespiedu nosūtīšana darbos uz Vāciju pamatā notika 1942.–1943. gadā t. s. "Jaunsaimnieku", "Latgales" un "Vasaras ceļojuma" akcijās, kad Vācijā nonāca 12 800 "politiski neuzticamas personas". Ģenerāļa J. Kureļa grupas pastāvēšanas laikā šādas akcijas nenotika. Vienīgais gadījums, kad ir iespējams runāt par masveida spaidu lietošanu, ir 1944. gada 5.–7. oktobra iedzīvotāju ķeršanas akcija Rīgas ielās, lai viņus evakuētu uz Vāciju, kurā uz Austrumprūsiju aizveda ap 1200–1500 personu. (Par šo tēmu sk. Kangeris K. "Nodeva reiham" – Latvijas ģenerālapgabala iedzīvotāji darbos Lielvācijā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1990. – Nr. 12. – 34.–48. lpp.; Kangeris K. Hitleriešu plāni Baltijas tautu evakuēšanai 1944. gadā // Vācija un Baltija. Rakstu krājums. – Rīga, 1988. – 104.–117. lpp.)

¹⁸ Par to liek domāt arī Ē. Pārups 1985. gada 14. decembra vēstule profesoram Haraldam Biezajam, kurā viņš, balstoties uz līdz šim nepublicētu interviju ar J. Kureli 50. gadu sākumā, apraksta leģiona ģenerālinspektora štāba attieksmi pret ģenerāli J. Kureli, kurš pēc kureliešu likvidēšanas akcijas bija nodots R. Bangerska rīcībā: "Bangerskis ir asi pārmietis nesadarbošanos, Augstkalns pratinājis viņu kā kareivi un Silgailis gājis garām šņākdams. Kad leģiona štābam krievu tuvošanās dēļ bijis jāatstāj Dancigu (ar vilciena ešelonu), ģenerālis Kurelis prasījis, lai uzņem arī viņu ar ģimeni, bet Silgailis rupji noraidījis. Kurelis ar ģimeni kājām un kaut kā izbēguši no krieviem." (Latvijas Okupācijas muzeja krājums, Ē. Pārups arhivs).

¹⁹ Andersons E., Siliņš L. u. c. Latvijas Centrālā padome... – 249.–251. lpp.

²⁰ Vēstures literatūrā ir minēts, ka K. Upelnieka tā laika situācijas nerealio izpratni un nepamatoto optimismu ir veicinājuši arī sūtņa V. Salnā 1944. gada pavasarī nosūtītā vēstule K. Čakstem, kurā teikts, ka pieprasītie ieroči vajadzīgā daudzumā esot jau ielādēti kuģos un gaidot tikai izbraukšanas pavēli. Kopā ar vāciešiem cīnīties nevajagot, bet Latvija tomēr esot jāaizstāv līdz pēdējam vīram. Ja citas iespējas nebūtu, tad jānotur vismaz neliela josla gar jūrmalu Kurzēmē. Frontes sabrukuma gadījumā ar tiem pašiem kuģiem, kuri vedīšot ieročus, uz Zviedriju evakuēšot arī apdraudētos iedzīvotājus (Pulkvedis Vilis Janums. Raksti, stāsti un atmiņas / Sakārtojis J. Leititis. – Toronto, [B.g.]. – 46.–47. lpp.)

²¹ 1944. gada novembrī uz Latviju nosūtītajā LCP telegrammā bija teikts: "Angļu pārstāvji dod norādījumus turēt Kurzemi līdz tam laikam, kad angļu un amerikāņu flote ienāks Baltijas jūrā. Flotes ienākšanas laiku Baltijas jūrā nevar noteikt. Atkarībā no apstākļiem un jūsu rīcībā esošiem līdzekļiem izlemiet, vai to var darīt, un rīkojieties. Ja vietējie apstākļi to pieļauj, jādeklarē Latvijas valsts suverenitātes atjaunošana..." (Andersons E., Siliņš L. u. c. Latvijas Centrālā padome... – 292. lpp.)

2. nodaļā "Latvijas Centrālās padomes darbība Latvijā 1945. gadā pēc nacistiskās Vācijas kapitulācijas" Dz. Ērglis apraksta latviešu bēgļu pēdējos mēģinājumus 1945. gada 8.–9. maijā sasniegt Zviedriju.²² Tas izdevās tikai laivai "Līga", velkonim "Uno" un vēl diviem prāmjiem, uz kuru klāja bija arī LCP dalībnieki. Turpretī tvaikoni "Rota" un citus peldlīdzekļus padomju karakuģi netālu no Zviedrijas teritoriālajiem ūdeņiem aizturēja. Nepiepildījās arī Latvijā palikušo LCP aktivistu centieni sagaidīt laivas Sārnaties un Jūrkalnes apkārtnē, kā arī 9. un 13. maijā no Gotlandes izbraukušo laivu mēģinājumi uzņemt bēgļus Kurzemes krastā.²³ Sekojošie vairāku LCP dalībnieku – Kārļa Ernesta Frišenfelda (1912–2001), Kārļa Rāra – un citu organizācijas aktivistu aresti tomēr tās darbību neizbeidza. Aktīvi turpināja darboties LCP Ventspils grupa Voldemāra Mežaka (1914–1985) vadībā, neveiksmīgi gan mēģinot atjaunot radiosakarus ar Zviedriju, lai no LCP vadības saņemtu norādījumus par turpmāko pagrīdes darbu, un gaidot laivas, kurām pēc iepriekšējās vienošanās konkrētos laikos un vietās bija jāpiestāj Baltijas jūras krastā.²⁴ LCP aktivists Ernests Priedītis (1916) turpināja pagrīdes darbu Rīgā, uzturot sakarus ar nacionālo partizānu atbalstītājiem un vācot apģērbu un medikamentus arestētajiem LCP dalībniekiem. Jauns pavērsiens LCP darbībā bija no Zviedrijas sūtītās četru vīru grupas laivas ierašanās Kurzemē 1945. gada 14. oktobrī.²⁵ Divus no viņiem – Arturu Arnīti (1909–1986) un Jāni Šmitu (1909–1955) – gan nemākulīgas konspirācijas dēļ jau pēc divām dienām arestēja. Eduardam Andersonam (1919–1947) un Laimonim Pētersenam (1919) izdevās uzņemt sakarus ar LCP dalībniekiem Ventspilī un Rīgā.²⁶ Diemžēl 1945. gada novembrī sekoja šo LCP aktivistu aresti, jo, meklējot iespējas sagādāt laivu braukšanai uz Zviedriju, viņi pamazām nonāca padomju drošības iestāžu pilnīgā kontrolē.²⁷ Tajā pašā laikā Dz. Ērglis pilnībā noraida čekas krimināllietās, padomju propagandā un vēl mūsdienu vēstures literatūrā izplatītos apgalvojumus, ka tikai arestu dēļ LCP dalībniekiem nav izdevies plaši izvērst bruņotu pretošanās kustību Kurzemē, kā to bija iecerējusi LCP vadība.²⁸ Nesaņemot nopietnu atbalstu no Rietumiem, kā arī nebūdami gatavi darboties visaptverošas padomju represīvo orgānu sistēmas radītas totālas kontroles apstākļos, LCP grupas Ventspilī un no Zviedrijas ieradušies pretošanās kustības dalībnieki cieta neveiksmi.

²² Autors piemin arī vācu drošības iestāžu arestētos un Liepājas cietumā ieslodzītos LCP aktivistus, kuriem, pat nacistiskajai Vācijai kapitulējot, mēģinājums bēgt uz Zviedriju bija liegts. Diemžēl šo cilvēku vārdus Dz. Ērglis šeit nav konkretizējis. Rūgtas pārdomas izraisa autora minētais fakts, ka vienās laivās kopā ar pēdējā brīdi uz Zviedriju aizbraucošajiem LCP aktivistiem bija arī latviešu SD locekļi, kuri tikai dažas dienas iepriekš par bēgšanas organizēšanu uz Zviedriju bija vajājuši un arestējuši šos pretošanās kustības dalībniekus.

²³ 17. maijā Zviedriju sasniedza tikai 13. maija vakarā no Kurzemes izbraukusi bijušā "SS Jagdverband Ost" grupas vadītāja leitnanta Roberta Sebra laiva "W Irbite" ar 17 cilvēkiem, kuru vidū gan nebija LCP dalībnieku. Acimredzot šī paša iemesla dēļ autors tikai piemin, bet diemžēl sīkāk neapraksta F. Launaga vadītās 17 cilvēku grupas laivas ierašanos Gotlandē 1945. gada 31. oktobrī.

²⁴ Tas nenotika, jo Zviedrijas oficiālās valsts iestādes pilnībā pakļāvās PSRS prasībām un nekādā veidā neatbalstīja eventuālo baltiešu bēgļu uzņemšanu no PSRS okupētajām teritorijām. PSRS tika atdotas baltiešu bēgļu laivas, kuru īpašnieki gan atradās Zviedrijā. Pārāk sekmīgs nebija arī atsevišķu Zviedrijas izlūkdienesta (C – *Byrån*) darbinieku sākotnējais atbalsts radiosakaru atjaunošanā un laivas nosūtīšanā uz Latviju. Savukārt padomju militārā virspavēlniecība visiem Kurzemes piekrastes zvejniekiem aizliedza doties jūrā bez speciālām atļaujām. Par latviešu bēgļiem Zviedrijā sk. Kangeris K. Zviedrijas un PSRS attiecības un latvieši Zviedrijā 1941.–1959. gadā // LVKR. – 9. sēj. – Rīga, 2003. – 427–439. lpp.

²⁵ Tā notika pēc Zviedrijas garīdzniecības pārstāvju iniciatīvas, braucējiem norādījumus par sakaru atjaunošanu ar Latviju deva arī LCP vadība Zviedrijā. Dz. Ērglis arī atzīst, ka A. Arnitis pirms izbraukšanas uz Latviju diemžēl daudziem latviešiem stāstīja par savu nodomu, tādējādi šo informāciju varēja iegūt arī padomju spiegi Zviedrijā. Sk. arī Uijerts L. Sakaru uzņemšana ar Latviju 1945. g. (Hoover Institution on War, Revolution and Peace Archives, Stanford, Edgars Andersons (1920–1989), Box 1).

²⁶ 1945. gada 28. oktobrī Rīgā, Sarkanarmijas (tag. Bruņinieku) ielā 43–4, notika E. Priedīša, V. Mežaka un E. Andersona nelegāla sanāksme, kurā apsprieda LCP pagrīdes laikraksta "Latvju Vairogs" izdošanu, izstrādāja LCP dalībnieka zvēresta tekstu un vienotās par ciešu sakaru nodibināšanu starp Rīgu, Ventspilī un Zviedriju. Šim iecerēm gan diemžēl nebija lemts īstenoties.

²⁷ Tā pamatā bija arī čekas savervēto bijušo LCP dalībnieku J.G. Alberta, V. Šveica un citu nodevība.

²⁸ Sk. piemēram, Strods H. Latvijas nacionālo partizānu karš... – 55., 557. lpp.

3. nodaļā "Latvijas Centrālās padomes darbības atjaunošanas mēģinājumi Latvijā no 1946. gada līdz 1951. gadam" autors parāda padomju drošības iestāžu vērsanos pret atsevišķiem LSDSP un LCP biedriem 40. gadu otrajā pusē – F. Menderu (nav gan skaidrs, kāpēc autors ir uzskatījis par nepieciešamu gandrīz veselu lapu atvēlēt pārskatam par viņa darbību 1908.–1940. gadā (135.–136. lpp.), Ernestu Moricu, Klāvu Lorencu, Pronu Brijunu un citiem, vienlaikus atzīstot, ka pret viņiem izvirzītās apsūdzībās darbībai LCP ir bijusi atvēlēta maznozīmīga vieta. Turpmākajā izklāstā Dz. Ērglis apraksta Rietumvalstu un PSRS izlūkdienestu operācijās abās pusēs iesaistīto aģentu darbību Latvijas teritorijā, īpaši izceļot pretošanās kustības dalībnieku – Riharda Zandes (1918–1997), Ērika Tomsona (1918), Osvalda Bileskalna (1910–1951), Rūdolfa Ķīša (1897–1963), Miķeļa Roba (1911–?), Friča Zilbera (1912–1952), Hermaņa Antoma, kā arī čekas savervēto aģentu – A. Bergmaņa (1922–1977), V. Šveica (1919–1963), Jāņa Vesmaņa (1923–?) lomu šajos notikumos. Diemžēl jāatzīst, ka atsevišķu LCP dalībnieku paviršā un līdz galam nepārdomātā darbība, lai arī to neapzinoties, tomēr nodarīja daudz jauna gan viņiem pašiem, gan citām ar viņiem tiešā vai netiešā kontaktā nonākušām personām.²⁹ Pozitīvi vērtējot autora paveikto šo norišu izpētē, tomēr rodas pamatots jautājums, kāds tam visam ir sakars ar LCP darbības atjaunošanas mēģinājumiem Latvijā no 1946. līdz 1951. gadam? Šķiet, ka šo notikumu dalībnieku šakne ar LCP apskatāmajā laika posmā bija vairāk formāla (viņi bija savstarpēji pazīstami), bet ne noteicoša šo norišu virzībā. Diez vai fakts par Rietumu izlūkdienestu sagatavoto aģentu zināmiem sakariem ar LCP priekšsēdi Stokholmā Verneru Tepferu (1893–1958) un atsevišķu bijušo LCP dalībnieku izmantošana čekas inspirētajā "spēlē" ar Rietumu izlūkdienestiem mums ļauj runāt par LCP darbības atjaunošanas mēģinājumiem Latvijā. Pirmkārt, Rietumvalstu speciālos dienestus, kā to atzīst arī pats autors, baltiešu pretošanās kustības interesēja tikai kā līdzeklis savu izlūkošanas mērķu sasniegšanā un arī atsevišķiem LCP pārstāvjiem Zviedrijā nebija nekāda reāla iespaids uz notikumiem Latvijā.³⁰ Otrkārt, kā redzams pēc paša Dz. Ērgļa aprakstītajiem notikumiem, bijušie LCP dalībnieki Latvijā nekādā mērā nav mēģinājuši atjaunot LCP kā organizāciju. Te autors nonāk pretrunā pats ar sevi, vienlaikus apgalvojot, ka "atsevišķi LCP locekļi [...] nesekmīgi mēģināja atjaunot organizācijas darbību un nodibināt sakarus ar tās vadību Zviedrijā" (144. lpp.), bet tajā pašā laikā rakstot, ka, piemēram, O. Bileskalns, tiekoties ar R. Zandi neapsrieda pagrīdes grupas radišanu (144. lpp.); R. Ķīsis nerādīja pagrīdes grupu un neuzsāka organizētu darbību pret padomju režīmu (151. lpp.); M. Robs un F. Zilbers kopā ar čekas aģentu J. Vesmani, lai "uzsāktu sakarus ar latviešu emigrācijas aprindām Londonā un dotu par sevi zināt ārzemēs" izstrādāja uzsaukumu Latvijas nacionāldemokrātu partijas (ne LCP, lai gan tās izveidošana nacistu okupācijas laikā Latvijā, kā to rāda mūsdienās apzinātie ASV un Lielbritānijas arhīvu dokumenti, Rietumos bija labi zināma! – U.N.) vārdā (160.–161. lpp.) un tamlīdzīgi. Tikai daļēji var piekrist autora apgalvojumam, kas acimredzot radies, pietiekami kritiski neizvērtējot padomju drošības iestāžu materiālus, ka "LPSR VDTK (no 1946. gada marta Valsts drošības ministrija – VDM) plaša vēriena operācijās līdz 20. gs. 50. gadu vidum kontrolēja Rietumvalstu – galvenokārt Lielbritānijas – izlūkdienestu darbību Latvijā". Citi mūsdienās veiktie pētījumi šādu stāvokli apstiprina tikai tā sākumposmā, parādot, ka šīs "spēles"

²⁹ Piemēram, O. Bileskalns (nošauts 1951. gada 5. novembrī), darot zināmu čekas aģentam V. Šveicam informāciju par padomju drošības iestāžu slepenajiem darbiniekiem, kas bija iegūta no Jura Upmaņa, netieši veicināja to, ka padomju drošības iestādes 1952. gada 4. jūlijā J. Upmani sodīja ar nāvi.

³⁰ L. Siliņš raksta, ka LCP Zviedrijā savā pastāvēšanas laikā no 1944. gada rudens līdz 1951. gada 25. maijam ir noturējusi 2 neoficiālas un vairāk nekā 42 oficiālas sēdes, neminot gan, ka tajās būtu pārrunāti kādi jautājumi par LCP darbības atjaunošanu Latvijā. Sk. Andersons E., Siliņš L. u. c. Latvijas Centrālā padome... – 113. lpp.

noslēgumā situācijas noteicēji bija Rietumu izlūkdienesti, nevis padomju drošības orgāni.³¹ Šīs tēmas pilnīgai izpētei acimredzot lietderīgi būtu izanalizēt Lielbritānijas izlūkdienesta (SIS) un PSRS VDK dokumentus Londonā un Maskavā, kuru pieejamība mūsdienās gan pagaidām vēl ir ierobežota.

Darba nobeigumā Dz. Ērglis pamatoti norāda, ka pēc Otrā pasaules kara nacionālās pretošanās kustības vēstures tematika neguva plašu atsaucību trimdā, jo tās darbības dziļāka izpēte varēja atklāt daudzas negatīvas iezīmes latviešu sadarbībā ar vācu okupācijas varu. Arī padomju totalitārisma apstākļos tā tika noklusēta vai pasniegta noniecinātā veidā, un arī kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas mūsdienā plašsaziņas līdzekļi vairāku apstākļu dēļ tai pievērsušies reti. Viņš atkārtoti uzsver, ka 1943. gadā izveidotā Latvijas Centrālā padome bija viens no galvenajiem nacionālās pretošanās kustības politiskajiem spēkiem Latvijā, kura gan objektīvu apstākļu dēļ nekļuva par visas nacionālās pretošanās centru Latvijā un nevarēja sasniegt iecerēto.³² Runājot par LCP un ģenerāļa J. Kureļa grupu, Dz. Ērglis gan izsaka savstarpēji pretrunīgus secinājumus, vienlaikus uzskatot, ka LCP militārā komisija organizēja bruņotu vienību (ģenerāļa J. Kureļa grupu neorganizēja latvieši, bet gan vācieši! – U.N.), kam vajadzēja kļūt par nākamās Latvijas atbrīvošanas kodolu, un tajā pašā laikā rakstot: "Lai gan ģenerālis Jānis Kurelis un kapteinis Kristaps Upelnieks vadīja LCP militāro komisiju, starp LCP un Kureļa grupu nebija subordinācijas. Kureļa grupu pilnībā nevar uzskatīt par LCP rīcībā esošu bruņotu spēku, bet vienlaikus nevar arī noliegt ciešo sadarbību, kas vistiešāk izpaudās sakaru uzturēšanā ar Zviedriju." Autors nosauc arī atsevišķas vēl pietiekami neizzinātas LCP vēstures lappuses – organizācijas darbību emigrācijā Zviedrijā un Vācijā, atsevišķas epizodes bēgļu laivu akcijās Otrā pasaules kara laikā Kurzemes jūrmalā, R. Zandes un Ē. Tomsona darbību 1946. un 1947. gadā Latvijā un citas, kuru pētniecība ir jāturpina nākotnē.

Darba nobeigumā autors ir iesaistījies polemikā ar K. Čakstes pieminekļa celšanas kritiķiem. Viņš uzskata, ka "Latvijā parādījusies līdz šim nebijusi tendence LCP un ģenerāļa Kureļa grupas dalībniekus apmelot un apvainot dažādos "nāves grēkos", kas ir populāri galvenokārt tajā emigrācijas sabiedrības daļā, kas nacistiskās Vācijas okupācijas laikā līdz pat 1945. gada 8. maijam kalpoja saviem "āriskajiem" kungiem un pat piedalījās represijās pret nacionālās pretošanās kustības dalībniekiem", un kritizē arī mūsdienās izskanējušo uzskatu, ka LCP galvenokārt darbojusies tikai politiskā elite un plašākai sabiedrībai līdz ar to tā palikusi tāla un nezināma. Recenzents gan cer, ka šeit izteiktās kritiskās piezīmes par grāmatas saturu viņu tomēr neierindos to autoru vidū,

³¹ Aizdomas par čekas inspirētu "nacionālo pretošanās kustību" Latvijā britu izlūkdienestam radās jau 1951. gadā, bet pilnībā apstiprinājas 1953.–1954. gadā, kā rezultātā Lielbritānijas SIS kontrolēja LPSR VDK pret darbību un iefiltrēšanās mēģinājumus. Sk. Arhīva lieta "Lursens-S" / Sag. publ. TSDC darbinieki // Latvijas Arhīvi. – 1996. – Nr. 1/2. – 89.–90. lpp.

³² Autora viedoklis ir apšveicams, jo viņš ir centies izvairīties no visai bieži izplatītā vienpusīgā LCP darbības vērtējuma, to vai nu tikai kritizējot, vai gluži otrādi – glorificējot, noliedzot citu nacionālās pretošanās kustības strāvojumu pastāvēšanu Latvijā nacistu okupācijas laikā. Piemēram: "Parasti latviešu pretestības kustības nopelni mēģina pierakstīt LCP, kas patiesībā bija dažu cilvēku kopa ar šauru darbības apjomu. Vairāk nekā divus gadus pirms LCP rašanās pastāvēja un sekmīgi darbojās nelegālas organizācijas, tās ierosināja pretestības kustību, vadīja un neļāva tai norimt. Pirms bijušo politisko partiju darbinieki uzdrošinājās sazināties, jau tūkstosiem pretestības kustības dalībnieku atradās SD ieslodzījumu vietās. Simtiem jau bija nošauti, pakārti un nomocīti SD pagrabos. Sen pirms LCP rašanās jau pretestības kustība bija sasniegusi savu iespējami augstāko attīstības līmeni. LCP savu darbību iesāka tikai tad, kad latviešu pretestības kustība jau bija noorganizēta." (Pārups E. Vairāk patiesības! // Latvju Vārds. – 1947. – 17., 21. maijs); "LCP atšķirās no pārējām gadījuma rakstura grupām ar to, ka tai bija noteikta politiska platforma, ka tā apvienoja četras galvenās latviešu politiskās partijas, tās priekšgalā atradās piedzīvojuši politiski darbinieki, kas latviešu sabiedrībā bija pazīstami, un tā ar pilnu tiesību varēja runāt latviešu tautas vārdā. LCP piekrit galvenie nopelni par to, ka latviešu tautas labākā daļa atkal pārorientējās uz demokrātiju, pieslēgās sabiedroto nācijām un cīnījās pret vācu okupāciju kopā ar visu citu Eiropas tautu pretestības kustībām." (Latvijas Centrālā Padome // Latvju Ziņas. – 1945.–5. septembris).

kuri, Dz. Ērgļa vārdiem runājot, "nekad nesapratis, ka LCP un ģenerāļa Kureļa grupa nebija, viņu vārdiem runājot, vienkārši fantastu grupa, kas vājināja t. s. Kurzemes cietokšņa, kā Kurzemē ielenkto vācu armijas grupējumu savās pavēlēs dēvēja Ā. Hitlers, aizsardzības spējas". Grāmatas "Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses" nobeigumā Dz. Ērglis uzsver: "Darbā ir atspoguļots reālais LCP stāvoklis Latvijā Otrā pasaules kara beigās un pirmajos pēckara gados – bez urrāpatriotisma, nacionālistisku mītu radišanas un ksenofobijas pret citām Latvijā dzīvojošām tautībām (vai tad šīs iezīmes nav svešas jebkuram nopietnam akadēmiskam pētījumam? – U.N.), ar zaudējumiem, pieļautajām kļūdām un nepamatotajām cerībām. Laikā, kad visā Latvijā valdīja vardarbība, LCP pieņēma varbūt vienīgo pareizo lēmumu par nevardarbīgu pretošanos abām okupācijas varām un ar šādu cīņas metodi norādīja veidu, kādā iespējams atjaunot valsts neatkarību. Nedrīkstam aizmirst, ka Latvijas Republika savu valstisko neatkarību 1991. gadā atguva (tad gan iekšpolitiskā un ārpolitiskā situācija bija pavisam cita! – U.N.), nevis rīkojot terora aktus un diversijas, bet ejot nevardarbīgās pretošanās ceļu un gaidot sev labvēlīgu starptautiskās situācijas maiņu, kā to pusgadsimtu ātrāk bija iecerējusi Latvijas Centrālā padome."

Grāmatas pielikumos sniegti autora Latvijas Valsts arhīva 1986. fonda "Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas" 219 lietās apzināto padomju represīvo iestāžu arestēto 454 LCP aktivistu, viņu atbalstītāju un ģenerāļa J. Kureļa grupas dalībnieku saraksti. Četrus no viņiem – Induli Dišleru, Pēteri Klibiķi, Hugo Krastiņu un Rihardu Zandi – padomju drošības iestādes apsūdzēja gan par darbību LCP, gan ģenerāļa J. Kureļa grupā. Autors arī ir norādījis, ka vairākus LCP aktivistus, atbalstītājus un kureliešus nenotiesāja un viņi no aresta tika atbrīvoti. Vienlaikus viņš atgādina, ka minētie skaitļi nav galīgi un noteikti ir nedaudz lielāki nekā pašlaik apzinātie. To nosaka tas, ka bieži vien LCP dalībniekus un it īpaši kureliešus apsūdzēja nevis par šiem, bet gan citiem "noziegumiem", turklāt vairākiem arestētajiem izmeklēšanas gaitā savu piederību nacionālajai pretošanās kustībai izdevās noslēpt. Autors atvainojas padomju režīma represētajiem LCP atbalstītājiem un ģenerāļa Kureļa grupas dalībniekiem, kuri nav minēti grāmatas pielikumā. Neizpratni tomēr rada tas, ka, lai gan Dz. Ērglis pats atzīst, ka LCP un ģenerāļa Kureļa grupas saistība bija tikai daļēja (170. lpp.), grāmatas nobeigumā kā LCP dalībniekus un viņu atbalstītājus viņš nosauc visus vairāk nekā 450 apzinātos padomju okupācijas varas represētos cilvēkus (174. lpp.). Rodas arī jautājums, cik pamatoti ir, balstoties tikai uz šo represēto personu sarakstu, dot slēdzienu par LCP piederību plašiem sabiedrības slāņiem (174. lpp.), vienlaikus skaidri apzinoties, ka absolūtais vairākums LCP veidojošās politiskās elites pārstāvju ar savām ģimenēm bija nonākuši Zviedrijā (21. lpp.). Perspektīvā būtu apsveicama ne tikai padomju represijās cietušo, bet vispār visu LCP dalībnieku (politīku, laivu pārcēlāju, radio sakaru uzturētāju, nacistu represijās cietušo u. c.) vārdu konstatēšana un viņu darbības izvērtēšana. (Interesanti būtu arī salīdzināt LCP un citu nacionālās pretošanās kustības organizāciju dalībnieku īpatsvaru nacistu cietumos un koncentrācijas nometnēs kara laikā!) Tas ļautu arī precīzāk noteikt katras konkrētās personas reālo saistību ar Latvijas Centrālo padomi.³³

³³ To izdarīt, balstoties vienīgi uz padomju drošības iestāžu krimināllietu materiāliem, ir problemātiski. Par to liecina kāds cits piemērs. Latvijas PSR IeTK karaspēka Kara tribunāls no 1945. gada 23. jūlija līdz 3. augustam notiesāja 49 pretošanās kustības organizācijas "Latvijas Sargi" dalībniekus un atbalstītājus (LVA, 1986. f., 1. apr., 62. l., 14. sēj., 92.–94. lpp.). Saskaņā ar mūsdienās apzinātajām aculiecinieku liecībām, daudziem no apsūdzētajiem ar organizācijas "Latvijas Sargi" darbību bija visai maz sakara vai tāda vispār nebija. Apsūdzības pamatā par viņu piederību šai organizācijai bieži vien bija tieša vai netieša dezinformācija.

Jānorāda dažas faktoloģiska rakstura kļūdas grāmatas saturā. Kapteinis K. Upelnieks kļūdaini tiek dēvēts par LCP militārās sekcijas vadītāju (38. lpp.), bet Sarkanās armijas 24. latviešu teritoriālā korpusa 181. divīzija nosaukta par 181. latviešu teritoriālo korpusu (140. lpp.). Dažviet autors ir aizrāvis ar akadēmiskam pētījumam neatbilstošu izteicienu, piemēram, "nacistisko saimnieku diktāts" (20. lpp.), "latviešu nacistiskā prese" (34. lpp.), "nacistu pakalpiņi" (95. lpp.), "nacistu rokaspuisis" (133. lpp.) un citu lietošanu.³⁴ Būtu arī interesanti uzzināt, vai savā darbā autors ir neapzināti sekojis padomju historiogrāfijas tradīcijām, lietojot tajā plaši izplatīto terminoloģiju, piemēram, "Kurzemes katls", nevis "Kurzemes cietoksnis", "emigrācija", nevis "trimda", vai arī tam ir kāds cits racionāls pamats.

Neskatoties uz iepriekšminētajām piezīmēm, ir jāapzinās, ka Dz. Ērgļa monogrāfija "Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses" ir būtisks ieguldījums LCP vēstures izpētē, it īpaši, runājot par tās dalībnieku likteņiem otrreizējās padomju okupācijas varas apstākļos Latvijā pēc Otrā pasaules kara. Darba autors vairāku gadu garumā ir veicis cītīgu un detalizētu darbu, apzinot, apkopojot un analizējot Latvijas Valsts arhīvā glabāto LPSR VDK krimināllietu materiālus, kuri ir kalpojuši par galveno avotu bāzi šīs tēmas izpētē. To papildina arī autora rūpīgi savāktās ziņas par līdz šim paveikto LCP un ģenerāļa J. Kureļa grupas darbības atspoguļojumā vēstures literatūrā. Dz. Ērgļa pētījumam ir ne tikai akadēmiska, bet arī sabiedriski aktuāla nozīme, jo tas veltīts nacionālās pretošanās kustības vēsturei nacistu un padomju okupācijas laikā, kuras adekvāta izvērtējuma vietā ilgu gadu desmitus ir dominējuši totalitārisma sistēmas radīti vēstures stereotipi. Par mūsdienu sabiedrības neviennozīmīgo attieksmi pret šo tematiku liecina arī diskusijās par K. Čakstes pieminekļa celtniecību izskanējušie objektīvi nebūt ne viennozīmīgie viedokļi. Protams, ar Dz. Ērgļa grāmatas "Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses" iznākšanu LCP un it īpaši – visas nacionālās pretošanās kustības vēstures izpēte nebūt nav jāuzskata par pabeigtu. No vēsturnieka skatu punkta raugoties, ir jāuzsver, ka salīdzinoši īsā laikā var uzcelt kādu pieminekli, bet ne vienmēr spēt atdalīt vēsturi no politikas un sabiedrības apziņā radīt patiesu interesi un izpratni par nacionālās pretošanās kustības vēsturi Latvijā Otrā pasaules kara laikā, kas īstenībā būtu jāvērtē daudz komplicētāk un ar ievērojami lielāku iedziļināšanos tā laika notikumos, nekā tas ir iespējams, raugoties tikai no mūsdienu politiskās konjunktūras perspektīvas.

³⁴ Piemēram, "SS Jagdverband Ost (Ostland)" operatīvā štāba priekšnieks Boriss Jankavs tiek uzskatīts par "nacistu rokaspuisi" (133. lpp.), bet tajā pašā laikā LPSR Valsts drošības tautas komisariāta darbinieks Vidvuds Šveics tiek nosaukts par "izcilu aģentu" (140. lpp.).

Evaluation of the Activities of the Latvian Central Council (LCP)

ULDIS NEIBURGS

The monograph *Unknown Pages in the History of the Latvian Central Council* by Dzintars Ērglis (1967), research assistant in the Latvian History Institute of the University of Latvia (Ph.D in History since December 2003), was published in summer 2003. Publication of this research was financed by the Partnership to Erect a Monument to Konstantīns Čakste (1901–1945), Chairman of the democratic resistance group founded during Nazi occupation in 1943. The book contains a preface, introduction, an overview of the way LCP activities are reflected in historical sources and literature, three main chapters – “The Latvian Central Council and the Group under General Jānis Kurelis”, “Activities of the Latvian Central Council in Latvia in 1945 after the Capitulation of Nazi Germany” and “Efforts to Reactivate Activities of the Latvian Central Council in Latvia from 1946 to 1951”, as well as a closing chapter, two appendices, a list of illustrations, a person index and an English summary. Its publication is a noteworthy event in Latvian academic circles. It is also an investment in shaping current public perception about the national resistance movement during World War II, since the publication comes at a time when media and public attention is focused on a proposal to erect a monument to Čakste.

Of particular note are the findings about the fates of LCP members in Latvia during the Soviet regime after World War II. Over a period of several years, Ērglis has carefully and in detail located, collected and analysed criminal case material of the Latvian Socialistic Soviet Republic State Security Committee stored in the Latvian State Archive. This material has been the main source for researching this topic, augmented by information meticulously collected by the author about the way activities of the LCP and the group under General Kurelis have been reflected in previous historical research. Besides its academic significance, Ērglis' research is also important socially since it deals with the history of the national resistance movement during the Nazi German and Soviet occupations, a subject which has not been adequately evaluated but has for many years been dominated by historical stereotypes created by a totalitarian system.

To be sure, the publication of this book does not conclude research on the LCP or, even more importantly, on the national resistance movement. From a historian's viewpoint, it must be emphasised that to erect a monument takes much less time than to separate history from politics, or to evolve true public interest in and understanding of the history of the national resistance movement in Latvia during World War II, which should be assessed in depth with a much more complex study of the events of that time than is possible solely from the perspective of present-day political interests.

Nošauto vaidi

HEINRIHS STRODS

Mūsu mīļotais biedri Staļin... un citi biedri. Sarkanās armijas represēto komandieru radnieku vēstules valsts vadītājam. – Maskava, 2001. – 335. lpp.

Дорогой наш товарищ Сталин... и другие товарищи. Обращения родственников репрессированных командиров Красной армии к руководителям страны. – М., 2001. – 335. lpp.

1937.–1938. gadā PSRS iznīcināja ap 40 000 Sarkanās armijas virsnieku, kuri veidoja šīs armijas mugurkaulu. Virsniecības pašiznīcināšana ļoti negatīvi ietekmēja Vācijas–Krievijas kara sākumu un prasīja ne tikai simtiem tūkstošu dzīvību, bet arī lielus materiālos zaudējumus. Viens no labākajiem PSRS vēstures zinātniekiem un Vācijas–Krievijas kara invalīds Aleksandrs Jakovļevs rakstīja: “Staļins labi sagatavoja armiju sakāvēm Tēvijas karā.” Par šo problēmu publicēti daudzi pētījumi un oficiāli dokumenti, taču tikai nedaudz laikabiedru un notikumu aculiecinieku stāstījumu. 2001. gadā Maskavā biedrības “Memoriāls” izdevniecības programma publicēja vēstures zinātnu kandidāta N. S. Čemseva sastādīto krājumu, kurā publicēti 47 nošauto Sarkanās armijas ģenerāļu un citu augstāko virsnieku māšu un sievu lūgumi Josifam Staļinam un citiem PSRS valsts vadītājiem attaisnot, kā cerēja ģimenes, arestētos Sarkanās armijas komandierus. Atbrīvot no apcietinājuma, saudzēt arestēto mātes, sievas un bērnus, sniedzot kaut minimālu palīdzību viņu iztikai. Tautas ienaidnieku māšu un sievu vēstules no cietumiem un nometnēm ir retums, jo nelaimīgās sievietes komunisti parasti nošāva vai iznīcināja ar badu un darbu, kamēr viņas vēl spēja rakstīt. Šī nolūkā PSRS Iekšlietu tautas komisariāta (IeTK) Sevišķā apspriede komandieru nenošautās mātes, sievas un bērnus ievietoja komunistu kazarmzemes milzīgā carcerī Gulagā. Emocionālu ievadu grāmatai uzrakstījis 2002. gadā nošautais demokrāts Krievijas Valsts domes deputāts N. S. Jušenkovs. Ievadā “Mēs – pasaules eksponāti” N. S. Jušenkovs rakstīja: “Masveida noziegumi pret mūsu tautu notika ar tās klusu vai pat biežāk – sajūsmas pilnu piekrišanu.” N. S. Jušenkovs rakstīja, ka 30. gadi nav aizritējuši, bet tie “neredzami pastāv ne tikai tiesībsargājošo organizāciju jaunprātībās, bet arī mūsos pašos”. Pašreizējā Krievijas Valsts dome vairākas reizes atteicās piešķirt kaut nelielu pensiju bērniem, kuru vecāki nošauti. Novērojama Krievijas specdienestu, kuri bija Lielā terora dvēseles un izpildītāji, lomas pastiprināšanās.¹

¹ 6. lpp.

Dokumentu krājums sastādīts, balstoties galvenokārt uz Galvenās kara prokuratūras arhīva materiāliem, kuri publicēti pirmo reizi. Starp 47 nošautajiem Sarkanās armijas augstākajiem virsniekiem publicēti piecu nošauto latviešu virsnieku māšu un sievu apžēlošanas lūgumi.² PSRS Sarkanās armijas Gaisa karaspēka komandiera, armijas komandiera Jēkaba Alkšņa (1897–1938) sievu Kristīni Alksnis arestēja, ka viņa nav ziņojusi PSRS IeTK par J. Alkšņa kontrrevolucionāro darbību, kuras nebija. PSRS IeTK Sevišķā apspriede viņai piesprieda 8 gadus noietnē. Kristīne Alksnis, noraidot Jēkaba Alkšņa apsūdzību buržuāziskajā nacionālismā, 1939. gada novembrī rakstīja PSRS prokuroram Mr. I. Pankratovam: "Mūsu dēlam [Imantam, dz. 1927. g.] mana aresta laikā bija 10,5 gadi, viņš ne vārda neprata latviski. Kad es ierunājos viņam (J. Alksnim) par dzimtās valodas stundām, viņš atbildēja, ka nav nozīmes bērnam piebāzt galvu."³ Pēc atgriešanās no noietnes, K. Alksnis-Mednis dzīvoja Latvijā un strādāja Latvijas PSR ZA Mikrobioloģijas institūtā. Taču 1949. gada 30. septembrī PSRS Valsts drošības ministrijas (VDM) Sevišķā apspriede atkal piesprieda izsūtījumu.

Urālu Kara apgabala korpusa komandieri Jāni Gailīti (1894–1938)⁴ nošāva 1938. gada 1. augustā. Viņa sievu Kleopatru arestēja kā dzimtenes nodevēja ģimenes locekli, un PSRS IeTK Sevišķā apspriede piesprieda 5 gadus noietnē. Kleopatra Gailīte 1940. gada 20. martā no noietnes rakstīja PSRS galvenajam kara prokuroram, ka Jānis Gailītis un viņa domubiedri "līdz arestam uzticējās VK(b)P CK un PSRS TKP un tautas komisariātam" un ka J. Gailītis "nebija ne nodevējs, ne Ļeņina–Stalīna lietas nodevējs". Arestēti arī abi J. Gailīša dēli pretēji biedra Stalīna vairākkārtējiem paziņojumiem, ka dēli neatbild par tēvu. Tāpēc Kleopatra Gailīte rakstīja, ka "pēc 2,5 gadu ieslodzījuma par svešiem noziegumiem es pazaudēju ticību padomju likumam, revolucionārajai likumībai".

Divīzijas komandieri un Sarkanās armijas 3. izlūkošanas pārvaldes priekšnieku Oskaru Stigu (1894–1938) nošāva 1938. gada 23. jūlijā par piederību "latviešu spiegu teroristiskajai organizācijai". O. Stigas sievu Zeltu Nabeli arestēja par neziņošanu, un PSRS IeTK Sevišķā apspriede viņai piesprieda 5 gadus noietnē. Pēc katorgas viņa strādāja Jelgavas cukurbiešu audzēšanas sovhozā par mašīnrakstītāju. 1954. gada 16. decembrī Zelma Nabela rakstīja PSRS Augstākās padomes priekšsēdētājam K. Vorošilovam, ka pēc 10 mēnešu pratināšanām un spīdzināšanām Maskavas cietumā viņa kā Komunistiskās partijas biedre nav sapratusi, kur viņa atrodas un kas veic izmeklēšanu. "Līdzīgu izmeklēšanu rezultātā diez vai atradīsies cilvēks, kurš neparakstītu visu, ko viņam uzdeva." Pratināšanas ilga nevis stundām, bet dienām. Lai pārtrauktu morālo un fizisko ņirgāšanos, tika parakstīti nopratināšanas protokoli par nebijušiem un dažreiz nelogiškiem noziegumiem. Un izauga "dzimtenes nodevēju" un "ienaidnieku" armija, bieži no godīgiem cilvēkiem un vērtīgiem partijas biedriem, kuri uzticējās mūsu sociālistiskajai Dzimtenei.⁵

Karaspēka komandieri Robertu Eidemani (1895–1937) it kā par piedalīšanos kontrrevolucionārā savvērestībā Sarkanajā armijā nošāva 1937. gada 12. jūnijā. R. Eidemaņa māte, 79 gadus vecā K. Eidemane, 1939. gadā rakstīja "mīļotajam biedram Stalīnam", ka viņu 1937. gadā izsūtīja uz Orenburgu, pēc tam Buguruslanu. "Man ir 79 gadi, esmu pilnīgi akla un bez citu palīdzības nekur nevaru aiziet. Līdzekļu iztikai man nav. Man stāv priekšā bada nāve. Lūdzu Jūs palīdzēt man materiāli, lai es

² Jēkabs Alksnis. 11.–15. lpp., Antons Buliņš. 42.–52. lpp., Jānis Gailītis. 76.–84. lpp., Oskars Stiga. 246.–253. lpp., Roberts Eidemanis. 303.–308. lpp.

³ 15. lpp.

⁴ 83. lpp.

⁵ 251. lpp.

nenomirstu badā." No četriem R. Eidemaņa dēliem divi dēli – Alberts un Roberts – bija nošauti, bet R. Eidemaņa sieva Olga – arestēta. Kara prokurors uz R. Eidemaņa mātes vēstuli atbildēja: "Atbildot uz Jūsu sūdzību, kas adresēta uz b. Staļina vārda, tiek paziņots, ka nav pamata Jums maksāt pensiju, un tāpēc lūgumu atstāju bez ievēribas."⁶ Arī R. Eidemaņa sievai Olgai Eidemanei kā "tautas nodevēja ģimenes loceklei" bija piespriesti 8 gadi nometnē. Bērnu nošaušana "pasaulē visbrīvākajā valstī" bija atļauta no 12 gadu vecuma, bet divi R. Eidemaņa bērni bija saņemti kā ķīlnieki, jo bija jaunāki. 1938. gada 28. oktobrī O. Eidemane rakstīja: "Ļoti cienījamajam un mīļotajam biedram Staļinam, ka Tomskā 3. bērnu namā miris viņas sešgadīgais dēls Aliks, otrs dēls, 10 gadus vecais Gunārs, bijis Tomskas 1. bērnu namā, taču nav nekādu ziņu. Lūdzu Jūs saglabāt manu pēdējo un vienīgo bērnu, atdot viņam mātes aprūpi un mīlestību. Ar savu visa mūža darbu es spēšu pierādīt manu padevību Padomju Savienībai un Jums, biedri Staļin, un audzināt kā pienākas manu dēlu." Taču mīļotais biedrs Staļins un citi biedri klusēja un organizēja jaunus genocīda viļņus. Tikai pēc rehabilitācijas 1957. gadā O. Eidemanei tika atļauts dzīvot Tartu un vēlāk Rīgā.

Publicētajām nošauto Sarkanās armijas ģenerāļu māšu un sievu vēstulēm "mīļotajam biedram Staļinam un citiem biedriem" ir liela dokumentāla un augsta emocionāla nozīme. 35 šeit publicētās bezvainīgi nošauto cilvēku tuvāko piederīgo asarās un vaidos tapušās vēstules ir tikai maza liecība tām mokām, ciešanām un nāvēm, tiem simtiem tūkstošu komunisma genocīda upuru, kuru ciešanas cēlās uz debesīm un lūdza pēc atriebības komunisma totalitārisma. Ja šis komunisma totalitārisma izlietās asinis un izdzēstās dzīvības nebūtu uzklausītas, diez vai jaunuma impērija būtu sabrukusi bez asins izliešanas. Eiropas Jeņiniski staļiniskā despotija sabruka, neskatoties, ka arī latviešu dzejnieki "visu laiku vismīļākajam vadonim un skolotājam" bija veltījuši tik daudz odu un daudzi aplaudējuši, līdz plaukstās sametās tulzinas.

⁶ 305. lpp.

Cries of the Executed

HEINRIHS STRODS

One of the most criminal acts of the great terror organised by the Politburo of the All Union Communist (Bolshevik) Central Committee in 1937–1938 was the extermination of around 40,000 Red Army officers, the mainstay of the USSR totalitarian regime. Possibly this act was instigated by German secret services, thus preparing the Red Army for its debacle at the beginning of the war between Germany and the USSR in 1941. In 2001, the Association "Memorial" published in Moscow a collection of documents *Our Beloved Comrade Stalin ... and Other Comrades*, compiled by the historian N. S. Chernishev, containing appeals to the Politburo leaders by the wives and mothers of 47 executed Red Army generals and other high-ranking officers. Those close to the "enemies of the people" pleaded from Gulag prisons and camps to save the children of the "enemies of the working class" and themselves from extermination. The document collection is based on the archives of the USSR Chief Military Prosecutor's Office. Among the appeals on behalf of the 47 high-ranking Red Army officers are the vain appeals of the wives and mothers of five Latvian officers. Included are the appeals of Kristine Alksnis-Mednis, wife of the Air Force Commander of the USSR Red Army Jēkabs Alksnis (1897–1938) and of Kleopatra Gailite, wife of the Commander of the Urals War District Jānis Gailitis (1894–1938). Also published is the appeal of Zelma Nābele, wife of the Director of the Red Army Third Intelligence Department Oskars Stiga (1894–1938), to K. Voroshilov, stating that after ten months of interrogation and torture in Moscow Prison she could no longer comprehend anything. Pardon was sought also by the 79-year old mother of the Army Commander Roberts Eidemanis (1895–1937), stating that two of Eidemanis' sons had been shot and his wife Olga arrested.

The published documents have great historic and emotional value. They bear witness to the Leninist-Stalinist genocide carried out by the faithful followers of the Communist totalitarian regime and leaders, who have been so exalted by Soviet authors.

Latvietis Sarkanajā armijā

ULDIS NEIBURGS

Dainis Grīnvalds. "Kā es redzēju tās lietas: Mana tēva Jāņa Grīnvalda dienasgrāmata 1940–1945". – Rīga, 2002. – 344 lpp.

Apģāds "Preses nams" ar Latvijas Kultūras fonda atbalstu 2002. gadā laida klajā žurnālista un literāta Daiņa Grīnvalda (1950) sastādītu tēva Jāņa Grīnvalda (1897–1981) dienasgrāmatu "Kā es redzēju tās lietas".¹ Lai gan darba ievadā aprakstīti arī svarīgākie notikumi J. Grīnvalda dzīvē līdz Otrajam pasaules karam, pati dienasgrāmata aptver laiku posmu no 1940. līdz 1945. gadam, parādot Latvijas okupācijas norisi 1940. gadā un autora gaitas Sarkanās armijas rindās. Uz grāmatas apvāka filozofs Uldis Tīrons trāpīgi raksta: "Grīnvalda ieraksti atspoguļo visu ko – notikumus, ideoloģiskas un romantiskas pārdomas, sajūtas, taču tajos neizpaužas sagatavotība publiskai lasīšanai. Tajos nav cenzora. Grīnvalds – rakstvedis – ir vienlīdz neitrāls kā pret pierakstāmo Grīnvaldu ar tā intīmajiem piedzivojumiem un jūtu pasauli, tā pret padomju karspēka neģēlībām atbrīvotajās teritorijās. Runājot par pēdējām, neko tamlīdzīgu man nav nācies lasīt nekad un nekur. Man pat šķiet, ka mūslaiku eiropēskais lasītājs vienkārši nav sagatavots šādai lasāmvielai: jālauž vesela virkne uzskatu gan par to, kas ir cilvēks un karš, gan par to, kas ir lasīšanas vērts."

Grāmata sastāv no ievadnodaļas "No mana tēva – Jāņa Grīnvalda – dzīves gājuma (1897–1940)", astoņām dienasgrāmatas pamatnodaļām: "Padomju gadā (1940–1941)", "Kolhozā. Latviešu divīzijā (1941–1942)", "Hospitāļi (1942)", "Atkal pie savējiem. Vai savējiem? (1942)", "Astoņi mēneši skolas solā Urālos (1942–1943)", "Lai top 191. atsevišķais autotransporta bataljons! Krievija. Baltkrievija. Ukraina (1943–1944)", "Polijas atbrīvotāji (1944–1945)", "Vācijas izvarotāji (1945)", divām beigu nodaļām "Par Jāņa Grīnvalda dzīves gājumu pēc 1945. gada maija" un "Kā radusies šī grāmata". Grāmatas saturu papildina tajā minēto personu un ģeogrāfisko vietu rādītājs un bagātīgs ilustrāciju klāsts – ap septiņdesmit fotogrāfiju, dokumentu, atklātņu un pastkaršu publikāciju no J. Grīnvalda dzīves gājuma. Kara laika oriģināldienasgrāmatas ir rakstītas sīkā rokrakstā nelielās 6,5 x 10 cm izmēra piezīmju grāmatiņās, kas nēsātas līdzī, iejauktas starp citiem dokumentiem un to rakstītājam reiz pat

¹ Grāmata 2002. gadā ieguva latviešu oriģinālliteratūras konkursa "Preses nama Grāmata" godalgu kā labākais dokumentālās prozas darbs. Tikai ar pavisam nelielu dienasgrāmatas daļu lasītājiem bija iespējams iepazīties vēl pirms tās publicēšanas. Sk. "Ek, Grīnvald, kļūsti dzērājs, lai nekļūtu smieklīgs" / Sag. publ. D. Grīnvalds // SestDiena. – 1995. – 6. maijs; Grīnvalds J. "Kara gadu dienasgrāmatas" // Rīgas Laiks. – 2002. – Nr. 11. – 51.–59., 72. lpp.

glābušas dzīvību. Viņam ir bijis apbrīnojami sīks, bet skaidrs rokkraksts, kas izveidojies, vēl cara laikā strādājot par darbveža palīgu pie notāra, kuram valsts nodeva bija jāmaksā pēc aprakstīto lapu skaita. Dienasgrāmatu J. Grīnvalds rakstīja, neskatoties uz to, ka ar īpašu Staļina pavēli Sarkanās armijas karavīriem un virsniekiem to darīt bija stingri noliegts un tas pat varēja būt bīstami.² Dienasgrāmatā skarto tēmu loki ir ļoti dažādi, tomēr tie ļauj ieskicēt vismaz atsevišķus koppavedienus skarbajā laikmeta ritējumā.

J. Grīnvalds piedzima 1897. gada 13. aprīlī Bilskas pagastā. Zēna gados viņš bija aculiecinieks 1905. gada revolūcijas notikumiem, kas vēlāk iespaidoja arī viņa pasaules uztveri. Viņš ieguva tam laikam labu – piecu klašu – izglītību un jau piecpadsmit gadu vecumā sāka strādāt par darbveža palīgu Smiltē pie mirtiesneša. Savu karjeru viņš turpināja kā notāra palīgs Pleskavā, pēc tam kā strādnieks Putilova rūpniecā Petrogradā. Viņš piedalījās 1917. gada februāra revolūcijas notikumos, kļūdam par arodbiedrības pilnvaroto un Putilovas latviešu politiskā kluba valdes locekli. Sakarā ar pārtikas krīzi Petrogradā viņš kā Tautas izglītības komisariāta audzinātājs kopā ar strādnieku bērnu ešelonu devās uz Šadrinsku Urālos, kur vēlāk piedzīvoja badu un īslaicīgi kļuva par boļševiku partijas biedru. 1919. gada janvārī J. Grīnvalds atgriezās Latvijā, kur padomju varas apstākļos Smiltē darbojās kā Valkas apriņķa kara komandantūras sekretārs. 1919. gada 22. maijā pēc Rīgas atbrīvošanas no boļševiku spēkiem vara lielākajā Latvijas daļā nonāca Kārļa Ulmaņa pagaidu valdības rokās. Tā izsludināja amnestiju bijušajiem sarkanarmiešiem un lielu daļu no viņiem ieskaitīja jaunformējamā Latvijas armijas rezerves bataljonā. J. Grīnvalds kļuva par tā 2. rotas rakstvedi, bet vēlāk viņu pārcēla uz 6. Rīgas pulku Liepājā. Politiskās pagātnes dēļ viņu drīz vien arestēja un nosūtīja uz Daugavgrīvas mācību bataljonu,³ bet vēlāk ieslodzīja Vecgulbenes pils pagrabos. Saskaņā ar 1921. gada amnestiju lietu līdz galam neizskatīja un viņu atbrīvoja. 1922. gada 1. aprīlī J. Grīnvalds demobilizējās no armijas un eksterni sekmīgi nokārtoja Latvijas Izglītības ministrijas eksāmenus, lai iestātos Latvijas Universitātē. Pēc diviem gadiem J. Grīnvalds apprecējās ar Elzu Kristini, un 1926. gada 10. aprīlī viņu ģimenē piedzima dēls Jānis. Paralēli studijām viņš līdz 1929. gadam strādāja par apdrošināšanas ierēdni Finanšu ministrijā, bet vēlāk Rīgas pilsētas Izglītības nodaļā. J. Grīnvalds darbojās arī kreisi noskaņotajā studentu biedrībā "Klints", kļuva par LSDSP biedru un Rīgas komitejas locekli, aktīvi piedaloties tās politiskajā darbā. Pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma viņu arestēja. Sekoja ieslodzījums Rīgas Centrālcietumā un Liepājas koncentrācijas nometnē līdz 1935. gada pavasarim. Nevarēdams atrast darbu, viņš saņēma pensiju un piepelnījās ar gadījuma darbiem. 1936. gadā J. Grīnvalds absolvēja Latvijas Universitāti un divus gadus vēlāk ieguva filozofijas kandidāta grādu, paralēli turpinādam nelegālu politisko darbību.

² 1942. gada 27. novembrī Gorohovecas nometnē notika 30. Ivanovas rezerves strēlnieku brigādes Kara tribunāla sēde, kurā bijušajam latviešu jūrnīkam un 201. latviešu strēlnieku divīzijas 1. atsevišķā strēlnieku rezerves pulka karavīram Fricim Spalem par "kontrrevolucionāras" dienasgrāmatas rakstīšanu pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58.¹⁰ panta 2. daļas piesprieda astoņus gadus labošanas darbu nometnē, uz trim gadiem ierobežojot tiesības. F. Spale mira apcietinājumā 1943. gada 24. septembrī. Sk. Viksne R. Latviešu jūrnīka traģēdija Krievijā 1941–1942: Fricis Spales dienasgrāmata. – Rīga, 1999. – 185 lpp.

³ J. Grīnvalda rakstītais šķiet pārspīlēts, bet vienlaikus prasa papildu pētījumus: "Par tiem, kas nonākuši šajā bataljonā, nedrīkstēja zināt neviens neko. Jebkādi sakari ar ārpusauli bija izslēgti. Neviens piederīgais nedabūja zināt, kur palicis viņu dēls vai brālis. Sardze labprāt, lai arī šķietami ļoti piesardzīgi ne ieslodzītajiem pieņēma vēstulītes un uzdevumus, bet visu tūlīt nodeva bataljona vadības rokās. Nelaimīgie velti gaidīja un brīnījās, kāpēc piederīgie neatbild. Bataljonā spīdzināja un nogalināja. Zinu par virsnieku Grīnbergu, kuru spīdzinot nogalinājuši un liķi iemetuši no Bulljupes ietekā Daugavā. Ieslodzītos tišām inficēja ar izsituma tifu. Medicīnisku palīdzību nesniedza. Jo vairāk nomirst, jo labāk. Katru nakti uz liķu pagrabu nesa mirušos – tas bija redzams no mūsu kameras loga." (26. lpp.). Lēmumu par bataljona izformēšanu Satversmes sapulce pieņēma tikai pēc sociāldemokrātu politiskā spiediena, jo viņus bija sasniegušas ziņas par notikušo. Dīemžēl mūsdienu Latvijas historiogrāfijā Daugavgrīvas bataljons pat nav pieminēts. Sk. Latvijas Brīvības cīņas 1918–1920. Enciklopēdija / Atb. red. I. Pētersone. – Rīga: Preses nams, 1999. – 446 lpp.

Pēc Latvijas okupācijas 1940. gada 17. jūnijā J. Grīnvalds aktīvi iesaistījās padomju propagandas darbā, kā agitators uzstājoties daudzās izglītības iestādēs. Grāmatā publicētās J. Grīnvalda 1940.–1941. gada notikumu piezīmes spilgti atklāj gan aktīvu kolaborāciju ar padomju okupācijas režīmu, gan nacionālās pretošanās izpausmes sabiedrībā, it īpaši skolu jaunatnes vidū.⁴ Analizējot Latvijas Republikas iekšpolitiku 30. gadu beigās un sabiedrības noskaņojumu 1940. gada vasarā, vēsturniekiem būtu jāizvērtē arī J. Grīnvalda tajā laikā izjustais, apgalvojot, ka pēc 1939. gada 5. oktobra bāzu līguma noslēgšanas Latvijā parādījušos sarkanarmiešus liela daļa cilvēku esot uztvēruši kā "atbrīvotājus no Ulmaņa kauna jūga" (54. lpp.) un ka "1940. gada 17. jūnijs bija gaišākā diena pēc daudzu gadu baigām tumsas un kauna dienām" (56. lpp.). Šādi domājošu diemžēl nemaz nebija tik maz. Par J. Grīnvalda politisko orientāciju un materiālistiski šķirisko pasaules uzskatu neliek šaubīties arī viņa bieži vien lietotā terminoloģija⁵ un vēlākie vairākkārtējie mēģinājumi iestāties Komunistiskajā partijā, kuriem gan galu galā nebija lemts piepildīties.

1941. gada 22. jūnijā, sākoties Vācijas–PSRS karam, J. Grīnvalds kopā ar dēlu Jāni un pedagogu grupu no Latvijas atradās ekskursijā Maskavā. Pēc mobilizācijas Sarkanajā armijā viņš jaunākā leitnanta dienesta pakāpē nonāca 201. latviešu strēlnieku divīzijā, kur pildīja 122. strēlnieku pulka Pārtikas un mantu (vēlāk – Kara tehniskās) apgādes daļas priekšnieka pienākumus. J. Grīnvalds apraksta 201. latviešu strēlnieku divīzijas izveidošanu, karavīru noskaņojumu cīņu sākumā un latviešu strēlnieku lielos zaudējumus 1941. gada decembra kaujās pie Narofominskas un 1942. gada februāra–marta cīņās pie Staraja Rusas un Demjanskas.⁶ J. Grīnvalds atzīmē, ka uz sevi liktās cerības neesot attaisnojuši vecie latviešu strēlnieki, uzskatot, ka "varoņi krita Pilsoņu karā, nekritušos iznīcināja ģenerālisimuss ar saviem uzticīgajiem kalpiem. Palikuši pakalpiņi, kuri lien no ādas ārā, lai vēl noķertu kādu aizdomīgu pašu cilvēku, turot pastāvīgās aizdomās un mazāko neveiksmi kvalificējot kā nodevību" (93. lpp.). Viņš izceļ latviešu karavīru ierindas sastāva samērā augsto inteligences līmeni pretstatā augstākās vadības un komandieru neizglītotībai un raksta arī par utim un aizmugures virsnieku pārprodukciju latviešu divīzijā. J. Grīnvalda piezīmes ļauj spriest arī par latviešu divīzijas karavīru nacionālo piederību⁷ (ne visai glaimojoši bieži vien ir raksturoti ebreji) un divīzijas augstāko

⁴ Dienasgrāmatas autora to dienu pārliecību raksturo viņa 1941. gada 14. jūnijā rakstītās rindas. Tās parāda gan padomju propagandas ietekmi viņa politiskajos uzskatos, gan vienlaikus arī atklātumu, nenoklusējot padomju okupācijas režīmam nelabvēlīgus faktus: "Izveda tautas ienaidniekus: sociāldemokrātus, bundistus, aizsargus un citus. Izvedamo mašīnās varējām ieraudzīt arī bērnus ar pionieru kaklantiem. Viņu vecāki bija bijuši Ulmaņa laikā likvidēto sociāldemokrātu vai bundistu (ebreju sociāldemokrātu) partijas vadoši biedri. Virsnieki, savērnieki, un spiegi pretojās." 1943. gada 18. novembrī J. Grīnvalds savukārt rakstīja: "Buržuāziskās Latvijas 25 gadi. Viņi tur dižojas, ka Padomju vara atkal kritusi. Nīkums par viņu gaviļem."

⁵ Pirmskara Latvijas Republikas laikam un cilvēkiem veltītie izteicieni "nacionālie politikāni", "fašistiskie virsnieki", "uzvarējuši lauku lielo budžu šķira", "Ulmaņa kliķe", "buržuāziskā Latvija" ir tikai daži no dienasgrāmatas autora apzīmējumiem.

⁶ J. Grīnvalds raksta: "Notiek smagas kaujas ar lieliem upuriem. Neparasts optimisms latviešu strēlniekos. Spriež un strīdas, kad būsīm Rīgā, mājās. Termiņi neparasti īsi. Nešaubāmies, ka virzišanās uz priekšu, uz Dzimteni, uz mājām neapstāsies. Mūsu pārsvars pašreiz ir pārliecinošs. Milzīga ticība uzvarai, neparasta drosme un pašpalāvība, lai gan kaujas par katru ciemu un pilsētiņu kļūst arvien asākas, niknākas un ilgstošākas. Vācieši sāk pāriet pretuzbrukumos, manevrēt. Mums trūkst municijas. Lidz ar to uzbrukumi grūtāki, zaudējumi lielāki, pietrūkst rezervju..." (83. lpp.). Kopumā 1941. gada decembra cīņās pie Maskavas Sarkanās armijas augstākās vadības nemākulīgās rīcības dēļ krita vai tika ievainoti vairāk nekā 5000 latviešu karavīru. Sk. Pētersons A. Otrās Ziemassvētku kaujas // Militārais Apskats. – 1996. – Nr. 2. – 86.–95. lpp.

⁷ Pēc 201. latviešu strēlnieku divīzijas izveidošanas 1941. gada 12. septembrī sākotnēji tās sastāvu veidoja 52% latviešu, 17% Latvijas ebreju, 10% Latvijas krievu. Vēlāk divīzijā ieplūda daudzi citu tautību karavīri. Sk. Krūmiņš V. 201. latviešu strēlnieku divīzijas tapšana // Latviešu Strēlnieks. – 1997. – Nr. 10–12. – 1998. – Nr. 1, 2. – 1942. gada 31. jūlijā J. Grīnvalds savā dienasgrāmatā ir rakstījis: "Nolasīja pavēli par Gvardes nosaukuma piešķiršanu divīzijai [...] Daudzi aiz pietātes pret ebrejiem un citiem "Latviešu" vietā raksta "Latvijas" un uz tiem, kas raksta un runā pareizi, būtībā tā ir arī oficiāli, skatās kā uz nacionālistiem un šovinistiem. Staļina pavēlē rakstīts Latišķaja (Latviešu)."

komandējošo sastāvu.⁸ 1942. gada jūlijā pēc vēdera operācijas un atgriešanās no hospitāļa J. Grīnvaldu iecēla par 201. latviešu strēlnieku divīzijas vēstures komisijas⁹ atbildīgo sekretāru. Par saviem jaunajiem darba pienākumiem viņš atklāti raksta: "Nonāku 1. atsevišķajā latviešu rezerves pulka vēstures komisijā. Tur strādā Damburs, Sokols, Kārlis Grīnvalds. Viņi tur skaitās, bet strādāt neiznāk. Damburam nav rokraksta. Kārlis Grīnvalds aizņemts ar ēšanas un citām darīšanām, Sokols meitiešu medībās. Strādāju viens no saules līdz saulei. Darbs mani pilnīgi aizrauj [...] Komisijā krājās ziņas kā par bēdu pilno atkāpšanos, tā par padomju cilvēku varonīgo cīņu ar ienaidniekiem, kā arī par atsevišķiem neliešiem mūsu vidē." (120. lpp.). Šo darbu J. Grīnvaldam gan drīz vien nācās pārtraukt, jo pēc nesaskaņām ar priekšniecību 1942. gada novembrī viņu nosūtīja uz intendantu kursiem Urālos, un latviešu vienībās viņš vairāk neatgriezās.

1943. gada jūnijā J. Grīnvalds kļuva par kāda Sarkanās armijas korpusa 191. atsevišķā autotransporta bataljona saimniecības daļas priekšnieku, kura dienesta pienākumus pildot, viņam nācās pārstaigāt Krievijas, Baltkrievijas, Ukrainas, Polijas un Vācijas kauju laukus. Viņu paaugstināja par kapteini un apbalvoja ar Tēvijas kara II pakāpes ordeni. Atbildēdams par apgādes jautājumiem, J. Grīnvalds diezgan maz iesaistījās tiešā kaujas darbībā, tāpēc viņa dienasgrāmatā ļoti maz ir aprakstītas cīņas frontē. Lasot dienasgrāmatu, daudz vairāk uzzinām gan par vācu armijas represijām pret civiliedzīvotājiem, gan par daļas vietējo iedzīvotāju (īpaši – sieviešu) labajām atsauksmēm par vāciešiem un daudzviet pat izteiktu naidu un neapmierinātību ar vietējiem padomju partizāniem. Daudz kas ir pateikts par nevēlāmām Sarkanās armijas apgādē un atklāta frontes aizmugurē plaši izplatītā nedisciplinētība, zagšana, spekulācija, dzeršana un izvirtība. Ieraksti dienasgrāmatā liecina, ka J. Grīnvalds visu laiku atradās tādā kā pretrunu cīņā starp paša ideālismu un apkārtējo reālismu: "Mani mostas buržuāzisks, dziļš sašutums par neaptveramo morāles cūcību, kuru es pūlējos izbrist, cerēdams, ka tā es kalpoju Dzimtenei un cīnos pret fašismu. Bet apkārt redzu nihilistus, kas smīn par nopietnu darbu un par labprātīgu pakļaušanos šim izsmiekla režīmam. Sāku morāli ciest un šaubīties, vai ir vērts nopietni pūlēties." (149. lpp.). No dienasgrāmatas lappusēm uzzinām arī par ukraiņu (buļbovciešu un banderiešu) un poļu nacionālo partizānu darbību Sarkanās armijas aizmugurē. Īpaši būtu jāizvērtē J. Grīnvalda rakstītais par "latviešu esesiešu" ļaundarībām vācu okupētajās teritorijās¹⁰

⁸ Pēc 201. latviešu strēlnieku divīzijas lielajiem zaudējumiem frontē un vairāk nekā desmit augstāko latviešu virsnieku nomaiņas ar krievu tautības komandieriem divīzijas komandieris J. Veikins 1942. gada pavasarī bija spiests atzīt, ka divīzijā ir uzņemts pārāk straujš kurss uz rusifikāciju. Daudzi pat esot aizmirsuši, ka šī ir Latviešu divīzija. Sk. Riekstiņš J. Bailes no latviešiem // Zvaigzne. – 1990. – Nr. 10. – 5–6. lpp. J. Grīnvalds savukārt raksta šādi: "It kā Jānis Veikins atcelts no divīzijas komandēšanas un pazemināts par pulka komandieri tā paša iemesla dēļ kā pulkvedis Paegle – nesekmīga vadība, daudz asiņu. Par to pašu atcēla arī mūsu pulka komandieri Sokolovu. Tam vēl klāt nāca žūpošana kauju laukā. (157. lpp.).

⁹ 1942. gada 1. augustā Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālā komiteja nodibināja Lielā Tēvijas kara vēstures komisiju ar LK(b)P CK sekretāru Arvidu Peļsi priekšgalā. Šādas vēstures komisijas izveidoja 201. (vēlāk – 43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijā (arī katrā tās pulkā), 1. atsevišķajā strēlnieku rezerves pulkā (tur tā neoficiāli darbojās jau no 1942. gada marta) un Jaroslavljas hospitālī, kur ārstējās 201. latviešu strēlnieku divīzijas karavīri. Sk. Савченко В. И. Латышские формирования Советской армии на фронтах Великой Отечественной войны. – Рига, 1975. – С. 335–336.

¹⁰ J. Grīnvalds raksta: "Tuglovičos pamatskolas skolotāja stāstīja par latviešu leģionāru šausmu darbiem. Viņi rikojušies vēl neģēlīgāk par vāciešiem. Ieejot klasē, tūdaļ izšāvuši automāta kārtu pāri skolēnu galvām. Daudzas izvarošanas, draudējuši viņu iznīcināt, nošaut skolēnu priekšā [...] Latvieši nogalinājuši, pēruši, žūpojuši un izvarojuši (202. lpp.). Mozirā bijušas SS daļas no leišiem un latviešiem. Tās bijušas no visām vācu daļām vissliktākās, ļoti neķītri apgājušies ar sievietēm. Sievietes, kur novietojušās šīs SS daļas, mājās negulējušas. Pat vācieši neieredzējuši leišus un latviešus." (206. lpp.). Dažas lappuses tālāk gan pilnīgi pretēji tiek apgalvots, ka daudzi Moziras iedzīvotāji nemaz neesot pierādījuši par Sarkanās armijas ierašanos un gribot turpināt "vācu laika dzīvi". (216. lpp.). Mūsdienās veiktie pētījumi neļauj runāt par jebkādu latviešu leģionāru saistību ar šādiem noziegumiem. Daži līdzīgi apraksti līdz šim nav izturējuši nopietnu kritiku gan no tajos izmantoto avotu izcelsmes, gan to satura viedokļa. Vienlaikus jāatzīst, ka atsevišķu latviešu policijas bataljonu iesaistīšana nacistu represijās pret civiliedzīvotājiem vēl būtu jāprecizē. Sk. Ļitvins A. Latviešu policijas bataljoni Baltkrievijā 1941.–1944. gadā // Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga. (Latvijas Vēsturieku komisijas raksti. 1. sēj.). – Rīga. – 2000. – 252.–265. lpp.; Jēkabsons E., Neiburgs U., Zellis K. Latviešu karavīri Vācijas militārā dienestā Polijā 1942.–1945. gadā // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturieku komisijas 2001. gada pētījumi (Latvijas Vēsturieku komisijas raksti, 7. sēj.). – Rīga. – 2002. – 179.–218. lpp.

un Latviešu leģiona 15. divīzijas karavīru traģisko likteni ciņās Polijas teritorijā 1945. gada februārī.¹¹ Vismaz sākotnēji J. Grīnvaldam nav bijis skaidrs, kāpēc daudzi poļu iedzīvotāji noraidoši izturas pret Sarkanās armijas "atbrīvošanu", PSRS apvainojumus poļu virsnieku noslepkavošanā Katiņā viņš ir uzskatījis par "fašistu propagandas izdomājumu", bet 1944. gada Varšavas sacelšanās iniciatorus nosaucis par "avantūristiem ģenerāļiem un politiķiem". Īpašs temats ir Sarkanās armijas karavīru veiktā poļu un vācu (arī Vācijā nonākušo latviešu) sieviešu izvarošana, kuras apraksti nemitīgi atkārtojas dienasgrāmatas beigu nodaļās.¹²

Dienasgrāmatā daudz fiksēti arī J. Grīnvalda seksuālie sapņi ar erotiskām ainām no dzimumsakariem ar pazīstamām un iedomātām sievietēm. Jāpiebilst, ka atšķirībā no saviem dienesta biedriem dienasgrāmatas autors ilgu laiku ir centies būt atturīgs un pats nav ielaidies gadījuma sakaros, kādi gan dienasgrāmatā bieži vien ir minēti kara beigu posmā. J. Grīnvalda jūtu un morālo uzskatu pasauli labi palīdz atklāt pēc kāda kino apmeklējuma dienasgrāmatā rakstītās rindas: "Pēc kino ārkārtīgi smagi ieiet, iejusties atkal mokoši netirajā ikdienā, no kuras gaužām mazas cerības tikt kādreiz ārā. Līdz ar to ilgas pēc tās – citas dzīves – smeldzoši saldās [...] Ja pazaudē spēju sapņot, skatīties saulainās tālēs, tad draud briesmas pakļauties instinktiem, kuri spēcīgi brēc mūsu asinīs, sevišķi miegā. Klausot instinktiem, nepaceļot galvu uz augšu, brienot pa dubļiem, var viegli notašķīties līdz dvēseles dziļumiem." (218. lpp.). Daudzas vietas dienasgrāmatā ir veltītas J. Grīnvalda dēlam Jānim, kura nāve pēc plaušu karsoņa Kirovas apgabala slimnīcā 1942. gada 17. februārī viņu smagi satrieca: "Saņēmu paziņojumu par Jāniša nāvi. Dedzinošs izmisums plosa apziņu. Prāts atsakās aptvert notikušo. Jūtas protestē. Tik ģeniāla dēla vairs nav. Mans mūžs ir salauzts. Neredzu jēgu turpmākai dzīvei. Bez asarām pārdzīvoju neizsakāmas mokas. Kaut spētu raudāt." (113. lpp.). Nespēdams pieņemt dēla nāvi, J. Grīnvalds bieži vien viņu redzēja dzīvu savos sapņos, kuri atzīmēti dienasgrāmatā. Mazāk nekā daudzas citas sievietes tajā minēta viņa sieva Elza Kristīne, kuras liktenis un viņu abu savstarpējo attiecību iziršana tuvāk tā arī netiek atklāta. Lai gan, kā to var noprast, tikko tas bija iespējams – pēc Sarkanās armijas ienākšanas Latvijas teritorijā 1944. gada vasarā–rudenī, viņa daudzās vēstulēs centās noskaidrot, kas noticis ar vīru un dēlu, J. Grīnvalds viņai atbildēja negribot.¹³ Pēc kara J. Grīnvalds atgriezās Latvijā un ilgus gadus strādāja par Rīgas Raiņa 8. strādnieku jaunatnes vakara vidusskolas direktoru. Viņš nodibināja jaunu ģimeni, un 1950. gadā

¹¹ 1945. gada 2. februārī J. Grīnvalds savā dienasgrāmatā ir ierakstījis: "Atveda 9 latviešus, esesiešus [...] Viņi sastāvējuši 15. SS divīzijā. Vēl viņi man prasīja – vai viņus nošaus? Šķiet, noliedzu, jo tā es toreiz domāju, ka gūstekņus mūsējie nešāva. Viņus vairs neredzēju [...] Nav patronu, bet jāiet uzbrukumā pret latviešu SS divīziju. Poļi cieš milzīgus zaudējumus, taču gūstekņus latviešus visus nogalinājuši. Ceļmalās redzēju latviešu leģionāru liķus. Tie nebija krituši kaujās." (280. lpp.).

¹² Angļu vēsturnieks A. Bivors savā grāmatā "Berlīnes krišana 1945" uzsver, ka apbrīnojama ir padomju virsnieku un kareivju spēja iestāties sev, ka vairākums viņu upuru ir vai nu mierā ar savu likteni, vai vismaz samierinās ar to, ka nu pienākusi viņu kārta ciest par vērmahta nodarījumiem Krievijā. Sk. Vēsture ļoti nogurdina. Fragmenti no Antonija Bivora grāmatas "Berlīnes krišana. 1945" // Rīgas Laiks. – 2003. – Nr. 3. – 65.–75. lpp. Rakstot par Sarkanās armijas karavīru vardarbību pret sievietēm padomju okupētajās Polijas un Vācijas teritorijās, A. Bivora monogrāfijā un J. Grīnvalda dienasgrāmatā ir iespējams atrast daudz kopēja.

¹³ 1944. gada 15. novembra ieraksts dienasgrāmatā neprasa komentārus: "Elza zināja, kur mēs ar dēlu esam, un tomēr palika pie vāciešiem un kalpoja tiem ar miesu un dvēseli. Visu atdeva ienaidniekiem bez spaida, labprātīgi – grāmatas, dēla un manus rakstus, fotogrāfijas, nesaglabādama ne vismazāko ģimenes svētumu. Bez mātes dēls aizgāja bojā. Tā viņai nav žēl! Slinkās dzīves mazliet... Riebums pieskarties viņas kartiņām. Kāda neģēlība, nodevība un pagrimums. Simtprocentīga atteikšanās no visa mums svētā, no dēla un vīra, un visa, kas ar mums saskarē bijis. Neizsakāms kauns un naidis!" Šis J. Grīnvalda izjūtas saskan arī ar A. Bivora aprakstīto sarkanarmiešu izteikti negatīvo attieksmi pret Vācijas teritorijā nonākušiem padomju iedzīvotājiem: "Sarkanajā armijā ļoti izplatīts bija priekšstats, ka spaidu darbos uz Vāciju aizvestās padomju sievietes un meitenes ir "pārdevušās vāciešiem", un tas daļēji izskaidro šo slikto izturēšanos pret viņām. Jaunas sievietes, kurām kaut kādā veidā bija izdevies palikt dzīvām vērmahta okupācijas laikā, tika dēvētas par "vācu lellēm". Sk. Bivors A. Berlīnes krišana 1945. – Rīga: Atēna, 2003. – 163. lpp.

pasaulē nāca viņa otrais dēls Dainis, pateicoties kuram šodien dienasgaismu ir ieraudzījusi arī šī dienasgrāmata. Pensijā J. Grīnvalds aizgāja tikai 71 gada vecumā un mira 1981. gadā.

Grāmatas nobeigumā Dainis Grīnvalds pamatoti raksta: "Mana tēva dienasgrāmatas ir gandrīz bezkaislīgas, tieši tāpēc ļoti nežēlīgas, taču arī tīras. Un to sajūt uzreiz, atverot jebkuru lappusi. Un, protams, nevar nesajust dīvaino paradoksu – nekad un nekur, ne pie vieniem Latvijas likteņa noteicējiem mans tēvs nekļuva par savējo, lai kā arī centās... Viņš vienmēr bija svešais pie cara un bolševikiem, neatkarīgās Latvijas armijā un mierlaika dzīvē, Finanšu ministrijā un sociāldemokrātos, Latviešu divīzijā un krievu karaspēka daļās, gan pirmskara, gan pēckara Padomju Latvijā... [...] Sava tēva vārdā man jāatvainojas vēl dzīvajiem un viņu pēcnācējiem, ka ne viss, ko tēvs redzējis un pierakstījis, ir glaimojošs. Noteikti ir lietas, kuras mans tēvs nav izpratis vai ir pārpratis. Tomēr diez vai var noliegt – Jānis Grīnvalds ir pietiekami nežēlīgi atklāts arī pats pret sevi. Un tas dod zināmas tiesības teikt visu un visiem, ko un kā viņš tās lietas redz un jūt."

Recenzējamā grāmata nav klasisks vēstures darbs. Kā avots tā ir tik ļoti piesātināta ar daudziem faktiem un notikumiem, izjūtām un pārdzīvojumiem, ka ir pelnījusi, lai lasītājs to izlasa no vāka līdz vākam. Tikai tā ir iespējams mēģināt izprast gan publicētās dienasgrāmatas autoru, gan laiku, kurā viņš dzīvojis un par ko rakstījis. Otrā pasaules kara vēstures literatūrā J. Grīnvalda dienasgrāmata ieņem savu – īpašu vietu, gan salīdzinot to ar padomju laikā publicēto bijušo sarkanarmiešu plašo un bieži vien pēc satura stipri ideologizēto memuāru klāstu, gan raugoties uz pēdējos gados pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas izdotajām kara laika atmiņām un dienasgrāmatām, kurās izteikti dominē otrā frontes pusē karojošo latviešu karavīru dzīves stāsti. Arī tāpēc J. Grīnvalda dienasgrāmatas publicēšanai ir svarīga nozīme, jo kaut ko jaunu un no padomju totalitārisma ideoloģijas atbrīvotu par latviešu karavīriem Sarkanajā armijā mūsdienās mēs uzzinām gaužām maz. Visa patiesība par šo mūsu vēstures daļu nebūt vēl nav pateikta. Jāņa Grīnvalda dienasgrāmata "Kā es redzēju tās lietas" ir skarba un atklāta kara gados pieredzētā aculieciniece. Tā jāizlasa katram pašam, lai saprastu, kā šis karš ir noteicis un virzījis ne tikai tās autora kā indivīda jūtas, domas un rīcību, bet ietekmējis arī tā laika sabiedrības un politiskās iekārtas mijiedarbību, kuras sekas mēs izjūtam vēl šodien.

A Latvian in the Red Army

ULDIS NEIBURGS

How I Saw the Things is the diary of Jānis Grīnvalds (1897–1981), edited by his son, journalist and writer Dainis Grīnvalds (1950), and published in 2002 by the publishing house "Preses nams" with a grant from the Latvian Culture Foundation. Beginning with a synopsis of Jānis Grīnvalds' life up to World War II, the diary proper covers the years 1940 to 1945, describing the events of the 1940 occupation of Latvia and the author's service in the ranks of the Red Army. The book contains an introductory chapter "About the Life of My Father, Jānis Grīnvalds (1897–1940)", eight chapters of diary: "The Soviet Year (1940–1941)", "In the Kolkhoz. In the Latvian Division (1941–1942)", "Hospitals (1942)", "Back With My Own People. My Own? (1942)", "Eight Months of Study in the Urals (1942–1943)", "Let there be the 191st Autotransport Battalion! Russia. Belarus. The Ukraine (1943–1944)", "Liberators of Poland (1944–1945)", "Rapists of Germany (1945)", as well as two concluding chapters "About Jānis Grīnvalds' Life After May 1945" and "How This Book Came About". The reviewed book is not a classical volume of history. As source material, it is so saturated with numerous facts and events, reactions and experiences that it deserves to be read from cover to cover – the only way the reader can possibly attempt to gain some understanding of the diary's author and the period in which he lived and which he describes. Grīnvalds' book claims its own special niche among World War II literature, both in comparison with the abundant and very often ideologised Red Army memoirs published during the Soviet period and also the more recently – post-1991 – published memoirs and diaries, which deal mostly with the stories of those who fought on the other side. That in itself makes the publication of Grīnvalds' diary notable, since there is not much new information forthcoming free of Soviet totalitarian ideology, about Latvian soldiers in the Red Army. The whole truth about this part of our history has by no means been told. *How I Saw the Things* is a harsh and personally candid eyewitness account of the war years which ought to be read by all to more fully comprehend how this war determined and shaped not only the author's feelings, thoughts and actions, but also influenced the social and political interaction of that period, the results of which we still experience to this day.

A Japanese in the Red Army

The Japanese in the Red Army were a small but significant group. They were recruited from various parts of Japan, including the Manchurian region. Their presence in the Red Army was a result of the Japanese military's expansion into the Far East during the 1930s and 1940s. Many Japanese soldiers were sent to the Soviet Union to fight against the Red Army. Some of these soldiers were captured and held in prisoner-of-war camps. Others were recruited into the Red Army and fought against the Japanese. The Japanese in the Red Army were often treated as traitors by their own country. They were often executed or imprisoned. However, some Japanese soldiers who had fought in the Red Army were later pardoned and returned to Japan. The Japanese in the Red Army were a complex and controversial group. Their actions and experiences were often the subject of debate and controversy. The Japanese in the Red Army were a small but significant group. They were recruited from various parts of Japan, including the Manchurian region. Their presence in the Red Army was a result of the Japanese military's expansion into the Far East during the 1930s and 1940s. Many Japanese soldiers were sent to the Soviet Union to fight against the Red Army. Some of these soldiers were captured and held in prisoner-of-war camps. Others were recruited into the Red Army and fought against the Japanese. The Japanese in the Red Army were often treated as traitors by their own country. They were often executed or imprisoned. However, some Japanese soldiers who had fought in the Red Army were later pardoned and returned to Japan. The Japanese in the Red Army were a complex and controversial group. Their actions and experiences were often the subject of debate and controversy.

Forums

V

organizētas p...
nūsu radītiem
as vienības jau
ās vācieši gar
umjiem un uz
anas bija pas...
informācija arī ka...
kā šis bija...
kā fakti...
politically correct...

V

FORUMS

Piezīmes par Jāņa Viļuma rakstu "Pretošanās okupācijai Latvijā 1940.–1941. gadā"*

ARTURS NEPARTS

1. Ievada 5. par. autors min, ka viņa mērķis ir "noskaidrot pretošanās kustības objektīvos un subjektīvos cēloņus". No tālākā teksta diemžēl tomēr nav skaidrs, kurus konkrētus cēloņus autors uzskata par objektīviem un kurus par subjektīviem. Gudri jau tas skan, bet jēgas, vismaz viņa darbā, liekas, tam nekādas nav.
2. 130. lpp. 4. par. beigās šķiet, ka jābūt "līdz 9. jūlijam", nevis "līdz 9. jūnijam".
3. Šajā pašā lappusē, manuprāt, nepareizs ir apgalvojums: "Kā minuss jāatzīmē, ka A. Plensners nenodala spontāni izveidojušās latviešu bruņotās grupas no vācu organizētajām paš aizsardzības vienībām." Autors un arī daži citi ļoti maldās un, to teikdami, atkal tālāk maldina citus – tādas vācu organizētas paš aizsardzības vienības vienkārši nebija. Šķiet, ka te atkal ir viens no mūsu radītiem mītiem. Kad vācieši ienāca Latvijā, latviešu pašu organizētas bruņotas vienības jau bija priekšā. Pašā pirmajā laikā pēc ienākšanas dažās lielākās pilsētās vācieši gan mēģināja šīs vienības regulēt, bet arī to pārorganizēšana pēc nosaukumiem un uzdevumiem notika tikai vēlāk. Ja kāds saka, ka Latvijā pirms vācu ienākšanas bija vāciešu vai Vācijas organizētas partizānu vai paš aizsardzības vienības, tad lai konkrēti pasaka, kur tās bija, kad tās organizētas, kas tā organizēja un kas bija šo vienību dalībnieki. Jāpatur arī prātā, ka vāciešiem Latvijā, jau sākot ar viņu ienākšanas pirmo dienu, visu okupācijas laiku trūka cilvēku, kas varētu iedzīvināt kādu "isto vācu valdīšanu". Tā 1941. gada 1. jūlijā pēc ienākšanas Rīgā pāris vācu armijas vadiem, līdz aizmigšanai un līdz nāvei nogurušiem, bija jāmaršē pa Rīgas ielām, lai radītu iespaidu, ka viņu Rīgā ir vairāk, nekā bija patiesībā.
4. 131. lpp. ir pāris autora apgalvojumu, kas rada pārdomas par viņa zinātnisko un objektīvo pieeju.
 - a) Tā, piemēram, autors apšaubā informāciju tādēļ, ka: "Tā izklāstīta tendenciozi ar antisemitisma elementiem." Neaizmirsīsim, ka šis bija totāls karš, kurā minētās tendences un elementi bija šī laika fakti. Šādos apstākļos bieži vien vēsturnieka "kalibru" nosaka nevis viņa laika "politically correct" pieeja, bet gan viņa spēja propagandas, ideoloģiskos un tendenciozos vārdu plūdus nepazaudēt, bet atklāt reālos faktus.
 - b) Tomēr visvairāk satrauc autora paviršā pieeja visnozīmīgākajai mūsu politisko un sabiedrisko darbinieku pret darbībai pret okupācijas varām visā Latvijas okupācijas laikā, t. i., "Zilās listes" pasākumam pašā padomju okupācijas laika sākumā. 131. lpp. 6. par. pēc teikuma: "Trimdā par tēmu, kā minēts, publicēti kā memoāri un dokumenti, tā arī raksti, kas atspoguļo atsevišķas iedzīvotāju pretošanās izpausmes", ir atsauce "12", kas norāda uz Dr. Jēkaba Ozola rakstu "Pirmais

* Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2002, 127–159. Piezīmes izdarītas, sekojot autora rakstam pa lappusei.

latviešu pretestības nogrupējums", kur ir diezgan pilnīgs apraksts par "Zilās listes" pasākumu un tā nozīmi. Tātad autoram šis pasākums, kā to norāda arī viņa teiktais 139. lpp. 7. par., bija zināms, bet viņš savā rakstā, kas ir 32 lpp. garš, to atzīmē šeit tikai ar vienu teikumu: "atsevišķas iedzīvotāju pretošanās izpausmes". Nedaudz vairāk par šo pasākumu ir teikts minētā 139. lpp., bet arī tur tas ir ne visai precīzi darīts, par šī pasākuma nozīmi un šim pasākumam sekojošo traģiskumu nemaz nerunājot.

Prof. Dr. J. Ozols jau 1989. gadā, kad viņa raksts ir publicēts, atzīst, ka daudzi par "Zilo listi" nekā nezina vai arī, ja ir dzirdējuši, viņiem nav skaidra tās nozīme, ieskaitot pat dažus vēsturniekus. Kā redzam un zinām, tad arī tagad šis stāvoklis nav mainījies, kaut Latvija ir brīva jau vairāk nekā 12 gadus. Šodien Latvijas skolās dalot grāmatu par Latvijas Centrālo padomi, kuras veikums savā nozīmībā iepretim "Zilās listes" un citiem pretestības veikumiem Latvijas okupācijas gados ir līdzīgs tam, "ko kaķis uz astes var aiznest", bet par "Zilo listi" šajās skolās nezina neko un, liekas, diezgan ilgi vēl arī nezinās.

J. Viļums, rakstot par pretestību pirmajā okupācijas gadā, piemin daudz, ar un bez fotogrāfijām, vārdu un organizāciju, bet, kā jau minēju, ne "Zilo listi". Apzinoties "Zilās listes" svarīgumu, sašutumā par tās noklusēšanu un varbūt arī, lai apmierinātu savu sirdsapziņu un pienākuma apziņu, ir vēlēšanās tieši šeit par to īsumā kaut ko uzrakstīt, kas būtu bijis ļoti vietā tieši šajā rakstā un šajā OM Gadagrāmatā.

1940. gada 5. jūlijā, pēc padomju okupācijas varas rīkojuma, visās trīs Baltijas valstīs vienā laikā izsludināja likumu par jaunām parlamentu (Latvijā – Saeimas) vēlēšanām 14., 15. jūlijā. Sakarā ar to pie bijušā izglītības ministra Ata Ķēniņa sapulcējās lielāks skaits no Latvijas redzamākajiem politiskajiem un sabiedriskajiem darbiniekiem, kuri vienojās par mēģinājumu piedalīties ar savu pilsonisko sarakstu izsludinātajās vēlēšanās, sekojot Latvijas Satversmes un vēlēšanu likuma noteikumiem. Sociāldemokrāti no piedalīšanās šajā sarakstā atteicās.

Man nav zināmas visas šī pilsoniskā saraksta personas, bet bez Ata Ķēniņa, kurš pats par sevi bija viena no gaišākajām personībām uz brīvās Latvijas politiskās skatuves, sarakstā vēl piedalījās četri bij. ministru prezidenti – Hugo Celmiņš, Ādolfs Bļodnieks, Mārgers Skujnieks un Voldemārs Zāmuēls; bīskaps J. Rancāns, A. Klīve, K. Skalbe, J. Breikšs, R. Kronbergs, R. Turks, A. Brunners, Jānis Zalcmanis, J. Kuraušs, V. Cerbulis u. c. Spiestuvēs bija aizliegts iespiest pilsoņu bloka vēlēšanu platformu. To slepeni darīja kāda Rīgas un kāda Jelgavas spiestuve. Uzsaukumi bija iespiesti uz zila papīra un tautā tos tūlīņ nosauca par "Zilo listi". Bet 9. jūlijā pēc visādiem iepriekšējiem aizliegumiem, traucējumiem un draudiem "Zilās listes" biroju Kaļķu ielā 3/5 (tur droši vien nekādas plāksnes nav) ielenca apmēram 70 miliči, tur esošos aizturēja un biroju slēdza. No tur esošiem apcietināja un izsūtīja Ati Ķēniņu (miris izsūtījumā), Hugo Celmiņu (nošauts Maskavā 1941. gada 30. jūlijā), Mārgeru Skujnieku (miris), ģen. Jāni Balodi, Pēteri Bergi u. c. Še ir jāpievienojas prof. Dr. Jēkaba Ozola teiktajam, ka: "Nekad, pirms un pēc tam, vairums politiķu un sabiedrisko darbinieku nav tik vienprātīgi bijuši kā 1940. g. vasarā zem tā saucamās "Zilās listes"."

14., 15. jūlijā notika Saeimas vēlēšanas ar vienu kandidātu sarakstu, tā pārkāpjot tajā laikā vēl Latvijā pastāvošās Satversmes vēlēšanu likumu, kas arī jauno Saeimu padarīja nelikumīgu. "Zilās listes" dalībnieki ar savu drošsirdīgo nostāju piespieda okupācijas varu līdzās tās varmācīgai militārai rīcībai arī uz varmācīgu politisko rīcību visa diplomātiskā korpusa priekšā, kas tajā laikā vēl atradās Rīgā. Tas ne tikai

jauno Saeimu, bet arī visu tālāko, kas no šīs Saeimas rīcības izrietēja, padarīja par nelikumīgu un zināmu visai pasaulei. (Izmantoti: jau minētais Dr. J. Ozola raksts, Švābes Enciklopēdijā šķirkļi "Inkorporācija" u. c.)

Un šo nozīmīgo notikumu Jānis Viļums zināmā mērā ignorē, jo, tā kā šis notikums aprakstīts 139. lpp. 7. par., tas ne tuvu neparāda tā patieso un traģisko būtību. Vai tā būtu jāraksta Latvijas vēsture, kura mums būs jāmāca saviem bērniem?

5. 132. lpp. zem virsraksta "2. Pretošanās cēloņi", piezīmēju:

a) 2. par. beigās būtu jājautā, kāda tad, pēc autora domām, būtu tā "adekvātā reaģēšana"? Vispirms liekas, ka šē varēja iztikt ar tikai latviešu valodas vārdiem, bet citādi izklausās pēc "gudras" liekvārdības.

b) 4. par. ir vēlēšanās piezīmēt, ka prezidenta Kārļa Ulmaņa izturēšanās Latvijas "mijkrēslī" bija tāda, kāda tā dotajos apstākļos nobriedušam valstsvīram varēja un vajadzēja būt. Dažādiem rakstītājiem nevajadzētu mēģināt "gudri" izteikt spriedumus par jautājumiem, kuros viņiem pašiem nav nekāda lielā jēga.

6. Šķiet, ka arī 135. lpp. 2. par. varēja palikt nerakstīts. Kur pasaulē kāda valsts Otrā pasaules kara laikā bija sagatavojusies okupācijai? Autora "gudrības" par to, kas viss ir nepieciešams, lai būtu veiksmīga pretošanās, šodien droši vien varētu uzrakstīt viens, otrs vidusskolēns, un spriedumi par to, ko Ulmaņa valdība nav darījusi, atgādina latviešu zemes kopēju parunu, ka: "Sieva rudenī vienmēr ir gudrāka nekā vīrs pavasarī." Pirms izniekots papīrs Gadagrāmatā, autoram varbūt vajadzēja par savām "gudrībām" mēģināt aprunāties ar aizsardzības ministru Ģ. V. Kristovski un pajautāt, vai mēs esam, pēc autora vērtējuma, gatavi pretestībai. Un, ja ne, tad ieteikt tai ar steigu sagatavoties, jo šodien Austrumu drauds Latvijai ir ārēji skaļāks par to, kāds tas bija Latvijai pirms Otrā pasaules kara.

7. 136. lpp. 2. par. ir jājautā un jāpiezīmē:

a) ja autors saka: "[..] L. Bolšteins pamatoja kādā no pirmsnāves vēstulēm [..]", tad jājautā, vai viņam tādu bija vairākas? Cik līdz šim zināms, tad ne;

b) absolūti neakceptējams un nosodāms ir apgalvojums tālākā tekstā, kur ir runa par vairākām karavīru pašnāvībām, pēc atsaucis "36": "To var vērtēt gan kā cilvēka vājuma pazīmi [..]" Atsauce attiecas uz izdevumu "Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā", liekas, 1. grāmatā 139. un 140. lpp. Jājautā, kurš no tur minētajiem, pēc autora domām, pašnāvību būtu izdarījis aiz "cilvēka vājuma" un kur ir pamatojums šim autora apgalvojumam. Vēsturnieka pienākums ir būt vēsturniekam, ne "gudrelim", kurš izsaka spriedumu, turklāt apvainojošu un netaktisku, jautājumā, kurā viņš nav kvalificēts izteikties.

8. 139. lpp. 4. par. atkal parādās jau minētā latviešu zemes kopēja sievas gudrība. Jājautā, kāds tad reāli būtu šis pēdējā rindā minētais "daudz lielāks efekts", kāda būtu šī "efekta" reālā nozīme un vai autors arī isti zina, ko viņš runā? Te vietā, liekas, būtu tas pats, ko esmu jau izteicis 5. un 6. punktā.

9. Par 139. lpp. zem virsraksta "3.2. Pretpadomju grupas un organizācijas: mērķi, uzbūve, darbība" 3. par. minēto esmu jau izteicis 4. b punktā un šajā par. teiktas tur minētās nepilnības neizlabo.

10. Pie 140. lpp. 6. par. minētā apgalvojuma, ka: "Vieni gribēja redzēt to kā neatkarīgu demokrātisku republiku, otri – atjaunot līdz 1940. gadam pastāvošo Kārļa Ulmaņa autoritāro valsts iekārtu", varu teikt, ka, pēc manas pieredzes, vēlmju bija ne tikai divas. To bija daudz vairāk. Bet tām visām bija sekundārs raksturs iepretim vienai vēlmei – vienkārši Latvijas neatkarības atjaunošana. Nezinu nevienu, kurš būtu izteicis vēlēšanos atjaunot Ulmaņa autoritāro iekārtu bez paša Ulmaņa.

Pērkonkrustieši, kas bija viena no lielākajām un aktīvākajām grupām, nevēlējās atjaunot ne demokrātiju ar 1922. gada Satversmi, ne Ulmaņa laika iekārtu. Bet viņi, tāpat kā visi citi, vēlējās atjaunot Latvijas valsts neatkarību. Autora pieņēmums šķiet tendenciozs, lai neteiktu vairāk.

11. 141. lpp. apšaubu:

- a) 1. par. apgalvojumu, ka Latvijas Universitāti beidzis jurists Džems Raudziņš, kuru pazinu personīgi, būtu bijis Cēsu vidusskolas skolotājs;
- b) pēdējā par. teikto, ka KOLA mērķis būtu bijis "atjaunot līdz 1940. gadam pastāvošo autoritāro valsts iekārtu". Bez Ulmaņa? Apšaubu, ka tāds vien bija KOLA mērķis. To varbūt savos protokolos ir ierakstījuši pratinātāji, bet zinu, ka šīs grupas vadītājam (?) Jelgavā Verneram Krastiņam tik šauri mērķi nebija. Te varbūt varētu arī piezīmēt par tādu kā dogmatisku tendenci lielas daļas tagadnes rakstītāju rakstos, kur, rakstot par latviešu nākotnes Latvijas politiskās iekārtas vēlmēm, min tikai divas: vai nu demokrātisko, kas balstīta uz 1922. gada Satversmi, vai Ulmaņa autoritāro iekārtu. Manuprāt, tā ir latviešu politiskās domāšanas degradēšana. Liekas, ka latvieši ļoti labi saprot, ka teorētiskās demokrātijas jūsmu uzplūdos radītā 1922. gada Satversme ir reālā dzīvē neatbildīga un neauglīga, un tādēļ radikāli maināma, tāpat kā bez Ulmaņa lielās personības akla uzticība nav dodama autoritārai iekārtai, kas vienmēr būs atkarīga no personas, kurai šī autoritāte pieder. Tāpat kā lielākā daļa Eiropas pēc Otrā pasaules kara saprata, ka viņu valsts vadīšanas likumi jāpārstrādā, tā to saprata arī latvieši. Tikai ne tā, kā to vēlējās Latvijas Centrālā padome, t. i., ka šo darbu veiktu Saeima, kas līdzinātos tam, kā lapsa pārbūvē vistu kūti. Darbs būtu jāveic līdzīgi tam, kā to darīja Francija, Vācija, Itālija, Spānija u. c. Pašreiz Latvijā par to, protams, šaubas rada jautājums, vai Latvijas iedzīvotāji, un sevišķi tās inteligence, ir pietiekami atzīlbuši no padomju krieviskā apdullinājuma, lai Satversmes sapulcē radītu pietiekami racionālu atrisinājumu.

12. 142. lpp.

- a) 4. par. minētā "Rīgas Politehniskā institūta" šajā laikā Latvijā nebija.
- b) Pēdējā par. minētā atsaucē "84" T. Vilciņa grāmatas 21., 25. un 36. lpp. nekas nav minēts par organizācijām "Tēvijas sargi", "Ziņotājs", "Jaunlatvieši" vai "Tautas Balss".

13. 143. lpp. 1. par. teiktais: "Dažkārt nelegālo uzsaukumu un citu izdevumu tekstos (vairāk Latgalē) bija samanāmi antisemitiski elementi, kas [...] šo cīņu vājināja, jo virzīja prom no tās galvenajiem mērķiem un, plašākā nozīmē skatot, varēja tikai diskreditēt." "86" nav nekādi šajā tekstā pamatots. Tā tas varētu likties, ar šodienas acīm skatoties, bet tas neatbilst to dienu mentalitātei, kad tas notika. Kur autoram ir pierādījumi, ka minētos uzsaukumos teiktais, pareizi vai nepareizi, diskreditēja tur citu teikto un kaitēja cīņas sparam? To dienu ļaudis Latvijā savā nospiedošajā vairākumā domāja vienas domas un runāja vienu valodu. Manuprāt, vēsturnieku uzdevums nav parādīt lasītājam pagātnes notikumus ar tagadnes "politically correct" mentalitātes nokrāsu – tā darīja padomju laikos –, bet gan parādīt tos tādus, kādi tie bija, ar to dienu acīm skatīti un pārdzīvoti. Vēstures patiesībā nav vietas kompromisiem, noklusējumiem un labojumiem vai "uzfrizējumiem".

14. Minējumi 146. lpp. pēdējā par., ka Vācija jau pirms kara būtu Latvijā organizējusi partizānus, ir vairāk tāds akadēmisko rakstītāju mīts, ne patiesība. Labi, ja bija nedaudzi gadījumi, kur vācieši šādu organizēšanos atbalstīja. Tie pa lielākai daļai bija atsevišķi aģenti – vācieši, kuri oficiāli lielākoties strādāja par repatriācijas darbiniekiem. Tas

- attiecināms arī uz apgalvojumiem 147. lpp. sākumā, kā jau to esmu minējis 3. punktā, ka tādu vācu SD vai Vērmahta organizētu paš aizsardzības vienību nebija. Pašu latviešu vienības bija kā Liepājā, tā Ventspilī, Rīgā un visā Latvijā, pirms attiecīgā vietā bija ieradies jēl viens vācietis. A. Plensnera ziņojums ir korekts un nekādai nodalīšanai nav pamata. Vai šīs dienas rakstītājiem nevarētu ienākt prātā, ka tie, kas rakstīja 1941. gada jūlijā, vai tie, kuri rakstīja savas atmiņas par šo laiku, zināja par to labāk nekā šīs dienas rakstītāji? Vienmēr būtu paturams prātā, ka tas, ko saka vācu papīri un arī krievu papīri, ne vienmēr bija tas pats, kas tajā laikā notika Latvijā.
15. Tiesa, ka plkv. A. Kripēna veidotā un vadītā partizānu vienība, kas minēta 147. lpp., bija viena no lielākajām, bet ne viena no nozīmīgākajām, boļševikiem vēl atrodoties attiecīgā teritorijā, kā to apliecina arī apraksts par tās darbību.
 16. Pieminēšanas vērts būtu notikums ar 150. lpp. 3. par. minētiem Alūksnes partizāniem, kuri vai nu nepareizi vadīti, vai arī jūtu uzplūdamā, cenšoties uzbrukt atejošām Sarkanarmijas vienībām, piebrauca smagā automašīnā tām par tuvu un sekojošā apšaudē zaudēja, cik atceros, 18 kritušos, galvenokārt skolēnus. Tas bija piemērs, kā nevajag rīkoties.
 17. Personīgi neko tādu, kas minēts 153. lpp. 2. par. un aiz kura ir atsauce "134", nekad neesmu rakstījis – vispār paliek iespaids, ka ar atsaucēm autoram, redaktoram vai arī kādam citam šur un tur ir "sagājis dēli".
 18. Pie teksta zem virsraksta "Vācijas loma bruņotās pretošanās kustības izveidē", kas sākas 156. lpp., ir vēlēšanās piezīmēt:
 - a) liekas, ka pirmais teikums ir lieks – ne mēs īsti zinām Vācijas militārpolitikas intereses, ne arī kāds noliedz vācu izlūkdarbību Latvijā. Tāda norit visā pasaulē un ir dabīga. Valsts, kas to dara, parasti diezgan stingri nodala izlūkošanu no nepatīkšanu organizēšanas pretiniekiem. Šīs aktivitātes jau pēc savas dabas ir ļoti atšķirīgas un tādēļ nebūtu jāucamas, un tās arī cenšas nejaukt;
 - b) tāpat nav nekādu pierādījumu, ka Latvijas militārajiem darbiniekiem, kas bija patvērušies Vācijā, būtu bijusi kāda "būtiska loma" pretestības kustības izveidē Latvijā. H. Biezā grāmata vairāk runā par organizēšanos Vācijā, ne Latvijā. Latvijas militārie darbinieki no Vācijas Latvijā atgriezās kopā ar vācu armiju, un viņu darbība Latvijā noritēja galvenokārt pēc vācu ienākšanas, ne pretestības kustības veidošanās laikā.
 19. Sākot ar 157. lpp. 2. par., gandrīz vai katrā nākamajā paragrāfā nepieciešams kritisks komentārs. Pirms atsevišķiem komentāriem, liekas, būtu vietā skaidrības labad konstatēt dažus principiālus faktus un principus. Kā tāds, kurš bijis aktīvs pretestības kustībā aprakstītajā laikā un kurš savu lielāko dzīves daļu darbojies ar pretestības kustības lietām, vēlos konstatēt:
 - a) rakstot par notikumiem Latvijā šē minētā laikā, ir nepārprotami jāatšķir tas, ko teikuši un rakstījuši vācieši, no tā, ko darīja latviešu virsnieki Vācijā, un tas, kas reāli notika Latvijā;
 - b) tāpat ar dažādu ticamību ir jāvērtē Dr. H. Biezā citāti no dažādiem avotiem un sevišķi viņa izteikti vērtējumi par šo citātu un cita viņa atrastā nozīmi. Diemžēl Dr. H. Biezais nav pazīstams kā objektīvākais vērtētājs, ja runa ir par citām personām, sevišķi par redzamākajām no tām;
 - c) 1941. gada pavasarī visā Latvijā bija pārliecība, ka, lai ko mēs domātu par nākotni, vispirms ir jātiek valā no padomju okupācijas, kaut ejot kopā vai ar pašu velnu. Tajā laikā vienīgie, kas spēja ar šo okupāciju sadarboties un tiem palīdzēt, bez kādām konkrētām un aktuālām rezervācijām. Tāda bija to dienu realitāte;

- d) nav nekādu pierādījumu, ka latviešu virsnieki, kuri sadarbojās ar vācu izlūkdienestu Vācijā, domātu citādi nekā mēs Latvijā. Šādā sakarā pilnīgi pareizs ir O. Niedres viedoklis, ka "Latviešu karavīru nacionālās savienības mērķi pilnīgi sakrita ar nelegālo pretpadomju organizāciju mērķiem Latvijā", un ne autora opozīcija šim viedoklim. Es vēlētos iet vēl tālāk un teikt, ka 1941. gada pavasari un vasaras sākumā nospiedoša Latvijas iedzīvotāju vairākuma mērķi sakrita ne tikai ar minēto latviešu virsnieku mērķiem, bet arī ar vācu bruņoto spēku tuvākā laika taktikas mērķiem karā pret Padomju Savienību. Šo mērķu sasniegšanu mēģināja veicināt vācu izlūkošanas dienests sadarbībā ar baltiešu virsniekiem. Ja kāds tam vēlas oponent, tad, lūdzu, nākt ar konkrētiem faktiem un pierādījumiem;
- e) lai mūsu vēstures notikumus spētu rakstos saskatīt vismaz iespējami tuvu tādus, kādi tie ir notikuši, tad būtu jācenšas tos skatīt ar to dienu acīm, to dienu notikumu un to dienu domāšanas plūsmā un ne ar "šodienas acīm", cenšoties tos redzēt pēc sava šodienas "ģimja un līdzības";
- f) un beidzot, nonākot saskarē ar dažāda veida materiāliem par notikumiem Otrā pasaules kara laikā, der atcerēties vismaz divas ievērojamas valsts vīru prātulas: Bismarka – ka nekad nav tik daudz melots kā pirms kāzām un pēc kara; un ASV prezidenta Reigana – "*Trust, but verify*".
20. Nav nekāda faktos balstīta pamata kādam divējādam vērtējumam par Latviešu karavīru nacionālo savienību, kā tas minēts 157. lpp. 2. par. un kā to darot I. Kažociņš un "citi". Kas ir šie "citi"? Tāda vērtēšana ir vairāk šo vērtētāju personīgās domas, simpātijas un antipātijas, no kurām, rakstot vēsturi, derētu izvairīties. Nožēlojams ir Dr. H. Biezā mēģinājums, ņemot vērā notikuma laiku un apstākļus, "pieķerties" savienības deklarācijas trešajam punktam, izņemot to no konteksta: "Latvijas iekļaušana izveidojamā Eiropas jaunajā iekārtā (*europäische Neuordnung*).” Jā, Latvija pieder un vēlas piederēt Eiropai, lai kāda tā būtu, un ne Krievijai. Tā tas ir bijis mūsu pagātnē, tā tas bija toreiz un tā tas ir tagad. Zinātniekiem nevajadzētu nodarboties ar mēģinājumiem lasīt domas, un autoram nevajadzētu palikt parādā jautājumam, kurš ir šo domu lasītājs un taisa no šī lasījuma secinājumus. Secinājumus, ka latviešu virsnieki būtu "atteikušies no cīņas par brīvu patstāvīgu Latvijas valsti", kas ir ne tikai apvainojoši, bet atgādina vairāk "no pirksta izziestu" gudrību nekā patiesību, ko šie vīri ir apliecinājuši ar savu dzīvi. Kurš ir šis domu lasītājs un secinātājs – autors vai Dr. H. Biezais? Šādiem nepatiesiem inuendo un tendencioziem izlēcieniem, manuprāt, nav vietas OM Gadagrāmatā, un tas nedara godu ne OM, ne šīs grāmatas redaktoram. Tas tikai liecina par elementāra takta un pietātes trūkumu pret tiem, kuri vairs nevar atbildēt.
21. 157. lpp. 3. par. liekas, ka kroni visam uzliek autora apgalvojums, ka, balstoties uz dokumentiem, H. Biezais "pierādījis, ka A. Plensners saņēmis vācu izlūkošanas daļas pavēles [pasv. mans. – A. N.], tās pārtulkojis latviski un nodevis aģentiem pārvešanai uz Latviju. Tā viņš maldinājis pretošanās kustības dalībniekus vāciešu uzdevumā¹⁶⁰". Turpretim tulkojumā no vācu rakstītā teikts, ka: "Kādreizējie augstākie virsnieki, kas no 2. izlūkošanas daļas tekoši saņem un nosūta tālāk norādījumus.¹⁶¹" [Pasv. mans. – A. N.]. Pie minētā jākonstatē:
- a) ka autoram būtu jāsaprot būtiskā starpība starp vārdu nozīmēm "pavēle" un "norādījums". Liekas, ka arī pašam doktoram te kaut kas ir paslidējis garām nepamanīts;
- b) Dr. H. Biezajam nav bijis absolūti nekāda pamata apgalvot, vismaz šī raksta autors tos neuzdod, ka plkv. A. Plensners maldinājis pretestības kustības dalībniekus.

- Pirmkārt, Plensners bija daudz labāk kvalificēts par Biezo noteikt to, kas maldinātu pretestības kustību un kas ne. To cilvēku pārliecība, kas pazina plkv. A. Plensneru visā viņa dzīvē, ir, ka, ja apstākļi to prasītu, viņš drīzāk maldinātu vāciešus, ne pretestības kustību. Viņš nekad nav bijis un nebija vācu draugs. Otrkārt, nav zināms nevienas nosūtītas "pavēles" vai "norādījuma" saturs, lai to varētu kvalificēt. Treškārt, nav zināms, vai kāda no šīm "pavēlēm" vai "norādījumiem" vispār sasniedza Latviju un kāds bija to aģentu skaits, kuri sasniedza Latviju. Vai tas bija tāds, ka spētu ietekmēt pretestības kustību visā Latvijā? Liekas, ka maldinātājs ir nevis plkv. A. Plensners, bet gan pats Dr. H. Biezais un viņa nepamatoto apgalvojumu "atgremotājs", šī raksta autors.
22. 158. lpp. pēdējā par. pirms kopsavilkuma autors runā par jautājumiem, kuriem mazs sakars ar tā laika reālo dzīvi. Minēšu dažus:
- sakarā ar plkv. Kreišmaņa un Latviešu organizāciju centra uzsaukumu vācu okupācijas pašās pirmajās dienās Latvijas pašvaldības atjaunoja savu darbību bez sevišķām grūtībām, un to nekādā veidā netraucēja "nacionālsociālistiskā Vācija", kā to apgalvo autors. Par šo uzsaukumu un tā panākumiem sevišķi bija uztraukušies pārkoņkrustieši, kuru mutēs it bieži varēja dzirdēt apzīmējumu "nodevīgais Kreišmaņa uzsaukums". Rezultāti bija patikami vācu bruņotajiem spēkiem, jo tie radīja kārtību, bet viņiem sekojošie "politiskie" par to priecīgi nebija, bet neko lielu darīt, lai to grozītu, viņi arī nespēja;
 - nesaprotams ir autora apgalvojums, ka "lielākajai daļai partizānu nebija ilgtermiņa konsekventa darbības plāna ...", un beigās: "Tā kļuva par 1941. gada pretošanās kustības traģēdiju." No Latvijas iedzīvotāju interešu viedokļa, pēc padomju okupācijas padzišanas nekāda partizānu rīcība nebija vajadzīga. Tajās dienās tā varēja domāt tikai Padomju Krievija un tās varas simpatizētāji. Latvijas pretestības kustības interesēs nebija vājināt vācu militāro spēku pret padomju varu. Nav saprotams arī, īpaši bez konkrētiem faktiem, ko autors uzskata par pretestības kustības traģēdiju. Tādas traģēdijas nebija. Bija gan vilšanās noraidošā Vācijas viedokli iepretim Latvijai, kas izraisīja pretestības kustības darbības atjaunošanu pret vācu okupācijas varu tā, kā to prasīja un atļāva apstākļi. Bet tas ir stāsts par citu laiku.
23. Attiecībā uz autora kopsavilkuma beigu posmu 159. lpp. 4. par., kur autors min pretošanās darbinieku negatīvās iezīmes, ir vēlēšanās piezīmēt:
- pie: "Pirmkārt, tās bija antisemitisma tendences. Otrkārt, sadarbība ar nacionālsociālistisko Vāciju. Šīs iezīmes atbrīvošanās cīņā varēja tikai diskreditēt." Vispirms ar šādiem vispārēja rakstura apgalvojumiem, nedodot nekādus pamatojumus par minēto parādību iemesliem un cēloņiem, autors rada iespaidu, ka šē runā kādas ideoloģijas propagandists un nevis persona, kura vēstures notikumus vēlas apskatīt no zinātnes viedokļa. Un, raugoties no tīri faktuāla viedokļa, vai autors patiesi neredz, ka apstākļos, kādos atradās Latvija šajā laika posmā – kara laikā –, tādai diskreditācijai, ja tāda arī būtu, bet tādas nebija, nebija nekādas nozīmes. Kas būtu mainījies Latvijas apstākļos šajā laikā, ja autoram nebūtu iemeslu šādas diskreditācijas minēšanai? Viss minētais tikai liecina, ka autors nav īsti kompetents savā domāšanā par viņa aprakstīto laiku un apstākļiem Latvijā;
 - un beidzot – raksta priekšpēdējā par. autora minētais "divas sakāves" tikai aplicina viņa naivitāti vai arī absolūtu nekompetenci par apskatāmo vielu. Tajās dienās vēl arvien kā latviešos, tā viņu pretestības kustībā nebija zudusi latviešu zemnieku gudrība un kā šodien vēl atceros teicienu: "Ar pliku dibenu ezi

nenospiedīsi", un neba mums ar ezišiem bija darišana. Latviešu pretestības kustības mērķis arvien ir bijis atjaunot Latvijas valsts neatkarību. Bet tai nekad nav bijusi naivā doma, ka šo neatkarību tikai pretestības kustība viena pati varētu atjaunot laikā, kad jebkura no abām lielvarām atrodas mūsu zemē. Šādā sakarā autora apgalvojums par "divām sakāvēm", manuprāt, tikai parāda viņa neizpratni par tām ģeopolitiskajām konsekvencēm, ko nosaka vieta, kur Latvija atrodas, un ko grozīt nav mūsu spēkos, kā arī par to, kā Latvijas iedzīvotāji var vai nevar aizstāvēt savas vitālās intereses. Bet godīgas objektivitātes labad ir arī jāatzīst, ka šajā neizpratnē autors nav vienīgais. Kā mūsu pieredze rāda, tad šī neizpratne ir arī plaši pazīstamiem un respektētiem cilvēkiem kā ārpus Latvijas, tā diemžēl arī Latvijā.

Nobeigumā būtu jāpiezīmē, ka:

- 1) tehniski autors pie sava raksta ir krietni piestrādājis;
- 2) bet autora teorētiskais un sterilais vielas sadalījums izņem it kā dzīvību no notikumiem un to secības, tā traucējot laikmeta un notikumu pārskatāmību;
- 3) liekas arī, ka vēl diezgan daudzu rakstītāju darbos Latvijā ir samanāms padomju domāšanas epigonisms, bet, manuprāt, šajā Jāņa Viļuma rakstā tas ir parādījies sevišķi. Palielā mērā, ka visam, kas ir "pretpadomisks", ir it kā uzspiests kāds negatīvisma zīmogs, tomēr nenosaucot šīs jūtāmās simpātijas un antipātijas tieši vārdā. Šādā sakarā ir arī tikai godīgi jāatzīstas, ka arī šīs piezīmes nav rakstītas ar gluži "eņģelisku nevainību".

Jāņa Viļuma atbilde

Viens no vissarežģītāk pētāmajiem jautājumiem latviešu tautas vēsturē 20. gadsimtā ir tās pretdarbība okupācijas – komunistu un nacistu – režīmiem.

Nacionālās pretošanās padomju okupācijas režīmam 1940.–1941. gadā izpēte vēl ir tikai sākuma stadijā. Par šo tēmu ir publicēti tikai nedaudzi materiāli.¹ Tādēļ pozitīvi ir vērtējami laikabiedra A. Neparta papildinājumi un viedoklis par toreizējiem notikumiem. Vēl jo vairāk tāpēc, ka par šo tēmu ir visai maz tiešo dalībnieku atmiņu. Taču jāņem vērā arī tas apstāklis, ka atmiņas ir tikai viena cilvēka skatījums un katrs mēs izjūtam un redzam savu laiku dažādi, nereti – emocionāli. Līdz ar to nākas galvenokārt restaurēt un analizēt toreizējos notikumus uz arhīvu un preses materiālu avotu bāzes. Šo rindu autors pašreiz ir pievērsies detalizētākai pretpadomju pagrīdes izpētei, balstoties uz arhīvu materiāliem, jo presē un laikabiedru atmiņās trūkst daudz momentu par pretošanās grupām.

Jāpiebilst, ka pašreiz mūsu rīcībā nav būtisku faktu, kas apliecinātu, ka Latvijas valsts iestādes starpkaru periodā būtu gatavojušās iespējamam partizānu karam atšķirībā no sava lielā kaimiņa – Padomju Savienības. Tā starpkaru periodā, it sevišķi laikā no 1924. līdz 1936. gadam, izveidoja rūpīgi konspirētu un labi sagatavotu tiklu diversantu grupām un diversantiem vientuļniekiem pilsētās un dzelzceļos. Kadri bija sagatavoti un paredzēti darboties gan ārpus valsts robežām, gan darbībai pašu valstī pretinieka ieņemtajos rajonos. Taču jāteic, ka, mainoties Padomju Savienības kara koncepcijai – nepieļaut karadarbību pašu teritorijā, kā arī 1937.–1938. gada represijas sagatavoto personu vidū šo rūpīgi gatavoto tiklu sagrāva, kas atsaucās uz Padomju Savienības nelegālo pretošanos pret nacistisko Vāciju tās ieņemtajās teritorijās kara sākumā.²

Jāpiebilst, ka godātais A. Neparta kungs kļūdās, uzskatīdams, ka ģenerālim L. Bolšteiņam bija tikai viena pirmsnāves vēstule. 1940. gada 21. jūnijā, kad savā darba kabinetā nošāvās ģen. L. Bolšteins, pirmais pēc šāviena ienākušais ģen. Ž. Bahs (Zemgales divīzijas komandieris) uz galda atradis trīs vēstules. Viena no tām bija adresēta ģimenes locekļiem ar uzrakstu "Maniem mīļajiem", otra – "Pēc manis" un trešā – vispazīstamākā vēstule ar nosaukumu "Savai priekšniecībai", kur ģen. L. Bolšteins parāda sevi kā latviešu tautas un valsts patriotu, rakstīdams: "Mēs, latvieši, sev uzcēlām jaunu staltu ēku – savu valsti. Sveša vara grib piespiest, lai mēs to paši noārdām. Es nespēju piedalīties."³

Tikpat nesavtīgi aizstāvēt savas tautas un valsts intereses, nebaidoties ziedot dzīvību, pretpadomju pagrīdē iesaistījās dažādu slāņu iedzīvotāji. Var piekrist A. Neparta viedoklim, ka pārāk esam piemirsuši par tā saucamo "Zilo listi", jo pēdējā laikā nav neviena detalizēta pētījuma par šo tēmu. Taču bez šiem cilvēkiem ir būtiski zināt arī par pretpadomju pagrīdes grupām un to dalībniekiem, kas radās pēc jūnija–jūlija notikumiem un kas ilgu laiku gandrīz nemaz netika atspoguļoti Latvijas historiogrāfijā. Pētījumu trūkums izskaidrojams arī ar to, ka arhīvu dokumentu izmantošana ilgu laiku tika

¹ Vilciņš T. Skolu jaunatne nacionālajā cīņā (1940–1941). – Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 1997. – 79. lpp.; Ciganovs J. Pretošanās padomju okupācijas režīmam Latvijā 1940.–1941. gadā // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2000 / red. V. Kaņepe, Dz. Paeglīte. – Rīga: Latvijas 50 gadu Okupācijas muzeja fonds, 2001. – 45.–55. lpp.; Viļums J. Pretošanās okupācijai Latvijā 1940.–1941. gadā // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2002 / sast. un zin. red. H. Strods. – Rīga: Latvijas 50 gadu Okupācijas muzeja fonds, 2003. – 127.–160. lpp.

² Sk. sīkāk Понов А. Ю. НКВД и партизанское движение. – Москва: Олма-пресс, 2003. – С. 25–39.

³ Gore I., Stranga A. Latvija: neatkarības mīkrrēslis. Okupācija, 1939. g. septembris – 1940. g. jūnijs / red. S. Kaņepe. – Rīga: Izglītība, 1992. – 113. lpp.

ierobežota, kā arī tika veicināta pievēršanās citu Latvijas vēstures tēmu izpētei. Pilnīgi jāpiekrit prof. A. Strangas paustajai domai, ka "1940.–1941. gada pretošanās vadītāju Edgara Rūjas, Jāņa Tamaņa, Jāņa Dāvja, Laimoņa Salas un citu vārdiem jāatrod vieta mūsu atmiņā."⁴ Viņi bija tie, kuri, riskējot ar savām dzīvībām, atbilstoši savām iespējām un zināšanām centās kaut ko darīt latviešu tautas labā. Viņi bija tie, kuri centās iedzīvotājos uzturēt vienotību, jo uzskatīja, ka tas ir viens no veidiem, kā izturēt šos smagos laikus un gūt uzvaru. Tā pagrīdes grupa "Jaunlatvieši" 1940. gada novembrī zem virsraksta "Uzsaukums latviešiem" rakstīja: "...Šajā cīņās laikā mums visiem jābūt vienotiem un bruņotiem ar domu par brīvību, neatkarīgu, nacionālu Latviju. Brīvību mums neviens neatnesīs un neuzdāvinās. Mums pašiem to vajag nopelnīt, izkarot. Nekādi cietokšņi un ieroči nepalīdzēs tautai, kad tā nav vienota, kad tās dēli un meitas neveido vienu ģimeni, saimi – klientis, pret kuru sašķīdis svešu tautu plūdi."⁵ To pašu pauda arī citas pretpadomju organizācijas, "Latvijas Nacionālā leģiona" dalībnieki vienā no skrejlapām 1940. gada novembrī aicināja: "Latvieši. Latvijas Nacionālie Leģionāri aicina ikvienu apzinīgu tautieti saslēgties visiem šajā brīdī vienā bezpartejiskā vienībā, stādot par augstāko pienākumu savas tautas nacionālo brīvību, mūsu Latvijas neatkarību. Mūsu vienotība ir mūsu stiprums."⁶ Raugoties no mūsdienu redzespunkta, tad tie bija pravietiski vārdi, jo, tikai esot vienotiem, latviešu tauta spēja otrreiz iegūt valstisko neatkarību.

Nacionālās pagrīdes grupu viens no tuvākajiem cīņas mērķiem bija pēc iespējas ātrāk atbrīvoties no padomju varas, kas isā laika sprīdī bija spējusi nodarīt tik daudz posta Latvijas valstij un tās iedzīvotājiem. Pretošanās dalībniekiem kopumā bija vairāki iespējamie varianti, kā to panākt, piemēram, "Tēvijas sargi" izvirzīja vairākus veidus, kā atbrīvoties no padomju okupācijas režīma:

- 1) Padomju Savienības un Vācijas kara laikā (uz to orientējās lielākā daļa, jo tas arī bija visreālākais variants);
- 2) bruņotas sacelšanās ceļā pašu spēkiem;
- 3) balstoties uz konstitūciju, sarīkojot vēlēšanas un brīvprātīgi atdaloties no Padomju Savienības;
- 4) iespējamās karadarbības laikā starp Padomju Savienību un Zviedriju.

Toreiz visreālākais sadarbības partneris pretpadomju grupām Latvijā bija nacistiskā Vācija. Taču pastāvēja arī citi viedokļi attiecībā par atbalstu. Tā "Tēvijas sargu" organizācijas dalībnieks Znotiņš uzskatīja, ka pretpadomju darbībā vajag paļauties uz Angliju. Uzskatot, ja Anglija uzvar, tad atkal var atjaunoties Versaļas sistēma un attiecīgi arī neatkarīgas valstis – kā Latvija, Lietuva, Igaunija u. c.⁸

Iepazīstoties ar arhīvu materiāliem – apcietināto pretpadomju pagrīdes dalībnieku krimināllietām, jāteic, ka sadarbība ar nacistisko Vāciju jāvērtē kā aprēķina sadarbība abām pusēm. Gan vācu aģenti, gan pretošanās dalībnieki izmantoja viens otru, cenšoties sasniegt katrs savu mērķi. Sadarbība noteica arī lielāko pretošanās organizāciju struktūru un darbības virzienus. Tā organizācijas "Tēvijas sargi" Kara nodaļa, ko vēlāk nodēvēja par Izlūknodaļu, nodarbojās ne tikai ar iespējamās sacelšanās plānu izstrādi, bet arī ar ziņu vākšanu par Sarkanās armijas daļām, miliciju, strādnieku gvardi un stratēģiski svarīgiem punktiem. Tās izmantoja ne tik daudz pašu vajadzībai, izstrādājot

⁴ Stranga A. Priekšvārds / Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses. – Rīga: LVI, 2003. – 9. lpp.

⁵ 1986. f., 1. apr., 34018. l., 287. lpp.

⁶ 1986. f., 1. apr., 28580. l., 4. sēj., 189. lpp.

⁷ 1986. f., 2. apr., P-10779. l., 3. sēj., 40. lpp.

⁸ Turpat, 1. sēj., 373. lpp.

plānus, cik nododot ziņas vācu aģentiem, par to saņemot materiālu palīdzību naudā, kā arī solījumus piegādāt ieročus iespējamā kara laikā.⁹ Arī pretpadomju organizācija "Latviešu tautas apvienība" uzturēja sakarus ar vācu izlūkdienestu.¹⁰ Taču tas nekādi nemazina to ieguldījumu pretpadomju pagrīdes darbībā.

Neskatoties uz to, pāri visam bija viens mērķis – atjaunot Latvijas valsts neatkarību. Kāda tā būtu bijusi, pastāvēja visdažādākie varianti. Tālāk minētie politiskās iekārtas un valdības varianti nav absolūti vienīgie un tēmas tālākā izpētes gaitā var papildināties. Tā "Tēvijas sargu" vadītājs V. Kļaviņš vienā no pratināšanām 1941. gada pavasarī izteicās: "Mēs gribējām redzēt Latviju kā neatkarīgu valsti, būt par Vācijas koloniju mūs tas neapmierināja."¹¹ Tai pašā laikā "Tēvijas sargu" dalībniekus pilnā mērā apmierināja, ja nacistiskā Vācija pēc Padomju Savienības sagrāves Latvijai piešķirtu tādas pašas autonomijas tiesības kā Slovākijai.¹² Jāpiekrīt A. Neparta paustajam viedoklim, ka, runājot par nākotnes Latvijas politiskās iekārtas vēlmēm, parasti tiek minētas divas: demokrātiska vai balstīta uz Ulmaņa autoritāro iekārtu. Taču, detalizētāk pētot pretpadomju grupas, redzams, ka pieļauti visdažādākie varianti, jau minētais, kā arī pat tāds variants, ko puda LNL vadītājs J. Tamanis. Viņš uzskatīja, ka vācieši Latvijā neuzturēsies ilgi, jo 1942. gadā ASV iestāšoties karā un Eiropā tiks dibināts "kaut kas līdzīgs savienotām valstīm".¹³ Savukārt "Latvijas tautas apvienība" apsprieda pat jautājumu, kam vajadzētu atrasties nākamās Latvijas valdības priekšgalā. Uzskatīja, ka tam bija jābūt Hugo Celmiņam – bijušajam pārstāvim Vācijā, bijušajam Latvijas Kara flotes admirālim Teodoram Spādem un mācītājam Andrievam Niedram. Šo sastāvu piedāvāja izvērtēt vācu pusei (vācu aģentiem). Pēdējie akceptēja tikai Hugo Celmiņa personu. T. Spādi noraidīja, jo par viņu kā politisko darbinieku zināja visai maz. Savukārt A. Niedra nebija piemērots sava lielā vecuma dēļ, kā arī dēļ tautas negatīvās attieksmes. Vācu puse uzskatīja, ka valdībā jābūt tādām personām, kuras bijušas Vācijā un ir zināmas vāciešiem.¹⁴

Turpinot apskatīt jautājumus, kas skar pretošanās kustību 1940.–1941. gadā, šo rindu autors nepiekrīt A. Neparta paustajam viedoklim, ka pretošanās kustība necieta divas sakāves, t. i., organizatorisko un politisko. Lielākās grupas ("Tēvijas sargi", "Latvijas Nacionālais Leģions", "Kaujas organizācija Latvijas atbrīvošanai", "Latviešu tautas apvienība") un arī mazāko pretpadomju grupu vadība un to aktīvākie dalībnieki un atbalstītāji, kuri nonāca čekas redzes lokā, tika arestēti, spīdzināti, represēti un nošauti, tā arī neizveidojuši vienotu pagrīdi (šādu cilvēku bija vairāki simti un turpmākajā izpētes gaitā to vajadzētu precizēt). Vai tā nav pretošanās kustības un reizē arī visas latviešu tautas traģēdija?

Runājot par politisko sakāvi, protams, nevar tik strikti apgalvot, jo viens no cīņas mērķiem – padzīt padomju varu no Latvijas – izdevās. Taču galvenais – atgūt valsts neatkarību – izpalika. Vai tā nav 1940.–1941. gada pretošanās kustības sakāve? Protams, Latvijas iedzīvotājos pretošanās gars nebija miris un tas turpinājās visus piecdesmit okupācijas gadus, līdz tika atgūta Latvijas valsts neatkarība.

Runājot par partizāniem Latvijā 1941. gada jūnijā–jūlijā, jāteic, ka tā ir sarežģīta problēma, kas ir atsevišķas monogrāfijas vērtā. Šo rindu autors nav kompetents atbildēt uz visiem ar šo tēmu saistītiem jautājumiem. Pirmkārt, mums vajadzētu izvērtēt, vai uzskatīt par partizāniem katru bruņotu grupu, kas izveidojās vai ikkatrā Latvijas

⁹ Turpat, 40. lpp.

¹⁰ 1986. f., 2. apr., 3. sēj., 218.–221. lpp.

¹¹ 1986. f., 2. apr., P-10779. l., 1. sēj., 394. lpp.

¹² Turpat, 16. lpp.

¹³ 1986. f., 1. apr., 28562. l., 1. sēj., 186.–187. lpp.

¹⁴ 1986. f., 2. apr., P-10975. l., 1. sēj., 28., 65. lpp.

pagastā pēc padomju varas iestāžu aizmukšanas? Vai paš aizsardzībnieki un partizāni ir vieni un tie paši? Manuprāt, par partizāniem jāuzskata tikai tie, kuri darbojās pret padomju režimu, vēl tam pastāvēt. Tāpat diez vai var pieskaitīt arī tos, kuri tikai slēpās mežā un pēc padomju varas pārstāvju aizmukšanas iesaistījās paš aizsardzības vienībās, lai aizsargātu iedzīvotājus no atpalikušajiem Padomju Savienības armijas un dažādu varas iestāžu pārstāvjiem. Jāteic, ka liela daļa bruņoto grupu dalībnieki, kuri cīnījās pret padomju varas pārstāvjiem, iekļāvās paš aizsardzības vienībās un saplūda ar dalībniekiem, kas pievienojās vēlāk. Tagad ir gandrīz neiespējami noteikt piederību grupām. Taču tas nemazina vienu vai otru nozīmi attiecīgajā laikā, jo gan vieni, gan otri vēlējās uz turēt kārtību attiecīgajā rajonā.

Nobeigumā būtu jāteic, ka ikkatrs viedoklis, lai arī cik tas kādam absurdi liktos, par attiecīgajiem neskaidrajiem Latvijas vēstures jautājumiem ir vērtējams pozitīvi, jo tieši viedokļu dažādība mudina pētīt tos dziļāk un detalizētāk.

Piezīmes par Andrieva Ezergaiļa rakstu "Vācu laiki 1941.–1945."*

ARTURS NEPARTS

Laikam jau vajadzēja atsaukties, kad par šo rakstu uz to aicināja "Jaunās Gaitas" redakcija 2002. gada martā. Bet kaut kā ir apnikusi autora atkārtotāšanās, kad vien viņš raksta par vācu laiku. Galu galā rakstu bija publicējis rakstu krājums, kas, starp citu, veltīts brīvai domai. Un, lai nu kas, bet Ezergaiļa doma vienmēr ir bijusi brīva. Varbūt šad un tad mainīga un ne tik zinātniska, bet brīva gan! Tomēr tagad, kad šis raksts atkal "atgremots" OM Gadagrāmātā 2002, ir grūti atturēties, lai "neizlēktu no ilksim". Tā nu man jāraksta ne visai glaimojošas "piezīmes", jo pazīstu vielu, par kuru šis raksts ir rakstīts, un tur minēto laiku esmu personīgi izdzīvojis ar it jūtamiem trāpījumiem uz paša ādas. Šādā sakarā man nav arī nekas slavējami sakāms redaktoram. Liekas, ka derētu veltīt drusku vairāk laika, lai izvēlētu oriģinālākus rakstus OM Gadagrāmātām.

Kā visā savā rakstā, tā arī sākot jau ar pirmo paragrāfu, autors mētājas ar apgalvojumiem, nedodot nekādus uz faktiem balstītus pamatojumus. Kur ir pamatojumi tādiem apgalvojumiem: "Vācu laiks bija melu, neliešu, nodevēju un neziņas laiks..."; "Atšķirībā no krievu laika, vācu laiks ir mazāk izprasts – tas bija kodēts ar dubultšifriem..."? Vai vācu laikos bija vairāk melu, neliešu, nodevēju un neziņas nekā krievu laikos? Liekas, ka ne. To zina arī lasītājs, un to, manuprāt, zina arī pats autors. Kādēļ viņš tā raksta?

Tāpat autors skumst, ka par vācu laiku nav pietiekami rakstīts. Rakstīts par vācu laiku ir diezgan daudz. Lai minam tikai Dankeru, Valdmani, Celmiņu, Blāķi, Unāmu, Biezo, Dravnieku, Silgaili, Bangerski, Lasmani, Siljakovu u. c. Cik rakstītāju ir no tiem, kuri bija aktīvi krievu laikos? Vai kādu rindiņu par mācībām partijas skolā un kā Maskava pārvaldīja Latviju nevarētu uzrakstīt arī Gorbunovs? Kā ar Vulfsonu u. c.? Nav arī dzirdēts, ka krievu laikos pavēles būtu gājušas no apakšas uz augšu, t. i., pretēji tam, kā par vācu laiku mums to atklāj autors.

Ejot tālāk, liekas, ka būtu noskaidrojami daži elementāri jautājumi. Vismaz manā uztverē ļoti maz mūsu dzīvē ir kaut kas tāds, par ko mēs varētu teikt, ka tas ir absolūts. Viss vairums, ar ko mēs savā dzīvē sastopamies, ir vairāk vai mazāk relatīvs. Arī ģeopolitiski Latvija atrodas Eiropas tādā telpā, kur šis telpas iedzīvotājiem gandrīz nekad nav bijusi iespēja rīkoties tā, kā viņi vēlētos, bet ir bijis jārikojas tā, kā var. Tāpēc, manuprāt, nevietā ir autora neapmierinātība, ka: "Emigrantiem bija tieksme izbalansēt "vācu laikus" pret "krievu laikiem", it kā ar tādu izsvēršanu jautājums kļūst skaidrs." Tāda tieksme, manuprāt, bija un ir visiem latviešiem, kuri tajā laikā dzīvoja un dzīvo vēl tagad Latvijā. Tā bija un ir dzīves realitāte, kas balstās mūsu vēsturē. Un šāda "izbalansēšana" nav arī pasaulē nekas jauns un neparasts. Demokrātija ir labāka par diktatūru, Ulmaņa laiki bija labāki par partiju laikiem, vācu laiki labāki par krievu laikiem un arī

* "Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2002", 161.–171. "Jaunā Gaita", nr. 228., 2002. gada martā.

šodien Latvijā "izbalansēs", vai tagad ir labāk nekā bija Brežņeva laikos, un vai Latvijai būtu vai nebūtu labi iestāties Eiropas Savienībā un NATO.

Tas, ko teica Hitlers un ko domāja dažādie vācu iestādījumi, ir viens, bet ne tas pats, ko viņiem izdevās realizēt, kādas sekas bija viņu rīcībai un kā to saprata latvieši. Latvieši nav nevienam no ratpakaļas izkrituši, ka nesaprastu, kas ir atbrīvošana, kas okupācija un kas propaganda. Nav šaubu, ka vācieši mūs atbrīvoja no boļševikiem 1941. gadā, un par to latvieši bija pateicīgi, kā tas godīgam cilvēkam pienākas. Apgalvot, ka ar to latvieši reizē būtu akceptējuši vācu briesmu darbus vēlāk, ir kaut kas ļaunāks par demagoģiju. Bet vācieši mums nekad arī nesolīja un nedeava brīvu un neatkarīgu Latvijas valsti, par ko mēs bijām sašutuši un neapmierināti.

Vācu laikā Latvijā bija sadalīta apriņķos, tāpat kā brīvās Latvijas laikā. Apriņķus vācu laikā nevadīja vācieši, kā autors to apgalvo (163. lpp.), bet gan latviešu apriņķa vecākie un apriņķu priekšnieki, tāpat kā Latvijas laikā. Viņi bija padoti vācu apgabalu komisāriem – Rīgā, Vidzemē, Zemgalē, Kurzemē un Latgalē, kuriem bija skaitā mazi operatīvie štābi. Tiesa, ka vācieši nepieļāva nevienam centrāli vadītu latviešu pārvaldi Latvijā, izņemot skolu lietas. Tās, pateicoties Jāņa Celma ātrai rīcībai tūlīt pēc vācu ienākšanas, palika latviešu centrāli vadītas no Rīgas. Izglītības ģenerāldirekcija, bet it sevišķi skolu departaments bija pats svarīgākais, nozīmīgākais un sekmīgākais mūsu ierocis pret vācu nolūkiem iepretim latviešu tautas un valsts interesēm, kāds mums bija visā okupācijas laikā. Tas būtu pelnījis pamatīgu izpēti un ne garu spriedelēšanu, kā to dara autors, bet it sevišķi padomju varas epigoņi.

Pie šī raksta, kad tā autors tik jēstri runā par visādiem vācu kodiem, dubultšifriem un citiem nelietīgiem paņēmieniem, varbūt ir arī vietā minēt kādu gandrīz vai diametrāli pretēju gadījumu, kas nacionālsociālistu necilvēcīgos plānus pret latviešiem un Latviju atklāja bez kādiem šifriem un kodiem visā savā brutālajā kailumā. Diemžēl vairs noteikti neatceros, bet tas varēja būt vai nu 1942. gada beigās, vai arī 1943. gada pašā sākumā, kad Tautas dzīvā spēka veicināšanas daļas vadītājs Džems Raudziņš bija noorganizējis sanāksmi, kurā par referentu bija aicināts Latvijas ģen. komis. Veselibas nodaļas vadītājs Rīgā baltvācietis Dr. Harijs Marnics (*Marnitz*), kurš labi pārvaldīja un arī referēja latviešu valodā. Auditorija nebija liela – ap 30 klausītāju, starp tiem vairāki universitātes mācības spēki, kā T. Celms, P. Jurevičs, P. Starcs, J. Primanis u. c. Vai starp viņiem bija arī K. Čakste, vairs noteikti neatceros. Starp pārējiem klausītājiem galvenokārt bija tādi, kuri bija nacionāli aktīvi. Šajā sanāksmē Dr. Marnics bez aplinkiem informēja par nacionālsociālistu plāniem Latvijā: Rīga būs vācu pilsēta; Latvijas zemi ars vācu arklis; latvieši, kuri būs rasiski derīgi un vēlēties, varēs kļūt par vāciešiem; pārējiem paredzēts darbs Krievijā par priekšstrādniekiem krieviem. Un visu to teica vācu okupācijas varas amatpersona diezgan augstas kvalitātes latviešu auditorijas priekšā, par kuru nebija šaubu arī Marnicam, ka tā stāv par neatkarīgu Latvijas valsti un ka šie teiktāji nepalikis tikai šīs telpas četrās sienās.

Savu personīgo uzskatu manipulēšanā, apzināti vai neapzināti, autors iet diezgan tālu. Tā netieši blakus ir nostatīti Višinska un Marvika demonstrāciju aranžējumi 1940. gadā, ar neapšaubāmiem tautas prieka izpaudumiem par padomju varas padzišanu 1941. gadā. Apgalvojumi par to, ka pie Brīvības pieminekļa pēc vācu ienākšanas Štālekera un Ullenbergas [*Ullersberger*, red.] būtu organizējuši vācu karavīru apšušošanas "teātri", ir "uzpeldējuši" tikai pēdējos gados. Var jau būt, ka tas tā bija, kaut nacionāla pamata šādai rīcībai nebija, jo viss gāja savu dabisko gaitu un nekāda organizēšana nebija vajadzīga. Šādā sakarā ļoti derētu autora detalizēts paskaidrojums par pamatojumu, uz kura viņš savu apgalvojumu balsta. Lai arī ar apgalvojumiem būtu kā

būdams, pāri visam stāv neapšaubāms fakts, ka latvieši ar asarām acīs sveica un appuškoja vācu karavirus tūlīt pēc viņu ienākšanas Rīgā, kad Štālekera vēl sēdēja Pārdaugavā. Šādā sakarā miglainas runāšanas vietā būtu ieteicams papētīt, kad vēl mūsu vēsturē prieks par atbrīvošanu un naids pret okupantiem ir latviešos bijis tik liels, kāds tas bija 1941. gada jūlija pirmajās dienās pēc vācu ienākšanas un kad atklājās nāves darbi Rīgas Centrālcietumā, Baltezerā un citur. Tas ir spilgts Latvijas vēstures fakts, kas būtu jāzina katram Latvijas iedzīvotājam tagad un nākotnē. Tā nonivelēšana un notušēšana ir vēstures viltošana. Nekādas ideoloģiskās domstarpības nedrīkstētu apēnot vēstures notikumu patiesību.

Nav jau pilnīgi izslēgts, ka Ullenbergam bija kāds iemesls "pavēlēt" nēsāt sarkanbalt-sarkanu rokas lenti. Es tādu pavēli neatceros, un tā noteikti nebija iemesls, kādēļ latvieši tās lietoja. Interesanti būtu zināt, kad un kur šī pavēle izdota un kāds ir tās teksts. Mēs Jelgavā tās šuvām garās lentēs laikā, kad vācieši vēl bija Bauskā.

Pēc personīgiem piedzīvojumiem nekādā ziņā nevaru pievienoties autora apgalvojumiem (164. lpp.), ka "dzelžaina kontrole tika ieviesta visās pilsētās un pagastos", nedodot nekādus pamatojumus. Personīgi tādu "dzelžainu kontroli" nemanīju ne Rīgā, Jelgavā, Dobelē, Cēsīs, ne arī pagastos, kā Lēdurgā, Rembatē, Vainižos u. c. Nelegālā darbība vācu laikā tieši sakarā ar vācu kontroles trūkumu bija viegla. Lielākais drauds bija nevis vācieši, bet pašu latviešu nenovīdība.

Manuprāt, nekorekts ir autora vispārinātais apgalvojums, spriežot tikai no gadījuma Bauskā, ka "armijas vienības spēlēja svarīgu lomu iznīcināšanas [židu. – A. N.] sagatavošanā" (166. lpp.). Ja autors ņemas tik "vizuīnīgi" stāstīt par vācu "nešķīstībām", tad varētu sagaidīt, ka viņš būtu arī iepazinies ar Vācijā valdošām diezgan lielām domstarpībām starp Vērmahtu, Abvēru, SA, Rozenberga ministriju, SS/SD, Hitleru un citu nogrūpējumu uzskatos par rīcību ieņemtās zemēs un par varu vispār. Tādā gadījumā viņš varbūt redzētu citā gaismā notikumu Bauskā. Tā bija un ir normāla parādība, ka rīkojumus laikā, kad attiecīgā vieta atrodas armijas pārziņā, izdod vietējā komandantūra. Nedomāju, ka autors pieņem, ka Bauskas komandantūra varēja atteikties izdot rīkojumu, ko no tās pieprasīja, teiksim, Štālekera vai arī kāds cits ar viņu saistīts nacistu iestādījums. Šādos apstākļos izteikt apvainojumu visai vācu armijai, kuras uzvedību respektēja visa Eiropa, ir vairāk nekā nekorekti.

Turpat 166. lpp. pie Dr. Rūdolfa Langes fotogrāfijas, kur teikts, ka viņš bijis drošības policijas pulkvedis un SD komandieris Liepājā, derēja autora paskaidrojums par viņa amatu Rīgā un Latvijā.

Pavisam greizi, kā liekas, autoram iet ar "brīvprātību" pašaizsardzības vienībās un pašaizsardzības vienībām vispār (167. lpp.). Jau autora konstatējums, ka "vārds ir dīvains un neskaidrs, jo pēc vāciešu ienākšanas vairs nebija no kā pašaizsargāties". Vispirms – vārds "pašaizsardzība" ir pavisam skaidri latvisks un pašsaprotams. Drīzāk dīvaina varētu būt autora nesaprašana. Ja nemaldos, tad šis termins esot lietots jau Latvijas atbrīvošanas cīņu laikā pirms Aizsargu organizācijas dibināšanas. Un tieši tūlīt pēc vācu ienākšanas pašaizsardzība bija visvairāk vajadzīga, jo pārsteidzoši ātrā vācu bruņoto spēku virzišanās uz priekšu atstāja to aizmugurē Sarkanarmijas, jūrnieku, padomju laiku policijas un politisko darbinieku vienības, kas bija nopietns drauds vietējiem iedzīvotājiem. To likvidēt bija kā latviešu, tā vācu interesēs. Plkv. A. Silgaila apraksts par partizāniem viņa grāmatā "Latviešu leģions" ir korekts, kaut ne pilnīgs. Termins "pašaizsardzība" tur pat nav minēts. Tās vienības, kas izveidojās 1941. gada sākumā gan mežos, gan citur, sevi sauca dažādi un par to atļauju vai padomu nevienam neprasīja, liekas, arī ne Ezergailim. Citi sevi sauca par aizsargiem, citi par partizāniem, citi par

pašaizsardzību. Un citi, pa lielākai daļai armijas cilvēki, izveidoja savas komandantūras – kā Gatartā, Lejasciemā u. c., atkal nevienam par to atļauju neprasot. Pretēji autora apgalvojumiem, latvieši patiešām paši noorganizēja pašaizsardzību, turklāt plašāk, nekā vāciešiem tas patiktu, sarkanbaltsarkanās lentes ap kreiso roku valkāja jau labu laiku pirms vācu pavēlēm, ja tādas pavēles vispār bija, un paši iztirīja Latvijas zemi no padomju atliekām bez lielākas vācu palīdzības.

168. lpp. autors saka, ka "okupācijas galvenie latviešu varas pārstāvji bija apriņķu pašaizsardzības komandanti". Diemžēl tāds amata termins vācu okupācijas laikā neeksistēja. Tāpat vairāk nekā apšaubāms ir autora apgalvojums, ka "kopumā vācieši izvēlējās neprognozējamus, traumētus cilvēkus, kas normālos laikos pie vārda netiek". Tādu apgalvojumu lasot, rodas jautājums, vai, to rakstot, autors īsti apzinājās, ko viņš saka. Kura vara būtu ieinteresēta par saviem palīgiem aicināt traumētus cilvēkus? Varbūt kādu netiru uzdevumu veikšanai, bet ne "kopumā". Kur un cik tādu bija? Un to visu autors saka bez kaut viena pierādījuma vai piemēra.

Tiesa, ka brīvprātība bieži nav tikai ideālismā balstīta izdarība. Pat miera laikos Amerikā darbavietās mēs, darba devēju aicināti, brīvprātīgi dodam ziedojumus, kuriem līdzās tīrai brīvprātībai ir arī citi motīvi. Tā arī vācu okupācijas laikā brīvprātībai līdzās bija arī citi motīvi. Kā vienu tūlīt pēc vācu ienākšanas var minēt uztura problēmas. Latvijā produktu netrūka, bet bija laiks, kad bija pārtūkusi piegādes un sadales kārtība. Šādos apstākļos tomēr vienmēr uzturvielu piegāde bija noorganizēta grupām un vienībām. Un tur cilvēki bija pulcējušies uz brīvprātības pamatiem. Elementārā materiālā nepieciešamība bija viens no pamudinājumiem arī vēlākām brīvprātībām.

Vietā, kur autors runā par atriebību (169., 170. lpp.), varētu piebilst, ka Hitleris vēlējās ne tikai Austrumeiropas, bet visu iespējamo ebreju iznīcināšanu. Bet tajā pašā laikā var arī rasties iespaids, ka autors, runājot par vāciešu atriebības radīšanas plānošanu, "piedomā" tāpat, kā vācu "antisemitisma filozofi" visā nopietnībā piedomāja par dažādām židu nelietīgām izdarībām. Autora apgalvojumi vairāk atgādina tādu kā izdomātu domu lasīšanu. Kur ir pierādījums, ka "svarīgs faktors bija noorganizēt "pašaizsardzības" un tām pierakstīt atriebības motīvu ..." (170. lpp.)? Kā jau minēju iepriekš, vācieši Latvijā nemaz pašaizsardzību neorganizēja. Kur ir pierādījums, ka Hitleris patiesi nedomāja tā, kā viņš to teica kroātu maršalam, bet teica naida radīšanas nolūkos (170. lpp.)? Un "Baltijas pārvaldes struktūra" nemaz tik augstās domās par Hitlera atriebības idejām nebija. Vācu tauta vēl tālu nebija pāraudzināta tā, kā to bija izdarījis Staļins ar krieviem. Vācu "fazāniem" Baltijā vēl it bieži "Speck und Eier" stāvēja augstāk par "Die Fahne hoch". Latvieši, un sevišķi zemnieki, to redzēja un saprata. Liekas, ka autors atkal reiz pauž "stāsti manim Daugaviņā" apgalvojumu, ka "jau vācu okupācijas laikā latvieši pieņēma Hitlera uzskatu par sevi kā atriebīgu tautu" (171. lpp.). Kur ir pamatojums šādam apgalvojumam? Kopā ar Pauli Kovaļevski arī latviešu zemnieks nebija tik aprobežots, kā autors to mēģina mums iestāstīt. Termins "Baigais gads" ir tautas dots, kuru P. Kovaļevskis trāpīgi "aizņēmas" savai grāmatai. Grāmata "Baigais gads" ir laikmeta liecība un derīgs vēstures avots tiem, kuri spēj to lasīt ar racionālu prātu un ko sevišķi varētu attiecināt uz vēsturniekiem. Šī grāmata prasās nevis pēc iemešanas ugunī, bet gan pēc racionāliem komentāriem, kas graudus atšķirtu no pelavām un grāmatas stāstam dotu viņa laika izgaismojumu.

Pievienojos autoram, ka "vācu okupācijas gadi bija sarežģīts un brutāls laiks Latvijas vēsturē". Bet brutālās ir bijušas visas okupācijas. Manā uztverē šis laiks ir tomēr vairāk izgaismots par daudz brutālāko krievu okupācijas laiku. Būtu labi, ja autors racionālāk ieklausītos emigrantu un citu tā laika liecinieku atmiņās un jau iepriekš neuzspiestu tām

savu neticības zīmogu. Šādā sakarā ir vēlēšanās atkārtot pāris valstsvīru prātulas, kuras esmu jau minējis citur, – Bismarka: ka nekad nav melots tik daudz kā pirms kāzām un pēc kara; un prezidenta Reigana: *“Trust, but verify.”*

Mēģinot šē apskatīto Andrieva Ezergaiļa rakstu aptvert visā tā veselumā, nevar paļauties garām vairākām, relatīvi spilgtām iezīmēm:

- 1) Ir grūti aptvert, ka tik augsti izglītots cilvēks, par kura plašām zināšanām nav šaubu, var sarakstīt tik daudz elementāru aplamību par vācu okupācijas laiku – par Latvijas administratīvo sadalījumu un tā pārvaldi; par vācu kontroli pilsētās un pagastos; par paš aizsardzības rašanos, tās izmantošanu un nozīmi; par partizāniem u. c.
- 2) Vairāk polemika nekā zinātnieka iespaidu atstāj autora it kā “guru” vai “korifeja” ieņemtā izteiksmes poza, rakstot savus atzinumus pat tad, kad tie ir elementāras aplamības. Apgalvojumi nāk kā no pilnības raga, bet bez pamatojumiem. Un pārbaudīt šos apgalvojumus, vismaz no šī raksta, nospiedošā vairākumā ir neiespējami.
- 3) Neizskaidrojama un neattaisnojama, vismaz man, ir Andrieva Ezergaiļa negatīvā nostāja pret ārzemju latviešu teikto un viņu atmiņām. Galu galā, šajos cilvēkos vairāk nekā jebkur citur ir saglabājusies tīrākā patiesība kā par brīvās Latvijas, tā par pirmo krievu okupācijas gadu un vācu okupācijas laiku. Viņi varbūt nepasaka visu, ko viņi zina, bet tīras un apzinātas aplamības tur ir maz. Un arī tām pēckara gados ir bijuši savi pamatoti iemesli, kurus Ezergailim vajadzēja zināt, pirms viņš ieņem savu principiālo viedokli.

Ar vienu vārdu sakot, jautājums nav Andrieva Ezergaiļa zināšanas, bet gan viņa mentalitāte, interpretācija un izteiksmes veids.

Andrieva Ezergaiļa atbilde

Mans oponents svārstās starp laušanas atvērtās durvis un dogmatismu. Pamatā priecājos, ka Arturs Neparts nav ne redaktors, ne komisārs. Par vācu laikiem esmu rakstījis visai daudz un šoreiz nevaru atkārtot visu, ko esmu pierādījis un sarakstījis. Mani pierādījumi par paš aizsardzību izcelsmi ir atrodami rakstā "Paš aizsardzību komandantūru loma holokaustā" (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sēj.). Lielā mērā mani pārsteidz Salaspils nomētnes veterāna uzticība vāciešiem. Neparts visus savus spriedumus dara, paļaujoties uz atmiņu, es – uz dokumentiem. Ja Vērmahta un Štālekera (*Stahlecker*) dokumenti saka, ka vācieši radīja paš aizsardzības, tad tas tā noteikti arī bija, jo Neparts, būdams pavēju ķēdes pašā apakšā, to varēja arī nezināt. Tas pats arī attiecas uz sarkanbaltsarkanās lentes lietošanu utt. Piemēram, es ņemu nopietni Roberta Štiglica (*Stiglitz*), vācu ieceltā Rīgas prefekta, teikto: "Jau pašā sākumā no Brigadenfirera Štālekera saņēmu norādījumu, ka prefektūras iekārta un darbība jāveido pēc Vācijas policijas parauga." (Štiglica ziņojums Latvijas policijas likvidācijas štābam. Dancigā, 20.01.45. Hoover Institution on War, Revolution and Peace. Tagad arī mikrofilmā LVA.) Ja šo rīkojumu Štālekers nodeva Štiglicam Rīgā, to viņš noteikti nodeva arī Vagulānam Jelgavā un latviešu pārstāvjiem Bauskā.

Mūsu spriedumi atšķiras divos pamatjautājumos: Neparts domā, ka latvieši bija gudrāki un vācieši atklātāki, nekā viņi bija. Hitlers izdeva pavēli saviem virsaišiem ar iekarošanas pirmo dienu uzsākt redzamā un slepenā veidā pārvācot Baltiju, un, kā dokumenti to norāda, tas tā arī tika darīts. Neparta raksts lieku reizi norāda, ka ir svarīgi ievērot atšķirību starp folkloru un vēsturi.

Autori Authors

Inese Dreimane

Latvijas Universitātes Vēstures fakultātes
maģistre, Okupācijas muzeja vēsturniece

Bjorns Felders

Tibingenas Eberharda-Karla Universitātes
Austrumeiropas institūta vēstures maģistrs un
doktorands

Andrejs Edvins Feldmanis

Kinorežisors. Ļeņingradas Valsts teātra,
mūzikas un kinematogrāfijas institūts.
Okupācijas muzeja Video un kinofonofoto
krātuves vadītājs

Lauris Gundars

Dramaturgs un režisors

Ritvars Jansons

Vēstures maģistrs. Satversmes aizsardzības
biroja Totalitāro noziegumu seku
dokumentēšanas centra pētnieks

Klāss Gērans Karlsons

Lundas Universitātes (Zviedrijā)
vēstures profesors

Pāvels Koķis

Filozofijas doktors. Latvijas Universitātes
emeritēts docents

Anta Lapa

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes
bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes
maģistre. Okupācijas muzeja bibliotekāre

Anda Lice

Dzejniece un esejiste. Okupācijas muzeja
līdzstrādniece

Gundega Michele

Filozofijas doktore (*Ph. D.*), emeritētā
Trumana koledžas (Čikagā) ķīmijas profesore.
Latvijas Okupācijas muzeja direktore

Inese Dreimane

M. A. in History, University of Latvia.
Staff historian, Museum of the Occupation

Björn Felder

M.A. in History and Doctoral Candidate,
Institute for Eastern European History,
Eberhard-Karls-University, Tübingen (Germany)

Andrejs Edvins Feldmanis

Director of Cinematography. Graduate of
Leningrad State Music and Cinematography
Institute. Director of Video Documental
Program and Audio-Visual Collection,
Museum of the Occupation

Lauris Gundars

Dramatist and Theatre Director

Ritvars Jansons

M.A. Researcher of the Centre for the
Documentation of the Consequences of
Totalitarian Rule of the Bureau for the
Protection of the Constitution.

Klas-Göran Karlsson

Professor of History, Department of History,
Lund University (Sweden)

Pāvels Koķis

Doctor of Philosophy. Docent Emeritus,
University of Latvia

Anta Lapa

M.A. in Library Science, University of Latvia.
Librarian, Museum of the Occupation.

Anda Lice

Poet and essayist. Staff member, Museum of
the Occupation

Gundega Michele

Ph. D. Professor Emeritus of Chemistry,
Truman College (Chicago). Director,
Museum of the Occupation of Latvia

Inese Misāne

Latvijas Kultūras akadēmijas Kultūras menedžmenta fakultātes maģistre. Okupācijas muzeja sabiedrisko lietu vadītāja

Uldis Neiburgs

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēstures maģistrs un doktorands. Okupācijas muzeja vēsturnieks

Lelde Ozola-Neimane

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes vēstures maģistre. Okupācijas muzeja Video un kinofonofoto krātuves līdzstrādniece

Artūrs Neparts

Publicists. Latvijas Nacionālās pretošanās kustības dalībnieks

Valters Nollendorfs

Filozofijas doktors (*Ph. D.*). Viskonsinas Universitātes Madisonā (ASV) emeritētais ģermānistikas profesors. Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju loceklis. Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis. Okupācijas muzeja direktores vietnieks attīstības lietās

Ojārs Stepens

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes maģistrs. Latvijas Okupācijas muzeja ekspozīcijas kurators

Heinrihs Strods

Habilitētais vēstures doktors. Emeritētais Latvijas Universitātes Latvijas vēstures profesors. Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis. Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis. Latvijas Okupācijas muzeja Pētniecības programmas vadītājs

Inese Misāne

M. A. in Culture Management, Latvian Academy of Culture. Manager of Public Relations, Museum of the Occupation

Uldis Neiburgs

M. A. in History and Doctoral Candidate, University of Latvia. Staff Historian, Museum of the Occupation

Lelde Ozola-Neimane

M.A. in History, University of Latvia. Staff member of Video Documental Program and Audio-Visual Collection, Museum of the Occupation

Artūrs Neparts

Publicist. Participant in Latvian resistance 1940–1945

Valters Nollendorfs

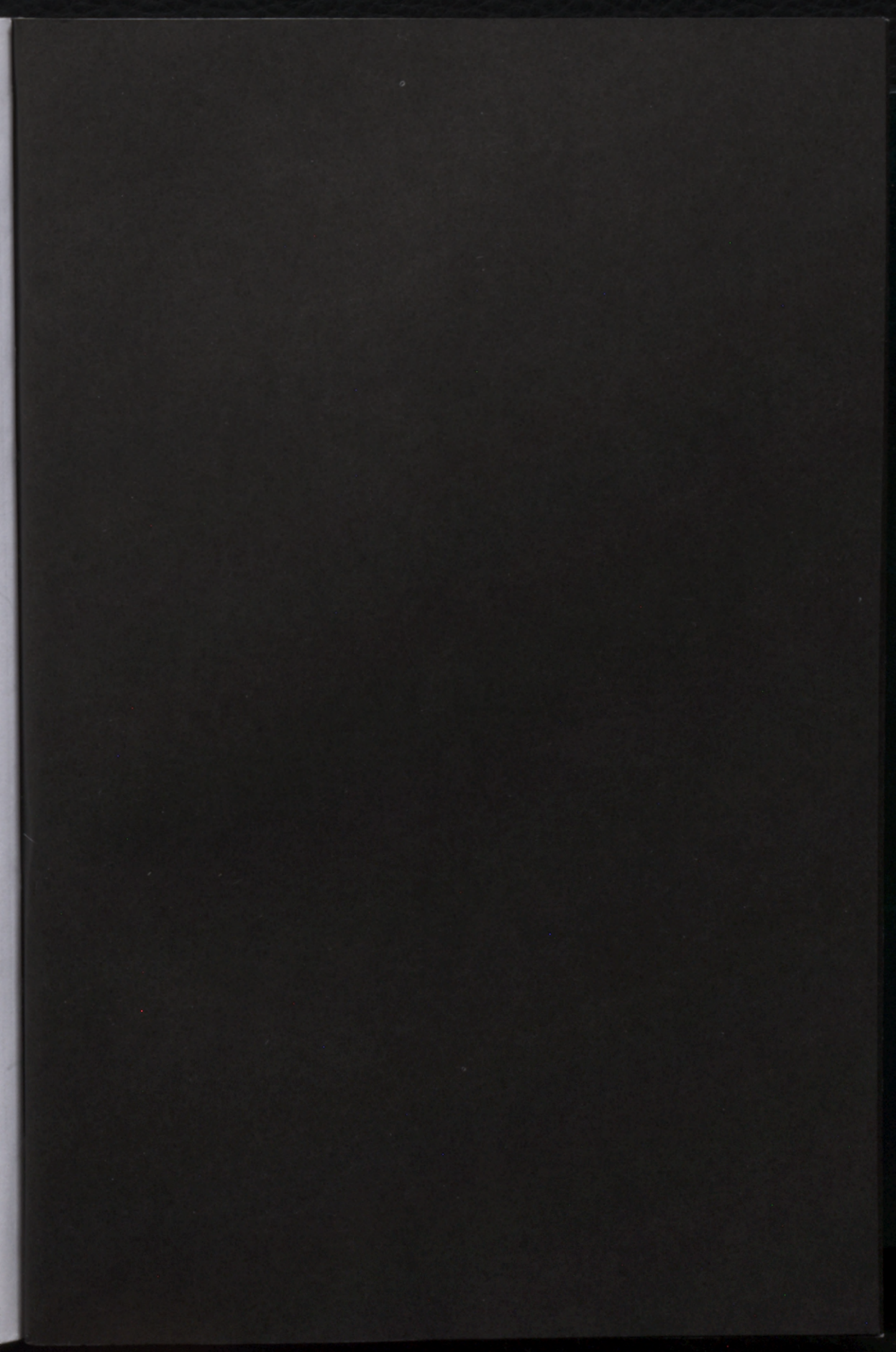
Ph. D. Professor Emeritus of German, University of Wisconsin – Madison. Foreign Member, Latvian Academy of Sciences. Member, Latvian Historians' Commission. Deputy Director for Development, Museum of the Occupation

Ojārs Stepens

M.A. in History, University of Latvia. Exposition Curator, Museum of the Occupation

Heinrihs Strods

Dr. habil. of History. Professor Emeritus of Latvian History, University of Latvia. Honorary Member, Latvian Academy of Sciences. Member, Latvian Historians' Commission. Director of Research Programme, Museum of the Occupation

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304039008

Vācijas un PSRS 1939. gada 23. augusta neuzbrukšanas
līguma slepenais papildu protokols

1939. gada 23. augustā

Slepenais papildu protokols

Sakarā ar Vācijas un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības neuzbrukšanas pakta parakstīšanu abu valstu pilnvarotie pārstāvji, kas parakstījuši šo paktu, sevišķi konfidenciāli apsprieda jautājumu par abu pušu interešu sfēru norobežošanu Austrumeiropā. Šis apspriešanas rezultāts ir šāds:

1. Teritoriāli politiskas pārkārtošanas gadījumā pie Baltijas valstīm (Somijas, Igaunijas, Latvijas un Lietuvas) piederīgos apvidos Lietuvas ziemeļu robeža ir vienlaikus Vācijas un PSRS interešu sfēru robeža. Lietuvas intereses attiecībā uz Viļņas apgabalu tiek abpusēji atzītas.
2. Teritoriāli politiskas pārkārtošanas gadījumā Polijas valstij piederīgos apvidos Vācijas un PSRS interešu sfēras aptuveni norobežo upju līnija: Nareva, Visla un Sana. Jautājumu, vai abu pušu interesēm atbilst neatkarīgas Polijas valsts saglabāšana un kādām jābūt tās robežām, galīgi varēs noskaidrot tikai tālākās politiskās attīstības gaitā. Jebkurā gadījumā abas valdības šo jautājumu risinās draudzīgas saprašanas garā.
3. Eiropas dienvidaustrumos padomju puse uzsver PSRS intereses Besarābijā. Vācu puse apliecina savu pilnīgu politisko neieinteresētību šajā rajonā.
4. Abas puses šo protokolu turēs stingrā slepenībā.

Maskava, 1939. gada 23. augusts.

Vācijas valdības vārdā
J. fon Ribentrops

PSRS valdības pilnvarojumā
V. Molotovs

The Secret Supplementary Protocol to the German-Soviet
Non-Aggression Agreement of 23 August 1939

23 August 1939

Secret Supplementary Protocol

In connection with the signing of the non-aggression agreement between Germany and the Union of Soviet Socialist Republics, the authorized representatives of both countries, having signed this pact, met in confidential negotiations to consider the matter of designating the spheres of interest of both parties in Eastern Europe. The result of these negotiations is as follows:

1. In the event of territorial and political reordering in the territory of the Baltic states (Finland, Estonia, Latvia and Lithuania), the northern border of Lithuania shall be considered to be the boundary between the German and Soviet spheres of interest. Lithuania's interests with respect to the Vilnius region are recognized by both parties.
2. In the event of territorial and political reordering in the territory of Poland, the boundary between the German and Soviet spheres of interest shall be deemed to approximately follow the Narev, Visla and Sana rivers. The matter of whether existence of an independent Polish state serves the interests of both parties, and what should be the borders of such an independent state, shall be determined in the context of further political developments. In any event, the two governments shall resolve this matter in the spirit of friendly cooperation.
3. In the Southeast of Europe, the Soviet side emphasizes the interests of the USSR in Bessarabia. The German side confirms its lack of any political interest whatsoever in this region.
4. Both parties agree to maintain complete secrecy with respect to this agreement.

Moscow, 23 August 1939

For the German government:

J. von Ribbentrop

Authorized by the government of the USSR:

V. Molotov

2004-5
89

Latvijas Okupācijas muzejs no pirmās reizes interpretācijā 1993. gadā ir izaudzis par valsts akreditētu un atzītu institūciju. Ārzemniekiem tas sniedz ieskatu Latvijas sarežģītajā neseno laiku vēsturē, Latvijas skolām un iedzīvotājiem palīdz gūt zināšanas un padziļināt izpratni par okupācijas laika patiesajiem notikumiem. Vēstures apzināšanai un izpētei muzejs krāj un saglabā pagātnes materiālās un mutvārdu liecības. Muzeja vēsturnieki izdod Okupācijas muzeja gadagrāmatu un piedalās Latvijas Vēsturnieku komisijas darbā. Muzejs apzina un palīdz saglabāt okupācijas laikmeta piemiņas vietas Latvijā. Apmeklētāju skaits muzejā 2003. gadā sasniedza 55 000.

The Museum of the Occupation of Latvia has developed from its first modest exhibition in 1993 into an accredited and internationally recognised institution. To foreign visitors it provides an insight into the complicated recent history of Latvia. Its Education Program helps to spread knowledge and understanding about the true history of the period among teachers, students and the general public. It collects and preserves artifacts and witness accounts as a basis for historical research. The Museum's historians publish a Yearbook and participate in the work of the Latvian Historians' Commission. The Museum surveys and helps preserve memorial places. The number of visitors to the Museum in 2003 reached 55,000.

10 | GADI
YEARS

Juris Melbārdis Krasnojarskas novadā 1956. gadā.
Juris Melbārdis in the Krasnoyarsk region, 1956.

Pakta zona – valstis, ko ar 1939. gada 23. augusta Hitlera-Stalīna pakta slepenajiem pielikumiem nacistiskā Vācija nodeva bolševistiskajai PSRS. Pakta zonā ietilpa Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva, daļa Polijas un Rumānijas. Šīs valstis totalitārā PSRS, pielietojot spēku, vai ar pārspēka draudiem daļēji vai pilnīgi okupēja. Tai sekoja okupēto teritoriju aneksija, inkorporācija un kolonizācija, kas ieilga pusgadsimta garumā. Pakta zonā PSRS likvidēja pastāvošo politisko iekārtu, tirgus ekonomiku, pilsonisko sabiedrību un mainīja nāciju demogrāfisko sastāvu. Šī gadagrāmata iznāk 2004. gadā, divu Eiropas lielāko noziedznieku Hitlera un Stalīna pakta parakstīšanas sešdesmit piektajā gadskārtā. Tā piemin sešu Austrumeiropas okupēto tautu ciešanas un atzīmē, ka ne PSRS, kas no 1939. gada augusta līdz 1941. gada jūnijam bija nacistiskās Vācijas sabiedrotā, ne arī tās noziegumi pret cilvēci starptautiski nav vēl nosodīti.

Sphere of Influence – European states that were delivered into the hands of the Soviet Union as a consequence of the secret amendments to the Hitler-Stalin Pact of 23 August 1939. This sphere of influence included Finland, Estonia, Latvia, Lithuania and parts of Poland and Romania. The totalitarian USSR occupied these states or parts of their territories by force or by threats of overwhelming force. The occupied territories were annexed, incorporated and subjected to colonisation for half a century. In its sphere of influence, the USSR liquidated the existing political system, market economy, civil society and demographic balance. This Yearbook appears in 2004, the 65th anniversary of the signing of the pact between Europe's two criminal rulers, Hitler and Stalin. It commemorates the sufferings of six East European nations and reminds of the fact that the USSR, which was Hitler's ally from August 1939 to June 1941, and its crimes against humanity have not yet been internationally condemned.